'Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye, KAMUSU

ÖMER NASUHİ BİLMEN

ÖMER NASUHİ BİLMEN

"Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye" KAMUSU

BİRİNCİ CİLT

P. K. 30 Fatih - İstanbul

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Malûmdur ki, islâm hukukuna dair arapça yazılmış muhtasar ve mufassal binlerce eser vardır. Fakat bu hukuka dair bütün aksamını ihtiva etmek üzere türkçe yazılmış kitaplar yok gibidir.

Vakıâ bazı arapça fıkıh kitaplarının türkçe tercümeleri vardır. Fakat bunlar binnisbe pek muhtasar şeylerdir ve muntazam bir tertibe tâbi değildirler. Mecelle-i Ahkâmı Adliye, islâm hukukunun yalnız muamelâta ait bir kısım ahkâmını muhtevi bulunmuş, bunun üzerine muhtasar ve mufassal olmak üzere birkaç türkçe şerh de yazılmıştır. Fakat bu kıymetli eserler de —arz olunduğu üzere— yalnız bir kısım muamelâta ait mesaili muhtev' olup islâm hukukunun sair kısımlarile alâkadar bulunmamıştır.

İslâm hukukunun birer şubesi olan ibadetlere, vakıflara, vasiyetlere, mirasa, cihada, kısas ve hududa müteallik ahkâma dair de türkçe müstakil eserler yazılmıştır. Lâkin bunlar da yalnız bu muayyen. mahdut mevzulara aittir.

İslâm hukukunu türkçe bir lisan ile kısmen ihtiva eden kıymetli eserlerden bir takımı da fetva kitaplarıdır. Fakat bunlar da hâdiselere göre vakit vakit verilmiş şer'î cevaplardan müteşekkil olup islâm hukukunun her kısmını tam bir tertip dahilinde muhtevî bulunmamaktadır.

Maamafih bütün bu türkçe eserler, Hanefî fıkhına ait olup bunlar ile sair mezahibi fıkhiyyemiz hakkında malûmat verilmesi iltizam edilmemiştir.

Şeyhül'islâm Hayri Efendi merhum, meşihati zamanında islâm hukukunun münakehata, müfarekata, muamelâta, ukubata dair ve Hanefî mezhebine ait aksamını bir mecellei külliyye halinde cami bir eser meydana getirilmesine lüzum görmüştü. Fetva Emanetinde de Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi merhum bulunuyordu. Âcizleri de mülga Fet-

vahane-i Âlide heyeti telifiyye âzasından bulunuyordum. Bu eseri vücude getirmek vazifesi, Meşihat Dairesinde bir heyeti ilmiyyeye havale edildi, âzasından bulunduğum bu heyet, kendisine tahsis edilen dairede bir müddet çalışarak bilhassa münakehat ve müfarekata ait birçok fıkhî mesailin arapça nakillerini topladı. Hindiye fetvası esas ittihaz edilmişti. Bunların tercüme edilmesini de Ali Haydar Efendi ile âcizleri deruhte etmiştik. Münakehatın bir kısmına dair bin altı yüz madde kadar tercüme ettim, Haydar Efendi merhum da birçok tercümeler yaptı. Fakat Hayri Bey Efendi Meşihatten infisal etti, heyetimizin mesaisi de, derhal akîm kaldı. Yalnız Ali Haydar Efendinin tercüme etmiş olduğu nafaka ahkâmı tebyiz edilerek tab' ve neşredildi.

Muahharan Hukuk İlmini Yayma Kurumu, âcizlerile bazı zevata islâm hukukuna ait bir kısım ıstılahları bir lûgatçe halinde yazdırdı. İslâm hukukuna dair ayrıca «Kamus» unvanile bahislerden müteşekkil bir eser yazmamızı da teklif etti. Âcizleri hisseme düşen «Ceza ahkâmı»nı bir iki sene çalışmak suretile ihzar ederek Kuruma gönderdim. Fakat İslâm hukukunun sair ahkâmı galiba yazılmadığından Kurumun da bu teşebbüsü bir neticeye iktiran etmedi.

Teşebbüs edilen hayırlı bir işin noksan kalmasına gönlüm razı olmadığından aczime bakmaksızın böyle bir kamusu —noksan bir hâlde de olsa— vücude getirmek azminde bulundum, senelerce çalıştım, bu sırada islâm fıkhının ibadetlere ait olankısmını «Büyük İslâm İlm-i Hali» unvanile yedi yüz küsur sahifeden ibaret olmak üzere ayrıca neşre muvaffak oldum. İslâm hukukunun yazmakta bulunduğum diğer aksamını da inayet-i Hak'la altı cilt olmak üzere başkaca yazıp bitirdim. Bu suretle işbu «Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye» adındaki eser vücude gelmiş oldu.

İstanbul Üniversitesi Rektörü muhterem Ordinaryüs Profesör Sıddık Sami Onar, böyle bir eserin tedvini hususunda mütevali teşviklerini ibzal buyurmuşlardır. İstanbul Hukuk Fakültesi muhterem Dekanı Profesör Doktor Hüseyin Nail Kübalı, ve Hukuk Fakültesi Dekanı bulundukları sırada eserin tab'ı imkânını temin etmiş olan muhterem Ordinaryüs Profesör Doktor Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, ve Fakülte muhterem heyeti tedrisiyesi de bu eserin mühmel kalmaması hususunda pek kıymetli lûtuflarını diriğ etmediler. O sayede eserin tab'ına başlanılmış oldu. Bu muhterem, yüksek hey'eti ilmiyyeye samimî teşekkürlerimi arzetmeği bir borç bilirim. Eserin bütün ciltlerinin tab'ını ikmale muvaffakiyeti de âtıfeti İlâhiyyeden beklerim.

Ömer Nasuhî BİLMEN

ÖNSÖZ

«Hukukı İslâmiyye ve «Istılahatı fıkhiyye» ünvanı ile yazmış olduğum eser-i âcizi 1949 tarihinde İstanbul Hukuk Fakültesi tarafından altı cilt olmak üzere tab ve neşr edilmişti. Bilâhare 1955 tarihinde birinci cildi yine Fakülte tarafından tekrar tab ettirilmişti.

Birçok zevad ise bu İslâm Hukukuna ait mufassalca eserin tekrar tamamen tab edilmesini arzu etmekte bulunduklarından «Bilmen Yayınevi» tarafından «yedi cilt» olmak üzere yeniden tab'ına mübaşeret olunmuştur. Milletimizin ilmî varlığına âcizâne bir hizmette bulunmak nîmetine mazhar olmak ümidiyle bu eserimizin tekrar tab edilmesi iltizam edilmiştir.

Hak Tealâ Hazretlerinden muvaffakiyetler niyaz eylerim.

Em. Diyanet İşleri Reisi
ÖMER NASUHÎ BİLMEN

بسم الله الرحمن الرحيم

(Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu) unvanile yazılan bu eser, İslâm Hukukunun başlıca bütün aksamını ihtiva etmektedir. Bu kısımlar, en ziyade Hanefî mezhebi üzerine müdevven mesail ve ahkâmı muhtevidir. Çünkü İslâm muhitinde asırlardan beri tatbik sahasında bulunan mezahibi fıkhiye arasında Hanefî mezhebine ait olan hukukî meseleler, hükümler daha büyük bir vüs'at ve inkişafı haiz ve İslâm âleminin daha çok yerlerinde carî bulunmuştur.

Maahaza bu mesail ve ahkâmı müteakip sair mezahibe ait hukukî meselelerin ,hükümlerin mühim bir kısmı da « ( ) işaretile kavisler içinde yazılmış, bu suretle hukukî meslekler arasındaki ittifak ve ihtilâf noktaları gösterilmiş, bunların arasında mukayeseler yapılabilmesi gayesi takip edilmiştir.

Bu eserde mündemiç fıkhî meselelerin istinat ettiği şer'î deliller, ciltler vücude getirecek kadar büyük bir vüs'ati haiz, «İlm-i Hılâf» da ve müfassal fıkıh kitaplarında yazılı olduğundan bunlardan bahsedilmemiştir. Yalnız mesailin esbabı mucibesi mesabesinde olan ve hikmeti teşriiyesini teşkil edip «İlelli Fıkhiyye» ve «Menatı Hüküm» adını alan birkısım aklî, içtihadî delillere, mülâhazalara işaretle iktifa olunmuştur.

Biz, bu usulü iltizam etmekle müçtehidini kiramın nazar noktalarını göstermiş, fikr-i hukukînin inkişafına ve muhtelif hukukî meslekler arasında mukayeseler yapılması imkânını temine hizmet etmiş bulunmaktayız.

Bu eserin pek cemiyetli olan muhteviyatı için en muteber fıkıh kitapları me'haz teşkil etmektedir. Bazı meselelerin me'hazleri yanı başlarında gösterilmiş ise de kısmı âzamının me'hazleri hemen yanıbaşında gösterilmemiştir. Çünkü bu meselelerden bir çokları için müttehit, müteaddit, hukuk erbabınca malûm me'hazler mevcut olduğundan her meselenin altında me'hazlerini göstermek zait ve külfetli olacaktır. Bu cihetle her kısmın nihayetinde başlıca me'hazlerin gösterilmesile iktifa olunmuştur.

Bu eserde yazılan meseleler, kolayca zapt ve ihata edilebilmek maksadile muhtelif serlevhalar altında tertip ve tasnife tâbi tutulmuş, bu hususta en ziyade «Kitabi Bedayiissanayi fi Tertibişşerayi» unvanlı muazzam eserden istifade olunmuştur.

Bu kamusta «Mecellei Ahkâmı Adliye» deki bütün mesail, münderiç bulunmuş, hukuka ait bir çok ıstılahatı fıkhiyye, madde madde yazılmış, haklarında lâzımgelen izahat verilmiş, bunlardan bir çoklarının lûgavî mânâları da yazılarak aralarındaki münasebetlere işaret olunmuştur.

İslâm hukukunun ne gibi esaslara istinat ettiğini gösteren ve hukuka müteallik kanunların, nizamların ilmî bir surette anlaşılmasına yardım edip hukuk fikrinin inkişafını temine hâdim bulunan «usulü fıkıh» ilmine dair de biraz malûmat verilerek bu da eser için bir methal olarak tertip edilmiştir.

İslâm hukukunun esaslarından olup hukukî kabiliyetin artmasına ve tatbikatın kolaylaşmasına hizmet eden, Mecellece de kabul edilmiş bulunan (99) kaidei fıkhiyede bu methal kısmında yazılmış ve bunlar kâfi derecede izah edilmiştir.

İslâm hukukçularını teşkil eden ve kudreti ilmiyelerine göre muhtelif tabakata ayrılmış bulunan büyük müçtehitlerin, fakıhların teracimi ahvaline dair de muhtasarca malûmat verilerek bununla da methal kısmına bir «Tabakatülfuka» faslı ilâve edilmiştir.

Bütün bunlar ile eserin heyeti umumiyesi, bir methal ile müteaddit kitaplardan müteşekkil, altı cildi havi bulunmuş olmaktadır. Eserin sonuna bütün mündericatına dair hecâ harfleri tertibile bir cetvel de ilâve edilecektir.

Şunu da arz edeyim ki, bizim bu eserde (Hukukı İslâmiyye) den maksadımız, muamelâta —yâni; ukubata, münakehata, müfarekata vesair medenî, iktisadî muamelelere— müteallik ahkâmı şer'iyenin heyeti mecmuasıdır.

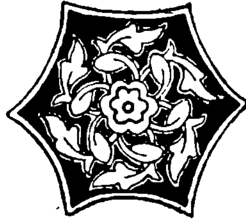
İslâm uleması, hukuk yerine fıkıh, ilmi hukuk yerine ilmi fıkıh tâbirlerini ihtiyar etmişlerdir. Maahaza aralarında fark vardır. Şöyle ki: Hukuk ve ilmi hukuk ile nâs arasında carî muamelâta müteallik bir ilim kast olunur. Fıkıh veya ilmi fıkıh ise hem bu muamelâta, hem de dinî vezaif ve vecaibe, —başka tâbir ile ahkâmı ibadâte — müteallik bir ilimdir. Bu cihetle ilmi fıkhın sahası daha geniş bulunmaktadır.

Nâçiz kalemimle tedvinine muvaffak olduğum bu eserin hukuk namına bir hizmet sayılabilmesi şerefine nailiyetimi feyyazı kerim olan Hakteâlâ Hazretlerinden niyaz eylerim.

Ve minallahittevfik.

HUKUKI İSLÂMİYYE
ve
ISTILAHATI FIKHİYYE

BİRİNCİ CİLT

•

M E T H A L

Usulü fıkıh, kavaidi fıkhiyye ile tabakatı fukahaya dair iki kitaptan müteşekkildir.

Usulü fıkıh bir mukaddime ile beş kısma, tabakatı fukaha da iki bölüme ayrılmıştır.

Maahâzâ bir kaç mânâda müstamel olup bilâhare ilk mânâlarında istimali metrûk bulunan lâfızlara da «menkul» denir. Bu halde nâkil; ya şer'i şerif olur, ya örfü âm olur veya örfü hâs olur. Birincisine (menkulü şer'î) denir. Nitekim, «salât» lâfzı lûgatte dua mânâsına iken bilâhare şer'i şerif tarafından duayı cami olan «erkânı malûme ve ef'ali mahsuse) mânâsına nakledilmiştir. İkincisine: (menkulü örfü) denir. Nitekim «dabbe» lâfzı, esasen yeryüzünde yürüyen her zîhayata itlak olunurken bilâhare âmme tarafından dört ayaklı zîhayat mahlûkata itlak olunmuştur. Üçüncüsüne de: (menkulü ıstılahî) denir. İşte fukahanın, üdebanın, vesair ulûm ve fünun veya sanayi erbabının kullandıkları bir takım tâbirler, bu menkulü ıstılahî cümlesindendir.

2 — **(Hak):** Bu tâbir, birçok mânâları ifade eder ve muhtelif itibarlar ile müteaddit şeylere ıtlak olunur. Bunların bir kısmı, şunlardır:

«Hak; esasen mutabakat ve muvafakat demek olup bir şeyi muktezayi hikyan şey demektir. Allah Tealâ Hazretlerinin vücudü sabit, rübubiyyeti mütehakkık olduğu cihetle esmai celîlesinden biri de «Hak»tır.

«Hak; esasen mutabakat ve muvafakat demek olup bir şeyi muktezayi hikmete göre icat eden zata ve muktezayı hikmete göre yaradılmış olan herhangi bir şeye ıtlak olunur. Bu cihetle Allah Tealâ'ya «Hak» denildiği gibi Allah Tealâ'nın her fiiline de «Hak» denilir.

«Hak; İslâm, Kur'an, vahyi ilâhî, hikmet, nusret, saadet, te'yit, emri azîm, garezi sahih mânâlarında müstameldir.

«Hak; sübut, tevafuk, tahakkuku vücut demektir. Ezhan il âyan, enfüs ile âfak, ilm ile malûm arasındaki muvafakat ve mutabakat ile ifade olunur. Ekvale, akaide, edyan ve mezahibe vasf olup sıdk ve savap makamında kullanılır. Şu kadar ki, ezhanın âyana, diğer tâbir ile hükmün vakıâ, itikadın harice, tevafukuna «sıdk» denildiği hâlde âyanın ezhana, vakıın hükme, haricin = nefsülemrin itikada mutabakatına da «Hak» denilmekte ve sıdk tâbiri, bilhassa akvalde şayi bulunmaktadır. Hak itikat, sadık = doğru söz denilmesi gibi.

«Hak; hikmet muktezasına göre vukubulan hüküm mânâsına gelir. «Bu karar haktır» denilmesi gibi.

«Hak; hal ve fasl edilmiş, hükmü verilmiş olan herhangi bir işe denir. «Emri Hak» denilir ki, kazaya iktiran etmiş hâdise demektir.

«Hak; adalet mânâsına gelir. «Hak yerini buldu» denilmesi gibi. Bu cihetle adalet sahiplerine «ehli hak» denir. Bu mânâda «hakkaniyet» tâbiri de müstameldir.

«Hak; vacip ve lâzım olmak mânâsına gelir. «Şöyle yapılması bir haktır» denilir ki, bir vecibedir demek olur.

«Hak; bir şeyi sabit, vacip kılmak mânâsına gelir. «Filân dâvâsını hak etti» denilmesi gibi.

Birinci Kitap

USÜLÜ FIKIH

—0—

Usulü fıkha dair ıstılahlar — Usulü fıkhın mahiyeti — Mevzuu ve gayesi — Usulü fıkhın tarihçesi.

USULÜ FIKHA DAİR ISTILAHLAR

1 — **(Istılah)** : Lûgatte ittifak mânâsınadır. İlim lisanında «Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının bir lâfzı mânâyı lûgavîsinden çıkararak başka bir mânâda müttefikan istimal etmeleri» demektir. Meselâ: «İlim» lâfzı, lûgatte mutlaka bilmek mânâsınadır. Sonra: «Bir mevzua dair bir takım müdevven mesail ve kavaidin heyeti mecmuası» mânâsında kullanılmıştır. Binaenaleyh bu ikinci mânâ, bir ıstılahı mahsustan ibaret bulunmuştur.

Bir lâfzın lûgavî mânâsiyle ıstılahî mânâsı arasında ya münasebet bulunur veya bulunmaz. Münasebet bulunursa bu ıstılahî tâbire «menkul» denir, bulunmazsa «mürtecel» adı verilir.

Maahâzâ bir kaç mânâda müstamel olup bilâhare ilk mânâlarında istimali metrûk bulunan lâfızlara da «menkul» denir. Bu halde nâkil; ya şer'i şerif olur, ya örfü âm olur veya örfü hâs olur. Birincisine (menkulü şer'î) denir. Nitekim, «salât» lâfzı lûgatte dua mânâsına iken bilâhare şer'i şerif tarafından duayı cami olan «erkânı malûme ve ef'ali mahsuse) mânâsına nakledilmiştir. İkincisine: (menkulü örfü) denir. Nitekim «dabbe» lâfzı, esasen yeryüzünde yürüyen her zîhayata itlak olunurken bilâhare âmme tarafından dört ayaklı zîhayat mahlûkata itlak olunmuştur. Üçüncüsüne de: (menkulü ıstılahî) denir. İşte fukahanın, üdebanın, vesair ulûm ve fünun veya sanayi erbabının kullandıkları bir takım tâbirler, bu menkulü ıstılahî cümlesindendir.

2 — **(Hak):** Bu tâbir, birçok mânâları ifade eder ve muhtelif itibarlar ile müteaddit şeylere ıtlak olunur. Bunların bir kısmı, şunlardır:

«Hak; esasen mutabakat ve muvafakat demek olup bir şeyi muktezayi hikyan şey demektir. Allah Tealâ Hazretlerinin vücudü sabit, rübubiyyeti mütehakkık olduğu cihetle esmai celîlesinden biri de «Hak»tır.

«Hak; esasen mutabakat ve muvafakat demek olup bir şeyi muktezayi hikmete göre icat eden zata ve muktezayı hikmete göre yaradılmış olan herhangi bir şeye ıtlak olunur. Bu cihetle Allah Tealâ'ya «Hak» denildiği gibi Allah Tealâ'nın her fiiline de «Hak» denilir.

«Hak; İslâm, Kur'an, vahyi ilâhî, hikmet, nusret, saadet, te'yit, emri azîm, garezi sahih mânâlarında müstameldir.

«Hak; sübut, tevafuk, tahakkuku vücut demektir. Ezhan il âyan, enfüs ile âfak, ilm ile malûm arasındaki muvafakat ve mutabakat ile ifade olunur. Ekvale, akaide, edyan ve mezahibe vasf olup sıdk ve savap makamında kullanılır. Şu kadar ki, ezhanın âyana, diğer tâbir ile hükmün vakıâ, itikadın harice, tevafukuna «sıdk» denildiği hâlde âyanın ezhana, vakıın hükme, haricin = nefsülemrin itikada mutabakatına da «Hak» denilmekte ve sıdk tâbiri, bilhassa akvalde şayi bulunmaktadır. Hak itikat, sadık = doğru söz denilmesi gibi.

«Hak; hikmet muktezasına göre vukubulan hüküm mânâsına gelir. «Bu karar haktır» denilmesi gibi.

«Hak; hal ve fasl edilmiş, hükmü verilmiş olan herhangi bir işe denir. «Emri Hak» denilir ki, kazaya iktiran etmiş hâdise demektir.

«Hak; adalet mânâsına gelir. «Hak yerini buldu» denilmesi gibi. Bu cihetle adalet sahiplerine «ehli hak» denir. Bu mânâda «hakkaniyet» tâbiri de müstameldir.

«Hak; vacip ve lâzım olmak mânâsına gelir. «Şöyle yapılması bir haktır» denilir ki, bir vecibedir demek olur.

«Hak; bir şeyi sabit, vacip kılmak mânâsına gelir. «Filân dâvâsını hak etti» denilmesi gibi.

«Hak; mal ve mülke itlak olunur. «Şu filânın hakkıdır» denilmesi gibi.

«Hak; bir kimseye nâfi, ondan zararı dâfi olan şey mânâsına gelir.

«Hak; bir akarın merafıkına, meselâ: bir hanenin tevabiinden olup ondan ayrılamayacak olan şeye itlak olunur. Hakkı tarik, hakkı mesil gibi.

«Hak; bir kimseye muhtes olan mânevî bir kudrettir ki, bununla tasarruf salâhiyetini veya malikiyet vasfını haiz olur. Başka bir tâbir ile Hak; bir iktidarı şer'îdir ki, insanlar bununla bazı şeyleri icra ve mütalebeye salâhiyettar olurlar. Cem'i: Hukuktur. Bu haklardan bahseden ilme de «İlmi hukuk» denilir.

«Hak maddesinden alınmış bir takım tâbirler de vardır ki, başlıcaları aşağıda gösterilmiştir.:

3 — **(Tahkik)** : Bir şeyin hakikatine muttali olup yakinen idrak eylemek demektir. «Şu meseleyi tahkik ettim» denilmesi gibi.

4 — **(Tahakkuk)** : Bir şeyin sıhhatinin tebeyyün etmesi, mahiyetinin olduğu gibi anlaşılması demektir. «Şu haber tahakkuk etti» denilmesi gibi.

5 — **(Muhik)** : Metin, rasin, sabit olan şey demektir. «Muhik söz, dâvayı muhikka» denilmesi gibi.

6 — **(Hakikat)** : Bir şeyin zatı, mahiyeti demektir. Kat'iyyen ve mânen sabit olan ve mahallinde müstakir bulunan şeye de itlak olunur. Istılahta: esasen vaz'edilmiş olduğu mânâda istimal olunup başka bir mânâya nakledilmemiş bulunan söz demektir. Mukabili mecazdır. Meselâ: «salât» lâfzı lûgat bakımından dua mânâsında hakikattir, namaz mânâsında mecazdır. Bilâkis vaz'ı şer'î bakımından bu lâfız, dua mânâsında mecaz, namaz mânâsında hakikattir.

7 — **(İhkakı hak)** : Bir şeyin hak olduğunu delillerile ispat veya bir şeyin hak olduğuna hükmetmek demektir. İhkakı hak, ya edille ve âyâtın izhar edilmesile veya ahkâmı şer'iyenin ikmali suretile tecelli eder.

8 — **(İstihkak)** : Bir hakkın talep edilmesi ve bir şeyin bir şahsa ait bir hak olduğunun zuhuru mânâsına gelir.

İstihkak, iki kısımdır. Biri, «istihkakı mubtil» dir ki, mülkü bilkülliye iptal eder. Bir şahsın hürriyete nailiyeti gibi ki, onun üzerinde başkalarının malikiyet hakkını mübtil bulunur. Diğeri, «istihkakı nâkil» dir ki, bir mülkü bir şahıstan diğer bir şahsa nakleder. Alım satım muamelesi neticesindeki istihkak gibi.

9 — **(Fıkıh)** : Lûgatte bilmek, anlamak, bir şeyi iz'an ile, fetanetle şuurlu bir halde idrak etmek, bir şeyin künhüne vâkıf olmak, kapalı bir şeyin hakikatine nazarı infaz edebilmek, kendisine hüküm taallûk eden hafî bir mânâya muttali olmak gibi mânâları ifade eder.

Istılahta fıkıh; «insanın amel cihetile lehine ve aleyhine olan şer'î hükümleri bir meleke halinde bilmesi» demektir. Diğer bir târife göre fıkıh: «ameliya-

ta, yâni: ibadât, ukubat ve muamelâta müteallik şer'î hükümleri mufassal delillerile bilmek» den ibarettir.

Bu iki tarif, binnetice müttehittir. Demek ki, fıkıh, ameliyatta müteallik ahkâmı şer'iyeyi edillei tafsiliyesile bilip kavramaktır. O halde bu ahkâmı böylece bilmeğe; (fekahet) ve bu ahkâmı böylece bilen zata da: (fakih) denir. Cemi: fukahadır. Fıkıh ilmini tahsil etmeğe de (tefekkuh) denilir.

Bu halde ilmi fıkıhda :«ameliyata müteallik şer'î hükümleri mufassal delillerile bildiren bir ilim» den ibaret olmuş olur. Maahaza ilmi fıkıh: «ibadâta, muamelât ve ukubata müteallik şer'î mesailin heyeti mecmuası» diye de târif olunabilir.

İmamı Âzam Hazretleri fıkhı: «Marifetünnefsi maleha ve ma aleyha = insanın lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir» diye târif etmiştir. Bu tarife nazaran fıkha itikadiyat ve ahlâk mesaili de dahil bulunmaktadır. Şu kadar var ki, bu mesail, gide gide pek ziyade tevessü ve inkişaf etmiş, mevzuları başka başka bulunmuş olmakla fıkhın tarifine«min cihetil amel = amel cihetile» kaydi ilâve edilerek fıkhın dairei şümulünden itikadat ile ahlâkiyat hariç bırakılmıştır. Binaenaleyh bugün ilmi fıkıh, ilmi kelâm ile ilmi ahlâk birer müstakil ilim halinde bulunmaktadır.

10 — (Şeri' = Şeriat) : Esasen şeri', şir'a, meşrea kelimeleri, insanı bir ırmağa, bir su kaynağına götüren yol mânâsınadır. Bilâhare «ahkâmı diniye» ye ıtlak olunmuştur. Çünkü dinî hükümler de insanları içtimaî ve manevî hayatın mâbihilkıyamı olan bir feyiz ve itilâya yetiştirecek ilâhî bir tariktir.

«Şer'i lâfzı, izhar ve beyan mânâlarını da ifade eder, şeriat vaz'etmek mânâsında da müstameldir. Maahaza şeriat tâbirine müradif olarak da istimal olunur.

«Şeriat, lisanı dinde: «Cenabı Hakkın kulları için vaz'etmiş olduğu dinî, dünyevî ahkâmın heyeti mecmuasıdır.» Bu itibarla şeriat; din ile müradif olup hem «ahkâmı asliye» denilen itikadiyatı, hem de «ahkâmı fer'iyei ameliye» denilen ibadet, ahlâk ve muamelâtı ihtiva eder.

Maamafih «şeriat» tâbirinin yalnız ahkâmı fer'iyeye ıtlakı daha şâyidir. Cem'i: şeraî'dir. Velhâsıl: şeriat, umumî mânâsına nazaran: «Bir peygamberi zîşan tarafından tebliğ edilmiş olan kanunu ilâhî» demektir. Bu kanunun asıl vazıı olan Cenabı Hakka: (Şarii Mübîn) denir. Bu kanunu insanlara tebliğ etmiş olan peygambere de (Şârî) unvanı verilir.

Bu halde (ahkâmı şer'iye) denilince bundan kanunu ilâhî hükümleri mânâsını anlamak lâzımdır ve bununla asıl Kur'ana, hadise, icmaa sarahaten müstenit olan hükümler kasdedilmiş olur. İslâm müçtehitlerinin kıyas ve içtihat tarikile istinbat ettikleri hükümler ise (ahkâmı fıkhiye), (mesaili fer'iyei ameliye) namile yad olunur. Şu kadar var ki bunlara da şer'î esaslara istinat ettikleri cihetle ahkâmı şer'iye ıtlak olunmaktadır.

Demek ki, ahkâmı fıkhiye ,mesaili fıkhiye, esasen füruata ait, içtihada müstenid hükümlerden, meselelerden ibaret ise de bu tâbirler, hem nass ve icmaa müstenit şer'î ahkâm ve mesaile, hem de içtihat ve kıyasa müstenit hükümlere, meselelere şâmil, umumî bir unvan olarak istimal edilmektedir.

11 — (Usul) : Aslın cem'idir. Asıl, maddî veya manevî olan temel, esas, istinatgâh demektir. Racih, delil, kaide mânâlarında da müstameldir.

12 — (İlmi usulü fıkıh) : Fıkhî bilgilerin esası, istinatgâhı olan bir ilimdir ki, şer'î hükümlerin mufassal, muayyen delilleri ve hikmetleri bu sayede bilinir ve bu dinî hükümler, bu muayyen, müşahhas deliller vasıtasile istinbat ve ispat olunur. Buna bir: «Hikmeti teşriiye ilmi» de denilmiştir.

13 — (Kaide) : Bir kat'î ve küllî hükümdür ki, bir çok cüz'iyyat kendisine muntabık olur. Cem'i: kavaittir. Meselâ «Kelâmda aslolan mânâyı hakikattir» sözü, bir kaidei külliyedir. Biz birçok sözleri bu kaideye tatbik ederek onların hakikî mânâlarına göre hükmederiz.

14 — (Mes'ele) : Bir küllî kaziyedir ki, kendisine bir takım cüz'iyyat muntabık olur. Meselâ: «Şartlarını cami olan bir vakıf lüzum ifade eder» denilse bu: «şeraitini cami olan her vakıf lüzum ifade eder» tarzında bir mesele olur ki, bu, bir kaziyyei külliyedir. Buna tatbikan Zeyd'in, Amr'in vesairenin şartları dairesinde yapacakları vakfın da lüzum ifade edeceği anlaşılmış olur. «Bey'i câizdir, icare meşrudur, hibe mendûbdur» gibi sözler de böyle kaziyyei külliye mahiyetinde birer meseledir.

15 — (Delil) : Bir şeydir ki, kendisine sahih bir nazar sayesinde bir matlûbi haberîye vukuf mümkün olur. Meselâ: emanetleri sahiplerine iade etmek dînen lâzım mıdır?. Suali, bir matlûbi harebîyi hâvidir, (ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها..) âyeti kerimesi de bu hususta bir delildir. Bu delile güzelce bakınca emanetlerin sahiplerine iadeleri lüzumuna muttali oluruz. Delilin cem'i: edilledir. Deliller, edillei şer'iye ve edillei akliye kısımarına ayrılır. Edillei erbea, kitap ile sünnetten ve icmaı ümmet ile kıyası fukahadan ibarettir.

16 — (İstidlâl) : Delile nazar etmektir. Eserden müessire veya bilâkis müessirden esere zihnin intikaline de istidlâl denir. Güneşin yer yüzündeki ziyasından güneşin doğmuş olduğunu anlamak gibi.

17 — (Hüccet) : Kat'î olsun olmasın mutlaka delîl mânâsınadır. Senetlere, vesikalara, mahkemelerden verilen bir kısım îlâmlara da «hüccet» denilir.

18 — (Bürhan) : Kat'î olan delil demektir. Mukaddimatı yakiniyeden müteşekkil, şartlarını cami olan bir kıyasî mantıkîdir ki, netice hakkında ilmi yakin ifade eder.

19 — (Beyyine) : Delil, şahit, bir dâvâyı ispat için ibraz edilen hüccet, vesika mânâsınadır. Adaletli kimselerin şahadetlerine «beyyinei âdile» denilir.

20 — (Emare) : Alâmet, nişan, eser demektir. Mukaddimelerinden biri veya her ikisi zannî olan kıyastır ki, netice hakkında bir zannî bilgi ifade eder.

21 — (Kitab) : Lûgatte mektup, yani yazılmış şey demektir. Fukahaca: «bir takım baplardan, fasıllardan müteşekkil ,fıkhî meseleleri muhtevî yazıların heyeti mecmuasıdır.» Usuliyyûna göre de kitab, «Kur'anı mübindir ki, Hâtemülenbiya Efendimiz Hazretlerine tarafı İlâhîden Cibrili Emin vasıtasile vahyü inzal buyurulmuş olan ve mânâ ile nazmı celilden ibaret bulunan âyatı Kur'aniyyenin heyeti mecmuasıdır.»

22 — (Sünnet) : Lûgatte âdet, tarikat demektir. Fıkıhta: «Resulü Ekrem (sallâllahü aleyhi vesellem) efendimiz tarafından farz ve vacip olmaksızın bazan terk edilmek üzere iltizam buyurulmuş olan herhangi bir fiil ve harekettir. Bu fiil ve hareket, ibadet kabilinden ise «Sünneti Hüda», Resulü efheme mahsus adeti seniye kabilinden ise «Sünneti Hüda», Resulü efheme mahsus adeti seniye kabilinden ise «Sünneti zevait» adını alır.

Usul ıstılahınca sünnet ise Nebiyyi Zîşan Hazretlerinden südur eden sözler ile kasdî fiillerden ve takrirlerden herhangi biridir.

Resulü Ekrem'in mübarek sözlerine «Sünneti kavliye», fiillerine «Sünneti filiye» yapıldığını gördüğü bir şeye karşı sükût edip red ve inkâr buyurmaması da bir «Sünneti takririye» dir ki, o şeyin cevazına delâlet eder. Sünnetin cem'i: sünen'dir.

23 — (İcma) : Lûgatte ittifak, kasd, mânâsınadır. Istalahta: «Bir asırda bulunan İslâm müçtehitlerinin bir hükmü şer'î üzerine ittifak etmeleridir. Buna «İcmaı ümmet» denir. Bir hükmi aklî üzerine ittifaka ve bilinmesi yalnız sarih nakle müstenit olan şeyler hakkındaki ittifaka icma adı verilmez. Âlemin hudusuna, kıyametin vukuuna ait ittifakları gibi. Avamı nasın bir şey hakkındaki ittifakları da icma sayılmaz.

24 — (Kıyası fukaha) : Bir şeyde sabit olan hükmün mislini —o hükmün illeti içtihadiyesini haiz olduğu cihetle— diğer bir şeyde de bir rey ve içtihat neticesi olarak izhar etmektir

Meselâ: Buğdayın ribevî mallardan olduğu nas ile sabittir. Bir miktar buğday, o miktardan fazla bir buğday ile satılamaz. Bu, asıldır. Bunun içtihaden illeti ise keyliyet ile cinsiyettir. Bu illet ise pirinçte, darıda da vardır. Bu da fer' idir. Binaenaleyh buğdaya kıyas ile pirincin de, darının da ribevî mallardan olduğuna rey ile hükmedilir ki bu, bir kıyas meselesidir.

Kıyasta asla «Makısün aleyh», fer'a da «makis» denir.

Kıyası fukaha, cüz'îden cüz'iye istidlâl tariki olduğundan mantıktaki temsil kabilinden sayılabilir.

25 — (İlleti kıyas) : Hükmü şer'îsi nas ile sabit olan bir şeyin müştemil olduğu vasıflardan olup bu hükmü şer'îye içtihaden sebep ve alâmet telâkki edilen şeydir.

Meselâ: Bir kile arpa yine bir kile arpa mukabilinde veresiye olarak satılamaz. Bu bir ribadır, haramdır. Bu haram hükmünün illeti içtihadiyesi, arpadaki cinsiyet ile keyliyet vasıflarıdır. Artık buna kıyasen bir kile darının da bir kile darı mukabilinde veresiye olarak satılmasının hürmetine kail oluruz. Çünkü arpa hakkındaki hükme illet olan cinsiyet ve keyliyet vasfı, darıda da mevcuttur. İşte bunlar bu illete müşterek olduklarından aynı hükme tâbi bulunurlar. Bu halde arpa asıl, darı da feri olmuş olur.

«Alelıtlâk» «illet» lûgatte tağyir edici şey mânâsınadır. Fukahaca illet: «Bir hükmün sübutu ilk evvel kendisine nisbet ve izafe olunan şeydir. Meselâ: Akdi beyi', müşteri için mülkiyetin sübutuna illettir.

26 — **(İçtihat)** : Fer'iyyata, yani ibadet ve muamelâta müteallik bir hükmü şer'iyi delilinden istinbat = çekip çıkarmak için tam tâkati sarfetmektir. Bu gibi fer'i hükümleri delillerinden istinbat eden zata da «müçtehit» denir. Ahkâmı asliyede, yani: itikat meselelerinde içtihat carî değildir. Onlar kat'iyyattandır.

27 — **(İstihsan)** : Usuliyyun ıstılahınca: «Kıyası hafî demektir ki, bu kıyasın illetine, tarikine müçtehitlerin fehimleri çabukça nüfuz etmeyip bu hususta ziyade tetkike, tâmika muhtaç olurlar. Fıkıh ıstılahınca ise istihsan, kıyası celîye mukabil ve muarız olan herhangi bir delildir ki, kıyası hafîden elâmdır. Meselâ: fıkıhta bazı hükümler, kıyası celîye muhalif görüldüğü halde hadis veya icma gibi bir delil ile sabit olur da «bu hüküm, istihsanen sabittir» denilir.

28 — **(İstishab)** : Mazide sabit olan bir şeyin —tebeddül ettiği bilinmemekle— hâlen de sabit, baki olduğuna kail olmaktan ibarettir. Meselâ: On sene evvel hayatta olduğunu bildiğimiz bir kimsenin vefatı hakkında bir bilgi bulunmayınca bugün de berhayat olduğuna kail oluruz ki, bu bir istishap meselesidir.

29 — **(İstidlâl biademilmedarik)** : Varlığına delil bulunmayan herhangi bir şeyi nefy ve inkâr etmektir ki, doğru bir istidlâl tarzı değildir. Çünkü delilin yokluğundan medlûlün yokluğu lâzım gelmez.

30 — **(Taklit)** : Başkasının ef'al ve harekâtına ittiba etmektir. Istılahata taklit «Bir zata ittibaın vücudu için bir delil olmadığı halde mücerret muhik olduğuna itikat ile intisap ve ittiba etmekten ibarettir. Meselâ: Muayyen bir müçtehide ittibaın vücubu için bir delil yoktur. Fakat efradı ümmet, içtihada bihakkın muvaffak olan ulemayı islâmiyeden herhangi birine içtihadında muhik görerek tâbi olabilir ki, bu, bir meşru taklitten ibarettir.

31 — **(Örf)** : Akılların şahadetile iştihar edip tab'an kabul edilen herhangi müstahsen şeydir. Her tarafta carî, vazıı gayri muayyen olursa «örfü âm», bir mahalle mahsus, bir taifai muayyeneye ait bulunursa «örfü hâs» adını alır.

32 — **(Âdet)** : Nefislerde müstakir, selim tabiatlerce makbul olan mütekerrir umurdan ibarettir. Örf ile müteradif gibidir. Âdete «teamül» de denir.

33 — **(Hikmet)** : Faide, maslahat, garez, illeti gaiye ,eşyanın hakikatlerini olduğu gibi bilmek ve muktezasına göre hareket etmek mânâlarında müstameldir. Cem'i: hikemdir.

Bir mesele hakkındaki hükmü şer'î ile istihdaf edilen maddî, mânevî faide, maslahatı âmme, menafii içtimaiye o hükmün hikemi şeriyesindendir. Bunlara «hikmeti teşriiye» denir.

34 — **(Maslahat)** : Bir işin salâhına, hayriyetine, bâis ve sâik olan şeydir. Dinî ve dünyevî kısımlara ve saireye ayrılır. Mukabili «mefsedet»dir.

35 — **(Maslahatı diniyye)** : Zihnî hürafelerden, bâtıl fikirlerden tecrit etmek, fikri tenmiye, nefsi tezkiye, ahlâkı tehzıp ve terbiye ederek ruhu güzel itikatlar ile, güzel ameller ile tezyin ve tekmil eylemektir. Bu gayelere hâdim olan her şeyde maslahatı diniyye mündemiçtir.

36 — **(Maslahatı dünyeviyye)** : Dünyevî işlerin intizamını temine hâdim, bir takım muzir şeylerin meydana gelmesine mâni, içtimaî hayatın refah ve saadetine vesile olan herhangi bir şeydir.

37 — **(Maslahatı zaruriye)** : Nefsi, dini, aklı, nesli, ve malı siyanete hâdim herhangı bir şeydir.

Meselâ: Münakehat, nesli vikaye, cihat da dini himaye maslahatına mebnî meşru bulunmuştur. Müskiratın hürmeti de aklı, malı, şerefi muhafaza gibi maslahatlara müstenit bulunmuştur.

38 — **(Maslahatı hâcibe)** : Nâsın zaruret derecesine baliğ olmayan ihtiyaçlarile ilgili olan herhangi bir maslahattır ki, bunun fıkdanı halinde cemiyetin hayatında müzayaka, meşakkat yüz gösterir. Müzarea, selem, istisna, beyibilvefa gibi muamelelerin meşruiyeti bu kabil maslahatlara dayanmaktadır.

39 — **(Maslahatı tahsiniye)** : Bir zaruret veya hâcetten dolayı değil, mücerret evlâ olanı ihtiyar, insanın kadrini ilâ kabilinden olan maslahattır. Bazı haşaratın ve tab'ı insanînin nefret edeceği hab**s**ten sayılan şeylerin haram olması, bu maslahata müstenittir.

40 — **(Maslahatı mürsele)** : Şer'i şerif tarafından itibar edildiği de, itibar edilmeyip iptal ve ilga edildiği de bilinmeyen, meskûtün anh bırakılmış olan maslahattır ki, bazı husûslarda bir delil olarak kabul edilir Sirkat gibi bir cürümle müttehem olan bir kimsenin cürmünü ikrar etmesi için hapis veya darp ile sıkıştırılması gibi. İmam Mâlik Hazretleri, bu maslahatı mürsele ile amel etmiştir.

41 — **(Maslahatı mutebere)** : Bir hükmü vaz ve ispat hususunda şer'i şerifin itibar ettiği illet ve maslahattır.Kumarın, müskiratın memnuiyeti bu maslahatla ilgilidir.

42 — **(Maslahatı merdûde)** : Şer'i şerifin iptal ve ilga ettiği maslahattır. Meriba ve müskirat nassen haramdır. Artık para kazanmak maslahatına meb-

ni bunları irtikâp etmek aslâ tecviz edilemez. Böyle bir maslahat, merduttur, bunun zararı kârından ziyadedir.

43 — **(Mantuk)** : Bir lâfzın nutuk mahallinde, söz sahasında üzerine delâlet ettiği şeydir. Meselâ: «Şu kitabı satın aldım» denilse bu lâfzın mantuku o kitabın satın alınmış olmasıdır.

44 — **(Mefhum)** : Bir lâfzın nutuk mahallinde olmaksızın üzerine delâlet ettiği şeydir. Meselâ: Bir kimse: «Şu kitabımı sattım» dese bu söz o kitapta malikiyet hakkının o kimseden zevaline delâlet eder ki, bu bir mefhumdur.

Mefhumlar, mefhumu mutabakat ile mefhumu muhalefet kısımlarına ayrılır.

45 — **(Mefhumu mutabakat)** : Bir ibarede meskûtün anh olan şeyin mantuk olan şeye ispat veya nefi itibarile muvafık olmasıdır ki, buna delâleti nas, fehvayı hitap, lahni hitap dahi denir. Meselâ: «Anana babana öf deme» mantukuna, «onlara darp ve şetm etme» meskûtün anhı tamamen mutabıktır. Biri menhiyyün anh olduğu gibi diğeri de menhiyyün anhtir.

46 — **(Mefhumu muhalefet)** : Bir ibarede meskûtün anh olan şeyin mantuk ve mezkûr olan şeye ispat ve nefyi itibariyle hükmen muhalif olmasıdır ki. buna «delili hitap», «tahsisüşşey bizzikr» de denilir. Mefhumu lâkap ve saire adile —aşağıda yazıldığı üzere— sekiz kısma ayrılır.

47 — **(Mefhumu lâkap)** : Bir ismi cinsinin veya ismi şahsînin hükmünü bunların mütenavil olmadığı şeylerden, kimselerden nefi demektir. Meselâ: «Bu mal, erkeklere veya Zeyd'e helâldır» denilse bu malın kadınlara ve Zeyd'den başkasına helâl olup olmaması meskûtün anh bulunmuş olur.

48 — **(Mefhumu sıfat)** : Bir vasf ile tahsis ve takyit edilen bir şey hakkındaki hükmün o vasf ile muttasif ve mukayyet olmayan şeylerden nefyedilmesidir.

Meselâ: «Bâliğ ve âkil insanlar beyi ve şeraya ehildir.» denilse bülûğ ve akıl vasfını haiz olmayan insanların, beyi ve şeraya ehil olmadıkları anlaşılır.

49 — **(Mefhumi şart)** : Bir şarta tâlik edilen bir hükmü, o şartın bulunmaması halinde nefyetmek demektir. «Bu kitabı gelirse filân zata ver» denilmesi gibi.

50 — **(Mefhumu gaye)** : Bir gaye ile bir had ile mukayyed ve muallâk olan bir hükmü o gayenin mâbadinde mefkut telâkki etmektir. Meselâ: Güneş gurub edinceye kadar orç tutunuz» denilse orucun vücubu güneşin gaybubetine kadar devam eder, ondan sonraya şâmil olmaz, denilmiş olur. Ve bir mal bir kimseye bir ay müddetle âriyet verilmiş olsa bu âriyet hükmü, o aydan sonra cereyan etmez. Bu mefhuma «mantukı işaret» denilir ve bunun ulema arasında müttefekun aleyh bir mefhum olduğuna kail olanlar da vardır.

51 — **(Mefhumı istisna)** : Müstesnaya verilen hükmün başkalarına şâmil olmadığına delâletten ibarettir. Meselâ: «Lâ fadıle illâ Zeyd Zeyd'den başka fazıl yoktur» denilse fazıl vasfı Zeyd'den başkasından nefi ile yalnız Zeyde ispat edilmiş olur.

52 — **(Mefhumı innema)** : İnnema = ancak edatı ile beyan olunan şey hakkındaki hükmü mâadasından nefiy edivermektir. Meselâ: «innemelâmalü binniyat = ameller ancak niyetlere göredir» denilince amellerin hükmü, herhalde niyete bağlı olduğu ve niyetsiz bir amelin hükümsüz, kıymetsiz bulunduğu anlaşılmış olur.

53 — **(Mefhumu adet)** : Bir adede tahsis edilen hükmün başka adetlerden müntefi olduğuna delâletten ibarettir. Meselâ: «Kadınların adetleri için üç kuru' = hayız veya tuhur» diye bir adet tahsis edilmiş olduğundan adetin iki kuru ile tamam olmayacağı ve adet için dört kuru da icap etmiyeceği münfehim olmuştur.

54 — **(Mefhumu hasr)** : Bir hükmün yalnız bir şeye veya bir şahsa kasr ve tahsisine delâletten ibarettir. Meselâ: «Elfâzılü Zeydün = fâzıl Zeyd'dir» denilse fazl vasfı yalnız Zeyd'e tahsis edilmiş olur.

Mefhumlar ile istidlâl caiz olup olmadığına dair ileride malûmat verilecektir.

55 — **(Tahriç)** : Lûgatte çıkarmak mânâsınadır. Istalahta: «Müçtehitlerin istinat ettikleri nâslara, kaidelere, asıllara tatbikan şer'î hükümleri istihraç etmektir. Şöyle ki: Bir mezhebi fıkhîye tâbi olup o mezhep imamının istinat ettiği nâslara ve ilel ve esbaba muttali olarak o mezhepte tasrih edilmemiş olan herhangi bir meselenin hükmünü o mezhep dairesinde istihraç ve tâyin eden zata «muharriç, sahibi tahriç» denildiği gibi bu istihraca da «tahriç» denilir.

56 — **(Lâfzı hâs)** : Bir mânâya münferiden —başlı başına— vaz'olunan lâfızdır. Zeyd, Amr, insan, erkek, kadın lâfızları gibi.

57 — **(Lâfzı âm)** : Gayri mahsur, yâni: Sayısız müsemmaları ihata eden ve aynı cinsten birçok fertlere birden delâlet eyleyen lâfızdır. Kavm, cemaat, rical, nisa' lâfızları gibi.

58 — **(Lâfzı müşterek)** : İki veya daha ziyade mânâya — birinden diğerine nakil suretile olmaksızın — başka başka vaz'edilmiş lâfızdır. «Ayn» lâfzı gibi ki, hem göz, hem de altın, mahiyet gibi mânâlara mevzudur.

59 — **(Lâfzı mutlak)** : Şümulsüz, tâyinsiz olarak cinsinde şayi olan lâfızdır ki, hâssın efradındandır. Meselâ: «üç gün» denilse bundan lâalettayin üç gün kasdedilmiş olur. «Bir kitap okudum» denilse bundan kitap cinsinden lâalettayin bir kitap okunduğu ifade edilmiş bulunur ki, bunlar, birer mutlak lâfızdır.

60 — **(Lâfzı mukayyet)** : Bir kayıd ile, bir veçhile şüyudan, cinsinin her ferdine şümulden çıkmış olan lâfızdır. Meselâ: «muttasıl üç gün, fıkıhtan bir kitap» denilse bunlar, birer mukayyet lâfız bulunmuş olur.

61 — **(Müştereki mânevî)** : Müteaddit mânâları müştemil olan bir mânâyı külliye bir vaz' ile mevzu olan lâfızdır. «Hayvan, ağaç» lâfızları gibi ki, her zîhayata, her çeşit ağaca şâmildir.

62 — **(Müevvel)**: Delâlet ettiği müteaddit mânâlardan, vecihlerden bazıları delili zannî ile, reyi galip ile tereccüh eden müşterek lâfızdır. Meselâ: Kur' lâfzı,

hayz ile tuhr beyninde müşterektir. Bundan tuhr veya hayz mânâsı tercih edilirse bu, bir müevvel lâfz olmuş olur.

63 — (Lâfzı menkul) : Mevzuu lehinin gayri bir mânâda bir münasebet ve alâkaya mebni istimali galip olup bilâ karine anlaşılan lâfızdır. Istılah kelimesine müracaat!..

64 — (Mürtecel) : Mevzuu lehinin gayrisinde bir alâka bulunmaksızın sahih bir istimal ile müstamel olan lâfızdır. Meseia: «Süreyya» lâfzı, muayyen bir yıldızın adı olup herhangi bir şahsa ad olarak istimal edilir. Bunların arasında ise bir alâka yoktur.

65 — (Cemi münekker) : Gayri mahsur çokluğa bir vaz' ile bilâ şümul mevzu olan lâfızdır ki, üç ve üçten ziyadeye delâlet eder. Rical, nisa lâfızları gibi.

66 — (Zahir) ; Mücerret ibaresi işitilmekte mânâsı bilinen, yani: Söyleyenin maksadı, düşünülmeye muhtaç olmadan anlaşılan sözdür. Meselâ: «alış veriş halâldır» sözü zahirdir.

67 — (Nas) : Söyleyenin cihetinden ileri gelen bir sebeple mânâsı, zahirden daha açık olan lâfızdır. Meselâ: ilmin şeref ve faziletini bildirmek isteyen bir zat, «Bilenler ile bilmeyenler müsavi olurlar mı?» dese bu söz, bilmek ile bilmemek arasındaki farkı ifade hususunda nas olmuş olur.

Te'vile ihtimali olmayan söze, delile de nas denir.

68 — (Müfesser) : Beyanı tefsir veya beyanı takrir sebebile mânâsı nas' dan daha vazıh olan sözdür ki, nesihten başka bir şeye ihtimali bulunmaz. Meselâ: «Seni azat ettim» sözü bir nasdır. «Seni rıkkiyyetten azat edip hürriyete kavuşturdum» sözü de müfesserdir.

69 — (Muhkem) : Müfesserden daha kuvvetli olan sözdür ki, nesha da ihtimal yoktur. Meselâ: «Bir kimseye kayın validesi ebediyen haramdır, cihad kıyamete kadar devam edecektir» sözleri, birer muhkemdir ki, bunlarda nesih carî olamaz.

70 — (Hafî) : Sigasından dolayı değil, bir ârızadan dolayı mânâsı kapalı kalan lâfızdır. Meselâ «Sârık» lâfzı tarrar ile nebbaşe nazaran hafîdir. Yankesici, kefen soyucu da hırsızdır. Fakat bunlar, başka birer isim ile yad olundukları için sârık = hırsız tâbirinin bunlara ıtlakı hafî bulunmuştur.

71 — (Müşkil) : Mânâsı, kendisinden ne murad edildiği, teemmülsüz bilinemeyecek derecede kapalı olan lâfızdır ki, bu kapalı olmak, ya mânâsındaki incelikten, derinlikten veya kendisindeki bir istiarei bediiyeden ileri gelmiş bulunur.

Meselâ: Gusulde «tetahhur» ile memuruz. Bu tetahhur, ağzın içine de şâmil midir?. Bunda işkâl vardır. Teemmül neticesinde anlaşılıyor ki ağzın içine de şâmildir.

Kezalik: «Gümüşten şişe bardaklar» tâbirinde bir işkâl vardır. Bir bardak, şişeden olunca artık nasıl gümüşten olabilir?. Düşünce neticesinde anlıyoruz ki,

bunda bediî bir istiare var, bununla bardağın gümüş kadar beyaz, sırça kadar da şeffaf olduğuna işaret edilmiş oluyor.

72 — (Mücmel) : Mânâsı anlaşılamayacak derecede kapalı olup anlaşılması ancak söyleyen tarafından bir beyan ilâvesine mütevakkıf bulunan lâfızdır. İstimali az olduğu cihetle garaipten sayılan lâfızlar ve müteaddit mânâlara vazedilmiş olan lâfızlar ve kendisile söyleyenin ne kasdettiği anlaşılmayan lâfızlar, bu kabildendir.

Meselâ, hırsı çok, sabrı az kimse mânâsına olan «helû'» lâfzı, garaipten olmakla mücmeldir. Riba lâfzı da bu cümledendir.

73 — (Müteşabih) : Efradı ümmet için kendisile ne murad edildiğini anlamak ümidi munkati olan lâfızdır. Bazı mübarek sûrelerin evvellerindeki Elif Lâm Mim, Tâhâ gibi hurufı mukattaa «Yedullâh, Vechullah» gibi tâbirler bu cümledendir.

74 — (Mecaz) : Aralarındaki bir münasebet ve alâkadan dolayı vaz'edilmiş olduğu mânâdan başka bir mânâda müstamel olan lâfızdır. Meselâ: Vasiyet lâfzının irs, hibe, sadaka mânâsında istimali mecazdır, Rakabenin bütün beden mânâsında kullanılması da bu kabildendir. Mukabili hakikattir.

75 — (Sarih) : Hakikat olsun mecaz olsun kendisinden ne kasd edildiği apâşikâr anlaşılan lâfızdır. «Şu malı sattım, şu eve ayak basmam» sözleri gibi.

76 — (Kinaye) : Hakikat olsun mecaz olsun kendisile ne kasdedildiği kapalı olan lâfızdır. İstimali mehcur, metruk olan hakikatler birer kinaye olduğu gibi daha mütearef olmayan mecazlar da birer kinayedir.

Meselâ: Bir kimse, «zevcesine: Benden tesettür et, git âilene iltihak et» dese bu sözleri, niyetine göre talâktan kinaye olur. «Sen bainsin» sözü de böyledir.

77 — (Delâlet) : Söylenilen bir sözün — nasıl bir mânâya mevzu olduğuna muttali olanlarca — münfehim olmasıdır. Delâlet lâfzı, alâmet ve bir şeyin varlığına veya yokluğuna nişane mânâsında da kullanılır.

78 — (Delâleti mutabıkiyye) : Bir lâfzın vaz olunduğu mânânın tamamına olan delâletidir. İnsan lâfzının tam mahiyeti olan hayvanı nâtıka delâleti gibi.

79 — (Delâleti tazammuniyye) : Bir lâfzın vazolunduğu mânânın bir cüz' üne delâletidir. İnsan lâfzının yalnız hayvana, yalnız nâtıka delâleti gibi.

80 — (Delâleti iltizamiyye) : Bir lâfzın vazolunduğu mânânın lâzımına delâletidir. İnsan lâfzının, ilim ile kitabete kabiliyetli bulunmaya delâleti gibi ki, bu kabiliyet, insanın mânâsının tamamı veya cüz'ü değil, belki mahiyetinin lâzımıdır.

81 — (Dâl bilibare) : Delâleti mutabıkiyye veya tazammuniyye ile veya iltizamiyye ile sevk edildiği mânâya ibaresile delâlet eden lâfızdır.

Meselâ: «Zekât, müslümanların fakirlerine verilir, hiç bir zengine verilemez» ibaresi, zekâtın yalnız müslüman fakirlere verileceğine delâleti mutabikiyye ile delâlet eder, zengin olan Zeyd'e, Amr'e verilemeyeceğine de delâleti ta-

zammuniyye ile delâlet eder, zekât hususunda fakirler ile zenginler arasında fark bulunduğuna da delâleti iltizamiyye ile delâlet eder.

82 — **(Dâl bil'işare):** Üç nev'i delâletten biriyle sevk edildiği mânânın gaysine, yani: söylenince maksudu aslî olmayan bir mânâya delâlet eden lâfızdır.

Meselâ: «Allahü Tealâ, bey'i halâl, ribayı haram kılmıştır» ibaresi, bey' ile riba arasında fark bulunduğunu beyan için sevk olunmuştur, bundan asıl murad budur. O halde bu ibare, bey' ile riba arasında fark bulunduğuna delâleti mutabıkiyye ile delâlet ettiği gibi bey'in halâl, ribanın haram olduğuna da yine delâleti mutabıkiyye ile bil'işare delâlet etmiş olur.

Bir malın Zeyd'e verilmesini veya verilmemesini isteyen bir kimseye karşı: «Bu malı hiç bir şahsa vermem» sözü de bu malın Zeyd'e de verilmeyeceğine delâleti tazammuniyye ile bil'işare delâlet eder.

«Evlâdın nafakaları mevludün leh üzerinedir» ibaresi de çocukların neseblerinin babalarından sabit olacağına delâleti iltizamiyye ile bil'işare delâlet eder. Çünkü babanın mevlûdün leh olması, nesebin kendisinden sübutunu müstelzimdir.

83 — **(Dâl biddelâle)** : Asıl vaz'olunduğu mânânın lâzımına —aralarındaki müşterek ve lûgaten münfehim bir illet vasıtasile— delâlet eden lâfızdır.

Meselâ: «Anaña babana öf deme» sözü, ebeveyne karşı «öf» diye şeamet = usanç göstermenin memnuiyetine ibaresile delâlet ettiği gibi döğmenin, söğmenin memnuiyetine de delâleti lûgaviyesile delâlet eder. Çünkü öf demekte eza vardır. Bu eza, bu öf demenin memnuiyeti için rey ve kıyas yolile değil, belki lûgatin delâletile bir illettir. Bu illet, döğmede, söğmede de ziyadesile mevcuttur. Binaenaleyh bu müşterek illet dolayısiyle öf demek memnu olduğu gibi döğmek de, sövmek de memnudur.

84 — **(Dâl bil'iktiza)** : Şer'an muhtacün ileyh olan bir lâzime delâlet eden lâfızdır. Başka bir tâbir ise: «vaz'olunduğu mânâdan mukaddem isbatına şer'an lüzum ve ihtiyaç mevcut olan bir medlûle delâlet eden ibaredir.

Meselâ: Bir kimse bir şahsa hitaben: «Köleni şu kadar kuruşa benim namıma azad et» deyip o şahıs da azad etse köle, o kadar kuruş mukabilinde o kimse namına azad edilmiş olur. Çünkü bu söz ile köleni şu kadar kuruşa bana sat, sonra onu benim namıma azad et, denilmiş olur. «Köleni azad et» emri, bir muktezîdir. Kölenin satılması da muktezadır. Bu mukteza olmadıkça öyle bir emrin mânâsı hükümsüz kalır. Artık öyle bir emrin sıhhati için evvelce bu muktezanın vücuduna lüzum ve ihtiyaç vardır. Binaenaleyh o emir, bu muktezaya biliktiza delâlet etmekte bulunmuştur.

85 — **(Beyan)** : Lûgatte izhar mânâsınadır. İlâm ve tebyin mânâsında da müstameldir. Istılahta: «Söz olsun iş olsun vukubulan şeyden murad ne olduğunu o şey ile ilgisi, münasebeti bulunan bir söz ile veya fiil ile açığa çıkarmaktır.

Meselâ: «Namazınızı ikame ediniz» emrini Resulü Ekrem Hazretleri kendi fiilleriyle, yani kıldıkları namazlar ile beyan etmiş ve bu hususta: Namazı benim nasıl kıldığımı gördüğünüz gibi kılınız» diye emir buyurmuştur.

Beyan, beş nevidir.

86 — **(Beyanı takrir)** : Bir sözü mecaz ve husus ihtimalini kesecek bir şey ile te'kit etmektir. Meselâ: «Kanatlarile uçan kuşlar da sizin gibi birer ümmettir» sözündeki «kanatlarile uçan» vasfı, bir te'kittir ki, bu kuşlardan mecazî bir mânâ kasdedilmediğini gösterir.

87 — **(Beyanı tefsir)** : Kendisinde hafâ bulunan bir şeyi izah etmektir. Şöyle ki: Kendilerine hafâ bulunup mücmel, müşkil, hafî gibi kısımlara ayrılan sözler, bu beyanı tefsir sayesinde tebeyyün etmiş olur.

Meselâ: «Zekâtınızı veriniz» mealindeki bir emir, mücmeldir, miktarı muayyen değildir. Resulü Ekrem Efendimizin: «Mallarınızın kırkta birini ,zekât olarak getirip veriniz.» meâlindeki bir emirleri ise zekâtın miktarını tâyin ettiğinden bu hususta bir beyanı tefsirdir.

88 — **(Beyanı tağyir)** : Sözün evvelinin mucebini, bundan murad ne olduğunu diğer bir lâfız ile izhar ederek değiştirmektir. Tahsis, istisna, sıfat, gaye, bedel denilen şeyler, birer beyanı tağyir demektir.

Meselâ: «Bey' halâl riba haramdır» ibaresindeki ilk cümle, yani: «bey' halâldir» cümlesi, riba suretile yapılan bir bey' muamelesine de şâmildir: «Riba haramdır» cümlesi ise bu şümulü tağyir ederek bey'in halâliyetini riba yolile olmayan bey' muamelelerine tahsis kılmıştır.

Kezalik: «Şu paranın beş yüzü müstesna olmak üzere hepsi Zeyd'e aittir» sözünde de istisna, bir beyanı tağyirdir, «şu paranın hepsi Zeyd'e aittir» ibaresinin mucebini değiştirmiştir.

89 — **(Beyanı zaruret)** : Bir şeyi lâfzen tavziha mevzu olmayan bir şey ile bir nevi izah etmektir. Bu beyanın bir kısmı mantuk hükmündedir, bir kısmı da vakti hâcetteki sükûttan ibarettir.

Meselâ: «Yalnız validesile babası bulunan bir müteveffanın terekesinin üçte biri validesinindir» denilse bu terekenin mütebakisi de babasınındır, denilmiş olur. Vakıâ bu son söz, meskûtün anhtir. Fakat siyakı kelâm itibarile örfen mantuk hükmünde bir beyanı zaruretten ibarettir.

Kezalik: Bir bikri baliğayı babası bir şahsa tezviç edeceğini söylediği halde o sükût etse bu sükût, tezvice muvafakattan ibaret olur. Vâkıâ bu sükût, tavzihe mevzuu bir şey değildir. Fakat söze hâcet bulunduğu halde vukubulduğundan bir beyanı zaruret sayılır.

90 — **(Beyanı tebdil)** : Fer'î hükümlerden olan ve te'bidi gösterir bir kayd ile mukayyed bulunmayan bir hükmü şer'înin hilâfına ondan müteahhir bir delîli şer'înin delâlet etmesidir ki, buna «nesh» de denir. Bu halde muahhar olan

delîli şer'îye «nâsih», bununla kaldırılan hükmü şer'îye de «mensuh» denilir. Meselâ: evvelce ebeveyne vasiyet yapılması farz idi, bilâhare bu farziyet, bir delili şer'î ile nesh edilmiştir.

91 — **(Tahsis)** : Âm olan bir sözü mütenavil olduğu ferdlerden bazılarına —hakikaten veya hükmen muttasıl olan müstakil bir kelâm ile— hasretmektir ki, bu beyanı tağyir kabilindendir.

Meselâ: Namaz, her müslümana farzdır, baliğ olmayan müslümanlara farz değildir. Denilse bu farziyyet, yalnız baliğ olan müslümanlara hasredilmiş olur.

92 — **(İstisna)** : Bir kısım şeylerin hükmüne dühulden bazı şeyleri «illâ» gibi bir edat ile hariç bırakmaktır. Bu hariç bırakılan şeylere «müstesna», öbür kısım şeylere de «müstesnaminh» denir.

Meselâ: Küllü insanın mükellefün illelmecanine vessagąir = mecnunlardan, çocuklardan başka her insan mükelleftir» denilse «küllü insan» sözü müstesnaminh, «elmecanine vessegair» sözü de müstesna olmuş olur.

İstisna da beyanı tağyir kabilinden olup «istisnai muttasıl, istisnai munkati» kısımlarına ayrılır.

93 — **(İstisnai muttasıl)** : Bir istisnadır ki, müstesna olan şeyler, müstesnaminh olan şeyler ile cinsce müttehit bulunur. «Küllü hibetin caizün illâ hibetelkasırîn = her hibe caizdir, kasırların hibeleri müstesna» ibaresinde olduğu gibi.

94 — **(İstisnai munkati)** : Bir istisnadır ki, müstesnâ olan şeyler, müstesnaminh olan şeyler ile cinsen müttehit bulunmaz. Başka bir tâbir ile «sadrı kelâm, ondan istisna edilen şeylere mütenavil bulunmuş olmaz.»

«Küllü hibetin caizün illel gasp = her hibe caizdir, gasp müstesna» ibaresinde olduğu gibi ki, müstesnaminh olan hibe, müstesna olan gasba esasen şâmil değildir.

95 — **(Tâlik)** : Bir cümlenin mazmununun husulünü, diğer bir cümlenin mazmununun husulüne edatı şart ile rapt etmektir.

Meselâ: Bir kimse, kölesine: «Filân işi görürsen azad ol» dese azad olmanın husulünü o işin görülmesine bağlamış olur. O iş görülünce azad keyfiyeti husule gelir. Buna: «şartı tâlikî» de denir.

96 — **(Takyid)** : Bir tasarrufu, bir akdin aslını edatı şart olmaksızın bir şarta, bir kayde raptetmektir. Takyid edilen şeye: «meşrut, mukayyed bişşart». o kayde de «şart» denir. Bu şart «üzere veya şartile» lâfızlarile ifade olunur. «Bu mali şu şeyi rehin vermek üzere sattım» denilmesi gibi.

97 — **(Hadis)** : Lûgatte söz, haber, sonradan vücude gelen şey mânâsınadır. Istılahta: Resulü Ekrem (sallâllahü aleyhi vesellem) Efendimizin buyurmuş olduğu herhangi mübarek bir sözdür. Sünneti nebeviyye mânâsında da müstameldir. Bir çok nevileri vardır. Cem'i: ehâdistir.

98 — (**Muhaddis**) : Hadis ilminin bir çok usul ve füruunu bilen zattır.

99 — (**Şeyhülhadis**) : Hadıs ilminde üstazı kâmil olan, kendisinden hadîs rivayet olunan zattır. Buna «imam» da denir.

100 — (**Hâfızülhadîs**) : İlmi hadîsin bir çok usul ve füruunu hıfz eden ve bir kavle göre yüz bin hadîsi senetlerile beraber ezberlemiş olan zattır.

101 — (**Hâkimülhadis**) : Rivayet edilmiş olan bütün hadîsleri metinlerile, senetlerile, râvîlerinin tarihlerile, cerh ve tâdillerile hıfz ve ihata eden zattır. Zan olunduğuna göre hâkim, yalnız İmamı Buharîdir. Çünkü «Buharînin bilmediği bir hadis, hadis değildir» sözü, ulema arasında şâyidir.

102 — (**Muharrici hadis**) : Bir hadisi isnatsız olarak nakleden zattır.

103 — (**Senet**) : Lûgatte mutemet, istinatgâh mânâsınadır. Istılahta: bir hadîsi rivayet eden zatların heyeti mecmuasıdır. Bir hadîsin râvîlerinin isimlerini zikrederek rivayet etmeğe de «isnat» denir.

İki senedi, yani: iki tariki, iki silsilei rüvatı bulunan bir hadîsin bu iki senedinden hangisinin ricali daha az ise o, «senedi âlî», diğeri de «senedi nâzil» adını alır. Meselâ: Bir hadîsi şerifin bir senedindeki râvîler, Resulü Ekreme kadar üç, diğer senedindeki râvîler de dört zat olsa birinci senet, âlî olur. Ve onunla yapılan isnada da «isnadı âlî» denir. Diğeri de senedi nâzil ve isnadı nâzil olmuş olur.

Senedi âlinin ricali, sikattan olunca kıymeti büyük ve müreccah olur. Çünkü râvîlerin adedi azalınca sehiv ve nisyan ihtimali de azalır, hadisin kuvveti artar. Bu cihetle muhaddisler, âlî senetleri araştırmış, buna pek büyük ehemmiyet vermişlerdir. İmam Mâlik ve İmamı Buharî gibi tâbiîn devrinde yaşamış zatların rivayet ettikleri hadislerin senetleri, onlardan sonraki muhaddislerin rivayet ettikleri hadislerin senetlerinden daha âlî olduğundan kıymetleri de o nisbette büyük bulunmuştur.

104 — (**Rivayet**) : Bir sözü veya bir hâdiseyi nakletmektir. «Filân şöyle dedi» veya «demiş», «şöyle bir vak'a oldu» veya «olmuş» tâbirleri birer rivayettir.

Rivayet edene «râvî», «nâkil» denir. Râvinin cem'i: rüvattır.

İlmi hadîs ıstılahınca: Bir hadisi şerifi senedatını zikrederek nakl eden zattır.

105 — (**Haber**) : Hangi bir zattan rivayet olunan sözdür. İlmi hadîs ıstılahınca haber, sünnet ve hadîs tabirlerine müradiftir. Buna «eser» de denir. Baz zevata göre haber; Resulü Ekrem'den başka zatlardan, meselâ: sahabei kiramdan rivayet edilen sözdür. Eser kelimesi de sahabînin veya selefin sözü makamında kullanılmıştır.

106 — (**Haberi ahad**) : Bir zatın veya iki üç gibi mahdut zatların yine bir zattan veya iki üç gibi mahdut zatlardan naklettiği haberdir.

Böyle ahad tarikile Resulü Ekrem'den rivayet edilen bir habere de (hadisi ahad) denir. Nebiyi efhamdan bir zatın rivayet ettiği bir hadîsi şerifi o zattan bir cemaatin nakletmesi de haberi ahad kabilindendir.

Tevatür şartlarını cami olmayan bir habere de «haberi ahad» denilmiştir. Bu itibarla haberi meşhur da esasen haberi ahad kabilindendir.

Haberi ahadin ravîleri pek mahdut olduğundan onun muhberün anhe ittisalinde hem sureten hem de mânen şüphe bulunur.

107 — (Haberi meşhur) : Bidayeten ikiden ziyade, fakat mahdut zevat tarafından rivayet edilmiş iken bilâhare ikinci ve üçüncü asırlarda şöhret bulup yalan yere ittifakları mutasavver olmayan bir cemaat tarafından naklolunan haberdir. Buna «haberi müstefiz» de denir.

Bu suretle nakil edilegelen bir hadisi şerife: (Hadisi meşhur) denilir ki, Resulü Ekrem'e ittisalinde ilk ravilerin mahdudiyetine mebni sureten bir şüphe var ise de bilâhare iştihar edip ümmet tarafından telâkki bilkakul edilmesine mebni mânen şüphe yoktur.

108 — (Haberi mütevatir) : Yalan söylemek üzere ittifaklarını âdete nazaran aklın tecviz etmediği bir cemaatin verdiği haberdir. Böyle mütevatir surette rivayet olunan bir hadisi şerifin Resulü Ekrem'e ittisalinde, yani onun mübarek sözü olduğunda ne sureten ve ne de mânen şüphe bulunmaz. Buna (hadisi mütevatir) ünvanı verilir.

Meselâ: Kuranıkerimin bir kelâmı ilâhî olmak üzere Resulü Ekrem tarafından ümmetine tebliğ edildiği böyle mütevatir surette nakil olunagelmiştir. Zekâtın miktarını beyan eden : هاتوا ربع عشر اموالكم) = mallarınızın kırkta birini zekât olarak getirip veriniz) hadisi şerifi de mütevatiren menkuldür.

109 — (An'ane) : Lûgatte eski âdet, menkulât, ağızdan ağıza nakledilen söz demektir. Istılahta: «Bir haberin veya bir hadisi şerifin an fülânin an fülân...» diye nakledilmesidir.

110 — (Hadisi sahih) : Adl ve tammüzzapt zatlar tarafından saz ve muallel olmayan muttasıl bir senet ile naklolunan hadistir. Sahih liaynihi, sahih ligayrihi kısımlarına ayrılır. Şöyle ki: Râvilerinin adl ve zaptında hiç bir kusur bulunmazsa «liaynihî» olur. Râvilerinin adaletinde, zaptında bir nevi kusur görülmekle beraber başka tarikler ile de rivayet edilmiş veya başka sahih bir hadis ile teyit edilmiş ise «ligayrihî sahih» olur.

111 — (Hadisi hasen) : Hadisi sahih ile hadisi garip arasında bir mertebeyi haiz olan hadistir ki, râviler arasında kizb ile müttehem kimse bulunmaz ve emsali diğer tariklerden de rivayet edilmekle kendisi şâz sayılamaz.

Bazı muhaddisler bir kısım hadisleri başka başka noktalardan bakarak «hadisi haseni sahih» diye yâd ederler.

Hasen olan ehadisi şerife de lizatihî hasen ve ligayrihî hasen kısımlarına ayrılır. Şöyle ki: Râvisinin yalnız zaptında bir nevi kusur görülüp başka kusur bulunmazsa «lizatihi hasen» olur. Ravinin adaletinde, zaptında ve senedinin ittisalinde bir nevi noksan bulunursa veya esasen hadisi zaif iken zafı rivayet tariklerinin çokluğile müncebir olursa «ligayrihî hasen» sayılır.

112 — (Hadisi garip) : Zühri va katada gibi rivayet ettikleri hadisler bir çok zevat tarafından toplanan meşhur eimmeden birinden yalnız bir kişinin rivayet ettiği hadistir. Böyle meşhur imamlardan nihayet iki veya üç kişinin rivayet ettiği hadise de «hadisi aziz» denilir.

113 — (Hadisi zaîf) : Hadisi sahihteki şartları haiz olmayan, meselâ; râvileri arasında kizb ile veya adaletsizlikle veya kesreti galet ile veya bid'at ve cehalet ile maruf bir kimse bulunan veya şüzuz'dan, nekâretten salim bulunmayan hadistir. Muallâk, mürsel, mu'dal, munkati, müdelles, muallel, şaz, münker, metrûk olan hadisler bu kabildendir.

114 — (Hadisi muallâk) : Bir muhaddisin baş taraftaki râvilerden bir ikisini, yani: kendi şeyhini ve şeyhinin şeyhini terk ile onlardan sonraki râviden işitmiş gibi bir tarzda rivayet ettiği hadistir.

Meselâ bir zat bir hadisi İmamı Mâlikten, o da Nâfi'den işitmiş olduğu halde o hadisi «Nafi dedi ki» diye rivayet etse bu bir hadisi muallâk olur.

115 — (Hadisi mürsel) : Tabiînden, yani: sahabei kirama mülâki olmuş zatlardan birinin sahabî ismini zikr etmeksizin Resuli Ekreme ref' ve isnat ettiği hadistir.

Meselâ Haseni Basrî bir hadisi şerifi İmam Ali'den işitmiş olduğu halde onu zikr etmeksizin: قال رسول الله = Resuli Ekrem şöyle buyurdu» diye rivayette bulunsa bu, bir hadisi mürsel olmuş olur. Böyle merviyyün anh ile râvi arasındaki vasıtayı terk etmeğe «irsal» denir.

116 — (Hadisi mu'dal) : Sahabei kirama varıncaya kadar râvilerden iki veya daha ziyade vasıta zikredilmeyip iskat edilmiş olan hadistir. Bu da usuliyyuna göre «mürsel»dir.

117 — (Hadisi munkatı) : Tebei tâbiin tarafından vasıtaları terk ile Resulü Ekrem'e ref' edilen hadistir. Meselâ: Böyle bir zatın tabiîyi ve sahabîyi zikretmeksizin: «Resulüllah, sallâllahü aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur» diye naklettiği bir hadis, munkatıdır.

Usuliyyuna göre hadisı munkatı da mürsel demektir.

118 — (Hadisi müdelles) : Râvilerinden birinin ismi, eimmei hadisin hâzıklarından başkası muttali olmayacak surette an'aneden iskat edilerek o vasıta mevcut değilmiş gibi bir tarzda rivayet edilen hadistir. Bu suretle rivayete «tedlis» denir ki, mekruhtur, mezmumdur. Bunu yapana da «müdellis» denir.

119 — **(Hadisi muallel)** : Hakkında kadhi mucip olacak ayıplardan salim görülmekle beraber hakikatte sıhhatine dokunabilecek gizli bir illet, bir sebebi kadih bulunan hadistir. Böyle bir hadisin illetini bulan muhaddise de «muallil» denir.

120 — **(Hadisi şaz)** : Makbul olan bir râvinin kendisinden daha makbul bir râvinin rivayetine muhalif surette rivayet ettiği hâdistir. Bu hâlde daha makbul râvinin rivayet etmiş olduğu hadise «mahfuz» denilir.

121 — **(Hadisi metrûk)** : Sikadan hiç birinin rivayetine muhalif olmamakla beraber kizb ile, fisk ile, gaflet ile veya kesreti galt ile müttehem olan bir râviden nakil olunan hadistir.

122 — **(Hadisi münker)** : Zaif bir râvinin rivayetine muhalif olarak ondan daha zaif bir râvinin rivayet ettiği hadistir. Zaif bir râvinin münferiden rivayet ettiği hadise de «münker» denir. Bu hâlde sikanın rivayetine «maruf» denilir.

123 — **(Hadisi merfu)** : Resulü Ekrem Efendimize tasrihan veya hükmen müntehî olan hadistir. Meselâ: «Resulâllah şöyle buyurdu», «Nebiyyi zişandan şöyle işittim» diye rivayet edilen hadisler tasrihan Resulü Ekrem'e dayanan birer merfu hadistir. «Biz Resulûllah zamanında şöyle yapardık», «şöyle yapmak sünnettir» tarzında rivayet edilen haberler de hükmen merfu' birer hadistir.

124 — **(Hadisi muttasıl)** : Bütün râvileri sırasile zikredilmek üzere nakledilen hadistir.

125 — **(Hadisi müsned)** : Zâhiren muttasıl bir sened ile ve nihayet sahabei kiramdan bir zat vasıtasile Resuli Ekrem'e ref' ve isnad olunan hadistir.

Hadis kitaplarından bazılarına «müsned» adı verilmiştir. Cem'i: Mesaniddir. İmamı Âzamın ve İmamı Ahmed ibni Hanbel'in müsnedleri vardır.

126 — **(Hadisi mevkuf)** : Sahabei kiramdan birinin kavline veya fi'line veya takririne ait olan bir haberdir ki, bütün râvileri zikredilerek naklolunmuş bulunur.

127 — **(Hadisi maktu)** : Tebei tabiinden birinin kavline veya fi'line ait olmak üzere kendilerine bir silsilei rivayetle müntehî olan haberdir.

128 — **(Hadisi muanan)** : Senedinin bir veya birkaç yerinde «an» veya «enne» tâbiri kullanılan, meselâ: «Haddesena şubetü an Halidin an ebi Kılâbete..» diye rivayet edilen hadistir. Buna «an'ane tarikile rivayet de denir. Böyle bir rivayette bulunan zata da «muanin» denilir.

129 — **(Hadisi müdreç)** : Metnine veya senedine hariçten bir şey derç ve ithal edilmiş olan hadistir ki, «müdrecülmetn» ve «müdrecül isnat» kısımlarına ayrılır.

130 — **(Hadisi muztarip) :** Birbirine metin veya sened itibarile muhalif olmak üzere iki suretle rivayet edilen hadistir ki, ya metninde veya isnadında takdim, tehir, veya ziyade ve noksan yapmakla veya râvisinin yerine başka râvi veya metninin yerine başka metin ikame etmekle vücude gelir.

131 — **(Hadisi musahhaf) :** Metninde veya senedinde sureti hattiyesi bozulmamak üzere yalnız bir harfinin veya müteaddit harflerinin noktası tağyir edilmiş olan hadistir.

132 — **(Hadisi muharref) :** Metninde veya senedinde yazı şekil ve sureti bozulmamakla beraber bir harfinin veya müteaddit harflerinin hareketi tağyir ve bu sebeple başka bir kelimeye kalbedilmiş olan hadistir.

133 — **(Hadisi müphem) :** Râvisinin zikredilen adı veya künyesi veya lâkabı veya sıfatı veya san'atı veya nesebi sikat arasında meçhul bulunan hadistir. Böyle bir ḥadis, râvisinin mâruf ismi zikredilmedikçe kabul olunmaz.

134 — **(Hadisi mevzu) :** Resuli Ekrem Hazretleri namına hilâfı hakikat olarak vazedilmiş hadistir. Diğer bir tâbir ile bir kimse tarafından herhangi bir maksatla tertip edilerek nebiyyi zîşan tarafından beyan buyurulmuş gibi gösterilen hadistir. Buna «hadisi muhtelak» da denir. Buna cüret etmek, büyük bir günahtır.

135 — **(Ef'ali şer'iyye)** : Vücutları birer hükmü şer'îye mütevakkıf bulunan fiillerdir. Namaz, oruç, bey', icare, hibe fiilleri gibi ki, bunlar, şeraiti şer' iyyesi dairesinde birer fîli şer'î bulunmuş olurlar.

136 — **(Ef'ali hissiye) :** Vücutları için yalnız his ve müşahede kâfi olan fiillerdir. Sirkat, katil, zina gibi ki, bunların tahakkuku için şer'i şeriften bir takım kavaid telâkkisine hâcet yoktur.

137 — **(Hükm) :** Lûgatte karar vermek, bir şeyi diğer bir şeye ispat veya nefi suretile isnat etmektir. Meselâ: «Bu kitap Zeyd'indir» denilse kitap, Zeyd'e ispat yolile isnat edilmiş olur. Bilâkis «Bu kitap Zeyd'in değildir» denilse nefyen isnat edilmiş bulunur. Bir şey üzerine terettüp eden esere de hükm denilir. Cem'i ahkâmdır.

Şer'i hükümler; itikada müteallik olursa (ahkâmı asliye), ibadete, muamelâta ait bulunursa (ahkâmı fer'iyye) adını alır ve «mükelleflerin fiillerine iktiza, yâni: talep veya tahyir veya vazı yolile taallûk eden hitabi ilâhinin eseridir» diye tarif olunur.

138 — **(Hâkim) :** Bir şeye ispaten veya nefyen hükmeden, karar veren zattır.

Ahkâmı şer'iyyede asıl hâkim olan, Allahü Tealâ Hazretleridir. Akıl da bazı şeylerin husn ve kubhuna hükmeder veya şarii mübinin hükmündeki hikmeklere infazı nazarda bulunabilir.

139 — (Mahkûmün bih) : Kendisine şarii mübinin hitabı teallûk eden fiildir. Yani: Mükellef bir kimsenin bu hitaba mebni yapacağı şeydir.

Meselâ: Biz; namaz ile, zekât ile mükellefiz .İşte bizim fiilimiz olan bu namaz ile zekât, birer mahkûmün bihtir.

140 — (Mahkûmün aleyh) : Kendi fîline şarii mübinin hitabı taallûk eden mükellef insandır. İnsan ise ruh ile bedenden mürekkep bir mahlûktur.

141 — (Mükellef) : Kendisine şarii hakim tarafından bir şey yapmak veya yapmamak külfeti, zahmeti ilzam edilen âkil kimsedir. Bu külfeti ilzama da (teklif) denir.

Bir kimseye kudreti fevkinde bir şey ile teklifte bulunmaya da (teklifi malâyutak) denir.

142 — (Ehliyet) : Leh ve aleyhe olan şer'î tekliflerin teveccühüne, vücubüne salâhiyetli bulunmaktır. Ehliyeti vücup, ehliyeti eda kısımlarına ayrılır.

143 — (Ehliyeti vücup) : Mahkûmün aleyhin, yâni: Mükellef insanın kendi lehine ve aleyhine ait, meşru hakların vücubuna salâhiyettar bulunmasıdır.

Meselâ: İnsanlar, vâris, ve müverris olmak haklarının lüzumuna salâhiyetli bulunmaktadırlar.

144 — (Ehliyeti eda) : Mahkûmün aleyhin, yâni: İnsanın kendisinden şer' an muteber olacak veçhile fiillerin süduruna salâhiyettar olmasıdır ki, «ehliyeti kâmile» ve «ehliyeti kasıra» kısımlarına ayrılır.

Meselâ: Âkil, baliğ bir insan, ehliyeti kâmileyi haizdir. Kendisinden nikâh, bey, icare gibi fiillerin suduruna salâhiyeti vardır. Mümeyyiz bir çocuk veya bir matûh ise ehliyeti kasırayı haizdir. Kendisinden sudur eden fiillerin bir kısmı sahih, muteber olur, bir kısmı olmaz.

145 — (Zimmet): İnsanda manevî bir vasıftır ki, insan, lehine ve aleyhine olan şeylere ancak bununla ehl olur. Demek ki, insanlarda ehliyeti vücup, bu zimmet sayesinde husule gelir.

Zimmet, ahd, borç mânâsında da müstameldir.

146 — (Kudret) : İktidar, kuvvet. Bu, bir şeyi yapabilmek için bulunması lâzım gelen iktidardan, kabiliyetten ibarettir. Fîle mukarin olup onda müessir bulunan kudrete (istitaat) ve (kudret maalfîl) denir. Bu, fiilde müessir, bu cihetle fîlin illetinden madut tur.

147 — (Kudreti mümekkine) : Bir şey yapabilmek için insanı mütemekkin, muktedir kılan ve alât ve esbabın selâmetinden ibaret bulunan kudrettir ki, bu, her vacibin edasının şartıdır.

148 — (Kudreti müyessire) : Alât ve esbabın selâmetinden ibaret olup bir şeyi sühuletle yapabilmeğe vesile olan bir kudrettir ki, bir kısım malî vecibelerin vücubu ve zimmette devamı için şarttır. Zekâtın vücubu bu kudretin vücuduna bağlıdır.

149 — **(Avarızı semaviyye)** : İnsanın kesbi, ve irade ve ihtiyarı olmaksızın vücude gelip ehliyeti vücubunu, ehliyeti edasını tamamen veya kısmen izale eyleyen manialardan ibarettir. Ateh, nisyan, maraz, mevt gibi.

150 — **(Avarızı müktesebe)** : İnsanın kesbi, irade ve ihtiyarı ile vücude gelip ehliyetine az çok tesir eden manialardır. Cehl, sekir, ikrah gibi.

151 — **(Emr)** : Kendisile cezm ve isti'lâ tarikile bir fi'lin yapılması istenilen sözdür. Bir fili kat'î surette ve isti'lâ tarikile isteyen zata «âmir» böylece istenilen file «memurün bih», kendisinden böyle bir fiil istenilen kimseye de «memur» denilir.

152 — **(Emri mutlak)** : Bir emirdir ki, kendisile istenilen fiil, bir muayyen vakit ile mukayyet bulunmaz. Zekât ve fıtre hakkındaki emirler gibi. Umum, tekrar ,husus karinelerinden hâli olan emirler de bu kabildendir.

153 — **(Emri mukayyet)** : Bir emirdir ki, kendisile istenilen fiil, bir vakit ile mukayyet bulunur, ondan sonra yapılması ya kaza sayılır veya gayri meşru bulunur.

Meselâ: Namaz hakkındaki emir, mukayyettir. Vaktinden sonra kılınan bir namaz, kaza olur. Bir akid hakkındaki icabın muayyen mecliste kabul edilmesine dair olan emir de mukayyettir. O meclisten sonraki kabul, meşru, akdin sıhhatini müstelzim olmaz.

154 — **(Nehiy)** : Kendisile cezm ve istilâ tarikile bir fiilin terk edilmesi istenilen sözdür «Yalan söyleme», «hırsızlık etme» sözleri gibi. Bu veçhile hitap eden zata «nâhî» denir ki, bunlardan kat'î ve âmirâne bir sıfatla menetmiş olur. Bu gibi terk edilmesi, kendisinden çekinilmesi istenilen bir şeye de «menhiyyün anh» denilir. Cem'inde: Menhiyyat, memnuat tâbirleri kullanılır.

155 — **(Fevr)** : Emredilen şeyi ilk imkân ânında edâ etmektir. Böyle bir şeye «fevrî» denir. Mukabili «terahi» dir ki: Emredilen şeyin hemen edası lâzım gelmeyip muahharan yapılmasının da kifayet etmesidir.

156 — **(Eda)** : Emr ile vacip olan şeyin, yâni: Memurün bihin aynini müstahıkkına teslim etmektir. Meselâ: Muayyen vakitte kılınması emrolunan bir namazı o vakitte kılmak bir edadır. Gaspedilmiş bir malı aynen sahibine iade de bir edadır.

157 — **(Kaza)** : Emr ile vacip olan şeyin mislini müstahıkkına teslim etmektir. Meselâ: Muayyen bir vakitte tutulacak bir orucu o vakitten sonra tutmak bir kazadır. Gasbedilen bir malın mislini veya kıymetini sahibine teslim de bir kazadır.

Kaza tâbiri, hüküm, takdir, mukadderı vücut sahasına ihraç mânâsında da müstâmeldir.

158 — **(Vücup)** : Bir şeyin şer'an zimmete terettüp etmesidir.

159 — **(Vücubi eda)** : Sebebinin vücudünden sonra muayyen zamanda bir fiili yapmanın veya bir malı ödemenin lüzumudur.

Meselâ: Mükellef bir insan için her namaz vaktinde namaz kılmak lâzımdır. Ve her mükellef, servet sahibi için her on iki ay tamamından itibaren zekât vermek lâzımdır ki, bunlar vücubı edadan ibarettir. Vâ_ ; dolmuş bir borç hakkında da bu vücub tahakkuk eder.

160 — **(Nefsi vücub)** : Sebebinin vücudundan sonra herhangi bir vakitte bir fîli yapmanın veya bir malı edanın lüzumudur. Meselâ: Her mükellef olan insan için namaz kılmak, zekât vermek esasen lâzımdır. İşte bu, bir nefsi vücubdan ibarettir ki, daha eda zamanı gelmeden de sabittir.

161 — **(Farz)** : Yapılması şarii mübin tarafından emrolunduğu kat'î delil ile sabit olan herhangi bir vazifedir ki, farzı ayn ve farzı kifaye kısımlarına ayrılır.

162 — **(Farzı ayn)** : Her mükellef için yapılması farz olan vazifedir. Beş vakit namaz gibi.

163 — **(Farzı kifaye)** : Mükelleflerden bir kısmının yapmasile diğerlerinden farziyeti sâkıt olan vazifedir. Cenaze namazı gibi.

164 — **(Vacip)** : Şarii mübin tarafından emrolunduğu delili zannî ile sabit olan vazifedir. Her namazda Fatihai şerifenin okunması gibi.

Vacip, vecibe tabirleri bazan farz mânâsında kullanılır. Namaz bir vecibedir, borcu ödemek bir vecibedir, denilmesi gibi.

165 — **(Mesnun)** : Peygamberi Zîşan Efendimiz tarafından farz ve vacip olmaksızın bazan terkedilmek üzere bir ibadet kabilinden olarak iltizam buyurulmuş olan herhangi fiil ve harekettir. Sünnete müracaat!.

166 — **(Mendup)** : Yapılması racih, memduh olmakla beraber terki hakkında men bulunmayan ve dinde daima sülûk edilmiş bir tarik olmayan fiildir. Buna «müstehap» da denir. Nafile namaz kılmak, tetavvuan sadaka vermek gibi.

167 — **(Mübah)** : Şarii mübinin nazarında yapılıp yapılmaması müsavi olan fiildir. Herhangi halâl bir taamı yiyip yememek gibi.

Bir şeyi mübah görmekle veya bir taamın yenilmesine, bir malın alıp kaldırılmasına verilen müsaadeye de «ibahe» denilir.

168 — **(Caiz)** : Yapılması sahih veya mübah olan herhangi bir fiil veya akiddir. Bazan bir fiil, bir akid, sahih olduğu hâlde caiz olmaz. Meselâ: Cuma namazı için ezan okunurken namaza koşmayan mükellef bir müslümanın yapacağı bir satış muamelesi — dünyevî ahkâm itibarile— sahihtir. Fakat uhrevî ahkâm itibarile caiz değildir. Çünkü emri ilâhîye muhalefeti müstelzim olmakla uhrevî mesuliyete baistir.

169 — **(Haram)** : İşlenilmesi şarii mübîn tarafından nehiy ve men edildiği kat'î delil ile sabit olan herhangi bir şeydir ki, (liaynihi haram) ve (ligayrihi haram) kısımlarına ayrılır. Şöyle ki: bizzat kendisi hürmete menşe olan bir haram, liaynihi haramdır. Müskirat gibi. Bizzat kendisi hürmete menşe' olmayıp başka bir sebepten dolayı haram olan bir şey de ligayrihi haramdır. Başkasının malını izni olmaksızın yemek gibi.

170 — **(Mekruh)** : Terki racih olup işlenmesi hakkında kat'î bir nehiy bulunmayan fiildir ki, terki memduh, irtikâbı mezmumdur. Böyle bir fiilde «kerahat» bulunmuş olur ve bu kerahat, kerahati tahrimiyye) ile (kerahati tenzihiyye) kısımlarına ayrılır. Şöyle ki harama yakın olan bir kerahat, kerahati tahrimiyyedir. Halâla karip olan bir kerahat de kerahati tenzihiyyedir, tenzihen mekruhtur.

171 — **(Azimet)** : Kulların özürlerine mebni olmaksızın iptidaen meşru kılınan şeydir. Sefer hâlinde ramazanı şerif orucunun tutulması gibi.

172 — **(Ruhsat)** : Kulların özürlerine mebni kendilerine bir sühulet ve müsaade olmak üzere ikinci derecede meşru kılınan şeydir. Sefer hâlinde ramazanı şerif orucunun tutulmama sı gibi.

Vukubulan ikraha mebni birisinin malını itlâf etmek de bu kabildendir ki, bu hâlde bu itlâf hakkında bir ruhsatı şer'iyye bulunmuş olur.

Bir hâdisede azimet ile ruhsat içtima edince azimet tarikini iltizam etmek, bir tekva nişânesi sayılır.

173 — **(Akd)** : Nikâh, hibe, vasiyet, bey' ve şira gibi bir muameleı şer'iyyeyi iki tarafın iltizam ve teahhüt etmeleridir ki, icap ile kabulün irtibatından ibarettir. Böyle bir muameleye «mün'akit» denir. Bunun böyle vücude gelmesine de «in'ikad» denilir ki, «icap ile kabulün müteallakinde eseri zahir olacak veçhile birbirine meşrû surette taallûkudur» diye tarif olunur.

Meselâ: Bir nikâh muamelesi, iki tarafın icap ve kabulile vücude gelir. İşte böyle bir icap ve kabulün birbirine müteallâkinde, meselâ: zevciyetin husulü hususunda eseri zahir olacak veçhile şer'an irtibat etmesi, bir inikattan ibarettir.

Akd yapanlardan birine «âkid», ikisine «âkideyn», daha ziyadesine cemi' sıgasile «âkidîn» denir. Hakkında akd yapılan şeye de «makudün aleyh» denilir.

174 — **(İcap)** : Bir akdi yapmak için ilk evvel söylenilen sözdür ki, akd ve tasarruf onunla ispat olunur. Meselâ: bir mal sahibinin müşteriye karşı: «Bu malımı şu kadar kuruşa sana sattım» demesi, bu icaptır ki, bununla müşteri için satın almak salâhiyeti ispat edilmiş olur.

175 — (Kabul) : Bir tasarrufu yapmak için saniyen söylenen sözdür ki, akd onunla tamam olur. Mal sahibinin «şu malımı sana şu kadar kuruşa sattım» demesi üzerine müşterinin «ben de onu o veçhile satın aldım» veyahut yalnız «kabul ettim» demesi gibi.

176 — (Sahih) : Şartlarını, rükünlerini, vasıflarını tamamen cami olan herhangi bir fiildir. Bunları böyle cami olmak hâline de «sıhhat» denir.

Meselâ: Mükellef bir kimsenin kendi malını usulü dairesinde birisine satması, bir bey'i sahih muamelesidir. Böyle şartlarını, rükünlerini cami olan bir akde de «akdi sahih» adı verilir.

177 — (Fâsid) : Haddi zatinde meşru olduğu hâlde gayri meşru bir şeye mukareneti sebebile meşruiyetten çıkan fiildir ki, aslen caiz olduğu hâlde vasfen caiz olmaz. Meçhul bir şeyi satmak gibi.

178 — (Bâtıl) : Şartlarını, rükünlerini, vasıflarını tamamen veya kısmen cami olmayan fiildir ki, aslen ve vasfen meşru olmaz. Gayri mümeyyiz bir çocuğun bey'i, hibesi gibi.

179 — (Mevkuf) : Bir hüküm ifade etmesi, meselâ: başkasına mülkiyeti müfit olması, başkasının izin ve icazetine muhtaç olan bir fiildir veya akiddir. Başkasının malını füzulî olarak satmak gibi ki, satış muamelesinin müşteriye mülk ifade etmesi, sahibinin icazetine bağlı bulunur.

180 — (Lâzım) : Hıyarattan hâli olan bir akiddir ki, üzerine terettüp eden eserin ref'i mümkün olmaz. Meselâ: bir kimse, muhayyer olmamak üzere bir malını bir şahsa şeraiti dairesinde satsa bu muamele, lâzım olur, artık bunu bozmaya salâhiyeti olamaz. Mukabili: gayri lâzımdır ki, kendisinde muhayyerlik bulunan akd demektir.

181 — (Nâfiz) : Başkasının hakkı taallûk etmeyen, meselâ: icazetine mevkuf bulunmayan muameledir. Şerait ve erkânını cami olan bir akd, bir akdi nâfizdir ki, kendisinde muhayyerlik bulunup bulunmamak itibarile lâzım ve gayri lâzım kısımlarına ayrılır. Mukabili: gayri nâfizdir.

182 — (Hıyar) : Muhayyerlik demektir ki, iki âkidden birinin veya her ikisinin o akdi şu kadar gün içinde kabul veya fesih etmek üzere muhayyer olmasıdır. Binaenaleyh o müddet içinde akd kabul edilirse lâzım olur, edilmezse münfesih bulunur.

183 — (Şart) : Lûgatte alâmeti lâzime mânâsınadır. Cem'i: şuru ve şeraittir. Istılahta: kendisinin üzerine tesir ve ifza = isal bulunmaksızın hükmün vücudü tevakkuf eden şeydir. Meselâ: nikâhın sıhhatinde şahitlerin vücudü şarttır. Şahit, nikâha müessir ve mufzî değildir, şahit

bulunduğu hâlde nikâh akd edilmeyebilir. Fakat bir nikâhın sahih surette akdedilmesi şahidin mevcudiyetine mütevakkıftır.

184 — **(Rükün)** : Bir şeyin malehilkıyamı olan şeydir. Başka bir tâbir ile bir şeyin mahiyetini teşkil ve takvim eden herhangi bir şeydir ki, bazan basit, bazan da mürekkep olur. Meselâ: Akdi bey'in rüknü, icap ve kabuldür. Bunlar bulunmayınca bey' de bulunmaz.

Rükünler, «rüknü aslî», «rüknü zaid» kısımlarına ayrılır. Rüknü aslî; bir rükündür ki, kendisi bulunmayınca ahar bir şey veya hüküm muteber olmaz. Meselâ: imana nazaran tasdiki kalbî bir rüknü aslîdir. Bu tasdik bulunmayınca muteber bir iman da bulunmaz.

Rüknü zaid; bir rükündür ki, kendisinin bulunmamasından bir şeyin veya bir hükmün gayri muteber olması lâzım gelmez. Nitekim imana nazaran ikrar, bir rükündür ki, bunun bulunmamasından imanın her hâlde bulunmaması icap etmez.

185 — **(Sebep)** : Lûgatte bir gayeye ulaştıran yol, vasıta, urgan, bab manâsınadır. Istılahta: «Bir hükme mevzu ve müessir olmadığı hâlde mücerred bir tarik teşkil eden şeydir. Meselâ: bir hırsıza yol gösteren, onun hırsızlığına sebep olmuş olur.

186 — **(Alâmet)** : Lûgatte emare, nişâne mânâsınadır. Istılahta: kendisine bir hükmün vücudü veya vücubu taallûk etmeyip yalnız bir hükmü bildiren, ona delâlet eden şeydir. Meselâ: bir kimse, «hanemi gelecek haziran ayı iptidasından itibaren bir sene müddetle kiraya verdim» dese Haziran ayı bu kira hükmünün müddeti için bir emare olmuş olur.

187 — **(Hüsün)** : Bir şeyin dünyada medhe, ukbada sevaba müteallak olmasıdır. İbadet ve taat gibi. Bir şeyin tab'a mülâim olmasıdır. Ferah gibi. Ve bir şeyin bir sıfati kemâl olmasıdır. İlim gibi.

188 — **(Kubuh)** : Bir şeyin aklen ve şer'an müstehcen olup dünyada zemme, ahrette azaba veya itaba mahal olmasıdır. Küfür gibi, hür kimseyi satmak gibi. Böyle bir şey, liaynihi kabihtir. Bir de ligayrihi kabih vardır ki, haddi zatında meşru iken bir sebepten dolayı çirkin görülen şeydir. Nehy edilmiş olan günlerde tutulan oruç gibi.

189 — **(Bahis = Mübahase)** : İki veya daha ziyade kimsenin bir mesele hakkında mütaleaya kıyam edip bir tarafın müddeasını ispata kıyam etmesine karşı diğer tarafın itirazkârâne bir vaziyet almasıdır. Böyle bir itiraza karşı nefsülemre muvafık, hakkı izhara hâdim surette verilecek cevaba (cevabı tahkikî) denir. Bilâkis nefsül'emre muvafık olmayıp mücerret hasmı, muterizi susturmak maksadile verilecek cevaba da (cevabı cedelî), sahibine de (mücadil) denilir.

Böyle mücerred hasmı iskât ve ilzam için cereyan eden münakaşaya (cedel) denildiği gibi bu yolda irad edilen delile de (delili iknaî), (delili ilzamî) adı verilir.

190 — **(Münazara)** : İki şey arasındaki nisbet hakkında, meselâ: bir şeyin caiz veya gayri caiz olması hususunda iki tarafın izharı savap için basiretle nazarda, mütaleada bulunmasıdır.

191 — **(Muaraza)** : Hasmın ikame ettiği delile taarruz etmeyip yalnız bu delilin muktezasına muhalif, nakizini müsbit diğer bir delîl ikame etmektir. Şöyle ki: iki delilden biri bir şeyin meselâ: cevazını, diğeri de ademi cevazını iktiza etse bir muaraza vücude gelmiş olur.

192 — **(Muaraza bilkalb)** : Hasmın delilini aynen kendi aleyhine delîl olarak irat etmektir.

193 — **(Müddei, muallil)** : Bir meseleyi iltizam ederek hakkında delil irad eden kimseye ilmi âdâb ıstılahınca müddei, muallil denir. Bunu kabul etmeyen veya hilâfını iddia eden kimseye de «sail» denilir.

Bir meseleyi mücerret hikâye edip sıhhatini, ademi sıhhatini iltizam etmeyen kimseye de «nâkil» adı verilir.

194 — **(Mükâbere)** : Bir ilmî mesele hakkında izharı savap için değil, belki mücerret hasmı ilzam ve iskât için münazarada bulunmaktır ki, pek mezmumdur.

195 — **(Mukaddime)** : Bir takım mesail ve mebahisin güzelce anlaşılması için ilgili oldukları bir kısım mebadiden ibarettir. Münazara ilmi ıstılahınca: mukaddime, bir şeydir ki, delilin sıhhati, onun üzerine tevakkuf eder. Meselâ: bir kıyası mantıkîdeki suğradan, kübradan her biri bir mukaddimei delîldir.

196 — **(Men')** : Bir delilin mukaddimelerinden birini kabul etmeyip hakkında delil istemektir. Buna «münakaza» da denir. Bir hususta böyle yalnız delil istemekle iktifa olunursa ona «men'i mücerret» denir. Fakat onu teyit için bir söz ilâve edilirse «men'i maassenet» adını alır. Bu senedi izah için bir söz de ilâve edilirse, ona da «tenviri senet» denilir.

197 — **(Mümanaa)** : Bir tarafın = muallilin ispat ettiği şeyi diğer tarafın = sailin bilâ delil kabulden imtina etmesidir. Veya muayyen bir mukaddimeyi men' etmektir.

198 — **(Münakaza)** : Bir delilin mukaddimelerini teşrih ve tâyin etmeksizin nefsi delilin butlânını diğer bir delil ile ispat etmektir. Bu veçhile itiraza münazara = âdâb ilmi ıstılahınca «nakz» da denir.

Meselâ: Bir maddede müddeinin delili carî olduğu hâlde hüküm tahallüf ettiği veya müddeinin delili, hususî bir fesadı, meselâ: devr ve teselsülü veya iki nakizin içtimaını müstelzim bulunduğu beyan olunarak

müddeinin delili iptâl edilse bu, bir münakaza olmuş olur. Bu hâlde münakızın irad ettiği delile «şahid» denilir.

199 — (Fesadı vaz') : Bir illet üzerine muktezasının nakizi terettüp etmektir. Meselâ: bir şey hakkında hürmeti muktezi gibi görülen bir illet üzerine o şeyin hilli terettüp etse bu, bir fesadı vaz'dan ibaret olmuş olur.

200 — (Fesadı itibar) : İddia edilen bir meselenin kıyasa mahal olması, hilâfına mevcut bir nasdan dolayı memnu bulunmaktır.

201 — (Deveran) : Bir şeyin diğer bir şeye vücuden ve ademen mukterin olmasıdır. Meselâ: Akıl ve bülûğ mevcut olunca mükellefiyet de mevcut, bunlar mâdum olunca mükellefiyet de mâdum olur.

202 — (Fark) : Asılda bulunup illiyette medhali olan bir vasfın fer' sayılacak bir şeyde bulunmamasını beyandan ibarettir. Bu hâlde o asıl, bu fer' için makisün aleyh olamaz..

203 — (Kavl bimucebilillc) : Hükümde ihtilâf baki olmakla beraber müddeinin irad ve ilzam ettiği şeyi iltizamdan ibarettir. «İrad edilen delil, haddi zâtında doğrudur, fakat bu delil, müddeayı ispata kâfi değildir, iddia edilen hüküm bununla sabit olmaz.» denilmesi gibi.

204 — (Tercih) : Vasfen birbirine mümasil olan iki delilden birinin diğerine fazl ve rüçhanını ispat etmektir. Böyle mütemasil delillerden birini diğerine tercihe muktedir olan zatlara da «ashabı tercih» denilir.

USULÜ FIKH İLMİNİN MAHİYETİ

205 — Usulü fıkıh ilmi, şer'î hükümleri edillei tafsiliyesinden, yâni: muayyen, müşahhas delillerinden istinbata vesile olan bir ilimdir. Başka bir tarif ile «şer'î hükümleri şer'î deliller ile ispat haysiyetile bu hükümler ile bu delillerden bahseden bir ilimdir.

Meselâ: bey' helâldir. Bey'in bu helâl olması, bir hükmü şerîdir. Bu hükmü şer'î ise bir delili şer'î olan(احل الله البيع)âyeti celilesinden istinbat olunmaktadır. İşte bize bu gibi istinbat yollarını vuzuh ile bildirecek olan, usulü fıkıh denilen yüksek bir ilimden ibarettir.

206 — **Fıkıh, ibadata, muamelâta, ukubata ait bütün şer'î meseleleri ihtiva eden, islâm hukukunu vücude getiren malûmatın heyeti mecmuasıdır. Bunun mübtena aleyhi, istinatgâhı, yegâne kaynağı da edillei erbaa denilen kitabullah ile sünneti nebeviyeden ve icmaı ümmet ile kıyası fukahadan ibarettir. İşte bu dört esas, fıkhın usulünü teşkil etmektedir.**

Maamafih ilmi usul, tefsir, hadis, fıkıh, belâgat, lisaniyat, ilmi âdâb gibi birçok ilimler ile de alâkadardır, bu ilimlerden de istimdat eder, bu cihetle gayet geniş mevzuları dairei tetkikine alır.

207 — Hükmü şer'î, bizim gibi kulların fiillerine müteallik olup şarii mübinin hitabile sabit olan farziyet, vücub, nedb, ibaha, hıll, kerahat, hürmet, sıhhat, fesat, butlan gibi şeylerden herhangi biridir.

Meselâ: mükellef bir insanın yaptığı bir ibadetin farz veya vacib veya sünnet olduğuna ve akd eylediği bir muamelenin sahih, nâfiz veya fâsid, gayri nafiz bulunduğuna ancak şarii hakimin o husustaki beyanile muttali oluruz.

208 — Delili şer'î, kendisine sahih surette nazar edilmesi, bilinmesi, matlûp olan bir hükme insanı kavuşturan nazmı kurânîden veya sünneti nebeviyeden veya icma' ile kıyastan herhangi biridir.

Meselâ:(فانكحوا ما طاب لكم من النساء...)= kadınlardan size halâl olanlar ile evleniniz..) nazmı şerifi, bir şer'î delildir. Buna nazar edince izdivacın meşrû, halâl bir muamelede olduğunu anlamış oluruz.

209 — Kitap ile, yâni: Kur'anı mübîn ile sünneti nebeviyyenin ihtiva ettiği delillere «edillei semiyye» denir ki, bunlar, şarii mübinden sübutları ve birer hükmü şer'iye delâletleri itibarile şöylece dört kısımdır. Bu cihetle matlubu ispat bakımından kuvvetleri de mütefavittir.

(1) : Sübutu da, delâleti de kat'îdir. Bütün âyatı kur'aniyenin sübutu kat'îdir. Çünkü en muazzam, mükemmel bir tevatür ile Resulü Ekrem'den kelâmı ilâhî olmak üzere menkuldür. Bunlardan müfesser ve muhkem denilen âyetlerin ise sübutları kat'î olduğu gibi delâletleri de kat'îdir.

(2) : Sübutu kat'î, delâleti zannîdir. Müevvel denilen âyetler ile tevatüren menkul olup elfazı müevvel bulunan hâdisler gibi ki, bunların sübutları tevatür ile olduğu cihetle kat'îdir. Fakat lâfızları müteaddit mânâlara şâmil olduğundan bunlardan hangi birine delâletleri zannîdir.

(3) : Sübutu zannî, delâleti kat'îdir. Haberi âhad kabilinden olup elfazı, müfesser veya muhkem olan ahadisi şerife gibi.

(4) : Sübutu da delâleti de zannîdir. Haberi ahaddan olup elfazı müteaddit mânâlar arasında müşterek olan ahadisi şerife gibi.

USULÜ FIKHIN MEVZUU VE GAYESİ

210 — : Usulü fıkh ilminin mevzuu, şer'î hükümleri ispata vasıta olmaları itibarile şer'î delillerdir. Bu ilimde bütün edillei şer'iyenin ahvâlinden bahsolunur. Kitabullah ile sünnetin ve icma' ile kıyasın, hususî ve müşterek vasıflarından bahsetmek bu ilme aittir. Şöyle ki: Kur'anı Mübînin nazmı celîlile ahadisi şerifenin elfazı mübarekesi; hass, âmm, müşterek, müevvel, hakikat, mecaz gibi kısımlara ayrılır. Kezalik: ahadisi şerife; mütevatir, meşhur, haberi ahad kısımlarına münkasim olur

ve bunlar; emirleri, nehiyleri ihtiva eder. İşte bütün bunların ahvâlinden bahsetmek bu usul ilminin salâhiyeti cümlesindendir.

Meselâ: Başkasının muhterem, mütekavvim bir malını haksız yere elinden almak bir gasptır, aslâ caiz değildir. Çünkü bir âyeti kerimede: (ولا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل..) buyurulmuştur. Bu nazmı celîl ise bir delili şer'îdir, bir hücceti kur'aniyedir, bununla başkasının malını haksız yere yemek nehy ediliyor. Bu nehy ise hürmeti, memnuiyeti icap eder. İşte usulü fıkh, bu gibi delillerden —böyle hürmeti veya sair bir hükmü şer'îyi müstelzim olması itibarile— bahsederek bunları mevzuu dahilinde bulundurur.

211 — : Usulü fıkhın gayesine gelince: bu pek mühimdir. Bu bir hikmeti islâmiye ilmidir. Ahkâmı şer'iyenin hikmeti teşriiyesini gösterir, bunların anlaşılmasına yardım eder, insanın dünyevî ve uhrevî saadetine vesile olur.

Usulü fıkıh ilmi, kur'anı kerim'in nazmı lâtifine, ahadisi şerifenin mübarek elfazına hâdimdir. Bu sayede şer'î delillerin mahiyetleri münkeşif olur, bunlardan şer'î hükümlerin nasıl istinbat olunduğu tebarüz eder. Bu sayede muhterem müçtehitlerimizin nasıl çalışmış oldukları anlaşılır, ne gibi delillere istinat ettikleri, aralarında münazara kaidelerinin ne veçhile cereyan etmiş olduğu görülür. İslâm hukukunun yüksek mahiyeti ve ne kadar yüksek, muntazam esaslara müstenit bulunduğu tecellî eder.

Yine bu ilim sayesinde lâfızların, ibarelerin havas ve mezayası anlaşılır, bunlar ile istihdaf edilen maksatlar taayyün eder, sözlerin inceliklerine, şer'î ve bediî vasıflarına ıttıla' mümkün olur.

212 — : Usulü fıkıh ilminin ihtiva ettiği usul ve kavait, yalnız şer'î delillere, hükümlere münhasır değildir. Bunlar, bütün muhaverata, kavanine, desatire kabili tatbik olduğundan bu sayede insanlarda hukuk fikri inkişaf eder, hukuk bilgisi ilmî bir mahiyet kazanır, kanunları, nizamnameleri tanzim hususunda bu feyizli ilimden pek çok istifade edilir.

213 — : Son zamanlarda garp âlimleri; tarihlerde, kanunlarda, tecrübî ilimlerde ve sairede tatbik edilmek üzere (metodoloji = mantıkı tatbikî) denilen mecmuai usulü tedvin ederek ilim sahasında bir muntazam tedkik ve tenkit tariki vücude getirmişlerdir. İslâm âlimleri ise bundan bin iki yüz şu kadar sene evvel «usulü fıkh» ilmini tedvin etmişlerdir ki, bu güzide ilim, lisaniyata, rivayata, elfaz ve ibarâtın havas ve mezayasına, delillerin derecei kuvvet ve za'fına ve saireye dair en mükemmel menahiç ve kavaidi cami bulunmaktadır. «Usulü hadis» ilmi de bu hususta ayrıca zikre şayandır. Artık bu usul ilminden hiç bir hukuk müntesibi müstağni olamaz..

USULÜ FIKHIN TARİHÇESİ

214 — : Şer'î hükümlerin ilk mübelliği Resulü Ekrem (sallâllahü aleyhi vesellem) efendimizdir. Mazhar olduğu vehy ve ilham sayesinde dinî hükümleri ashabı kiramına tebliğ etmiş, kudsî hayatının dünyadaki son günlerine yakın(..اليوم اكملت لكم دينكم)âyeti kerimesi nâzil olarak şeriati islâmiyenin mertebei kemale erdiği kendisine tarafı ilâhîden tebşir buyurulmuştu.

Resulü Ekrem Hazretleri vahyi ilâhiye mazhar, bu cihetle dini islâmın bir şarii, bir muazzam nâşiri olduğundan bütün dinî hükümlere, delillere şüphe yok ki, muttâli idi. Onun ulvî huzurundan feyz alan ashabı güzîn dahi şer'î delillerin, hükümlerin ledüniyyatına muttali, bu hususta yüksek bir lisan melekesini hâiz idiler. Eshabı kirama mülâki olup «tâbiin» unvanını alan bir çok âlî zevat da zamanı saadete yakın bir asırda dünyaya gelmiş, eshabı güzinden ders almış, Arap lisanının dekayikine güzelce vâkıf bulunmuş oldukları cihetle onlar da şer'i şerifin delillerine, hükümlerine pek mükemmel âşina bulunuyorlardı. Binaenaleyh bunların bu feyizli zamanlarında fıkh ve usulü fıkh, bir ilim şeklinde bir takım kavait ve nazariyat ile mesailden müteşekkil müdeyyen bir hâlde değildi.

215 — : Tabiînin son zamanlarına doğru islâm muhiti pek ziyade genişlenmeye başlamış, muhtelif ırklara mensup bir çok kavimler, islâmiyet şerefini ihraz etmiş idi. Bunlar, Kur'anı mübinin havas ve mezayasına muttâli olmak ihtiyacında idiler. Çünkü bu sayede dinî hükümlere bihakkın vâkıf olabileceklerdi. İçtimaî hâdiseler günden güne artıyor, muhtelif cereyanlar yüz gösteriyor, bir çok meseleler hâl ve izaha muhtaç bulunuyordu.

İşte bu ilcaat neticesinde islâm ulemasının harikûlâde mesaisi tecelli etmeğe başlamış, bir çok ilimler tedvin edilmiş, en başta olmak üzere hadis, fıkh, usulü fıkh ilimleri müdevven bir hâle gelmiştir.

216 — : Fukaha ve müçtehidîn namını alan ve yüksek zekâlarile, bilgilerile birer harikai kemalât ünvanına bihakkın lâyık olan bir kısım islâm âlimlerinin dinî ilimler sahasında gösterdikleri muvaffakıyetler her türlü tasavvurların fevkindedir.

Ahkâmı fıkhiyeyi kitaplara, kitapları bablara, babları fasıllara taksim ederek bunları tilmizlerine takrir ile zapt ettiren ilk zat, İmamı Âzam, Ebû Hanîfe (rahmetullahı aleyh) hazretleridir. Bu cihetle fıkhî mesaili ilim hâlinde ilk tedvin eden büyük üstad, İmamı Âzam ile onun pek kıymetli, dirayetli tilmizleridir.

Usulü fıkh ilminin bir kısım kaidelerini, menahicini, mesailini ilk tesis eden zat da İmamı Âzamın en yüksek tilmizi olan İmamı Ebû Yûsuf Hazretleridir. Şu kadar var ki bu ilme dair bir kitap telif etmemiştir. Bu ilme dair ilk kitap yazmak şerefi İmamı Şafiî (rahmetullahı aleyh) hazretlerine aittir.

217 — : Muahharan usulü fıkha dair pek büyük mufassal mücelledat vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin bir kısmında en ziyade ilmi kelâm meseleleri üzerinde tatbikat yapılmış, aklî istidlâl cihetine fazla temayül gösterilmiştir. Şafiî âlimleri bu tarzı daha ziyade iltizam ettikleri için bu kısma (Mütekellimîn ve Şafiiye mesleği) veya (Usulü Şafiiye) denilmiştir.

Usul kitaplarının diğer bir kısmında ise daha ziyade fıkhî meseleler hakkında usul kaidelerinin tatbikatına ehemmiyet verilmiş, bu kaideler en ziyade nüketi fıkhiye üzerine bina kılınmıştır. Hanefî fukahası da bu kısmı daha ziyade iltizam ettiğinden bu tarza da (fukaha ve Hanefiyye mesleği) veya (Usulü Hanefiyye) adı verilmiştir.

Daha sonra bazı âlimler de bu iki tarzı cem ederek o veçhile usule dair kitaplar telif etmişlerdir.

Usulü Hanefiyye, Usulü Şafiiyyeye nazaran daha müşküldür. Fakat hukuku islâmiyenin mükemmel surette anlaşılmasına daha elverişlidir.

218 — : Fukaha mesleği üzerine yazılan usul kitaplarının en meşhurları şunlardır :

(1) : (Kitabülusul) : Hassaf adile mâruf olan Ahmed ibni Ebi Bekir Elrazînin eseridir.

(2) : (Esrarı Debusî) : Kadı Ubeydullah Ebu Zeyd Debûsînin eseridir.

(3) : (Usulü pezdevî) : Maveraünnehir ulemasından İmam Fahrülislâm Aliyyi Pezdevînin eseridir.

(4) : (Usul Ebil Yüsr) : Fahrülislâm Ebül Yüsr Pezdevînin eseridir.

(5) : (Usulü Serehsî) : İmam Şemsüddin Mühemmedi Serehsînin eseridir.

(6) : (Mizanülusul) : Ebubekir Alâeddini Semerkandînin eseridir.

(7) : (Menar) : İmam Hâfızüddin Abdullahi Nesefînin eseridir.

219 — : Mütekellimîn mesleği üzerine yazılan usul kitaplarının en meşhurları da şunlardır:

(1) : (Umd) : Mutezile imamlarından Abdülcebbarın eseridir.

(2) : (Mutemed) : Umd'ün şerhidir. Müellifi yine Mutezile imamlarından Ebül Hüseyni Basrîdir.

(3) : (Bürhan) : İmamülharemeyn Ebül Mealinin eseridir.

(4) : (Müstesfa) : İmam Mühammed Gazalînin eseridir.

(5) : (Mahsul) : Fahrüddin Mühammed Razî'nin eseridir.

(6) : (İhkâmulahkâm) : Seyfüddin Aliyyi Amidî'nin eseridir.

220 — : Fuhaka mesleği ile mütekellımîn mesleğini cem eden usul kitaplarının en meşhurları da şunlardır:

(1) : (Bediünnizam..) : İbnüssaatî denilen İmam Muzafferüddin Ahmedi Bağdadî'nin eseridir.

(2) : (Tenkih) : Buharalı Sadrüşşerianın eseridir. Bunun şerhi «Tavzih» dir. Bunun haşiyesi de Taftazanînin eseri olan «Telvih» tir.

(3) : (Tahrir) : İskenderiyeli İmam Kemalüddin İbni Hümamın eseridir.

(4) : (Minhacülvusul ilâ ilmilusul) : Kazı Nasırüddin Abdullah Beyzavî'nin eseridir.

(5) : (Füsulül bedaî) : Şemsüddin Ahmed Fenarî'nin eseridir.

(6) : (Müntehelvusul. Muhtasarı münteha) : Bu iki eser Cemalüddin ibni Hacib'in eseridir.

(7) : (Mirkat ve şerhi Mir'at) : Mühammed Molla Hüsrev'in eseridir.

Bu zatların teracimi ahvâli için (Tabakatül Fukaha) kısmına müracaat!.

BİRİNCİ KISIM

KİTABA VE KİTAB İLE SÜNNET ARASINDA MÜŞTEREK BAZI MEBHASLERE AİTTİR.

İÇİNDEKİLER : Kitabın hakikî ve hususî vasıfları. Kitab ile sünnet arasında müşterek mebhaslar: Has lâfızların mahiyeti ve hükümleri. Emirlerin mahiyeti ve muktezası. Emir ile vacip olan şeylerin hükümleri. Memurün bihin hüsn sıfatile ittisafı. Emredilen şeyin liaynihi veya ligayrihi hasen olması. Tâkat fevkinde bir şey ile teklif vâki olup olmadığı. Memurda vücudü icap eden kudret. Nehylerin mahiyeti ve muktezası. Mutlak ile mukayyedin mahiyetleri ve hükümleri, Âm lâfızların mahiyeti, nevileri ve hükümleri. Müşterek, müevvel, zâhir, nass, müfesser ve muhkem lâfızların mahiyetleri ve hükümleri. Hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih lâfızların mahiyetleri, nevileri ve hükümleri. Hakikat ile mecazın, sarih ile kinayenin mahiyetleri. Dal bilibare, dal bilişare, dal biddelâle ve dal biliktizanın mahiyetleri ve hükümleri. Mefhumu muvafakat ile mefhumu muhalefetin mahiyetleri. Fâsid istidlâller Beyanın nevileri. Nesh ve istisna bahisleri. Tâlike dair bâzı hükümler Bir kısım hurufu maaniye dair malûmat.

KİTABIN HAKİKATİ VE HUSUSÎ VASIFLARI :

221 — : Kitabdan maksat, — usulü fıkha göre — Kur'anı azîmüşşandır. Bu, bir mübarek kitabı ilâhîdir. Bunun Kur'an, Furkan, Hakîm, Tenzil gibi daha başka adları da vardır. Bu kitabı mübîn, tarafı ilâhîden Cibrili Emin vasıtasile yirmi üç sene içinde Hâtemül'enbiya Hazreti Muhammed Mustafa (sallâllahü aleyhi vesellem) Efendimize âyet âyet, sûre sûre inzal buyurulmuştur ki, mukaddes nazmı da, mânâsı da ilâhîdir, vahyi subhanîye müstenittir. Bu cihetle Kur'ana «vahyi metlüv» denilir.

222 — : Kur'anı mübîn, yüz on dört sûreden ve bir itibar ile (6616) âyetten müteşekkildir. Bu kitabı celîlin vahye müstenit, mû'ciz, fevkalâde bir surette mütevatir olmak gibi hususî vasıfları olduğu gibi sünneti nebeviye ile vesair elfaz ve ibarat ile müşterek vasıfları, mebhasleri de vardır. Bunlar, ilmi usul itibarile birer tedkik mevzuu teşkil etmektedir.

223 — : Kur'anı Kerîm, yalan üzere ittifakları aklen tecviz olunmayan pek azîm bir cemaat tarafından zamanımıza kadar tevatüren nakledilegelmiştir. Bütün sûreleri, âyetleri, kelimeleri Resulü Ekrem'den bir vahyi ilâhî olmak üzere tevatüren sabittir, menkuldür. Bu kitabı ilâhînin hiç bir âyeti zayi olmamış, hiç bir kelimesi tebdil ve tahrife uğramamıştır. Nebiyyi zîşan'dan telâkki olunduğu veçhile tevatüren nakledilmiştir. Bunun heyeti umumiyesi, her asırda yüz binlerce zevatın hâfızalarını tezyin etmekte bulunmuştur. Bu mümtaz vasıf, bütün semavî kitaplar arasında yalnız Kur'anı Kerim'e mahsustur. Binaenaleyh Kur'anıazîmin herhangi bir âyetini inkâr, imana münafîdir.

224 — : Kur'anı mübînin bütün âyetleri Resulüekremin talim ve işareti veçhile tamamen yazılmış, hıfz edilmişti. Hazreti Ebu Bekr'in hilâfeti zamanında hepsi bir araya cem edilerek bir mushaf hâline konulmuştur. Hazreti Osman'ın hilâfeti zamanında da bu mushaf nüshaları teksir edilerek büyük şehirlere birer nüsha gönderilmiştir ki, bunlara (Mesahifi Osmaniye) adı verilmiştir.

Eshabı kiramdan Abdullah ibni Mes'ud, Übeyyibni Ka'b gibi zatların kendileri için yazmış oldukları mushaflar da var idi. Bunlar ile Mesahifi Osmaniye arasında bir fark olmayıp yalnız sûrelerin tertibinde bazı başkalıklar mevcut idi. Bunlarda nihayet birkaç kelimeden fazla bulunuyordu ki, bunlar, her ne kadar esasa muhalif değilse de tevatüren sabit olmadığı cihetle «şaz» nâmını almış, Kur'anıkerîm hükmünü haiz bulunmamıştır. Bunlara «kıraeti şazze» adı verilmiştir.

225 — : Kur'anıkerime mensup şaz kıraetler, meşhur ve gayri meşhur kısımlarına ayrılır. Gayri meşhur kıraetler, bütün imamlarca muteber değildir. Bunlar ile hiçbir hükmü şer'î sabit olmaz. Meşhur şazlar ise, İmamı Malik ile İmamı Şafiîye göre yine hiç bir hükmü şer'îde muteber değilse de Hanefî eimmesine göre yalnız ibadet ve muamelât hususunda muteberdir. Bunlar, Kur'andan olmasalar da ahadisi şerife cümlesinden bulunmuş olurlar. Bu cihetle kendilerile zannî meselelerde amel olunabilir.

Meselâ: Keffareti yemini bildiren âyeti kerime, Mesahifi Osmaniyede:(فصيام ثلثة ايام) diye mutlaktır. İbni Mes'ud Hazretlerinin mushafında

ise: (فصيام ثلثة ايام متتابعات) diye mukayyed yazılmıştır. Bu mütetabiat kelimesi meşhurdur. Binaenaleyh Eimmei Hanefîye, bunu nazara alarak kefareti yemin orucunun muttasıl üç gün tutulmasına kail olmuşlardır. Demek ki, bu meşhur şaz kıraet ile mutlak olan bir âyeti kerimeyi ibadet hususunda takyit eylemişlerdir.

Kezalik : Ramazanı şerif orucunun kazasına ait olan âyeti celîle, Mesahifi Osmaniyede: (فعدة من ايام اخر) diye mutlak yazılmıştır. Übeyy ibni Kâ'bin mushafında ise: (فعدة من ايام اخر متتابعات) diye mukayyet yazılmıştır. Fakat bu mütetabiat kıraeti meşhur değildir, haberi ahad kabilindendir. Binaenaleyh bununla bütün eimmeye göre amel edilemeyeceğinden kazaya kalmış ramazanı şerif orucunda ittisal şart değildir. Bunlar, müteferrik günlerde de tutulabilir.

226 — Kitabı ilâhînin rükünleri, nazm ile mânâdan ibarettir. Bunun mu'ciz nazmı da, mânâsı da vahyi ilâhîye müstenittir, lâhûtî bir hüviyeti haizdir. Kur'anı mübînin hakayiki, ancak bu nazmı mübîn vasıtasile bihakkin mütecellî olur, bir çok dinî hükümler, ancak bu nazmı lâtif vasıtasile istinbat olunabilir. Binaenaleyh bunların yerine hiç bir lâfız kaim olamaz, bunlardan başka hiç bir ibare Kur'an hükmünü ihraz edemez.

İşte bu kitabı muazzam, edillei şer'iyyenin birincisini teşkil etmekte ve bînihaye ahkâmın en feyizli bir menbaı bulunmaktadır.

227 — : Kur'anı mübînin emirleri, nehiyleri, haberleri ihtiva eden âyâtı celîlesi, itikada, ibadâta, hukuka dair bir çok hükümleri camidir. Ahlâka, nesayihe, geçmiş ümmetlerin en ibret verici tarihlerine, kâinatın garip, bediî teşekkülâtına dair bir çok hakayıki de müştemildir. Bunların hepsinden nihayetsiz hükümler, hakikatler istinbat olunabilmektedir.

KİTAB İLE SÜNNET ARASINDA MÜŞTEREK MEBHASLER :

228 — : Biz, dinî hükümleri Kur'anıkerimin mukaddes nazmından ve sünnetlerin mübarek lâfızlarından, ibarelerinden anlamak ihtiyacındayız. Bu cihetle lâfızlar hakkındaki bir takım lisan kanunlarını, bilgilerini nazara almaya mecburuz. Bu lisan kanunlarına, ilimlerine vukuf sâyesinde yalnız Kur'anı mübîn ile süneni nebeviyyenin değil, her türlü yazıların, konuşmaların, düsturların, nizamnamelerin hükümlerine, inceliklerine de ilmî bir tarzda muttâli olmuş oluruz. Binaenaleyh dört kısma ayrılan bu lisan kanunlarını sırasile ve kısaca izah edeceğiz. Şöyle ki:

(1) : Lâfızlar, mânâya vaz'ları itibariyle has, âm, müşterek ve müevvel kısımlarına ayrılır ve bunlardan her biri hususî bir hükme tâbi olur.

(2) : Lâfızlar, vazolundukları mânâya vazıh bir tarzda delâletleri itibarile zahir, nas, müfesser, muhkem kısımlarına ayrılırlar. Kapalı bir tarzda delâletleri itibarile de hafi, müşkil, mücmel, müteşabih kısımlarına münkasimdirler.

(3) : Lâfızlar, vazolundukları mânâda veya bir münasebetle başka bir mânâda açık veya kapalı bir hâlde istimâlleri itibarile de hakikat, mecaz, sarih, kinaye kısımlarına ayrılır.

(4) : Lâfızlar, ne gibi mânâlara delâletleri ve hangi maksatlarla söylenilmiş olduklarına işitenlerin vukufları itibarile de dâl bilibare, dal bil'işare, dal biddelâle, dal biliktiza **kısımlarına** ayrılır.

Bütün bu kısımlar, sırasile izah olunacaktır.

HAS LÂFIZLARIN MAHİYETİ VE HÜKÜMLERİ :

229 — : Has : Has, kendisinde efrat mülâhazası olmaksızın tek bir mânâya vazedilmiş olan herhangi bir lâfızdır.

Has denilen lâfız, ya bir isimdir: İbrahim, Yusuf, Hâlide, Âtike, güneş, ay gibi. Veya bir nevidir: Erkek, kadın, hurma ağacı, zeytin ağacı gibi. Veya bir cinstir: İnsan, deve, ağaç gibi.

230 — : Bir, iki beş, on, yüz, bin gibi esmai aded, (b), (fi), (min) gibi edat denilen hurufu meanî ve emirler, nehiyler, mutlak ve mukayyet lâfızlar dahi hastan sayılır.

Vakıâ kadın, insan, iki, yüz gibi lâfızların bir takım fertlere şümulü vardır. Fakat bu fertler, bir nevi veya bir cins altında toplanmışlardır. Aralarında bir vahdeti nev'iyye veya bir vahdeti cinsiyye vardır. Bu bakımdan hepsi de hasdır.

Vakıâ has, alelinfirad bir mânaya mevzudur. Fakat bu birlik, hakikaten vahdetle hükmen vahdetten eamdir. Meselâ: bir lâfzında hakikaten vahdet vardır. İki, üç lâfızlarında da hükmen vahdet vardır. Binaenaleyh bunların hepsi de birer lâfzı hasdır.

231 — : Hassın hükmü, delâlet ettiği mânâyı kat'î surette ifade etmektir. Meselâ: «Ben bir kitap aldım» denilse alınan kitabın bir tane olduğu kat'î surette ifade edilmiş olur.

Kezalik: «Bize İbrahim Efendi geldi» denilse İbrahim adında malûm bir zatın geldiği ifade edilmiş olur. Bunun başka bir kimseye ihtimâli olmaz.

Ancak bazan haricî ârızalardan, karinelerden dolayı has, hakikî mânâsına delâlet etmekte kat'iyyet ifade etmez. Şecaatli bir şahsa: «Sen arslansın» denilmesi gibi ki, burada bir lâfzı hâs olan arslandan mâlûm yırtıcı hayvan kasdedilmiş olmaz. Bununla mecazî bir mânâ kasdedilmiş olur.

EMİRLERİN MAHİYETİ VE MUKTEZASI :

232 — : Emir, bir lâfızdır ki, onun vasıtasile başkasından bir işin yapılması isti'lâ tarikile cezmen istenilir. (Namaz kıl), (borcunu ver), (insaniyete hizmet et) ibarelerindeki kıl, ver, et, lâfızları gibi.

Âmir, yâni emreden, kendisini memurdan, yâni emrettiği kimseden yüksek görerek ondan bir işin yapılmasını kat'î surette istemiş olur. Bu istenilen şey, «memurün bih» den ibarettir.

233 — : Âmir, memurdan-ya hakikaten veya kendi nazarında yüksek bulunur. Böyle olmayıp da, bir kimse kendisine müsavi gördüğü bir şahıstan emir sigasile bir şey isterse, meselâ: «Filâna şöyle bir kitap al ver» derse buna tavsiye denir. Kendisinden yüksek bulunan bir zattan bir şey isterse ona da dua, niyaz, istirham denilir.

Meselâ: Bizim Cenabıhak'ka yalvararak: «Yarabbi bizi affet, bize dünyevî ve uhrevî saadet ver» diye yaptığımız hitaplarımız, —hâşâ— emir değil, birer duadan, tazarru'dan ibarettir.

234 — : Emrin muktezası vücûbdur. Yâni: şarii mübîn, bize bir şey ile emrederse o şeyi yapmak bizim için bir farz olmuş olur. Meselâ: Allahütealâ Hazretleri, bize:(اقيموا الصلاة وآتوا الزكوة)diye emrediyor. Binaenaleyh bizim için namaz kılmak, zekât vermek birer farize olmuş bulunuyor. Resulü Ekrem de: (هاتوا ربع عشر اموالكم) (صلوا كما رأيتمونى) diye emrediyor. Binaenaleyh Peygamber Efendimizin kıldığı veçhile namaz kılmak ve mallarımızın kırkta birini zekât olarak fukaraya vermek bizim için birer vecibe bulunmuş oluyor.

235 — : Şarii hâkim tarafından evvelce nehyedilmiş olan bir şeyin muahharan yapılması hakkında bir emir sâdır olsa bu emrin muktezası da vücub olur.

Meselâ: Sarhoş olanlar hakkında: (ولا تقربوا الصلاة وانتم سكارى) Sarhoş olduğunuz hâlde namaza yaklaşmayınız) diye bir nehyi ilâhî vardır. Bunlar, bu hâlin zevalinden sonra yine namaz kılmakla memurdurlar ve bu bapdaki emir, vücub içindir.

Kezalik: Bir müslümanı veya bir zimmîyi öldürmekten müslümanlar nehyedilmişlerdir. Fakat böyle bir şahsın riddeti veya yolkesiciliği takdirinde katledilmesi için de şarii mübinin bir emri vardır. İşte bu emir de nehiyden sonra olmakla beraber vücub ifade etmektedir.

236 — : Nehiyden sonra vukubulan emrin vücub için olmadığına bir karine bulunursa bu emir, ibahe için olmuş olur.

Mesela: Hac vecibesini ifâ eden bir müslim, ihramda iken kara hayvanlarını avlamaktan memnudur. İhramdan çıktıktan sonra ise av avlaması,: (فاذا احللتم فاصطادوا)âyeti celîlesile emrolunmuştur. İşte bu emir, ibaha içindir. Çünkü av ile iştigâl esasen mübah bir şeydir. Bu iştigâl, sırf insanların menfaatleri için dünyevî bir harekettir, yoksa bir emri teabbüdî değildir.(احل لكم صيد البحر)= Size deniz hayvanlarını avlamak halâl kılınmıştır) âyeti celîlesi de saydın sırf halâl bir şey olduğunu ifade ediyor, yoksa her hâlde yapılması lâzım bir şey olduğunu ifade etmiyor. Artık bu gibi karinelerle anlaşılıyor ki, av hakkındaki emir, vücub için değil, ibahe içindir. Böyle bir delîl, bir karine bulunmadığı takdirde ise ba'delhazr, yâni: nehy ve men'den sonra vaki olan emrin de vücub ifade edeceği şüphesizdir.

237 — : Mutlâk olan, yâni: karineye mukarin bulunmayan bir emir sigası, tekrarı iktiza etmez. Memurün bih bir kere yapılmakla emre imtısal edilmiş ve memurun vazifesi nihayet bulmuş olur. Meselâ: bir zata su vermesine emrolunan kimse, o zata bir defa su vermekle bu emri yerine getirmiş olur, artık ona tekrar su vermekle mükellef bulunmuş olmaz.

Kezalik: Bir kadını kocaya vermeğe memur olan kimse, onu bir defa kocaya verse vazifesi nihayet bulur. Artık onu dul kalınca tekrar kocaya veremez.

Kezalik: Bir kadını boşamaya vekil olan kimse bu babdaki emre binaen kadını boşasa, tecdidi nikâhtan sonra tekrar boşayamaz..

(İmam Şafiîye göre emri mutlak, tekrar ve ummu iktiza etmezse de bunlara ihtimâli bulunur.)

238 — : İfası emrolunan ibadetlerin tekerrürü, haklarındaki emirlerin tekrarı iktiza ettiğinden dolayı değildir. Belki o ibadetlere mahsus sebeplerin tekerrürüne mebnîdir ve şariin o babdaki sair beyanatına müstenittir.

Meselâ: Namazların tekerrürü, (اقيموا الصلاة) = namazı ikame ediniz) emrinden dolayı değildir. Belki sebepleri olan vakitlerin tekerrüründen

ve Resulûllahın bunları o vakitlerde daima kılmış bulunmasından dolayıdır.

Kezalik: (وان كنتم جنباً فاطهروا) cünüp olunca temizlenmeğe çalışınız) âyeti kerimesindeki «fattahherû» emri, bizzat tekrarı muktezi değildir. Belki bir vasıf ile, yâni: cünüblük hâlinin sübutile mukayyet olduğundan dolayı guslün tekerrürünü iktiza etmektedir. Çünkü: «her cünüb olduğunuzda yıkanınız» meâlinde emredilmiş, binaenaleyh cünüblük hâli tekerrür ettikçe taharetin vücubü de tekerrür etmekte bulunmuştur.

239 — : Memurünbihin edası, ya muayyen bir vakit ile mukayyet olur veya mukayyet olmayıp mutlak bulunur.

Vaktı mukayyet, öyle bir vakittir ki, onun çıkması o vakte mahsus olan bir vecibenin eda sıfatını izale eder.

Meselâ: her günde beş vakit namaz kılmakla memuruz. Bu namazlardan her birinin muayyen bir vakti vardır. O namaz bu vakit içinde kılınmazsa eda sıfatını kaybeder, kaza nâmını alır. Binaenaleyh namazların vakitleri, birer mukayyet vakittir. Ramazanı şerif orucunun vakti de böyledir.

Vakti mutlaka gelince: bu öyle bir vakittir ki, bunun fevt olması, o vakitte yapılacak bir ibadetin, bir teslim muamelesinin eda sıfatını izale etmez.

Meselâ: lâakal nisap miktarı bir mal üzerinden bir sene geçince zekâtını vermek lâzımgelir. İşte bu zekât hakkındaki vakit, bir vakti mutlaktır. Hemen sene nihayetinde verilmesi eda olacağı gibi bir müddet sonra verilmesi de yine eda olmuş olur, kaza sayılmaz.

240 — : Mutlak emrin, mutlak olan vaktinde yapılması, bu emre hemen imtisâl edilmesi, mendub ise de, her hâlde lâzım değildir.

Meselâ: Zekâtın senesi içinde veya senesi hitamında hemen verilmesi mendubdur. Fakat her hâlde vacib değildir, bir müddet sonra da verilebilir ve yine eda olmuş olur.

Emri mutlak, böyle fevri iktiza etmezse de bir karineye mukarin olunca fevrî, yâni: derhal yapılması icap eder.

Meselâ: Bir efendi, hizmetçisine: «Bana bir bardak su ver» diye emretse bu emir, her ne kadar mutlak ise de hâl ve makam karinesile mukayyettir. Hizmetçi suyu bir müddet tehir ederse bu emre imtisâl etmemiş sayılır.

241 — : Emirlere ve memurünbihlere mahsus mukayyet vakitler üç türlüdür.

(1) : Vakti müvessa'dır. Buna «zarf» da denir. Namaz vakitleri gibi ki, kendisinde eda olunacak memurünbihe maa ziyade kâfidir ve ...ndisinde ayni cinsten bir ibadet daha yapılabilir. Meselâ: öğle namazı

vaktinde öğle namazı kılınır, yine vaktin bir kısmı kalır, başka bir namaz kılınmasına da müsait bulunur.

«Bu nevi vakitler, nefsi vücubun sebebidir. Şöyle ki: Böyle bir vaktin tamamı, o vakitte eda edilecek namazın zarfıdır. Bu vaktin bunda kılınacak farz namaza takaddüm eden ilk cüz'ü de bu namazın farziyetine sebeptir.

Bu gibi vakitler, ibadetler için bir miyar değildir. Yâni: yalnız o ibadetlere müsait olmakla kalmayıp ayni cinsten başka ibadetlere de müsaittir. Bu veçhile böyle zarf olan vakitlerin hükmü kendilerinde eda edilecek ibadetlere niyet ederken o ibadetleri tayin etmektir.

Meselâ: öğle namazı kılınacak ise onu niyette tâyin etmek, bugünkü öğle namazını kılmaya niyet ettim, demek lâzımdır. Çünkü böyle zarf olan bir vakit mazruf olan namazdan geniş olduğundan bunda nafile veya kaza namazı da kılınabileceğinden bu tâyine hâcet vardır.

(2) :— Vakti maziktir. Buna «mîyar» da denilir ki, ancak bir memurün bihin edasına müsait olur. Ramazanı şerif orucunun vakti gibi ki, bir ramazan gününde yalnız bir oruç tutulabilir. Fazla tutulamaz.

«Bu nevi vakitlerde bunlarda eda olunacak memurün bihin vücubuna birer sebeptir. Ramazanı şerif orucuna, ramazanı şerif ayının sebep olması gibi. Çünkü bir mükellefe orucun farz olması, bu vakte yetişmesi sebebiledir.»

Bu miyar nevinde niyeti tayine lüzum yoktur. Meselâ: ramazan gününde mutlak oruca niyet edilmesi kâfidir. Ramazan orucu diye tâyine hâcet yoktur. Zira bu vakit, başka oruca müsait değildir. Hattâ bir mükellef, ramazan gününde nafileye bile niyet etse yine farz olan ramazan orucunu tutmuş olur. Vaktin miyar olması bunu muktezidir.

(3) : Vaktî meşkuktür. Buna «müşkil» de denir. Bu bir vakittir ki, bir bakımdan müvessa, diğer bir bakımdan da mîyara benzer. Hac vakti gibi ki, bir sene ancak bir hacce müsait olduğu cihetle mîyara müşabihtir. Fakat bir senenin yalnız bazı aylarında hac erkânı yapılıp tamamında yapılmadığı cihetle de müvessea müşabih bulunur.

Hattâ İmam Muhammed'e göre hac, müvessean farzdır. Ömrün herhangi bir senesinde yapılabilir. İlk iktidar senesinde yapılması icap etmez. Şu kadar var ki, muktedir olduğu hâlde ilk sene hac etmeyen kimse, bilâhare hac etmeden vefat ederse asim olur.

İmam Ebu Yusuf'a göre ise hac, muzayyakan farz olur. Yâni: ilk iktidar senesinde edası icap eder. Şu kadar var ki, ondan sonraki senelerden birinde yapılınca yine eda sayılır.

İşte hac vakti, bu ihtilâf bakımından müşkildir. Bir cihetten namaz vakitlerine, bir cihetten de oruç vaktine müşabih görülmüştür.

Vakit, haccin şartıdır. Beytullalı ise haccın sebebidir. Bu sebep tekerrür etmediği için hac farizesi de tekerrür etmez.

«Bu nevi vakitlerin hükmü, memurün bihin, meselâ: haccın her hangi bir senei hayatiyede yapılsa sahih ve eda olmasıdır ve yapılmadan vefat vukuunda da mükellefin günahkâr olmuş bulunmasıdır.

EMİR İLE VACİP OLAN ŞEYLERİN HÜKÜMLERİ :

242 — Şarii mübînin emrettiği bir şey, vacip olunca bunu yerine getirmek = müstehikkına teslim etmek ya eda veya kaza suretile olur. Şöyle ki: emredilen bir şeyin aynini yerine getirmek edadır, mislini yerine getirmek de kazadır. Mamafih eda ile kazadan her biri, aşağıda yazılı olduğu veçhile üçer kısma ayrılır:

(1) : Edayı kâmildir. Bu, vacip = farz olan şeyin aynini bütün meşru olan evsafile, şeraitile yerine getirmek suretile olan edadır. Farz bir namazı bütün âdâbına riayetle vakit içinde kılmak gibi.

Bir kimseden gasbedilen bir malı olduğu gibi mağsubün minhe iade etmek de böyledir.

«Bu nev'in hükmü şudur ki: mükellef, bu nevi eda ile vacibi tamamen ifa etmiş, onun uhdesinden çıkmış olur.

(2) : Edayı kasırdır. Bu, vacib olan şeyin aynini meşru vasıflarından bazıları noksan olmak üzere yerine getirmek suretile olan edadır. Farz bir namazı cemaatsiz kılmak veya tâdili erkânına riayet etmeksizin kılmak gibi.

Gasbedilen bir köleyi bir cinayet işledikten, meselâ: birinin bir malını itlâf ettikten sonra mağsubun minhe iade etmek de bu kabildendir.

«Bu nev'in hükmü de mükellefin vacibi yerine getirmiş olmasıdır. Meselâ: mükellef, bu namaz ile farizei salâtı eda etmiş, borcundan kurtulmuş olur.

Keza: köle de mağsubün minhe verilir de elinde iken ölürse gasıba bir şey lâzım gelmez. Çünkü bu hâlde vacibin ayni müstehikkine verilmiş olacağı cihetle bu, bir eda olmuş olur. Fakat bu ayn bazı noksanile verildiği için bu edada bir kusur vardır. Binaenaleyh gasp meselesinde mahsubün minh, istirdat ettiği kölesini yaptığı cinayetten dolayı mecniyün aleyhe def ederse kıymetini gasıptan alabilir. Çünkü bu takdirde eda vasfı kalmamış olur. Bu cinayet, gasıbın elinde iken vuku bulduğundan mahsubün, mağsubün minhe edası, gayri mümkün bir hâle gelmiş sayılır.

(3) : Kazaya şebih edadır. Bu da bir bakımdan kaza gibi görülen bir edadır. Meselâ bir kimse, bir kadını başkasının bir malını mehr

tesmiye ederek tezevvüc etse de sonra bu malı satın alarak o kadına teslim eylese bu, haddi zâtında tesmiye edilen mehrin aynini teslim olduğundan eda olmuş olur. Fakat o mal hakkındaki sebebi mülkün tebeddülü, o malın tebeddülü mesabesinde olduğundan bu bakımdan da sanki kadına bunun aynini değil, mislini vermiş olur.

Binaenaleyh bu cihetle bu eda, kazaya benzer.

«Bu nev'in hükmü, bu eda ile zimmetin vücubdan beri olmasıdır.. Şöyle ki: misâlimizde mehr tesmiye edilen mâli zevç, eda etse zevce bunu kabule mecbur olur. Çünkü bunu vermek bir edadır. Fakat zevç, bu mala bir sebeple mâlik olduktan sonra bunu başkasına da verebilir. Meselâ: bu mal bir köle olsa bunu azad edebilir. Zira sebebi mülkün tebeddülüne binaen bu mal sanki tesmiye edilen şeyin ayni değil de mislidir. Bu hâlde zevç, bunu değil, bunun kıymetini zevceye verir.

(1) : Misli mâkul ile kazadır. Bu da iki nevîdir. Biri kâmil olan bir misli mâkul ile kazadır. Gasbedilen bir miktar buğdayın yerine yine o miktar başka buğday vermek gibi. Çünkü her iki buğday da biribirinin kâmilen mislidir.

Diğeri, kasır olan bir misli mâkul ile kazadır. Misliyyattan olan bir mağsubun misli çarşı pazarda kalmamış olmakla onun kıymetini vermek gibi.

Bir şeyi misli kâmil ile kaza, tazmin, mümkün oldukça misli kasır ile kaza câiz olmaz. Meğer ki, hak sahibi râzı olsun.

Bir farz namazı namaz ile, bir orucu da oruç ile kazada, mâkûl olan misli kâmil ile kazadır. Hukukullahtan olan bir vacibe misli kasır ile kaza carî değildir.

(2) : Gayri mâkul bir misl ile kazadır. Amden öldürülen bir insanın nefsini veya cerh edilen bir uzvunu mal ile tazmin bu kabildendir. Çünkü nefs veya uzuv ile mal arasında aklın anlayabileceği bir misliyyet yoktur. Binaenaleyh bunları mal ile kaza etmek, eda değil, mâkul bir misl ile kaza da değil, belki gayri mâkul bir misl ile kazadır.

Böyle gayri mâkul bir misl ile kaza, kıyas ile sâbit olamaz. Belki ya nas ile veya delâleti nas ile sâbit olur. Meselâ: hata yolile katilden dolayı diyet nâmile bir mal verilmesi:(ودية مسلمة الى اهلها) nassı kur'nîsi ile lâzım gelmektedir. Amden vuku bulup da herhangi bir sebeple meselâ: varislerden birinin affile, failinden kısas sakıt olan bir katilden dolayı da bu nassın delâletine binaen diyet lâzımgelir. Zira hata hâlinde diyet lâzımgelince bunun amd hâlinde de lâzımgelmesi evleviyette kalır.

(3) : Edaya şebih kazadır. Bu da bir bakımdan eda gibi görülen bir kazadır. Bir kadını başkasının gayri muayyen bir cariyesi mukabilinde tezevvüç etmek gibi ki, bu takdirde orta hâlli bir cariye veya onun kıymetini vermek lâzım gelir. Bu kıymeti vermek ise edaya benzer bir kazadır. Çünkü cariye mübhem olduğundan onun vasfı tayin edilmedikçe edası kabil olmaz. Vasfının tâyini ise kıymetinin tâyinile kabildir. Bu cihetle kıymet asıldır. Bunu ödemek edaya müşabihtir. Binaenaleyh zevç muhayyerdir. Dilerse cinsi malûm olduğuna nazaran mutavassıt bir cariye verir ve dilerse vasfı meçhul olduğuna nazaran öyle bir cariyenin kıymetini verir. Zevce de hangisi verilse kabule mecbur olur.

MEMURÜN BİHİN HÜSN SIFATİLE İTTİSAFI :

243 — : Emredilen şeylerin hüsn ile ittisafı meselesi, esasen ilmi kelâma aittir. Fakat bundan usulü fıkıhta da bahsedilmektedir ve bu hüsn ve kubh meselesi, cebr ve kader meselesile alâkadardır. Biz burada bundan kısaca bahsedeceğiz.

244 — : Esasen hüsn ve kubh = güzellik, çirkinlik dört mânâya gelir. Şöyle ki:

(1) : Hüsn; bir sıfatı kemâl, kubh da bir sıfatı noksan mânâsınadır. Meselâ: bilgi hasendir. Bilgisizlik de kabihtir.

(2) : Hüsn; garaza uygun olmak, kubh da garaza aykırı olmaktır. Bu mânâca adalet-i hasendir. Zulüm de kabihtir.

(3) : Hüsn; tab'a mülâyim olmak, kubh da tab'a münâfi bulunmaktır. Bu bakımdan tatlı bir hasendir. Acı bir şey de kabihtir.

Bu üç mânâca hüsn ve kubh; aklîdir, yâni: bunların güzelliğini, çirkinliğini akıl anlayabilir. Velev ki, şarii mübîn tarafından bu bapta bir emir ve nehiy varid olmamış olsun. Bunda ihtilâf yoktur.

(4) : Hüsn; dünyada medhe, ahirette sevaba vesile olmaktır. Kubh da bilâkis dünyada zemme, ahirette ikaba sebebiyet vermektir. Bu mânaca ibadetlerden her biri hasendir. Masiyetlerden her biri de kabihtir.

Bu mânâca olan bir hüsnü kubhun aklî mi, yoksa şer'î mi olduğunda ihtilâf vardır. Nitekim aşağıda bildirilecektir.

245 — : Şarii mübîn tarafından emredilen = memurün bih olan her şey hasendir; nehiy edilen = menhiyyün anh olan her şey kabihtir.

Acaba bir memurün bih, haddi zâtında hasen olduğu için mi emredilmiştir?. Yoksa emrolunduğundan dolayı mı hüsnü sıfatını ihraz etmiştir?. Bu hususta başlıca üç mezhep vardır.

(1) : Eşaire mezhebidir. Bunlara göre, hüsn, emrin mucebidir. Yâni: emir, memurün bihin hüsnünü icap eder. Memurün bih, şarii mübîn

tarafından emredildiği için güzellik sıfatını ihraz etmiş, bu emri yerine getiren kimse hakkında sevaba vesile olmuştur. Yoksa o, haddi zâtında güzel olduğundan dolayı emredilmiş değildir. Biz, şariin emirlerini böyle telâkkî ederiz, memurün bihin haddi zâtında güzel olup olmadığını kestiremeyiz, o bizce meçhuldür.

Meselâ: Nikâh ile sifah, mütesavi fiillerdir. Şer'i şerif, nikâhın meşruiyetini, sifahın da gayri meşruiyetini emretmiş olmasaydı biz bunların arasında hüsn ve kubh bakımından olan farkı tâyin edemezdik.

Binaenaleyh bir şeyin güzel veya çirkin, yâni: sevabı veya azabı müstelzim olduğuna hükmeden, şer'i şeriftir. Akl ise bu husustaki şariin hitabını, hükmünü anlamak için bir âlettir, bir vasıtadır.

Akıl bir şeyin hüsn ve kubhuna hükmedemiyeceği cihetledir ki, fetret zamanında yaşamış olanlar, îmandan zahil bulunmuş olmalarından dolayı muazzep olmayacaklardır. Nitekim: (وماكنا معذبين حتى نبعث رسولا) âyeti kerimesi bunu nâtıktır. Eşairenin bu mezhebine Hanefî âlimlerinden bâzı zatlar da kail olmuşlardır.

(2) : Mutezile mezhebidir. Bunlara göre hüsn, emrin medlûlüdür, muktezasıdır. Me'murünbih, haddi zâtında güzel olduğu içindir ki, onunla emrolunmuştur. Bunun bu güzelliğine hükmeden ise akıldır. Bu güzellik şer'i şerifin beyanatı olmasa da akıl ile anlaşılabilir. Şu kadar var ki, şer'i şerif, memurün bihin bazısında akla gizli, kapalı kalan güzelliği açığa vurur, onu keşfeder, beyan buyurur.

Meselâ: Allahü Tealâ'ya iman haddi zatında hasendir. Bunun hüsnünü şer'i şerif beyan etmese de akıl idrâk edebilir. Binaenaleyh fetret çağlarında yaşayanlar da ma'rifetüllâh ile mükellef bulunmuşlardır. Namaz kılmanın, zekât vermenin güzelliği de böyledir. Şarii hâkimin hitabatı bulunmasa bile insan bu gibi güzel amelleri takdîr edebilir.

(3) : Cümhuru Hanefiyenin mezhebidir. Bunlara göre de hüsn, emrin medlûlüdür, muktezasıdır. Memurün bih, hasen olduğu içindir ki, şarii hâkim tarafından emrolunmuştur. Şarii mübîn, hakîm olduğundan haddi zâtında güzel olmayan bir şey ile emretmez. Şu kadar var ki, bu babda hâkim olan akıl değil, şer'i şeriftir. Çünkü hasen olan bir şeyden dolayı Allahütealâ'nın ukbada mükâfat vereceğine akıl hükm edemez. Allahütealâ üzerine bir şey vacip değildir. Belki bu hususta hâkim olan, şer'işeriftir, Cenabıhakkın güzel ameller mukabilinde kendi fazlile mükâfat vereceğini haber vermiştir. Binaenaleyh şariihakîm, emretmese idi insanlarda ahkâmı şer'iye ile mükellef olmazlardı. Bundan yalnız Hakteâlâya iman müstesnâdır. Fetret devirlerinde yaşayanlar da bu imanın hüsnünü anlayabilecekleri cihetle bununla mükellef bulunurlar. Çünkü akıl, büsbütün muattal değildir.

«Evet.. akıl, bir çok şeylerin hüsnünü kesbe, tefekküre, mukaddimeleri tertibe muhtaç olmaksızın bilir. Faydalı olan doğru bir sözün güzelliği gibi. Bâzı şeylerin hüsnünü de bir tefekkür neticesinde anlar. Bir mazlumu bir zâlimden kurtarmak için iltizam edilen bir yalan sözün güzelliği gibi.

Vakıâ akıl, şer'işerifin bir kısım hükümlerindeki güzelliği ancak şer'işerifin vürudünden sonra kavrayabilir. Fakat Allahütealâ'nın varlığını, birliğini tasdik gibi bir akidenin güzelliğini şari' tarafından işitmeden evvel de anlayabilir. Binaenaleyh ehli fetret de bu akide ile mükellef bulunur. (وماكنا.معذبين..) âyeti kerimesinde nefyedilen azapdan murad ise ya dünyevî bir azaptır, istisal suretile olan bir cezadır. Veya zamanı fetrette namaz, oruç gibi şeyler ile teklif bulunmadığı cihetle bunlardan dolayı azaba istihkak bulunmadığını beyandır.

Emirlerin hüsnü hakkındaki bu ihtilâf, nehiylerin kubhu hakkında da bu veçhile carîdir.

EMREDİLEN ŞEYİN LİAYNİHİ VEYA LİGAYRİHİ HASEN OLMASI :

246 — : Şarii hakîm tarafından emrolunan bir şeydeki güzellik, ya liaynihî bir hüsündür veya ligayrihi bir hüsündür. Yâni: memurünbih, ya kendi zâtındaki bir güzellikten dolayı hasendir, veya başkasında sâbit bir güzellikten dolayı hasendir.

Meselâ: biz iman ile memuruz. İmandaki hüsn ise bir hüsni zatîdir. Bu hüsn başkasından alınmış değildir. Binaenaleyh iman, lizatihî hasen olan bir memurün bihtir.

Biz cihad ile de memuruz. Fakat cihad haddi zâtında insanları tâzibe, beldeleri tahribe sebep olacağı için lizatihî güzel değildir. Belki dini ilâya, islâm yurdunu müdafaaya vesile olduğu için güzeldir. Binaenaleyh cihad, lizatihî değil, ligayrihî hasendir.

247 — : Liaynihî hasen de iki kısımdır. Birisi ligayrihî hasene hiç benzemeyen hasendir ki, buna «hakikaten liaynihî hasen» denir. Allahütealâya iman gibi. Diğeri, ligayrihî hasene benzer gibi olan liaynihî hasendir ki, buna da «hükmen liaynihî hasen» denilir. Oruç, zekât, hac gibi ki, bunlar kendilerinde biraz zahmet veya maldan mahrumiyet bulunduğundan ligayrihî hasene benzerlerse de haddi zâtında yüksek birer ibadet oldukları cihetle liaynihî hasendirler.

248 — : Hakikaten lizatihî hasen olan memurün bihler de iki türlüdür. Birisi; hüsni zail, hakkındaki teklif aslâ sâkıt olmayan memurün

bihtir. İmanda rüknü aslî olan tasdik gibi ki, bunun hakkındaki teklif aslâ kalkmaz. Cebir ve ikrah hâlinde de bu tasdikin kalbde mevcut bulunması icap eder. İkraha mebnî itikadı tebdil etmek caiz olmaz.

Diğeri; teklifin sukutunu kabul edecek bir hâlde bulunan memurünbihtir. İmanın rüknü zaidi sayılan lisânen ikrar gibi ki, bu ikrah veya âciz hâlinde sâkıt olur. Bu ikrarın bulunmamasından dolayı mes'uliyet teveccüh etmez.

Kezalik: namazda Allahüteâlâ'ya tâzime ve arzı şükrana vesile olduğu için hakikaten lizatihi hasendir. Fakat ikrah veya hayiz ve nifas gibi özürlere mebni hakkındaki teklif sâkıt olur.

249 — : Ligayrihî hasen olan memurün bihler de iki türlüdür. Birisi; öyle bir memurün bihtir ki, onu yapmakla ona hüsn veren o gayirde yapılmış olur. Cihad ve cenaze namazı gibi. Bunları ifâ edince bunların mabihilhüsnü olan îlâyi din, hakkı meyyite riayet gayesi de ifâ edilmiş olur.

Diğeri; öyle bir memurün bihtir ki, onu işlemekle o gayr de işlenmiş olmaz. Abdest gibi ve cuma namazına koşmak gibi ki, abdest namazın şartı olduğu için hasendir. Fakat abdest almakla namaz vücude gelmiş olmaz. Cuma namazına koşmak da cuma namazına kavuşmaya vesile olduğu için hasendir. Fakat mücerret bu koşmakla cuma namazına iştirâk edilmiş olmaz.

250 — : Alelitlâk liaynihî hasen olan bir memurün bihin hükmü, onun ya eda ile veya vücubünü izale eden bir sevin uruzile sâkıt olmasıdır.

Meselâ: Farz bir namaz liaynihî hasendir. Edâ olunmakla zimmetten sâkıt olacağı gibi cinnet veya hayiz ve nifas gibi bir ârızadan dolayı da sâkıt olur.

Ligayrihî hasen olan memurün bihin hükmü de onun hüsnüne vasıta olan şeyin vücubîle vâcib, sukutile sâkit olmaktır. Meselâ: abdest ligayrihî hasendir. Bunun hüsnüne vasıta olan namazdır. Binaenaleyh namaz vacip olunca abdest de vacip olur. Namaz vacip olmayınca abdest de vacib olmaz.

Kezalik: bazı manialardan dolayı dini ilâhîyi neşre çalışmak vacib olmayınca cihad da vacib olmaz. Müsaleha yapmış bir düşmana karşı cihad edilmemesi gibi.

251 — : Şarii mübîn tarafından vukubulan bir emir, liaynihî mi hasen, yoksa ligayrihî mi hasen olduğuna dair karine bulunmayan bir memurün bihin sukuta ihtimâli olmayan hakikaten liaynihî hasen kısmından olmasını iktizâ eder. Çünkü mutlak, kemâline masruftur.

TÂKAT FEVKİNDE BİR ŞEY İLE TEKLİF VÂKİ OLUP OLMADIĞI :

252 — : Şarii mübîn; hakîmdir, herkese kudreti, istitaati dahilinde olan şey ile emreder, bir kimseyi yapamayacağı bir şey ile mükellef tutmaz.

Meselâ: Biz ifâsına muktedir olduğumuz için namaz ile, oruç ile mükellef bulunmaktayız. Muayyen miktar servetimiz olmadığı takdirde zekât ile mükellef olmayız.

253 — : Bir kimsenin yapmasına kadir olmadığı bir şey ile mükellef tutulmasına «teklifi mâlâ yutak» denir. Bizce böyle bir teklif vâki değildir. Çünkü teklifin şartı, emredilen şeye memurun muktedir olmasıdır.

Vâkıa bazı kere insanlara yapamayacakları bir şey ile emrolunur. Meselâ: Kur'anıkerîm'in bir mucizei kelâmiye olduğunu inkâr edenlere: (فأتوا بسورة من مثله) = haydi bunun bir sûresinin benzerini getiriniz) diye emrolunmuştur. Fakat bu emir, bir emri teklifî değildir, belki muhataplara âcizlerini bildirmek için yapılmış bir emirdir ki, buna «emri tâcizî» denir.

254 — : «Teklifi mâlâyutak» sayılacak emirler, üç kısma ayrılmıştır:

(1) : Teklifi mâlâyutakın en yüksek mertebesidir. Bu, haddi zâtında mümtenî olan bir şey ile tekliftir ki, ne vâki, ne de câizdir. İki zıddı, iki nakizi cem etmek, bir şeyin mahiyetini değiştirmek gibi.

Meselâ: Bir an, hem gece, hem de gündüz olamaz. Bir kimse bir anda hem diri, hem de ölü olamaz. Dört adedi hem çift, hem de tek olamaz. Bir şey altın olduğu hâlde mahiyetinden çıkıp bakır olamaz. Bir kimse, meselâ 1360 senesinde İstanbul'da bulunduğu hâlde başka yerlere gidip beş sene, on sene vakit geçirdikten sonra yine 1360 senesinde İstanbul'a dönmüş olamaz. Bütün bunlar, haddi zâtında mümtenidirler. Bunlar, kudretin taallûkuna müstait değildirler. Binaenaleyh böyle bir şey ile teklif vâki olamayacağında ittifak vardır.

(2) : Teklifi mâlâyutakın orta mertebesidir. Bu, kudreti ilâhiyeye nazaran mümkün, insanlara göre âdeten mümteni' olan bir şey ile tekliftir.

Göğe çıkmak, bir cisim yaratmak, bir ölüye can vermek gibi ki, bunlar Allahüteâlâ'nın kudretine göre mümkündür. Fakat insanlara göre —harikulâde hâller müstesnâ olmak üzere— âdeten mümtenî'dir. Binaenaleyh böyle bir şey ile teklif vâki olabilir mi, olamaz mı diye ih

lâf olunmuştur. Mâtürîdilere göre böyle bir teklif, hikmeti ilâhiyeye muvafık olmadığı için ne vaki, ne de câizdir. Mu'tezilere böyle bir tekli fin cevazına kail değildirler. Onlara göre kulları hakkında eslâhı yarat mak, yapılması âdeten mümkün olmayan şeyleri kullarına emretmemek Allahütealâ'ya vacibdir. Böyle bir teklif ise bu vücuba münafîdir.

Mu'tezilenin bu vücub iddiası doğru değildir. Ehli sünnetten olan Mâtürîdiler, bu nokta itibarile Mu'tezilerden ayrılmış bulunmaktadırlar.

Eş'arîlere göre ise böyle bir teklif vâki değilse de aklen câizdir. Çünkü Haktealâ kulları üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilir. Böyle bir emirde bulunması da istibad edilemez. O: (Lâyüs'elü amma yef'al) dir.

(3) : Teklifi Mâlâyukatın aşağı mertebesidir. Şöyle ki: Allahütealâ bir şeyin vukubulacağını veya bulmayacağını ezelî olan ilmi ile bilir. Artık olacağını bildiği şey, herhâlde mukadder olan vakti gelince vücude gelir, olmayacağını bildiği şey de aslâ vücude gelemez, aksi takdirde cehil lâzım gelir. Haktealâ ise cehilden münezzehdir. Binaenaleyh Allahütealâ vücude gelmeyeceğini bildiği bir şeyi vücude getirmek için bir kuluna emirde bulunsa bu, böyle bir teklifi mâlâyutak kabilinden olur. Ebu Cehile îman etmesi için emir gibi. Bu nevi teklifi mâlâyutak bilittifak vâkidir. Çünkü bu neviden olan bir memurün bihi yerine getirmek haddi zâtında mümkündür. Nitekim misâlimizdeki iman haddi zâtında mümkündür. Biz insanların kudretleri haricinde bir şey değildir. Nitekim milyonlarca insanların imanları buna şahittir. Ebu Cehil ile emsâli hakkında imanın mümteni olması ise Allahü Tealâ'nın bilmesinden dolayı değildir. Belki bunların kendi iradelerini, ihtiyarlarını, suiistimâl etmelerinden dolayıdır. Bunların ihtiyarlarını suiistimâl edeceklerini Allahütealâ bildiği için iman etmeyeceklerini de bilmiştir. Başka bir tâbir ile bunların iman etmemeleri bunların ademi imanını Allahütealâ'nın bildiğinden dolayı değildir, belki bunların ademi imanını Allahütealâ'nın bilmesi, bunların ihtiyarlarını suiistimâl edeceklerinden dolayıdır. Çünkü ilim malûma tâbidir, yoksa malûm ilme tâbi değildir.

Meselâ: Bir muvakkit, filân saatte küsûf vukubulacağını bilir. Şüphe yok ki, küsûfun vukuu muvakkitin bu bilmesinden nâşi değildir, belki muvakkitin bu bilmesi, küsûfun vukubulacağından nâşidir.

Artık böyle bir teklif, haddi zâtında muhal ile teklif demek değildir. Binaenaleyh böyle bir teklif hem câiz, hem de vâkidir. Bunda da ittifak vardır.

MEMURDA VÜCUDÜ İCAP EDEN KUDRET :

255 — : Bir kimsenin bir şeyi yapmakla mükellef, memur olabilmesi için o şeyi çok kere meşakkat çekmeksizin yapabilmeğe kadir olması lâzımdır. Bu da kendisinde alât ve esbabın selâmeti mânâsınca bir kudretin bulunmasına mütevakkıftır. Bu kuvvet bulunmadıkça emir ve teklif câiz olmaz. Aksi takdirde teklifi mâlâyutak lâzım gelir.

Memurda bulunması icap eden bu kudret, «kudreti mümekkine» ve «kudreti müyessire» nâmile iki kısımdır.

256 — : Kudreti mümekkine; emredilen şeyi yapmaya temkin ve iktidara sebep olacak derecede bulunan kudrettir. Bu kudret, her vacibin şartıdır. Kendisinde böyle bir kudret bulunmayan kimse, ne namaz gibi vacibatı bedeniye ile, ne de zekât gibi vâcibatı maliye ile mükellef olmaz. Çünkü şart bulunmadıkça meşrut da bulunmaz.

257 — : Kudreti müyessire; emredilen şeyi sühuletle yapabilmek için temkin ve iktidara sebebiyet veren yüksek derecedeki kuvvettir. Bu da vâcibatı maliyenin şartıdır. Bu kuvvet bulunmayınca malî vâcibat zimmete teallûk etmez. Zekâtın ve öşrün vücubü = yâni farziyeti gibi.

258 — : Kudreti mümekkine ile vacib olan bir şey, bu kudretin zevâlinden sonra da zimmette kalır, sakıt olmaz. Meselâ: namaz, kudreti mümekkine ile vacib olur, bilâhare mükelleften namazı kılabilmeye mahsus olan bu kudret zail olsa bundan evvelki kazaya kalmış namazlar, yine uhdesinde bir borç olarak kalmış olur.

Farizai hac ile sadakai fıtır da böyledir. Çünkü kudreti mümekkine, bir şartı mahzdır, bunun muahharan zevâlinden dolayı bununla evvelce zimmete terettüp etmiş olan bir vecibe sakıt olmaz. Nitekim nikâh için şahitlerin vücudü bir şartı mahzdır, nikâhtan sonra şahitler vefat etseler de nikâh bozulmuş olmaz.

259 — : Kudreti müyessire ile vacib olan bir şey, bu kudretin zevâli hâlinde zimmetten sakıt olur. Bu vacibin devamı için bu kudretin devamı şarttır. Çünkü şarii mübîn, bâzı vaciblerin ifasını böyle kolaylık verecek bir kudretin vücudüne bağlamıştır. Bu kolaylık bulunmayınca bu vücub da bulunmaz. Bu da şarii hakîmin mükellefler hakkında bir eseri rahmeti demektir.

Meselâ nisaba, yâni: hâceti asliyesinden başka en az iki yüz dirhem gümüş veya yirmi miskal altına veya bunların muadili ticaret malına mâlik olan bir müslüman hakkında zekât farz olur. Bu zekât, müddeti içinde daha verilmeden nisab telef veya zayi olsa bu zekât vecibesi zimmetten sakıt olur. Öşür de böyledir.

Kudreti müyessirede bir nevi illiyet vasfı vardır. Bu, illet hükmünde bir şarttır. İlletin zevâli ise mâlûlün zevâlini iktiza eder.

Maamafih zekât gibi, öşür gibi vacibatı maliye, telef veya ziya' hâlinde zimmetten sakıt olursa da itlâf ve istihlâk hâlinde sakıt olmaz. Zekâtın vücubünden sonra zekâtı verilecek malı sarf ve istihlâk gibi. Çünkü bu, bir taksirdir. Taksir ise teysire sebep olamaz.

260 — : Selâmeti alât ve esbab mânâsınca olan kudret, emredilen şeyin vücubü edasının şartıdır, yoksa nefsi vücubün veya nefsi edanın şartı değildir. Şöyle ki: biz, bir şey ile-memur olunca üç nevi vücub karşısında kalmış oluruz, birincisi: «nefsi vücub» dür. Bu zarurîdir, bizim ihtiyarımıza, ittilâımıza muhtaç değildir.. Biz uykuda olsak da bu vücub tahakkuk eder. Namaz vaktinin dühulile farziyeti salâtın tahakkuku gibi.

İkincisi: «Vücubü eda»dır. Bu hususta bizim ihtiyarımız vardır. Uyanık bir kimse hakkında namazın son vaktinde tahakkuk eden farziyeti edası gibi.

Üçüncüsü: «Nefsi eda» dır ki, bu da emredilen şeyi bilfiil yapmaktan ibarettir.

Meselâ: bir kimse bir ay sonra vermek üzere bugünden itibaren bir şahsa bir mal bedelinden yüz kuruş borcu bulunsa zimmetine bu borç, şimdiden terettüp etmiş olacağı için nefsi vücub bulunmuş olur. Fakat vücubü eda bulunmuş olmaz. Çünkü müddeti bitmedikçe bunu vermeğe mecbur değildir. İşte kudret, bu edanın şartıdır. Maamafih o kimse, daha müddet bitmeden bu borcunu verebilir. Bunu verince nefsi eda vücude gelmiş, kendisi de borçtan kurtulmuş olur.

Kezalik: zad ve rahileye mâlik olan bir müslüman hakkında hac hususunda nefsi vücub bulunur. Muayyen günleri içinde vücubü edada tahakkuk eder, haccı ifâ edince de nefsi eda vücude gelmiş, bu fariza da yerine getirilmiş olur.

Bir fakir müslüman, zad ve rahileye mâlik olmadan hac etse yine nefsi eda vücude gelir, bununla bu farize ifâ edilmiş olur, artık o müslüman bilâhare zad ve rahileye mâlik olsa da uhdesine tekrar bu farizanın edası terettüp etmez. Çünkü nefsi eda için kudret şart olmadığından bu nefsi eda, zad ve rahileye tevakkuf etmeksizin şer'an muteber olmuş olur.

261 — : Medarı teklif olan kudretten murad, evvelce de işaret edildiği üzere esbab ve alâtın selâmeti mânâsınca bir kudrettir. Bu kudret

ise emredilen şeyi yapmadan evvel teklif zamanında mevcut olmak lâzım gelir. Emredilen şeyi yapmaya mukarin olan kudret ise: «İstitaat maalfiil» nâmını alır ki, bu kudret, yapılan şeyin bir illeti tammesi sayılır ve teklif zamanında mevcut olmayıp ancak fiil zamanında tecellî eder.

Meselâ: Biz, bir meseleyi yazmak için esbab ve alâta mâlikiz. Elimiz, şuurumuz, kuvvetimiz yerinde, kitabete vâkıf, kaleme ve hokkaya mâlik bulunuyoruz. Kâğıdı elimize alıp meseleyi yazmak için meydanda bir mania yok. İşte bu hâl, esbab ve alâtın selâmeti mânâsına bir kudrettir. Bu bir şeyde bilfiil müessir değildir. Çünkü fiilden mukaddemdir. Belki bu kudret, meseleyi yazmamız hakkında vukubulacak bir emrin şartıdır. Kalemi elimize alıp o meseleyi yazdığımız ande de bizde fiile mukarin bir kudret bulunmuş olur. Bu kudret ile o fîli meydana getirmiş bulunuyoruz. Bu kudret, ancak fîle mukarin olarak belirdiği için evvelce mevcut değildir. Binaenaleyh bizim meseleyi yazmakla memur olmamız için şart olan kudret, bu değildir. Çünkü bu olsa emir ve teklif zamanında mevcut bulunmadığı için bu emir ve teklif bir teklifi mâlâyutak kabilinden olmuş olur. Belki istitaat denilen bu kudret; illet mânâsını hâiz bir kudrettir, fîle mukarrindir. Fîlde müessirdir. Araz kâbilinden olduğu cihetle kendi kendine kaim değil, belki fîl ile kaimdir. Bir mükellef, bu istitaat sebebile «kâsib» vasfını alır.

NEHİYLERİN MAHİYETİ VE MUKTEZASI:

262 — : Nehiy; lûgâtte men etmek, yasak etmek demektir. Usuliyyûna göre: bir lâfızdır ki, onunla bir şahsın bir işten çekilmesi cezmen isti'lâ tarikile istenilir, o şey de «menhiyyün anh» nâmını alır. «Yalan söyleme, haram yeme, gıybet etme» sözlerindeki söyleme, yeme, etme lâfızları gibi.

Nâhî, yâni nehy eden, menhîye, yâni nehy edilen şahsa mavkian müsavî olursa nehy sigası, iltimasa haml olunur, onun dûnunda bulunursa nehy sıgası niyaz ve istirhama mahmul olur. Bir kulun: «Yarabbi!, beni muazzep etme» diye dua etmesi gibi. «Şöyle yapılmamasını isterim» gibi tâbirler de nehy sayılmaz.

263 — : Nehyin muktezası, nehyedilen fîli terkte devam etmektir ve o fîlin kabih = çirkin olmasıdır. Yâni: dünyada zemme, ahrete de ikaba sebep bulunmasıdır.

Meselâ: «Haram yeme, yalan söyleme» denilse bununla haramdan, yalan söylemekten aleddevam menedilmiş olur ve bununla haramın, yalan söylemenin kabih olduğu anlaşılır. Şu kadar var ki, muvakkat oldu-

ğuna delâlet eden bir karineye mukarin olan bir nehy, aleddevam terki iktiza etmez. «Sarhoş olduğunuz zaman namaza yaklaşmayınız» buyurulması gibi ki, namazdan men, sarhoşluk zamanına münhasır bulunmuş olur.

264 — : Mâtürîdiyeye göre kubh, nehyin muktezasıdır. Yâni: bir mütekaddim lâzımîdir, yoksa mucebi değildir. Demek ki, menhiyyün anh, haddi zâtında kabih olduğu içindir ki, şer'işerif onu nehy etmiştir. Yoksa şer'işerif, nehy ettiği için kabih olmuş değildir.

Meselâ: yalan söylemek, zulm etmek, haksız yere adam öldürmek fiilleri aklen kabihtirler. Bunun içindir ki, bunlar bütün milletlerce memnu, makduh bulunmuştur. İşte şarii mübîn, hakîm olduğu için bu çirkin şeyleri nehy ve men etmiş, bu husustaki memnuiyeti akliyeyi te'yit buyurmuştur.

Bâzı şeyler de vardır ki, onların zatlarındaki kubh, gizlidir, herkes onların kubhına infazı nazar edemez. Şarii hâkîm, onları nehy etmekle kıbhlarını izhar buyurmuştur.

265 — : Eşaireye göre kubh, nehyin mucebidir, menhiyyün anh şer'işerif tarafından nehy edildiği için kabih olmuştur. Yoksa kabih olduğu için nehy edilmiş değildir.

Bu babdaki ihtilâf, —emir bahsinde de beyan olunduğu üzere— hüsn ve kubhün aklî olup olmaması meselesinden ileri gelmiştir.

266 — : Nehyedilen şeyler, kubh itibarile «liaynihî kabih», «ligayrihî kabih» nevilerine ayrılır. Liaynihî kabih de «liaynihî vasfen kabih» ve «liaynihî va'zan kabih» kısımlarına ayrılmıştır. Ligayrihî kabih de «ligayrihî vasfen kabih», «ligayrihî mücaviren kabih» kısımlarına münkasimdir.

267 — : Kabih liaynihî; aynî, yâni: kendi zati kabih olup kubhu başkasından münbais bulunmayan menhiyün anhtir ki, iki kısma ayrılır.

Birisi: liaynihî vasfen kabihtir ki, kubhu akl ile malûm olup vazıı lûgât tarafından kubhuna delâlet eden bir tâbir ile ifade edilmiş bulunan menhiyün anhtir. Yalan, zulüm mefhumları gibi ki vazı, aklen kubhu mâlûm olan hakikate muhalif söz için «kizb = yalan» tâbirini ve başkasının hakkına tecâvüz etmekten ibaret olan çirkin bir fiile de «zulüm» tâbirini vaz etmiştir. Sonra şarii mübîn de bunların çirkinliğini bunları nehy etmek suretile beyan buyurmuştur. Dinsizlik, küfranı nîmet de böyledir.

Diğeri: liaynihî şer'an kabihtir ki, bir akde mahal olmaya kabiliyet li bulunmamasından veya bâzı şartların fikdanından dolayı şariimübîn tarafından nehy edilmiş ve bu suretle çirkinliği haber verilmiş olan şeydir. Hür insanı satmak gibi.

Mebiin şer'an mütevakkim mal olması lâzımdır. Hür insan ise şer'an mütevakkim bir mal değildir, bunun satılması, memlûklere ve sair mallara kıyasen tecviz edilmemiştir, bunun hakkındaki bir satış muamelesi şer'an çirkindir. Binaenaleyh bu, bey'a mahal olamaz.

Bu iki kısmın hükmü, hem aslen, hem de vasfen meşru olmamaktır, yâni: butlandır. Meselâ: zulüm, daima bâtıldır, daima gayri meşrudur. Hür insanı satmak da her zaman bâtıldır, hiç bir vakit caiz görülemez.

268 — : Kabih ligayrihî; kendi zâtına nazaran kabih olmayıp başka bir şey ile alâkasından dolayı kabih olan menhiyün anhtir ki, bu da iki kısımdır.

Bir kısmı, ligayrihî vasfen kabihtir ki, bu kubhun menşei olan o gayr, o başka şey, menhiyün anhin vasfı olup ondan ayrılması kabil bulunmaz. Şer'an memnu olan günlerde oruç tutmak ve gayri meşru mukarenette bulunmak gibi. Şöyle ki: oruç, haddi zâtında hasen iken mücerret memnu günlere müsâdif olduğu takdirde kabih olmuş olur. Çünkü «eyyamı menhiyye» denilen ramazan bayramının ilk gününde ve kur ban bayramının dört gününde ehli îman için bir ziyafetullah vardır, müminlerin bu ziyafete icabetleri lâzımdır. Bugünlerde oruç tutan bir mümin ise bu ziyafetten kaçınmış olur. İşte bu kaçınma, o günlerde tutulacak oruçların infikâkı kabil olmayan bir vasfıdır. İşte bu irâz vasfından dolayı o oruçlar, kabihtir.

Mukarenet fiili de haddi zâtında kabih değildir. Menkûhada olduğu gibi. Fakat zina suretile olan gayri meşrû mukarenet, nesebin ziyaına, âlemin intizamını bozmaya, başkalarının hukukunu ihlâle sebeptir. Bunlar ise zinanın birer sabit vasfı bulunmaktadır. Binaenaleyh zina vasfen kabih bulunmuştur.

Bu kısmın hükmü de liaynihî kabih gibi butlandan ibarettir.

Diğer kısmı, ligayrihı mücaviren kabihtir ki, bunda menşei kubh olan o gayr, menhiyyün anhin muttasil vasfı olmayıp yalnız mücaviri, mukarini bulunmuş olur. Cuma namazı için ezan okunurken yapılan alış veriş gibi. Bu vakitte satış muamelesi nehy edilmiştir. Satış ise haddi zâtında kabih değildir. Belki o vakte mukarin olan bir satış muamelesi kabihtir. Çünkü o vakitteki bir bey'e ve şir'a muamelesi, cuma namazı

için emredilen sa'ye münafidir. Bu sa'yi ihlâle sebeptir. İşte bu ihlâl sebebiyle o vakitteki satış muamelesi nehy edilmiştir. Bu ihlâl, bu sa'yi terk hâli ise cuma ezanı okunduğu zamanda yapılacak bir bey' ve şiraya mücavirdir. Fakat ona muttasıl bir vasıf değildir, ondan ayrılabilir. Meselâ: insan hem cuma namazına koşar, hem de koşarken alış veriş yapabilir veya hem cuma namazına koşmaz, hem de alış veriş yapmaz. İşte böyle bir sebepten dolayı nehy edilen bir şey de ligayrihî mücaviren menhiyün anh bulunmuş olur.

Zevceye âdeti esnasında takarrüpte de bu kabildendir. O esnadaki ezadan, tab'ın nefretine sebep olacak bir hâlden dolayıdır ki, o takarrüp menhiyyün anh bulunmuştur. O eza ise bu menhiyyün anhin bir vasfı değil, bir mücaviridir.

Bu ikinci kısım, liaynihî kabih hükmünde değildir. Bu kısımda bazan fesat bulunsa da butlan mevzuubahs olamaz. Bunda kerahat ve manevî mesuliyet bulunursa da yapılan bu muamele üzerine yine bir hüküm terettüp eder. Meselâ: cuma ezanı okunurken yapılan bir beyi muamelesi yine sahih olur. Ve kendisine âdeti hâlinde tekarrüp edilen bir zevceden doğacak çocuğun nesebi yine sabit olur ve bu tekarrüp ile kadının mehri teekküt edip tamamı lâzım gelir. Böyle bir tekarrüple zevci evvel için tahlîli şer'îde husule gelmiş bulunur.

269 — : Nehiyler, ya ef'ali hissiye veya ef'ali şer'iye hakkında vukubulur. Ef'ali hissiye; vücudü mahsus olan ve şer'işerifte hakikaten matlûp bir hükme mevzu teşkil etmeyen fiillerdir. Katil, zina fiilleri gibi.

Ef'ali şer'iye; şer'an tahakkuku bir takım şartlara bağlı olan ve matlûp bir hükme mevzu teşkil eden fiillerdir. Nikâh, beyi, icare gibi.

Gerek ef'ali hissiye ve gerek ef'ali şer'iye hakkındaki nehiyler, menhiyyün anhin ya liaynihî veya ligayrihî kabih olduğuna delâlet eden bir karineye mukarin olur veyahut mukarin olmaz. Mukarin olmayanlara «nehyi mutlak», mukarin olanlara da «nehyi mukarin» denilir.

270 — : Ef'ali hissiye hakkındaki nehyi mutlak, menhiyyün anhin liaynihî kubhını iktiza eder, nehyi mukarin de menhiyyün anhin ligayrihî kubhını iktiza eder.

Meselâ: «Kimseyi haksız yere öldürmeyiniz» tarzındaki bir nehiy, ef'ali hissiyeden olan katil fiilinden men'i muktezîdir. Bu nehiy, bir karineye mukarin değildir. Binaenaleyh bu katil liaynihî kabihtir. Çünkü nehy mutlak, kubhın kemâlini muktezîdir.

Zevceye âdeti esnasında mukarenet edilmemesi hakkındaki nehiy ise «eza» karinesine mukarin olduğu cihetle liaynihî değil, ligayrihî kubhi iktiza etmektedir.

271 — : Ef'ali şer'iye hakkındaki nehyi mutlak, menhiyyün anhin vasfen ligayrihî kubhini iktiza eder. Bu hâlde menhiyyün anh aslen sahih olup vasfen fâsit bulunur.

Meselâ: Mütekavvim bir malı mütekavvim olmayan bir mal mukabilinde satmak şer'an memnudur. Bu husustaki nehy, ef'ali şer'iyeden olan beyi muamelesi hakkındadır ve mutlaktır. Binaenaleyh böyle bir bey, vasfen fâsittir, hakkında beyi fâsit hükmü cereyan eder.

Ef'ali şer'iyye hakkındaki nehyi mukârin ise karinenin ifade ettiği şeyi iktiza eder, karineye tâbi olur. Şöyle ki: karine menhiyyün anhin liaynihî kubhını iktiza ederse menhiyyün anh, liaynihî kabih hükmünde olup bâtıl bulunur. Henüz anasının karnında bulunan yavruyu satmak gibi. Çünkü bu cenin, henüz bir mütekavvim mal değildir, şer'i şerif ise mütekavvim mal olmayan şeyin bey'ini bâtıl kılmıştır. O hâlde böyle bir yavrunun satılmaması hakkındaki nehiy de butlanı iktiza eder.

Bilâkis karine, menhiyyün anhin ligayrihî kubhına delâlet ederse bakılır: Eğer bu kubha menşe' olan başka şey, menhiyyün anhe muttasıl bir vasıf ise menhiyyün anhin fesadını iktiza eder. Şartı fâsit ile yapılan beyi gibi ki, bu şart bey'in bir vasfı lâzımı olduğundan buna mukarin olan bir satış hakkındaki nehiy, o satışın şer'an fâsit olmasını muktezi olur. Fakat o başka şey, menhiyyün anhe yalnız mücavir ise menhiyyün anhin kerahatini iktiza eder. Mağsup yerde kılınan namaz gibi ki, o yer bu namazın bir vasfı değildir, belki buna mücavir bulunmuştur.

272 — : İmamı Şâfiîye göre ef'ali şer'iyye hakkındaki mutlak nehiylerde ef'ali hissiyedeki mutlak nehiyler gibi menhiyyün anhin liaynihî kubhunu iktiza eder. O hâlde menhiyyün anh, fâsit değil, bâtıl olmuş olur. Çünkü nehyi mutlak, kemâle masruftur. Binaenaleyh kubhun kemâlini muktezi olur. Ve kabih olan bir şey bir masiyettir, artık onda sıhhat ve meşruiyet bulunamaz.

Buna cevaben deniliyor ki: şer'î fiiller hakkındaki mutlak nehiy, butlanı iktiza etseydi menhiyyün anhin mensuh, gayri kabili icra bulunmuş olması lâzım gelirdi. Eğer nehiy edilen şeyin yapılması ve üzerine bir hüküm terettüp etmesi kabil olmasaydı nehye lüzum kalmazdı. Âmâyı görmekten men etmek gibi olurdu. Bir şey, mütesavverülvücut olmalıdır ki, ondan nehiy, abes olmasın ve bu nehye imtisal edip etmeyenin itaat ve isyanı tahakkuk edebilsin.

Masiyet cihetine gelince bu, menhiyyün anhin vasfına nazarandır. Sıhhat ve meşruiyet ise menhiyyün anhin aslı itibariledir. Böyle cihetler başka başka olduğundan masiyet ile meşruiyet, içtima etmiş olamaz.

Velhâsıl: Şâfiîler, ibadetlerde olduğu gibi muamelâtta da kubhun derecatını nazara almıyorlar. Onlara göre ibadetlerde olduğu gibi muamelâtta da bâtıl ile fâsit birdir. Hanefîlere göre ise yalnız ibadetlerde bâtıl ile fâsit bir hükümdedir. Muamelâtta ise bunlar ayrı ayrı şeylerdir. Bâtıl, aslen ve vasfen meşrû olmayan şeydir. Fâsit ise aslen meşrû olup yalnız haricî vasıfları itibarile meşrû bulunmayan şeydir. Bu cihetle hükümleri de başka başkadır.

273 — : Bir şey ile emir, o şeyin zıddının hürmetini müstelzim olur. Eğer o zıddın vücudü, emir ile maksut olanı fevt ederse.

Meselâ: iman ile emir, küfrün hürmetini müstelzimdir. Çünkü küfür, imanı müfevvittir. Böyle tefvit bulunmazsa memurün bihin zıddı, mekruh olmuş olur.

Bilâkis bir şeyden nehiy, o şeyin zıddının vücubünü müstelzim olur. Eğer o zıddın ademi, nehiy ile maksut olanı tefvit eder ise.

Meselâ: küfürden nehiy, imanın vücubünü müstelzimdir. Zira iman bulunmazsa maksudün binnehy olan terki küfür bulunmamış olur. Böyle müfevvit olmazsa menhiyün anhin zıddı, bazan bir sünneti müekkede mahiyetinde bulunur.

İmam Şafiîye ve İmam Gazalîye göre muayyen bir şey ile emir, zıddından nehiy değildir. Ve onu aklen iktiza etmez.

MUTLAK İLE MUKAYYEDİN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

274 — : Mutlak; bir has lâfızdır ki, delâlet ettiği efrattan lâalettâyin birini ifade eder, bu efradın hepsine şayi olursa da ihata veçhile şâmil olmaz.

Meselâ: insan lâfzı mutlaktır, bir çok ırklara, memleketlere mensup fertlere delâleti vardır. Fakat bir kimse; «Ben bugün bir insan ile görüştüm» dese lâalettâyin bir insan ile görüşmüş olduğunu söylemiş olur. Yoksa muayyen bir ırka veya memlekete mensup bir insan ile görüşmüş olduğunu söylemiş olmaz.

275 — : Mukayyet; bir has lâfızdır ki, delâlet ettiği efrattan herhangi birine şayi olmayıp bunlardan muayyen birini veya bir nevini ifade eder.

Meselâ: beyaz insan, siyah at, mümin köle tâbirleri birer mukayyet lâfızdır.

Binaenaleyh bir kimse, «ben bugün bir beyaz insan gördüm» dese beyaz ırka mensup insanlardan birini görmüş olduğunu söylemiş, bununla o insanın siyahî olmadığını ifade etmiş olur.

276 — : Mutlak itlakı üzere, mukayyet de takyidi üzere carî olur. Bir zaruret bulunmadıkça bunlardan biri diğerine hamlolunmaz. İşte mutlak ile mukayyedin hükümleri budur. Meselâ: bir kimse: «Bana bir at al» diye bir şahsa vekâlet verse o şahıs, bu vekâlete mebni herhangi bir atı alabilir. O kimse, «Benim maksudum Arap atı idi veya Acem atı idi» diye bunu kabulden kaçınamaz. Çünkü at lâfzı, mutlaktır, bu ıtlakı üzere carîdir. Fakat «Bana bir Arap atı al» demiş olsa o şahıs bir Acem atı alamaz. Zira Arap atı sözü, mukayyettir, bu kayde riayet lâzımdır.

İşte kitap ve sünnetteki mutlak ve mukayyet lâfızlar hakkında da, bu esas, carîdir.

Meselâ: Keffareti yeminden dolayı «Rakabe» azad edilmesi emrolunmuştur. Rakabe ise mutlaktır. Mümin olan memlûke de, gayri mümin olan memlûke de delâleti vardır. Binaenaleyh yemininde hanis olan bir müslüman, herhangi bir Rakabeyi azad etse keffaretini yerine getirmiş olur. Amma hataen katilden dolayı «Rakabei mümine»yi azad etmek ile emir olunmuştur. Rakabei mümine ise mukayyettir, rakabei gayri mümineye şâmil değildir. Binaenaleyh hataen katilden dolayı mümin olmayan rakabeyi azad etmek kifayet etmez..

277 — : Bir mesele hakkında biri mutlak, diğeri mukayyet olmak üzere iki delîl bulunsa bunlardan hangisile amel edilir?. Mutlak mukayyede hamledilirse itlakın hükmü iptal edilmiş olur, hamledilmezse iki delîl arasında bir münafat vücude gelmiş bulunur.

O hâlde bakılır: eğer mutlak ile mukayyetten biri diğerine haml için bir ıztırar ve mecburiyet görülmezse, yâni: her birinden anlaşılan mânâ, maksat, başka bulunursa mutlak itlakı üzere, mukayyet de takyidi üzere carî olur. Fakat bir ıztırar, bir mecburiyet görülürse, yâni: mutlaktan anlaşılan mânâ ile mukayyetten anlaşılan mânâ müttehit bulunursa o zaman mutlak, mukayyede hamlolunur.

Meselâ: Kefareti yeminden dolayı rakabet azat etmekle memuruz. Keffareti katilden dolayı da bir mümin rakabe azat etmekle mükellefiz. Burada hâdiseler başka başkadır. Binaenaleyh mutlakı mukayyede haml lâzım gelmez, yâni: kefareti yeminden dolayı da azad etmekle memur olduğumuz rakabenin mümin olması icap etmez. Bu, Hanefî'ye göredir.

«Şafiîlere gelince : onlara göre burada mutlak, mukayyede haml olunur. Çünkü buradaki iki hüküm, kefaret olmakta müttehittir. Mü-

cerret kefarette iştirâk ise bu iki hükümden birinin diğerine ilhakını iktiza eder. Mutlak olan hüküm, sakittir. Mukayyet olan hüküm ise natıktır, yâni: rakabenin vasfını mübeyyindir. Natık ise, sakite müreccahtır. Binaenaleyh mercuh olan mutlak, racih olan mukayyede haml olunur.

Buna cevaben deniliyor ki: mücerret kefaret isminde ittihat, bu kefaretlerin mahiyetlerinde ittihadı müstelzim olmadığından hükümlerinde de ittihadı müstelzim olmaz.

Fakat keffareti yeminde rakabe azat etmeğe kadir olmayanlar için: (فصيام ثلثة ايام) âyeti kerimesile mutlak üç gün oruç tutması emrolunmuştur. İbni Mes'ud Hazretlerinin meşhur olan kıraetinde ise (فصيام ثلثة ايام متتابعات) diye bu üç gün muttasıl olmakla mukayyet bulunmuştur. Hâdise ise müttehittir. Bir orucun müteferrik üç günde tutulması hakkındaki bir emir ise muttasıl üç günde tutulması hakkındaki emre münafidir, münakızdır. Binaenaleyh burada bu münafattan ihtiraz için mutlakı mukayyede haml için bir zaruret vardır.

278 — : İtlak ile takyit, bir hükmün nefsinde değil, sebebinde veya illetinde veya şartında bulunsa biri diğerine hamledilmez, her birile ayrıca amel olunur.

Meselâ: sadaki fıtırın vücubü hakkında iki hadisi şerif vardır. Biri: (ادوا عن كل حر و عبد) emridir ki, mutlaktır. Diğeri: (ادوا عن كل حر و عبد من المسلمين) emridir ki, müslim olmakla mukayyettir. Binaenaleyh burada mutlak, mukayyede hamlolunmaz. Hem müslim olan köle için, hem de gayri müslim olan köle için efendisinin sadakai fıtrı vermesi lâzımdır. Çünkü sadakai fıtrın sebebi vücubü, rakabei nüfustur. Bu rakabe, müslim olup olmamakla mukayyet değildir. İkinci hadisdeki «minelmüslimîn» kaydi ise bu sebebe ait bulunmuştur. Bu ise mutlakın mukayyede hamlini istilzam etmez. Her iki köle için de sadakai fıtır vermekte bir münafat yoktur.

Şafiîler ise bu hususta da «natık, sakitten evlâdır.» diye mutlakı mukayyede hamletmektedirler. İtlak ile takyidin hükümde olmasile sebepte veya şartta olması arasında fark görmüyorlar.

Buna karşı deniliyor ki: nâtık ile sakit arasında tearuz bulunmalıdır ki, natıkiyet ciheti tercih edilsin. Burada ise böyle bir tearuz yoktur.

AM LAFIZLARIN MAHİYETİ, NEVİLERİ VE HÜKÜMLERİ :

279 — : Âm, bir lâfızdır ki, gayrı mahsur müsemmeyatın hepsine

birden şâmil olur, hepsini birden ihata eder. Binaenaleyh Zeyd, Âmr gibi âlemler, ebeveyn, imameyn gibi tesniye sigaları, müsemmaları mahsur olduğundan âm değildirler.

280 — : Elfazzı âmme, iki nevidir. Birisi: sigası da, mânâsı da âm olan lâfızlardır. Bu nev'e «mecmuullâfzı velmânâ» denir. Errical, ennisa gibi muarref cemi kelimeleri bu kabildendir.

Kezalik: (الائمة من قريش) hadisi şerifindeki «eleimme» ve (نحن معاشر الانبيا لا نورث) hadisi şerifindeki «elenbiya» lâfızları birer lâfzı âmdır.

Böyle errical, elenbiya, essemavât gibi muarref cemiler, birer lâfzı âmdır. Çünkü bunların ne kadar recül, nebî, sema olduğu bu sıgalara nazaran mahdut, mahsur değildir. Velevki bunların mahdut oldukları haricî bir delîl ile sabit bulunsun.

İkinci nev'i, yalnız mânâları âm olan lâfızlardır. Bu nev'e «müfredüllâfz, müstağrakülmanâ» denilir. Kavm, reht. Men, mâ, mehma, keyf, eyyühüm gibi tâbirler bu cümledendir. (Hurufu maanî bahsine müracaat!)

«Elbeyi», «elmal» gibi lâm ile muarref olan kelimeler de elfazı umumdandır.

Muzaf olan ismi cinsler de âmdir. (فليحذر الذين يخالفون عن امره) âyeti kerimesindeki «emr» lâfzı gibi ki «külli emrihî» demektir.

Nefi ve nehiy siyakında bulunan nekireler de âmdır. (وان من شئ الا عندنا خزائنه) âyeti celîlesindeki «şey» gibi.

281 — : Âmmın hükmü, efradı hakkında kat'iyyüssübut olmasıdır. Yâni: âm bir lâfzın hükmü, delâlet ettiği fertlerin hepsi hakkında birden sabit olur. Diğer bir tâbir ile âm, bunların hepsine birden şâmil bulunur.

Meselâ: bir kimse, kölesine «her ne zaman filân işi yapar isen azad ol» dese köle o işi herhangi bir zaman yapsa azad olur. Çünkü «her ne zaman» tâbiri âmdır.

Kezalik: (المال والبنون زينة الحيوة الدنيا) nazmı şerifindeki «elmal», «elbenun» tâbirleri birer lâfzı âmdır. Bununla her malın ve her ibnin dünya hayatının ziyneti olduğu beyan buyurulmuştur.

282 — : Elfazı âmme bazan tahsis olunur. Şöyle ki: kitab kitab ile, sünnet sünnet ile tahsis olunduğu gibi kitab ile sünnet, sünnet ile de kitabı tahsis olunabilir. (ونزلنا عليك تبيانا لكل شئ) âyeti celîlesi kitab ile sünnetin tahsis olunacağına bir delildir. Çünkü sünnet de şeyler cümlesinden olduğu cihetle kitab onu da mübeyyin bulunur. Sünnet ile kitabın tahsis edilebileceğine delil de; Resulü Ekrem'in bütün dinî beyanatının vahy ve ilhama müstenit bulunmuş olmasıdır. Elverir ki, o sünnet, te-

vatür veya şöhret tarikile sabit olsun ve nüzul ile vürud zamanları mukarin bulunsun.

Meselâ: (والسارق والسارقة فاقطعوا ايديهما..) âyeti kerimesindeki umum, rub'u dinarın dûnundaki bir malı sirkatten dolayı kat'ı yed lâzımgelmeyeceğine dair olan bir hadisi şerif ile tahsis edilmiştir.

282 — : Âm, iptidaî emirde bir delîli kat'î ile tahsis edilebilirse de, delili zannî ile tahsis edilemez. Yâni: bir âmmın hükmünden tenavül ettiği fertlerden bazıları bir delili kat'î ile ihraç edilebilirse de haberi vâhid gibi, kıyas gibi bir delili zannî ile bidayeten ihraç edilemez. Çünkü âm kuvvetlidir, kat'iyüssübuttur, zaif olan bir delil ile takyidi muvafık değildir. Meselâ: muharip olan müşriklerin kâffesini öldürmek hakkında bir emri ilâhî vardır. Bu emir umumîdir. Fakat bu umumiyet, müste'minlerin öldürülmemesi hakkındaki diğer bir emri kat'î ile tahsis edilmiştir.

Artık böyle muhasses bir âm, bilâhare bir delili zannî ile de tahsis edilebilir. Nitekim muharib olan müşrikleri öldürmek emri, müste'minler hakkındaki bir emri kat'î ile tahsis edildiğinden bu katil emri, bunların ihtiyarlarını, koca kadınlarını, çocuklarını öldürmemek hakkındaki haberi ahad kabilinden olan bir hadisi şerif ile de tahsis edilmiştir. Çünkü âm, bidayeten bir kat'î delîl ile tahsis edilmiş olunca şümul kuvvetini kaybetmiş olacağından bilâhare zannî bir delîl ile de tahsise mahal bulunmuş olur.

283 — : Şafiîyeye göre âm, iştiğrak ve şümul ifade ederse de bu ifadesi, kat'î olmayıp zannîdir. Binaenaleyh âmmın hükmünü bir zannî delîl ile bidayeten tahsis de caizdir.

Hanefiyeye göre tahsis, bir tağyirdir, kavi olan âmmın hükmünü zaif olan bir delîl tağyir edemez. Şafiîlere göre ise, tahsis, tağyir değil, bir tefsirdir.

Şunu da ilâve edelim ki, âm olan lâfızlar, yalnız üçe kadar tahsis edilebilir, ondan fazla edilemez. Çünkü cem'in akalli üçtür. Ancak müfreti marife mesabesinde olan «ennisa» gibi menfî ma'rifelerin müntehayi tahsisi birdir. Binaenaleyh: (لاأتزوج النساء) — ben kadınlarla evlenmeyeceğim» cümlesinde böyle bir tahsis carî olabilir.

284 — : Âm kat'iyyet ifade ettiği gibi has da kat'iyyet ifade eder. Bir hâdise hakkında biri âm, diğeri hâs olmak üzere zahîren birbirine muarız görülen iki delîli kat'î bulunursa bakılır: Eğer bu iki delîlin, aralarını tevcih kabil olsa tevcih edilir, her birile âmel edilmiş olur. Tevcih mümkün değilse bir mahlas aranır. Şöyle ki:

(1) : İki delîlden biri nüzul veya —hadisi şerif olduğuna nazaran— vürud itibarile diğerine mukarin olursa, yâni: ikisi de bir zamanda nüzul veya vürud etmiş ise hâs, âmmı muhassis olur. (احل الله البيع وحرم الربوا) âyeti kerimesinde olduğu gibi ki bunda bey'in halâl olduğu umumî bir hâlde beyan buyurulmuş iken riba suretile olan bey'in hürmeti de beyan buyurulmuş, bu veçhile bey'in hillindeki umumiyet, bir lâfzı hâs olan riba ile tahsis edilmiştir.

(2) : Hâs olan delîl, âm olan delîlden muahhar olursa hâs, şâmil olduğu miktar nisbetinde âmmın hükmünü nesheder. Meselâ: âm olan bir âyeti kerimeye nazaran kocası vefat eden bir kadının —gebe olsun olmasın— dört ay on gün iddet beklemesi lâzımdır. Bundan evvel başka bir kocaya varamaz. Bu âyeti celîleden sonra nâzil olan diğer bir âyeti kerimeye nazaran da gebe olan bir kadının iddeti hamlini vaz etmekle nihayet bulur, velev ki kocasının vefatından itibaren bir kaç ay geçmiş olmasın.

İşte hâs olan ve tarihi nüzulü muahhar bulunan bu ikinci âyet, min vechin âm olan evvelki âyetin hükmünü gebe olan kadınlar hakkında nesh etmiştir.

(İmamı Şafiîye göre âm, zannî olduğundan kat'î olan hâs ile her hâlde tahsis olunur. Gerek tarihleri malûm olsun ve gerek olmasın.)

(3): Âm olan delîl, hâs olan delîlden muahhar olursa hassın hükmünü nesh etmiş, ortadan kaldırmış olur. Meselâ: bir aralık Medinei Münevvere'ye gelip hasta bulunan bir kabile efradı hakkında tedavi için Medinei Tahire haricinde bulunan sadaka develerinin sütlerinden ve sidiklerinden istifade etmeleri emrolunmuştu. Bilâhare; (استنزهوا عن البول) hadisi şerifile sidiğinden kaçınılması emrolundu. İşte bu ikinci emir, âm ve muahhar olduğundan hâs ve mukaddem bulunan birinci emri nesh etmiştir. Binaenaleyh tedavi için de olsa bevlin içilmesi mübah olamaz.

(4): Âm ile hâssın nüzul veya vürud tarihleri meçhul bulunursa mukarenete hamlolunur. Bu hâlde her ikisile de amel kabil ise amel olunur. Kabil değilse tercih bilâ müreccih lâzım gelmemek için esbabı tercih aranır. Hangisi müreccah görülürse onunla amel olunur. Meselâ: bunlardan biri bir şeyin hilline, diğeri de hürmetine delâlet etse hürmete delâlet eden tercih olunur. Şarii hâkimin muharremate olan itinası mübahata olan itinasından ziyadedir. İhtiyatta bunu muktezîdir.

(5): Âm olan bir delîl; kitab ile, sünnet ile tahsis edileceği gibi bazan akl ile, veya örf ve âdet ile de tahsis edilir. Meselâ:(الله خالق كل شئ) nazmı celîlindeki umumdan zatullah aklen kat'î surette müstesnâdır.

Çünkü Allahütealâ mahlûk olamaz ve bir zat kendisini yaratamaz. O zatın kendisinden mukaddem olması lâzımgelir ki, bu aklen muhaldir. Binaenaleyh bu âyeti kerimedeki «külli şey'in» tâbiri zatı bâriye şâmil değildir.

Keza: bir kimse, «ben baş yemem» diye yemin etse serçe gibi bir kuşun başını yemekle hanis olmaz. Çünkü böyle âm olarak söylenilen bir baştan örf ve âdete göre yiyilmesi mutad olan koyun başı gibi başlar kasdedilir. Bunun kuş başına şümulü yoktur.

Âm, bazan da efradının bir vasıf itibarile noksan veya ziyade olması sebebile tahsis olunur. Meselâ: bir kimse, «benim her memlûküm azad olsun» dese bu sözü mükâtebine şâmil olmaz. Çünkü mükâtebde memlûkiyet vasfı noksandır, o rakabeten memlûk ise de yeden memlûk değildir, kazancı kendisine aittir.

Kezalik: bir kimse, fâkihe = meyva yememeğe yemin etse üzüm yemekle hânis olmaz. Zira üzümde fâkihe olmak vasfından başka gıda olmak vasfı da vardır.

285 — : Âmlar, bir bakımdan da üç kısma ayrılır: Birincisi: umumî üzere kalıp kendisinde tahsis carî olmayan âmlardır. (وانه بكل شيء عليم) (حرمت عليكم امهاتكم) (ان الله لا يظلم الناس شيئا) âyetlerinde olduğu gibi.

İkincisi: kendilerinden husus murad olunan âmlardır. Meselâ: (يا ايها الناس اتقوا ربكم) nazmı celîlindeki nâsdan murad mükellef olan insanlardır.

Üçüncüsü: Tahsis olunmuş bulunan âmlardır. (حرمت عليكم الميتة) nazmı celîlinde olduğu gibi ki, bundan ıztırar hâleti tahsis edilmiştir. O hâlde meyteden hayatı kurtaracak kadar yiyilmesi haram değildir.

286 — : Tahsis edilen bir âm mütebakî efradı hakkında yine hakikat olarak kalır.

287 — : Resulüekrem Efendimizden sahabei kiramın hikâye etmiş oldukları bir fiil, umuma delâlet etmez. Meselâ: (صلى النبي عليه السلام في الكعبة) = Peygamberimiz Aleyhisselâm Kâbe'de namaz kıldı) denilmiş olsa bu namaz, farz ve nafile namazlara şâmil olmaz. Çünkü ispat siyakında bulunan bir nekire, taammüm etmez. Fakat zâhiren umuma delâlet eden bir lâfız ile hikâye edilen bir fiil, umum ifade eder. (نهى النبي عليه السلام عن بيع الغرر = Resulüekrem gareri satmaktan nehy buyurdu) gibi ki, her beyi garere, yâni: denizdeki balığı, havadaki kuşu satmak gibi şeylere şâmildir, bunların satılmalarının menhiyyün anh olduğunu müfittir.

288 — : Bir âm lâfza mukarin olan istisna, şart, sıfat gibi şeyler, o âmmı tahsis etmiş sayılmaz. Meselâ: «cuma gününden başka her gün meşgulüm» denilse her gün tâbiri; yine gayri muhassas bir âm sayılır. Cumanın maadasına olduğu gibi şâmil olur.

MÜŞTEREK VE MÜEVVEL LÂFIZLARIN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

289 — : Lâfzı müşterek, müteaddit mânalara başka başka vazedilmiş olan lâfızdır. Meselâ: «ayn» lâfzı, hem göz mânâsına hem de güneş, altın, diz kapağı, su kaynağı gibi mânâlara vazedilmiştir.

Kezalik: «Cariye» lâfzı, hem memlûk olan kadın mânâsına hem de sefine mânâsına mevzudur. «Müşteri» lâfzı da hem satın alıcı mânâsına hem de bir yıldıza isim olmak üzere vazolunmuştur.

290 — : Müşterek bir lâfzın hükmü, müteaddit mânâlarından hangisinin kasdedildiği anlaşılıncaya kadar tevakkuftur. Mânâlarından biri bir teemmül ve tetkik neticesinde tereccüh edince bu mâna kabul edilir, diğer mânâları artık nazara alınmaz.

Meselâ: (والمطلقات يتربصن بانفسهن ثلاثة قروء) âyeti kerimesindeki «kuru» lâfzı müşterektir. Müfredi olan «kur'» lâfzı, hem hayz, hem de, tuhr mânâsına mevzudur. Fakat hanefîler, bir tetkik neticesinde bunun hayz mânâsına olmasını, Şafiîler de tuhr mânâsına olmasını tercih etmişlerdir. Tercih edilen mânâ «müevvel» olmuş olur.

Maamafih Şafiîlerce umumî müşterek câizdir. Yâni: onlara göre, bir müşterek lâfzın bir söyleyişte müteaddit mânâları birden kasdedilebilir.

Fakat Hanefîlerce böyle bir şey, bazan bir lâfz ile iki muarız mânânın birden kasdedilmesini müstelzim olacağı cihetle caiz görülmemiştir.

Meselâ: «cevn» lâfzı, hem siyah, hem de beyaz mânâsına gelir. Binaenaleyh «filân şey cevndir» denilse bunun hem siyah, hem de beyaz olduğu nasıl kasdedilmiş olabilir?.

291 — : Müevvele gelince: bu da müteaddit mânâlarından biri, bir delili zannî ile veya reyi galip ile diğer mânâlarına tercih edilen lâfızdır.

Meselâ: «nikâh» lâfzı, hem akdi izdivac mânâsına, hem de mukarenetı cinsiye mânâsına mevzudur. (حتى تنكح زوجاً غيره) nazmı şerifindeki «tenkihe» lâfzı, vati = mukarenet mânâsına hamledilmiş olduğu cihetle bu mânâsında müevvel bulunmaktadır.

Kezalik: «bain» lâfzı; hem hissî ayrılığı hem de nikâh rabıtasından ayrılığa mevzudur. Bir kimsenin refikasina karşı talâk müzakeresi esnasında «enti bâinün» = sen bainsin» demesi, talâka hamlolunur. Bu hâlde bain lâfzı nikâh rabıtasından ayrılık mânâsında müevvel bulunmuş olur.

292 — : Müevvel lâfzın hükmü, medlûlile amelin vücubudur. Maamafih böyle bir lâfzın racih görülen mânâsına hamledilmesi, hata ihtimâlinden hali olamaz. Bu cihetledir ki, şer'î bir hususta müevvel olan bir mânâyı inkâr eden, tekfir edilemez.

Meselâ: müzakerei talâk esnasında söylenen «sen bainsin» sözü talâka hamledilerek o veçhile hüküm lâzım gelir. Fakat bu söz ile mücerret hissî ayrılık kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Buna binaen de, zevcin böyle bir kasitte bulunmuş olduğuna ait iddiası, diyaneten tasdik edilir.

(حتى تنكح) nazmı şerifindeki nikâh ile mukarenet mânâsı murad olduğunu inkâr da küfrü müstelzim olmaz.

ZÂHİR, NAS LÂFIZLARIN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

293 — : Zâhir, mücerret sigasını işitmekle mânâsı anlaşılan, kendisile ne kasdedildiği tefekküre muhtaç olmaksızın malûm olan lâfızdır. Meselâ: (احل الله البيع) nazmı şerifi, bey'in halâl olmasını ifade hususunda zahirdir.

294 — : Zâhirin hükmü, yakinen malûm olan mânâsiyle amelin vücubüdür. Vakıâ zahir bir lâfız, mânâya vaz'ı bakımından has ve âm olabilir. Bu cihetle te'vile, tahsise ihtimali vardır. Fakat mücerret bu ihtimâl, zahirin yakinen bilinen mânâsile amelin vücubüne mâni değildir.

295 — : Nas'sa gelince: bu da; alelitlâk söz mânâsında istimal edildiği gibi nazmı kur'ana ve lâfzı hadise de nas denilir. Usulcülere göre nas: mütekellim cihetinden ileri gelen bir sebeple, meselâ: ne gibi bir maksada mebni söylenmiş olması karinesile zahirden ziyade açık vazıh olan sözdür ki, âm olacağı gibi hâs da olabilir.

Meselâ: (هل من خالق غير الله) nazmı celili, Allahütealâ'nın birliğini, şerikten münezzeh olduğunu beyan hususunda bir nas'dır. Çünkü bu nazmı celil, Hâlıktealâ'nın vahdaniyetini beyan için nazil olmuştur.

296 — : Nas'sın hükmü, sıgasından kat'î surette anlaşılan şey ile amelin vücubüdur. Te'vile, tahsise, nesha ihtimâli vardır. Fakat mücerret bir ihtimal, açık olan ve katiyen malûm bulunan mânâsiyle ame-

lin vücubüne bir mania teşkil etmez. Meselâ: (احل الله البيع و حرم الربوا) âyeti celilesi, bey ile riba arasında fark bulunduğunu beyan hususunda nas'dır. Çünkü bu âyeti kerimenin mâkabli bir karinedir ki, bu âyeticelile, bey ile riba arasında mümaselet bulunmadığını beyan, bey ile ribayı bir sayanları red için nâzil olmuştur. Binaenaleyh ribadan kaçınmanın vücubü de açıkça anlaşılmış, tahakkuk etmiştir.

MÜFESSER İLE MUHKEMİN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

297 — : Müfesser, kendisine lâhik olan beyanı takrir veya beyanı tefsir sebebile nasdan daha vazıh olan lâfızdır ki, te'vile, tahsise ihtimâli bulunmaz.

Meselâ: (فسجد الملئكة كلهم اجمعون) nazmı celilindeki melâike, «küllühüm ecmaun» lâfızlarının lühukile müfesser olmuştur. Artık «acaba bütün melekler secde ettiler mi, ettiler ise birlikte mi, yoksa müteferrik surette mi secde ettiler?» diye bir suale mahal kalmamıştır.

Kezalik: (اقيموا الصلوة واتوا الزكوة) nazmı celilindeki salât, (صلوا كما رأيتمونى اصلى) hadisi şerifile, zekât da (هاتوا ربع عشر اموالكم) kavli nebevîsile müfesser bulunmuştur.

298 — : Müfesserin hükmü, kendisile amel ve itikadın vücubudur Müfesserin yalnız nesha ihtimali vardır, mânâsı her veçhile vazıhtır bunda te'vil ve tahsis ihtimali olmadığından ifade ettiği mânânın katiyetine itikat vaciptir.

Meselâ: (فسجد الملئكة كلهم..) nazmı celilindeki melâikenin tahsisine ihtimâl kalmamıştır. Çünkü «küllühüm» kavli şerifi buna mânidir.

Kezalik: (ولا طائر يطير بجناحيه) nazmı şerifindeki tairden murat, herhangi bir kuştur. Bundan bir mecaz olarak hızlı yürür herhangi bir mahlûk murat olması ihtimâli yoktur. Çünkü bu ihtimâl (يطير بجناحيه = iki kanadile uçar» vasfile bertaraf edilmiştir.

299 — : Muhkeme gelince; bu da: nesha ihtimâlden hali olduğu cihetle müfesserden daha kuvvetli olan lâfızdır. Meselâ: cennet ehlinin cennette müebbet kalacaklarını tebşir eden: (خالدين فيها ابدا) nazmı celili, muhkemdir. Çünkü bunların cennette muhalledi̇yeti «ebeda» kaydile te'kit edilmiş bu hulud ile uzun bir müddet murat edilmiş olması ihtimâli kalmamıştır.

300 — : Muhkemler, iki nevidir. Birisi: liaynihi muhkemdir ki, onun nesha ihtimâli olmadığı ilk nüzul veya vürut tarihinden itibaren taayyün etmiştir.

Meselâ: (الجهاد ماض الى يوم القيامة) = cihat kıyamete kadar vakit vakit

vuku bulacaktır) hadisi şerifi muhkemdir, cihadın kıyamete kadar devam edeceğini nâtıktır. Bunda esasen nesha ihtimâl yoktur. Binaenaleyh liaynihi muhkem bulunmuştur.

Allahütealâ'nın olup olacağını haber verdiği şeylerde nesh ihtimâli ve hakikate muhalefet şaibesi olamayacağından onlar da bu bakımdan liaynihi mühkemdirler. Sıfatı ilâhiyeyi nâtık olan âyetler de bu cümledendir. Bütün bunlar mahalli kelâm itibarile muhkem sayılırlar: (والله خلقكم وما تعملون) (والله على كل شئ قدير) âyetleri gibi.

Diğeri: ligayrihi muhkemdir ki, nesha ihtimâli vahyin inkıtaile veya Resulüekrem'in ahirete irtihalile munkati olmuş bulunur. Namaz, zekât, oruç gibi farizeler hakkındaki emirler bu cümledendir.

301 — : Muhkemin hükmü, kendisile amelin vücubü, hakikatine itikadın lüzumu, tearüz vukuunda zahire, nassa, müfessere, tefevvukudur. Şöyle ki: zahir, nas, müfesser ve muhkem sayılan deliller arasında bir tearuz görülürse, bunlardan binnisbe kuvvetli olanlar, diğerlerine tercih edilir, yâni: nas zahire, müfesser nassa, muhkem de müfessere tercih olunup diğeri istidlâlden sakıt olur.

Meselâ: herhangi bir hâdise hakkında âdil kimselerin şahadetleri kabul edileceği hususunda: (واشهدوا ذوى عدل منكم) âyeti kerimesi nasdır. Bir bakımdan müfesserdir. Adalet vasfının zikredilmesi, âdil kimselerin şahadetleri kabul edileceğini izah ve tefsir mesabesindedir. Halbuki, afif, muhsen kimselere zina isnat eden kimselerin şahadetleri kabul edilemez. Velev ki, bilâhare tevbe ederek adalet vasfını ihraz etsinler. Zira: (ولا تقبلوا لهم شهادة ابدا) = onların şahadetlerini ebediyen kabul etmeyiniz) emri ilâhisi, bu hususta muhkemdir. Binaenaleyh evvelki nassa müreccah olup onu takyit etmiştir. Şu kadar var ki, nas kabilinden olan bir haberi vahit ile zahir kabilinden olan bir âyeti kerime arasında tearuz görülse bu nas, o zahire tercih edilemez. Çünkü haberi vahit ile katiyyüssübut olan âyet arasında müsavat yoktur.

Meselâ: (حتى تنكح زوجا غيره) nazmı kur'anisi, kocasından ayrılmış kadının kendi kendine evlenebileceği hakkında zahirdir. (لا نكاح الا بولى) = nikâh ancak veli ile yapılabilir) hadisi şerifi ise nikâhın sıhhati için velinin rizası şart olduğu hususunda nasdır. Fakat âyeti kerime, mütevatir olduğundan ona haberi ahad kabilinden olan mezkûr hadisi şerif muarız olamaz.

HAFİ VE MÜŞKİL LÂFIZLARIN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

302 — : Hafi, sigası itibariyle mânâsı zahir olduğu hâlde ârız olan bir sebep ile mütekellimin maksadına delâlet hususunda kapalı olan lâfızdır.

Meselâ: sârik lâfzı, sigası bakımından zahirdir. Fakat bu tâbir, başka isimler ile yâd olunan tarrare, nebbaşe şâmil midir, değil midir, işte bu hususta —ad değişmesi sebebile— kapalıdır, bunlara delâlette zahir değildir.

303 — : Hafinin hükmü, hakkiyetine itikat etmekle beraber delâletinin kapalı olduğu hususta imâli fikirde bulunmaktır.

Meselâ: sirkat hakkındaki emrin ve hükmün hakikatine itikat ederiz. Sonra bunun tarrar denilen yan kesiciye ve nebbaş denilen kefen soyucuya şâmil olup olmadığını düşünürüz. Yankesicilikte daha mâhirâne bir sirkat olduğu anlaşılır. Çünkü sahibinin gözü önünde malını çalmak, elbette gıyabinde çalmaktan daha maharetli bir hırsızlıktır. Binaenaleyh sârik hakkındaki hükmün tarrara şâmil olduğuna kail oluruz. Fakat ölmüş bir kimsenin kabrinden kefenini almaktaki maharet binnisbe azdır, müdafaasız bir yerden bir malı aşırmak daha kolaydır. Bu cihetle sârik hakkındaki hükmün kefen soyucuya şâmil olduğuna kail olamayız.

304 — : Müşkile gelince: Bu da; ya mânâsındaki gumuzdan veya lâfzındaki bir istiarei bediadan dolayı maksada delâleti ziyade kapalı bulunan lâfızdır.

Meselâ: Haktealâ bizlere: (وان كنتم جنباً فاطهروا) = cünüp olursanız temizlenmeğe çalışınız) diye emretmiştir. « فاطهروا » sıgası, mübalâğa ifade eder. O hâlde acaba biz gusül ederken ağzımızın içerisini de yıkamakla mükellef miyiz. İşte bu emir, bu hususta müşkildir, kapalıdır.

Kezalik: cennet kâselerinin, kadehlerinin gümüşten, sırçadan olduğu: (قوارير من فضة) nazmı kerimile beyan olunmuştur. Bir sırça ne itibar ile gümüşten olabilir?. İşte bunda da bir işkâl vardır.

305 — : Müşkilin hükmü, hakkiyetine itikat etmekten ve murad anlaşılıncaya kadar imali fikirde bulunarak lâfzın mahalli sahihine tâyine çalışmaktan ibarettir.

Meselâ: Yukarıda yazdığımız birinci misalde imali fikir edince gumuz bertaraf oluyor. Ağzın içini zahiri bedenden sayarak gusulde yıkanmasını vacib görüyoruz. Bu suretle o emirdeki mübalâğa için bir sahih mahmil bulunmuş oluyor. Ağıza alınan su ile orucun bozulmaması, ağız içinin zahiri bedenden olduğunu bize göstermiş oluyor.

İkinci misâlde de bir düşünce neticesinde bir ıstiarei bediiyenin varlığına intikâl ediyor, cennet kâselerinin şeffaflıkla sırça gibi, beyazlıkta da gümüşler gibi olduğu anlaşılmış oluyor.

MÜCMEL İLE MÜTEŞABİHİN MAHİYETLERİ, NEVİLERİ VE HÜKÜMLERİ :

306 — : Mücmel; bir lâfızdır ki, hakkında beyan varid olmadıkça mânâsını anlamaya yol bulunmaz. Bu cihetle müşkilden daha müphem bulunur. Meselâ: salât, zekât, riba lâfızları mânâyı şer'îleri itibarile birer mücmel lâfizlardır ki, şarii mübin tarafından haklarında birer beyan vaki olmamış olsa idi, bunlar ile ne irade buyurulmuş olduğuna muttali olamazdık.

307 — : Mücmelin üç nevi vardır. Birincisi: garabetinden, az istimâl edildiğinden dolayı mânâşı herkesçe anlaşılmayan herhangi bir lâfızdır. «Helû'» lâfzı gibi. Bu, şabrı az, hırsı çok olan kimse demektir. Kur'anı Mübinde: (خلق الانسان هلوعاً) buyurulmuştur. Sonra da (اذا مسه الشر جزوعا واذا مسه الخير منوعاً) diye beyan buyurulmuştur. Binaenaleyh helû' lâfzı mücmel iken bu beyan ile müfesser olmuştur.

İkincisi: Lûgatçe mânâsı malûm ise de lisanı şeriatteki mânâsı müphem bulunan herhangi bir lâfızdır. Zekât ve riba lâfızları gibi. Bunların şer'î mânâları şarii mübin tarafından beyan olunmasaydı bizce anlaşılması kabil olamazdı.

Üçüncüsü: Lûgatçe mânâları müteaddit olup matlûp olan mânâsının tâyini, bir beyan vuku bulmadıkça kabil bulunmayan herhangi bir lâfızdır. Ayn, kuru gibi müşterek lâfızlar bu kabildendir.

308 — : Mücmelin hükmü; hakikatine itikat ve hakkında beyan vukuuna kadar tevakkuf etmek, beyan kâfi olmadığı takdirde de muradın anlaşılmaşı için taharri ve teemmülde bulunmaktır.

Bir mücmel hakkındaki beyan, ondan maksadın ne olduğunu anlatmaya tamamen kâfi bulunursa tefsir olmuş olur. Maksadı zannî surette ifade ederse te'vil sayılır. Zannî surette de ifade edemezse mücmel, müşkil olmuş olur.

Meselâ: (Namazınızı ikame, zekâtınızı ita ediniz) meâlindeki âyeti celilede mücmel olan salât = namaz: (Namazı benim nasıl kıldığımı gördüğünüz gibi kılınız) meâlindeki hadisi şerif ile, zekât da (Mallarınızın kırkta birini getirip veriniz) meâlindeki hadisi nebevî ile izah buyurulmuştur ki, bunlar namaz ile zekâttan murat ne olduğunu tamamiyle göstermiştir.

Ribayı beyan husususundaki: (الحنطة بالحنطة مثلاً بمثل يداً بيد والفضل ربا..) hadisi şerifi ise kâfi derecede bir beyan değildir. Çünkü ribanın câri olduğu şeyleri tamamen cami bulunmamıştır. Bu cihetle ribanın daha nerelerde cari olduğuna dair müçtehitlerce içtihada lüzum görülmüştür. Riba mebhasine müracaat!.

309 — : Müteşabihe gelince, bu da: kendisinden murad ne olduğunu bilmek ümidi ümmet hakkında munkati olmuş olan lâfızdır. Müteşabih müphemiyetindeki ehemmiyeti itibariyle muhkeme mütekabildir, birinin mânâsı ne kadar vazıh ise diğerinin de o nisbette müphemdir.

310 — : Müteşabihin nevileri ikidir. Birisi: kendisinden lûgat itibariyle hiç bir şey anlaşılmayan lâfızlardır. Bâzı sûrelerin evvelindeki harfler gibi.

Diğeri de lûgavî mânâsını iradeye aklın müsait olmadığı bâzı tâbirlerdir. (يد الله فوق أيديهم) âyeti kerimesindeki yed = el lâfzı gibi.

311 — : Müteşabihin hükmü, hakkiyetine itikat ve mânâsının kat'î surette tâyinini ilmi ilâhiye havaleden ibarettir. Selefi salihîn bu gibi müteşabihleri te'vilden kaçınmışlardır, eslem olan yol da budur. Halef ise görülen lüzûma mebnî müteşabihatı şer'i şerîfe muhalif olmayacak bir tarzda te'vil etmiş, meselâ: Haktealâ'ya isnat edilen yedden murad, «kudreti ilâhiyedir» demişlerdir. Böyle bir te'vil, yanlış zehablara meydan vermemek maksadına müstenit olduğundan zamanın icaplarına muvafıktır.

Velhâsıl: müteşabihatın nüzulü veya vürudü, bir hikmete müstenit, bir iptilâ ve imtihan mahiyetini haiz, beşerin aczini müş'ir bulunmuştur.

HAKİKAT İLE MECAZIN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

312 — : Hakikat, vaz ve tahsis edildiği mânâda istimal edilen lâfızdır.

Meselâ. «Salât» lâfzı, lûgatte dua mânâsınadır. Binaenaleyh bu lâfız, dua mânâsında istimal edilince lûgat bakımından hakikat olur.

Menkul ve mürtecel ve müşterek kelimelerde tahsis edildikleri mânâlarda birer hakikattir.

Meselâ: salât lâfzı, şeriat lisanında bildiğimiz ibadet, ef'ali mahsusa mânâsına nakledilmiştir. Binaenaleyh salât lâfzının ef'ali mahsusa mânâsında istimali şeriat bakımından hakikattir. Halbuki bu lâfzın dua mânâsında istimali şeriat bakımından mecaz olduğu gibi ef'ali mahsusa mânâsında istimali de lûgat itibarile mecazdır.

313 — : Hakikatin hükmü, vaz olunduğu mânânın sübutüdür, nefy edilmemesidir. Ve karineden müstağni olduğu cihetle mecaza müreccah olmasıdır.

Meselâ: bir kimse bir şahsa hitaben «Bu hanemi sana sattım» dese bununla bey mânâsı sabit olur. Bir karine bulunmadıkça ben bu sattım lâfzile icare mânâsını kasdettim diyemez.

Kezalik: bir kimse bir şahsın babası olunca: «Bu, bunun babasıdır» denir. Bu, bunun babası değildir, denilemez. Fakat bir kimsenin dedesi hakkında: bu, bunun babasıdır, denilebileceği gibi babası değildir de denilebilir. Zira dedeye baba denilmesi hakikat değil, mecazdır.

314 — : Mecaza gelince, bu da: bir alâka, bir münasebet dolayısiyle vaz olunduğu mânânın gayrısinde müstamel olan lâfızdır ki, hakikî mânasını kasdetmeğe bir karinei mania bulunur. Bir şahsa arslan denilmesi gibi. Bununla onun şeci bir kimse olduğu kasdedilir.

315 — : Mecazda müstâmel olan mânâ ile esasen mevzu olduğu mânâ arasındaki münasebet ve alâkaya usuliyyun, «ittisal» adını verirler. Alâkaların nevileri çoktur. Belâgat ilminde yazılmıştır. Usulcülerce muteber olan başlıca alâkalar şunlardır. Müşabehet, kevni sabık, kevni lâhik veya evl, istidat, hulûl, cüziyet, sebebiyet, şartiyet, meşrutiyet. Meselâ: yüzü nurlu bir zata «ay, güneş veya mehlika» denilmesi bir müşabehet alâkasıdır. «Yetimlere mallarını veriniz» emrinde reşid olanlara «yetim» denilmesi, kevni sabık itibarile mecazdır. Evvelce yetim iken elyevm reşid olanlara mallarını veriniz, meâlindedir. «Üzümü sıktım» yerinde «şarabı sıktım» denilmesi de kevni lâhik itibarile bir mecazdır. Çünkü sıkılan üzüm, ileride şarap hâline gelecektir.

Rükûa salât veya salâta rükû denilmesi de cüz'iyet ve külliyet alâkasiledir. (ان الله لا يضيع ايمانكم) âyeti kerimesinde namaza iman denilmesi de namazın sıhhati için imanın şart olmasına mebnidir.

316 — : Alâkası müşabehetten ibaret olan bir mecaza istiare denir. Şecaatli şahsa arslan denilmesi gibi. Alâkası müşabehetten başka olan bir mecaza da mecazı mürsel adı verilir. Usuliyyun, istiareye ittisali manevî, mecazı mürsele de ittisali sûrî adını vermiştirler.

Meselâ: havale lâfzı vekâlet mânâsında kullanılırsa bu, bir istiare olur. Bunların arasında bir manevî ittisal bulunmuş olur. Çünkü havalenin mânâsı, bir borcu bir zimmetten diğer bir zimmete nakildir. Vekâletin mânâsı da bir şahsın hâiz olduğu velâyeti tasarrufu başkasına nakletmektir. Bu iki mânâ arasında ise bir müşabehet, manevî bir ittisal vardır.

Hibenin sadaka, sadakanın hibe mânâsında istimali de bu kabildendir.

317 — : Mecazı lûgavî mevcut olduğu gibi mecazı şer'î de mevcuttur. Yâni: muteber bir alâka bulununca mecaz, lûgatte câri olduğu gibi şer'iyatta da cari olur. Nitekim hibe veya bey'in nikâh mânâsında istimali bu kabildendir. Çünkü hibe veya beyi, mülki rakabeye mevzudur. Nikâh da mülki mütaya mevzudur. Mülki rekabe ise mülki mütaya sebeptir. Binaenaleyh sebebe mevzu olan lâfız söylenmiş, bununla müsebbep kasd olunmuş olur. Nitekim bazan da müsebbep zikr olunup onunla sebep kasd olunur. Bu hususta lüzuma, asliyet ve feriyete bakılır, iki şey den her biri min vechin asıl, min vechin fer' olursa bunlardan birini zikr, diğernii kasd caiz olur. Asliyet yalnız bir tarafta bulunursa bunu zikr, fer'i kasd caiz olur, fakat fer'i zikr, aslı kasd caiz olmaz.

Meselâ: ıtk lâfzile talâk vaki olur. Zira ıtk, sebebi mahzdır, asıldır. Talâk ise böyle bir sebep değildir, asıl sayılamaz. Binaenaleyh talâk lâfzile ıtk vaki olamaz.

Kezalik: bey' lâfzile hurri icare caizdir. Fakat aksi caiz değildir.

«(Şafiîlere göre talâk lâfzile bir istiare olarak ıtk vâki olur. Hanefîler ise bu istiarenin sıhhatine kail değildirler.)

Şunu da ilâve edelim ki, mecazen mânâsı, melzumdan lâzıma intikâlden ibarettir. Bu lüzumdan maksat da iki şey arasında bir münasebet bulunmasıdır, yoksa ademi infikâk mânâsına bir lüzum değildir. Meselâ: biz arslanı zikreder, bunun lâzımı olan şecaat vasfını kasdedersek, bu, bir mecaz olmuş olur.

318 — : Mecaz, hakikatin halefidir. Asıl olan hakikattir. Hakikati irade esasen mümkün iken bir ârızadan dolayı mümteni olmalıdır ki, mecaza gidilebilsin, ve illâ gidilemez.

Mecazın hakikate halef olması, İmamı Âzama göre tekellüm itibariledir, imameyne göre ise hüküm cihetiledir. Yâni: İmamı Âzam'a göre hakikati irade kaidei lisaniye itibarile sahih, mümkün iken liarızın muhal olmalıdır. İmameyne göre ise hakikati irade hükmen, nefsülemr itibarile sahih, mümkün olmalıdır, mücerret lâfız itibarile mümkün olması kâfi değildir. Bu esas üzerine şu gibi meseleler, teferrü eder.

Bir kimse, kendisinden yaşlı bulunan kölesi hakkında: «Bu benim oğlumdur» dese köle, İmamı Âzam'a göre azat olur. Çünkü bu benim oğlumdur sözü lisan kaidesi bakımından sahihtir. Fakat yaşlı bir kimse, genç bir kimsenin oğlu olamayacağından bu sözün hakikî mânâsını irade muhaldir. Binaenaleyh bununla kölenin hür olması sebebiyet alâkasile mecazen irade edilmiş olur. Çünkü oğlu olmak, hürriyete sebeptir. Hâsılı: İmamı Âzam'a göre hakikat ile mecaz, lâfzın vasfıdır. O hâlde asalet ile halefiyet de lâfız itibariledir.

İmameyne göre ise bu söz ile köle azat olamaz. Çünkü bu sözün aslında imkân yoktur, yaşlı bir kimse, genç bir kimsenin oğlu olamaz ki, hükm sahih olsun. Binaenaleyh bunda halefiyet de cari olamaz ki, bununla kölenin azat edilmesi mecazen kasd edilmiş olsun; bu söz, kölenin hürriyetini ifade edebilsin.

Bu hususta muhtar olan İmamı Âzam'ın kavlidir. Müşarünileyh diyor ki: tasarrufı lâfzî, hükmün sıhhatine tevafuk etmez. Nitekim istisnada da böyledir. Meselâ: bir kimse zevcesine: (انت طالق الفاً الا تسع مائة وتسعة وتسعين) = sen bin kere boşsun, dokuz yüz doksan dokuzu müstesna» dese bir talâk vaki olur. Halbuki haddi zatında bin talâk mevcut değildir. Böyle iken yine bu istisna sahih olmuştur.

319 — : Hakikat, müteazzir yâni: aklen gayri mümkün veya şer'an veya âdeten mehcur olursa mecaza gidilir ve illâ gidilemez.

Meselâ: bir kimse, bir meyva ağacından yemeyeceğine yemin etse, bununla o ağacın meyvasından yememeğe yemin etmiş olur. Zira bu ağacın kendisini yemek aklen müteazzirdir. Binaenaleyh mahalli zikr, hâli rade kabilinden bir mecaz olmuş olur. Hattâ o ağacın kendisinden bittekellüf yese yemininden hanis olmaz. Çünkü o yeminden böyle bir mânâ naksut değildir. Şayet böyle bir yemin, meyvasız bir ağaç hakkında yapılmış olsa onun semenine masruf olur.

Kezalik: «filân zatı husumete tevkil ettim» sözü, muhakemede bulunmaya, cevap vermeğe tevkil mânâsına bir mecazdır. Çünkü husumetin hakikî mânâsı şer'an mehcurdur. Muhasame hususu (ولا تنازعوا) = münazeada bulunmayınız) fermanı ilâhîsile memnu bulunmaktadır.

Kezalik: «Filânın evine ayak basmam» diye yemin edilse bununla onun evine mutlak girmekten imtina mânâsı kasdedilmiş olur. Çünkü bunun hakikî mânâsı, yâni: haneye mücerret ayak basma hâlini kasd etmek âdeten mehcurdur, gayri maksuttur. Binaenaleyh böyle bir yeminden sonra o haneye mücerret dışarıdan ayak basmakla yemin bozulmuş olmaz. Belki içerisine girmek lâzımdır ki, yemin bozulmuş, yemin eden de hanis olmuş olsun.

320 — : Hakikat ile mecazın her ikisi de müstâmel olsa hakikat tercih olunur. Hakikat, mehcur olmamakla beraber mecaz, mütearef bulunsa İmamı Âzam'a göre yine hakikat muteber olur. İmameyne göre ise, mecaz; evlâ olur. Bu ihtilâf üzerine şu gibi meseleler teferrü eder.

Bir kimse, «et yemem» diye yemin etse de sonra yeyilmesi haram olan bir eti yese İmamı Âzam'a göre yemininde hanis olur. İmameyne göre ise hanis olmaz. Çünkü teamüle nazaran bu yemin ile yiyilecek bir et maksuttur. Bu, bir mecazdır, bununla mutlak zikr edilip mukayyed kasd edilmiştir.

321 — : Hüküm, mümteni olan yerlerde hakikat ile mecazın ikisi birden müteazzir olur. O hâlde söz mühmel kalır. Meselâ: bir kimse, nesebi maruf ve kendisinden yaşlı bulunan zevcesi hakkında: «Bu benim kızımdır» dese bununla ne hakikat kasd edilebilir, ne de mecaz. Çünkü kadının nesebi maruf veya kendisi yaşlı bulunması, bu sözün hakikî mânâsını kasde mânidir. Bu kadının kocasına şer'an halâl olması da bunun mecazî mânâsını kasde münafîdir.

Kadın, meçhulünnesep ve sinnen genç olduğu takdirde de kocasının böyle bir ikrarı, kendisinin tasdikine iktiran etmedikçe yine hükümsüzdür, muteber değildir.

322 — : Bir lâfızda mânâyi hakikî ile mânâyi mecazî içtima edemez

yâni: bir kimsenin söylediği bir söz ile hem hakikî hem de mecazî mânâsını kasdetmesi caiz görülemez.

Meselâ: bir kimse: «Ben bugün bir arslan gördüm» dese bununla hem mâruf hayvanı, hem de şecaatli bir insanı kasdetmiş olmasına hükmedilemez. Nitekim (أو لامستم النساء) âyeti kérimesindeki lemsden murat, mecazen mücameattir. Mânâyi hakikisi de el ile tutmaktır, Binaenaleyh bu lems ile hem mücameat hem de el ile tutmak mânâları ictima edemez.

323 — : Umumî mecaz, yukarıdaki esastan müstesnadır. Şöyle ki: bazan mânâyi mecazî, âm olup mânâyi hakikiyi de ihtiva eder. Buna «umumî mecaz» denir. Bu hâlde mânâyi mecazî ile mânâyi hakikî içtima etmiş sayılmaz. Belki mânâyi hakikî, mânâyi mecazîden cüzü bulunmuş olur.

Meselâ: bir kimse, «filânın evine ayağımı basmam» diye yemin etse bunun mânâyi hakikisi: o eve çıplak ayak ile ayak basmamaktır. Mânâyi mecazisi ise o eve her ne suretle olursa olsun girmemektir. Binaenaleyh oraya çıplak ayağile girse veya ayakkabı ile girse yahut rakip olarak girse yemininde hanis olur ve bu takdirde hakikat ile mecaz arası cem edilmiş sayılmaz.

«Filânın evine girmem» sözündeki ev ile de mutlaka ikametgâh kasdedilir. Mülk ile kiralanmış hane olması arasında fark yoktur. Bazan «gün» lâfzile de mutlak vakit kasdedilir. Bütün bunlar, umumî mecaz kabilindendir.

324 — : Mecazın sıhhatinin şartı, mânâyi hakikinin maksut olmadığını gösterir bir karinei manianın bulunmasıdır. Bu karine, ya hissen olur. Meselâ: «Şu hurma ağacından yemem» denilse bu ağaçtan yemenin maksut olmadığına ağacın yeyilmez bir şey olması, hissen bir karine bulunur. Veya aklen olur. Meselâ: (واستفزز من استطعت منهم) emrinde mânâyi hakikî murat değildir. Belki bu, mutlâka ikdardan, yani, «şeytanı vesvese ilkasına muktedir kılmaktan mecazdır. Çünkü hakîm olan Allahütealâ bunun zahirini, yâni: şeytanın sesile insanları yerinden oynatıp tahrik ve tahvif etmesini murat buyurmaz. İşte bu, aklen bir karinedir. Veya âdeten olur. Meselâ: bir kimse. hanesinden çıkmaya hazırlanmış olan zevcesine: «Eğer evden çıkar isen boş ol» dese bununla filhal çıkması kasdedilmiş olur. Çünkü bu sözle örfen filhal çıkmaktan men kasdedilir.

Tevkil bilhusume ile reddi cevap kasdedildiğine karine de şer'îdir. Zira şer'an husumet, menhîdir.

325 — : Mecaza daî ve saik olan şeyler ise muhteliftir: Tâzim, tahkir, tergip, tenfir, ziyade beyan, bediî muhassenata riayet, lâfzın uzube-

tini temin gibi şeyler, bu cümledendir. Hanfekık yerinde dahiye lâfzını kullanmak, uzubeti lâfz maksadına mebnidir. Cinsî mukarenetin «lems» ile beyan buyurulması da muhaveratta edebe, nezaheti beyana riayet lüzumunu telkin hikmetine mebnidir.

SARİH İLE KİNAYENİN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

326 — : Sarih, kendisinden, kasdedilen mânâ, çokça istimalinden dolayı tamamile zahir olan lâfızdır. Böyle sarih bir lâfız, hakikat olacağı gibi mecaz da olabilir. Meselâ: bey, icare, hibe, vakıf sözleri sarihtir. Bunlardan hangi biri söylense onunla ne kasd edildiği karineye muhtaç olmaksızın anlaşılır. Bunlar, birer hakikati şer'iyye olarak istimâl olunur.

Kezalik: «Şu buğdaydan yemem» veya «Şu tencereden yemem» gibi sözler de sarihin mecaz kısmındandır. Çünkü bunlardan maksat, şu buğdayın unundan yemem, şu tencerede pişen yemekten yemem demektir. Bu lâfızların bu maksatları ifade etmeleri ise, kesreti istimâlden nâşi pek zahir bulunmuştur.

327 — : Sarihin hükmü, mucebinin niyete mütevakkıf olmaksızın, kazaen sübutüdür. Meselâ: bir kimse, kölesine: «Seni i'tak ettim» dedi mi, köle hemen azat olur. Bununla başka bir mânâ kasdettiği hakkındaki iddiası, diyaneten kabul edilirse de, kazaen kabul edilemez. Çünkü i'tak lâfzı, memlûkü azat etmek hususunda vazıhtır, sarihtir. Eğer bunun bu sarahatine göre hükmedilmezse hiç bir sözün hükmü kalmaz.

Velhâsıl: sarih bir lâfz, âdeta kendi mânâsı mâkâmına kaim olur, hükmü şer'î bu lâfza teallûk eder, bunun hakkında söyleyenin niyetine kazaen bakılmaz, bunun muhtemel olduğu sair bir mânâ da nazara alınmaz, sarih mukabilinde delâlete de itibar olunmaz.

328 — : Kinayeye gelince, bu da: kendisinden maksut olan mâna, istimâlinin azlığı cihetile kapalı olan lâfızdır. Meselâ: «bâin» kelimesi, talâk hususunda kinaî bir lâfızdır.

Kinayeler, usuliyuna göre birer hakikat olabileceği gibi birer mecaz da olabilir. Şöyle ki: mehcur olan hakikatler, kinayattan olduğu gibi daha mütearef bir hâle gelmemiş olan mecazlar da kinayeden mâduttur.

Belâgat ilmine nazaran kinayeler, hakikat ile mecazdan başkadır. Ona göre kinaye, lâzımı zikr, melzumu irade etmekten ibarettir. Meselâ: «Filânın kapısı açıktır» sözü, o zatın hanedan, misafirperver olduğundan kinayedir. Çünkü kapının açık bulunması, hanedanlık için bir lâzimedir.

329 — : Kinayenin hükmü, kendisile amelin vücubü, bir niyetin veya delâleti halin mevcudiyetine mütevakkıf olmaktır ve şüpheler ile

münderî, sakıt olacak bir şeyin kinaî bir lâfız ile sabit olmamasıdır.

Meselâ: bir kimse, zevcesine talâk niyetile veya müzakerei talâk esnasında «sen bâinsin» dese bu söz, nikâh vasıtasile olan vuslattan iftiraki ifade eder bır kinaye olacağından bununla talâk vaki olur. Fakat böyle bir niyet ve delâlet bulunmayınca talâk vaki olmaz. Bunun başka mânâlara da ihtimali bulunduğundan öyle şüphe ile talâk tahakkuk edemez. Bu gibi vuslatı kat ve izale eden kinaî lâfızlar ile Hanefiyeye göre talâkı bain vaki olur. Çünkü bu sözler, sarih talâktan kinaye değil, talâk yolile hâsıl olan firkat ve beynûnetten kinayedir. Bu cihetle bunlar ile kat'î surette ayrılık vukua gelir. Fakat Şafiîlere göre bunlar ile talâkı ric'î vukua gelir. Zira bunlar, talâktan kinayedir. Sarih talâkın hükmü ne ise bunların hükmü de odur.

Kezalik: şüphe ile sakıt olan bir hüküm, kinaî bir lâfız ile sâbit olamaz.

Meselâ: Muvakea, tekarrüp lâfızları zinadan kinaye olarak kullanılır. Muhsen bir kimseye zina isnat edilmesi, haddi kazfi mucip olur, muvakea veya tekarrüp isnat edilmesi, yâni: filân filân ile muvakeada bulunmuştur» veya «filân filâna tekarrüp etmiştir» denilmesi ise haddi kazfi müstelzim olmaz. Çünkü bu kinaî bir lâfızdır, zinadan başka mânaya da delâlet ettiği için şüphe tevlidinden hali değildir. Hudut ise şüphe ile münderî olur.

Târiz kabilinden olan sözler de kinaye mesabesindedir. Binaenaleyh bir kimseye târiz için: «Ben zani değilim» diyen kimse hakkında haddi kazf lâzım gelmez.

DAL BİL'İBARE, BİL'İŞARE, BİDDELÂLE VE BİL'İKTİZANIN MAHİYETLERİ VE HÜKÜMLERİ :

330 — : Dal bilibare, mütekellim tarafından sevk olunduğu mânâya ibaresile ve üç nevi delâletten birile, yâni: ya delâleti mutabikiye ile veya delâleti tazammuniye ile veya delâleti iltizamiye ile delâlet eden sözdür.

Meselâ: «İnsan mükellef bir mahlûktur» denilse insan lâfzı, ibaresile ve delâleti mutabıkiye ile zîhayat, melekei nutka mâlik bir mahlûka delâlet etmiş olur. Çünkü insanın vaz olunduğu mânânın tamamı bundan ibarettir. İnsan lâfzının yalnız zîhayata ve yalnız melekei nutkiye sahibine delâleti ise bir delâleti tazammüniyedir. Zira insanın mahiyeti bunları tazammun eder, bunlar insanın mahiyetinden birer cüzüdür. İnsan lâfzının ilme, san'ata, kitabete kabiliyetli bir mahlûka delâleti ise bir delâleti iltizamiyedir. Zira insan için bu kabiliyetle ittisaf bir lâzimci

Bu esasa bir meselei hukukiye tatbik edelim, şöyle ki: farz edelim bir efendinin Bekir, Beşir, Amr adında üç kölesi var. Bekir, efendisine müracaatla «Arkadaşım Beşiri azat et» demekle efendisi: «Benim her kölem azat olsun» dese bu söz. Beşirin azat olmasını ibaresile ve delâleti tazammüniye ile ifade etmiş olur. Çünkü bu söz asıl Beşir'in azat edilmesi hakkında sevk edilmiştir. Maahaza Bekir ile Âmr da bu sözün işaretile azat edilmiş olurlar. Zira bu sözde bir umumiyet vardır, her edatı umumunu haizdir.

331 — : Dal bilibarenin hükmü; medlûlünü kat'î surette ifade etmektir. Bunun medlûlünde bir kat'iyet vardır, zanni bir delîl, meselâ: kıyas buna muarız olamaz. Bunun hükmünü zannî bir delîl çürütemez. Ve bunun hakkında elfazı umumiyeden olunca umumiyet sabit ve tahsis ihtimali carî olur. (احل الله البيع و حرم الربوا) nazmı celilinde olduğu gibi. (284) üncü meseleye müracaat!.

332 — : Dal bilişare, mütekellimce maksudu aslî olmayan, mâsika leh bulunmayan bir mânâya üç nevi delâletten birile delâlet eden sözdür.

Meselâ: dal bilibarede yazdığımız köle meselesinde mütekellimin sevki kelâmda asıl maksadı, yalnız azat edilmesi istenilen kölenin azat olmasıdır. Fakat «Her kölem azat olsun» diye vukubulan sözü, umuma delâlet eden her edatını hâvi olduğundan onun sair köleleri de bu sözün bil'işare delâleti tazammuniyesile azat olmuş olur.

Kezalik: (وعلى المولود له..) nazmı celili zevce nafakasının zevç üzerine lâzımgeleceğini bilibare delâletile ifade ettiği gibi nesebin baba tarafından sübutünü de bilişare delâleti iltizamiye ile müfit bulunmaktadır. Çünkü bu nazmı mübin, asıl nesebi beyan için sevk edilmemiştir. Belki nafakayı zevcin tahammül edeceğini beyan için sevk edilmiştir. Fakat zevç için «mevlûdün leh» denilmekle bu ihtisas ifade eden tâbir, nesebin zevce mahsus olduğunu, ondan sabit bulunduğunu bitarikillüzum ifade etmiş bulunmaktadır.

333 — : Dal bilişare de medlûlünü kat'î surette ifade eder. Buna delili zannî muarız olamaz ve kendisi için bazan umumiyet sabit olduğundan hakkında tahsis carî olabilir. Meselâ: çocuğun nesebi, mevlûdü leh için sabit olunca onun malinin de mevlûdün leh için sabit olması, bilişare anlaşılmış gibi olur. Fakat bundan çocuğun memlûkesi müstesnadır, bu mevlûdün leh olan babası için bir mülk olarak sabit olamaz. Mevlûdün lehin bu memlûkeyi istifraş etmesi câiz değildir. İşte bu cihet o umumdan tahsis edilmiş bulunmaktadır.

334 — : Dal bilibare ile dal bilişare arasında tearüz görülse dal bilibare tercih olunur. Çünkü sevki kelâmdan asıl maksat olan, dal bilibaredir.

Meselâ: (تقعد احداهن شطر دهرها لا تصوم ولا تصلي) hadisi şerifi, kadınların ayda on beş gün hayiz göreceklerine işaretile delâlet etmektedir. Çünkü şatrı dehir, onların hayatlarının yarısı demektir. Onların böyle bir müddet namaz kılmaksızın, oruç tutmaksızın evlerinde oturup durmaları, bu müddetlerinin hayiz ile geçeceğini gösterir. Binaenaleyh İmamı Şafiî Hazretleri bu hadise nazaran hayzin on beş gün devamı edeceğine kail olmuştur. Halbuki diğer bir hadisi şerifte: (اقل الحيض ثلاثة ايام و لياليها واكثره عشرة ايام) buyurulmuştur. Bu hadisi şerif, hayzin ekserisinin on gün olacağına ibaresile delâlet ediyor. Binaenaleyh bu, bilişare delâlet eden evvelki hadise tercih olunur. İşte Hanefîye de bu ikinci hadise temessük etmekte bulunmuştur.

335 — : Dal biddelâleye gelince, bu da: mevzuunun aynine veya cüzüne değil, mevzuunun mânâyi mutabikisinin lâzımına lûgaten anlaşılan illeti hükmü ile delâlet eden lâfızdır. Meselâ: (ولا تقل لهما اف) âyeti kerimesi, ana baba hakkında «öf» demenin memnuiyetine bilibare delâlet ettiği gibi onlara darp ve şetmin memnuiyetini de ayni illeti hükümden dolayı delâletile ifade etmektedir. Çünkü öf demek, haramdır. Bu hürmetin illeti, menatı hükmü ise ezadır, izhari şeamettir. Öf demek ebeveyn hakkında bir ezadır, onların kalplerini rencide etmeğe sebeptir. Bu illet ise darp ve şetmde maaziyadetin mevcuttur. Bu illet, lûgaten münfehim olan bir şeydir. Herkes rey ve içtihada muhtaç olmaksızın bilir ki, öf demek bir ezadır. Binaenaleyh bu âyeti kerimenin ibaresinden öf demenin hürmeti anlaşılınca ayni illete mebni bunun delâletinden de darp ve şetmin hürmeti anlaşılmış, sabit olmuş olur.

336 — : Dal bildelâlenin hükmüne gelince, bu da medlûlünde kat'iyet ifade eder. Racih olan kavil budur. Bunun zan ifade edeceği hakkındaki kavil ise mercuhtur. Maamafih delâleti nas, dal bilişareden zaiftir. Aralarında teariiz görülürse dal bilişare tercih olunur. Zira dal bilişare, asıl lâfzın mânâsile sabit olur, delâleti nas ile sabit olan mânâ ise, mânânın mânâsıdır, lâfızdan değil, mânâdan münfehimdir.

Meselâ: bir mümini hataen öldüren kimse hakkında keffaret lâzım gelir: (و من قتل مؤمنا خطأ فتحرير رقبة مؤمنة ودية مسلمة الى اهله) âyeti kerimesi bunu natıktır. O hâlde bir mümini âmden öldüren kimse hakkında da kefaret lâzım gelir mi? Bu âyeti kerime, delâleti nas suretile bu kefaretin lüzumuna delâlet eder. İşte İmamı Şafiî bucihetle âmden katilden dolayı da kefaretin lâzım geleceğine kail olmuştur.

Fakat Hanefîyece âmden katilden dolayı kefaret lâzım gelmez. Çünkü(و من يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم)âyeti kerimesi bu kefaretin ademi lüzumuna dal bil'işare tarikile beyan ediyor. Çünkü bu katlin uhrevî cezası

cehennem azabıdır. Bu, bu hususta tam bir cezadır. Artık kefarete mahal yoktur. Bu ikinci âyeti kerime ise buna dal bilişare suretile delâlet ettiğinden delâleti nas kabilinden olan evvelki âyeti celîlenin delâletine tercih olunur.

337 — : Delâleti nas da kıyasa racihtir. Çünkü delâleti nasda illeti hüküm, menatı hüküm, rey ve içtihada mütevakkıf olmayıp lûgaten münfehim olduğu için bu, rey ve içtihada müstenit olan kıyastan kuvvetlidir. Kıyas ile sabit olmayan hudut ve kefarat gibi şeyler, nassın bu kabil delâletile de sabit olur. Binaenaleyh dal biddelâleyi kıyası celî kabilinden saymak doğru olamaz. Maamafih buna kail olanlar da vardır.

338 — : Dal biddelâle, İmamı Şafiîye göre kıyası celî kabilindendir. Çünkü bunda da asıl ile fer'i arası bir illet sebebile cem edilmiş ve bu suretle fer', asle ilhak olunmuş olur. Meselâ: ebeveyne öf demenin hürmetindeki illet, ezadır. Bu illet, darp ve şetmde de maaziyadetin mevcuttur. Binaenaleyh darp ve şetm, hürmet hususunda öf demeğe ilhak edilmiştir.

Buna karşı Hanefiye tarafından deniliyor ki, delâleti nas ile kıyesi celî arasında fark vardır. Bunları bir saymak şu beş veçhile doğru değildir.

(1) : Delâleti nasda mensus, bazı kere fer'den cüz olur. Yâni: mânâyı mutabıkı, mânâyı lâziminin cüzü bulunur. Kıyaslarda ise fer', daima mensustan cüz olur. Diğer bir tâbir ile fer', asıldan büyük, kuvvetli değil, ondan küçük ve zayıf bulunur.

Meselâ: bir kimseden yüz kuruş isteyen bir şahsa o kimse: «Ben sana bir kuruş vermem» dese delâleti nas yolile ona yüz kuruşu da vermeyeceğini söylemiş olur. «Bir kuruş vermem» sözü asıldır ve fer', olan «yüz kuruş vermem» mefhumundan küçüktür. Kıyasta ise asıl, daima fer'den büyük ve kuvvetli olur.

(2) : Delâleti nas, kıyastan evvel sabittir. Bütün insanlar arasında ötedenberi delâleti nas cari ve malûmdur. Halbuki kıyas bir içtihat neticesi olup şeriatlerde zahir olmuştur.

(3) : Delâleti nasdaki illet, menatı hüküm, lûgaten münfehimdir, bunu herkes anlayabilir. Kıyasta ise menatı hüküm, ancak içtihat ile bir takım şer'î mukaddimeler ile anlaşılabilir.

(4) : Delâleti nasda fer' asıldan ya âlâdır veya ona müsavidir, Kıyasta ise fer', asıldan ednadır. Meselâ: ebeveyne öf demek memnu olunve şetm de delâleti nas ile memnu bulunmuş olur. Fer' olan darp ve şetm ise asl olan öf demekten âlâdır, onun fevkindedir.

Kezalik: bir cinayeti irtikâp eden şahıs için «bu cinayetinden dola-

yı bir köle azat edeceksin» diye şarii mübin tarafından emredilmiş olsa bu cinayeti irtikâp edecek sair kimseler hakkında da bu cezanın lüzumu delâleti nas ile sabit olur. Burada ise asl ile fer'i, yâni: o şahsın asl olan cinayeti ile sair kimselerin fer' olan aynı mahiyetteki cinayetleri biri birine müsavîdir. Kıyasta ise fer', daima asıldan aşağı bulunur.

'5) : Delâleti nas ile sabit olan mânâ, yâni: illet, tahsis edilemez. Meselâ öf demenin memnuiyeti, eza illetinden dolayıdır. Bu eza tahsis edilerek bazı hususlarda ezanın haram olmaktan çıkarılması caiz olamaz. Bunda ittifak vardır. Fakat bu caiz olmamanın neden ileri geldiğinde ihtilâf olunmuştur.

Bazı zatlara göre, tahsis, umumî lâfızlarda caridir. Delâleti nas ise mânâ ile sabittir. Lâfız kabilinden değildir ki, kendisinde tahsis carî olsun.

Buna itiraz edilerek deniliyor ki: umumıyet, lâfızlara münhasır değildir, mânâlarda da mevcut olabilir. Bolluk, ucuzluk gibi sözlerdeki umumiyet, mânâlarında caridir. Tahsis ise umumun fer'idir. Bu cihetle mânâda da tahsis cari olabilir.

Bu muteriz zatlara göre delâleti nas ile sabit olan illette tahsisin ademi cereyanı, Bu umumiyet bakımından değildir. Belki nassın mânâsı, bir kere hükme illet olarak sabit olunca artık o mânânın bazı hâllerde illet olmaması mümkün olamaz. İşte bu itibar ile mezkûr illette tahsis kabil değildir.

239 — : Dal biliktiza: bir lâfızdır ki, vaz olunduğu mânânın şer'an muteber olması için bu mânâdan mukaddem isbatına şer'an lüzum ve ihtiyaç görülen bir medlûle delâlet eder. Şayet böyle bir lâzımı mütekaddim bulunmazsa o lâfzın aklen muteber bir mânâsı bulunsa da şer'an muteber bir mânâsı bulunamaz, bir muteber hüküm ifade edemez. Meselâ: bir kimse zevcesine «sen benden mutallakasın» dese bu sözün şer'an muteber olması için onu boşamış olması iktiza eder. Âdeta «ben seni tatlik etmişimdir, bu cihetle sen mutallakasın» denilmiş olur.

İşte «sen benden mutallakasın» sözünün «seni tatlik etmişimdir» sözüne delâleti bitarikiliktizadır. «Seni tatlik etmişimdir» sözü bir lâzımı mütekaddimdir. Eğer bu mukaddem lâzım bulunmasaydı «sen benden mutallakasın» sözü, hilâfı vaki olacağından şer'an muteber olmamak lâzım gelirdi.

340 — : Dal biliktizada umumiyet yoktur. Bu, Hanefîyeye göre bilâ umum sabit olur. Meselâ: yukarıdaki misâlde «sen benden mutallakasın» sözile bir talâk vaki olur. Çünkü bunun muktezası: «Ben seni tatlik ettim, sen talâk ile muttasif oldun» sözüdür. Bunda ise umum yoktur. Binaenaleyh zevç, «sen mutallakasın sözile üç talâka niyet etmiş

olsa da yine bir talâk vaki olmuş olur. İktizaî bir mânâ, tashihi kelâm için bizzarure sabit olur. Zaruret ise mânâyı iktizaînin tahtında bulunan efraddan yalnız birinin bulunmasile bertaraf olur. Artık sözü tashih için o efradın hepsini ispata hâcet bulunmaz.

341 — : Dal biliktizada umumiyet bulunmadığından dolayıdır ki, yeminlerde biliktiza sabit olacak mekân, zaman, fail, meful, sıfat, hâl, sebep gibi şeyleri tahsis caiz değildir. Meselâ: bir kimse «ben evden gitmeyeceğim» diye yemin ettikten sonra her ne zaman çıkıp hangi bir yere gitse hanis olur. Çünkü mukteza olan zaman ve gidilecek yer bulunmuş olur. Artık benim maksadım filân gün filân yere gitmek idi diye bu yeminin muktezası olan zamanı, mekânı tahsis edemez.

Kezalik: «filân şey yapılırsa şöyle olsun» diye yemin eden kimse, o şeyin herhangi kimse tarafından yapılmasile hanis olur. Maksadım filân şahsın yapması idi diye faili tahsis edemez. Zira bu yeminde lâalettayin bir fail, bitarikil iktiza sabittir, bunda umumiyet yoktur ki, böyle tahsis caiz olsun.

Kezalik: bir kimse, bir şahsa: «Köleni benim tarafımdan şu kadar meblâğ mukabilinde azat et» dese bu söz, bey'i iktiza eder. Bu beyi, bitarikil iktiza sabit olduğundan bunda hıyari rüyet, hıyari ayıp ve sair hiyarat sabit olmaz. Çünkü bu bey'i, bizzarure sabit olur. Yalnız bu bey'i ile zaruret mündefi olur. Burada hiyaratı ispat için bir zaruret yoktur. Bu hiyarat, sukuta muhtemel olan şartlar kabilindendir. Bunlar, bizzarure sabit olan beyi zımnında tahakkuk edemez.

Dal biliktiza ile istidlâl, istidlâlatı sahihedendir. Yalnız İmam Züfer buna muhaliftir.

MEFHUMU MUVAFAKAT İLE MEFHUMU MUHALEFETİN MAHİYETLERİ :

342 — : Bir lâfzın nutuk mahallinde olmaksızın kendisine delâlet ettiği şeye «delâleti mefhum» denir ki, mefhumu muvafakat ile mefhumu muhalefet kısımlarına ayrılır.

Mefhumu muvafakat, meskûtün anh olan şeyin mantuk olan şeye hükümde ispat ve nefiy itibariyle muvafık olmasıdır. Meselâ: «Zeyide ilminden dolayı hürmet etmeli» denilse bu söz, Zeydin gayrisine de ilminden dolayı hürmet edilmesini mefhumu muvafakat suretile ifade etmiş olur.

Mefhumu muhalefet, meskûtün anhin mantuk olan şeye hükmünde muhalif bulunmasıdır. Meselâ: «Ulemaya hürmet lâzımdır» denilse bundan cühelâya hürmetin ademi lüzumu münfehim olur.

343 — : Mefhumu muhalefet, muhaverelerde, muharebelerde, rivayetlerde, musanniflerin sözlerinde muteberdir. Meselâ: bir kimse bir

şahsa «bana bir fıkıh kitabı al» dese o şahıs bir hadis kitabı alamaz. Fakat mefhumu muhalefet, şer'î hükümleri istinbat hususunda da bir delil teşkil eder mi, kendisile istidlâl sahih midir? Bu hususta Hanefiyye ile Şafiiyye arasında ihtilâf vardır. Hanefîlere göre mefhumu muhalefet, sahih bir istidlâl tariki değildir. Bir şeyi zikr ile tahsis etmek, maadasına münafî olmaz. İsbat nefiye ve nefi isbata vaz olunmamıştır. Bunlardan biri diğerine delâlet etmez. Mantukun hükmünün hilâfini meskûtün anhde isbat için başka bir delil bulunmalıdır.

Şafiîlere göre ise mefhumu muhalefet de dal bilibare, dal bilişare, dal biddelâle ve dal biliktiza gibi hükme medar olan sahih istidlâller cümlesindendir. Ve illâ tahsis bizzikirde fâide bulunmaz.

344 — : Mefhumu muhalefetin sahih bir istidlâl tariki olduğuna kail olan zatlar, bunu bu şartlar ile takyit etmektedirler. Aksi takdirde hükme medar olamaz.

(1) : Mantukun zikrinde bunun hükmünü meskûtün anhten nefiy etmekten başka bir fâide zahir olmamalıdır. Zahir olursa mefhumu muhalefet, bir delîl teşkil etmez.

Meselâ: Zimmîlerin mallarına tecavüz etmemelidir» denilse müslümanların mallarına tecavüzün cevazı anlaşılamaz. Belki bununla zimmîlerin hukukuna fazla riayetin lüzumuna işaret faidesi belirmiş olur.

(2) : Mantukun zikri âdeta, masruf, yâni: mutad bir şeyi beyan kabilinden ibaret bulunmamalıdır. Ve illâ mefhumu muhalefet bir delîl olamaz.

Meselâ: «Hicir ve terbiyenizde bulunan üvey kızlarınızı almayınız» denilse bununla hicir ve terbiyede bulunmayan üvey kızları almanın cevazı ifade edilmiş olmaz. Belki bu hicir ve terbiye kaydi mutad ahvâle mebni irad edilmiş olur. Çünkü bu kızlar, ekseri üvey babalarının nezdinde bulunurlar.

(3) : Meskutün anh, hüküm itibarile mantuktan evlâ veya ona müsavî bulunmamalıdır. Aksi takdirde mefhumu muhalefet muteber olmaz. «Ebeveyninize öf demeyin» denilmesi gibi ki bu, darp ve şetmin cevazını göstermez. Çünkü meskûtün anh olan darp ve şetm, eza hükmü bakımından öf demekten daha ziyadedir.

(4) : Mantukun zikri muhatapca meçhul olmasından dolayı olmamalıdır. Ve illâ mefhumu muhalefet bir delîl olamaz. Meselâ: Hanbelî fukahasının fazileti muhatapça meçhul olduğu cihetle ona hitaben: «Hanbelî fukahası fazıl zatlardır» denilse Hanefî veya Şafiî fukahasının ademi faziletine telmih edilmiş olmaz.

(5) : Mantukun zikri, bir suale veya hâdiseye cevap olarak vukubulmuş olmamalıdır. Ve illâ mefhumu muhalefet, muteber olmaz. Bunlar Şafiîlerce de böyledir.

Meselâ: saime kabilinden olan develerden zekât lâzım gelip gelmiyeceğini sual eden kimseye «saime olan develerden zekât lâzım gelir» denilse bu söz, saime olan koyunlardan vesair hayvanlardan zekât lâzım gelmeyeceğine delâlet etmez.

345 — : Mefhumu muhalefet, şu sekiz kısma ayrılır: Mefhumu lâkap, mefhumu sıfat, mefhumu şart, mefhumu gayet, mefhumu istisna kip, mefhumu sıfat, mefhumu şart, mefhumu gayet, mefhumu istisna, mefhumu innema, mefhumu adet, mefhumu hasr, bunlar için ıstılahat kısmındaki 43-53 üncü meselelere müracaat!.

FÂSİD İSTİDLÂLLER :

346 — : Mefhumu muhalefet ile istidlâl, Hanefiyece vücuhü fâsi eden olduğu gibi nazımda mukarenetin hükümde müsavatı icap edeceğine kail olmak da Hanefîlerce vücuhü fâsidedendir. Bu müsavata kail olan şafiîler diyorlar ki:

Meselâ: «Cae Zeydün ve Amr = Zeyd ve Amr geldi» denilse Amr, nazmen Zeyde mukarin bulunmuş olur. O hâlde Zeydin gelmesi hakkındaki hükme Amr da dahil bulunur.

Kezalik: (أقيموا الصلوة وآتوا الزكوة) âyeti kerimesindeki zekât, salât üzerine atfedilmiş, aralarında nazmen mukarenet bulunmuştur. Namaz ile baliğ ve baliğe olanlar mükellef oldukları gibi zekât ile de bunlar mükelleftirler. Çocuklar ise namaz ile mükellef olmadıklarından zekât ile de mükellef olmazlar. Çünkü matufun aleyhin hükmü, arasındaki mukareneti kelâmiyeden dolayı mâtufda da carîdir.

Buna cevaben deniliyor ki: mâtuf, bir cümlei müstakille olmadığı takdirde kendisinden tam bir mânâ münfehim olabilmek için hükümde mâtufün aleyhe müsavi olmasına ihtiyaç vardır. Fakat matuf, müstakil bir cümle olursa bu müsavatı her hâldc müfit olmaz. Âyeti celîle ile muhatap olanlar, baliğ ve baliğe olanlardır. Çocukların zekât ile mükellef olmamaları ise bununla değil, başka delil ile sabittir. Bir hitabın muayyen bir zümreye tevcih edilmesi, o hitabın artık başka bir zümreye tevcih edilmeyeceğine delâlet etmez. Böyle bir şey haricî bir delilden anlaşılır.

347 — : Âmmi sebebine tahsis dahi Hanefîlerce vücuhi fasidedendir. Bir lâfzı âmı sebebi nüzul veya vürudüne hasrederek maadasından hükmünü nefy etmek doğru değildir. Meselâ: sirkat hakkındaki âyeti kerime, Safvan adında bir zatın ridasının çalınması üzerine nâzil olmuştur. Bunun hükmü, yalnız Safvanın ridasını çalmış olana mahsus değildir, belki bütün sarikler hakkında cari[illegible]

Hâsılı: âm olan bir delil, has olan sebebine münhasır değildir, belki o sebepte müşterek olan bütün fertlere şâmildir.

348 — : Mâlikîler ile Şafiîler ise âmın sebebine tahsis edileceğine kail olmuşlardır. Bunlara göre eğer âm, sebebine tahsis edilmezse bu âmmin hükmünden bazı efradını içtihat ile tahsis câiz olduğu gibi o efrattan biri olan bu sebebi de içtihat ile tahsis caiz olmak lâzım gelir. Artık âmmın hükmü o sebepde cari olmaz. O hâlde bu sebebin beyanı zait olur, bunun bir kıymeti kalmaz.

Kezalik: Eğer âm sebebine muhtes bulunmayıp sair ferdlere de şâmil olsa cevap, suale mutabık olmamış olur. Halbuki cevabın suale mutabakatı lâzımdır.

Buna Hanefîlerce şöyle cevap verilmektedir: âmmin tahsis kabul etmeyen bazı efradı vardır. Sebebi nüzul veya vürudu da o kabilden olabilir. Tahsis ihtimali, herhâlde tahsis vukuunu iktiza etmez. Sonra cevabın suale mutabakatı lüzumu, herhâlde cevabın suale müsavî olmasını icap etmez, cevap bazı fâideler mülâhazasile sualden daha şümullü olabilir. Elverir ki, sailin istediğini yerine getirsin, ona istediği malûmatı versin. İşte bu hâlde sual ile cevap arasında mutabakat husule gelmiş olur. Nitekim: (وما تلك بيمينك يا موسى) suali celiline Hazreti Musa'nın verdiği cevap, bu kabildendir. Hazreti Musa, Cenabıhakkın manevî huzurunda fazla mükâlemede bulunmak şerefine nailiyet için uzunca cevap vermeği ihtiyar etmiştir.

349 — : Âmmi mütekellimin garazına tahsis dahi Hanefîlerce vücuhü fâsidedendir. Şafiîler ise buna kaildirler. Onlara göre bir âmmin irad edilmesindeki garaz, mütekellimin sözünde musarrah gibidir. O hâlde sureten âm görülen bir lâfız, mânen elfazı hassadan olmuş olur, o garaza münhasır bulunur. Meselâ: (ان الابرار لفى نعيم) âyeti kerimesindeki ibrardan muradı ilâhî, eshabı kiramdır. Binaenaleyh bu âyetteki cennetle mübeşşeriyet hükmü, yalnız eshabı kirama mahsustur, sair ebrara şâmil değildir. Hanefîler buna cevaben diyorlar ki: âmmi mütekellimin garazına tahsis, âmmin muktezasını iptale müeddî olur. O hâlde mentukun hükmünü bırakıp meskûtün anhin hükmile amel etmeği iktiza eder ki bu, kavaidi lisaniyeye muhaliftir. Binaenaleyh âyeti kerime, mutlâka ebrar olanların naili naim olacaklarını mübeşşirdir, eshabı kiram da ebrardan olduklarından bu mübeşşeriyyet, onlara da, sair ebrara da şâmildir.

350 — : Mutlakı kıyasa muvafakat şartile olsun olmasın mukayyede haml dahi Hanefîlerce vücuhü fâsidedendir. Şafiîlerden bazılarına göre mutlak, herhâlde mukayyede haml olunur. Zira kayıt, şart mecrasında carîdir. Kıyas bu hamli icap etsin etmesin müsavidir. Bazı zatlara gö-

re de mutlak kıyasa muvafakat şartile mukayyede haml olunur. Yâni: mukayyetten maksat ne ise mutlaktan maksat da o olmuş olur.

Meselâ: Keffareti yemin ile keffareti ziharda alelitlak, yâni: mümin olsun olmasın bir rakabe azat edilmesi Hanefiyece kâfidir. Çünkü bunların hakkında rakabe, mutlak olarak zikredilmiştir. Keffareti katilde ise rakabenin mümin olması lâzımdır. Zira bunun hakkındaki rakabe, mümin olmakla mukayyettir.

Binaenaleyh keffareti yemin ile keffareti zihar hakkındaki mutlak rakabeyi kefareti katildeki mukayyet rakabeye haml etmek Hanefîlerce icap etmez, Şafiîlerce icap eder.

Şafiîlere göre madem ki, hepsi keffarettir, artık katilde kifayet etmeyen gayri mümin rakabe, keffareti yemin ve ziharda da kifayet etmez. Şafiîlerin bu tarzı istidâli ise Hanefîlerce saih değildir. Bir cürm için kâfi bir ceza olmayan bir şey, diğer bir cürm için kâfi bir ceza olabilir. İsimde iştirâk, hükümde müsavatı müstelzim olmaz. Böyle bir haml, hükmü şer'îyi iptâldir ve nas mukabilinde kıyas tarikine gitmektir. Halbuki kıyasın şartı, nas'sın bulunmamasıdır. (Mutlak ve mukayyet mebhasine de müracaat.)

BEYANIN NEVİLERİ :

351 — : Beyan, lûgatte ilâm izhar, tebyin demektir. İlmi usulde: bir sözden veya fi'lden maksat ne olduğunu o söze, o fi'le müteallik bir söz veya fi'l ile izhar ve i'lam etmekten ibarettir. Beyan, bir nevi delildir, muradı müsbittir ve berveçhiâti beş nev'e münkasimdir:

(1) : Beyanı takrir: bir sözü mecaza veya hususa haml etmeği kat' edecek bir şey ile te'kit demektir. Şöyle ki: bir sözün mecaza ihtimâli bir şey ile kesilip atılırsa o sözün bir hakikat olduğu tezahür eder. Ve bir sözün hususa ihtimâli bir şey ile kesilip bertaraf edilirse o sözün âm olduğu taayyün eyler.

Meselâ: (ولا طائر يطير بجناحيه) = iki kanadile uçar bir kuş yoktur ki) kavli şerifindeki tairden murad, hakikaten kuştur. Çünkü «bicenahayhi» kelâmı, bir beyanı takrirdir, bu tair ile hakikaten uçan herhangi bir kuş murad edildiğini ilâm etmektedir.

Kezalik:(فسجد الملئكة كلهم اجمعون) nazmı şerifindeki elmelâike de bir lâfzı âmdır. Bu, umumî üzere caridir. Çünkü «küllühüm» kavli bunu göstermektedir. Artık elmelâiketü lâfzı âmminin tahsise ihtimâli kalmamıştır. «Ecmeun» kelimesi de bir tefsir mahiyetindedir, meleklerin birlikte secde ettiklerini belirtmektedir.

(2) : Beyanı tefsir; mücmel, müşterek, müşkil, hafî gibi kendisin-

den ne kasdedildiği kapalı bulunan bir sözü diğer bir söz veya iş ile izhar etmektir.

Meselâ: (اقيموا الصلوة) emri ilâhisindeki salât, bir mücmel lâfızdır. Acaba bununla muradı ilâhî nedir? İşte Resulüekrem, sallâllahü aleyhi vesellem efendimiz, bunu kendi fiillerile izah etmiş ve (صلوا كما رأيتموني اصلي) = benim nasıl namaz kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılınız) diye buyurmuştur. Binaenaleyh Resulüekrem'in bu fiilleri bir beyanı tefsir mahiyetinde bulunmuştur.

Kezalik: (السارق والسارقة فاقطعوا ايديهما) = hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesiniz.) âyeti kerimesi mücmeldir. Çalınan mal ne kadar olacaktır ve hırsızın eli neresinden kesilecektir?. Bunlar beyana muhtaçtır. Nebiyyi Efham Efendimiz ise «on dirhemden az miktardan dolayı el kesilmez» buyurmuş ve Safvan'ın ridasını çalanın elini tam bileğinden kestirmiştir. İşte Resulüllahın bu kavlile bu fiili bu hususta bir beyanı tefsir bulunmuştur.

(3) : Beyanı tağyir; sadrı kelâmın, yâni: ilk sözün, asıl söylenmesi istenilen şeyin mucebini ona bitişik diğer bir söz ile tağyir ederek mütekellimin asıl muradını izhar eylemekten ibarettir. Tahsis, istisna, şart, sıfat, gayet ve bedel denilen şeyler bütün beyanı tağyir kabilindendir. Bu tâbirler için ıstılahat kısmına müracaat!.

Meselâ: (احل الله البيع و حرم الربوا) âyeti kerimesindeki (و حرم الربوا) kavli şerifi, tahsis kabilinden bir beyanı tağyirdir. Çünkü sadrı kelâmı, yâni: (احل الله البيع) kavli şerifini tahsis etmiştir. Bu kavli şerif, herhangi bey' in helâl olduğunu gösterir, (و حرم الربوا) kavli şerifi ise bu umumiyeti tahsis etmiş; riba kabilinden olan bey'i sair beyilerden ayırmış, onun helâl olmadığını bildirmiş, muradı ilâhiyi izhar etmiştir.

Kezalik: «nefislerine mağlûp olan gafil kimselerden başka bütün insanlar, Hakteâlâ'ya ibadette bulunurlar» cümlesinde «bütün insanlar» sözü âmdir. «Nefislerine mağlûp olanlardan başka» sözü de bir istisna olup o âm olan sözü takyit etmiştir. Binaenaleyh bu da bir beyanı tağyirdir.

Kezalik: bir kimse refikasına: «Filân yere gidersen benden boş ol» dese bu sözü bir cümlei şartiyedir. «Benden boş ol» sözü mutlaktır, bununla hemen talâk vaki olur. «Filân yere gidersen» sözü ise şarttır, bu mutlakı takyit ve tağyir etmiş, boş olmanın filân yere gitmekle meşrut olduğunu göstermiştir. Binaenaleyh bu da bir beyanı tağyirdir.

Kezalik: «Bu akarın gallesini fukahadan olan fakirlere vakf ettim» sözünde fukahadan sıfatı da bir beyanı tağyirdir. Bu akarın gallesini fa-

kirlere vakf ettim sözünü takyit ve tağyir ederek vakfın fukahadan olmak vasfını haiz olan fakirlere aidiyetini bildirmiştir.

Kezalik: «Şu fakirlere bu ayın nihayetine kadar yardım et» denilse «bu ayın nihayetine kadar» sözü, bir gaye olarak şu fakirlere yardım et sözünü takyit ve tağyir etmiş olur. Binaenaleyh bu da bir beyanı tağyirdir.

Kezalik: (ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا) âyeti kerimesinde sadrı kelâm, yâni: (ولله على الناس حج البيت) kavli şerifi, her insana haccın farziyetini müfittir. (من استطاع اليه سبيلا) kavli kerimi ise bir bedeli ba'z olup bu sadrı kelâmı tağyir etmiş, Beytullahı ziyarete gidebilmek, kudretine mâlik olanlara Haccın farz olduğunu ifade ederek muradı ilâhînin neden ibaret bulunduğunu izhar eylemiştir. Binaenaleyh bu da birbeyanı tağyirdir.

«Beyanı tağyir, daima tağyir ettiği söze muttasıl olur, ondan ayrılmaz. Diğer bir tâğbir ile beyanı tağyir, vakti hitaptan sonraya kalmaz. Çünkü beyanı tağyir ile tağyir ettiği söz, bir kelâmdır, birbirine muttasıl olmaları lâzımdır. Beyanı takrir ile beyanı tefsir ise her ne kadar hâcet vaktinden teehhür etmezse de hitap vaktinden teehhür edebilir. Meselâ: bir söz, evvelâ mücmel olarak söylenir, sonra da o söz kendisile âmel edileceği zaman tefsir edilerek kendisinden murad ve maksat ne olduğu izah edilir.

(4) : Beyanı zaruret; izaha muhtaç olan bir şeyi lisan bakımından esasen izaha mevzu olmayan bir şey ile bir nevi tavzih demektir ki, aşağıdaki nevilere ayrılır:

(a) : Mantuk hükmünde olan bir meskûtün anh, beyanı zaruret kabilindendir.

Meselâ: (فان لم يكن له ولد وورثه ابواه فلامه الثلث) âyeti kerimesinde çocuğu olmayan bir müteveffanın terekesine yalnız anasile babası tevarüs etse anasına terekesinin üçte biri verilir, buyurulmuştur, babasının hissesi ise meskûtün anhtir. Fakat bu meskûtün anh, mantuk hükmündedir. Çünkü başka varis yok, valdesinin sehmi üçte bir, o hâlde uçte ikisinin de babasına aidiyeti bizzarure anlaşılmış olur. Nitekim iki şerikten biri diğerine: «Şu kazandığımız malın yarısı senin olsun». dese diğer yarısı da benim olsun demiş gibi olur.

(b) : Sözü ihtisar etmek zaruretile sabit olan bir beyan da beyanı zaruret demektir. Meselâ: bir kimse (على مائة ودرهم) dese (على مائةدرهم و درهم) = benim yüz bir dirhem borcum vardır» demiş olur. Çünkü birinci dir-

hem sözü ihtisar maksadile hazfedilmiş, matûf olan ikinci dirhem ise bunu mübeyyin bulunmuştur.

(c) : Hâcet zamanında sükût dahi beyanı zaruret kabilindendir. Meselâ: Resulüekrem'in bir şeyi görüp de sükût buyurmuş olması, o şeyin meşruiyetini ifade eder. Bu sükût, bir izah tarzı değildir, fakat böyle söze hâcet zamanında vukuu bir nevi izah demektir ki, o şeyin meşruiyetini gösterir.

Kezalik: babası tarafından kocaya verilen bir bikri baliğenin sükût etmesi, buna rıza demektir. Çünkü razı olmasaydı sükût etmemesi lâzım gelirdi.

Kezalik: kendisine yemin tevcih edilen şahsın bu yemininden nükûl etmesi, müddea bihi itiraf sayılır.

Kezalik: bir akardaki şefiin şüf'a talebinde bulunmayıp sükût etmesi, bir beyanı zaruret olup şüf'a hakkını iskat ettiğini ifade eder.

(5) : Beyanı tebdil; bu nesh demektir. Şöyle ki nesh, lûgatte izale, tahvil, tebdil mânâsınadır. Tebdil ise bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şey koymaktan ibarettir. Usuliyyuna göre nesh ise: bir hükmü şer'înin hilâfına ondan müteahhır olan bir delili şer'înin delâlet etmesidir. Bu müteahhır olan delîle «nâsih» o ref edilen hükme de «mensuh» denir. Nitekim bunlar aşağıda izah edilecektir.

NESHA DAİR MALUMAT :

352 — : Nesh, aklen ve naklen caiz ve haddi zâtında vakîdir. Şöyle ki: Allahüteealâ Hazretleri kulları hakkında dilediği gibi tasarruf edebilir, kullarını bir zaman bir hükme, diğer bir zaman da başka bir hükme tâbi tutabilir, buna kimsenin itiraza hakkı yoktur. Maahaza Allahütealâ hakîmdir, rahîmdir, kullarının faideleri için bazı hükümlerini tebdil buyurmasına ne mâni vardır? Zamanların, mizaçların ihtilâfile ilâçlar ihtilâf edeceği gibi vakitlerin ihtilâfı ile insanların maslahatları değişebilir. İşte bundan dolayı bazı hükümlerde tebdilât vukuu, aklen câiz ve hikmete muvafıktır.

Nesh, naklen de caiz ve sabittir. Nitekim evvelki peygamberlere ait şeriatler bilâhare nesh edilmiştir. Ezcümle Hazreti Âdem'in zamanında kız kardeşle evlenmek câiz iken bilâhare diğer şeriatlerde bu baptaki cevaz nesh edilmiştir.

Kezalik: Hazreti Yâkup zamanında iki kız kardeşi nikâhta cem etmek câiz iken, bu şeriati islâmiyede mensuh bulunmuştur.

353 — : Ebu Müslim, şerayii salifede nesh vukuuna kail değildir. Ona göre bu şeriatler zaten muvakkat idi, artık onlar öyle muvakkat olunca muahhar bir şeriate nasih denilemez. Fakat cümhurü ulema, evvelki şeriatlerin sarahaten muvakkat olduğunu teslim etmemektedirler. Bu şeriatler mutlak olduğu hâlde bilâhare nesh edilmiştir.

354 — : İsevîler, neshi kabul ettikleri hâlde Musevîler, kabul etmemektedirler. Bunların iddialarına nazaran eğer nesh vâki olsa bundan dolayı beda, yâni: şariî mübinin —hâşâ— cehli lâzım gelir, evvelki hükmünden bilâhare zuhur eden ve kendisince evvelce malûm bulunmayan bir maslahattan dolayı vazgeçmiş olur. Bu ise Şariî Alîm hakkında mutasavver değildir. Görülüyor ki, Musevîler, neshin mahiyetini hakkile anlamış bulunmuyorlar.

Nesh, haddi zâtında Hakteâlâ'ya nazaran bir hükmün nihayet bulduğunu beyandan ibarettir. O hüküm zaten ilmi ilâhîde muvakkat bulunmuştur, zamanı gelince mükelleflere ilâm edilmiş oluyor, mükelleflere nazaran bir ref' ve tebdilden ibaret olan nesh, Şariî Mübine nazaran muvakkat bir zamanın nihayet bulduğunu beyandan başka değildir, artık bundan dolayı neden beda, cehil lâzım gelsin?.

355 — : Neshin mahalli, yâni: kendisinde nesh carî olabilecek şey, kendisine tevkıt ve tebit lâhık olmayan bir hükmü şer'iî fer'îden ibarettir. Bu hâlde maziye, hâle, istikbale ait bir haberde nesh carî olmaz. Çünkü böyle bir nesh, yâ kizbi veya cehli müstelzim olur.

Kezalik: itikada müteallik şer'î hükümlerde nesh câri değildir. Zira bunlar, zaman ile değişmez, birer sabit hakikattir. Meselâ: sıfatı ilâhiye kadimdir, bunlarda nesh mutasavver değildir. Ve iman bir vecibedir, bunda da nesh câri olamaz.

Kezalik: hissî veya aklî olan hükümlerde nesh tasavvur olunamaz. Çünkü bunların mahiyetleri zaman ile tebeddül etmez. Meselâ: «Ateş yakıcıdır. Bir malûl, illetinden mukaddem mevcut olamaz.» hükümlerinde nesh câri değildir.

Kezalik: (الجهاد ماض الى يوم القيامة) buyurulmuştur. Cihad hakkındaki hüküm, kıyamete kadar devam ile tevkit edilmiştir. Artık bunda da nesh câri olamaz.

Tevkıt veya te'bit, hükmün değil de mahkûmün bihin kaydi bulunursa onda nesh cereyan edip etmeyeceğinde ihtilâf olunmuştur. Cümhura göre bunda nesh câri olabilir. (صوموا ابدا)= ebediyen oruç tutunuz) denilmesi gibi.

356 — : Neshin şartı, nasihin ya kitap veya sünnet olmasıdır ve nasih olan şer'î delilin mensuh olan hükmü şer'îden müterahî = muahhar bulunmasıdır.

Şöyle ki: kıyas ile, icma ile bir şer'î hüküm nesh edilemez. Çünkü nesh, yalnız Resulüekrem'in hayatında vâki olabilirdi, onun hayatında ise nesh, kıyas ile veya icma ile değil, ancak kendisinin beyanatile malûm olabilirdi. Bir de kıyas, bir delili zannîdir, nass ile sâbit bir hükmü nesh edemez. İcma ise zamanı nebevîde câri olamazdı, dinî hususlarda

bizzat kendisine müracaat edilirdi, kendisinin beyanatı hilâfına bir icma vukuu tasavvur olunamazdı. İcma, Resulüekrem'in reyinin dûnündedir. Resulüllâhın münferiden beyanatı kâfidir. İcma, hayatı nebevîde bir hüccet olamazdı. Zamanı Nebevîden sonra ise nesh câri olamaz ki, icma ile vâki olabilsin.

Velhâsıl: kıyas ile icma, ne nasih ve ne de mensuh olamaz. Kıyas, haddi zâtında muzhir olduğundan hakikatte nasih ve mensuh, makısün aleyh olan nas olmak lâzım gelir. Bu cihetledir ki, «mensuh bir hükümden istihraç olunan bir kıyas bilittifak mensuhtur» denilir. Zira asıl mensuh olunca fer'in hükmü kalmaz.

Maamafih icma ile nesh vukuuna kail olanlar da vardır. Fakat bir hükmün mensuhiyeti hakkında icma vukuu bilittifak câizdir. Bu mensuhiyet, başka bir şer'î delile müstenit bulunur, icma ise bu delilin mevcudiyeti hakkında münakit olmuş olur.

357 — : Kitap kitap ile, sünnet sünnet ile ve sünnet kitap ile, kitapta mütevatir veya meşhur sünnet ile nesh edilmiş olabilir. Haberi ahad kabilinden olan bir sünnet ile ne kitap, ne de mütevatir veya meşhur bir sünnet nesh edilemez, belki kendisi gibi bir haberi vahid nesh edilebilir.

Meselâ: (كتب عليكم اذا حضر احدكم الموت..) âyeti celilesile ebeveyne, akrabaya marazı mevt zamanında vasiyette bulunulması farz kılınmıştı. Sonra bu hüküm: (يوصيكم الله فى اولادكم ..) âyeti kerimesile nesh edilmiştir.

Kezalik: Resulüekrem, sallâllâhü aleyhi vesellem efendimiz, evvelce kabirleri ziyaretten men buyurmuşlardı. Sonra bunu: (كنت نهيتكم عن زيارة القبور الا فزوروها..) hadisi şerifile nesh buyurmuşlardır.

Kezalik : Resulüekrem Efendimiz, Medineimünevvere'ye hicret buyurduklarından sonra bir müddet beyti mukaddese müteveccihen namaz kılmışlardı. Bu, bir sünneti fiiliye idi. Sonra bu sünnet: (فول وجهك شطر المسجد الحرام) âyeti celilesile nesh olunmuştur.

Kezalik: Fahriâlem Efendimize dokuz zevceden maadası helâl olmayacağı: (لا يحل لك النساء من بعد..) âyeti kerimesile beyan buyurulmuştu. Bilâhare Resulüekrem'e dilediği kadar zevce edinmenin mübah buyurulduğu Resulüllâhtan rivayet olunmuştur. Hattâ Hazreti Âişe'nin: (ما قبض النبى صلى الله عليه وسلم حتى اباح الله له من النساء ما شاء) dediği mervîdir. Bu hâlde kitap ile sabit olan bir memnuiyet hükmü, sünnet ile nesh edilmiş olur.

358 — : Yukarıda yazılan dört kısım nesh, Hanefîlere göredir. Şafiîler, son iki kısma kail değildirler. Onlara göre kitap ile sünnet nesh edilirse hakkı risalette ta'nı mucip olur. Sünnet ile kitap nesh olunursa za-

yıf ile kavinin tebdili lâzım gelir. Cevaben deniliyor ki: bâtıl bir ta'na itibar yoktur. Sünnet dahi vahyi ilâhî olmakla kavidir.

Sahihi Müslim şerhi (فتح الملهم) de denildiği veçhile nesl ...adem ki, bir hükmün hitamı müddetini beyandan ibarettir, o hâlde kitapta mezkûr bir hükmün hitamı müddetini Resulüekrem dahi beyan edebilir. O, zaten ahkâmı ilâhiyeyi mübeyyin olarak ba's buyurulmuştur. Maahaza sünnet ile kitabın nesh edilmesinde Resulüekrem'in menzilesini i'lâ ve sünnete tâzim vardır. Şu kadar var ki sünnet ile nesh, kitabın yalnız hükmünde câri olur, nazmında câri olamaz. Sünnet ile kitabın nazmını tebdil ve izale câiz değildir. Bilâkis Resulüllâhın lisanile beyan buyurulmuş bir hükmü şer'înin müddetini Allahtelâ'nın kitabile beyan buyurması da mümkindir. Çünkü kitabın nazmı da münzel olduğundan bununla sünnet üzerine ziyade câri olabilir.

360 — : Kitabullahta vukubulan neshler şu dört kısma ayrılmıştır:

(1) : Hem tilâveti, hem de hükmü mensuh olan âyetler. Nitekim kütübi salifenin neshi bu kabildendir. Bunlar, ya hâfızalardan silinmek veya âlimlerin ölmeleri suretile nesh edilmiştir. Hattâ rivayete göre Ahzab sûrei celîlesinin âyetleri Bakara sûrei celîlesine müsavi iken bilâhara bazılarının hükmile beraber tilâvetleri de nesh olunmuştur. Fakat bu nesh, Resulullahın zamanı hayatına mahsustur, ahirete irtihallerinden sonra artık böyle bir nesh aslâ câiz değildir. Hiçbir âyeti kerime hakkında nisyan ve terki tilâvetle mehcuriyet tasavvur olunamaz. (انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون = Kur'anı şüphesiz biz indirdik, onu muhafaza da şüphe yok ki, biz edeceğiz.) âyeti kerimesi bunu natıktır.

(2) : Tilâveti mensuh olmayıp yalnız hükmü mensuh olan âyetler. Nitekim zaniyelerin lisan ile iza ve hanelerinde haps edilmeleri hakkındaki âyeti cel'lenin hükmü nesh edilip tilâveti bâki kalmıştır. Bu tilâvetin de ayrıca hükümleri vardır. Bunun teberrüken okunması, bununla namazın cevazı, bununla sabık hükmün bilinmesi ve ümmet hakkında bir nimeti ilâhiye olarak kolaylık gösterildiğini ilâm bu cümledendir.

(3) : Hükmü baki kalıp yalnız tilâveti nesh edilen âyetler. Hazreti Ömer'den rivayet edildiğine nazaran: (والشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما نكالا من الله)

= ihtiyar erkek ve kadın zinada bulunurlarsa ikisini de Haktealâ tarafından bir azap olarak recm ediniz.) kavli şerifi, bir âyeti celile iken badehu hükmü ipka edilip tilâveti nesh olunmuştur. Bunların, haklarında ise recm hükmü bakidir. Maamafih Ebu Abdillah ibni Zafer (ينبوع الحياة)

adındaki tefsirinde bunun mensuh bir âyet olduğunu inkâr etmiştir. Çünkü haberi vahid ile bir şeyin Kur'andan olduğu ispat edilemez.

Kezalik : İbni Mes'ud (radıyallâhü anh)ın mushafında olan (فصيام ثلثة ايام متتابعات) âyeti kerimesindeki «mütetabiat» kavli şerifi gibi ki, bunun nazmı mensuh ise de hükmü bakîdir. Keffareti yeminden dolayı tutulacak üç günlük oruçta tetabi, tevali lâzımdır.

Yalnız tilâvetin mensuhiyetindeki hikmet, ümmeti merhumenin emri ilâhiye ne derecelerde imtisal gösterdiğini izhardan vesaireden ibarettir. Çünkü tilâvet olunan bir nas bulunmadığı hâlde onun mücerret rivayet edilen hükmüne imtisâl edilmesi, ümmeti merhumenin hakka ibadet ve taat hususundaki mükemmeliyetini, yüksek diyanetini ibraz eder.

(4) Asıl hükmü baki olduğu hâlde bir vasfı mensuh olan âyetlerdir. Meselâ: aşura orucunun farziyeti nesh edildiği hâlde çevazı mendup olarak kalmıştır. İşte bunda asıl hüküm ki oruçtur, o nesh edilmeyip onun vasfı olan farziyyet nesh edilmiştir.

Kezalik: nas üzerine ziyade bu kabildendir. Çünkü bu ziyade Hanefîlerce nesh sayılır. Meselâ: keffareti yemin için mutlâka rakabe azat etmenin kifayet edeceği nas ile sabittir. İmdi bu rakabe, mümin olmakla takyit edilirse ziyade alennas kabilinden olarak bir nesh mahiyetinde bulunur. Nitekim Şafiîler bu takyide kail bulunmuşlardır. Maahaza Şafiîlerce bu takyid, bu ziyade alennas, bir nesh değil, bir tahsistir.

(فتح الملهم شرح صحيح مسلم)

361 — : Nasih, mensuhtan ya daha hafif veya mensuna müsavî veya mensuhtan daha meşakkatli olur. Meselâ: bir zaman ramazan şerif gecelerinde uyuduktan sonra yiyip içmek, zevceye tekarrüp etmek memnu idi. Sonra bunlar fecre kadar mübah oldu. İşte burada nasih, mensuhtan ehaftır.

Kezalik: bir zaman Mescidi aksaya doğru namaz kılınırdı, sonra Kâbei Muazzama'ya doğru kılınması emr olundu. Bunda da nasih, mensuha müsavîdir.

Bidayeti islâmda oruç ile mükellef olanlar, oruç tutmak ile fidye vermek beyninde muhayyer idiler. Sonra oruç tutmaya muktedir olanlar için herhâlde oruç tutmaları farz oldu. Bunda da nasih, mensuhtan daha meşakkatlidir.

«Şafiîlere göre nasih, mensuhtan eşed olamaz. (ما ننسخ من آية او ننسها نات بخير منها او مثلها = biz herhangi bir âyeti nesh eder veya unutturur isek ondan hayırlısını veya onun gibisini getiririz.) âyeti kerimesi, buna delildir.

Buna cevaben deniliyor ki : hayriyyet başka, eşeddiyet başkadır.

Bir şey daha muvakkatli olduğu hâlde daha hayırlı, daha faydalı olabilir. Nitekim: (أفضل الأعمال أحمزها = Amellerin en faziletlisi, en şiddetlisi, en güç olanıdır.) buyurulmuştur.

362 — : Bir hükmün nasih veya mensuh olduğu, ya Resulüekrem'in beyanile veya sahabei kiramın tensısile veya iki mütearız delilin nüzul veya vürud tarihlerile veya hakkında bir icma vukuile malûm olur.

Meselâ: Kabirleri ziyaret hakkındaki memnuiyetin nesh edildiği, Resulüekrem'in (كنت نهيتكم عن زيارة القبور ..) = kabirleri ziyaretten sizi menetmiş idim, badema ziyaret ediniz. Çünkü o, ölümü hatırlatır.) kavli şerifile bilinmiştir.

Kezalik : bidayeti islâmda nutfenin gelmesinden dolayı yıkanılıp yıkanılmaması hususunda bir ruhsat vardı. Sonra bu ruhsat nesh olunup — şehvetle gelen bir nutfeden dolayı yıkanmak — bir âyeti celile ile farz olmuştur. İşte sahabei kiramdan Übeyyibni Kâ'bın (كان الماء من الماء رخصة في أول الإسلام ثم أمر بالغسل) = nutfenin gelmesinden dolayı yıkanmak müslümanlığın başlangıcında bir ruhsat idi, sonra yıkanılmasile emr olunmuştur.) kavli, bu nasihiyyeti ifade etmektedir. (رواه أبو داود)

Kezalik : Şeddadın rivayetine göre hacamat yapanın ve yaptıranın oruçları bozulur. İbni Abbas'ın rivayetine göre ise Resulü Ekrem Efendimiz oruçlu olduğu hâlde kan aldırmıştır. Şeddadın rivayetinde istinat ettiği hadis, fetih senesinde varid olmuştur. İbni Abbas'ın şahid olduğu sünneti filiyye ise Haccetülveda senesindedir. Binaenaleyh muahhar olan bu sünneti filiyye ile mukaddem bulunan hadisin nesh edildiği anlaşılmaktadır.

Kezalik : dördüncü defa olarak şarap içenin katli hakkındaki bir hükmün; bir emrin mensuh olduğu icmaın delâletile bilinmiştir. Yâni bu hükmün hilâfı hakkında muahhar bir hükmü şer'î bulunduğuna icma, şehadet etmektedir.

363 — : Bir âyetin, bir hükmün nasih veya mensuh olduğunu tayin hususunda rey ve içtihat ile hareket olunamaz. Bu ancak sahih bir nakl ile, bir tarih ile bilinir. Bir kısım müfessirler, müellifler, nasih ile mensuhun adedini pek çok göstermiş, bunlara dair müteaddit kitaplar yazmışlardır. Fakat Fahri Razî gibi müdekkik müfessirler, âlimler, hakikaten nasih ile mensuh olan âyetleri tayine muvaffak olmuş, bunların öyle zan edildiği kadar çok olmadığını ispat etmişlerdir.

İmam Süyutînin «İtkan» ında yazdığına göre bunların adedi nihayet yirmi veya yirmi birden ibarettir. Aralarını telif kabil, beyinlerinde bir muaraza gayri zahir olan bir kısım âyetleri, hükümleri nasihiyetle, mensuhiyetle yad etmek, sathî düşüncelerden ileri gelmiş bulunmaktadır.

İSTİSNALARA DAİR MÂLÛMAT :

364 — : Bazı şeyleri diğer bazı şeylerin hükmüne dühulden hariç bırakmak mânâsına olan istisna, —ıstılahat kısmında yazılmış olduğu üzere— istisnai muttasıl ve istisnai munfasıl kısımlarına ayrılır. İstisnai muttasıl ile müstesna olan şeyler, müstesna minh ile cinsen müttehit olur. İstisnayı munkati ile müstesna bulunan şeyler de müstesna minh ile cinsen müttehit bulunmaz. (91, 92, 93) üncü meselelere müracaat!.

İstisnai muttasıl, Hanefîlerce «ba'dessünya baki hakkında tekellümden, yâni: müstesnadan maadası hakkında hüküm vermekten ibarettir, müstesnanın hükmü ise meskûtün anh kalmış olur.

Meselâ: Herkesin bey' ve şirası câizdir, kasırların bey' ve şirası ise müstesna» denilse kasırların, bey' ve şirası müstesna, sözü bir istisnai muttasıl olup bu müstesna hakkında bir hüküm verilmemiş, yalnız kasırlardan başka kimselerin bey' ve şirasının cevazı hakkında hüküm verilmiş olur.

Fakat Şâfiîlere göre istisnai muttasıl, nefiden sonra ispat, ispattan sonra nefîdir. Meselâ: «Bana Zeyd'den başkası gelmedi» denilse Zeyd'in gelmesi ispat, maadasının gelmesi nefy edilmiş olur. Bilâkis «Bana Zeyd' den başka herkes geldi» denilse Zeyd'in, gelmesi nefy, başkalarının gelmeleri ispat edilmiş olur.

İstisnai muttasıl ile istisnai munkatia istisna denilmesi, bir hakikati ıstılahiyedir. Fakat munkatia istisna denilmesi, lûgat itibarile mecazdır. Çünkü bunda müstesna, müstesna minhe dahil değildir ki, ondan hakikaten istisna mutasavver olsun.

365 — : Müstesna, müstesna minhin lâfzile olunca ondan ekal olmalıdır, ondan daha çok veya mefhumen ona müsavi olmamalıdır. Çünkü bu takdirde istisna, lâğv olur. İstisnadan sonra bir şey kalmalıdır ki, istisnada fayda bulunsun ve illâ istisna bâtıl olup evvelki söz, yâni müstesna minh olduğu gibi bâki kalır.

Meselâ: «Dört veya üç dirhemi müstesna olmak üzere üç dirhem borcum vardır» denilemez. Fakat «İki dirhemi müstesna olmak üzere üç dirhem borcum vardır» denilebilir, bununla bir dirhem borç itiraf edilmiş olur.

Yalnız İmam Ebu Yûsüf'e göre müstesna, bakiden ekal olmalıdır. Buna göre üçten bir istisna edilebilirse de iki istisna edilemez. Çünkü bu iki, baki kalan birden ziyadedir.

Arapça olarak : (Enti talikun selâsen illâisneyni = sen üç talâk boşsun iki talâk müstesna) denilse bir talâk olur. Fakat (Abidi ahrarün illâ Abidi = kölelerim azattırlar kölelerim müstesna) denilse istisna lâğv olup bütün köleleri azat olmuş olur.

Kezalik: (İmaî keza illâ memlûkâti = cariyelerim şöyle olsun memlûkelerim müstesna) denilince de hüküm böyledir. Çünkü memlûkâti sözü imaî sözüne mefhumen müsavîdir.

Kezalik : (Aliyye selâsetün illâ selâsetün illâsneyni = üzerime üç vardır üç müstesna, iki müstesna) denilse dört dirhem itiraf edilmiş olur. Çünkü birinci müstesna minh alâ hâlihi kalmış olur. Ona müsavi olan (illâ selâsetün) müstesnasından iki istisna edilmekle bir de ondan kalmış olur ki, mecmuu dörttür.

366 — : İstisna, birbirine atf edilmiş cümlelerden sonra gelince bu istisna, son cümleye masruf olur. Çünkü buna sarfı mütehakkaktır, diğerlerine sarfı muhtemeldir. Halbuki diğerlerindeki hüküm, müstakillen müteyakkandır. Artık ihtimâl ile bu müteyakkan izale edilemez. İmamı Şafiîye göre ise bu istisna, bütün cümlelere masruf olur. Zira harfi cem ile, yani vavı âtıfe ile cemi, cemi lâfizle cemi hükmündedir. Artık istisnanın makabli cemi sigasile olunca istisna hepsine münsarif olacağı gibi harfi cem ile olunca da münsarif olur.

Meselâ: (والذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة ولا تقبلوا لهم شهادة ابدا و اولئك هم الفاسقون الا الذين تابوا..) âyeti celilesindeki istisna, Hanefîlere göre yalnız son cümle olan (اولئك هم الفاسقون) ne münsariftir. Binaenaleyh muhsanalara kazf edenler, taip olunca fâsik olmaktan kurtulurlar. Fakat bunun ile şahadetlerinin kabul edilmesi lâzım gelmez. Çünkü bu istisna, (ولا تقبلوا لهم شهادة ابدا)cümlesine de münsarif değildir, onun hükmü olduğu gibi kalmıştır.

İmamı Şâfiîye göre ise bu istisna, o cümleye de münsarif olduğundan ba'dettevbe şahadetleri kabul edilebilir.

TA'LİKLERE DAİR MALÛMAT :

367 — : Usuliyyunca şart denilen tâlik, yâni: bir cümlenin mazmununun husulünü diğer bir cümlenin mazmununun husulüne rapt etmek, meselâ: bir kölenin azat olmasını şöyle bir harekette bulunmasına bağlamak, Hanefîyyeye göre ilk evvel iliyyeti men eder, buna hükmün memnuiyeti de bizzarure lâzım gelir. Şafiîyeye göre ise tâlik, doğrudan doğruya hükmü men eder. Şöyle ki: Eğer tâlik bulunmasaydı hüküm filhal sabit olurdu. Meselâ: bir kimse kölesine: «Sen filân yere gidersen azat ol» dese «Sen filân yere gidersen» sözü bir şarttır. «Azat ol» sözü de bir cezadır. Bu iki cümleden ikincisinin husulü birincisinin husulüne muallâk bulunmuştur. Bu cümlei şartiyedeki «azat ol» sözü, ıtk hâdisesi için bir illettir. İşte bu cümledeki şart; Hanefîyyeye göre bu illetin tesirini men etmiştir. Bu şart tahakkuk etmedikçe «azat ol» sözü bir illet olarak ıtk hâdisesini vücude getiremez.

Şâfiîyeye göre ise bu şart, doğrudan doğruya ıtk hâdisesini men etmiştir. Yoksa «azat ol» sözünün illiyetini men etmiş değildir. Bu ihtilâfın semeresi aşağıdaki meselelerden tebarüz eder.

368 — : Hanefîyeye göre bir illetin zamanı vücudile şartın zamanı vücudü birdir. Şart vücut bulmadıkça illet, mevcut olamaz. Meselâ: «Filân yere gidersen azat ol» misâlimizde filân yere gidilmedikçe «azat ol» sözü bir illet olarak mün'akit olmuş olmaz. Ne vakit o yere gidilirse o zaman «azat ol» sözü, bir illet olarak ıtk hâdisesini vücude getirir.

Şafiîyeye göre ise illetin zamanı şartın vücude gelmesi zamanı değil, telâffuz olunması zamanıdır. Binaenaleyh «Filân yere gidersen azat ol» denildi mi «Sen azat ol» sözü, hemen bir illet olarak münakit olmuş olur, yalnız tesiri şartın vücude gelmesi zamanında husule gelir.

Bu ihtilâfın semeresi şudur: talâk, ıtk gibi bir tasarrufu şer'iyi müstakbel bir mülke tâlik etmek Hanefîyece caiz, Şafiîyece caiz değildir. Çünkü bir tasarrufu şer'înin sıhhati için illetin inikadı zamanında mülkün, yâni: o tasarrufun taallûk edeceği mahallin mevcudiyeti bilittifak şarttır. Binaenaleyh bir kimse, meselâ: «filân kadını alırsam boş olsun» veya «Filânın şu kölesini satın alırsam azat olsun» dese o kadını veya o köleyi alınca Hanefîyeye göre talâk ve ıtk hâdiseleri vücude gelir. Şafiîyeye göre ise vücude gelmez. Zira Hanefîyeye göre bu tâlikteki «boş olsun», «azat olsun» sözleri mezkûr şartların vücude gelmeleri ânında birer illet olarak münakit olur. Şartların vücude gelmelerile mülk, yâni: kadının nikâhına, kölenin rakabesine malikiyet hâsıl olmuş ve illetler bu mülkiyet zamanına müsadif bulunmuş olacağından artık bu illetler müessir olurlar.

Şafiîyeye göre ise bu illetler, daha mülkiyet hâsıl olmadan, söylenildikleri anda münakit olmuş, bu inikat zamanında ise henüz mülkiyet bulunmamış olduğundan bu illetler, tesirsiz kalmış olurlar.

369 — : Yukarıdaki ihtilâfın mebnası da şudur:

Şarta muallâk olan şey, Hanefîyece ika'dır. Meselâ: talâk, ıtk hâdiselerini vücude getirmektir. Şafiîlerce ise vukudur. Meselâ: bizzat talâk ve ıtk hâdiseleridir.

Hanefîyeye göre muallâk bişşart, ika' olunca muallâk olduğu şartın vücudünden evvel mevcudiyeti mutasavver olamaz. Binaenaleyh muallâk bişşart şartın vücudünden evvel bir illet olarak münakit olamaz. Şafiîlere göre ise muallâk bişşart, vuku olduğundan şartın vücudünden evvel lâfzın bir illet olarak inikadına bir mâni yoktur.

Buna cevaben deniliyor ki, bir kimse meselâ: kölesini azat etmeyeceğine yemin etmiş olduğu hâlde bilâhare onun azat olmasını bir şarta tâlik etse mücerret bu tâlik ile hanis olmaz. Eğer «azat ol» sözü, şartın vücudünden evvel bir illet olarak münakit olsa idi o kimse bu sözü söy-

lemekle hanis olmak lâzım gelirdi. Halbuki hanis olmayacağında ittifak vardır.

Sonra: bir cümlei şartiyedeki ceza, kendi başına bir hüküm ifade etmez. Hüküm, şart ile cezanın heyeti mecmuası arasındadır. Meselâ: «Şöy le yaparsan azat ol» cümlei şartiyesinde yalnız «azat ol» sözünün bir hükmü yoktur ki bu tâlik, o hükmü men etsin. Bütün ehli lisan ile mantıkıyyunun bu bapta ittifakları vardır.

370 — : Bir şart, diğer bir şart üzerine atıfsız olarak dahil olsa muahhar olan şart takdim edilir, ceza, ister muahhar olsun ister olmasın müsavîdir.

Binaenaleyh «Filân eve gidersem, filân ile konuşursam kölem azat olsun» denilse bakılır: eğer evvelâ konuşulur, sonra da o eve gidilirse ıtk vâki olur. Fakat evvelâ o eve gidilir, sonra da konuşulursa, ıtk vaki olmaz. Çünkü burada şartı mukaddem, ceza ile beraber şartı muahharın cezası bulunmuştur. Artık bu muahhar şart, vücude gelmedikçe o ceza vücude gelemez.

Kezalik : «Sen hürsün filân yere gidersen, filân ile konuşursan» denildiği takdirde de evvelâ konuşmak, sonra da o yere gitmek vukubulmadıkça ıtk tahakkuk etmez. Demek ki son şart, yeminin inikadının şartıdır. Mukaddem olan şart da bu yeminin inhilâlinin şartıdır. Artık mukaddem olan şart, evvelce vuku bulunca yeminin daha inikadından evvel vukubulmuş olacağından muteber olmayıp bununla ceza, tahakkuk etmez.

371 — : Bir şart diğer bir şart üzerine atf edilse, meselâ: «Filân yere gidersem ve filân ile konuşursam kölem azat olsun» denilse İmam Muhammed'e göre bu iki şart birlikte vukua gelmedikçe ceza olan ıtk tahakkuk etmez. Çünkü bu iki şart, bir şart mesabesindedir.

372 — : Bir şart, birbiri üzerine atf edilmiş olan cümleleri takip etse bunların hepsine munsarif olup hepsinin şartı bulunmuş olur. Bu şart, bu cümlelerden evvel zikredilse yine bunların hepsine munsarif bulunur.

Meselâ: bir kimse «Kölem azat olsun ve üzerime hac farz olsun eğer filân ile görüşür isem» yiyip de badehu onunla görüşse hem kölesi azat olur, hem de hac etmesi lâzım gelir.

373 — : Biri biri üzerine atf edilen cümleler, iki şart arasında bulunacak olsa ortadaki cümlei müteatıfe, birinci cümleye zam edilir. Son cümle de son şarta merbut bulunur. Tâ ki bu son şart mülgâ bulunmuş olmasın.

Meselâ : «Filân işim görülürse kölem azat olsun ve üzerime hac lâzım gelsin ve şu kadar gün oruç tutayım filân kimse gelirse» denilse kölenin azat olmasile haccın lüzumu o işin görülmesine, orucun tutulması da filân kimsenin gelmesine merbut bulunmuş olur

374 — : Biribiri üzerine mâtuf cümlelerden yalnız birisi, bir şart üzerine takdim edilmiş olup diğer cümlelerden sonra başka bir şart zikredilecek olsa yalnız birinci cümle birinci şarta muallâk olup diğer cümleler de son şarta merbut bulunmuş olur. Meselâ: «Üzerime hac farz olsun filân kimse gelirse ve kölem azat olsun ve şu kadar gün rızayı hak için oruç tutayım filân işim görülürse» denilse yalnız haccın lüzumu filân kimsenin gelmesine muallâk olur. Diğer iki cümle de son şarta merbut olup onun cezasını teşkil eder.

375 — : Meşiyyeti bizce zahir olmayan bir zatın meşiyyetini zikr etmek, meselâ: inşallah veya inşaelmelek» demek, İmam Ebu Yûsüf'e göre sözün hükmünü iptal eder. İmam Muhammed'e göre ise bu, sözün hükmü için bir tâlik olmuş olur. İmamı Âzam'ın kavli de böyledir.

Binaenaleyh «Allahütealâ dilerse kölem azat olsun» denilse bununla köle azat olmaz. Çünkü bu, İmam Ebu Yûsüf'e göre sözün hükmünü muptıldır. İmam Muhammed'e göre ise kölenin azat edilmesi, Allahtealâ' nın meşiyetine rapt edilmiştir. Biz isek bu meşiyete muttali' olamayız ki, bu ıtkın vukuuna hükm edebilelim.

Arapça olarak «in şaallâhü abdi hurrun = Allah dilerse kölem azattır» denilse bununla İmam Ebu Yûsüf'e göre ıtk vaki olmaz. Çünkü bu meşiyeti zikr, «abdî hürrün = kölem azattır» sözünün hükmünü iptâl etmiştir. İmam Muhammed'e göre ise ıtk vaki olur. Zira «inşaallâh» sözü bir tâliktir. Fakat «abdi hürrün» sözünün evvelinde fai cezaiye bulunmadığından bu söz, o tâlike merbut değildir. Bu söz, şarta mukarin bulunmamış olacağından bununla filhal ıtk vücude gelir.

MAANÎ HARFLERİLE ZARFLARA DAİR MÂLÛMAT :

376 — : Kelimeler, malûm olduğu üzere isim, fiil, harf kısımlarına ayrılır. Harfler de iki kısımdır. Bir kısmı, kendisine ait hiçbir mânâsı bulunmayıp mücerred kelimeleri teşkil eden harflerdir ki, bunlara «hurufi mebanî» denir. Diğer bir kısmı da zamana ve müstakillen bir mânâya delâlet etmeyip ancak bir başka kelime ile beraber bulunduğu takdirde bir mânâ ifade eden harflerdir ki, bunlara da «hurufı maanî», «edat» denilir. Hurufı âtıfa, hurufı carre, hurufı istisnaîye şart ve istisna edatları bu cümledendir.

Hurufı maanî, birçok hukukî hükümlerin istinbat edilmesile ilgili bulundukları cihetle kendilerine dair biraz malûmat verilecektir.

Bir de «zuruf» denilen bazı kelimeler vardır ki, bunların da hukuk bakımından incelenmeleri pek lüzumlu bulunmaktadır. Binaenaleyh bunlara dair de biraz izahat verilecektir.

377 — : (Hurufı âtıfe) : her lisanda bir takım atf harfleri vardır. Bunlar, bir kelimeyi veya bir cümleyi diğer bir kelime veya bir cümle

üzerine atf ve rapt ederler. Bunlardan evve lkisine «mâtufün aleyh», bu harflerden sonrakisine de «mâtuf» denir.

İslâm hukukunun menbaı olan Arap lisanında atf harfleri: (vav, fe, sümme, hattâ, ev, imma, em, lâ, bel, lâkin) harflerinden ibaret olmak üzere ondur. Bunlara dair sırasile malûmat verilip bazı meseleler' tefri' edilecektir.

(1) (v = vav) : Mutlak cem içindir, yâni: iki şeyi bir hükümde, bir hususta cem eder. Fakat onların tertibine, muahhar ve mukaddemine delâlet etmez.

Meselâ: (Cae Zeydün ve Amrün = Zeyd ve Amr geldi) denilse gelmek fiilinde Zeyd ile Âmr cem edilmiş olur. Fakat hangisinin evvel veya sonra geldiği bundan anlaşılmaz.

«Mâtûfün aleyh ile mâtûf birer cümle olursa vav, bunları sübutta cem eder: (Kame Zeydün ve kaade Amrün = Zeyd kalktı ve Âmr oturdu) denilmesi gibi ki vav, bu iki cümleyi kıyam ve kuud hâdiselerinin sübutünde cem etmiştir.

Mâtufün aleyh cümle, mâtuf müfret olursa vav, bunları ayni hükümde cem eder: (Kame Zeydün ve Amrün = Zeyd ve Âmr kalktı) denilmesi gibi vav, bunları kıyam hükmünde cem etmiş, teşrik eylemiştir.

Bilâkis matufün aleyh müfred, mâtuf müteaddit olursa vav, bunları zatta cem ve teşrik eder: (Kame ve kaade Zeydün = Zeyd kalktı ve oturdu) denilmesi gibi ki vav, kıyam ve kuud fiillerini Zeydin zatında cem etmiştir.

«Bâzı ulemanın beyanına göre vav, İmamı Âzam'a göre tertibe, İmameyne göre ise, mukarenete delâlet eder. Binaenaleyh bir kimse, medhulün biha olmayan —yâni: kendisile, henüz zifaf ve halveti sahiha bulunmayan— zevcesine: (in dahaltiddare fe enti talıkün ve talıkün ve talıkün = haneye girersen sen boşsun ve boşsun ve boşsun) deyip kadın da haneye girecek olsa, İmamı Âzam'a göre yalnız bir talâk vaki olur, ikinci ve üçüncü talâka mahal kalmaz. Çünkü birinci talâk ile zevciyet zail olur, ondan sonraki talâklar mahalline masruf olmayacağından lâğv bulunur. İmameyne göre ise bu söz ile üç talâk vaki olur. Çünkü vav harfi, tertibe delâlet etmeksizin bu üç talâk arasında bir mukarenet vücude getirmiştir.

Fakat deniliyor ki, bu ihtilâf, vavın tertibe delâlet edip etmediğinden değil, başka bir sebeptendir. Şöyle ki: İmamı Âzam'a göre bir talâkın vukuu eczanın, yâni: tatliklerin aletteakup olmasından dolayıdır. İmameyne göre ise üç talâkın vukuu, bu talâkların vukuu zamanile şartın, yâni: haneye dühulün zamanı müttehit olduğundan naşidir.

«Vav, bazan kasem için olur: (Vallahi mâ faaltü keza = vallahi ben böyle bir şey yapmadım) denilmesi gibi.

Vav, bazan da «rübbe» mânâsına gelir: (Ve ihvanin leyse beynehüm meveddetün = nice kardeşler vardır ki, aralarında meveddet yoktur.) cümlesinde olduğu gibi.

Vav, evvelki sözlerle ilgili olmayan müstakil bir cümle evvelinde bulunursa «istinafiye» adını alır, yeni bir söze başlandığını gösterir.

Vav, bir cümeli itiraziye evvelinde bulununca da «itiraziye» diye yâd olunur: (Lâtekul ve lâ faidete filbatılı illâ hakken = söyleme, batılda fayda yoktur, hak müstesna) cümlesinde olduğu gibi.

Vav, ilk söylenilen bir sözün başında bulunursa «iptidaiyye» namını alır. (Vellezî reâytehu ahî = görmüş olduğun kimse kardeşimdir.) cümlesinde olduğu gibi.

Vav, bazan da cümlei ismiyye evvelinde hâl için istiare olunup «vavı haliyye» adını alır: (eddi ileyye elfen ve ente hurrun = sen azat olarak bana bin dirhem öde) denilmesi gibi ki bin ödenmedikçe hürriyet = i'tak hâdisesi tahakkuk etmiş olmaz.

(2) — (fe = fa): takip edatıdır. Yâni: mâtufun matufün aleyhten sonra bilâ mühletin vücude geldiğini gösterir, bu cihetle cem ve tertibe delâlet etmiş olur. Binaenaleyh: (in dehalti hâzihîddare fe hâzihîddare fe enti talik = bu haneye, müteakiben de şu haneye girecek olursan sen boşsun) denilse iki haneden yalnız birine girmekle talâk vaki olmaz.

«Fâ, bazan illete dahil olur: (Uhrucî min indi fe inneki talikun = yanımdan çık, çünkü sen boşsun) denilmesi gibi ki derhal talâk vaki olur. Burada bir şart izmar edilerek talâkın o şarta tâlik edilmesi, yâni: «Eğer yanımdan çıkar isen sen boşsun» denilmiş gibi sayılması hilâfı asıldır.

«Bir hükmün illetine dahil olan fâ'ya «fai ta'lilîye» denir: (ükrimüke fe inneke sadıkî = sana ikram ederim, çünkü benim dostumsun) sözünde olduğu gibi.

Bir cümlei şartiyenin cümlei cezaiyesı veya delili cezası evvelinde bulunan fâya da «fai cezaîye» denir: (İn tu'dinî elfen fe ente hurrun = bana bin dirhem ödersen sen azatsın» cümlesinde olduğu gibi.

Üst tarafı kendisine illet olan bir cümle evvelindeki fâya da «fai sebebiye» adı verilmiştir. (Vehebehu fekabile = bağışladığı için kabul etti) denilmesi gibi.

«Fâda asl olan, malûle dahil olmaktır. Fakat illet, devamlı bir şey olursa illete de dahil olur ve «tâlil» adını alır: (Ebşir fakat etakel gavsü = müjde çünkü sana imdat geldi) denilmesi gibi.

İşte, artık gibi bir mânâ ifade eden fâya «fai fasiha» denilir: (Hel tuziu hayateke billehvi felâ terahü sevaben = ömrünü boş şey ile zayi eder misin? İşte sen onu doğru görmezsin.) denilmesi gibi.

«Fâ, bazan mecaz olarak «vav» yerinde kullanılır: (Aliyye dirhemün fe dirhemün = üzerimde bir dirhem ve bir dirhem vardır) denilmesi gibi ki, bununla iki dirhem ikrar edilmiş olur. Zira zimmetteki dirhemlerde tertip bulunamayacağı cihetle bu fâ, — atf hususundaki müşareketlerine mebni — vav mânâsına olarak mutlak cem'i müfit olur.

(3) — (Sümme = sonra): terahî ifade eder. Yâni: matufun aleyh ile mâtuf arasında mühlet bulunduğunu gösterir: (Cae Zeydün sümme Amrün = Zeyd geldi, sonra da Âmr) cümlesinde olduğu gibi. Bu terahî, İmamı Âzam'a göre maalhükm tekellümdedir. Çünkü sümme edatı, kelâma dahil olduğundan eseri kelâmda da zahir olmalıdır. İmameyne göre ise bu terahî hükümdedir. Zira sümme edatını ihtiva eden bir sözün suretinde bir ittisal vardır, atf bunu icap eder. Binaenaleyh terahî, yalnız hükümde bulunmak lâzım gelir.

Bu ihtilâfın semeresi, aşağıdaki meselelerden anlaşılır. Şöyle ki:

İmamı Âzam'a göre bir kimse, madhulün biha olmayan zevcesine: (Enti talikun sümme talikun, sümme talıkun in dahaltiddare = sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun haneye girer isen) dese ilk «enti tâlikun» sözile bir talâk vaki olur. İkinci ve üçüncü talâklar vaki olmaz. Çünkü kadın, medhulün biha olmadığından birinci talâk ile bainen mutallâka olur, ikinci ve üçüncü talâklara, mahal kalmaz. Bilâkis: (in dahaltiddare fe enti talıkun sümme talıkûn sümme talıkun = haneye girer isen, sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun) diyerek şartı takdim eylese birinci talâk şarta muallâk olur, ikinci talâk derhal tahakkuk eder, üçüncü talâk da lâğv olur.

Şayet bir kimse, medhulün biha olan zevcesi hakkında: (enti talıkun sümme talıkun sümme talıkun in dahaltiddare — Sen boşsun, sonra boşsun, sonra boşsun haneye girer isen) dese birinci ve ikinci talâk derhal vaki olur, üçüncü talâk da kurbiyetine mebni haneye dühul şartına muallâk bulunur.

Bilâkis şartı takdim ederek: (in dahaltiddare fe enti talıkun sümme talıkun sümme talıkun) dese birinci talâk, ittisalinden dolayı şarta muallâk olur. İkinci ve üçüncü talâk ise derhal tahakkuk eder.

«İmameyne gelince : medhulün biha hakkında şart takdim edilsin edilmesin talâklar şarta muallâk bulunur, şart vuku bulunca üçü de birden vâki olur, şart bulunmayınca da hiç biri vâki olmaz.

Gayri medhulün bihada ise şart takdim edilsin edilmesin talâklar, şarta muallâk bulunur. Şart vaki olunca bir talâk vaki olur. Diğer iki talâk ise zevcenin talâka mahal olmaktan çıkmasına mebni lâğv bulunur.

«Sümme kelimesi bazan bir istiare olarak vav mânâsında kullanılır. (فليكفر عن يمينه ثم ليأت) kavli şerifinde olduğu gibi ki, yemininden do-

layı keffaret versin, sonra yemin ettiği şeyi vücude getirsin) demektir. Meşhur bir rivayete göre ise: (فليأت الذي هو خير ثم ليكفر) buyurulmuştur. Bu hâlde yapılmamasına yemin edilen bir şeyin yapılması hayırlı ise, bir vecibe ise evvelâ o şey yapılır, sonra keffaret verilir ve yapılmadan keffaret verilmez. İşte birbirine muarız gibi görülen bu iki hadisi şerifin beynini telif ve meşhur ile ameli tercih için sümme kelimesi, vav mânâsına haml edilmiştir.

(4) — (Hattâ = kadar) : kelimesi, gaye içindir. Mâbâdinin mâkabline gaye olduğuna delâlet eder. Bu mâbad, mâkablinden cüz olsun olmasın müsavîdir. (Ekeltüssemekete hattâ re'seha = balığı başına kadar yedim) cümlesinde olduğu gibi.

İstimalde ekser olan, hattânın mâbadi, mâkabline dahil olur. Diğer tâbir ile gaye mugayyaye dahil bulunur.

«Harfi atf olan hattânın mâbadi irabda mâkabline tâbi olur, bununla beraber gaye mânâsı sâkıt olmaz. Bu hâlde mâtufun mâtufun aleyhten bir efdal veya ehass cüz olması icap eder: (mâtennasü hattel enbiya = nâs öldü, hattâ peygamberler de.) (Kadimel hüccacü hattelmüşatü = hacılar geldi, hattâ yayan gitmiş olanları da) cümlelerinde olduğu gibi.

«Hattâ edatı, cümlei fiiliye ve ismiyenin evvelinde bulunup iptidaiye için olur. Gaye mânâsını da tazammun eder: (Zehebetil ehıbbaü hattâ Enisi zahibün = bütün dostlar çıkıp gittiler; hattâ Enisim de gidicidir.) cümlesinde olduğu gibi.

«Hattâ edatı, cümlei fiilîye üzerine dahil olunca bakılır: eğer sadrı kelâmın imtidada, ahırı kelâmın da sadrı kelâma münteha olmaya ihtimali var ise hattâ, gaye için olmuş olur: (حتى يعطوا الجزية ..) = cizyeyi verinceye kadar) nazmı celilinde olduğu gibi ki, bunun evvelinde beyan buyurulan kital hâlinin imtidada cizye itasının da kital için münteha olmaya ihtimâli, tahammülü vardır. Binaenaleyh cizye verilinceye kadar harbin devam edeceği beyan buyurulmuştur.

Amma sadrı kelâmın imtidada, ahırı kelâmın da intihaya tahammülü, kabiliyeti bulunmayıp sadrı kelâm sebebiyete salih olursa, hattâ, «key» mânâsını ifade eder: (Eslemtü hattâ edhulel cennete = cennete gireyim diye müslüman oldum) cümlesinde olduğu gibi.

Fakat sadrı kelâm, fi'l için sebep olmaya salih bulunmazsa hattâ, mahza atf için olur, gayeye ve sebebiyete delâleti bulunmaz: (İn lem atike hattâ etegadda indeke fe abdi hurrun = sana gelmez, senin yanında tegaddî etmezsem, kölem azat olsun) cümlesinde olduğu gibi. Bu hâlde ityan ile tegaddî bulunursa «ber» hâsıl olur, köle azat olmaz. Bunla-

rın, ikisi birlikte teazzür ederse ıtk vukua gelir. Eğer fevre, ittisale niyet edilmemiş ise bu yemin ömrüm sonuna kadar imtidat eder. İtyan ve tegaddî bulunmaksızın vefat vuku bulunca köle azat olmuş olur.

«Yeminde vaki olan hattâ, gayeye delâlet edince bâr olmanın şartı, gayenin vücudüdür, tâ ki, fîlin gayeye kadar imtidadı tahakkuk etsin. Sebebiyet için olunca da bar olmanın şartı, hattâdan sonra fîle sebep olmaya elverişli bir sadrı kelâmın bulunmasıdır. Atf için olduğu takdirde de bâr olmanın şartı, mâtufün aleyh ile mâtufun vücudüdür. Tâ ki, teşrik tahakkuk etsin.

Binaenaleyh bir kimse: (Abdi hurrun in lem adribke hattâ tasiha = kölem hür olsun, eğer seni sen bağırıncaya kadar döğmezsem) dese hattâ, gaye için olmuş olur. O hâlde bu kimsenin döğmesi, muhatabının bağırmasına = sayha etmesine müncer olmazsa kölesi azat olmuş olur Çünkü gaye olan sayha vücude gelmemiştir.

Kezalik: (Abdi hurrun in lem atike hattâ tügaddiyeni = beni it'am edesin diye sana gelmezsem kölem azat olsun) dese hattâ, sebebiyet için olur. Bu hâlde muhataba gidecek olsa yemininde bâr olur, kölesi azat olmaz. Tegaddî bulunsun bulunmasın müsavîdir. Çünkü tegaddiye sebep olan ityan bulunmuştur.

Kezalik: (Abdi hurrun in lem atike hattâ etagadda indeke = sana gelmezsem, tâ ki senin yanında yemek yemezsem kölem azat olsun) dese hattâ, mahza atf için olur. Bu hâlde hem ityan, hem de tegaddî bulunursa ber hâsıl olur. Ve illâ hanis olur. İtyan fi'li de, tegaddî fiiline sebep olmaya salih değildir. Bu cihetle hattâ edatı, mücerret fâ gibi bir atf için olmuş, âdeta «in lem atike fe etegadde indeke» denilmiş olur.

(5) — (Ev = yahut): kelimesi, bir terdid edatıdır. (İkre' eviktüb = oku, yahut yaz) denilmesi gibi.

Ev, cümlei haberiyede ya şek veya teşkik ve ibham için bulunur. Meselâ: bir kimse, birine hitaben: (Cae Zeydün ev Amrün = Zeyd geldi yahut Âmr) dese bunlardan birinin geldiğini, fakat hangisinin geldiğinde şek ettiğini ifade etmiş olur. Veya hangisinin geldiğini limaslahatin tasrih etmeyip muhatabı teşvik için böyle demiş bulunur.

Ev edatı, cümlei inşaiyede tahyir ifade eder: (Huz hâzelkitabe ev hazihirrisalete şu kitabı, yahut şu risaleyi al) denilmesi gibi ki, muhatap, bunlardan birini almakta muhayyer bulunur.

«Ev kelimesi, bazan mücerret ibham ve nesafet izhar için istimal olunur: (و انا او اياكم لعلى هدى اوفى ضلال مبين) ben yahut siz muhakkak bir hidayet veya açık bir dalâlet üzere bulunmaktayız.) kavli şerifinde olduğu gibi ki, muhatapları insafa, tedebbüre dâvet için böyle beyan buyurulmuştur.

«Ev kelimesini hâvi olan bir cümlede ihbar ve inşa ciheti bulunur. Bir kimsenin kölesile hür bir şahsa işaret ederek; (Hâzâ hurrun ev hâzâ = bu hürdür veya bu) demesi gibi. Bu hâlde kölesi azat olmaz. Çünkü bunda haberiyyet ihtimâli racihtir. Fakat iki kölesine işaret ederek, (Hâzâ hurrun ev hâzâ) derse inşaiyet ciheti racih olur. Bu iki köleden hangisinin azat olmasını dilediğini beyan etmesi icap eder.

Mamafih bu beyan için mahallin salâhiyeti şarttır. Binaenaleyh, böyle dedikten sonra iki kölesinden biri vefat etse veya birini satsa artık diğerinin azat olduğu taayyün eder, «Benim maksadım vefat eder veya satılan köle idi» demesine bakılmaz. Zira onların azat olmasına salâhiyetleri kalmamıştır.

«Yukarıdaki esasa mebni bazı meseleler teferru' eder. Ezcümle bir kimse, kölesile beygirine işaret ederek: «Hâzâ hurrun ev hâzâ = bu hürdür veya şu) dese İmamı Âzam'a göre bununla köle azad olur. Çünkü beygirin azad olmaya salâhiyeti yoktur. Bu söz, muayyenden, yâni azad hükmünü kabule salih olan köleden mecaz olur da onun ıtkı teayyün eder. Bir sözü muhtemeline haml etmek, onu ihdar etmekten evlâdır.

Fakat imameyne göre bu söz, lâğv olur. Çünkü bu iki şeyden biri, yâni: beygir hürriyete salih değildir. Halbuki her ikisinin de, yâni: mâtufün aleyhin de, mâtufun da ayni hükme salih olması şarttır.

«Bir kimse, meselâ üç kölesi hakkında: (Hâzâ hurrun ev hâzâ ve hâzâ = bu hürdür veya bu ve bu) : diyerek üçüncüsünü vav ile atfda bulunsa üçüncü köle, derhal azad olur ve o kimse, birinci ile ikinci kölesinden hangisinin azad olması hususunda muhayyer bulunur. Çünkü, sevki kelâm, evvelki iki köleden birinin azad olmasını, üçüncü kölenin de buna azad olmakta teşrikini müfid bulunmuştur. Ancak İmam Züfere göre bunlardan hiç biri filhal azad olmaz. Belki o kimse, muhayyerdir, ya birinci kölesini azad eder veya ikinci kölesile üçüncü kölesini azad eder. Zira üçüncü köleyi ikinci köle üzerine vavı cem ile atf etmiştir.

«Ev edatı, bazan da ibahe için olur. (İştegil bilhadisi ev bilfıkhi = hadis ile veya fıkıh ile uğraş) denilmesi gibi. Bu hâlde hadis ile, yahut fıkıh ile iştigâl istenilmiş ve her ikisinin cem'i de câiz bulunmuş olur.

«Ev kelimesi, bazan hattâ, illâ en mânâsını müfid olur. (ليس لك من الأمر شئ او يتوب عليهم) nazmı şerifindeki ev, bir tevcihe göre hattâ mânâsınadır ki: «onların azapları veya ıstıslahları hususunda tevbeleri veya tâzipleri vaki oluncaya kadar sana ait bir şey yoktur.» meâlindedir.

(Leelzemenneke ev tu'tiyeni hakkı) cümlesindeki ev ise, «illâ en» mânâsına olup «Senden ayrılmayacağım, meğer ki, bana hakkımı veresin» meâlinde bulunmuştur.

«Ev edatı, bazan da «bel = belki» mãnâsına gelir: (فهى كالحجارة او اشد قسوة) nazmı şerifinde olduğu gibi ki: «Kâfirlerin yürekleri taş gibidir, belki kasvetçe taşdan daha katıdır.» meâlindedir.

(ان يقتلوا او يصلبوا ...) nazmı celilindeki ev de «bel» mânâsınadır ki: şu meâldedir: «Onların cezaları ancak öldürülmeleri, belki asılmaları..» dır.

«Ev kelimesi, bazan da bir nevi tahyir için olup «ister» lâfzile tercüme olunur: (leekulennehu kabile ev lem yakbel) cümlesinde olduğu gibi ki! «Ona elbette söyleyeceğim, ister kabul etsin, ister kabul etmesin» meâlindedir.

«Ev edatı, lâfzen veya mânen siyakı nefiyde kullanılırsa umum ifade eder, umumı selbî, başka tâbir ile selbi küllîyi mucip olur. Meğer ki, hilâfına bir karine bulunsun. Meselâ: (Mâ câenî Zeydün ev Amrun) denilse: «Bana ne Zeyd ne de Âmr geldi» denilmiş olur.

Kezalik: (İn faaltü hâzâ ev hâzâ fealiyye savmü şehrin = şunu veya şunu yaparsam bir ay oruç tutmak borcum olsun) denilmesi gibi ki, o iki şeyden herhangisini yapsa üzerine bir ay oruç tutmak lâzım gelir.

Vav ise evin aksinedir ki, yalnız şümulü, cem'i nefy eder, selbi küllî'yi icap etmez. Meselâ: (Mâ câenî Zeydün ve Amrün) denilse «Bana Zeyd ile Amrin ikisi gelmedi» denilmiş olur. Bunlardan yalnız birisinin gelmiş olduğu selb edilmiş bulunur. Meğer ki, bir karine bulunsun, o hâlde vav edatı da ev gibi nefyin şümulünü, her birinden hükmün selbini ifade eder: (Lâ ter tekibilkezibe ve eklerriba) cümlesinde olduğu gibi ki, bununla yalan da, ribayı yemek de nefy edilmiş olur. Nitekim: (Mâcaenî Zeydün ve lâ Amrün) denildiği takdirde de hem Zeydün, hem de Âmr'in gelmiş olması nefy edilmiş bulunur.

«(Vekkeltü fülânen ev fülânen filbey'i = satışa filânı veya filânı tevkil ettim) denilse vekâlet, vekilin müphemiyyetine mebni kıyasen sahih olmaz. Fakat istihsanen sahih olur. Çünkü vekâlette tevessü carîdir. Bundaki müphemiyyet, nizaa müeddi olmaz. Bunlardan hangisi satış muamelesini ifa etse sahih olur. Artık diğerinin satışa salâhiyeti kalmaz ve bu sözle her ikisinin vekâlette içtimaı meşrut bulunmuş olmaz.

Mehr tesmiyesi hususunda ev edatı kullanılarak meselâ : (Hâzâ mehrüki ev hâzâ = mehrin şu mal veya şu maldır) denilse İmamı Âzam'a göre mehri misil lâzım gelir, bu veçhile mehr tesmiyesi, meçhuliyetine mebni sahih olmaz.

(6) : (İmma), terdit edatıdır, «ya veya» diye terceme edilir: (Hâzâ imma Zeydün ve imma Amrün = bu ya Zeyddir veya Âmr'dir) denilmesi gibi.

Bazan imma yerinde ev lâfzı kullanılır: (İmma Zeydün ev Amrün = ya Zeyd yahut Âmr'dır) cümlesinde olduğu gibi.

«İmmâ edatı, cümlei haberiyyede ya şek veya terdit için olur: (Cae imma Zeydün ve imma Amrün = ya Zeyd veya Âmr geldi) gibi.

Bazan da ibham için olur: (اما يعذبهم و اما يتوب عليهم) nazmı keriminde olduğu gibi ki, Hakteâlâ, onlara azap etmesini veya kendilerini tövbeye nâil buyuracağını lihikmetin ibham buyurmuştur.

«Cümlei inşaiyeye dahil olan imma kelimesi, tahyir ve ibahe ifade eder: (Teallem imma hadisen ve imma fıkhen = ya hadis veya fıkıh teallüm et), (Kül imma teamen ve imma fâkiheten = ya team veya meyva ye) cümlesinde olduğu gibi.

«İmma edatı, bazan tafdil, tebyin için olur: (انا هديناه السبيل اما شاكرا و اما كفورا) nazmı celîlinde olduğu gibi ki: «biz ona şükr edici veya küfranı nimette bulunucu olduğu hâlde hidayet yolunu beyan ettik» meâlindedir.

(7) — (Em) : Udul ve rücu edatıdır, «yoksa» tâbirile tercüme edilir: (ekare'te em ketebte = okudun mu, yoksa yazdın mı) gibi.

Hemzei istifhamiyye ile tekabülde bulunan em, tesviye edatı olur da emi muttasıla ve emi muadile nâmını alır: (أأنذرتهم ام لم تنذرهم) = onları korkutmuşsun, korkutmamışsın müsavîdir.) gibi.

Bir de emi munfasıla vardır ki, kendisine emi munkatıa da denir. Idrap makâmında, yâni: bir sözden diğer bir söze geçmek hususunda kullanılır: (هل يستوي الاعمى والبصير ام هل تستوي الظلمات والنور) = kör ile görür kimse müsavi olur mu?. Yok yok zulmetler ile nur müsavi midir.) nazmı celîlinde olduğu gibi.

Emi munkatıa, haberde vaki olunca «bel» mânâsını ifade eder. Mâtufun aleyhin evveline hemze gelmez: (Ellezî reeytehu le Zeydün em Amrün = gördüğün kimse mutlâka Zeyd'dir, yok belki Âmr'dir.) cümlesinde olduğu gibi.

(8) — (Lâ): nefy edatıdır. Mâtufun aleyhe sabit olan hükmü, mâtuftan selb eder: (Zeydün sahiyyün lâ gayruhu = Zeyd cömerttir, başkası değil) denilmesi gibi.

Lâ, harfi atf olup mabâdini mâkabline nefyen rapt ve i'rabda ona tâbi kılar: (Eşşerefü bil'edebi lâ binnesebi = şeref edep iledir, neseb ile değildir.) gibi.

«Değil diye tercüme edilen lâ ya lâi tebrie, yok diye tercüme edilen lâ ya da leyseye müşabih lâ denir. (Hâzâ hakkun lâ bâtılün = bu haktır, bâtıl değildir), (lâ mâbude illâllâh = Allahtan başka mâbut yoktur.) denilmesi gibi.

«Lâ edatı, vav ile içtima edince atf edatı vav olur, lâ da nefyi te'kit eder: (Leyseşşerefü bisserveti ve lâ birriyasetilfaniye - şeref, servet ile

ve fani riyaset ile değildir.) cümlesinde olduğu gibi.

«Lâ, nehy edatı da olur: (Lâ tekülil malelharam = haram malı yeme) gibi. Lâ, muzari evvelinde müsbeti menfi kılar: (Lâ ya'lemü = bilmez) gibi.

«Mazi evvelinde bulunan lâ, duaiyye olur: (Lâzale devletühu = devleti zail olmasın) gibi.

(9) — (Bel) : İdrap edatıdır. Mâkablini meskûtün anh bırakır, nefy ve isbata taarruz etmeksizin hükmü mâbâdine ispat eder, bu suretle yanlış bir sözü tashih ederek mâfâtı telâfiye, tedarüke vesile olur: (Cae Zeydün bel Amrün = Zeyd geldi, belki Âmr) denilmesi gibi.

«Bel edatının medhulü müfred olacağı gibi cümle de olur. Müfred olunca atf edatı olarak atf işini görür: (Lâ tükrim Zeyden bel Amren = Zeyde ikram etme, belki Âmr'e ikram et), (mâ ekreme Zeydün bel Amrün = Zeyd ikram etmedi, belki Âmr ikram etti.) denilmesi gibi.

Bu gibi cümlelerde bazan nefy, mâtufa teveccüh eder. Meselâ: (Mâcae Zeydün bel Amrün) sözü: «Zeyd gelmedi, belki Âmr geldi» mânâsına geldiği gibi bazan da «Zeyd gelmedi, belki Âmr gelmedi» mânâsına gelir.

«İdrap, ihbariyyatta cereyan eder, inşaiyyatta cereyan etmez. Çünkü inşa, bir mânâyı bir lâfz ile icat demektir. İcat edilen bir şey ise ayni zamanda İdam edilemez. Ve inşaiyyatta tedarük, yâni: yanlış söylenilen bir sözü tashih kabil olmaz. Binaenaleyh bir kimse, medhulün biha olan zevcesine: (Enti tâlikun vahideten bel sinteyni = sen bir talâk boşsun, belki iki) dese üç talâk vaki olur. Zira talâk, inşadır. «Enti talikun = sen boşsun» sözünü: «bel isneyn = belki iki» demekle ilga etmiş olamaz. Fakat: (lehu aliyye dirhemün bel dirheman = onun benim zimmetimde bir dirhem, belki iki dirhem alacağı vardır) denilse istihsanen iki dirhem lâzım gelir, üç dirhem lâzım gelmez. Çünkü «lehu aliyye dirhemün» sözü, bir ikrardır. İkrar ise ihbar olduğundan bunda tedarike mahal vardır.

«Kelâmı ilâhîde idrap, hikâye ve te'vil tarikile bulunur: (بل هم في شك يلعبون = belki onlar bir şek içinde oynayıp dururlar.) nazmı şerifinde olduğu gibi ki, onların hâllerini kat'î surette bir hikâyeden ibarettir.

(10) — (Lâkin): İstidrâk edatıdır. Evvelki sözden neşet eden bir tevehhümü kaldırmak için kullanılır. Meselâ: Zeyd'in gelmediğini bildiği hâlde Âmr'in geldiğini de tevehhüm eden bir muhataba karşı: (Cae Zey dün lâkin Amrün = Zeyd geldi, fakat Âmr gelmedi) denilse bu tevehhüm kaldırılmış olur.

«Lâkin edatı, müfredi müfret üzerine atf edince nefy edatı olur. Ve

lâ edatının hilâfına olarak mâtufun aleyhden nefyedilen hükmü mâtufta icap ve ispat eder.

Lâkin edatı böyle müfrede dahil olunca mâkabli menfi olmalıdır ki aralarında mugayeret hâsıl olsun: (Mâcae Zeydün lâkin Amrün = Zeyd gelmedi, fakat Âmr geldi) denilmesi gibi.

«Lâkin edatı, cümleyi cümle üzerine atf için istimâl edilince de be edatının nazirî olur. Mâtuf ile mâtufun aleyhin nefyen ve isbaten ihtilâfını icap eder. Mâtufun aleyh, gerek müsbet ve gerek menfî olsun. (Câe Zeydün lâkin Amrün lem yecî = Zeyd geldi, fakat Âmr gelmedi), (Mâcae Zeydün lâkin Amrün cae = Zeyd gelmedi, fakat Âmr geldi.) gibi.

«Lâkin kelimesinin istidrâk için olması için iki şart vardır. Birisi ittisaki kelâmdır. Yâni: sözün intizamıdır, lâkin edatının mâkabli tedarike elverişli bulunmalıdır. Şöyle ki: evvelâ: sözün cüzüleri arasında manevî bir irtibat bulunmalıdır ki, atf hâsıl olabilsin. Saniyen; isbat mahallî, nefy mahallinin gayri olmalıdır ki, aralarını cemi mümkün olsun sözde tenakuz bulunmasın.

Meselâ: bir kimse, bir şahsa hitaben: (leke aleyye elfün karzen = senin benim üzerimde borç olarak bin kuruş alacağın vardır) demekle o şahıs: (lâ lâkin gasbün = yok, fakat o gasbdir))dese bu sözler arasında esasen bir ittisak ve irtibat bulunmuş olacağından lâkin edatile vasl sahih olur. Ancak borcun sebebi hataya haml edilerek yerine gasb ispat edilmiş olur. Böyle borcunu ikrar eden kimseyi ifadesinin bir kısmında tekzip etmek, onun ikrarını mutlak surette, iptal etmez. İki söz arasında irtibat ve ittisakı muhafaza için (lâ = yok) edatile yalnız borcun karz sebebile olduğu nefy edilmiş olur, yoksa asıl borç, nefy ve inkâr edilmiş olmaz.

«Lâkin edatının bulunduğu sözde ittisak bulunmadığı takdirde lâkin kelimesinin mâbadi, müste'nef, yâni: mâkabline taallûku olmayan başlı başına yeni bir söz olmuş olur. Meselâ: bir kimse, kendi izni olmaksızın evlenen bir cariyesine hitaben: (lâ ücizünnikâhe lâkin ücizühu bimiateyni = nikâha izin vermem, fakat nikâha iki yüz lira mehr mukabilinde icazet veririm) dese (lâkin ucizühu..) sözü, bir müste'nef kelâm olmuş olur. Çünkü o kimse, nikâha icazetini esasından nefy etmiş bulunmaktadır. Artık iki yüz ile isbatında mânâ yoktur. Belki iki yüz lira mehr ile akd edilecek bir başka nikâha icazet vermiş olur.

378 — : (Hurufı carre): Arapçada yirmi kadar harf vardır ki, bunlardan her biri, medhûlünü lâfzen veya mânen cer eder, yâni: esire okutur, mâkablindeki fi'lin veya şibhi fi'lin mânâsını dahil olduğu isme veya isim ile müevvel diğer bir kelimeye çekip bağlar. Bunların hukukî hükümler bakımından başlıcaları: (be, alâ, min, an, ilâ, fî, lâm) harfleridir. Bunlara dair sırasile biraz malûmat vereceğiz.

(1) — (be = bâ): ilsak edatıdır, mâkablini medhûlüne rapt eder. Meselâ: bir kimse hadimine: (lâtahruc illâ biizni = iznim olmadıkça çıkma) dese huruç fî'li, izne bağlanılmış olur. Binaenaleyh her huruç için bir izin iktiza eder. Burada huruç = çıkmak fî.li, nekiredir, nefy siyakında bulunmuştur. Siyakı nefide bulunan nekireler ise taammüm eder, umum ifade eyler.

«Bâ edatının daha bir çok mânâları vardır. Bir kısmı şunlardır:

Bâ, istiâne için olur: (ketebtü bilkalemi = kalem ile yazdım) gibi. İsti'taf için olur: (billâhi kulne lena = Allah için bize söyleyiniz) denilmesi gibi. Kasem için olur: (Billâhi mâ faaltü keza = Vallahi öyle yapmadım) gibi. Fî mânâsında olarak zarfiyet ifade eder: (Zeydün bilbeledi = Zeyd şehirdedir) gibi. Zaid bulunur. (Bihasbike Zeydün = Zeyd sana kâfidir) denilmesi gibi. Maa mânâsında bulunur. (Caelbeharü binkişafilezhari = bahar çiçeklerin açılmasile beraber geldi) denilmesi gibi.

«İstiane için olan bâ edatı, vesaile dahil olur. Çünkü makaside vesail ile istiane olunur: (bı'tü hâzelkitabe bidinarin = bu kitabı bir dinara sattım) denilmesi gibi ki kitap, mebi, ve sailden olan dinar da semen olmuş olur.

«Bâ edatı, mahalli fî'le, yâni: fî'lin mefulün bihine dahil olunca fîlin o mahalli istiab etmesi = orayı kaplaması icap etmez. Meselâ: (وامسحوا برؤسكم = başlarınıza mesh ediniz) nazmı şerifinde bâ harfi, mesh fiilinin mefulü olan rüuse dahil olmuştur. Binaenaleyh bu mesh fî'linin bütün başı kaplaması lâzım gelmez.

(2) — (Alâ = üzerine) kelimesi, sureten veya mânen isti'lâ edatıdır: (rekibe alelferesi = at üzerine bindi), (lehu hükmün alennasi = onun nas üzerine hükmü carîdir) denilmesi gibi.

«Alâ kelimesi, vaz'ı şer'î itibarile vücub için kullanılır. Meselâ: (Liflânin aliyye elfün = filân için üzerimde bin kuruş vardır) denilse borca haml olunup verilmesi icap eder. Fakat buna muttasıl olarak «vedia» sözü ilâve edilirse o zaman vücub, bu vedianın hıfzına haml olunur.

«Nikâh, bey, icare gibi muavezata dahil olan alâ edatı, bâ gibi ıvez mânâsını ifade eder. Meselâ: (nekehtü hâzihil'merete alâ elfin) denilse kadının bin kuruş veya bin lira mehr ile nikâh edildiği anlaşılır. Kezalik: (bi'tü hâzelkitabe alâ elfin) denilse (bi'tü bielfin) denilmiş gibi olur da kitabın bin kuruş ıvez ile satıldığı ifade edilmiş olur.

«Talâk lâfzına dahil olan alâ, imameyne göre yine ıveze haml olunur, İmamı Âzam'a göre ise şart için olmuş olur. Çünkü talâkın şarta tâ'liki ihtimâl dahilindedir. Binaenaleyh bir kadın kocasına: (tallıknî selâsen alâ elfin = beni bin kuruş üzerine üç talâk ile boşa) deyip kocası da kendisini bir talâk ile boşasa imameyne göre binin üçte birine ıvez

olarak müstahık olur. Çünkü ıvezin eczası, muavvezin, yâni: burada talâkın eczasına inkisam eder. İmamı Âzam'a göre ise, bir şeye müstahık olmaz. Zira şartın eczası, meşrutun cüzlerine münkasim olmaz.

«Alâ' edatı, bazan da şart edatı olur. Yâni: mâbadinin makabline şart olduğunu anlatır: (يبايعنك على ان لا يشركن بالله شيئا.) Allahtealâ'ya hiç bir ortak edinmemek üzere seninle mübayeada bulunurlar.) Nazmı celilinde olduğu gibi.

(3) — (Min): İptidaî gaye edatıdır. Burada gayeden maksat, mesafedir, bir mümted emirdir. Çünkü gaye, nihayetten ibaret olduğundan onun iptida ve intihası olamaz: (zehebtü mineliraki ilelhicazi = İraktan Hicaza gittim) denilmesi gibi ki, gitmenın İraktan başlayarak Hicaza kadar imtidat ettiğini ifade eder.

Min edatı; beyan için olur. (Lifelânin aliyye aşeretün min fiddetin = filânın zimmetimde gümüşten on dirhem alacağı vardır) cümlesinde olduğu gibi.

Min edatı, teb'iz için de olur: (ekeltü mineteami = teamdan yedim) sözünde olduğu gibi.

Min kelimesi, bâ mânâsında müstâmeldir. (يحفظونه من امر الله) = onu Allah'ın emrile saklarlar) kavli celîlinde olduğu gibi ki, «biemrillâhi» demektir.

Min edatı bazan da sıla, yâni: zaid olarak kullanılır: (Mâ caeni min ahadin) gibi ki: (mâ caenî ahadün = bana bir kimse gelmedi) demektir.

(4) — (An): Mücaveze ve teaddî edatıdır. Bazan «den» ile, bazan da «tarafından» ile tercüme olunur. Bazan da zaid olarak tercüme edilmez, bazan da «mai zaide» ile birleşerek « amma» şeklinde zarf edatı olur. Şu misallerde olduğu gibi: (ir tehale aniddünya = dünyadan geçip gitti), (vükkiltü anilgayr = başkası tarafından vekil tâyin olundum), (mâ ağnâ anhü malühu = ona malı faide vermedi), (eciü amma karibin = yakında gelirim.)

«An kelimesi, bazan da lâm, alâ, ba'd mânâlarında kullanılır: (Hâzâ ihsanün leke an ihsnaike = bu sana ihsanından dolayı bir ihsandır) (yedumu ismühu an elsüninnas = adı nâsın dilleri üzerinde devam eder) (reeytü garabeten an garabetin = bir garabetten sonra diğer bir garabet gördüm) cümlelerinde olduğu gibi.

(5) — (İlâ) : İntihai gaye edatıdır, mugayya denilen mâkablinin gaye denilen mâba'dine kadar imtidat ettiğini gösterir ve bazan bu gayenin o mugayyaya dahil olduğuna delâlet eder. Şöyle ki, ilâ kelimesinin bulunduğu cümlede sadrı kelâma, yâni: ilâ edatının üst tarafına bakılır: Eğer sadrı kelâmın gayeye intihası, imtidadı muhtemel ise ilâ, intihayı gayeye haml olunur: (ecceltüssemene ilâ şehrin bedelî bir aya

kadar te'cil ettim) denilmesi gibi ki, te'licde imtidat caridir. Bu hâlde gaye olan şehr = ay, te'cil müddetine dahil olur, artık bir ay tamam geçmedikçe semen talep edilemez.

Eğer sadrı kelâm, intiha ve imtidada mütehammil değilse mümkün olan yerlerde ilâ edatı, bir mahzufa teallûk ederek yine intihayi gayeye haml olunur: (bi'tü ilâ şehrin = bir aya kadar sattım) denilmesi gibi ki, bey = satış fi'linin imtidat ve intihaya ihtimâli olmadığından burada bir «müeccelen = veresiye» kaydi takdir olunur, âdetâ (bi'tü müeccelen ilâ şehrin = bir aya kadar veresiye olarak sattım) denilmiş gibi olur. Binaenaleyh bu satılan şeyin semeni bir aydan evvel istenilemez.

Ve eğer ilâ edatının bir mahzufa teallûku mümkün olmamakla beraber sadrı kelâm, te'hire mütehammil bulunursa ilâ, sadri kelâmın tehirine haml olunur: (Enti talıkun ilâ şehrin = sen bir aya kadar boşsun) denilmesi gibi. Bu hâlde bir ay çıkmadıkça talâk vâki olmaz. Meğer ki, bununla derhal talâk vukuuna niyet edilmiş olsun. O takdirde talâk müneccezen = filhâl vukubulur.

Fakat İmam Züfere göre bu söz ile her hâlde müneccezen talâk tahakkuk eder. Çünkü te'cil ve tevkit, mevcudiyyetin sıfatıdır. Talâk ise bir emri vücudî değildir, artık bu sözdeki «ilâ şehrin» kaydi lâğv olmuş olur. Diğer eimmeye göre ise burada te'cil, talâkın değil, talâkı ikaın, yâni: tatlikın sıfatıdır. İka' ise bir emri vücudîdir.

«İlâ edatını havi olan cümlede sadrı kelâm, gayeye ya mütenavil olur veya olmaz. Eğer mütenavil olursa gaye, mugayyaya dahil olur. Gaye ister kendi kendine kaim olan şeylerden bulunsun ister bulunmasın müsavîdir.

Meselâ: (Ekeltüssemekete ilâ re'siha = balığı başına kadar yedim) sözünde semekenin gaye olan re'se tenavülü vardır ve re's, bizatihî kaimdir. Binaenaleyh bu söz, balığın başile beraber yeyilmiş olduğunu ifade eder.

Kezalik: (وايديكم الى المرافق) = ellerinizi de dirseklerinize kadar yıkayınız) kavli şerifinde ellerin dirseklere tenavüli, şümuli vardır. Çünkü dirsekler de ellerden, kollardan sayılır. Dirsekler ise bizzat kaim değildir, belki ellerden ma'duttur. Burada merafik = dirsekler, vücut itibarile değil, tekellüm itibarile bir gayedir. O hâlde bu gaye de mugayyaya dahil olur. Fakat bu gayenin ötesinde bir şey var ise o, mugayya hükmüne dahil olmaz. İşte abdestte dirseklerin ilerisini yıkamanın ademi vücubi, bu esasa müstenit olup bu kavli şerifteki ilâ kelimesinden münfehim bulunmuştur.

Ama sadrı kelâm, gayeye mütenavil olmaz, yâni: gaye başka bir şey bulunmuş olursa gaye, mugayyanın hükmüne dahil bulunmaz. Gaye ister binefsihâ kaim olsun ister olmasın. Meselâ (Bi'tü hâzelbüstane ilâ

hâitihî = bu bostanı dıvarına kadar sattım) sözünde büstanın hâite şümulü yoktur. Hait ise binefsihî kaim bir şeydir. Binaenaleyh bu bostanın satışına dıvarı dahil bulunmuş olmaz.

Kezalik: (اتموا الصيام الى الليل) = orucu geceye kadar tamamlayınız) kavli şerifinde orucun gaye olan geceye şümulü yoktur. Binaenaleyh gece oruç vaktine dahil değildir. Bu hâlde ilâ edatı, mugayyadaki hükmün gayeye kadar imtidadını ifade etmiş olur, gayeye gelince nihayet bulur.

Velhâsıl: ilâ edatından evvel, gaye mugayyaya dahil bulunmuş ise, bu gaye, ilâ ile mugayyadan hariç kalmaz. Bilâkis gaye mugayyaya dahil bulunmamış ise ila gelmekle dahil olmaz. Çünkü şek ile yakın zail olmaz.

(6) — (Fî = de): Zarfiyet edatıdır. Medlûlü, mâkablini zamanen veya mekânen müştemil olur, bir şeyin diğer bir şeye hakikaten veya mecazen dühul ettiğini ifade eder: (Zeydün filbeyt = Zeyd evdedir), (Ennecatü fıssıdık = kurtuluş doğruluktadır) gibi.

«Zarflar, zurufı zamaniyye ve zurufu mekâniyye nâmile iki türlüdür. Zamanî olan zarflar, meanîye, gayri mer'î ahvâle mahsustur. Mekânî olan zarflar ise hem meanîye, hem de zevata mahsustur.

Meselâ: (Sumtu fî ramazane = ramazanda oruç tuttum) sözündeki zarf, bir zarfı zamanîdir. Oruç tutmak ise gayri mer'î, meanîden mâdud bir hâldir. (Zeydün filbeyt = Zeyd odadadır), (râhatülmer'i fî beytihî = insanın rahatı kendi hanesindedir) sözlerindeki zarflar ise birer zarfı mekânîdir. Şu kadar var ki birincisindeki mazruf, yâni: zeyd, zattır, bir haricî mevcuttur. İkincisindeki mazruf ise meanîden olan istirahat halidir.

«Fî edatının zurufı zamaniyyede mevcud bulunmasile mahzuf bulunması, imameyne göre müsavîdir. İstiap iktiza etmez. Çünkü bir şeyin muhtasarı da o şeyin tamamı hükmündedir. Binaenaleyh bir kimse: (sumtü hâzihissene) dese (sumtü fî hâzihissene) demiş gibi olur. Artık birinci surette de bir senenin kâmilen oruçla geçmiş olduğu ifade edilmiş olmaz. İmamı Âzam'a göre ise aralarında fark vardır: (Sumtü hâzihissenete = bu sene oruç tuttum) sözü, senenin tamamen oruçla geçtiğini ifade eder. Çünkü zarf olan sene, mefulün bih menzilesinde bulunmuş, bu seneyi oruçla geçirdim, denilmiş gibi olur. Mef'ulün bih ise hilâfına delil bulunmadıkça kendisinin tamamına fiilin teallûkunu iktiza eder. Sumtü fî hazihisseneti = bu sene de oruç tuttum) sözü ise istiap iktiza etmez. Binaenaleyh sene içinde birgün, hattâ bir saat bile oruçla bulunmuş olan bir kimsenin böyle demesi sahih olur.

Kezalik: bir kimse zevcesine: (Enti talikun gaden = sen yarın boşsun) dese bununla ertesi günün ilk cüz'ünde talâk vaki olur. Bununla er-

tesi günün ahırini kasd etmiş olduğunu söylese diyaneten tasdik olunursa da kazaen tasdik olunmaz. Fakat: (enti talikun filgadi = sen yarınki günde boşsun) dese böyle bir niyette bulunmuş olduğu hakkındaki iddiası, kazaen de tasdik olunur.

Böyle bir söz söylemiş olan kimse, ertesi günün muayyen bir cüz'üne niyet etmemiş bulunursa talâkın vukuu için o günün ilk cüz'ü evlâ bulunmuş olur. Çünkü bu ilk cüzü, kendisini iradeye bir mâni, müzahim bulunmaksızın ilk evvel vücude gelmiş bulunur.

«Fî edatı, mekânda tancîz ifade eder. Meğer ki duhul, huruç gibi bir fîl takdir edilsin. O hâlde bu fiil, bir şart mesabesinde bulunur.

Meselâ: bir kimse, hariçte bulunan zevcesine: (Enti talikun fiddari = sen evde boşsun) dese derhal talâk vaki olur. Çünkü talâkın mekânlara nisbeti müsavîdir ve bir de mekân, mevcuttur. Mevcude tâlik ise tancizdir.

Amma bu söz ile: (Enti talikun fî duhulikiddare = sen eve girdiğinde boşsun) demek istemiş ise kadın eve dahil olmadıkça boş olmaz. Zira, burada mukadder bulunan duhul fî'li, bir şart mesabesindedir. Nitekim sarahaten böyle söylediği veya: (Enti talikun in dahaltiddare = eve girersen sen boşsun) denildiği surette de kabledduhul talâk vaki olmaz.

«(Enti tâlikun fî meşiyyetillâh), (enti talikun fî iradetillâh), (enti talikun fî rızaillah) cümlelerinde de şartiyet mânâsı vardır. Yâni: talâkın vukuu için Hak Tealânın meşiyyeti, iradesi, rızası şart kılınmış demektir. Bu talâk hakkında bunların, meselâ rızayı ilâhînin teallûk edip etmediği ise bizce malûm değildir. Binaenaleyh bunların böyle söylenmesile talâk vaki olmaz. (Enti talikun fî ilmillâhi = sen Allahın ilminde boşsun) denilmesi suretinde ise talâk derhal vaki olur. Zira Allahtealâ'nın ilmi, her şeyi muhittir ve Hak tealânın ademi ilm ile ittisafı muhaldir. Artık talâk, mevcut bir şarta tâlik edilmiş gibi olacağından hemen tahakkuk eder.

(7) — (Li): Harfi, tâlil ve tahsis edatıdır. Yâni: ya bir şeyin illetini beyan eder: (Darebtü Zeyden litte'dibi = Zeydi te'dip için döğdüm) cümlesinde olduğu gibi. Veya bir şeyin diğer bir şeye, yâni: üzerine dahil olup esire okuttuğu şeye irtibat ve münasebetini müfid olur. Şöyle ki: bu irtibat, ya mülkiyyet itibarile olur: (Elmalü lizeydin = mal Zeydin mülküdür) gibi veya temlik itibarile olur: (Vehebtülmale li Zeydin = malı Zeyde bağışladım) gibi. Veya istihkak itibarile olur: (Eşşerefü lilulemai = şeref ulemaya lâyıktır) gibi. Veya nisbet itibarile olur: (Hâzâ ibnün li Zeydin = bu Zeyd'in oğludur) gibi.

«Harfi cer olan lâmi meksure, bazan tarih, âkibet, zarfiyet mânâlarını mutazammin olur, bazan da zaid bulunur: (İtekeftü liaşrin bakıyne min remazane — ramazandan on gün kalarak i'tikâf ettim), (felil-

mevti yuledülinsanü = insan âkıbet ölmek için doğurulur), (Sumuli rü'yetihî = hilâlin görüldüğünde oruç tutunuz), (Lâebalehu = onun babası yoktur) cümlelerinde olduğu gibi.

«Lâmı meksure, ismi müstegas evvelinde meftuh = üstün okunduğu gibi yai mütekellimden başka zamirlerin evvellerinde de meftuh okunur: (Ya lezeydin), (leke), (lehu), (lena) gibi.

379 — : (İstisna kelimeleri): Bir takım edatlardır ki, her biri bir şeyi diğer bir şeyden çıkarır, ona dahil bulunmadığını gösterir. Eğer bu çıkarma olmasa bu iki şeyden birinin diğerine hakikaten veya hükmen dühulü lâzım gelir. Başlıcaları illâ, gayr, sivâ, mâada, mâhalâ, lâ seyyema, hâşâ, beyd, belhe) kelimeleridir. Şöyle ki:

(1) — (Illâ) : İstisna edatıdır. İstisnalar, muttasıl ve munfasıl kısımlarına ayrılır. Meselâ: (Lî aleyhi selâsü derahime illâ vahideten = benim onda bir dirhemi müstesna olmak üzere üç dirhem alacağım vardır) denilse müstesna, müstesna minhin cinsinden olduğu için bir istisnai muttasıl olmuş olur ve üç dirhemden bir dirhem istisna edildiği cihetle iki dirhem kaldığı itiraf edilmiş bulunur.

İllâ edatı için beyan bahsine müracaat!.

(2) — (Gayr) : Başka mânâsına bir istisna edatıdır. İzafetle kullanılır: (Mâ reeytü ehaden gayre Zeydin = Zeyd'den başka bir kimse görmedim) gibi. Bazan mâkabline sıfat olur. (Lâilâhe gayrıhu = onun gayri ilâh yoktur) gibi.

«Gayr kelimesi, bazan «illâ» mânâsına haml olunur. Şöyle ki: (lifülânin aleyye dirhemün gayrü danikin) ibaresinde gayr, merfu' okunarak dirheme sıfat yapılsa tam bir dirhem ikrar edilmiş olur. Fakat gayr, mansub okunsa «illâ» mânâsına olur. Bu hâlde bir dirhemin bir daniki müstesna olmak üzere mütebakisi ikrar edilmiş olur. Birinci suret: «filânın bende danikin gayri olan bir dirhem alacağı vardır» meâlindedir. İkinci suret ise filânın bende bir daniki müstesnâ olmak üzere bir dirhem alacağı meâlindedir.

Kezalik: (lifülânin aliyye dinarün gayrü aşeretin) denilip gayr ref edilse tam bir dinar ikrar edilmiş olur. Nasb edildiği surette ise İmam Muhammed'e göre yine bir dinar ikrar edilmiş olur. Çünkü müstesna ile müstesna minh bir cinsten olmadığı cihetle bu, bir istisnai munkati'dir. İmameyne göre ise bu, bitarikilbeyan bir istisnai muttasildir. Bununla bir dinardan on dirhem istisna edilmekle kıymetinden on dirhem noksan olmak üzere bir dinar ikrar edilmiş olur. (Bedaiül'usul).

«Gayrin tesniyesi, cem'i yoktur. Ağyar tâbiri müvelleddir.»

(3) — (Sivâ, seva): Gayr mânâsınadır. (Mâ sivallahi fânin = Allah'tan başkası fânidir) gibi. Bir kimse: (Abidi ahrarün siva fülânin = filândan başka kölelerin azaddır) dese filândan başka köleleri azad olmuş olurlar.

(4) — (Adâ, mâada): Başka mânâsınadır, dahil oldukları kelimeler mansup olur. (Mâreeytü hakimen mâada Zeyden = Zeyd'den başka hâkim görmedim) gibi.

(5) — (Mâhalâ) : Mâada mânâsınadır. Medhulü üstün okunur. (Elâ küllü şey'in mâ halâ Allâhe batılün = biliniz ki, Allah'tan başka her şey fânidir) gibi.

(6) — (Lâseyyemâ): Bâhusus mânâsına olup mâbâdini mâkabline tercih eder ve mâbâdi muzafün ileyh olarak mecrur olur. Mâbadi mahzuf bir müptedanın haberi olmak üzere merfu da olabilir. (Zeydün âlimün lâ seyyema şairin = Zeyd âlimdir, bilhassa şairdir) gibi.

(7) — (Hâşâ): müstesnayı tenzih için kullanılır ve medhulü mecrur bulunur: (Ennasü fil gafeleti hâşelevliyai = nâs gaflettedirler, evliya ise bundan münezzehtir) gibi. (Hâşâ lillâhi) maazallahi demektir.

(8) — (Beyde): Enne lâfzına mukarin olarak lâkin mânâsında kullanılır: (lâ ilme lehu beyde ennehu âkilün = onun ilmi yoktur, lâkin akıllıdır) gibi. «Şu kadar var ki» diye de tercüme edilebilir.

(9) — (Belhe): Bazan «siva, min gayr» mânâsını ifade eder. (Belhe Zeydin = Zeyd'den başka) gibi. Bir hadisi kudsîde şöyle buyurulmuştur:

(اعددت لعبادى الصالحين مالا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر بله ما اطلعتم عليه)

Yâni: salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insanların hatırlarına gelmedik şeyleri ihzar ettim ki, bunlar sizin muttali olduğunuz şeylerden bambaşkadır.

380 — (Şart kelimeleri): Bunlar, bir şeyin vücudünün diğer bir şeyin vücudüne teallûk ve tevakkuf ettiğini bildiren edatlardır ki, başlıcaları: (in, iza, izama, lev, metâ, men, mâ) lâfızlarıdır. Şöyle ki:

(1) — (in): Eğer, ise mânâsınadır, üzerine dahil olduğu fiili maziye muzari, yâni istikbâl mânâsı verilir ve üzerine dahil olduğu muzarii cezm eder: (İn caeküm binebein = size bir haber ile gelirse), (in tu'tinilkitabe u'tike semenehu = bana kitabı verirsen sana parasını veririm) gibi.

İşte bu misâlde paranın verilmesi, kitabın verilmesine tâlik edilmiştir. Binaenaleyh «in» edatı şart, «tu'tinilkitabe» sözü bir cümlei şartiye, «u'tike semenehu» sözü de bir cümlei cezaiyedir.

«İni şartiye, vücude gelip gelmemek arasında mütereddit bulunan şeye dahil olur, yoksa kat'iyyülvücud veya kat'iyyülintifâ olan bir şeye dahil olmaz. Meğer ki bir nükteye mebni olsun.

Meselâ: Zeydin gelip gelmemesi melhuz olsa: (in cae Zeydün feekrimhü = Zeyd gelirse ona ikram et) denilmesi doğru olur. Fakat Zeyd zaten gelmiş veya vefat edip gelmesi mümkün bulunmamış olursa böyle denilmesi doğru olmaz.

Bu esas üzerine bazı meseleler, teferrü eder. Şöyle ki:

«Filhal mevcut bir şarta tâlik, tencizdir. Binaenaleyh bir kimse, zevcesine: (in câe fülânün min seferihî feenti talikun = filân seferinden gelirse benden boşsun) diyip o kimse de gelmiş bulunsa filhâl talâk vâki olur.

Bilâkis vücudü, âdeten mümteni bir şarta tâlik, bâtıldır. Binaenaleyh vefat etmiş bir şahıs için: (in câe fülânün feenti talikun = filân gelirse sen boşsun) denilse bununla talâk vaki olmaz, bu söz lâğv olmuş olur.

«Bir kimse, zevcesine: (in lem utallikki feenti talikun = seni boşamazsam sen boşsun) dese talâk bu zevc ile zevceden biri vefat edinceye kadar vaki olmaz, vefattan biran evvel vaki olur. Çünkü şartın, yâni: ademi tatlikin vukuuna teyakkun o vakitte husule gelir. Bu hâlde zevce, medhulün biha olup vefat eden zevc bulunsa ona varis olur. Çünkü mu' tedde olacağından iddeti içinde zevciyet hükmü kısmen bakidir. Amma zevce bulunsa zevc, varis olamaz. Zira fırkati kendisi ihtiyar etmiştir. Fakat zevce medhulün biha olmayınca her ikisi de birbirine varis olamaz. Çünkü bu hâlde iddet lâzım gelmiyeceğinden zevciyet tamamen zail olmuş olur.

(2) — (İza): Kelimesi, Kûfîlere göre şart ile zarf beyninde müşterektir. Bazan yalnız zarf için olur: (واللیل اذا یغشی) = kasem olsun (karanlığile ortalığı kaplayacağı zaman geceye) nazmı celilinde olduğu gibi. Bazan da yalnız şart için olur, zarfiyet mülâhaza olunmaz: (iza tusibke hasasetün fetecemmeli = sana bir fakr-ü zaruret isabet ederse güzelce sabr et) sözünde olduğu gibi.

İza kelimesi, basiriyyuna göre zarf için mevzudur, mücerret zarfiyet için istimal olunur, şart ve tâlik mânâsı mülâhaza olunmaz: (vessubhu iza beda = sabah belirdiği vakit) gibi. Bazan da zarf mânâsı sukut etmeksizin şart için kullanılır: (İza zehebte zehebtü = gideceğin zaman ben de giderim) gibi ki, mütekellim, kendisinin gitmesini muhatabının gitmesine tâlik etmiştir.

«İza kelimesi, İmamı Âzam'a göre zarf ile şart mânâsında müşterektir. İmameyne göre ise mücerret zarf içindir. Binaenaleyh bir kimse zevcesine: (iza lem utallikki feenti talikun = seni boşamadığım zaman sen boşsun) dese İmamı Âzam'a göre zevc ile zevceden biri vefat etmedikçe bununla talâk vaki olmaz. İmameyne göre ise bu sözü müteakip talâk vaki olur. Çünkü talâk, tatlikten hali bir zamana izafe edilmiştir. Bu zaman ise bu sözü müteakip sükût edilir edilmez tahakkuk eder.

«İza edatı, cümlei ismiye evvelinde «müfacat» edatı olup ansızın, bir de bakılır ki, diye tercüme olunur: (iza hüm yezhebun = bir de bakılır ki, onlar, gidiyorlar) gibi.

« (İz): kelimesi de geçmiş zamana mahsus zarf edatıdır: (İz küntü müteallimen = müteallim olduğum zaman) gibi. Yevm, hin, vakt, âmm kelimelerinin ahirlarına lâhik olarak: (yevmeizin, hineizin vakteizin âmmeizin) diye okunur ve: «o günkü gün, öyle olduğu zaman, o vakit, ó yıl) diye tercüme edilir.

«İza edatı, tâlil ve müfacat edatı da olur: (ce'tü iz reeytüke = seni gördüğüm için geldim), (harectü iz hüve zahibün = çıktım bir de baktım ki o gitmiş) gibi.

(3) — (İzamâ = ne zaman): kelimesi de zarf için olmakla be... ber şart mânâsını da daima mutazammın bulunur: (İzamâ te'tini ükrimke = ne zaman bana gelirsen sana ikram ederim) gibi.

(4) — (Lev) : kelimesi, lûgat itibarile maziye mahsus bir şart edatıdır. Medhulü fîli muzari bulunursa mânâsını maziye tahvil eder: (lev cae Zeydün lereeytühü = Zeyd gelse idi elbette görürdüm), (lev yâlemülmerü kadre hayatihi lema yuziuhu = insan hayatının kadrini bilseydi onu zayi etmezdi) gibi.

Fakat fukahayi kirama göre lev kelimesi, nâsın lisanında istiare olarak «in» mânâsında kullanılmaktadır. Binaenaleyh bir kimse zevcesine: (enti talikun lev dehaltiddar) dese de kadin o haneye bu sözden evvel dahil bulunmuş olsa lûgat bakımından mutallâka olması muvafık görülür. Fakat istimal bakımından talâk vaki olmaz. Bilâkis bu sözden sonra dahil olsa lûgat bakımından talâk vaki olmaz. İstimale binaen vaki olur. Çünkü bu sözün mânâsı lûgatçe: «sen haneye dahil olmuş isen boşsun» demektir. İstimalde ise: «sen haneye girer isen boşsun» demekten ibarettir. Bu husus, İmam Ebu Yûsüf'ten mervîdir.

«Lev edatı, bazan temenni mânâsını da ifade eder: (yekulülmücrimune lev künna salihîn = günahkârlar derler ki: kâşki salih kişiler olsa idik) gibi.

«Levün cevabına bazan lâm dahil olup iki cümlenin birbirine irtibatını te'kit eder: (لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا) = eğer yer ile gökte Allah tealâdan başka hükmü carî olan ilâhlar bulunsa idi elbette bu yer ile gök fesada uğrardı.) nazmı celilinde olduğu gibi.

«Levlâ kelimesi, «olmamış olsa» mânâsını ifade eder: (levlâ hidayetullahi lema neca ehadün = Allah tealânın hidayeti olmamış olsa idi hiçbir kimse kurtulamazdı.) gibi. Bu kelime, teşvik, tevbih, temenni mânalarında da istimâl olunur. Nitekim: (ولولا نفر من كل فرقة) nazmı celilindeki levla, teşvik ve tahzîz içindir. Her zümreden bazı zatlar, ayrılıp fıkıh tahsil etmeli değil midir, meâlinde olup dinî malûmat sahiplerinin yetişmesine teşviki mutazammındır.

«Levmâ kelimesi de hem «ellâ» kelimesi gibi tahzîz ve teşvik edatıdır. Hem de bazan «levlâ» mânâsında müstameldir.

(5) — (Meta) : Mutlak ve müphem vakt edatıdır, üç zamandan birine muhtas değildir. Ve bu kelimeden şartiyet mânâsı sakıt olmaz, daima vücut ile adem arasında mütereddit bulunan şeylere dahil olur. Binaenaleyh bir kimse zevcesine: (enti talikun meta lem ütallıkki = seni ne zaman boşamazsam sen boşsun) dese bu sözü müteakip hemen talâk vaki olur. Çünkü şart, yâni: boşamaksızın geçen bir an tahakkuk etmiş bulunur.

Bir kimse zevcesine: (enti talikun meta şi'ti = sen dilediğin zaman boşsun) dese talâkı zevcesine tefviz etmiş olur. Bu talâk, mahalline iktisar etmez, kadın nefsini dilediği zaman tatlik edebilir. Çünkü meta, dediğimiz veçhile müphem, gayri muayyen bir zaman edatıdır.

«Metama» kelimesi de ayni hükümdedir.

«Meta, zamandan suale mevzu istifham edatı da olur: (Meta kare'te = ne zaman okudum), (meta hû = o ne zaman) gibı.

(6) — (Men) kelimesi akl sahiplerine mahsus olup «kim ki» mânâsına şart edatıdır: (men tes'a ilâ şey'in yenelhu = kim ki bir şeye çalışırsa ona nâil olur) gibi.

«Men edatı, istifhamiyye, mevsufe, mevsule olarak da kullanılır: (men caeke = sana kim geldi), (fâka Zeydün alâ men adahü = Zeyd kendisinden başkalarına faik oldu), (ومنهم من آمن ومنهم من كفر) = ve onlardan kimi iman etti, kimi de kâfir oldu.) gibi.

«Men edatı, lâfzen müfred ise de mânen cem olabilir.

«Men za kelimesi, «bu kim» demektir. (Men li bikeza) gibi tâbirlerde: (men yazmenü lî bikeza = filân hususu bana kim zamim olur.) gibi bir mânâda kullanılır.

(7) — (Ma) : kelimesi, «ne» mânâsında olup ekseri zevilukulün gayrisinde şartiye, istifhamiye, mevsufe, nafiye, .mevsule, masdariye ve zaide olarak kullanılır. Şöyle ki: Mai şartiye, şart ve ceza iktiza eder, dahil olduğu muzarileri cezm eyler: (ما يفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها) = Allah tealâ nâsa, rahmetinden ne açarsa onu tutacak bulunmaz) gibi.

Mai istifhamiye, ne mânâsına olan bir suale mevzu bulunur: (mâ tekulü fî hakkıhî = onun hakkında ne dersin) gibi. Bu mânın evveline harfi cer dahil olursa ahırından elifi düşer: (عم يتساءلون) = neden sual ederler?) gibi.

Mai mevsufe, şey mânâsını müfid olup kendisinden sonra bir sıfat bulunur: (bi'sema yef'alûn = yaptıkları şey ne fena) gibi.

Mai nafiye, medhulünü nefy eder, muzariin evvelinde bulunursa nefyi hal edatı olur: (Mâcae = gelmedi), (mâyeciü = gelmiyor) gibi.

Mai mevsule, o ki, o şey ki, diye tercüme olunup ismi mevsul bulu-

nur, kendisini takip eden cümleye veya şibhi cümleye «sıla» tâbir edilir: (alimtü matüridü = dilediğin şeyi bildim), (mâtüridü lâ yuced = o şey ki diliyorsun bulunmaz) gibi.

Mai masdariye, dahil olduğu cümleyi masdar hükmünde kılar:

(عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ) gibi ki, «anetüküm» meâlindedir. «Meşakkatiniz ona güç gelmektedir» mânâsını müfiddir.
(kallema = az kere), (innemâ ene beşerün = ben ancak insanım) gibi.

Mai zaide, bazı fi'llerin, edatların sonuna muttasıl bulunur:

«Mâza, «bu ne» mânâsınadır: (mâzettegafül = bu tegafül ne?) gibi. Bu zâ, bazan zaid olur: (mâza kare'te = ne okudun) gibi. Bazan da evveline esre bir lâm dahil olup bir şeyin illetini sual için kullanılır: (lima za tezhebun = ne için gidiyorsunuz) gibi.

381 — : (İstifham edatları): Bunlar, bir şey hakkında malûmat istenmeye mevzu kelimelerdir. İstifham ise bir şeyin suretinin zihinde husulünü istemekten ibarettir. Bu edatların başlıcaları: (e, men, mâ, keyf, kem) kelimeleridir. Şöyle ki:

(1) — (e) : Harfi, istifham içindir. Bu hâlde hurufi meaniden bulunmuş olur: (ezehebe Zeydün = Zeyd gitti mi), (ezeyden teştümü ve hüve ehuke = Zeyde söğer misin ki, o senin kardeşindir veya Zeyde kardeşin olduğu hâlde söğer misin) gibi.

(e, eş'arda nida edatı olarak kullanılır: yâ Fatime! yerinde «yâ Fâtımu» denilmesi gibi. Bazan da istigase = yardıma çağırma için kullanılır: (yâ Zeyden liamrin = ey Zeyd! Amre koş) gibi. «Yâ Zeydah liamrin» de denilir.

(2) — (Men), (mâ) edatları hakkında yukarıda şart edatları sırasında malûmat verilmiştir.

(3) — (Keyfe) : kelimesi, vaz'ı itibarile hâlden, yâni: insanların ellerinde bulunmayan hastalık, sağlık, gençlik, ıhtiyarlık gibi vasıflardan suale mevzudur, istizah edatıdır. Meselâ: (keyfe ente = sen nasılsın?) sözile muhatabın sıhhat ve âfıyette olup olmadığı sorulmuş olur.

«Keyf kelimesi, bir kimseye bir vasfı, bir keyfiyeti tefviz hususunda mecaz olarak kullanılır ve bu cihetle bunun üzerine bazı meseleler, teferru eder: şöyle ki: Bir hususta hâlden sual müstakim olursa, yâni: sözün iptidası, bazı keyfiyetler ile ilgili bulunursa keyf kelimesini istimâl, muteber olur ve illâ muteber olmayıp keyf lâğv bulunur.

Meselâ: bir kimse kölesine: (ente hurrun keyfe şi'te = sen nasıl istersen hürsün) dese köle derhal azad olur. Bu cihet, onun meşiyyetine tefviz edilmiş olmaz. Çünkü ıtkın keyfiyeti yoktur, bunda anlaşılması

şariin hitabına mütevakkıf bir cihet mevcut değildir. Artık asıl ıtk bulunduktan sonra bunun hâl ve keyfiyeti kölenin dilemesine tefviz edilemez.

Kezalik: bir kimse medhulün biha olmayan zevcesine: (enti talikun keyfe şi'ti = sen dilediğin gibi boşsun) dese kadın derhal bir bain talâk ile boş olur. Meşiyyetine mahal kalmaz. Çünkü bu hâlde zevciyet derhal zail olup kadın başka talâka mahal olmaktan çıkmış bulunacağı cihetle artık keyfe ile suale mahal bulunmayarak keyfe lâğv olmuş bulunur.

Bilâkis bir kimse, medhulün biha olan zevcesine: (enti talikun keyfe şi'ti = sen dilediğin veçhile boşsun) dese kadın hemen ric'iyyen boş olur. Sonra talâkın keyfiyeti, yâni: ric'i veya bâin olması zevceye tefviz edilmiş olur. Çünkü böyle vasfı, keyfiyeti istemeğe, araştırmaya sıra aslın vücudünden sonra gelir. Binaenaleyh kablelmeşiyye asıl talâk vukubulur, ve bu talâkta böyle keyfiyyet carî olduğundan bu keyfe edatı, lâğv olmamış bulunur. Bu hâlde zevc, talâkın keyfiyetine niyyet etmemiş veya niyeti zevcenin meşiyyetine muvafık bulunmuş, meselâ: ikisi de talâkı baine niyet eylemiş ise o veçhile talâk tekarrür eder.

Fakat niyetleri tevafuk etmezse talâk, ric'î olarak kalır. Çünkü niyetler tearuz edince ikisi de sakıt olup asıl talâk kalır ki, o da, ric'îden başkası değildir.

Bu esas, İmamı Âzam'a göredir. İmameyne göre ise ıtak, talâk, nikâh, bey' gibi kendisine işaret edilmesi kabil olmayan, yâni: âyân kabilinden bulunmayan şeylerde keyf kelimesi, yalnız vasfa değil, [illegible] da raci olur. Artık ıtk, talâk meselelerinde rekikin veya zevcenin bu tefviz meclisinde meşiyyetleri vuku bulmadıkça ne ıtk, ne de talâk vaki olmaz. Meşiyyetleri bulunursa o zaman İmamı Âzam'ın beyanatı veçhile ahkâm cereyan eder.

(5) — (Kem): adatı, «ne kadar» mânâsında müphem adede mevzu bir isimdir. Binaenaleyh bir kimse zevcesine: (enti talıkun kem şi'ti = sen dilediğin kadar boşsun) dese kadın, mecliste dilemedikçe boş olmaz. Çünkü talâkta adet mevcuttur. Bu hâlde kadın kendisini mecliste bir veya iki veya üç talâk ile tatlik edebilir. Şu kadar var ki, bu tatlik, zevcin iradesine mutabık bulunmak lâzımdır. Kadın talâkın dilemeden meclis dağılsa artık tefviz bâtıl olur, nefsini tatlik edemez.

«Kem kelimesi, istifham ve teksir edatı olarak da kullanılır: (kem indeke minelkütübi = yanında kitaplardan ne kadar var?), (kem min âkılin terahü fakiren = nice âkil kimseleri fakir görürsün) gibi.

382 — (Esmai zuruf) : Bir şeyin bir zamanda veya mekânda veya diğer bir şey ile beraber veya ondan evvel veya sonra vuku bulduğunu

ifade eden kelimelerdir ki, başlıcaları: (maa, kabl, ba'd, ind) lâfızlarıdır. Şöyle ki:

(1) — (Maa): kelimesi, mukarenet ifade eder, beraber lâfzile tercüme edilir ve isme muzaf olarak istimal edilir. (İştereytüddevate maalkalemi = hokkayı kalem ile beraber satın aldım) gibi. Bazan da ızafesiz olarak kullanılır, münevven olarak hâl vaki olur: (Kara'nelkitabe maan = kitabı hep beraber okuduk) gibi.

«Bir kimse, zevcesine medhulün biha olsun olmasın : (enti talikun vahideten maa vahidetin = sen bir talâk boşsun, bir talâk ile beraber) veya (enti talikun vahideten maaha vahidetün = sen kendisile beraber bir talâk bulunan bir talâk ile boşsun) dese iki talâk vaki olur. Çünkü ikinci talâk maa edatile birinci talâka mukarin bulunmuş olur.

«Maa kelimesi, bazı kere mecazen «ba'd» mânâsında kullanılır: (فان مع العسر يسرا) = artık şüphe yok ki, çetinlikten sonra bir kolaylık vardır.) gibi.

(2) — (Kabl) : kelimesi, evvel mânâsına zarfı zaman olup tekaddüm ifade eder, yâni: bir şeyin diğer bir şeyden evvel vuku bulduğunu müfid olur: (cae Zeydün kable Amrin = Zeyd Amrden evvel geldi) gibi.

«Bir kimse, medhulün bihası olmayan zevcesine : (enti talikun vahideten kableha vahidetün = sen kendisinden evvel bir talâk bulunan bir talâk ile boşsun) dese iki talâk tahakkuk eder. Fakat: (enti talikun vahideten kable vahidetin = sen bir talâktan evvel bir talâk boşsun) dese bir talâk vaki olur. Çünkü birinci misâlde kabliyyet, ikinci vahide ile kaimdir, onun sıfatıdır. İkinci talâkı birinci talâka takdim ise zevcin vüs'unde değildir. Binaenaleyh zevcin sözünü tashih, lâğvdan siyanet için birinci talâk ile ikinci talâk filhal birden ika edilmiş sayılır. İkinci misâlde ise kabliyyet, birinci vahide ile, sabık talâk ile kaimdir, onun vasfıdır. Artık sabık talâk vaki olmuş olunca kadının talâka mahalliyeti kalmaz.

(3) — (Ba'd) : kelimesi, sonra mânâsına bir zarfı zamandır, te'hir ifade eder ve çok kere izafetle istimâl olunur: (Cae Zeydün ba'de Amrin = Zeyd Amrden sonra geldi) gibi. Bazan da izafetten kesilip zam = ötüre üzere mebni olarak kullanılır: (Min badü = bundan sonra) gibi.

«Menfi olan fili mazi veya muzari sonunda bulunan badü kelimesi, henüz, daha mânâsını ifade eder: (mâkaretü badü = henüz okumadım), (lem yakre badü = daha okunmadı) gibi.

«Bir kimse, medhulün bihası olmayan zevcesine: (enti talikun vahideten ba'de vahidetin = sen bir talâk ile boşsun bir talâktan sonra) dese iki talâk vaki olur. (Enti talikun vahideten ba'deha vâhidetün =

sen kendisinden sonra bir talâk bulunan bir talâk ile boşsun) dese bir talâk tahakkuk eder. Çünkü ba'de edatı kable kelimesinin aksinedir. Binaenaleyh ikinci misalde ba'diyyet, ikinci vahide ile kaimdir. Birinci talâk vaki olduktan sonra artık ikinci talâka mahal kalmaz.

(4) — (İnde) : kelimesi, mekân ve zamanca kurbe, huzura delâlet eden bir zarftır, izafetle istimâl olunur: (karatülkitabe inde ahi = kitabı kardeşimin yanında okudum), (cae ahi indessubhi = kardeşim sabahleyin = sabah olduğunda geldi) gibi.

« (İndi elfün lizeydin = yanımda Zeydin bin kuruşu vardır) sözü, hıfz edilecek bir vedianın mevcudiyetine delâlet eder. Yoksa söyleyenin zimmetinde lâzımüleda bir borç bulunduğuna delâlet etmez. Meğer ki, bu söze «deynen = borç olarak» kaydi ilâve edilmiş olsun.

« (ان الدين عند الله الاسلام) = şüphe yok ki din, nezdi ilâhîde islâmdan ibarettir) kavli şerifindeki «indallâh», «fi hükmillâh» mânâsınadır. Çünkü Allah tealâ mekândan, zamandan münezzehtir.

«Bir kimse, medhulün biha olan zevcesine : (enti talikun inde külli yevmin = sen her günde boşsun) dese üç günde birerden üç talâk vaki olur. (Enti talikun fî külli yevmin = sen her bir günde boşsun), (enti talikun maa külli yevmin = sen her gün ile beraber boşsun) denilmesi de böyledir. (Enti talikun külle yevmin = sen bütün gün boşsun) denilip fazlaya niyet bulunmasa yalnız bir talâk vaki olur. Yalnız İmam Züfere göre bununla da üç günde üç talâk vaki olur.

İKİNCİ KISIM

SÜNENİ NEBEVİYYEYE DAİRDİR

İçindekiler: Sünnetlerin mahiyeti ve ehemmiyeti. Sünnetlerin başlıca aksam ve ahkâmı. Râvilerde aranılan şartlar, vasıflar. Sünnetlerdeki istinad, irsal, ittisal ve inkıta, Mürsel hadislerin nevileri ve hükümleri. Hadislerin ravileri, metinleri ve senedleri itibarile nevleri. Haberlerin mahiyyeti ve nevileri, haber mahalleri, yâni: kendilerinden haber verilen hâdiseler. Bazı rivayetler ve haberler hakkındaki ta'n ve itiraz.

Sünnetlerin mahiyeti ve ehemmiyeti:

383 — : Lûgatte âdet, tarikat mânâsına gelen sünnet, ıstılahta: «Resulü Ekrem (Sallâllahü Aleyhivesellem) Efendimizin bütün mübârek sözleri ile bir kısım fiilleri ve bazı hâdiselere karşı sükût buyurmuş olmalarıdır» ki bunlar, ümmet hakkında birer delildir, birer dinî hüccettir. Bu cihetle sünnetler, süneni kavliyye, süneni fî'liyye, süneni takririyye adile üç kısma ayrılmıştır. Kavlî sünnetlere «ehadisi şerife» de denilir.

384 — : Resulüekrem Hazretlerinin bütün mübârek sözleri, fî'lleri ümmet için en güzel bir imtisâl nümunesidir. Nebiyyi Zîşan'ın dinî hükümlere ait olan bütün sözleri, birer vahyi ilâhî neticesidir. Çünkü Kur'anıkerim'de: (و ما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى)= Resulullah havadan söylemez, onun sözü ancak kendisine tebliğ olunan bir vahyi ilâhîdir.) buyurulmuştur. Binaenaleyh Kur'anı Mübîn, Cibrili Emîn vasıtasile tilâvet ve tebliğ edilmiş bir vahyi ilâhîden ibaret olduğu gibi hadisler de peygamberimizin mübarek kalbine lâyih olan birer vahyi ilâhînin, birer ilhamı rabbanînin eseridir. Onun için dir ki, hadislere de «vahyi gayri metlüv» adı verilir, bunlar da vahyin «zâhir» kısmından sayılır. Hazreti peygamberin, bizzat içtihat ve teemmül neticesi olarak beyan buyurduğu herhangi bir hüküm de «vahyi gayri metlûv» vun «bâtın» kısmını teşkil eder. İçtihat bahsine müracaat!.

385 — : Resulüllahın mübarek sözleri birer sünnet olduğu gibi zatı nebevîlerine mahsus, hasaisi nebeviyeden mâdut olmayan ve kasd ve ihtiyara müstenid bulunan fî'lleri de birer sünnettir. Dinen memnu ol-

madığı evvelce malûm bulunmayıp ümmetten sâdır olan herhangi bir fi'le karşı sükût buyurmaları da o şeyin cevazına işaret olacağından o da bir sünnettir. Fakat küfür ve isyan gibi memnuiyeti dinen malûm olan bir fi'le karşı sükût buyurmaları, onu tecvize aslâ delâlet etmez.

386 — : Nebiyyi Alişan'dan kasden sâdır ve teheccüd namazı gibi kendi hasaisi semiyyelerinden gayri mûdud olan bir fi'l, Resulüekrem hakkında farz veya vacip ise ümmeti hakkında da farzdır, vacibdir, Hazreti peygamber hakkında müstehab veya mübah ise ümmeti hakkında da, müstehabdır veya mübahdır. Böyle sıfatları malûm olan fi'llerin hükümleri, Resulüekrem ile ümmeti arasında müşterek bulunmuş olur. Böyle bir fi'lin sıfatı bilinmezse ibahaye haml olunur, bize de ittibaı caiz olur. Çünkü bu hâlde müteyakkan olan budur.

387 — : Resulüekrem'in sünnetleri, pek mühimdir, dinî esasların pek mukaddesidir; bunlara ittiba etmek, ümmet için bir vecibedir. Ancak Nebiyyi Zîşan Hazretlerine isnat ve izafe edilen her sünnetin, hakikaten bir sünneti nebeviyye olup olmadığını tedkik icap eder. Bu hususta büyük, muhterem muhaddislerin, islâm âlimlerinin meşhud olan çalışmaları, ilim tarihinde nâziri görülmemiş bir hâlde ve her türlü tasavvurların fevkinde bulunmuştur.

Her nakl edilen sünnetin râvîleri, muhbirleri nazara alınmış, bunların ne derecede itimada lâyık olup olmadıkları tesbit edilmiş, bu hususta bir isnad ve an'ane usulü vücude gelmiştir.

Meselâ: Sahihi Buharî'de yazılı olduğu üzere: «Ebu Nü'im, Abdullah ibni Dînar'dan, o da ibni Ömer radiyallâhü anhümadan şöyle rivayet etmiştir: İbni Ömer, demiştir ki: Nebiyyi Ekrem Sallâllâhü aleyhivesellem altundan bir hatem = bir yüzük ittihaz etmişti, nâs da altundan hatemler edindiler. Nebiyyi Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem: «Ben altundan bir hatem edinmiştim» deyip onu terk ettiler ve «Ben onu ebediyyen takınmayacağım» diye buyurdular, nâs da hâtemlerini terk ediverdiler.

İşte bu, bir senet ile, bir an'ane ile ve ahad tarikile rivayet edilmiş bir sünnettir. Hem de sünneti fi'liye ile sünneti kavliyeyi camidir. Nâsin hatemlerini parmaklarından çıkarıp terk edivermelerine karşı Resulüekrem'in sükût buyurmaları da bir sünneti takririyye kabilinden sayılabilir. Bu sünneti nebeviyye, Resulüekrem'in ef'aline iktida ve ittibaın lüzumunu da göstermektedir.

Sünnetlerin başlıca aksamı ve ahkâmı:

388 — : Sünnetler, râvîlerin adetleri, kuvvetleri itibarile mütevatir, meşhur, ahad kısımlarına ayrılmıştır. Bu kısımların kuvvetleri, hükümleri de bizzarure başka başka bulunmuştur.

389 — : Mütevatir sünnetler, yalan üzerine ittifakları âdeta nazaran aklın caiz görmediği bir cemaatin Resulüekrem'den rivayet ettikleri sünnetlerdir.

Meselâ: (من كذب على متعمداً فليتبوأ مقعده من النار) = bana yalan yere bir şeyi isnad eden, ateşten oturacağı yere hazırlansın) hadisi şerifi mütevatirdir. Bunu Nebiyyi Zîşan'dan büyük bir cemaat işitmiş ve bu, her asırda binlerce zevat arasında rivayet edilegelmiştir. Binaenaleyh bunun bir hadisi nebevî olduğunda şüphe edilemez.

Mütevatir olan bir sünnet, bir hadisi nebevî, hüküm itibarile kat'iyye ifade eder, itikad hususunda da, ibadât ve muamelât hususlarında da bir hüccet bulunur.

390 — : Tevatürde muhbirlerin, râvîlerin muayyen adetleri yoktur. Bu aded, hâdiselere göre değişir. Elverir ki, insana yakın ifade etsin, insanda kat'î surette bir vicdanî kanaat husule getirsin. Hattâ bu muhbirlerin arasında çocukların, gayri müslimlerin bulunması da bunu kabule bir mâni teşkil etmez.

Tevatür, bir haberdir. Bir haberden zarurî bir ilim hâsıl oldu mu, artık o kuvvetli bir delildir. Ancak bir iki kişinin haberi hiçbir vakit bir haberi mütevatir olamaz.

Namaz rekâtlarının adetlerine, nakidler hakkındaki zekâtın kırkta bir olduğuna dair olan haberler, bütün tevatür yoliyle bize vâsıl olmuştur.

Velhâsıl: böyle bir tevatür neticesinde rivayet edilen haberin veya mahsûs bir hâdisenin vukuu hakkında bizzarure yakinî bir ilim husule gelmiş olur.

391 — : Meşhur sünnetler, bidayeten Resulüekrem Efendimizden bir iki zat rivayet etmiş olduğu hâlde bilâhare ümmeti merhume arasında şöhret bulup ikinci ve üçüncü asırlarda tevatür derecesini bulmuş olan sünnetelrdir. Mestlerin üzerine meshin cevazı hakkındaki hadisi şerif, bu kabildendir. (انما الاعمال بالنيات)= amellerin hükümleri niyetlere göredir) hadisi şerifi de bu cümledendir.

Bu gibi meşhur haberler, zan mertebesinde bulunur. Fakat ümmeti merhume arasında böyle kabul edilerek şöhret bulmuş olduğu cihetle ifade ettikleri zan, kalbi tatmin edecek bir kuvveti haiz bulunur. Artık bunu inkâr eden, yâni: bunun bir sünneti nebeviyye olduğuna kail bulunmayan kimse, ümmeti merhume hakkında itimatsızlık göstermiş, onları tahtıe eylemiş olacağı cihetle fâsik = sapık sayılır.

392 — : Haberi ahad ile sabit sünnetler, bir zatın diğer bir zattan veya bir zatın bir cemaatten veya bir cemaatin bir râvîden rivayet etmiş olduğu sünnetlerdir. Tevatür derecesinde olmayan râvîlerin, meselâ: iki üç zatın rivayet ettikleri bir sünnet de haberi ahad kabilindendir.

Böyle bir sünnetin rävîlerinde bazı şartlar aranır, râvîler, bu şartları hâiz olunca rivayet ettikleri şey, galebei zannı icap eder, yalnız ibadât ve muamelât hususlarında muteber olur, kendisile amel edilir. Bunu inkâr eden, tekfir, tadlil edilmez. Fakat ehliyeti haiz olan râvîleri tahtıe ettiği için bid'at ehlinden sayılır.

Bazı kimselere göre haberi vahid, ilim ifade etmediği cihetle ameli de icap etmez. Çünkü amel için ilim lâzımdır. Lâzımın intifası, melzumun da intifasını iktiza eder. (ان تتبعون الا الظن) = zandan başkasına tâbi olmazlar) nazmı şerifi de zannî şeylere itibaın müstahsen olmadığını gösterir.

Maamafih bu zanna ittibaın müstahsen olmaması, en ziyade itikadî ve cezaî şeylere nazaran olsa gerektir.

Râvîlerde aranılan şartlar, vasıflar :

393 — : Râvilerde vücudü aranılan başlıca şartlar, dörttür. Bunlardan biri bulunmayınca rivayeti makbul olmaz. Şöyle ki:

(1) : Râvide akıl şarttır. Binaenaleyh mecnunların, matûhların, gayri mümeyyiz çocukların rivayetleri muteber değildir.

(2) : Râvide islâmiyet şarttır. Çünkü gayri müslimlerin islâm dinine müteallik bir husus hakkında taassubdan âzade bir hâlde ilgili bulunmaları, müsteb'addir.

(3) : Râvide adalet şarttır. Yâni: râvi, diyanet ve siyretçe müstakim olup kebair denilen büyük günahlardan kaçınmalıdır. Sagayir denilen küçük günahlara musır olmamalıdır. Nefsin hissetine delâlet eden âdî hâllerden de uzak bulunmalıdır.

(4) : Râvide zabıt şarttır ki, bu, hakkile işitmek, mânâyı anlamak, lâfzı hıfz etmek, hıfz üzerine mürakabede bulunmak ile hâsıl olur. Şöyle ki: râvi, rivayet ettiği şeye dair hiçbir şeyi kaçırmayıp onu lâyıkile işitmiş, görmüş olmalıdır.

Kezalik: rivayet ettiği şeyin mânâsını lâyıkile anlamalı ve onu kudreti nisbetinde ezberlemeğe çalışmalıdır ve onu başkasına rivayet edeceği zamana kadar güzelce hâfızasında tutmuş bulunmalıdır.

Rivayet edilen bir hadisi şerifin yalnız lûgavî mânâsı değil, hükmü şer'îsini de bilmek, zaptın kemal mertebesidir.

394 — : Bir hadisi şerifi Resulü Ekrem'den rivayet eden zat, bihakkın fakîh, yâni: her veçhile içtihada kadir ve hadis rivayetile maruf ise rivayet ettiği hadis, kıyasa muvâfık olsun olmasın kabul olunur. Kıyas ile aralarını telif kabil ise telif edilir. Meselâ: hadisi şerif âmma, kıyas hassâ delâlet ediyorsa hass, âmmı tahsis ederek her ikisinin de, hükmüne riayet edilmiş olur. Fakat aralarında tearuz bulunup telifi kabil olmazsa böyle haberi vahid kabilinden olan bir hadis, kıyasa tercih

olunur. Hulefai Râşidîn ile Abdullah ibni Abbas, Abdullah ibni Ömer, Abdullah ibni Mes'ud, Abdullah ibni Âmr ve Zeyd ibni Sabit ve Müaz ibni Cebel ve Ümmülmüminîn Hazreti Âişe bu kabil râvilerdendir (radıyallahü anhüm).

İmam Malikten rivayet edildiğine nazaran haberi ahad kabilinden olan bir hadis ile kıyas arasında tearuz vukuunda mutlaka kıyas, takdim olunur.

395 — : Haberi ahad kabilinden olan bir hadisin râvisi, rivayetle mâruf olduğu hâlde bihakkın fekahetle muttasıf bulunmadığı takdirde o hadis, kıyasa muvafık ise kabul olunur, muvafık değilse kabul edilmez. Şariin maksadına iyice infazı nazarda bulunamamış olduğuna zehab hâsıl olur.

Eshabı kiramdan Ebu Hüreyre ile Enes ibni Mâlik (radıyallâhü anhüma) bu kabil râvîlerden sayılmıştır. Vakıâ bunlar da fakih zevattan iseler de her vecihle içtihada muktedir bulunmamışlardır.

396 — : Bir hadisi şerifin râvisi, yalnız bir iki hadis rivayetile mâruf olunca bakılır: Eğer bu zatın rivayeti birinci, ikinci veya üçüncü karinde vaki ve kiyasa muvafık ise bu rivayeti kabul olunur. Velev ki, selef arasında zahir bulunmuş olmasın. Çünkü bu üç karinde sıdk ve adalet galiptir. Fakat bu tarihten sonra vukubulacak böyle bir rivayet kabul olunmaz.

Böyle yalnız iki hadis rivayetile tanılmış olan zata «meçhulürrivaye» denir. Bu hususta seleften murad, İmamı Âzam zamanından İmam Muhammed İbnil Hasenin zamanına kadar olan zatlardır.

397 — : Bir râvinin naklettiği hadis, selef arasında zahir bulunmuş olunca bakılır. Eğer selef bunu kabul etmiş ise veya sükût edip hakkında ta'n etmemiş ise veya ihtilâf edip bunu bazıları kabul edip bazıları kabul etmemiş, fakat kıyasa uygun bulunmuş ve bunu kendisinden sikat da nakleylemiş ise kabul olunur. Ve illâ kabul olunmaz. İki misâl:

(1) : Sahabei kiramdan Ma'kil ibni Sinan rivayet etmiştir ki: Hilâl ibni Mürre vefat edip medhulün biha olmayan zevcesi Berda'ı terk etti, bu kadın için mehr tesmiye edilmemiştir. Resulü Ekrem Hazretleri bu kadına kabile kadınlarından emsâlinin mehrleri nisbetinde bir mehr ile hüküm buyurdu.

Ma'kil'in bu rivayetini ibni Mes'ud kabul etmiş, İmam Ali kabul etmemişti. Fakat bu rivayet, Hanefiyece kıyasa muvafıktır. Bu rivayeti ibni Mes'ud, Alkamî, Mesruk gibi zatlar da Ma'kilden nakl etmişlerdir. Binaenaleyh Hanefiye bununla amel etmiştir.

Kıyasa muvafakati şu cihetledir: Mevt, duhul gibidir. Duhul ile zifaf ile mehr lâzım geldiği gibi mevt ile de lâzım gelir. Yâni: duhul ile

nikâh teekküt edip mehr vacip olduğu gibi ölüm ile de nikâh teekküt eder. Artık bundan dolayı ölüm ile de mehr vacip olur.

Fakat Şafiîler, bu hadisi şerifi kıyasa muhalif görerek bununla amel etmemişlerdir. Onlara göre mehr ya takdir ile veya iki tarafın terazisile veya hâkimin kazasile veya duhul ile vacip olur. Bunlardan biri bulunmayınca mehr lâzım gelmez. Nitekim duhulden evvel talâk vukuunda da hüküm böyledir. Binaenaleyh duhulden evvel vefat vukuunda da mehr verilmesi vacip olmaz.

(2) : Fatma Binti Kays demiştir ki: Kocam beni üç talâk ile boşadı. Resulü Ekrem Hazretleri bana nafaka ve sükna takdir buyurmadı. Fakat Hazreti Ömer ile sair sahabei güzin bu rivayeti (اسكنوهن من حيث سكنتم = kendi sakin olduğunuz yerde onları da iskân ediniz) emri Kur'anîsine muhalif görüp kabul etmemişlerdir. Binaenaleyh bununla amel olunamaz. Maahaza, bu rivayet, kıyasa da muhaliftir. Çünkü üç talâk ile boşanan bir kadın da iddet içinde bulundukça sair mu'teddeler gibidir. Binaenaleyh o da nafakaya, süknaya müstahık olur.

Hanefiyyenin mezhebi budur: İbni Mes'ud Hazretlerinin, İbrahim Nahaînin mezhepleri de böyledir.

Sünnetlerdeki, rivayetlerdeki isnad, irsal, ittisal ve inkıta:

398 — : Resulü Ekrem (sallâllahü aleyhi vesellem) Efendimizden rivayet edilen bir sünneti seniye, bir hadisi şerif, ya müsned veya mürsel bulunur. Şöyle ki, bir sünneti nebeviyye, bizlerden tâ zatı risaletpenahiye kadar bir râvîler silsilesile isal edilirse müsned, muttasıl nâmını alır. Bu râvîler silsilesine senet, an'ane de denilir. Bu râvilerin sırasile adlarını zikr etmeğe de isnad adı verilir. Sened ile isnadın cem'inde «esanid» tâbiri kullanılır. Bu isnad, islâm âleminde tâ zamanı Nebevîden beri carîdir ve müslümanların pek yüksek hasletlerinden maduttur.

Bilâkis bir sünneti nebeviyye, doğrudan doğruya Resulûllahtan rivayet edilip aradaki râvîlerin isimleri tamamen veya kısmen zikredilmezse mürsel ve munkati nâmını alır.

Meselâ: (حدثنا عبد ان اخبرنا عبدالله اخبرنا موسى بن عقبة عن نافع عن ابن عمر رضى الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: كلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته والامير راع والرجل راع على اهل بيته والمرأة راعية على بيت زوجها و ولده فكلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته) hadisi şerifi bir müsned hadistir. Bu hadisteki râvîlerin sıra ile yazılan isimleri, «sened» dir. Buna, tarik, vecih de denir. Bu râvîlerin böyle birbirinden hadisi nakl etmiş olmalarını bildirmeğe de «isnad» denilir. Resulü Ekrem'in asıl mübarek sözlerine de «metni hadis» adı verilir.

Bu hadisi şerifte Abdullah ibni Ömer (radıyallahü anhüma) dan

şöyle dediği rivayet olunuyor. Ben Resulullah (sallâllahü aleyhi vesellemden işittim, buyurdu ki: Hepiniz çobansınız, hepiniz raiyyesinden mesuldür. Yâni: her fert, muhafızdır, bir velâyeti haizdir, eli altında olanlardan indallah mesuldür —: Emir, muhafızdır, erkek; âilesi efradı üzerinde muhafızdır. Kadın, kocasının hanesi ve çocuğu üzerinde muhafızdır. Artık hepiniz muhafızdır, hepiniz kendi eli altında bulunanlardan mesuldür. Herkes, uhdesine düşen sıyanet ve himaye vazifesini lâyıkile ifaya çalışmalıdır ki, bu mesuliyetten kurtulabilsin. (Sahih Buharî).

399 — : Bir hadisi şerifin inkıtaı, ya zâhir veya bâtındır. İnkıtaı zâhir, usuliyyuna göre râvî ile merviyyün anh arasındaki vasıtayı terk etmektir. Böyle bir hadîse «mürsel» denir. Meselâ: bir hadisi şerifi İbrahim ibni Musa Hişamdan, o da Cüreycden, o da Ata'dan, o da ibni Abbas'tan rivayet etmiş olduğu hâlde bir zat, Hişam'ı zikr etmeksizin «İbrahim ibni Musa; ibni Cüreycdeh, O da Atâ'dan O da ibni Abbas'dan diye rivayet etse bu hadis, mürsel olmuş olur.

Kezalik: râvîlerin hepsini zikr edip de yalnız ibni Abbası zikr etmese yine mürsel olmuş olur. İşte bunlardaki inkıta, zâhirdir.

İnkıtaı bâtına gelince bu da hadisin râvîleri tamamen zikredilmiş olmakla beraber hadisin bâtında, hakikati hâlde munkati olmasından ibarettir. Şöyle ki; bir hadisi şerifi nakledenlerden birinde adaletten veya zabıttan mahrumiyet gibi bir noksan bulunsa veya o hadis kitabullaha veya mâruf bir hadisi nebeviyyeye muarız bulunsa bâtınî bir inkıta ile munkati bulunmuş olur.

400 — : Bir hadisin kitaba veya mâruf bir hadise muarız bulunması, ya sarahaten olur. Nitekim Kays kızı Fatma'nın kendisine nafaka ve sükna takdir edilmemiş olduğuna dair rivayet ettiği hadis, daha kuvvetli delil olan (اسكنوهن من حيث سكنتم) âyeti celilesine sarahaten muarız bulunmuştur.

Kezalik: İbni Abbas Hazretlerinin rivayet ettiği bir hadise göre Resulü Ekrem Efendimiz, bir hâdisede yalnız bir şahit dinlemiş, bir de müddeiye yemin verdirerek hüküm vermiştir. Bu hadis ise kendisinden kuvvetli ve meşhur olan(البينة للمدعى واليمين على من انكر)= şahit ikamesi dâvâcıya, yemin de inkâr edene aittir) hadisi şerifine sarahaten muarızdır.

Yahut bu muarız bulunmak delâleten olur. Bu da belvayı âmde yâni: herkesin bilmesine ihtiyaç bulunan bir hususda rivayet edilip yalnız bir iki kişice malûm olan ve ashabı kiramı tarafından nakli iltizam edilmemiş bulunan hadistir ki, bunun böyle şâz bir mahiyette bulunması, munkati olmasını icap eder. Nitekim Resulü Ekrem'in namazlarda besmeiei şerifeyi cehren tilâvet buyurduğunu Ebu Hüreyre Hazret-

leri nakletmiştir. Halbuki bu hadisi, sair eshabı kiram nakletmemişlerdir. Eğer böyle olsaydı bu hal, sair sahabei kirama hafî kalmazdı. Onlar tarafından da nakli iltizam olunurdu.

Kezalik: Hadis diye nakl edilen bir şeyi eshabı kiramın hadis olarak kabul etmeyip işitmiş oldukları hâlde ondan ı'râz etmeleri, delâleten bir muarizlik sayılır. Çünkü ashabı kiram, şeriati garrayı nakl hususunda umdedirler, asıldırlar. Onların böyle nakledilen bir haberden kaçınmaları o haberin ınkıtaına, intisahına delâlet eder.

Meselâ: Gayri baliğ kimselerin mallarından Hanefiyeye göre zekât lâzım gelmez. Hazreti Ali ile ibni Abbas'ın mezhebi böyledir. Şafiiyyeye göre ise lâzım gelir. Hazreti Âişe ile Abdullah ibni Ömer'in mezhebi de böyledir. Bu babda her iki tarafın delilleri vardır. Bu hususta Âmr ibni Şuayıb: (ابتغوا فى اموال اليتامى خيراً كيلا تأكلها الصدقة) = yetimlerin malları hakkında bir hayırlı cihet arayınız, tâ ki, o malları sadaka yiyip tüketmesin) diye bir hadis rivayet etmiştir. Fakat iki taraf da bu hadisi nazara almamış, kendi içtihatlarını, hükümlerini buna bina kılmamıştır. Binaenaleyh bu haberden i'raz ettikleri için bu, batınen, mânen munkati bulunmuştur.

Mürsel hadislerin nevileri ve hükümleri :

401 — : Mürsel, munkati denilen sünnetler, hadisler dört nev'e ayrılır. Şöyle ki: (1): Mürseli sahabedir ki, eshabı güzinden bir zatın vasıtadan bahsetmeyerek doğrudan doğruya Resulü Ekrem'e isnat etmiş olduğu hadistir. Meselâ: İbni Abbas Hazretlerinin rivayet ettiği hadislerden birçokları bu kabildendir. Bu zat, zamanı nebevîde pek genç olduğundan kendisinin bizzat femi saadetten dört veya on şu kadar hadis işitmiş olduğu mervîdir, mütebaki hadisleri Hazreti Ömer'den, Hazreti Ali'den vesair sahabei güzinden işitmiş olduğu hâlde bunları: (Kalennebiyyü sallâllahü aleyhi vesellem) diye mürsel olarak rivayet etmiştir.

Sahabei kiramın böyle mürsel olarak naklettikleri hadisler, bilicma mutebcrdir, makbuldür. Çünkü onların hepsi de uduldür, adaletle, istikametle maruftur. Naklettikleri hadisleri Resulü Ekrem'den ya bizzat veya kendileri gibi adaletle, istikametle müttasif olan diğer bir sahabi veya müteaddit sahabe vasıtasile telâkki etmişlerdir. Artık onların rivayetlerinde şüpheye mahal yoktur. Onları bizzat Resulü Ekrem Hazretleri tezkiye buyurmuştur.

(2) : İkinci, üçüncü karinelerdeki zevatın irsalidir. Şabînin, ibni Müseyyebin, Hasanı Basrînin vasıta olan sahabîyi, meselâ: İmam Aliyi zikretmeksizin doğrudan doğruya (Kale resulûllah..) diye rivayet etmesi gibi.

Bu nevi mürseller, Hanefiye indinde hüccettir. İmam Mâlikin ve ik rivayetten birine göre Ahmet ibni Hanbelin ve ekseri mütekellîminin

mezhepleri de budur. Zâhiriyeye ve eimmei hadisden bir cemaate göre böyle mürsel bir hadis aslâ kabul edilmez. İmam Şafiîye göre de böyle mürsel bir hadis, bir âyet ile veya meşhur bir sünnet ile veya kıyasa muvafakatle teeyyüt ederse veya ümmet tarafından telâkki bilkabule mazhar bulunmuş olursa veya bu irsale şeyhleri muhtelif iki adl râvî de iştirâk ederse veya bunun başka bir tarik ile ittisali sabit bulunursa makbul olur.

Bu kabil mürselleri kabul eden zevat diyorlar ki: İkinci ve üçüncü karnler = asırlarda adalet, istikamet galiptir. Vasıta bizce meçhul ise de râvîce malûmdur. Râvî, adl ve istikametle maruf olduğundan sika olmayan kimseden hadis rivayet edeceğine ihtimâl verilmez. Bu cihetledir ki, bu karnlerdeki mürsel hadislerin kabul edilmeleri hakkında âdeta bir icma vaki olmuş gibidir.

(3) : Üçüncü karnden sonraki asırlardan herhangi birinde adaletle muttasıf bir râvînin irsalidir. Bunun makbul olup olmaması hakkında Hanefî imamlarının ihtilâfı vardır. İmam Kerhî, bunun makbuliyetine kaildir. Çünkü râvî, adl ile mâruf olunca itimada lâyık olmayan bir vasıta ile hadis nakletmez. Böyle bir zat, vasıtanın hâlinden gafil sayılamaz.

İsa ibni Eban gibi bazı zatlar da müteakip asırlarda sui ahlâkın şuyuunu nazara alarak bu kabil mürsellerin kabulüne taraftar bulunmamışlardır. Meğer ki, bir takım sikat, râvînin müsnedini rivayet ettikler gibi mürselini de rivayet ve kabul etmekte bulunmuş olsunlar. Çünki bu rivayet, onun hakkında bir tâdildir ve o mürselin Resulûllaha ittisaline bir şahadettir.

(4) : Min vechin mürsel, min vechin müsnettir. Meselâ: (Lâ nikâhe illâ biveliyyin = nikâh ancak veli vasıtasiyle akdedilebilir) hadisi şerifini İsrail ibni Yûnüs müsnet olarak rivayet etmiş, Şu'be ile Süfyanı Sevrî ise mürsel olarak nakl eylemiştir. Binaenaleyh bu hadisi şerif, Hanefiyece esasen makbuldür. Şu kadar ki bu, bir haberi ahaddir. Âkil bir baliğenin nefsini bizzat tezviç edebileceğini ise : (حتى تنكح زوجا غيره) âyeti kerimesi nâtıktır. Bu cihetle bu hadisi şerif, daha kuvvetli bir delile muhalif görüldüğünden bu babda umumî üzere kabul edilmemiştir.

Mürsel hadisleri kabul edenler, bu dördüncü nev'i de kabul etmemişlerdir. Mürsel hadisleri kabul etmeyenler ise bu nev'in kabul edilip edilemeyeceğinde ihtilâf göstermişlerdir. Bir kısmına göre bu nevi de, makbul değildir. Mâdem ki, min vechin inkıta vardır. Bu, merviyyün anhi cerhe delâlet eder. Min vechin isnat tâdildir. Cerh ise tâdilden evlâdır.

Diğer bir kısma göre ise min vechin irsal hâlinde merviyyün anhin hâli meskût bırakılmıştır. Min vechin isnat ise merviyyün anhin hâlini nâtıktır. Artık sâkit, natıka muarız olamaz.

402 — : Vaktile muhaddisini kiram tarafından süneni nebeviyye, ahadisi şerife tamamen zapt edilmiş olduğundan artık öteden beri muteber bulunan bir hadis kitabında münderiç, mâruf bir hadisi şerifi : (Kale Resulullahi = Resulullah demiştir,) veya (rüviye aninnebiyyi = peygamberimizden mervîdir) diye rivayet etmek caiz ve makbuldür. Fakat böyle bir kitapta yazılı bulunmadığı hâlde; «Resulullah şöyle buyurmuştur, veya ondan şöyle rivayet olunmuştur» diye rivayet edilecek bir hadis, kabul edilemez ve böyle mazbut olmayan bir hadisi artık asrımızdan zamanı nebeviye kadar bir senet ile, bir an'ane ile rivayet etmeğe de imkân kalmamıştır.

Hadislerin râvîleri, metinleri ve senetleri itibarile nevileri:

403 — : Sünnetler, hadisler, sadrı evvelden beri şüyu ve intişar bakımından mütevatir, meşhur ve müstefiz, haberi ahad nevilerine ayrıldığı gibi yine haberi ahad kabilinden olarak aziz, garib nevilerine de ayrılır.

Resulü Ekrem'e veya bir sahabîye veya tâbiinden bir zata ref ve isal edilmeleri bakımından da merfu, mevkuf veya maktu nevilerine ayrılır.

Senetlerinin Resulü Ekrem'e veya bir sahabîye veya bir tabiîye bilâ inkıta isal edilip edilmemesi itibarile de muttasıl veya müsnet, mürsel, munkati, mu'dal, muanan, muallâk, müdelles nevilerine inkısam eder.

Sünnetler, hadisler, râvîlerinin adalet ve zapt gibi vasıflarına ve senetlerinin ittisal ve inkıta gibi hâllerine göre de sahih, hasen, zayıf muallel, metrûk, şâz, münker nevilerine ayrılır.

Metinlerinin veya senetlerinin tebdil ve ilâvesi veya uydurulmuş olmaları itibarile de müdreç, muztarib, musahhaf, muharref, müphem, mevzu nevilerine munkasim bulunur. Bunlara dair sırasile malûmat verilecektir.

404 — : Yukarıda mütevatir, meşhur, haberi ahad kabilinden olan sünnetlere dair malûmat verilmiştir. Hadisi aziz, hadisi garip denilen sünnetler de haberi ahad kabilindendir. Şöyle ki: Râvîleri iptidadan intihaya kadar en az iki zattan veya bazısı iki bazısı ikiden ziyade zevattan ibaret olan ve âhad derecesini geçmeyen bir sünnete «hadisi aziz» denir. Meselâ: bir hadisi şerifi yalnız Ebu Hüreyre ile Enes ibni Mâlik (radıyallahü anhüma) rivayet edip bunlardan da birer veya ikişer zat rivayet etse bir hadisi aziz olmuş olur. Maamafih şayi olan bir ıstılaha

göre hadisi aziz ile hadisi meşhurda ilk tabakadaki râvînin birden ziyade olması şart değildir. Binaenaleyh bir hadisi şerifi Resulü Ekrem'den evvelâ bir sahabî rivayet edip ondan da iki zat rivayet etse yine hadisi aziz olmuş olur. Bunlara «haberi aziz» de denir.

Hadisi garib'e gelince bu da her tabakada yalnız bir râvî tarafından rivayet edilen hadistir. Buna «Ferd» de denir. Garip olan hadislerin, bir çoğu sahih değildir. Fakat bazıları da sahihtir. Garip olmak, sıhhate mâni değildir. Senedini teşkil eden râvîlerin adalet ve zapt derecelerine göre ya sahih veya zayıf bulunur.

405 — : Sünnetler, Resulûllaha veya bir sahabîye veya bir tâbiîye ref ve ittisal edilmelerinden dolayı merfû, mevkuf veya maktu adını alır. Şöyle ki:

Hadisi merfû; Resulü Ekrem'den sarih veya sarih hükmünde olarak muttasıl veya münkati bir senet ile rivayet edilen herhangi bir hadistir. Meselâ: Bir sahabînin, veya bir tabiînin, veya herhangi bir zatın (kale Resulûllah.. = Resulü Ekrem sallallahü aleyhi vesellem şöyle buyurdu veya buyurmuştur veya şöyle yaptı veya yapmıştır veya şöyle bir hâdiseye karşı sükût buyurdu veya buyurmuştur) diye rivayet ettiği bir sünnet, sarahatten bir hadisi merfûdur.

Bir musannifin hiç senet zikr etmeksizin: (Kalennebiyyü sallallahü aleyhi vesellem = peygamber aleyhisselâtü vesselâm şöyle buyurmuştur) diye naklettiği bir hadis de bu kabildendir.

Sahabei kiramdan veya tabiînden bir zatın akıl ile idrak edilemeyecek bir şeyi, meselâ: ahret hayatına müteallik bir hâdiseyi veya bir âyetin sebebi nüzulünü ve geçmiş veya gelecek zamana ait bir vakayı kur'anı mübinden veya israiliyyâttan ahz etmeksizin ve Resulü Ekrem'e sarahaten isnat eylemeksizin nakl etse bu da hükmen merfû bir hadis olur. Çünkü buna başka türlü ıtlaı tasavvur olunamaz.

Bir sahabînin içtihat mevzuu olmayan bir işi meşru görerek işlemesi de Resulü Ekrem'e hükmen ref edilmiş bir hadisi fîlî sayılır. İmam Şafiînin rivayetine göre Hazreti Ali'nin küsuf namazının her rekâtında iki defadan ziyade rükûa varması bu cümledendir.

Kezalik: bir sahabînin: Biz Resulü Ekrem'in zamanında şöyle yapardık. Demesi veya: Biz şöyle yapmakla memur idik, veya şöyle yapmaktan nehy olunmuştuk. Demesi de bu kabildendir.

Hadisi mevkuf ise akıl ile idrâk edilecek bir şeyin muttasıl veya munkati bir senet ile sahabei güzinden birine sarahaten isnat ve izafe edilmesidir. Meselâ: «Hazreti Ömer, şöyle söyledi veya şöyle yaptı veya şöyle bir hâdise karşısında sükût buyurdu» denilse bu bir hadisi mevkuf olmuş olur.

Hadisi maktua gelince bu da: akıl ile anlaşılabilen bir şeyin muttasıl veya munkati bir senet ile tâbiîni kiramdan veya onların tâbilerinden bir zata isnat edilmesi suretiel olan hadistir. Meselâ: Hasanı Basrî, şöyle dedi, veya yaptı veya şu hâdiseyi görüp sükût etti.» denilse bu, bir hadisi maktu olmuş olur.

Bu hâdiseler de, misallerden de anlaşılacağı üzere kavlî, fîlî, takrirî kısımlarına ayrılmaktadır.

406 — : Senetlerinin Resulü Ekrem'e veya bir sahabîye veya bir tabiîye bilâ inkıta isal edilip edilmemeleri bakımından muttasıl veya müsnet, mürsel, munkati vesaire nâmını alan hadislere gelince bunlardan muttasıl, mürsel, munkati hakkında (398, 399, 400, 401) inci rakamlar sırasında malûmat vermiş bulunuyoruz. Biz burada mu'dal, muan'an, muallâk, müdelles denilen hadislere dair sırasile biraz malûmat vereceğiz.

407 — : Mû'dal: Sahabîye varıncaya kadar râvîlerinden iki veya daha ziyade vasıta zikredilmeyip terk edilmiş bulunan hadistir ki, bu da usuliyyuna göre mürsel demektir.

408 — : Muan'an: Senedinin bir veya birkaç yerinde «an» tâbiri kullanılan, meselâ: (haddesena fülânün an fülânin an fülân..) diye rivayet edilen hadistir. Buna «anane» tarikile rivayet denir.

Sahih görülen kavle göre bu suretle hadis rivayet eden zatki, kendisine «muan'in» denir. Eğer tedlis ile maruf değilse ve an = den lâfzile zikrettiği Şeyhî ile aralarında mülâkat mümkün — İmam Buha-
sırasında malûmat vermiş bulunuyoruz. Biz burada mu'dal, muan'an,
rîye göre sâbit = ise rivayet ettiği bu hadîs, müttasıl sayılır. Bazı ulemaya göre ise, hadîsi muan'an, her hâlde münkati sayılır..

Bazan «an» yerinde (enne) kullanılır. Meselâ: (Haddesenezzühriyyü ennebnel müseyyebe kale keza..) denilir. Cumhura göre bu da «an» hükmündedir. Mutlak olarak istimali, tedlisden selâmet, imkânı mülâkat şartile işitmeğe haml olunur, yâni râvî onu nakl ettiği zattan işitmiş sayılır.

Hadisi muan'ana bir misâl: (حدثنا سليمان بن حرب حدثنا شعبة عن خالد عن ابى قلابة عن انس رضى الله عنه قال النبي صلى الله عليه وسلم : لكل امة امين و امين هذه الامة ابو عبيدة) Sahihi Buharî.

Yâni Buharî merhum Süleyman'dan, o da Şu'beden, o da Halidden, o da Kılâbeden, o da Enes ibni Mâlikten rivayet etmiştir. Peygamberi Zîşan Efendimiz buyurmuştur ki: Her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmetin emîni de —aşerei mübeşşereden olan— Ebu Ubeydedir.

409 — : Muallâk, senedinin yalnız iptidasından bir veya birkaç râvîsi hazf edilmiş olan hadistir. Meselâ: Bir zat kendi şeyhini ve şeyhinin şeyhini zikr etmeksizin onların fevkindeki râvîlerden itibaren cezm sigasile senedi zikr etse, meselâ: (Flân dedi veya yaptı veya şöyle riva-

Sahihi Buharide tâlik pek çoktur. Meselâ: (Allahü ehakku en yüstahya minhü = Allahü tealâ kendisinden hayâ olunmaya herkesten daha haklıdır.), hadisi şerifi muallâktır. Çünkü Buharî merhum, bunu «Kale behzübnü hakîmin an ebihî an ceddihî aninnebiyyi sallallahü aleyhi vesellem) diye cezmen rivayet etmiştir. Halbuki Buharî, Behze yetişmemiştir.

Hadisi muallâk, esasen red edilen hadisler kısmına dahildir. İskat edilen râvînin hali meçhul kalmış oluyor. Bu cihetle tâlik, bir kusurdur ve mürtekibi tedlis ile meşhur ise hadis müdelles kabilinden sayılır. Fakat muallâk hadis, başka bir tarik ile rivayet olunur da bununla sakıt olan râvînin ismi bilinir ve onun sika olduğu anlaşılırsa bir hadisi sahih olabilir. Bâhusus hadisi Buharî gibi bir zat cezm sıgasile zikr ederse senedinin kendisince sabit olduğuna ve ancak sahih bir maksada mebni râvîyi hazf eylediğine hükmolunur.

Bazı ulemaya göre senedi hiç zikr edilmeksizin : (Kalennebiyyü sallallahü aleyhi vesellem = peygamber efendimiz şöyle buyurdu) diye nakl edilen bir hadis de «muallâk» sayılır.

410 — : Müdelles, senedinde râvîlerinden biri ligarezin bırakılmış, onun fevkindeki râvîden işitildiğini îham eder gibi bir tarzda rivayet olunmuş veya râvîlerinden biri bir garaza mebni kendi maruf ismile veya künyesile zikr edilmemiş olan hadistir. Tedlis yapan râvîye: «müdellis» adı verilir. İsmi bırakılan râvîye de «müdellesün anh» denir.

Esasen tedlis, bir malın kusurunu müşteriden gizlemek mânâsınadır. Bunun deles maddesinden müştak olduğu da söylenmiştir. Deles ise: Nur ile zulmetin, aydınlıkla karanlığın karışık bir hâlde bulunması demek olan alaca karanlıktan ibarettir.

Hadislerde tedlis üç suretle olur:

(1) : Tedlis fîl isnaddır ki, râvî, hadisi kendi şeyhinden işitmiş olduğu hâlde onu bırakıp hadisi mülâkî olduğu şeyhinin şeyhinden işitmiş olduğunu îham eder bir vecihle : Meselâ : «Kale fülânün» veya «an fülânin» diye rivayet eder. Halbuki bu hadisi, şeyhinin şeyhinden işitmemiş olduğu huffazı hadisin şahadetlerile mazbut bulunur.

(2) — : Tedlis fittesviyedir ki râvî, şeyhini zikr etmekle beraber onun fevkinde bulunan râvîlerden birini za'fı sebebile terk eder, diğer si'ka olan râvîleri zikr ederek böylece senedin bütün ricalini mevsukiyet bakımından müsavi kılar. Buna «tecvit» de denir ki, gözleştirme demektir.

(3) — : Tedlis fişşüyuhtur ki râvî, şeyhini veya şeyhinin şeyhini maruf olmayan bir ismile veya künyesile veya nisbetile zikr veya bir sıfat ile tavsif ederek bu veçhile hadisin senedini metîn göstermek ister. Tedlisin en şerlisi budur.

Bakiyyetübnülvelid, bu nevi tedlisi en ziyade yapanlardan imiş. Süfyanübnü uyayne, ibni İshak, A'meş, Katade, Sevrî, Velid ibni Müslim gibi saduk zatlar da tedliste bulunmuşlardır.

«Tedlisler, bir fâsid garaza müstenit olursa, meselâ: râvînin zâfını örtbas etmek veya o râvîden rivayete tenezzül etmemek gibi bir maksada mübteni olursa mezmum, makduh, olur. Fakat sahih bir garaza müstenit olursa, meselâ: senedi kısaltmak, veya şeyhî Sikadan olmakla beraber samîlerce meçhul bulunmak, veya aynı ismi tekrardan kaçınmak, veya şeyhinin küçük olmasına mebni rivayetine kıymet verilmemesinden korkmak gibi bir maksada mebni bulunursa mezmum, makduh olmaz. Bu veçhile tedlis, bir kizb değildir. Binaenaleyh müdellisin adaletini iskat etmez. Fakat râvî, hadisi şeyhinden işitmiş olmadığı hâlde onu ondan işitmiş olduğunu ıktiza eden bir siga ile irad eder, meselâ: «semıtü an fülânin = filândan işittim» veya «kaddesena fülânün = filân bize haber verdi» derse bu, tedlis değil, kizb olur. Artık bu tedlis yapanın diğer rivayetleri de kabul edilmez.

Bazı zatlara göre hadisi müdelles, mutlaka kabul edilmez. Fakat sahih görülen şudur ki: râvî, işitmiş olduğunu beyan etmeksizin hadisi işitmek ihtimâli olan bir lâfz ile rivayet ederse bu, hadis mürsel hükmünde olur. Sahihi Buharîde ve Müslimde bu kabil hadisler vardır.

411 — : Râvîlerinin adalet ve zapt gibi vasıflarına ve senetlerinin ittisal ve inkıtaı gibi hâllerine mebni sahih vesaire nevilerine ayrılan sünnetlere gelince bunlar da sırasile şunlardır:

412 — : Hadisi sahih: iptidasından müntehasına kadar âdil, zâbit râvîler tarafından muttasıl bir senet ile rivayet edilmiş olan hadisdir ki, iki kısma ayrılır.

Biri: sahih lizatihîdir ki, râvîlerinde adalet ve zapt sıfatları, senedinde de ittisal hâli vechi kemal üzere bulunan ve şâz, muallel bulunmayan hadistir.

Diğeri: sahih ligayrihîdir ki, râvîlerin adalet ve zaptında bir nevi kusur ve noksan bulunmakla beraber diğer bir hadisi sahih ile teeyyüt etmekle veya daha birçok tarikler ile rivayet edilmekle veya sair bir veçhile senedindeki bu kusur ve noksan, cebir ve telâfi edilmiş olan hadistir.

Demek ki, bir hadisin lizatihî sahih olması için başlıca beş şart vardır:

(1) : Muttasıl bir senet ile rivayet edilmiş olmalıdır. Bu hâlde mürsel, muallâk, munkati, mu'dal olan hadisler, lizatihî sahih olamaz.

(2) : Râvîlerin hepsi de âdil olmalıdır. Adaletle maruf olmayan bir râvînin naklettiği hadis, lizatihî sahih değildir.

(3) : Râvîlerin hepsi de tamüzzabt olup nakl ettikleri şeyi hakkile bellemiş, eksiksiz, artıksız olarak hıfz etmiş olmalıdır.

(4) : Şâz olmamalıdır.

(5) : Muallel olmamalıdır.

İmamı Âzam'a göre hadisin sıhhati için râvînin fakih olması da şarttır.

İmam Buharîye göre her râvînin rivayet ettiği hadisi kendi şeyhinden işitmiş olduğunun sabit bulunması da bir şarttır.

413 — : Hadisi hasen, hadisi sahih ile hadisi zaif arasında bir mertebeyi haiz olan, yâni: — râvîlerinin sıfatlarında bir nevi kusur bulunan hädisdir ki, iki kısma ayrılır.

Biri: lizatihî hasendir ki, râvîsinin yalnız zaptında bir nevi kusur bulunup başka tarikler ile rivayet edilmek gibi bir suretle bu kusuru telâfi edilmemiş olan hadistir.

Diğeri: ligayrihî hasendir ki, esasen hadisi zaif iken zaafı başka birçok tarikler ile rivayet edilmek gibi bir veçhile mündefi bulunan hadistir.

«Hadisi zaif; râvîlerinin adalet ve zaptında veya senedinin ittisalinde kusur bulunup başka bir veçhile bu kusuru cebr ve telâfî edilmemiş olan hadistir.

Mürsel, muallâk, mû'dal, munkatî, müdelles, muallel, şâz, münker, metrûk, müdrec, maklûp, muztarip, musahhaf, muharref denilen hadisler, bütün ahadisi zaife kabilindendir.

414 — : Hadisi sahih ile hadisi hasen, hem halâl ve haram hususunda, hem de muamelât hususunda ihticaca salihtir. Hadisi zaif ise ancak ibadete veya ahlâka dair tergîp ve terhîp hususunda muteber olabilir, kendisile yalnız fezaili â'mal hususunda amel caiz görülebilir. Meğer ki, za'fı pek şiddetli olsun, meselâ: râvîsi yalan söylemekle, fâhiş galatlar ile mâruf bulunsun. O takdirde bir hadis olarak telâkkî edilemez.

Şunu da ilâve edelim ki: sahih ve hasen olan hadislerin dereceleri kuvvet ve makbuliyet itibarile mütefavet olduğu gibi zaif denilen hadislerin zaaf dereceleri de mütefavettir.

Bir de bir hadis hakkında sahih, hasen veya zaif denilmesi, râvîlerinin sikadan olup olmadıklarına ve senedine nazarandır. Nefsülemir itibarile değildir. Yoksa olabilir ki, sahih denilen bir hadis, zaif bilâkis zaif sanılan bir hadis de haddi zatında sahih bulunmuş olur. Çünkü sikattan olan bir râvînin hataya mâruz kalmış olması mümkündür. Zaif

görülen bir râvînin de hakka tercüman olmuş bulunması melhuzdur. Şu kadar var ki, bizce nefsülemir meçhul olduğundan bizim için râvîlerin, ve senetlerin evsaf ve ahvâline bakmaktan, ona göre hüküm vermekten başka çare yoktur.

415 — : Hadisi muallel: hakkında kadh ve ta'nı icap edecek olan kusurlardan salim görülen, bununla beraber kendisinde sıhhatini ihlâl edebilecek gizli bir illeti kadh bulunan hadistir. Böyle bir hadisin sıhhatine dokunabilecek gamız sebebi kadhe «illet» denir ki, buna ancak hadis ilminde pek çok maharetleri olan zatlar muttali olabilirler. Hattâ deniliyor ki, bir hadisin illetini keşf edebilmek fevkalâde bir ihataya mütevakkıftır, o hadisin bütün tariklerini, yâni: isnatlarını toplamaya ve rivayetlerinin ihtilâfına, her birinin zapt ve itkanının derecesine dikkatle nazar etmeğe bağlıdır. Bir hadisin bütün tarikleri bir araya cem edilmedikçe muallel olup olmaması anlaşılamaz.

Bir râvînin naklettiği hadis hususunda vehme düşmesi, meselâ: metinleri veya râvîleri birbirine karıştırması, veya merfuu, mevkuf, ve bilâkis mevkufu merfu göstermesi, yahut kendisinden kuvvetli râvîlere muhalefet etmiş bulunması da nakl ettiği hadis hakkında birer illeti kadhtir. Velhâsıl kendisinde böyle bir illet bulunan hadise muallel denildiği gibi «alîl», «malûl» de denir.

Meselâ: (Elbeyyianı bilhıyar = alan satan muhayyerdirler) hadisi şerifini Süfyanı Sevrî, Abdullah ibni Dînardan rivayet etmiştir. Bunu bir çok muhaddisler de böyle zapt etmişlerdir. Halbuki Yâlâ ibni Ubeyd, bu hadisi Süfyanı Sevrînin Âmr ibni Dînardan rivayet ettiğini nakletmekle gaflete düşmüştür. Binaenaleyh bu hadis, Yâ'lânın rivayetine nazaran mualleldir. Şu kadar var ki Âmr ibni Dînar ile biraderi Abdullah ibni Dînardan her biri sika olduğundan bu gaflet, yalnız senede aittir, metne tesir etmiş değildir.

Muallel bir hadis ile amel cihetine gelince bakılır: eğer bu hadisdeki illet, onun sıhhatini cerh etmediği gibi hakkında ta'n ve kadhi de müstelzim değilse kendisile amel olunabilir. Sika tarafından muttasıl bir hadisi mürsel gibi rivayet etmek bu kabildendir. Fakat bu illet, hadisin sıhhatini cerh ederse veya onun hakkında ta'nı mutazammın bulunursa o hadis ile amel edilemez.

416 — : Hadisi metrûk; ibadet ve taat hususunda fisk ve taksiri veya rivayetinde gafleti ve çokça galatı bulunmakla zaif sayılan bir râvînin nakl ettiği hadistir. Böyle bir kimsenin rivayeti, sikadan hiçbir kimsenin rivayetine muhalif görülmediği hâlde yine metruktür.

Meselâ:(لا يدخل الجنة خب ولا بخيل ولا سيء الملكة) = cennete ne bir hiylebaz, ne bir cimri, ne de eli altında bulunanlara kötü muamele eden bir kimse girmeyecektir.) hadisi metrûktür. Çünkü bunu yalnız Sadaka ibni Mu-

seddakik, Ferkadibni Mürre tarikile rivayet etmiştir. Bunu bu tarik ile başkası rivayet etmemiştir. Sadaka ile şeyhi olan Ferkad ise ziyade zaaf ile müttehemdirler.

Böyle bir hadisi zaif bir râvî, diğer zaif bir râvîye muhalif olarak nakl etse hangisinin za'fı hafif ise onun nakl ettiği mürecceh olur.

417 — : Hadisi şaz; makbul, sikadan mâdut olan bir râvînin kendisinden daha makbul olan sikalara muhalif olarak nakl ettiği hadistir. Bu muhalefet, metinde olacağı gibi senette de olabilir.

Bazı muhaddislere göre şâz, bir sikanın münferiden rivayet ettiği hadistir veya yalnız bir isnadı bulunan hadistir. Bu hâlde râvîsi sika ise tevakkuf olunur, o hadis ile hemen ihticac edilmez, sika değilse hadisi «metrûk» olur.

Meselâ: Musa ibni Uleyyin: (يوم عرفة وايام التشريق ايام اكل وشرب) diye naklettiği hadis, yevmi arefe sözünün ilâvesine binaen şâzdır. Çünkü bu hadis, bütün tariklerden yalnız: (ايام التشريق ايام اكل و شرب) diye rivayet edilmiştir. Yâni: Kurban bayramının birinci günü gibi ikinci, üçüncü, dördüncü günlerinde de oruç tutulamaz. Bunlar yiyip içme —ziyafetullah— günleridir.

418 — : Hadisi münker; zaif bir râvînin rivayet ettiği hadise metin veya senet itibarile muhalif olarak ondan daha zaif bir râvî tarafından rivayet edilen hadistir. Bu hâlde evvelki râvînin hadisine «mârûf» denir ki, ikinci hadise nazaran müreccah olur.

Bazı muhaddislere göre münker, münferid râvîsinden başka tarikten metni mâruf olmayan hadistir ki buna «ferd» de denir.

Bazı zatlara göre de münker ile şâz müttehittir.

Meselâ: Ebu İshak: (من اقام الصلاة و آتى الزكاة وحج و صام وقرى الضيف دخل الجنة) her kim namazını kılar, zekâtını verir, hac eder, oruç tutar, misafirine de ziyafet verirse cennete girer.) hadisin merfû bir hadisi nebevî olarak tahric etmiştir. Halbuki bu hadis, diğer sikatın rivayetlerine göre, ibni Abbas Hazretlerinin sözü olmakla bir hadisi mevkuftur. Binaenaleyh ibni İshakın rivayetine nazaran münker bulunmuştur.

419 — : Metinleri veya senetleri tebdil ve tahrif edilmiş veya büsbütün uydurulmuş olan hadislere gelince bunlar da aşağıda sırasile izah edileceği veçhile müdrec vesaire nâmile beş nev'e ayrılmıştır.

420 — : Hadisi müdrec; metnine veya senedine hariçten bir şey derc ve ithâl edilmiş olan hadistir ki, «müdrecülmetn» ve «müdrecülisnad» kısımlarına ayrılır.

Müdrecülmetnde ya râvînin veya başkasının bir sözü hadisin ya evveline veya ortasına veya sonuna ilâve edilmiş olur.

Müdrecüssenette senet tebdil ve tağyir edilmiş, meselâ: râvî, kendisine başka başka iki senetle rivayet edilmiş olan iki metni bu senetlerden yalnız birile rivayet eylemiş olur.

İdrac, hadisin mücmelini izah, müşkilini tefsir, hükmünü beyan gibi sahih bir garaza müstenit olursa memnu olmaz. Fakat bâtıl bir mezhebi teyit etmek gibi fâsid bir garaza müstenit olan idrac, memnudur.

Meselâ: Ebu Hüreyre radiyallahü anhten rivayet edilen: (اسبغوا الوضوء، ويل للاعقاب من النار) hadisi müdrecülmetindir. Çünkü «Esbigulvuzu» cümlesi, Ebu Hüreyre'nin kelâmı olup hadisin evveline ilâve edilmiştir. Bunun böyle olduğu yine Ebu Hüreyre'den başka bir tarik ile rivayet edilen şu hadisi şeriften anlaşılıyor: (اسبغوا الوضوء فان ابا القاسم صلى الله عليه وسلم قال: ويل للاعقاب من النار) Yâni: abdesti eksiksiz alınız, çünkü Ebülkasım aleyhisselâtü vesselâm buyurdu ki: «Yazık cehennemde yanacak ökçelere» demek ki, bunların abdestte lâyıkile yıkanılmaması, bir ufak cüz'ünün kuru kalması, azabı müstelzimdir. İşte bu azaptan tahzir ve bunun hilâfına tergip için o cümle ilâve edilmiş bulunuyor.

421 — : Hadisi muztarip; biribirine metin veya sened itibariyle muhalif olmak üzere iki suretle rivayet edilen hadistir. Ya metinde veya isnadında takdim, te'hir veya ziyade ve noksan yapmakla veya râvîsinin yerine başka râvî, metninin yerine başka metn ikame etmekle vücude gelir.

Meselâ : Ebu Hüreyre, radıyallahü anhten rivayet edilen bir hadiste: (ورجل تصدق فاخفاها حتى لا يعلم شماله ما ينفق يمينه) denilmişken bunu bazı râvîler de: (حتى لا يعلم يمينه ما ينفق شماله) diye rivayet etmişlerdir. Bu suretle hadisin metninde böyle bir takdim ve te'hir vücude gelmiştir. Buna «maklûbülmetn» denir.

Bir hadisin râvîsi meselâ: bir kere «Mürretübnü Kâb», bir kere de «Kâab ibni Mürre» diye gösterilse bununla da isnadında bir tebeddül vücude gelmiş olur ki buna da «maklûbül isnad» denir.

İztirab, hadisin za'fını icab eder. Fakat sikat tarafından vaki olursa za'fını mucib olmaz, sıhhatine, hüsnüne zarar vermez.

Hadisi muztaribe aid iki mütehalif rivayetten biri vücuhi tercihten birile tereccüh edince ıztırab zail olur, rivayeti racih olan mahfuz veya mâruf olur. Mercuh olan da şâz veya münker olur.

Râvîlerden birinin daha kuvvetli hıfza mâlik olması veya merviyyün anh olan zata ziyade müsahib bulunmuş olması, tercih sebeplerindendir.

422 — : Hadisi musahhaf; metninde veya senedinde sureti hattiyyesi bozulmamak üzere yalnız bir harfinin veya müteaddit harflerinin

noktası tağyir edilmiş olan hadistir. (تختموا بالعقيق = akikden yüzük ittihaz ediniz) hadisini: (تخيموا بالعقيق = çadırınızı akikle kurunuz) diye rivayet etmek ve «İbni Müracim» adındaki bir râvîyi «ibni Müzahim» diye yazmak gibi.

423 — : Hadisi muharref: Metninde veya senedinde yazı şekil ve sureti bozulmamakla beraber bir harfinin veya müteaddit harflerinin, harekesi tağyir ve bu sebeple başka bir kelimeye kalb edilmiş olan hadistir.

Meselâ: Cabir ibni Abdullah, radıyallahü anhüma: (رمى ابى يوم الاحزاب على اكحله = yâni: Übeyyibni Kâab, Ahzab muharebesinde şereyanı azudisinden vuruldu.) demiştir. Sonra Antere, bunu (رمى ابى يوم الاحزاب) = babam Ahzab gününde..) diye rivayet etmiştir. Halbuki Hazreti Cabir'in babası Abdullah daha evvel Uhud gazasında şehid olmuştu.

424 — : Hadisi mübhem; râvîsinin zikredilen ismi ve künyesi veya lâkabı veya sıfatı veya sanati veya nesebi sikat arasında mechul bulunan hadistir. Böyle bir hadis, makbul değildir, râvîsinin maruf ismi zikredilmedikçe kabul olunmaz.

Meselâ: Mehmed ibnissâibilkelbî'yi bazı râvîler, ceddine nisbet ile, «Mehmed ibni Bişr», bazıları da «Hammadibnissaib» diye zikr etmiş bazıları da muhtelif künyelerinden birile zikrederek : «Ebunnasr» veya «Ebu Said» veya «Ebu Hişam» demiştir. Bu yüzden bir çok yanlışlıklar vücude gelmiş, bunu başka başka kimseler sananlar olmuştur.

Mâruf bir adı bırakıp meçhul bir adı zikr etmek, sahibinin mahiyetini gizlemek maksadına müstenitolabilir ki, bu, ta'ne bir vesile teşkil eder.

Hattâ: bir muhaddis, râvînin ismini zikr etmeksizin: «Haddeseni recülün» veya «Haddeseni sahibün li» veya «Ahbereni şeyhun» veya «Enbeeni adlün» veya «Haddesena sikatün» dese hadisi kabul edilmez. Çünkü kendisince malûm veya mevsuk olan bir râvînin başkalarınca meçhul, mecruh olması melhuzdur.

Bir kavle göre böyle: «Haddesenissika = Bana sika haber verdi» «Enbeeni adlün = bana bir âdil zat haber verdi» tarzında rivayette bulunan, eimmei erbaa gibi müçtehitlerden bir zat olursa bu veçhile olan tadili, kendi mezhebine salik olanlarca makbul olur.

Bir de herhangi bir sahabîden ismi zikr edilmeksizin rivayet edilen hadisi mübhem, makbuldür. (Haddesni sahabiyyün = bana bir sahabî haber verdi, tahdiste bulundu» diye rivayet edilmesi gibi; zira sahabei kiramın hepsi de adaletle muttasıftır. Elverir ki, onlardan rivayet eden râvî, rivayet şartlarını haiz bulunsun.

425 — : Hadisi mevzu; Resulü Ekrem (sallallahü aleyhi vesellem) Efendimizin mübarek namına kasden uydurulmuş olan asılsız haberdir. Buna «hadisi muhtelâk» da denir. Resulûllaha söylemediği veya yapmadığı bir şeyi söylemiş veya yapmış olmak üzere kasden isnat etmek büyük bir masiyettir. Hattâ böyle hadis uyduranın küfrüne kail olanlar bile vardır.

Birgivî merhumun beyanına göre bir şahıs bir hadis vaz etmiş oldu mu artık onun hiçbir rivayeti kabul edilemez. Rivayet etmiş ve edeceği diğer hadisler de mevzu sayılır.

Hadis vaz'ına saik bazı sebepler vardır. Başlıcası şunlardır:

(1) : Dinsizliktir. Zenadikanın islâm âleminde yaymış oldukları birçok mevzu hadisler, bu dinsizliğin bir neticesidir.

(2) : Bazı kimselerin nâsı ibadet ve taate tergip kasdinde bulunmuş olmalarıdır. Nitekim nâs Kur'anıkerim'i daha ziyade okusunlar diye surelerin fezaili hakkında Meysere ibni Abdi Rabbih tarafından birçok hadisler vazedilmiştir.

(3) : Bazı mutaassıpların kendi mezheplerini teyid etmek endişesidir.

(4) : Bazı dalkavukların rüesaya takarrüp etmek arzusudur. Nitekim Halife Mehdi'nin huzuruna giren Giyasübnü İbrahiminnahaî, Mehdinin güvercin ile oynadığını görünce: (لا سبق الا فى نصل او خف او حافر) hadisini okumuş, buna «ev cenahın» sözünü de ilâve ederek bu vechile kizbe cüret göstermiştir. Yâni: yarış muamelesi caiz değildir. Ok, deve, at, kuş müsabakaları müstesna.

Fakat Mehdi, mücerred kendisine bir cemile göstermek için bu vaz'a cüret ettiğini anlamış, hemen güvercinin boğazlanmasını emr eylemiştir.

(5) : Bazı kimselerin müddealarını ispat ile mahcup bir vaziyette kalmamak kaygusudur. Nitekim bir gün ibni Adilaziztteymîden Mekkei Mükerreme'nin ne suretle feth edilmiş olduğu sorulmuş, unveten feth edilmiş olduğunu söylemiş, kendisinden hüccet istenilmekle: (حدثنا ابن الصواف ثنا عبدالله بن احمد ثنا ابى ثنا عبدالرزاق عن معمر عن الزهرى عن انس ان الصحابة اختلفوا فى فتح مكة اكان صلحاً او عنوة فسألوا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال كان عنوة) diye bir hadis rivayet etmiş, sonra da hasmını def etmek için bunu uydurduğunu itiraf eylemiştir. Yâni: Sahabei kiram, Mekkei Mükerreme' nin sulhen mi, yoksa kahren mi feth edilmiş olduğunda ihtilâf etmekle bunu Peygamberi Zîşan Hazretlerinden sormuşlar, O da bunun kahren feth edilmiş olduğunu beyan buyurmuştur. (Şerhi Nuhbe).

«Mevzu bir hadisi, bile bile sahih bir hadis imiş gibi halka telkin etmek dînen memnudur. Maahaza her mevzu denilen hadisin hakikaten

mevzu olduğuna kat'î surette hükmedilemez. Belki buna zannı galib ile hükm edilir.

Büyük muhaddisler, kendilerinde parlayan bir basiret nurile ve haiz oldukları pek kuvvetli bir temyiz melekesi delâletile mevzu olan hadisleri tayine muvaffak olmuşlardır. Bir takım hadis vazıları da kendilerinin bu cürümlerini itirafa mecbur olmuştur.

İslâm ulemasının bu babdaki mesaileri her türlü tasavvurların fevkindedir. Hadislerin her kısmına dair yüzlerce kitaplar yazılmış, bütün hadisler cem edilerek her birinin kuvvet ve zaaf itibarile derecesine işaret olunmuş makbul olan ahadisi şerife ile makbul olmayan haberlerin araları tefrik ve temyiz edilmiştir.

İmam Süyutî, İmam Sehavî, İbnül Cevzî, Aliyyülkarî gibi yüksek âlimler, mevzu hadislere dair kitaplar yazmış, bunları göstermişlerdir.

Haberlerin mahiyeti ve nevileri :

426 — : Haber kelimesi, muhaddislerce sünnet ve hadis tabirlerine müradiftir. Ayni mânâda müstâmeldir. Maamafih haberin daha umumî bir mahiyeti vardır. Herhangi bir kimsenin sözüne veya başkasından nakl ettiği söze, fîle haber denilir. Alelekser haberler, şu dört kısma ayrılır:

(1) : Doğru olduğu mâlûm olan haberlerdir. Enbiyayı izamın haberleri gibi. Bu zevatı âilyenin yalandan berî, ismetle muttasıf oldukları kat'î deliller ile sabittir. Bu haberlerin hükmü, doğruluklarına itikat ile kendilerine imtisâlden ibarettir. Nitekim: .. (وما آتيكم الرسول فخذوه .. = peygamberin, size getirip haber verdiği şeyleri kabul ediniz, nehy ettiği şeyleri de terk eyleyiniz) nazmı celili, bu imtisalin lüzumunu natıktır.

(2) : Yalan olduğu malûm olan haberlerdir. Firavnın rübubiyyet iddiası gibi. Bunun hükmü de butlanına itikad ile kendisini red için lisan ile iştigâldir.

(3) : Yalana da, doğru olmaya da —birisi müreccah olmaksızın— muhtemil olan haberlerdir. Fâsik kimselerin haberleri gibi. Bunların haberleri, dinleri ve akılları bakımından sıdka muhtemildir. Dinen memnu olan şeyleri irtikâb etmeleri bakımından da kizbe muhtemil bulunmaktadır. Binaenaleyh bu gibi haberlerin hükmü tevakkuftur.

(4) : Doğru olması ciheti müreccah olan haberlerdir. Bunlar; akl, islâmiyet, adalet ve güzelce zapttan ibaret olan rivayet şartlarını cami olan kimselerin haberleridir. Bunların hükmü, hakkiyetine katî surette itikat etmeksizin kendilerile amel edivermektir. Bütün muamelâtta, bütün içtimaî hayatta bu kabil haberler ile amel etmeğe ihtiyaç vardır. Esasen şahadetler de bu kabil haberler cümlesindendir. İşte usuli fıkıhta, usuli hadiste bahis mevzuu olan da asıl bu nevi haberlerdir.

427 —. : Yukarıda bildirilen dördüncü nevi haberlerin üçer tarafı vardır. Her tarafında azimet ve ruhsat hâli mevcuttur. Şöyle ki:

(1) inci taraf; semadır, yâni : dinlemektir, okuyup işitmektir. Bunun azimet hâli; haberi, meselâ: bir hadisi şerifi ya talib okur, şeyh = üstad = muhaddis dinler, — fukahaca evlâ olan budur — veya şeyh okur, talib dinler. — Muhaddislerce evlâ olan da budur —. Gaibin gönderdiği mektub veya risalet dahi hitab mesabesindedir.

Semanın ruhsat hâli de icazettir ve münaveledir.

İcabet, bir muhaddisin bir zata: «Fülân zatın bana rivayet etmiş olduğu bu kitabı benden rivayet etmek için sana icazet verdim.» demesi gibi bir suretle olur.

Münavelede bir muhaddis, şeyhinden dinleyip yazmış olduğu hadis kitabını bir zatın eline teslim edip: «Bu benim şeyhim felândan dinleyip yazmış olduğum kitaptır, bunu benden rivayet için sana icazet verdim.» demekle vücude gelir.

Kendisine böyle icazet verilen zata «mücazün leh» denir. Bu zat, o kitabın mündericatına vakıf ise bu icazet caiz olur. Ve illâ olmaz. İmam Ebu Yûsüf'e göre vâkıf olması şart değildir. Elverir ki, o kitapta noksan ve ziyade vücude getirilmemiş olduğuna emin olsun.

(2) nci taraf; zabttır. Yâni haberi güzelçe kavrayıp hıfzdır. Bunun azimet hâli; o haberi başkasına eda, yâni: rivayet edinceye kadar hâfızada tutmaktır. Ruhsat hâli de yazmak, bir kitaba derc etmek suretile zapttır ki, bir müddet sonra bu kitaba bakıp bunu hatırlarsa bir hüccet olmuş olur. Artık kendisi bir müctehid ise bununla amel edebilir, bir muhaddis ise bunu başkasına rivayette bulunabilir.

Zamanımızda bu kitabet hâli, azimet sayılır. Çünkü aradan asırlar geçmiş, hadisler kitaplarda tesbit edilmiş, zamanımıza kadar olan râvileri hâfızada tutmak adetâ muhal olmuştur.

(3) üncü taraf; edadır, yâni: haberi rivayettir. Bunun azimet hâli, haberi olduğu gibi ibaresile nakl etmektir. Ruhsat hâli de haberi meâlen nakl etmektir, mânâsını başka bir ibare ile rivayette bulunmaktır.

Nass, müfesser, muhkem denilen tarzdaki ibareleri lûgate vâkıf olan kimselerin meâlen nakl etmeleri câizdir. Zâhir sayılan ibareleri de fakih olan zatın meâlen nakl etmesi câizdir. Çünkü böyle bir ibareden ne kasd edildiğine ancak fakih olan zatlar muttalî olabilir. Fakat «cevamiülkelim» denilen ibarelerin meâlen nakli caiz değildir. Zira bunların lâfızları az, mânâları çoktur, bunları başka ibareler ile ifade muhal gibidir. (لاضرر ولاضرار فى الاسلام) = müslümanlıkta zarar ve mukabele bizzarar yoktur) hadisi şerifi gibi.

Hafi, müşkıl, mücmel, müteşabih sayılan ibarelerin mânâlarını da başka ibareler ile nakl etmek câiz değildir. Velev ki, müctehid olsun.

Haberlerin mahalleri, yâni: kendilerinden haber verilen hâdiseler:

428 — : Efradı ümmet tarafından mütevatir ve meşhur tarikile değil, ahad tarikile rivayet edilen haberler, hadislerin mahalleri, yâni: bu haberlerin mevzuunu teşkil eden hâdiseler, meseleler, ya hukukullahtır veya hukukı ibaddır. Hukukullahtan murad, ibadetler ile ukubetlerdir. Hukukı ibaddan maksat da bir takım akdler, muamelelerdir ki, aşağıda beyan olunacağı üzere üç kısma ayrılır.

İtikadiyat, haberi vahidin mahalli olamaz. Çünkü itikadî meseleler, yakiniyyata istinat eder. Haberi ahad ise zannîdir. Binaenaleyh itikadî hususlar, haberi ahad ile sabit olamaz.

429 — : İlâhî haklardan ibadetler, haberi vahid ile sabit olur. Şöyle ki: gerek namaz, oruç, hac, zekât gibi bir ibadeti halise, yâni: bizzat maksut olan bir ibadet ve gerek abdest ve kurban gibi başka bir ibadet ve taat maksadile matlûp olan bir ibadet, rivayet şartlarını cami ve kitaba, sünneti sabiteye muvafık olan her haberi vahid ile sabit olur, onunla amel olunur.

Fâsiklerin, hâlleri mestur olanların haberleri ise kabul olunmaz. Yalnız diyanet hususunda, yâni: ibadetlerin müteallâklarında taharrî şartile kabul olunabilir.

Binaenaleyh bir fâsik, bir suyun temiz olup olmadığını haber verse o suyun evsafı araştırılır, haberin doğruluğuna kanaat gelirse onunla amel olunur, meselâ: mevcut suyun temiz olmadığını haber vermiş, başka da su bulunmamış olunca teyemmüm ile namaz kılmak caiz olur.

Çocukların, ma'tuhların, gayri müslimlerin haberleri ise ne ibadet ve ne de diyanet hususunda kabul edilemez. Bunlar da bu hususa dair ehliyet yoktur, haberlerini kabul için bir zaruret de mevcut değildir.

«İbadetlerin bir kısmında ukubet ve meûnet ciheti de vardır. Meselâ: keffareti katilde, keffareti yeminde, keffareti ziharda hem ibadet, hem de ukubet ciheti vardır. Maamafih bunlarda galip olan ibadet cihetidir. Keffareti savmde ise ukubet ciheti galiptir. Sadakai fıtır ile öşürde ise hem ibadet, hem de meûnet, yâni: fukaranın nafakalarına yardım ciheti vardır ve bunlar da meûnet ciheti, ibadet cihetine galiptir. Bu cihetle de bunlar, çocuklara da, mecnunlara da vacib olur, yâni: onların da mallarından öşür ve —bir kavle göre— sadakai fıtır icap eder.

İşte bütün bu kabil ibadetlerde haberi vahid ile amel olunabilir.

430 — : Hukuku ilâhiyeden olan ukubatı mahzaya gelince bunların haberi vahid ile sübutünde ihtilâf vardır. Meselâ: bir şahsın şarap

içtiği veya sirkat ettiği-haberi ahad tarikile haber verilse bu haber, kabul olunabilir mi?. İmam Ebu Yûsüf'ten rivayet edildiğine göre bu haber, kabul olunur. Çünkü bunların beyyine ile, yâni: iki kimsenin usulen şahadetile sabit olacağında icma vardır. Bu beyyine ise haberi ahaddan başka değildir.

Fakat İmam Kerhîye ve müteehhir âlimlere göre mücerred haberi ahad ile ukubet sabit olmaz. Zira haberi ahad, zannîdir, bunda şüphe vardır. Hududı şer'iye adını alan ukubetler ise şüphe ile sakıt olur. Bu hususta beyyine ile amel olunması kıyasa muhalif olarak: فاستشهدوا شهيدين (من رجالكم = erkeklerinizden iki şahidin şahadetlerini isteyiniz) nassı celilile sabit bulunmuştur. Böyle kıyasın hilâfı üzerine varid olan bir nass ise mevridine maksurdur, başkasına makisün aleyh olamaz.

431 — : Hukukı ibadın birinci kısmı, kendisinde ilzamı mahz bulunan akidlerdir: bey, icare, rida, nikâh, mülki yemin bu cümledendir. Bu akidlerde ilzam vardır. Böyle bir akdin muktezasına riayet lâzımdır. Meselâ: bir kimse bir malını satsa artık bundan dönemez, akd lâzım ve nafiz olmuş olur.

Bu kısımda haberi ahadın kabulü için velâyet, lâfzı şahadet ve mümkün olunca adet şarttır, rivayetlerdeki şartların mevcudiyeti de lâzımdır. Çünkü bu kısımda ilzam bulunduğundan ziyade te'kide ihtiyaç vardır.

Binaenaleyh bir satış muamelesinin vukuunu mahkemede haber verecek kimselerde hem rivayet şartları aranır, hem de bunların en az iki kişi olup haberlerini «şahadet ederiz» diye te'kid etmeleri iktiza eder. Böyle olmazsa haberleri kabul edilmez.

Ancak bazı hâdiselerde, meselâ: çocuk doğurma hâdisesinde müteaddit kabilelerin bulunması mutad, örfen mümkün olmadığından bunda bir kabilenin şahadeti de kabul edilir. Meselâ: doğan bir çocuğun iki kadından hangisine ait olduğuna dair bir ebe kadının haberi kabul edilerek o vechile nesebi sabit olur.

432 — : Hukukı ibadın ikinci kısmı, kendisinde asla ilzam bulunmayan muamelelerdir. Hediyelere, vedialara vesair emanetlere ve bunlara benzer hususlara dair olan vekâlet ve risalet bu cümledendir. Bunlara ait haberlerde muhbirin yalnız mümeyyiz olması aranır, başka şartlar aranmaz. Bu hususta mümeyyiz olan bir çocuğun, bir memlûkün, bir fâsikin ve gayri müslimin haberleri kabul edilir. Çünkü bunlarda ilzam yoktur ve bunlar, içtimaî hayatta çokça vaki olan alelâde şeyler olduğundan bunlarda bir takım şartların aranılması müşkilâta sebebiyet verir.

Binaenaleyh bir mümeyyiz çocuk, bir şeyin bir şahsa hediye veya vedia olduğunu haber verse o şahsın bu habere mebni bunları kabz etmesi, bunlarda tasarrufta bulunması caiz olur, hakkında zaman lâzım gelmez.

Kezalik: bir mümeyyiz çocuk veya fâsik, bir şahsa filân kimse tarafından şu hususa tevkil edildiğini haber verse o şahıs, bu habere mebni o hususta vekâlette bulunabilir. Bunda da bir ilzam yoktur. Çünkü bir kimse, başkasının hakkı taallûk etmedikçe vekilini azl edebilir. Vekil de vekâleti kabule mecbur değildir.

433 — : Hukukî ibadın üçüncü kısmı, kendisinden min vechin ilzam bulunan, min vechin ilzam bulunmıyan muamelelerdir. Vekili azl, me'zunu hacr, şirketi fesh gibi. Dâr-ı harbden henüz dâr-ı islâma hicret etmiş bir mühtediye ibadet ve itaat gibi şer'î vazifelerin vücubu da bu cümledendir.

Bu gibi hususlarda muhbir, fuzulî ise kendisinde hem akl, islâm, adalet, zapt gibi rivayet şartları aranır, hem de adet veya adalet şart bulunur. Fuzulî olmayıp vekil veya resul ise kendisinde aded ve adalet aranmaz. Bunun mümeyyiz olması kâfidir.

Meselâ : bir zat tarafından bir işe vekil olan şahsın bu vekâletten azl edildiğini kendisine âdil bir kimse veya âdil olsun olmasın iki kimse haber verse artık o şahsın vekâleti nihayet bulur, vekâlette devamı caiz olmaz.

Fakat bu haberi veren o zatın vekili veya resulü bulunsa kendisinde yalnız temyiz aranır, adalet veya adet aranmaz, bunun haberile vekâlet nihayete ermiş olur.

Bu üçüncü kısım, İmamı âzama göredir. Bu kısımda min vechin ilzam bulunduğu için bu, ikinci kısım hükmünde değildir. İmameyne göre ise bu üçüncü kısım da ikinci hükmündedir. Binaenaleyh bu kısımda da mümeyyizin, füzulî olsun olmasın yalnız mümeyyiz olması kâfidir. Çünkü bu kısmı da muamelâttandır, bunda da bu gibi haberleri kabule ihtiyaç vardır.

Bazı rivayetler, haberler hakkındaki ta'n ve itiraz:

434 — : Resulü Ekrem'e veya sahabei güzinden bazı zatlara nisbet edilen bir kısım hadisler, haberler hakkında ta'n ve itiraz vaki olmuş, bunların sübutü, sıhhati, yani: hakikaten Resulûllaha veya sahabei kirama aidiyeti kabul edilmemiştir.

Bir rivayet, bir haber hakkında böyle ta'n ve itiraz, ya merviyyün anh — yâni: kendisinden rivayet edilen zat — tarafından veya başkası canibinden vukubulur. Ve mahiyetine göre ya makbul olur veya olmaz. Makbul olunca artık rivayet edilen şeyin sübutünde, meselâ: bir

hadis olup olmadığında şüphe vücude gelir, onunla amel olunamaz. Mecruh, matun adını alır.

435 — : Merviyyün anh tarafından vukubulan ta'n ve itiraz, şöylece yedi nevidir:

(1) : Merviyyün anh, kendisine nisbet edilen rivayeti kat'iyyen inkâr eder, öyle bir şey, meselâ hadis rivayet etmediğim sarahaten söyler veya «ben sana böyle bir hadis rivayet etmedim» der. Bu, bilittifak cerhtir. Artık bununla amel olunamaz. Maamafih bununla ne râvînin, ne de merviyyün anhin adaleti sakıt olmaz. Başka hadisler, haberler hakkındaki rivayetleri yine kabul edilir. Çünkü adaletleri müteyakkendir, şek ile zail olmaz.

(2) : Merviyyün anh, kendisinden rivayet edilen hadisi, haberi nakl edip etmediğinde tereddüt gösterir. Meselâ: «Böyle bir hadis nakl ettiğimi hatırlamıyorum» der. İmamı âzam, İmam Ebu Yûsüf, İmam Kerhî, Fahrülislâm ve bir rivayette İmam Ahmed ibni Hanbel bunun cerh olduğuna kaildirler. İmam Muhammed ile Malik ve İmam Şafiî ve mütekellimlerden bir zümre ise bunun cerh olmadığına kaildirler. Çünkü merviyyün anh, rivayetini unutmuş olabilir. Bu tereddütle sika olan bir râvînin rivayeti sakit olmaz.

Bir misal : Süleyman ibni Musa, (ایما امرأة نكحت نفسها بغير اذن وليها فنكاحها باطل = Her hangi kadın vesilesinin izni olmaksızın nefsini nikâh etse nikâhı batıldır.) Hadisini Zührîden, o da Urveden o da Hazreti Âişeden nakl etmiş, sonra ibni Cüreyc, Zührîden sorduğu vakit Zührî bunu nakl edip etmediğinde tereddüt göstermiştir.

İşte bu hadis, İmam A'zam ile refiklerine göre mecruhtur. İmam Şafiîye göre ise mecruh olmadığından bu hadise nazaran kadınların nikâhlarında velilerinin izinleri şarttır.

(3) : Merviyyün anh, hadisi tevil eder. Şöyle ki: ya hadisi zahir olan mânâsına değil, zahir olmayan mânasına haml eder. Bunun bir cerh olup olmadığında ihtilâf vardır. Râvînin bir hadisi âm olarak rivayet edip sonra bu âmmı tahsis etmesi gibi. Meselâ: İbni Abbas hazretleri (من بدل دينه فاقتلوه = dinini değiştireni öldürürüz) hadisini rivayet etmiş, sonra mürteddenin öldürülmesine kail olmamıştır. Halbuki «men beddele» bir lâfzı âmdır, erkeğe de, kadına da şâmildir. Bunu erkeklere hasr etmek, tahsisten başka değildir.

İmam Şafii, bununla amel etmemiş, râvînin bu tahsisini başkaları hakkında bir hüccet tanınmamıştır.

Yahut hadisi muhtemilâtından yalnız birine haml eder. Bu halde hadis, bu te'vil edilen mânâda cerh edilmiş olmayıp diğer muhtemilâtında merdut olur.

Hayz ile tuhr mânâlarında müşterek olan (kur') kelimesini zikr edip sonra bundan maksadım «hayz» dır. Demek gibi.

Böyle bir te'vil, râvîce malûm olan bir karineden münbais olacağı cihetle kabul olunur.

(4) : Merviyyün anh, sünneti rivayet ettikten sonra muhalifile amel eder. Bu da cerhtir. Bu hal, rivayet edilen sünnetin merviyyün anhce mensuh veya gayri sabit olduğuna delâlet eder. Meselâ: Hazreti Âişe validemiz: (... ايما امرأة نكحت) hadisini rivayet etmiş, bilâhare kardeşi Abdurrahmanın kerimesini Şamda bulunan Abdurrahmanın gıyabında kocaya vermişti:

Kezalik: İbni Ömer, Resulü Ekrem'in namaza başlarken ve rükua giderken ve rükudan kalkarken mübarek ellerini omuzları hizasına kadar kaldırır olduğunu rivayet etmiştir. Halbuki Mücahit demiştir ki : Ben İbni Ömerin arkasında namaz kıldım, kendisine senelerce musahip oldum, iftitat tekbirinden başka ellerini kaldırır olduğunu görmedim. Demek ki İbni Ömer Hazretleri, rivayet ettiğinin mensuhiyetine kail olduğu için ona muhalif amelde bulunmuştur.

(5) : Merviyyün anh, rivayet ettiği hadisin muhalifile — bu rivayetinden ve bu hadise muttali olmasından evvel — amel etmiş bulunur. Bu, cerh değildir. Bu hâl, onun evvelce bu hadise vâkif olmadığını ve o amelin cevazına kail bulunmuş olduğunu gösterir. Nitekim hamr hakkındaki tahrim âyetinin nüzulüne muttali olmayan bazı zatlar, ibahesine kail olarak onu içmiş, sonra bu âyetin nüzulünden haberdar olunca içmeye nihayet vermişlerdi.

(6) : Merviyyün anh, rivayet ettiği hadis ile amelden imtina eder. Bu da cerhtir. Hadisin hilâfile bederrivaye amel gibidir. Çünkü hadisin, sıhhati veya ademi mensuhiyeti kendisince sabit olsaydı muktezasınca amel etmesi icap ederdi.

(7) : Merviyyün anh, rivayet ettiği hadisin muhalifile amel etmiş ise de bu ameli rivayetinden evvel mi, sonra mı olduğu malûm olmaz. Bu da cerh değildir. Çünkü hadisin hüccet olduğunda şüphe yoktur. Bu amelin rivayetinden sonra olduğunda ise şüphe vardır. Artık bu şek ile o yakin zail olamaz.

436 — : Bir hadise, bir habere merviyyün anhten başkası tarafından vukubulacak bir ta'n ve itiraz da şöylece yedi nevidir:

(1) Hadis hakkındaki ta'n, kendisine o hadisin hafi kalması ihtimali bulunmıyan bir sahabî tarafından vukubulur. Bu ta'n, bir cerhtir.

Meselâ : Ubadetübnüssâbit : (البكر بالبكر جلد مائة و تغريب عام) evlenmemiş kimselerin zinalarından dolayı cezaları yüzer değnek ile

bir şene nefydir) hadisini rivayet etmiş olduğu halde Hulefai Râşidîn hazeratı bununla amel etmemişlerdir. Halbuki bu hadis, háddi zinaya dairdir, bu sabit olsa idi, hududı şeriyyeyi tatbike memur olan Eimmei müslimine hafi kalmazdı.

Filhakika Hulefai Râşidîn, bu haddi yüz değneğe hasr ederek bir sene nefy cezasını kabul etmemişlerdir. Vâkıa Hazreti Ömer, böyle bir zaniyi tağrip etmiş ise de bu, mücerred bir maslahat mülâhazasına mebni idi. Bilâhare bundan vaz geçmiştir. Hazreti Ali de : (Kefa bin nefyi fitneten) demiştir. Eğer tağrip, bir haddi şer'iî olsa idi ona fitne denilmezdi.

(2) : Hadis hakkındaki ta'n, hadisin kendisine hafi kalabilmesi melhuz bir sahabî tarafından vuku bulur. Bu cerh sayılmaz. Çünkü o zatın bu hadise muttali olmaması, ihtimal dahilindedir. Meselâ: Zeyd ibni Halidilcüheninin rivayet ettiği : (من ضحك منكم قهقهة فليعد الوضوء والصلاة) = sizden kim namaz içinde kahkaha ile gülecek olursa abdestini de, namazını da iade etsin) hadisi şerifine bir rivayete göre Musel Eşarî (radıyallahü anh) ta'n etmiştir. İhtimal ki Musel Eş'arî, bu hadisi şerifi işitmemiştir. Bu rivayet, nadir hâdiselerdendir. Binaenaleyh bu ta'n, bir cerh değildir. Bu hadisi şerif ile amel edile gelmiştir.

(3) : Ta'n eden muhaddislerin eimmesinden olduğu halde hadis hakkındaki ta'nı mücmel veya müphem bulunur. Meselâ: «Bu hadis, mecruhtur» veya «metrûktur» veya «gayri sabittir» der. Bu, bir cerh sayılmaz. Bununla hadis kuvvetini kaybederek amelden sakıt olmaz. Çünkü hadis râvîlerinin âdil zatlar olması asıldır. Böyle kısa, kapalı bir ta'n ile bu asl terk edilemez.

«Fülân metrûkülhadistir» denilmesi de böyledir. Ta'nın sebebi de söylenmedikçe hadis, amelden sakıt olmaz. Ammei fukaha ile muhaddisinin mezhepleri böyledir. Ebubekir Bâkilânî ile bir cemaat, böyle mutlak bir cerhin de makbuliyetine kail olmuşlardır. Çünkü cerh esbabına muttali olmasa tezkiyeye selâhiyettar olamaz. Esbabı cerhe muttali olunca da artık sebebini söylemesini şart koşmakta bir mânâ yoktur. Buna cevaben deniliyor ki: her müslüman için akl ve din itibarile adalet sabittir. Bâhusus birinci, ikinci ve üçüncü karnlerde. Artık bu zâhir, müphem bir cerh ile terk edilemez. Sonra âdeti zâhireye nazaran bir çok insanlar, bir kimseden hoşuna gitmeyen bir şey gördü mü dilini tutmadan âciz kalır, onun hakkında müphem surette ta'n ve teşnie başlar. Fakat keyfiyet istizah edilince hiç de aslı olmadığı anlaşılır. Binaenaleyh öyle müphem ta'nların sebeplerini araştırmak elzemdir

(4) : Ta'n eden, eimmei muhadisinden olduğu ve müfesser surette ta'n ettiği halde bu babdaki tefsir ve izahı cerhe salih bulunmaz. Bu da cerh sayılmaz. «Bu hadis, ma'tundur. Çünkü bunu rivayet eden, çarşıda pazarda gezip dolaşan bir adamdır.» denilmesi gibi. «Bu hadis, mecruhtur. Çünkü râvîsi müdellistir, merviyyün anhin adını zikr etmez» denilmesi de bu kabildendir.

Böyle merviyyün anhin mücerret adını terk etmek suretile yapılan bir tedlis, Hanefiye indinde cerhe salih bir sebep değildir. Çünkü râvînin adaleti delâlet eder ki, merviyyün anhin ismini zikr etmemesi, onun sika olduğuna kail olmasından dolayıdır.

(5) : Ta'n eden, muhaddislerin imamlarında olup ta'nı tefsir ettiği halde bu tefsirin cerhe salih olup olmadığı muhtelefün fih bulunur. Bu da cerh değildir.

Meselâ: Muhaddislerden bazıları demiştir ki: İmam Ebu Yûsüf imamdır, hâfızdır mutkindir. Şu kadar var ki, fıkıh ile çok iştigâl etmiş, himmetini ona sarf eylemiştir. Binaenaleyh hadis hususundaki hıfz ve zaptın halel gelmemiş olması, kabil değildir. İşte bu ta'n, batıl bir iddiadır. İmma Ebu Yûsüf Hazretlerinin fıkıh sahasındaki ictihadı, zihninin kuvvetine, vusatine delâlet eder. Bununla onun itkanına, hüsni zaptına istidlâl edilmek lâzım gelir. Artık böyle bir ta'na mebni İmam Ebu Yûsüf'un rivayet ettiği bir hadisi şerif, mecruh sayılamaz.

(6) : Ta'n eden, hadis imamlarından olup ta'nını cerhe salih olduğu müttefikan kabul edilecek bir tarzda tefsir ettiği halde kendisi taassup ve adavetle müştehir bulunur. Bu ta'n da cerh değildir. Ehli sünnet hakkında mülhidlerin, zındıkların ta'n etmeleri gibi.

Şafiî mezhebine intisap iddiasında bulunan bazı kimselerin, Hanefilerin kudemasından bazı zatlara ta'n etmiş olmaları bu kabildendir ki, bunun bir kıymeti yoktur.

(7) : Ta'n eden zat; eimmei hadisten hayrıhah bir kimse olup ta'nını şer'an cerha salih ve bilittifak kabule lâyık bir söz ile tefsir eder. Bunun bir cerh olduğunda şüphe yoktur. «Fülân râvî şöyle bir yalan ile maruftur» veya «Şöyle bir kebireyi irtikâp etmiştir». «Şöyle bir fiskte bulunmuştur» denilmesi gibi.

437 — : Usulü hadis kitaplarında râvîler hakkındaki kadh ve cerha badî olan ve «metaını aşere» adını alan sebepler şöylece gösterilmiştir: Kizb, töhmeti kizb, fuhşi galat, gaflet, fisk, vehm - yani: rivayetin tevehhümi râvîye mebni olması, sikaya muhalefet, sui hıfz,

râvînin isminin mechuliyeti, bid'atten maksat da: «Resulü Ekrem Hazretlerinden maruf olan şeyin hilâfına — bir nevi sahih sanılan te'vile, şüpheye mebni — itikatta bulunmaktan ibarettir.

Ehli bid'atin halâl, haram ve muamelât hususunda nakl edecekleri hadisler, kabul edilmez. Onların rivayetleri teverrüan merduttur. Yalnız fazaili âmâl hususunda kabul edilip edilmiyeceğinde şöylece ihtilâf vardır. Bu hususta rivayeti mutlak'a kabul edilir. Mutlaka kabul edilmez. Eğer kendi bid'atine nâsı davet eder bir kimse değilse kabul edilir ve illâ kabul edilmez. Mezhebine yardım için yalanı hâlâl görür takımdan değilse kabul edilir, ve illâ edilmez.

438 — : Sahih ve muteber sayılacak ta'n sebepleri, vecihleri otuza, kırka kadar baliğ bulunmaktadır. Bunlar, usulü hadis kitaplarında yazılıdır.

Bütün bunlar, islâm ulemasının dinî eserlere, delillere pek ziyade dikkat ve itina etmiş olmalarından ileri gelmiştir. Filvaki islâm âlimleri, mahza şer'i şerife hizmet için Resulü Ekrem Efendimize isnat edilen bütün hadisleri, haberleri tetkik etmiş, bütün râvîlerin teracimi ahvalini nazara almış, nebiyyi zîşana hilâfı hakikat bir şey isnat ve izafe edilmemesini temin için harikulâde surette çalışmış, bihakkın muvaffak da olmuşlardır.

Muhaddislerin teracimi ahvaline, tadil ve cerhe, hadislerin mertebelerini tayine dair yüzlerce, binlerce kıymetli kitaplar yazılmıştır. Bütün bunlar, olanca saffetini, yüksek mahiyetini olduğu gibi muhfaza etmekte bulunan dini islâma mahsus, nazirsiz mezaya cümlesindendir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İCMAA DAİRDİR

İçindekiler : İcmaın mahiyeti. İcmaın ehli, şartı ve istinatgâhı. İcmaın tarikleri ve hükmü. İcmaın haddi zatında kabil ve vaki olup olmadığı.

İcmaın mahiyeti :

439 — : İcma, lûgatte azm, kasd, ittifak mânâsınadır. Istılahta : «Ümmeti Muhammed'den olan müctehidlerin bir asırda, bir hükmü şer'î üzerine ittifak etmeleri» dir.

Demek ki icma, bir kerre bu ümmeti merhumeye hâs bir hüccettir, bir tekrimi ilâhî eseridir. Sonra bu icma salâhiyeti, müctehitlerin hasaisinden olup avammı nâssın ittifakları icma sayılmaz. Çünkü avammı nâs, icmaın istinat edeceği delillere muttali değildir. Zaten onların bir meselede ittifakları adeten kabil olamaz, kabil olsa da ona bizim ıttılaımız mümkün değildir.

440 — : İcma, yalnız bir kısm şer'î hükümlerde, yâni: dinî umurda carîdir. İbadetlerde ve hukukî meselelere ait hususlarda icma cereyan eder. Vücudi bârî, sıhhati risalet gibi itikada ait olan esaslar, mücerred icma ile sabit olamaz. Ve şer'î delillerden istinbatı mümkün olmayıp şarii mübinin tasrihine mütevakkıf bulunan ahiret ahvâli, eşratı saat gibi şeyler de icma ile bilinemez. Bunlar, şariin nususuna mütevakkıftır, ve illâ devr lâzım gelir. Yâni: Bu husustaki nususun icmaa, icmaın da bu nususuna tevakkufu lâzım gelir ki, bu bâtıl olan bir devrdir.

Kezalik : âlemin hudusu gibi aklî hükümlerde veya bir ilâcın bir hastalığa nafi olması gibi gayri dinî hükümlerde veya vaktile görülmüş veya ileride görülecek tarihî hâdiselerde de insanların ittifak etmeleri icmaı ümmetten mâdud olamaz.

İcmaın ehli, şartı ve istinatgâhı:

441 — : Ehli icma; fâsik, mübtedi olmayan ve ictihad kudretini haiz bulunan zatlardır.

İcmaın şartı da bir asırda, yâni: bir zamanda bulunan ve bu evsafı haiz olan müctehidlerin ittifak etmeleridir.

Binaenaleyh bir mesele hakkında bir asırdaki müctehidlerden yalnız bir kısmının ittifak etmeleri, bir icma mahiyetinde olamaz.

Bazı zevata göre müctehidlerden bir iki zatın muhalefeti, icmaın inikadına mâni değildir. Bir hadisi şerifte: (عليكم بالسواد الاعظم) en büyük cemaate tâbi olunuz) buyurulmuştur. Ekser için hükmi kül vardır.

442 — : Yalnız ehli beyti nübüvvetin, yalnız Hulefai Râşidinin veya yalnız Medinei Münevvere ehlinin ittifakları bir icma sayılmaz.

Yalnız İmamı Mâlike göre Medinei Münevvere ehlinin ittifakları icmadan mâduddur.

Zeydiyye ile İmamiyyeye göre Resulü Ekrem'in itretinden = mübarek neslinden başkalarının icmaı sahih değildir.

Zahariyyeye ve İmam Ahmedden bir rivayete göre de ashabı kiramdan olmayan müctehidlerin icmaı muteber değildir. Bunlara göre, (لا تجتمع امتى على الضلالة) — ümmetim dalâlet üzerine toplanmaz) hadisi şerifi ashabı kirama hastır.

443 — : İcmaın inikadı için, İmam Ahmed ibni Hanbele ve İmam Şafiîden bir kavle göre asrın inkırazı şarttır. Müttefik olan müctehidler vefat etmedikçe icma tahakkuk etmiş olmaz. Çünkü içlerinden bazılarının rücuu, tebdili kanaat etmesi caizdir, melhuzdur.

Demek ki, bu zatlara göre müctehidlerden bazılarının bilâhare ittifaktan ayrılmaları, sabık icmaı ihlâl eder.

444 — : Cumhurı fukahaya nazaran bir meselede ittifak eden müctehidlerin yalnız ashabı kiramdan veya ehli beyti nübüvvetten olmaları veya tevatür adedine baliğ bulunmaları ve bunların ittifakları üzerinden bir asır geçmesi şart değildir. Belki herhangi bir asırdaki müctehidlerin ittifakı da —usulü dairesinde— icmadan mâduttur. Bir asırda bulunan müctehidler, bir mesele hakkında, bir kerre ittifak ettiler mı, artık o mesele icma ile sâbit olmuş olur. Ondan sonra yetişecek müctehidlerin varlığı ve tevali edecek senelerin, asırların mevcudiyeti bu icmaı ihlâl edemez. Hattâ bu icmaı vücude getirmiş olan müctehitlerden bir kaçının bilâhare reyinden dönmesi de münakid bulunan bu icmaı izale edemez. Çünkü müctehidlerin bu icmaı, bir teemmül ve tefekkür devresinden sonra vuku bulmuş olacağından artık sonraki fikirleri, evvelce tam kanaatleri dairesinde tecellî etmiş olan bir ittifaka müzahim olamaz.

445 — : Bir mesele hakkındaki sabık ihtilâf, o mesele hakkındaki lâhik icmaın tahakkukuna mâni olamaz. Şöyle ki: bir mesele hakkında bir asrın müctehidleri ittifak edemeyip meselâ: iki veya üç reyde bulunmuş oldukları hâlde onlardan sonra gelen müctehidler, bu reylerin birinde ittifak etseler, artık icma vukua gelmiş olur. Fakat bu iki veya

üç reyden başka bir reyde ittifak etse bu icma sayılmaz. Çünkü evvelki müctehidlerin bu hususta yalnız iki veya üç reyde ittifakları vardır. Bunun haricinde bir reye mahal bulunmadığına âdeta ittifak etmiş demekdirler. O hâlde muahhar asırdaki müctehidlerin buna muhalefeti savap görülemez.

Meselâ: vaktile müctehidler, bir ölünün sahih ceddi var iken kardeşine hisse verilip verilmemesi hususunda ihtilâf edip bir kısmı ceddin müstakillen varis olacağına, bir kısmı da mukaseme yolile varis olacağına kail olmuştur. Artık sonraki müctehidlerin bir üçüncü kavl olmak üzere ceddin mahrumiyetine kail olmaları câiz olamaz. Böyle bir kavl, evvelce müttefekun aleyh olan bir reyi nefy edeceğinden muteber değildir.

Kezalik: ribevî mallardaki illeti riba hakkında müctehidler kısmen ittifak ve kısmen ihtilâf etmişlerdir. Şöyle ki: bu illet, Hanefîlerce keyl maal'cinstir, Şafiîlerce ta'm maal'cinstir, Mâlikîlerce de iddihar maal cinstir. Demek ki, bu illetin bir cüz'ünde ihtilâf, diğer bir cüz'ü olan cinste de ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh sonradan gelen müctehidlerin, illeti ribanın bidûnilcins hangi bir şey olduğunda ittifak etmeleri muteber olamaz.

446 — : Müctehidlerin bir hadise hakkında ittifak etmeleri, şüphe yok ki, mücerred reylerine müstenid olmayıp yine bir şer'î delîle müstenid bulunur. Bu delîl, haberi vahid veya kıyas olabilir. İcma ile bu deliller kuvvet bulur, artık asıl delîl, icma olmuş olur, hükm icmaa izafe edilir.

İcmaın senedi, istinatgâhı bir kat'î delil de olabilir. Fakat bu halde icma, hüccet olmakta müstakil olamaz. Belki hükm esasen o kat'î delil ile sabit olmuş, icma da buna munzam bulunmuş, o kat'î delîlin te'vile, takyide muhtemil olmadığını göstermiş olur.

Meselâ: Beş vakitteki namazların farziyeti, kitab ile ve sünnet ile sabit olduğu gibi icmaı ümmet ile de sabit bulunmuştur. Zekât oruç, hac hakkında da böyledir.

İcmaın tarikleri ve hükmü:

447 — : Müctehidlerin ittifaklarında iki tarik vardır: Biri azimet, diğeri de ruhsat tariktir. Şöyle ki: bir mesele hakkında bir asırdaki müctehidlerin birden hüküm verip onunla hepsinin aynı vechile amel etmeleri, azimet tarikile olan bir icmadır. Bununla o mesele hakkında bir «icmaı kavlî», «icmaı amelî» vücude gelmiş olur. Bilâkis bir mesele hakkında bu müctehidlerden bir kısmı hüküm verdiği hâlde veya onunla amel ettiği hâlde diğer bir kısmının ona vâkıf olduğu ve teemmül zamanı geçtiği hâlde sükût etmesi de ruhsat yolile bir icmadır. Buna da, «icmaı sükûtî» denir.

448 — : İcma, bir hüccettir. İcmaın hükmü yakin ifade etmektir. Bir meselenin hükmü icma ile sabit oldu mu artık o hüküm, kat'îdir. Buna muhalif görülen herhangi bir delîl, mutlâka müevvel, mukayyed veya mensuh demektir, icmaa müzahim olamaz.

Bir kerre esasen icmaın hücceyitini inkâr, Hanefî fukahasınca muhtar olan kavle göre ikfarı müstelzimdir. Sonra sübuti kat'î, yâni: tevatür ile sabit olan herhangi bir muayyen, gayri sükûtî icmaı ademi kabul de ikfarı istilzam eder. Çünkü ümmeti dalâlete isnad, şarii mübinin tezkiyesini inkâra müeddî olur. İcmaı sükûtî ise edillei kat'iyyeden olmakla beraber münkiri tekfir olunmaz. Hattâ Şafiîlerce icmaı sükûtî, icma sayılmaz. Çünkü bu sükût, rızaya delâlet etmez, bir mehabet ve hürmetten veya fitne havfinden dolayı sükût edilmiş olabilir. Buna cevaben deniliyor ki: Hakka karşı sükût etmek haramdır. Ashabı Kiram ile sair müctehidîn ise böyle bir haram ile itham edilemez.

(الساكت عن الحق شيطان اخرس = haktan susan, yâni: bâtılı gördüğü hâlde susup hakkı söylemeyen dilsiz bir şeytandır) buyurulduğu mâlûmdur. O hâlde vâki olan bir ittifaka karşı sükût eden bir müctehid, onun hak olduğunu kabul ettiğinden dolayı sükût etmiştir. Ve illâ sükût etmesi kabil olmazdı. Şüphe yok ki, eazımı ümmet, kanaatlerini söylemekten asla çekinmemişlerdir. Onların tarihi hayatı malûmdur.

449 — : Bir hâdise hakkında icma bulunduğu ya tevatür ile veya şöhret tarikile veya haberi ahad ile mâlûm olur. Tevatür tarikile sabit olan icmaın en kuvvetlisi ise sahabei kiramın icmaıdır. Tevatür ile sabit olmayan bir icmaı kabul etmemek bir bid'attir, münkiri dalâlete nisbet olunur. Fakat ikfar olunmaz.

450 — : Bazı zevata göre, icma ile sabit olan hüküm, bilinmesinde hassa ile âmme müşterek olan bir hüküm ise, inkârı küfrü icap eder. Namazların âdetleri, rükünleri ve hac ile orucun farzları ve zamanları, zinanın, sirkatin, ribanın tahrimi gibi, Bunları inkâr, Resulûllah'ın katiyyen dininden olan şeyleri inkâr etmektir.

Fakat mücmeün aleyh olan hüküm, yalnız hassanın muttali olacağı bir hüküm ise inkârı küfrü mucip olmaz. Bir kadını annesinin veya halasının üzerine almanın tahrimi, Arafatta vukuftan evvel vukubulacak bir cinsî mukarenetle haccın fesadı, ceddenin altıda bir tevrisi ve katilin maktule varis olmadan men'i gibi. Bunların hakkındaki icmaı inkâr edenin dalâletine hükm edilirse de küfrüne hükm edilemez. Çünkü müevvildir. Ona göre icma ehli olan ümmetten maksat, bütün müminlerdir, yalnız müctehidler değildir. Böyle bir hükümde bütün müminler müttefik, buna hepsi muttali olmayınca icma vücude gelmiş olamaz.

İşte bu, bir te'vildir. Te'vil ise ikfara mânidir. Bunun içindir ki, kat'î nasları te'vil eden bir kısım ehli hava, tekfir edilmemektedir. Mutezile gibi.

Bir cemaate göre de icma, ancak zan ifade eder. Razı ve Amidî bunlardandır.

İcmaın haddi zâtında kabil ve vaki olup olmaması :

451 — : Bir asırda bulunan müctehidlerin bir hâdisede ittifakları ve bu ittifaktan ümmeti merhumenin haberdar olması aklen mümkün ve bilfîl vakidir. Nitekim ashabı kiramın bazı meselelerde ittifak etmiş oldukları kat'iyyen sabit, bizce tevatüren mâlûmdur. Teati tarikile satış muamelesi ve hammam ücretleri hakkındaki icma da böyledir.

452 — : Nezzam ile Şiadan bazı taifeler, icmaın ademi imkânına kail olmuşlardır. Mutezileden olan İbrahim Nezzam ile Kaşanî ve Râfızîlerin ekserisi, icmaın bir hüccet, veya bir hücceti katiyye olduğunu inkâr etmişlerdir.

Bunlara göre müctehidlerin adedi ziyade, reyleri muhtelif, istinat edecekleri deliller, gayri kat'î olacağından bir hükümde ittifak etmeleri müstebattir. Ve her birinin ictihadında hata etmesi caiz olduğundan mecmuunun da hata etmeleri caizdir.

Fakat bu iddiaları, kitaba, sünnete, edillei akliyyeye muhaliftir. Vakii hâlde kendilerini tekzip etmektedir. Bu babda cumhuru ümmetin kanaati aşağıdaki vecihledir.

453 — : Şer'î delillerin esası, kitabullah ile sünneti nebeviyyedir. Dinimizin başlıca hükümleri, bu iki menbadan iktibas olunmuştur. Maamafih hadisat, gayri mütenahidir, birçok hadiselerin hükmü Kur'anı mübinde veya sünneti nebeviyede sarih bir surette görülemez. Halbuki dini islâm, ekmeliyyet mertebesini haizdir. .. (اليوم اكملت لكم دينكم ..)= bugünkü gün size dininizi ikmal ettim..) âyeti kerimesi, bunu nâtıktır. O hâlde vakit vakit yüz gösteren bir takım hukukî, içtimaî hâdiselerin hükümleri de —yine kitabullah ile sünneti nebeviyye aslından münşaib olan— icmaı ümmet ile, kıyası fukaha ile hâl ve tayin edilmek lâzım gelir. Bunlar da şer'î delîller cümlesinden olup âmmei ümmet tarafından kabul edilmiş birer esastır. Ve illâ dini islâmın ekmeliyetini iddia, itirazdan salim olamaz.

454 — : Ümmeti merhumenin en nezih, en kudretli mümessilleri olan müctehidini izamın bir meselede ittifak etmeleri, bir hüccettir. Böyle bir ittifakın şer'an bir hüccet sayılması, bu ümmet hakkında bir tekrimi sübhanîdir. Çünkü bu ümmet, dalâlet üzerine ittifak etmez. Nitekim bir hadisi şerifte: (لا تجتمع امتى على الضلالة) buyurulmuştur. Diğer bir hadisi şerifte de: (مارآه المسلمون حسناً فهو عندالله حسن = müslümanların güzel gördüğü şey, Allah Tealâ nezdinde de güzeldir.) buyurulmuştur.

Binaenaleyh icma ile kıyas da yine şarii mübîn tarafından kabul ve ümmete tavsiye buyurulmuş birer şerî delîlden başka değildir. Artık

bunların kabul edilmesi, dini islâmın ekmeliyyeti hakkındaki nassı Kur' an'a münafi görülemez. Çünkü dini islâm, arz ettiğimiz üzere icmaı ümmet ile kıyası fukahayı da ulvî dairesinde cem etmiştir.

Demek oluyor ki: (.. اليوم اكملت) nazmı kerimi. kitabullah ile sünneti nebeviyyeyi ve icma ile kıyası ihtiva eden, bunlar ile bütün ahkâmı sabit bulunan bir dini celîlin ekmeliyyetini bizlere tebşir etmiş bulunuyor. Eğer böyle olmasaydı dini islâmın her asırda binlerce, yüz binlerce eazımı tarafından icma ile kıyasın birer hüccet olması kabul edilir miydi?

Artık ümmeti merhumenin bu husustaki kanaat ve ittifakı hilâfına olacak bir iddianın ne kıymeti olabilir?

455 — : İcmaın bir hücceti şer'iyye olduğuna birçok âyetler, hadisler delâlet etmektedir. Bunlardan bir kaçını kayd edeceğiz,

(1) : (و من يشاقق الرسول من بعدما تبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين نوله ما تولى ..) âyeti kerimesi, müminlerin yollarının yakın derecede hak olduğunu göstermektedir.

Bu âyeti kerimede buyurulmuş oluyor ki: «her kim kendisine hak zahir olduktan sonra peygambere muhalif bir vaziyet alır ve müminlerin yollarından başkasını takip ederse biz onu kendi hâline bırakır ve cehenneme atarız. O ne fena gidiştir.»

Müminlerin yollarından murad, onların kavlen ve amelen ihtiyar etmiş oldukları şeylerden ibarettir. Artık bu gibi hususlarda kendilerine muhalefet caiz olmayınca bunun bir hüccet olduğu anlaşılmış olur.

(2) : (كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنكر ..) âyeti celîlesi, bu ümmetin hayriyetini beyan ediyor: «Sizler, insanlar için meydana çıkarılmış, mâruf ile emir, münkerden nehy eden ümmetlerin hayırlısı bulunmaktasınız» mealinde bulunmaktadır. Bu hayriyyet ise ictima ve ittifak ettikleri şeylerin hakkiyyetini iktiza eder. Eğer onlar, bir münker üzerine ittifak edecek olsalar idi münker ile âmir bulunmuş ve binaenaleyh böyle hayriyet ile tavsif edilmeleri caiz olmamış olurdu.

(3) : (وكذلك جعلنا كم امة وسطا لتكونوا شهداء على الناس) âyeti kerimesi, bu ümmeti merhumenin adaletle, şahadetle ittisafını gösteriyor, «İşte siz öylece âdil, mutedil bir ümmet kıldık, tâ ki nâs üzerine şahitler olasınız» buyurulmuş oluyor. Binaenaleyh bu ümmetin ittifak ettikleri bir şeyin hak olması lâzım gelir. Ve illâ adaletle, şahadete salâhiyetle ittisafları doğru olmamak iktiza ederdi. Haktealâ Hazretleri ise kullarını haiz olmadıkları bir vasıf ile tavsif buyurmaz. O hâlde bu ümmeti merhumenin ittifakı, ittibaa ehak olmak icab eder.

(4) : Resulüekrem Efendimiz de: (لا تجتمع امتى على الضلالة) = ümmetim, dalâlet üzerine toplanamaz) buyurmuştur. Demek ki, ümmetin heyeti mecmuası, hatadan ismette bulunmuş olur. Nitekim diğer bir hadisi şerifte de: (سألت ربى ان لا يجتمع امتى على الضلالة فاعطانيه) = Rabbimden ümmetimin dalâlet üzerine toplanmamasını istedim, onu bana ihsan buyurdu.) diye buyurulmuştur.

Bütün bunlar gösteriyor ki, ümmeti merhumeyi temsil eden müctehidlerin bir hükmü şer'îde ittifak etmeleri; hatadan berî, hakka mukarin, ittibaı vacib bir hücceti diniyyeden başka değildir.

456 — : İcmaın bir hüccet olması, aklî delliler ile de sabittir. Şöyle ki: bir kere düşünmeli ki, Resulü Ekrem Efendimiz, hatemülenbiyadır, şeriati de kıyamete kadar bakidir. Şimdi bir hâdise tasavvur olunsun ki, onun hakkında kitabdan ve sünnetten sarih bir nas bulunmuyor, onun hakkında ümmetin ittifakı da bir hüccet sayılmıyor, kıyasa da imkân yok, artık o hâdise hakkında şeriati garra, munkati olmuş, kıyamete kadar devam etmesi gayri kabil bulunmuş olmaz mı?., Bu da şarii mübînin ihbarında hulfi müstelzim bulunmaz mı?. Halbuki icma da dinden olup şarii mübince makbul bir hüccet olunca böyle bir mahzura aslâ mahal kalmaz.

Bu babda ittifakları muteber olan ümmetten murad ise —evvelce de işaret olunduğu üzere— havaya, bid'ate sarılmayan, ilm ile, diyanet ile muttasif bulunan, şer'î delilleri tetkike muvaffak olan müctehidini kiramdan başka değildir. Çünkü mutlak surette zikr edilen ümmetten murad, ümmeti icabet, ümmeti mütabaattır, yoksa ümmeti dâvet ve ümmeti. bid'at değildir.

457 — : İslâm milletinin mebadiyi itilâsını, muhteşem tarihi ilmîsini nazara alanlar, icmaın imkânını, vukuunu itirafa mecbur olurlar. Bir kere bir zamandaki müctehidlerin bir mesele hakkında ayni kanaate varıp ittifak etmeleri aslâ istibad olunamaz. Çünkü o hususta yalnız kendi fikirlerine değil, kendilerine vâsıl olan şer'î emarelere, delillere istinad edecekleri cihetle aralarında reylerin ihtilâfına mahal kalmayacağı pek ziyade mümkündür. Sonra bu müctehidlerin bu ittifakına ümmeti merhumenin muttali olması da aslâ müstebad değildir. Bir hadisi şerifi râvîsinden telâkki etmek için şehir şehir, iklim iklim gezip uzun boylu yolculuk zahmetine katlanmış binlerce, yüz binlerce muhaddislerin, ilim adamlarının islâm muhitinde yaşamış olduğunu ilim. tarihimiz tesbit etmiş bulunuyor.

Maamafih her asırda islâm âleminin alelekser başlıca merkezlerinde zuhur eden ve âdetleri binnisbe mahdut bulunacak olan müctehidlerin bir mesele hakkındaki kanaatlerine ıttıla, hakikatleri araştırıp duran bir

ümmet için hiç de muhal görülemez.

Vâkıâ bugün islâm memleketleri çoğalmış, birbirinden ayrıca yaşamakta bulunmuştur. Fakat yine güzel bir teşkilât sayesinde islâm yüksek âlimlerinin biribirinin ictihadından haberdar olmaları, güç değildir. Belki bu cihet pek ziyade kolaylık kesb etmiştir.

Filhakika bugünkü gündeki muhtelif muhabere vasıtalarının mükemmeliyeti, bu ciheti pek mükemmel bir hâle getirmiştir. Telgraflardan, radyolardan, ilmî ceridelerden ne kadar istifade olunabilir. Elverir ki, müslümanlar arasında hakikati araştıran bir ilmî heyet mevcut bulunsun.

458 — : Şunu da ilâve edelim ki, bugün icmaı ümmet, artık vücude gelmeyebilir. Vaktile müctehidîni ızam, mütehaddis ve melhuz yüz binlerce meseleyi dermeyan ederek, hükümlerini beyan etmiş hangi meselelerde ittifakta ve hangi meselelerde ihtilâfta bulunmuş oldukları kitaplarımızda kayd ve tesbit edilmiş olduğundan artık bunların hakkında yeniden ictihada lüzum kalmamıştır. Son asırlarda ictihad kuvvetini, şeraitini hâiz âlimlerin yetişmez olması da ictihad vukuunu sekteye uğratmıştır. Bazı müctehidler bulunsa bile bunların reylerine ümmeti merhumenin bugün ıttılaı, islâm âleminde matlûp teşkilât vücude getirilmediğinden ve lâübalîlikten dolayı kabil görülmeyebilir. Fakat bizim maksadımız, esasen icmaın bir hücceti şer'iyye olduğunu ve bunun vaktile tahakkuk etmiş bulunduğunu söylemekten ibarettir. Bir şeyin bir zamanda ademi vuku ise o şeyin haddi zâtında cevazına, imkânına ve vaktile vukubulmuş olmasına münafi bulunamaz. Bilhassa âmmei müsliminin kabul etmiş olduğu bir esası artık kimsenin inkâr etmesine mahal kalmamıştır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

KIYASI FIKHİYE, EDİLLEİ ERBAADAN BAŞKA HÜCCETLERE VE HİKEMİ TEŞRİİYYEYE DAİRDİR

İçindekiler: Kıyasın mahiyeti ve rükünleri. Kıyasın şartları. Kıyasın hükmü ve kısımları. Kıyası celî ile kıyası hafînin kısımları. Kıyaslarda aranılan illetlerin nevileri. Nususda tâlilin bir asl olup olmaması. Kıyasın bir hüccet olması ve derecei kuvveti, Kıyas aleyhindeki delîller ve cevaplar. Bazı kıyasları red ve def'e müteallik mübahese yolları. Delilller arasında tearuz vukuu. Edillei erbaadan başka hüccetler. Maslahatların nevileri, hükümleri. Şer'î hükümlerin sebepleri ve teşriî hikmetleri.

Kıyasın mahiyeti ve rükünleri :

459 — : Kıyas; lûgatte takdir, müsavat, bir şeyi diğer bir şey ile ölçmek mânâsınadır. Buna «mukayese» de denir. Istılahı şer'îde kıyas: «iki malûm şeyden birinin mensus olan hükmünü —yâni: bu hükmün mislini— aralarındaki müttehid illetten dolayı diğerinde de bilictihad izhar» etmektedir.

Meselâ: bir hadisi şerif: «buğdayı buğday ile mislen bimislin satınız, fazlasına satarsanız fazlası riba olmuş olur» meâlindedir.

Binaenaleyh meselâ: bir kile buğdayı bir kile buğday ile peşin olarak mübadele edebiliriz, bundan fazlasile mübadele edersek bu fazla haram olur.

Acaba bu hüküm darıda da var mıdır? Bir mikdar darı da kendisinden fazla bir darı ile mübadele edilse haram olur mu?

Biz darı hakkında böyle sarih bir hüküm görmüyoruz. Fakat bakıyoruz ki bir mikdar buğdayın diğer bir buğday mukabilinde fazlasile satılmasının memnuiyetine sebeb, keyliyyet ile cinsiyettir. Bunlar bir cinstendir, kile ile satılırlar, birinin mikdarı fazla oldu mu aralarında riba tahakkuk eder. O hâlde iki muayyen mikdar darıda da bu keyliyyet ile cinsiyyet vardır. Bunlarda da ayni memnuiyetin, sebebi mevcuttur.

Binaenaleyh buğdayda cari olan hükmün darıda da cereyan edeceği bir ictihad neticesi olarak kıyas ile tebarüz etmiş oluyor.

Pirinç, susam gibi mekilât hakkında da hüküm böyledir. Riba bahsine müracaat!.

460 — : Kıyasın rükünlerine gelince bunlar, tarifinden de anlaşılacağı veçhile şu dört şeyden ibarettir:

(1) : Asıl buna «makisün aleyh», «müşebbehün bih» denir. Riba hususunda darıya nazaran buğday bir asldır, bir makisün aleyhtir. Bunun hükmü nas ile sarahaten sabit bulunmuştur.

(2) : Feri', buna «makis», «müşebbeh» denilir ki, aslın hükmüne tâbi olan şeydir. Buğdaya nazaran darı gibi ki, bunun hükmü, kıyas ile izhar edilmiştir.

(3) : Hükmi asl. Bu, kitab ile, sünnet ile, icma veya istihsan ile sarahaten sabit olan hükmi şer'îdir. Buğdayın buğday ile mütefadılen satılamayacağı hakkındaki sünnet ile sabit olan hükm gibi.

(4) : İlleti camia. Bu, asl ile fer arasında, yâni: makisün aleyh ile makis beyninde müşterek olup hükmi şer'îye alâmet bulunmuş olan şeydir. Buna «menatı hükm» de denir. Buğdaya nazaran riba hükmünün vücudüne keyliyyet ile cinsiyyetin illet olması gibi.

461 — : Kıyaslardaki illetler, birer illeti şer'iyyedir. Şer'î illetler ise birer alâmetten, emareden ibarettir. Asıl hükm, hitabı şer'î ile sabittir. Haktealâ Hazretleri hiçbir illetin tesiri altında bulunmayan bir hakikî müessirdir, onun ilâhî hükümleri, garazlar ile muallel değildir, belki kendisinin hikmeti muktezasıdır.

Mutezile ise der ki: şer'î illetler, aklî illetler gibi müessirdir. Meselâ: ateş yakmaya illet olduğu gibi amden katl de kısasa illettir. Bu takdirde Allah Tealâ'nın failün bilicab olması lâzım gelir ki, zatı bârî, bundan münezzehtir.

Kezalik: İlâhî hükümler, garazlar ile muallel olsa istikmal bilgayr lâzım gelir. Çünkü bu takdirde Hak Tealâ Hazretleri illeti gaiyyeye muhtaç olmak iktiza eder. Zira o illet bulunmadıkça istikmal kabil olamaz.

Bir de illeti gaiyye, illeti failiyyenin illiyetine illettir O hâlde bir hükümdeki illeti gaiyye, Cenabı Hakkın o şeydeki halikiyyetine illet olmuş, zatı akdesi ilâhî, o illetin tesiri altında bulunmuş olur ki bu, şânı ulûhiyyete asla lâyık değildir.

Velhasıl: ilâhî hükümlerin fâideleri, maslahatları bütün mükelleflere racidir. Yoksa zatı barîce bir garaza, bir fâideye müstenit değildir.

Kıyasın şartları:

462 — : Kıyasın esas şartları şunlardır:

(1) : Asl, muhtassun binnas olmamalıdır. Yâni: aslın hükmü, diğer bir delîle nazaran yalnız kendisine mahsus, kendisi o hükm ile mümtaz

bulunmamalıdır. Aksi takdirde o asl, makisün aleyh olamaz. Ashabı Kiram'dan Hazreti Huzeyme'nin tek başına şahadetinin makbuliyeti gibi.

Resulü Ekrem, sallallahü aleyhi vesellem efendimiz: (من شهد له حسبه = Huzeyme kime şahadet ederse kifayet eder) buyurmuştur ki bu, Huzeyme radıyallahü anhe mahsus bir imtiyaz idi. Artık Huzeymeye kıyasen başka bir zatın da münferiden şahadeti kabul edilemez.

(2) : Asl, kıyas tarikinden mail, alâ hılâfilkıyas sabit bulunmuş olmamalıdır. Namazların rekâtları, hadlerin mikdarları gibi. «Şer'î mikdarlar» denilen şeyler bu cümledendir. Biz bunların birer hikmete müstenid olduğuna kaniyiz, fakat bu hikmetlerin nelerden ibaret olduğunu tayin edemeyiz. Başka bir tâbir ile biz bunlardaki hükümlerin illetlerini kat'î surette bilemeyiz. Binaenaleyh bunlarda kıyas yapamayız. Bunun içindir ki, ibadetlerde, cezaî hükümlerde kıyas carî olamaz. Meselâ: sabah namazının iki rekât olduğuna kıyas ederek öğle namazının da iki rekât olmasına hükm edemeyiz ve haddi kazfi, haddi zinaya kıyas ederek ikisinden dolayı da şu kadar celde = ağaç veya kamçı ile vurmak lâzım gelir diyemeyiz.

Kezalik: nisyan tarikile yiyilip içilen bir şeyden dolayı orucun bozulmayacağı kıyasa muhalif olarak bir nas ile sabit olmuş, şöyle ki: Resulü Ekrem Efendimiz unutarak orucunu bozan bir zata: (دم على صومك انما اطعمك الله و سقاك = Orucuna devam et. Sana ancak Allahü Tealâ yedirip içirdi) buyurmuştur. Artık hata yolile olan bir iftarı buna kıyas edemeyiz. Meselâ: oruçlu olduğunu bildiği hâlde abdest alırken boğazından içerisine suyu kaçıran bir kimse için de orucunun bozulmayacağına kıyas yoliyle hükümde bulunamayız. Ancak Şâfiilerce hata ile ikrah, nisyana kıyas olunmuştur.

(3) : Asıldaki hüküm: sabit, yâni: gayri mensuh olup fer'a nakl edilebilecek bir hükmi şer'î bulunmalıdır. Çünkü bir kere mensuh bir hüküm, başka bir şeyde kıyas tarikile carî olamaz. Sonra şer'î olmayıp aklî, lûgavî bulunan bir hüküm, bir mânâ da fer'a nakl edilemez. Yâni: kıyası şer'î ile lûgat isbat olunamaz.

Meselâ: hamr lâfzı, lûgatte sıkılmış üzüm suyunun galeyan ve şiddet husulünden sonra köpüğünü atan kısmına verilmiş bir isimdir. Şimdi hamrdaki tarab veren şiddet ve iskâr gibi vasıfları cami olduklarından dolayı hurma şurubuna ve benzerlerine de kıyas yolile hamr ismini vererek her birini ayni hükme tâbi tutmak câiz değildir. Ancak Şâfiîlerden bazı zatlar, bu gibi isimlerde de kıyasın cereyanını ve her birinin ayni hükme tâbi tutulmasını caiz görmüşlerdir.

(4) : Feri'de kendisine mahsus bir nas bulunmamalıdır. Çünkü kendisine has bir hükmü şer'iyi haiz bulunan şey, mansusulhükm bulunmuş olacağından artık kıyas yolile hükme muhtaç bulunmaz.

Şunu da ilâve edelim: kıyas ile sabit olan bir hükm, başkasına taaddî edemez. Başka bir tabir ile ferı' bulunan makîs, başkası için makisün aleyh olamaz. Çünkü bu makisün aleyh ile makisdeki hükm, müttehid ise her ikisi asıl makisün aleyhe kıyas edilmiş olur. Bunların arasındaki hüküm müttehid değilse artık aralarında illeti camia bulunmamış olacağından kıyas bâtıl olur.

(5) : Ferı, illet ve hükümde aslın tam naziri olmamalıdır. Olursa o da asl olmuş olur, artık kıyasa mahal kalmaz.

Ferı, aslın her hususta değil, belki aslın yalnız hükme illet olan vasfında.naziri bulunmalıdır ki, kıyas yapılmasına mahal bulunsun.

(6) : Aslın hükmü, kıyas yapıldıktan sonra ne asılda ne de fer' de tagayyür etmemeli, eğer asılda mutlak ise fer'de de mutlak olmalı ve bilâkis asılda mukayyed ise fer'de de mukayyed bulunmalıdır, hiç bir veçhile değişmemelidir.

Meselâ: bir müslim, hem talâka, hem de zihara ehildir. Bir gayrı müslim de talâka ehildir. Buna kıyasen zihara da ehildir, diyemeyiz. Çünkü desek fer'de hüküm değişmiş olur. Şöyle ki: zihar yapan bir müslim, keffaretini ya rakabe azad etmekle veya altmış fakiri itam ile ve bunlara muktedir değilse iki ay muttasıl oruç tutmakla ifa eder. Bir gayri müslim ise oruç tutmaya ehil değildir. Artık böyle bir kıyas kabul edilecek olsa aslın hükmü fer'de kısmen olsun tagayyür etmiş olur ki, bu, caiz değildir.

Kıyasın hükmü ve kısımları:

463 — : Kıyasın hükmü, ta'diyedir. Yâni: asıldaki hükmün fere de nakl edilmesidir. Şöyle ki: asıldaki hüküm her ne ise onun bir misli de ferıde izhar edilir, bu hüküm kıyas yolile meydana çıkarılmış olur.

464 — : Kıyasın kısımlarına gelince: kıyaslar; vecihlerinin, illetlerinin, müctehidlerce derhal anlaşılabilip anlaşılamaması itibarile celî ve hafî kısımlarına ayrılır. Şöyle ki: bir kıyasın vechi derhal münfehim olursa o bir kıyasi celî olmuş olur ve mutlak surette söylenilen kıyas ile bu kıyası celî kasd edilir. Bilâkis bir kıyasın vechi derhal münfehim olamayıp tetkika muhtaç bulunursa o da bir kıyası hafî olmuş olur. Kıyasın bu kısmına usul ilminde diğerinden fark için «istihsan» adı da verilmiştir.

Bir de fıkıh ilminde istihsan tâbiri, böyle kıyası hafî mânâsında değil, alelitlâk kıyası celîye mukabil ve muarız bir delîl mânâsında kullanılır. Bu hâlde her kıyası hafî, istihsan ise de her istihsan bir kıyası hafî değildir. Bu delili âm; bir eser, yâni: bir âyet, bir hadis, veya bir icma veya bir zaruret olabileceği gibi bir kıyası hafî de olabilir.

Meselâ: kendilerinden matlûb menfaat, filhal mâdum olduğu cihetle kıyası celîye nazaran câiz olmaması lâzım gelen icarenin, selemin cevazı

bir hadisi şerife müstenit bulunmuştur. İşte bu bir istihsan meselesidir.

Kezalik: istisnaın, yâni: bir şeyi yapmak üzere bir sanat ehlile mukâvele yapmanın cevazı da kıyasa muhalif olarak icma ile sabit olmuştur. Çünkü yaptırılması istenilen şey, akd zamanında mâdûm olduğundan bunun hakkındaki satış mahiyetinde olan akdin caiz olmaması muktezayı kıyas iken bu, icma ile câiz görülmüştür. Binaenaleyh bu da bir istihsan meselesidir.

Kezalik: teneccüs eden havuzların, kuyuların taşlarında, topraklarında necaset eseri kalmış bulunabileceğinden mücerred sularını çıkarmakla temiz olmayacakları muktezayı kıyas iken bunların sularını çıkarmakla temiz olmalarına hükm edilmesi de bir zarurete mebni caiz bulunmuştur. Çünkü aksi takdirde büyük bir harec, meşakket içinde kalmış oluruz. Dinde ise harec yoktur. Zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar. İşte bu da bir istihsan meselesidir.

Kezalik: yırtıcı kuşların artıkları kıyası celîye nazaran temiz olmamak lâzım gelirken kıyası hafiye nazaran temiz sayılmıştır. Bu cevazın illeti, hafî olduğundan bunun hakkındaki delîl, bir kıyası hafîden ibaret bulunmuş, kıyası celîye muarız olduğu hâlde ona takdim edilmiştir. Nitekim bu cihet ilerideki meselelerde de tavazzuh edecektir. İşte bu da, hem usul, hem de fıkıh bakımından bir istihsandır.

Kıyası celî ile kıyası hafînin kısımları :

465 — : Kıyası celî şöylece iki kısımdır:

(1) : Tesiri zaif, yâni: illeti müessiresi kuvvetsiz bulunan kıyası celîdir. Yırtıcı hayvanların artıklarına kıyasen yırtıcı kuşların artıklarının da murdar olmasına hükm etmek gibi.

(2) : Fesadı zahir, sıhhati gizli olan kıyası celîdir. Namazda okunan secde âyetinden dolayı icap eden secdei tilâvetin rükûı salât ile eda edileceğine hükm etmek gibi. Çünkü secdei tilâvetten murad; Hak Teâlâ'ya tâzim ve inkiyadı izhardır. Bu murad ise namazda bir ibadeti maksuda olan rükû ile de hâsıl olur. Binaenaleyh bu rükû ile tilâvet secdesinin de eda edilmiş olmasına hükm, sahihtir.

466 — : Kıyası hafîye gelince bu da şöylece iki kısımdır:

(1) : Tesiri kavi olan kıyası hafîdir. Yırtıcı kuşların artıklarının temiz olduğuna hüküm bu kabildendir. Zira yırtıcı kuşları yırtıcı hayvanlara kıyas doğru değildir. Yırtıcı hayvanlar, ağızlarile su içerler, lûapları suya dökülür, bunların ağızları temiz olmadığından lûapları da temiz değildir; bu cihetle suyu temizlikten çıkarır. Yırtıcı kuşlar ise gagalarile yerler, içerler. Gagaları ise kemiktir, temizdir.

(2) : Sıhhati zahir, fesadı gizli olan kıyası hafîdir. Tilâvet secdesinin rükû ile eda edilemeyeceği hakkındaki kıyası hafî bu cümledendir.

Çünkü zâhiren secde rükûa mugayirdir. O hâlde rükû ile secde ifa edilmiş olamaz. Fakat hakikati hâlde böyle bir mugayeret yoktur. Zira secdeden murad, Hak Tealâ'ya tevazu ve inkiyaddır, mütekebbirlere karşı da muhalefettir. Bunlar ise namaz içindeki rükû ile de tahakkuk eder.

İmdi kıyası celî ile kıyası hafî, tearuz edince bakılır. Her ikisi müsavi bir hâlde ise kıyası celî tercih olunur. Çünkü bunda vechi kıyas, zâhirdir.

Kezalik: kıyası celînin ikinci kısmı, yâni: fesadı zâhir, sıhhati hafî olan kısmı, kıyası hafînin ikinci kısmına, yâni: sıhhati zâhir, fesadı gizli bulunan kısmına tercih edilir.

Kıyası hafîye gelince bunun da birinci kısmı, yâni: tesiri kavi bulunan kısmı, kıyası celînin birinci kısmına, yâni: tesiri zaif, bulunan kısmına tercih olunur. Kuşların artığı meselesinde olduğu gibi.

Kıyaslarda aranılan illetlerin nevileri:

467 — : İlletler, mansus ve müstenbat illetler adile iki nevidir.

İleli mensusa, nas ile veya, icma ile bilinen illetlerdir. Meselâ: bir hadisi şerifte (الهرة ليست بنجسة لانها من الطوافين) buyurulmuştur. Yâni: kedi murdar değildir. Çünkü o —ev içinde— dolaşıp duranlardandır. Ondan sakınmak güçtür. Bu hadisi şerifte kedinin murdar sayılmamasının illeti, onun tavvafînden olmasıdır diye tasrih buyurulmuştur. Binaenaleyh bu illet, nassı nebevî ile sabittir.

Kezalik: bir çocuğun malında ve nikâhı hususunda velâyet carîdir. Bu velâyetin illeti, onun çocuk, kasır bulunmasıdır. Bu hâlin bu hususta bir illet olması ise icma ile malûmdur.

Bir hükme münasib olarak zikr edilen bir vasıf, bir gaye, bir istisna, veya bir şart da illeti gösteren naslar kabilindendir.

Meselâ: «Ulemaya ikram et» denilse bu ikramın illeti, âlimlik vasfı olduğu ibareden anlaşılmış olur.

Kezalik : (ولا تقربوهن حتى يطهرن)= refikalarınıza temizlenecekleri zamana kadar. yaklaşmayınız) nazmı şerifinde cinsî mukarenetten men'in illeti, ademi taharet olduğu « حتى يطهرون » gayesinden münfehim olmaktadır.

468 — : İleli müstenbeteye gelince: bu da ictihad ile taayyün eder. Şöyle ki: nas ile veya icma ile sabit illetlerin toplanacakları bir vahdet noktası var mıdır ki, bu babdaki hükümlerin bir illeti müşterekesi sayılabilsin?.

Meselâ : çocukluk neden velâyete illet oluyor?. Kedinin tavvafînden oluşu da ne için temiz sayılmasına bir illet bulunuyor?.

Bir müctehid, bunları tetkik ve tâmik edince bunların bir zarurete mebni hükme illet olduğuna intikâl eder. Diğer bir tâbir ile bu muhtelif illetlerin bir cins altına dahil bulunduğunu görür ki, o da zarurettir. Şöyle ki: bunların arasında mülâyemet, yâni: Resulü Ekrem'den, selefi salihînden nakl edilen illetlere uygun bir münasebet mevcuttur. Bu cihetle zaruretin hem velâyete, hem de kedinin tahir sayılmasına illet olduğu anlaşılmış olur ki, işte bu, bír müstenbet illettir.

Velhâsıl bir kıyasın, bir nassın illeti ya nas ile veya istinbat ile sabit olur.

469 — : Bir müctehidin bir nassı bir illeti kasıra ile tâlil etmesi. yâni: fer'a taaddî ve tesir edemeyecek bir illet ile talilde bulunması, Hanefiyyece câiz değildir. Çünkü böyle bir tâlilde faide yoktur. Aslın hükmü ise bu nakıs tâlil ile değil, nas ile sâbit bulunmuştur.

İmam Şafiî Hazretleri ise bir nassın illeti kasıra ile tâlil edilmesini caiz görmüştür. Meselâ: müşarünileyhe göre altın ile gümüşte ribanın cereyanına illet, bunların semen olmalarıdır. Halbuki bunlardan başka hakikaten semen olarak kullanılan başka bir şey bulunmadığından semeniyyet, altın ile gümüşe muhtas, başka şeylere gayri müteaddî bulunmuştur. Binaenaleyh bu tâlil, bu babdaki nassın başkasına teaddî ve tesirine mâni olacak bir illeti kasıra ile talili demektir.

470 — : Yukarıda da işaret olunduğu üzere kıyasın illetine «menatı hükm» de denir. Bu illet, şariin nassı ile tayin edilmemiş olunca müctehid, hükme medar olan illeti istinbat eder. Bu istinbata «tahrici menat» denir. Bu istinbat hususundaki tetkike de «tahkiki menat» denilir. Bir de kıyasa mevzu olan hâdisede hükme illet olması melhuz birçok vasıflar bulunabilir. Bunların hepsi illet değildir. Bunlardan hangisinin hükümde âmil, müessir, illeti tamme olduğunu arayıp bulmaya da «tenkıhı menat» denilmiştir.

Naslarda tâlilin bir asl olup olmadığı:

471 — : «Nusus̈ta asl olan tâlil midir, ademi tâlil midir» meselesi, usuliyyun arasında ihtilâflı bir meseledir. Şöyle ki: Hanefîlerce nusus-ta asl olan, filcümle tâlildir. Yâni: taabbüdî ve cezaî hususlardan başkasına ait olan nasılların birer illet ile, birer hikmet ve maslahat ile muallel olması, mansus olanın hükmüne o tâlil vasıtasile başkasının kıyas yolile tâbi tutulabilmesi bir esastır. Meğer ki, hususî bir nassa veya icmaa muhalefet gibi tâlile mâni bir sebep bulunsun. Bu bakımdan naslar iki kısımdır: gayri muallel naslar, muallel naslar.

472 — : Gayri muallel naslar, bunlar teabbüdî ve cezaî olan naslardır. Bunları biz tâlil edemeyiz. Meselâ: namazların ve had cezalarının

hakkındaki naslar bu kabildendir. Bunlara başkaları kıyas edilemez. Sabah namazı iki rekât olduğundan akşam namazının da iki rekât olmasına hükm edilemez. Müctehid, bu husustaki naslara tâbi olur. Onların sade ibarelerile, delâlet ve işaretlerile amel eder, onların illetlerini istinbat ile üzerlerine başkalarını kıyas etmeğe çalışmaz.

473 — : Muallel naslar. Bunlara «nususı tâliliyye» denir. Bunlarda asl olan tâlildir, kıyasın cereyan etmesidir. Bu kısım naslar, birer ileti mucibeye müstenit bulunmuştur. Bir çok muamelât hakkındaki naslar gibi.

474 — : Bazı zatlara göre alelitlak naslarda asl olan, ademi tâlildir. Meğer ki, bir nassın muallel olduğuna dair zahiren bir delîl bulunmuş olsun.

Bunlara göre bir mansusî bütün evsafile tâlil, mümkün değildir. Böyle bir tâlil, mümkün olmayınca da kıyas carî olamaz. Çünkü asl'ın bütün evsafı fer'de bulunamaz.

Buna cevaben deniliyor ki, kıyas için aslî = makisün aleyhi mümtaz bir vasıf ile tâlil kâfidir. Mansus için birçok vasıflar bulunabilir. Fakat medarı hükm, bu vasıfların hepsi değildir. Belki muayyen, mümtaz bir vasıftır. İşte kıyas için mansusun hükmüne illet olan o mümtaz vasfı bulmak, onu o vasf ile tâlil etmek kifayet eder.

Kıyasın bir hüccet olması ve derecei kuvveti:

475 — : Kıyas, müctehitlerin cumhuruna göre bir hücceti şeriyyedir. Bunun bir hüccet olduğu Kur'anıkerim ile; sünneti nebeviyye ile, müctehidlerden birçoğunun ittifakile sabittir. Nitekim ileride izah olunacaktır.

Maamafih kıyas, ictihada müstenit, zandan gayrihâli olduğu cihetle edillei zanniyyeden sayılmıştır. Binaenaleyh kitaba, sünneti sabiteye ve icmaı ümmete muhalif olursa kabule lâyık, ihticaca salih olamaz.

476 — : Bazı kimseler, kıyasın bir hücceti şeriyye olduğuna kail bulunmamıştır. Şöyle ki: İmamiyye ile Revafız ve Havariç taifesi, kıyası inkâr etmişlerdir. Bunlara göre kıyas ile amel, şer'an da, aklen de mümteni'dir.

Zâhiriyyeden bir kısım zatlar da kıyasın hücciyetini kabul etmemişlerdir. Bunlara göre kıyas ile amel, aklen mümteni değildir, şarii mübîn, kıyas ile amel edilmesini emr edebilirdi. Fakat böyle bir emir vaki olmamıştır. Belki kıyas ile amel edilmesi men olunmuştur. Binaenaleyh kıyas bu cihetle batıldır. Kaşanî, Nehrivanî de buna kaildir.

477 — : Şeyh Muhyiddini Arabî merhum, esasen kıyasa kail değildir. Fakat kıyas hakkındaki mütaleatı pek âlimâne ve pek munsifane olduğundan bunun bir tercümesini «Fıkhı Hanefînin esasatı» adındaki risaleden aynen iktibas ediyoruz:

Şeyh Muhiddini Arabî Hazretleri «Fütuhatı Mekkiyeye» de «Ahkâmı şer'iyyenin usulü» hakkındaki babda diyor ki: «Gerçi kıyas bir delîli kat'î değilse de haberi ahada şebihtir. Haberi ahad, ilmi kat'î ifade etmezken anınla ahze ittifak olunmuş ve bu suretle haberi ahad, ahkâmı şer'iyyenin usulünden bir asl olmuştur. Binaenaleyh kıyas, şüpheden âzade bir surette olarak vücude gelir ise varsın haberi ahad gibi usuli ahkâmdan bir asl olsun.»

«Biz, kıyası Hanefîye kail olmaz isek de, ictihaden mucebi kıyas ile hükm edenin hükmünü tecviz ederiz. Müctehid, gerek hata ve gerek isabet etsin. Çünkü şari, müctehid hata etse de anın hükmünü kabul ve kendisini me'cur addetmiştir. İmdi müctehid, kıyasî bir asl olarak tanımak hususunda kitab veya sünnet veya icmaa veya bunlardan me'huz olan bir asle istinad etmemiş olsaydı meselei ictihadiye hakkında kıyas ile hükm etmesi kendisine halâl olamazdı. Belki çok kere nazariyatça sahibi insaf indinde kıyası celî hükme delâlette adlden menkul olan haberi vahidi sahihten daha kavî olur. Biz haberi ahadi, mücerred râvîsine olan hüsni zannımıza binaen sened ittihaz ederiz. Halbuki ilmen Allah'a karşı kimseyi tezkiye edemeyiz. Zira şer'işerif insanları Allah'a karşı tezkiyeden bizi men etmiştir. Biz ancak bu hükmü böylece zannediyoruz diyebiliriz.»

«Doğrusu budur ki: nazarı aklî, kıyası celî de bize müşareket eder. Şer'an (اولم ينظروا فى ملكوت السموات والارض ، اولم يتفكروا ما بصاحبهم من جنة) misillû ayatı kerime ile memur olduğumuz nazarı aklî ile isbat olunması lâzım gelen ahkâmı mahsusayı isbat etmiş idi. Kur'anda bu âyatın emsâli çoktur.»

«Hak Tealâ Hazretleri evvelâ: rüknü âzam olan vücudü ilâhîyi isbat bahsinde nazarı aklînin hükmünü tesbit, saniyen: nazarı aklînin hükmünü tevhidi ulûhiyetinde muteber addetti, bize kendisinden maada ilâhün bilhak olmadığını bilmek için ukulumuz ile nazarı teklif etti. Biz andan sonra delili aklî ile bu ilâhe vacib olan hükümlere nazar ettik ve bunu müteakip tarafı barîden bizim gibi beşer olarak bize gelmiş olan Resulün min indillâh getirdiği şeyleri tasdikte bize emr eylediği nazarı aklîyi istimâl ettik ve aklen peygamberin âyatile sıdkına delîl nasb ettiği şeylere nazar ederek sübutünü idrâk ettik, bunların cümlesi öyle usuldür ki: biri münhedim olsa bütün şeraî batıl olur. Çünkü bütün bunların müstenedi sübutü nazarı aklîdir. Nazarı aklîyi şari itibar ve istimâlini kullarına emr etmiştir. Kıyas ise mahza böyle bir nazarı aklîden ibarettir.» «Artık Hak Tealâ Hazretleri ümmehatı din olan işbu erkânı azîmede nazarı aklîyi ibahe ettiği hâlde kitabda, sünnette, icmada sarahatine tesadüf edemediğimiz bir meselei feriyede istimâlini bizden men edeceğini takdîr eder misin?.»

«Kat'î olarak biliyoruz ki, meselei feriyyenin elbette bir hükmü ilâhîsi, bir hükmı muayyeni vardır. Bu hükmü bilmenin tarikleri ise kitab ve sünnette sarahatin fıkdanına mebnî ilcayı zaruretle usulü şeriyyeden olan nazarı aklîye müracaat etti, bu usulün esasatı sübutiyesini de kitab ve sünnetten ahz ettik. Ve bu esasata nazaran kıyasî edillei ahkâmın usulünden bir aslı müstakil olarak kabul ettik. Maamafih bunu da kitab veya sünnette muayyen bir hükmü olmadığı surete hasr ettik. Binaenaelyh yalnız bir mantukun bihte maksudı şarî olması baîd olmayarak meskutün anh ile mantukun bihin beynini cem eden bir illeti makulenin vücudü hâlinde meskûtün anhi bantukun bihe kıyas ile iktifa ettik.»

«İmdi kıyas ameliyesine ancak mevazii zarurette ve aradığımız hükmü şer'î hakkında muayyen bir nassı mahsusa zaferyâb olamadığımız takdirde tevessül ederiz. İşte şu meselede mezhebimiz budur ve benim indimde kıyasî usuli şeriyyeden asl olarak kabul edeni veya herhangi bir asl veya fer'de bir müctehidi tahtie eden, şarie karşı sui edeb etmiş olur. Zira şari alelitlâk müctehidin hükmünü tesbit etmiştir. Şari ise bâtılı tesbit etmez. Binaenaleyh müctehidin reyi hak olmak lâzım gelir. Ve bu müctehide hatanın nisbeti muhalifin bu müctehid indinde delîl olması sahih olmayan delîle nisbeti mesabesinde olur.»

«Şerı'de muhtî birdir ve gayri muayyendir. Binaenaleyh müctehidin kavlile amel olunmak lâbüddür. Kıyas dahi müctehidin kavlidir. Nefsülemirde hata bile olsa şari bize anınla amel edilmesini emr etti.»

«Bu babdaki beyanatımız, ilmen infirad ettiğimiz bir mesleki mahsusun iktizasıdır. Yoksa şahsan kıyasa kail değiliz. Ancak sevki ictihad ile kıyasa kail olanlara nazaran bu sözleri söylüyoruz. Çünkü şari, müeddayı ictihad olan hükmü kabul etmiştir. İmdi muhalif, insaf etmiş olsaydı bu meselede bizimle nizadan sükût ederdi. Zira bu mesele, münazeün fih olmağa lâik olmayacak derecede vazıhtır. İnteha.»

Kıyas aleyhindeki deliller ve cevapları:

478 — : Kıyası inkâr edenlere göre herhangi bir hâdise hususunda zâhir naslar ile amel edilir. Bu babda kitab, sünnet, icmaı ümmet kâfidir, kıyasa lüzum yoktur.

Bunlar, bu müddealarını isbat için şu gibi deliller irad etmektedirler:

(1) : Kitabullah, her şeyi camidir. Nitekim: (ونزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شيء = sana kitabı her şeyi mübeyyin olarak indirdik), (ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين = yaş, kuru hiç bir şey yoktur ki, illâ açık vâzıh olan kitabda mezkûrdur) âyetleri bunu natıktır. Artık kıyasa ne hâcet!

(2) : Bir hadisi şerifte şöyle buyurulmuştur: (لم يزل امر بني اسرائيل

(حتى كثرت فيهم اولاد السبايا فقاسوا ما لم يكن بما قد كان فضلوا واضلوا) مستقيما Yâni: İsrail oğullarının işleri dosdoğru devam ediyordu, tâ ki, aralarında esir çocukları çoğaldı, olmayan şeyleri olan şeylere kıyas ettiler de hem kendileri sapıttılar, hem de başkalarını sapıttırdılar.

Bu hadis ise kıyasın gayri meşru olduğunu göstermektedir.

(3) : Makisün aleyh olan asıl hakkındaki hüküm, ne gibi bir sebebe, illete müstenit olduğu çok kere nas ile beyan edilmiş değildir. Bu hükmün ne gibi bir vasfa istinat ettiğini rey ile tâyin doğru olamaz. Artık bu hükmü hangi bir illetteki iştirâkten dolayı fer'de de isbat etmek nasıl caiz olabilir? Bu, hakkullaha riayetsizlik olmaz mı?.

(4) : Naslar ile hükümleri beyan edilmemiş olan şeyler hakkında istishab ile amel olunur, ibahei asliye ciheti kabul edilir, onun cevazına, mübahulasl olduğuna hükmedilir, kıyasa hâcet kalmaz.

Bu delillere karşı şu vechile cevap verilmiştir:

(1) : Kitabı ilâhî, vakıâ her şeyin hükmünü mübeyyindir. Fakat bu beyan, her hususta sarih değildir. Kur'anıkerim ile sünneti nebeviyye, gerek lâfızları ve gerek mânâları itibariyle birer şer'î delildir. Kıyas yolile sabit olan bir hüküm ise bunların lâfızlarına değilse de mânâlarına dahildir, racidir. Bu cihetle kıyas müstakillen müsbit bir hüccet değildir, belki bir muzhir hüccettir, nassın ihtiva ettiği umumî bir hükmün cereyan edeceği gayri mansus mahalleri izhar ve iraeye hâdimdir. Artık kıyasın bir hüccet olarak kabul edilmesi, Kur'anıkerim'in her şeyi mübeyyin olmasına muhalif değildir.

(ولا رطب ولا يابس...) nazmı celîlindeki kitabdan muradın da Kur'anı Kerim olduğu kat'iyyen malûm değildir. Birçok müfessirlere göre bundan murad, levhi mahfuzdur. Böyle bir ihtimâl sabit olunca da istidlâl sakıt olur.

(2) : Şer'î nasların intibak edeceği hâdiseler, sahalar gayri mahsurdur. Halbuki Kur'andaki ve sünneti nebeviyedeki şer'î deliller, zâhirlerine nazaran mahduttur, bu gayri mahsur hâdiselerin hükümlerini muhtevî görülmemektedirler. Bu hâlde Kur'anıkerim (تبيانا لكل شئ) olmamış olmaz mı?. Halbuki kıyas tarikile tayin edilen hükümlerde min vechin naslara raci, ayni illet ile sabit olunca böyle bir mahzur kalmaz. Artık Kur'anı Mübînin bu hükümleri sarahaten değilse de mânen muhtevî bulunmuş olduğu taayyün eder. Ümmeti merhume için geniş bir sahai ahkâm açılmış olur, şer'î deliller ile hâl ve fasl edilemeyecek ictimaî, hukukî bir mesele kalmaz.

(3) : Kitabullahın tibyanen likülli şey olduğunu nazara alıp kıyasa lüzum görmeyenlerin sünnetlere de, icmaa da lüzum görmemeleri lâzım gelmez mi?. Eğer Kur'anıkerim, her şeyin hükmünü apaçık olarak be-

yan buyuruyorsa sünnetin, icmaın ayrıca birer hücceti şeriyye olmasına hâcet kalır mı?. Halbuki kendileri de bu sünnetlerin, icmaların birer şer'î hüccet olduğuna kaildirler.

Demek ki, Kur'anı âzimin tıbyanen likülli şey olması, başka bir hüccetin mevcudiyetine mâni değilmiş. O hâlde kıyasın mevcudiyetine de mâni bulunmaz.

Filhakika bütün bu hüccetler, bir hükümler menbaı olan Kur'anıkerim'e mânen râci olmakla aralarında bir mümanaat tasavvur olunamaz.

(4) : Vakıâ bazı eserlerde, hadislerde kıyasın mezemmetini gösterir işaretler vardır. Fakat bunlara mukabil, kıyasın meşruiyetine dair daha kuvvetli eserler. hadisler mevcuttur. Mèzmum olan kıyas ise usulüne gayri muvafık, cühelânın teşehhiyatına müstenit olan vâhî kıyaslardır.

Resulü Ekrem Efendimiz, ashabı kiramından Muazibni Cebeli Yemene kadı tayin etmişti. Ne ile hükm edeceğini sormuş, o da: Kitabullah ile, sünneti nebeviyye ile, ve bunlarda sarahaten bulamadığı şeyler hakkında da kendi ictihadile hükm edeceğini beyan etmekle Fahri Âlem Hazretleri: «Allahütealâ'ya şükür olsun ki, resulünün resulünü, resulünün razı olacağı şeye muvaffak buyurdu.» diye mahzuziyetini izhar buyurmuştur. İctihad ise kıyası da muhtevîdir. Hattâ kıyasa mecazen ictihat da denir. Çünkü ictihad, kıyasa sebebdir. Aliyyibni Ebi Hüreyre ise ictihat ile kıyası bir sayarak bunu İmam Şafiiye nisbet etmiştir. Fakat cumhuri fukahaya göre ictihad kıyastan eamdır. Zira her kıyas ictihada muhtactır. Her ictihad ise kıyasa muhtaç değildir.

Velhâsıl bu hâdisede Resulü Ekrem'in Hazreti Muaza hitaben: «Bir şeyin hükmünü kitabda, sünnette bulamazsan ne ile amel edersin» diye buyurması, her hükmün bu iki menbada sarahaten bulunamayacağını gösterir. Sonra Hazreti Muazın: «İctihadımla amel ederim» demesini tasvip buyurması da kıyasın meşruiyet ve memduhiyetine bir delildir.

Maamafih kitab veya sünnet bir hükmü ya bilâvasıta veya bilvasıta beyan eder. Kıyas ise vesait kabilindendir. Binaenaleyh kıyas ile zâhir olan bir hükmü kitab veya sünnet, bilvasıta beyan etmiş olur. O hâlde, kıyas ile izhar edilen hüküm de ayni menbaa raci olmuş olmaz mı?.

Hazreti Ömer'in Musel Eş'arî Hazretlerine kıyası tavsiye etmiş olduğunu da ikinci kitabda göreceğiz.

(5) : Bazı hükümlerin illetleri nas ile gösterilmiş, bazı hükümlerin illetleri de nassın delâletile, işaretile ve selîm aklın intikalile anlaşılmakta bulunmuştur.

Meselâ: (.. ولا تقربوا الزنا) nazmı celilile zina nehy edilmiştir. Bu nehyin illeti de (انه كان فاحشة) çünkü o bir fâhiş cinayettir) kavli şerifile

sarahaten gösterilmiş demektir. Artık zinaya kıyasen fevahişten bulunan herhangi bir şeye yaklaşmadan memnu olduğumuza kail olursak kitabullaha muhalefet mi etmiş oluruz?

Kezalik: şarii hakîm, öldürücü bir zehir olduğu bilinen bir şeyi yemekten bizleri men etmiş olsa artık o gibi zehirli olan sair şeyleri yemekten de memnu bulunduğumuz kıyas yolile taayyün etmiş olmaz mı?. Aksi takdirde şarii mübinin hikmeti teşriiyyesine muhalif harekette bulunmuş olmazmıyız?.

Şarii hakîm, bizleri teemmüle, tefekküre, istibsara, hükümleri istinbata dâvet ediyor. Eğer biz yalnız apaçık olan ahkâm ile amel edip bir takım hakayıkı tefekkür ve istinbat vasıtasile meydana çıkarmakla mükellef olmasaydık bu tefekküre, istinbata dâvet edilmemiz zaid olmaz mı idi?.

Allahü Tealâ tefekkür ve teemmül erbabını medh ediyor. Tefekkür ve teemmülün bir neticesi olan istinbat, bir ictihad meselesidir. Kıyas da bir ictihad meselesinden başka değildir.

Bütün bunlar, kıyas ile amelin cevazına delâlet ediyor. Şarii mübînin tecviz ettiği bir şey ise kendisinin hukukuna bir tecavüz sayılamaz.

(6) : İstishab meselesine gelince bu, her hususta bir hüccet olamaz. Gayri mütenahî ahkâm, mahdut naslar ile halledilemeyeceği gibi istishab yolile de hâl edilemez. Meselâ: «hürmetine dair nas bulunmayan şeyler hakkında ibahei asliyye ciheti kabul edilmeli, bir şeyi aslı üzere bırakmaktan ibaret olan istishab esası düsturülamel olmalıdır» deniliyor. Halbuki ibahei asliyyeyi gösteren birçok nasların umumiyeti, sair naslar ile tahsis edilmiş, birçok şeyler mübah olmaktan çıkarılmış, ictihad için geniş bir tedkik sahası vücude gelmiştir.

Meselâ: (هوالذى خلق لكم ما فى الارض جميعاً = o bir Hâlıkı Zîşan'dır ki, yerde bulunan bütün şeyleri sizin için yaratmıştır) âyeti kerimesi, bizlere birçok şeylerin mübah olduğunu gösteriyor. Fakat bunlar, alelıtlak mübah mıdır? Elbette değildir. Bunları tedkik ve tefrik icab eder. Bunların ıtlakı üzere mübah olmayıp bir takım kayıdlar ile, şartlar ile mukayyed olduğunu yine âyatı kur'aniye göstermektedir. Ezcümle altın ve gümüş, bizlerin menfaati için yaradılmıştır. Fakat bununla beraber başkasının mülkünde bulunan altın ve gümüş bizlere haramdır, bunları sahibinin elinden gayri meşru surette alıp sarf edemeyiz, bizim bunlardan istifade edebilmemiz için bir takım kuyud ve şurut vardır. Aksi takdirde bunlardan istifade caiz olmaz.

İşte bu hususlardaki cevaz veya ademi cevaz, bazan bir nâs ile sarahaten beyan olunmuştur, bazan da kıyas tarikile zahir bulunmuştur. Artık kıyasın nassa muhalif, şarii mübînin hükmüne münafi bir şey sayılmasına imkân yoktur.

(7) : İbahei asliyyeyi esas tutan zahiriyye mezhebi, mahiyetindeki darlıktan dolayı değil midir ki, hukukî, içtimaî hâdiseleri hâlle kifayet etmemiş, müslümanlık âleminde uzun bir müddet tatbik sahası bulamayıp sâlikleri münkariz olmuş, mahsuli mesaîleri tarihe karışıp gitmiştir.

Zâhiriye gibi kıyası inkâr edenler, kıble cihetini tayin, cihad işlerini tedvir gibi hususlarda ictihada, istimâl-i re'ye cevaz vermişlerdir. Nefislerinden zararı def veya nefislerine menfaati celb hususunda rey ve ictihad ile amele lüzum görmüşlerdir. O hâlde sair hukukî meselelerde ne için bir ictihad eseri olan kıyas ile ameli caiz görmesinler.

(8) : İbni Akilil Hanbelî diyor ki: Sahabei kiramın kıyas istimâl ettikleri tevatüri mânevî ile bizlere baliğ olmuştur.

İbni Dakikilîd de demiştir ki: Bence mutemed olan, aktarı arzda şarkan ve garben, asren bade asrın kıyas ile amelin iştihar etmiş olmaşıdır. Cumhurı ümmete göre böyledir. Ancak müteahhırinden bazıları buna muhalif bulunmuştur.

Şevkânî merhum da diyor ki: «Sahabeden, tâbiînden ve fukaha ile mütekellimînden cumhur, kıyasın usuli şer'iyyeden bir asl olduğuna zahib olmuş, bununla hakkında sarahaten delili sem'î bulunmayan ahkâm üzerine istidlâlde bulunmuşlardır. Kezalik: kıyasın cevazına Nebiyyi Zîşan Hazretleri tarafından vukubulan kıyasat ile istidlâlde bulunmuşlardır. Ezcümle sahabiyattan Has'amiyye: «Yâ Resulellah!. Babam hac etmeden vefat etti, ben onun yerine hac etsem ona fâidesi olur mu?.» diye sormuş. Resulü Ekrem Hazretleri de: «Söyle bakalım, babanın üzerinde bir borç bulunsa da onu sen ödesen babandan kifayet etmez mi?.» buyurmuş, Has'amiyyenin: «Evet..» demesi üzerine de Resulü Ekrem Hazretleri: «Öyle ise Allahütealâ'ya olan borç kaza olunmaya daha haklıdır» diye buyurmuştur ki bu, bir kıyas meselesi demektir.

Resulü Ekrem (sallâllahü aleyhi vesellem) den bir çok kıyaslar vuku bulmuştur. Hattâ «Nasıhı Hanbelî» bu kıyaslara dair bir risale tasnif etmiştir.

Yine Şevkânî merhumun ifadesine nazaran: kıyası nefy edenler de, her kıyas tesmiye edilen şeyin ihdarına kail olmuş değillerdir. Bunlar, illetleri mansus veya asl ile fer' sayılan şeyler arasında fark gayri mevcut olan bir kısım kıyasları, asl hakkındaki delîlin medlûlü tanımış, bu asl hakkındaki delili onlara da şâmil addetmiş bulunmuşlardır. Bu cihetle arada istîzam edilecek büyük bir muhalefet yoktur. Bu muhalefet, lâfzîdir. Kendilerile böyle amel olunan şeyler hakkında mânen ittifak vardır. Tariki amelin ihtilâfı ise manevî ihtilâfı ne aklen ve ne de şer'an ve örfen iktiza etmez. (Usuli Şevkânî).

Velhâsıl : gerek bir çok sahabei kiram ve gerek bir kısım tabiîn ile eimmei erbaa gibi müctehidîni izam, kıyas ile ameli câiz görmüşlerdir. Elverir ki, yapılan bir kıyas, şeraitini cami olsun, usulüne muvafık bulunsun, aksi takdirde o bir kıyası meşru olamayacağından —aşağıda yazıldığı vechile— reddi cihetine gidilir. Usulü dairesinde olan bir kıyas ise, arz olunduğu üzere edillei şer'iyeden bir esastır, ve cumhuru ulemaca makbuldür, muteberdir. Artık bu sevadı âzamdan ayrılmak bizim için lâyık olamaz. (Aleykünı bissevadil' a'zami).

Bazı kıyasları red ve def'e müteallik mübahese yolları :

479 — : İlmî meseleler hakkında muntazam bir usul dairesinde mübahesede bulunmak, hakikatin tecellisine hizmet eder. Mübahaselerin usul ve âdabını göstermek üzere bizde bir ilm tedvin edilmiştir ki, buna «ilmi âdab», «ilmi münazere» adı verilmiştir.

Bir meseleyi mücerred hikâye edip sıhhatini, ademi sıhhatini iltizam etmeyen kimseye «nâkil» denir. İcabında o meseleyi nereden nakl ettiğini göstermekle mükellef olur, başka bir şey ile mükellef olmaz.

Bir meseleyi iltizam edip hakkında delîl irad eden kimseye de «müddeî», «muallil» denilir. Bu meseleyi kabul etmeyen veya hilâfını iddia eden kimseye de «sail» adı verilir.

Nâkil, muallil, sâil, mübahese, münazere, muareze, mümanaa, münakaza, cedel, mükâbere, mugalâta gibi tabirler, ilmi âdabâ mahsus ıstılahlar cümlesindendir. Bütün bunlar ilmi usulde ve bilhassa kıyas kısmında bahis mevzuu olmaktadır.

480 — : İlmi âdabı güzelce bilmeyenler, kelâm, hikmet, hılâfiyyat, usuli fıkh ilimlerini lâyıkile anlayamazlar, ilmî surette mübahese ve münazaraya kadir olamazlar.

İlmi âdabda yazıldığı vechile münazaraların bir takım âdabı vardır. Ezcümle münazara açık, münekkah, faideli sözlerle yapılmalı, mübahese meclisinde sözü beyhude yere uzatıp durmamalıdır.

Münazara yapanlar, birbirinin sözünü iyice anlamadan redde kıyam etmemelidirler. Yalnız izhar-ı sevabı gaye bilmeli, sadedden harice çıkmamalı, birbirini ilzama çalışmamalıdırlar.

Münazırlar, birbirini hakir görmemeli, birbirine karşı hiddet etmemeli, gülmekten, çırpınmaktan, gürültü yapmaktan çekinmelidirler.

Mübaheseler, güzel niyete mukarin olmalı, iki tarafın mütaleası, itirazı, cevabı, müvecceh, yâni: ilmî, kabule şayan bir hâlde bulunmalıdır.

Bir tarafın sözü, diğer tarafın sözüne mukabil daima ilmî bir surette, def'a elverişli bir hâlde irad edilirse buna «tevcih» adı verilir.

Mübahesede bulunanların sözlerini hariçten bir kimsenin keserek,

mübaheseye karışması, yakışıksız bir harekettir, bundan kaçınmalıdır.

Münazara bir zatın riyaseti altında cereyan ederse o zat, tam bîtaraf bulunmalı, hakikati takip etmeli, tarafların mübahese âdabına riayet etmesini temine çalışmalıdır.

481 — : Mübahese âdabına riayet etmeyip mücerred hasmını iskât ve ilzam için çalışan kimseye «mücadil» denir. Böyle bir kimsenin hasmını tağlit için fâsid surette irad ettiği delillere de «mugalata» adı verilir. Bu gibi hakkı kabul etmeyip beyhude yere mücadelede bulunan kimseler ile mübahese faidesizdir. Bu gibi kimseler ile mübahese ve münakaşadan kaçınmalıdır.

Selefi salihîn, mücerred hakkın tecellisi için mübahesede bulunurlar, ve nefislerine bir gurur gelmemesi içih hakikatin muhasımları tarafından tebarüz etmesini arzu ederler imiş.

»بر سنك خارەزد كهر آبدار خويش
هر كاملى كه كرد بناقص عيار بحث«

Yâni: mertebesi noksan, mevkii dûn kimse ile mübahese eden her kâmil zat, kendisinin parlak, kıymetli gevheri şeref ve şânını sert bir taşa çarparak parçalamış olur. Binaenaleyh bu gibi kimseler ile mübaheseden sakınmalıdır.

482 — : Bir kısım fıkhî meselelerin delillerini, hükümlerini, hikmeti teşriiyelerini beyan hususunda beynelfukaha hilâf yüz göstermiş, aralarında ilmi âdab kavaidi dahilinde mübaheseler, mütalealar cereyan etmiştir. Ezcümle fukahayı kiramdan bir kısmının bazı meseleler hakkında kıyas yoliyle hüküm vermelerine karşı diğer bazı fukaha tarafından o meselelerde böyle bir kıyasın cereyan etmediği, onlarda birer illeti müessire bulunmadığı ileri sürülmüş, bu cihetle beynlerinde nakz, mümanaa, fesadı vaz, fesadı itibar, fark, muaraza, kavl bimucebil'ille denilen usul ve kavaid dairesinde mübahaseler carî olmuştur. Biz bunları sırasile muhtasarca izah edeceğiz.

483 — : Bir kıyasa itiraz, bazan «nakz» tarikile vukubulur.

Nakz, bir delîlin gayri muayyen bir mukaddimesini iptâlden ibarettir. Şöyle ki: iddia edilen bir kıyas hakkında şöylece bir itiraz varid olabilir: «Bu kıyas doğru değildir. Çünkü diğer bir mesele de ayni illet mevcuttur, halbuki o meselede ayni hükm carî değildir. Bu hükmün böyle tahallüfü, muttariden carî olmaması, illet farz edilen vasfın bir illet olmadığını göstermektedir. Binaenaleyh iddia edilen kıyas, batıldır. Zira bu babdaki delîl, bütün mukaddimelerile sahih değildir. Eğer sahih olsaydı öbür meselede ve benzerlerinde de hüküm tahalüf etmezdi.»

İşte bu itiraz, bir nakzdır, bir nakzı icmalîdir.

Böyle bir nakza karşı aşağıdaki dört vecihten birile cevap verilebilir:

(1) : «Dermeyan edilen meselede kıyasa illet olan vasıf yoktur Binaenaleyh o bir maddei nakz teşkil edemez, yâni: illet bulunduğu hâlde hüküm tahallüf ediyor» denilemez.

Meselâ : Hanefîlerce iki sebîlin gayrisinden de necasetin çıkması, abdestin bozulmasına illettir. Binaenaleyh elden, ayaktan çıkacak kan gibi bir necasetle de abdest bozulur.

Buna karşı Şafiîler tarafından şöyle bir nakz varid olmaktadır.

Herhangi bir uzuvdan bir necasetin baş göstermesi, meselâ kanın görülmesi hâlinde abdestin bozulmayacağına kail oluyorsunuz, burada da ayni illet mevcut, halbuki sizce ayni hüküm mevcut değil.

Buna cevaben Hanefîler tarafından da şöyle cevap veriliyor:

Hayır burada necaset çıkmış sayılmaz. Çünkü çıkmadan maksad, necasetin, içeri bir yerden dışarı bir yere intikâl etmesidir. Seyelân bulunmadığı takdirde ise bu intikâl bulunmamış olur. Binaenaleyh bir yaranın başında görülüp de etrafına dağılmayan bir kan veya irin, bu babda bizim iddiamız için bir nakz maddesi teşkil edemez.

(2) : «Maddei nakz olarak gösterilen meselede kıyasa illet olan vasfın illiyetine sebeb olan mânâ, bulunmamaktadır, binaenaleyh o meselede bu mânânın bulunmaması sebebile hükmün cereyan etmemesi kıyasımız hakkında bir nakz maddesi teşkil edemez» denilir.

Meselâ: Hanefîlere göre abdestte yapılan meshte teslis, mesnun olmadığı gibi başa meshde de teslis, mesnun değildir. Buna istinca meselesile itiraz edilmiş, «Taşlar ile yapılacak istinca da bir meshdir. Bunda teslis, mesnun olduğu hâlde neden başa mesihde mesnun olmasın» denilmiş olmakla buna şöyle cevap verilmiştir:

Başa mesh, bir tathiri hükmîdir, bu gayri makul olup mücerred bir emri taabbüdîdir. Bunun için bunda teslis, mesnun değildir. İstincada ise bu mânâ, bu maksat mevcut değildir. O, bir maddî tathir olduğun dan onda teslis faidelidir. Binaenaleyh istinca meselesi, bir maddei nakz teşkil edemez.

(3) : «Maddei nakz olarak gösterilen meselede illeti kıyas, mevcut olduğu hâlde hükmün tahallüf ettiği iddiası memnudur. Ayni hüküm, o meselede de carî bulunmaktadır» denilir.

Meselâ: Hanefîyeye göre namaza kalkmak isteyen kimsenin ön veya arka cihetinden necasetin çıkması, abdest almanın vücubüne illettir. Artık başka bir uzvundan necaset sayılan bir şeyin çıkmasile de bu vücub, tahakkuk eder.

Buna teyemmüm meselesile itiraz edilmiş; suyu istimale kudret bulunmadığı takdirde namaza kıyam eden kimseye kendisinden necaset çıktığı hâlde abdest vacib olmadığı bir maddei nakz olarak ileri sürülmüş olmakla şöylece cevap verilmiştir:

Su bulunmadığı takdirde necasetin çıkması hâlinde abdest icab etmeyeceği müsellem değildir. Belki bu hâlde de abdest vacibdir Şu kadar var ki su bulunmadığı cihetle onun yerine teyemmüm kaim olmuştur Binaenaleyh necasetin çıkması, suyu istimale kudret bulunmadığı takdirde de abdestin makâmına kaim olan teyemmümün vücubüne illettir, hükümde tahallüf yoktur.

(4) : Müctehidin kıyasdan, talilden garazi beyan edilerek vaki olan nakzın ibtali cihetine gidilir. Şöyle ki: itiraza cevaben denilir ki: müctehidin bu kıyasdan maksadı, hükmü mucib olan mânâda asl ile fer'in —makisün aleyh ile makisin— arasını tesviyedir. Bu maksat ise hâsıl olmuştur. Nasıl ki, asl ile fer'de ayni illet mevcuttur, hükümde de böyle mevcuttur. Nasıl ki bazan hükmün zuhuru fer'de teehhür eder, aslda da öylece teehhur eder. Herhâlde aralarında tesviye mevcuttur. Artık nakza mahal yoktur.

Meselâ: Hanefîlerce iki sebilden çıkan necasete kıyasen her hangi bir uzuvdan çıkan necasetin de abdesti bozacağına hükm edilmektedir. Buna itirazen: «Devam eden bir istihza hâlinde de necaset çıkmaktadır, Halbuki bu, abdesti bozmuyor.» denilmiş olmakla şöyle cevap verilmiştir:

Bunun abdesti bozmaması, bir özre mebnîdir. Herhangi bir uzuvdan böyle bir özre mebni necasetin mütemadiyen çıkması da abdesti bozmaz. Bu hususta iki sebil ile sair uzuvlar arasında bir tesviye maksuttur. Artık istihaza bir nakz maddesi teşkil edemez. Burada hüküm müntefî değildir.

«Velhâsıl: dermeyan edilen bir nakz, bu dört vecihten birisile iptâl edilirse talîl = kıyas tamam olmuş, itirazdan kurtulmuş olur. Ve illâ illet, bâtıl ve kıyas, gayri sahih bulunur.

Şunu da ilâve edelim ki, bir muallilin delîlini iptâl için nakızın irad edeceği delîle «şahid» denir. Bir mesele hakkında «muallilin delîli carî ise de münazeün fih olan hüküm mütehaliftir» diye irad edilen delîle «şâhid» denildiği gibi, muallilin delili, ictimaı nakizaynı veya devr veya teselsül gibi bir fesadı müstelzimdir» denilerek bu hususta irad edilen delile de «şâhid» denilir.

Birinci kısım, yukarıda tasvir edilmiştir. İkinci kısma gelince bunda da muallil, iltizam ettiği delilin ictimaı nakizaynı ve muzir olan bir devr ve teselsülü müstelzim bulunmadığını isbat ederse yaptığı kıyas itirazdan kurtulur. Ve illâ sıhhatini gaib eder.

484 — : Bir kıyasa itiraz, bazan da mümaneat suretile olur. Şöyle ki: muteriz, kıyasin mukaddimelerinden muayyen birini men eder. Kıyasın şöylece dört mukaddimesi vardır:

(1) : Aşıldaki vasf, hükme medar olan bir illet olmak,

(2) : Bu vasıf; asılda da, feri'de de mevcut olmak.

(3) : Kıyastaki şerait mevcut olmak : Aslın muhtassun bilhükm olmaması, hükmün bir hükmi şer'î olup mücerred bir hükmi aklî olmaması gibi.

(4) : İlletin tesir gibi vasıfları mütehakkik olmak.

İşte muteriz, bu mukaddimelerden birini men eder.

Meselâ: Birinci mukaddimeye itiraz ile der ki: zikr edilen vasfın illet olması veya illiyyete salih bulunması müsellem değildir.

Veya ikinci mukaddimeye itiraz ile der ki: evet.. zikr edilen vasfın bir illet olması müsellemdir. Fakat bunun, makisün aleyhte veya makisde bulunduğu müsellem değildir. Veya üçüncü mukaddime hakkında der ki: zikredilen kıyasda talilin şeraiti mevcut değildir, bunda asl, muhtassun bilhükmdür, bu hüküm başkasında carî olamaz. Halbuki aslın, muhtassun bilhükm olmaması lâzımdır. Yahut dördüncü mukaddimeyi men için der ki: bu kıyasda illet sanılan şey, illiyyet vasıflarını hâiz değildir. Meselâ: der ki: bu şey, bir illeti müessire değildir. Çünkü bu illetin eseri nas ile veya icma ile zahir bulunmamıştır.

«Muteriz, yalnız bir muayyen mukaddimeyi teslim etmeyip ona delil istemekle kalırsa buna «men'i mücerred» denir. Bu itirazını müeyyid bir söz ilâve ederse buna da «men'i maassened» denilir. Muteriz, bazan senedin izah için bir söz daha ilâve eder ki buna da «tenviri sened» adı verilir. Velhâsıl kıyasa böyle bir itiraz vuku bulunca muallil, mukaddimei memnuayı usulü dairesinde isbata çalışır. İsbat edemezse kıyas muteber olmaz.

485 — : Kıyas hakkında itiraz, bazan da fesadı vaz iddiasile olur. Fesadı vaz ise bir illetin üzerine kendisinin iktiza ettiği şeyin nakızı terettüp etmektir. Meselâ: Şâfiilere göre gayri müslim zevc ile zevceden birinin islâmiyeti kabul etmesi, aralarında fırkat vukuunu icab eder. Zevce, gayri medhulün biha ise hemen boş olur. Medhulün biha ise üç kur'dan = üç âdetten temizlendikten sonra mübane olur, hükme muhtaç olmaz.

Buna cevaben Hanefiyye tarafından deniliyor ki: islâm, firkati değil, iltiyamî iktiza eder. Binaenaleyh islâm iftiraka illet olamaz. Böyle bir iddia, fesadı vaz'ı mucibdir, belki fırkatin illeti, diğer tarafın badelarz islâmiyeti kabulden imtina etmesidir. Yoksa islâmı, iltiyamı iktiza ederken üzerine firkati tertip etmek, fesadı vaz'den başka değildir.

Şunu da ilâve edelim ki, bir illetin tesiri nas veya icma ile sabit olduktan sonra artık onun hakkında fesadı vaz iddiasında bulunmak caiz olmaz.

486 — : Kıyasa itiraz, bazan da «fesadı itibar» yolile olur. Fesadı itibar, müdeanın kıyasa mahalliyetini, hilâfına bir nas bulunduğundan

dolayı men etmektir. Çünkü nas mukabilinde kıyasa itibar etmek bâtıldır.

Buna karşı ya iddia edilen nassın senedine ta'n edilmek suretiyle veya o nassın müevvel olup bu hususta bir delil olduğuna itiraz suretile veya o nassın diğer bir nas ile müteariz bulunduğunu iddia yolile cevab verilir.

487 — : Kıyasa itiraz, bazan da «fark» tarikile yapılır. Farkdan maksad, makisün aleyhte bulunup illiyette medhali olan bir vasfın makiste bulunmadığını beyandan ibarettir.

Muteriz, demiş olur ki: makisdeki vasıf, bir illeti tamme değildir Belki illeti tamme, o vasf ile başka bir şeyin mecmuundan ibarettir. Bu şey ise makiste mevcud değildir.

Bu tarik ile itiraz, ehli nazardan bir çoklarına göre makbuldür. Maamafih muallil, buna karşı diyebilir ki: bu itiraz, bir gasbdır. Çünkü bir vasfın illiyetini iddia eden muallildir. Sailin böyle br iddiaya kıyamı, «filân vasf illettir, filân vasf illet değildir» demesi, muallilin mansıbını gasb demektir. Sailin vazifesi ise yalnız defiden ibarettir. Şu kadar var ki, muallilin bu müdafaası, bir nizaı cedelî mahiyetindedir. Mübahesede mağlûp olmaması maksadına istinad eder, yoksa fark tariki de izhar sevaba hadim bir tariktir.

Muallil, şöyle de kendisini müdafaa edebilir. Dermeyan edilen fark. kıyasa zarar vermez. Kıyasdaki illet, asl ile fer' arasında müşterek, hükmü müstelzim bir vasıftır. Bu illetin aslda başka bir vasf ile ictimaı. onun sabit olan illiyetine bir mâni teşkil etmez.

Muteriz, buna karşı illetin fer'de illiyetine mâni bir şey bulunduğunu isbat ederse bu, kıyasa muzir, müteveccih bir def olmuş olur.

488 — : Kıyasa itiraz, bazan da muaraza tarikile olur. Şöyle ki: muteriz, müddeinin delilini red etmemekle beraber. iddia edilen şeyin nakizine kendisince başka bir delil bulunduğunu dermeyan eder. Bu muaraza, hem hükümde, hem de illette carî olabilir.

Meselâ: muteriz, kıyasla matlûp olan hükmün nakizine başka bir delil ikame eder ki, buna «muaraza filhükm» denir. Veya muteriz kıyasdaki illetin mukaddimelerinden, şeraitinden birinin bulunmadığına veya illetin malûl, malûlün ilet olduğuna bir delil ikame eder. Buna da «muaraza filmükaddime» denilir.

Bir de muarız, müddeinin delilini hiç nazara almaksızın hilâfına başka bir delil ikame ederse bu, bir «muarazai halise» olmuş olur. Ve eğer müddeinin delilini, velev ki, ona takrir, tefsir tarikile bazı şeyler ilâvesile olsun müddeinin aleyhine bir delil olarak kullanılırsa bu da kendisinde münakaza mânâsı bulunan bir muaraza adını alır. Ve eğer muarız,

müddeinin ayni delilini onun iddia ettiği hükmün tam nakizine bir delil olarak ikame ederse bu vecihle muarazaya da «kalb» adı verilir.

Meselâ: bir Şafiî: «Başa mesh etmek abdestte bir rükündür, binaenaleyh abdestte bir rükün olan yüzü yıkamak gibi bunun da teslisi mesnundur» diyip bir Hanefî de: «Evet.. başa mesh etmek bir rükündür. Fakat bir rükünde badelikmal teslis carî değildir, Şöyle ki: yüz, üç kere yıkanırsa yıkanması ikmâl edilmiş olur. Artık bu ikmâlden sonra teslis, mesnun değildir. Başı da farz mikdardan ziyade olarak istiab = kablama suretiyle bir kere mesh edilince meshi ikmâl edilmiş olur. Artık bu ikmâlden sonra teslisi mesnun olmaz.»

Ve eğer muarız, müddetinin delilini onun beyan ettiği hükmün tam nakizine delil olarak değil de, o hükmün nakizini müstelzim olan başka bir hükme delîl olarak ikame ederse buna da «aks» adı verilir.

Meselâ: Şâfiîlere göre nafile namaz bir ibadettir. Bu namaz fasid olunca itmamı icab etmez. Binaenaleyh başlanıldıktan sonra terk edilmesile de kazası lâzım gelmez, abdestte olduğu gibi.

Buna karşı Hanefîler tarafından deniliyor ki: nafile namaz, abdest gibi olunca bu namaz da nezr ile şuru, yâni: buna başlamak, abdestte olduğu gibi müsavi olmak lâzım gelir. Şöyle ki: ya her ikisi de nezr ile ve şüru ile vacib olmalı, veya vacib olmamalı. Halbuki namazın vacib olmaması bâtıldır. Çünkü namaz nezr ile bilittifak vacib olur. O hâlde namazın nezr ile olduğu gibi şurû ile de vacib olması taayyün etmiş olur.

İşte Hanefîler, bu meselede Şâfiîlerin bu babdaki deliline istinaden nezr ile şurû hakkında müsavatın vücubunu isbat etmişlerdir. Bu ise vakıâ başka bir hükümdür, fakat, Şafiîlerin iltizam ettikleri hükmün nakizini müstelzim bulunmuştur.

Kezalik: Şafiîlere göre bir zimmî, bikr olduğu hâlde zinada bulunsa hakkında had olarak yüz celde lâzım gelir. Artık zina eden bir zimmî, seyyib olunca da müslümanlar gibi zinadan dolayı recm olunur. Çünkü yüz celde, bikr hakkındaki haddin gayesidir. Recm de seyyib hakkındaki haddin gayesidir. Bikrde haddin son derecesi vacib olunca seyyib hakkında da bu haddin son mertebesi vacib olur.

Hanefîler ise bu delîli aks ederek diyorlar ki: müslüman bir bikrin hakkında yüz celdenin vücubu, müslüman olan bir seyyibin hakkında recmin vücubünden dolayıdır. Çünkü seyyib olmak, cezanın teşdidini, bikr hâli de tahfifini müstelzimdir.

Görülüyor ki, Şafiîler, bikr hakkındaki celdeyi seyyib hakkındaki recme illet ittihaz ettikleri hâlde Hanefîler, bilâkis seyyib hakkındaki recmi bikr hakkındaki celdeye illet göstermektedirler.

«Velhâsıl: muarızın delili, muallilin delilinin hem sureten hem de, maddeten ayni olursa «muaraza bilkalb» olur. Bilâkis hem sureten hem de maddeten gayri olursa «muaraza bilgayr» olur. Yalnız sureten ayni olursa «muaraza bilmisl» olur.

«Mantıkta beyan olunduğu üzere iki delil arasında sureten ayniyyet, kıyası iktiranilerde şekillerinin bir olmasile, yâni: her birinin ayni şekilden olmasile, kıyası istisnaîlerde de her birinin müstakim veya gayri müstakim bulunmasile olur. Maddeten ayniyyet de kıyası iktiranîlerde haddi vasatların, kıyası istisnaîlerde de mükerrer cüzlerin müttehid bulunmasile husule gelir.

489 — : Kıyasa itiraz vecihlerinden biri de «mucebi illete kail olmamak» tarikidir. Şöyle ki: muteriz, muallilin talilile isbat ettiği hükmü iltizam eder, bununla beraber asl münazeün fih olan hükümde hilâf baki bulunmuş olur. Yâni: muteriz der ki: «Evet.. bu isbat ettiğin hüküm, doğrudur. Fakat bizim münazaada bulunduğumuz asl hükmi kıyas bu değildir. Bu mucebi illete kail olmamak, üç vecihle vaki olabilir.

(1) : Muallil, talilile mahallî niza veya mahallî nizaın mülâzimi olduğunu zan ettiği bir hükmü isbat eder. Halbuki o hükm, mahalli niza veya onun mülâzimi bulunmamış olur.

(2) : Muallil, talilile hasmının me'hazi olduğunu tevehhüm ettiği bir şeyi ibtal eder. Halbuki o şey, hasmının me'hazi, medarı hükmü bulunmaz.

Meselâ: Sirkatten dolayı Şâfiîlerce hem had, hem de zaman lâzım gelir. Hanefîlerce ise had yapılınca artık zaman lâzım gelmez.

Bu mesele hakkında Şâfiîler diyorlar ki: «Sirkat başkasının malını ibahe itikadı ve te'vil bulunmaksızın ahz etmektir. Binaenaleyh gasb gibi tazmini lâzım gelir. Madem ki gasb zamanı mucibdir, Hanefiyye de buna kaildir, artık onun gibi olan sirkat de zamanı mucib olur.»

Hanefîler de buna cevaben diyorlar ki: «Evet.. gasb zamanı mucibdir. Fakat gasbdan ibra, zamanı iskat edeceği gibi sirkatten dolayı had istifası da ibra mesabesinde olup zamanı iskat eder. Artık had ile zaman ictima edemez. Yoksa niza mahalli, zamanın lüzumu veya ademi lüzumu meselesi değildir.

(3) : Muallil, irad ettiği delilde bir mukaddimeyi zikr ettiği hâlde diğer bir mukaddimeyi şöhretine mebni zikr etmeyip ondan sükût eder. Sail ise zikr edilen mukaddimeyi teslim edip meskûtün anha olan mukaddimeyi teslim etmemekle aralarında niza baki kalır.

490 — : Bir kıyas hakkında — yukarıda yazıldığı üzere — yedi vecihden birile defi, vaki olunca kıyası iltizam eden tarafın başka bir kelâma intikali taayyün eder. Şöyle ki:

(1) : Ya evvelki illeti isbat için bir illetten diğer bir illete intikal eder.

(2) : Veya evvelki hükmü isbat için bir illetten = delilden diğer bir illete, delile intikal eder.

(3) : Veya evvelki hükmün muhtaç olduğu diğer bir hükmü ispat için bir illetten diğer bir illete intikal eder.

(4) : Veyahut ilk illet ile evvelki hükmü isbat için bu hükümden onun muhtaç olduğu diğer bir hükme intikal eder.

Bu dört vecihten üçü bilittifak sahihtir. Yalnız ikinci vecihte, yani: bir hükmü isbat için bir illetten, bir delilden diğer bir illete, diğer bir delile intikalin sıhhatinde ihtilâf vardır. Bazıları bunu caiz görmemişlerdir. Evvelki delîl, müddeayi isbata kâfi iken başka delile intikale ne lüzum var?.

Bu hüküm, birinci delil ile isbat edilmeyince bu, münazara ilmince «inkıta» sayılır.

Fakat diğer zatlara göre maksat, dâvayı isbattır. Herhangi delîl ile olursa olsun zarar vermez, bahusus ikinci bir delîl daha vazıh olursa. Bunun sıhhatine, memduhiyetine Hazreti İbrahim (aleyhisselâmı) ın Kur'anıkerimde zikr edilen tarzı istidlâli de şahadet eder.

Şöyle ki: Hazreti İbrahim, Firavuna karşı vahdaniyeti ilâhiyeyi iddia etmiş ve delîl olarak : (ربى الذى يحيى و يميت) = Rabbim o zattır ki diriltir, ve öldürür) demiştir. Firavun ise mugalâta yoluna saparak : (انا احى و اميت) = ben de diriltir ve öldürürüm) diye muaraza edince Hazreti Halil, diğer bir delile intikal ederek : (ان الله يأتى بالشمس من المشرق) = şüphe yok ki Allahütealâ güneşi şarktan getirir..) demiş, Firavun da mebhut kalmıştır. Halbuki Hazreti İbrahimin, birinci deliline Firavun hakikî bir mukabelede bulunmuş değildi. Halilullahın ayni delili ayni müddeasını isbata kâfi idi. Fakat Hazreti İbrahim, dâvasını her türlü iştibahdan berî, parlak bir delîl ile isbat için bu ikinci delîle intikal etmişti. Haktealâ hazretleri de bu hâdiseyi Hazreti İbrahimden temeddüh tarikile hikâye buyuruyor. Binaenaleyh bu intikalin de sahih olacağı âşikârdır.

Deliller arasında tearuz vukuu:

491 — : Bir şey hakkındaki deliller arasında tearuz vukubulunca tercih aranır, müreccah olan ile amel olunur. Şöyle ki: kitab ile sünnet

arasında tearuz görülse kitab tercih olunur. İki sünnet arasında muaraza bulunsa sünneti meşhure, sünneti gayri meşhureye tercih edilir. Ve iki haberi vahid arasında tearuz bulunsa râvîsî fakih olan haber, râvîsı fakih olmıyan haber üzerine tercih olunur. Sonra iki delîlin metinleri arasında tearuz bulunsa nas zahire, müfesser nassa, muhkem müfessere, hakikat mecaze, sarih kinayeye, dâl bilibare dâl bilişareye, dal bilişare dal biddelâleye, dal biddelâle dal biliktizaya tercih olunur.

492 — : Bir şey hakkındaki her iki delil, ayni kuvvette bulunsa aralarında muaraza carî olacağından ikisi de delîl olmaktan sakıt olur. Müddeayı isbat için başka bir delil aranır. Başka bir delil bulunmazsa o delillerin taallûk ettiği hadise, yani: münazeün fih olan mesele, aslında olduğu hal üzere takrir edilir, bu muarız delillerden evvelki hal üzere bırakılır.

493 — : Şer'î deliller arasında hakikî bir tearuz bulunamaz. Şarii mübîn, alîm ve hakîm olduğundan onun hükümlerinde muaraza carî olamaz. Âyetler vakit vakit nazil olmuşlardır. Sünnetler de vakit vakit varid olmuşlardır. Bunlar da iki mütenakız delîlin birden nüzulüne, ve vürudüne imkân yoktur. O halde iki âyetin veya iki sünnetin arasında bir mübayenet görülürse, meselâ: biri bir şeyin halline, diğeri de hürmetine delâlet ederse ve bunlar ayni kuvvet ve sarahatte bulunursa nüzul ve vürum tarihleri tetkik edilir, nüzulü veya vürudü muahhar olan mukaddem olanı nesh etmiş olur. Hangisinin mukaddem olduğu bilinmez ise diğer delillere müracaat edilir. Başka delil bulunmazsa hâdise hakkındaki hüküm, aslında olduğu hal üzere takrir edilir.

Meselâ : iki âyet arasında tearuz görülüp tarih de malûm olmasa mahlas aranır. Muaraza def edilip mümkün mertebe ikisi ile de amel o- nur. Buna «amel bişşibheyn» denir. Böyle bir mahlas bulunmazsa kitabdan sünnete intikal edilip sünnet muahhar itibar olunur. Başka hiç bir delil bulunamayınca da hüküm, aslında olduğu üzere takrir edilir.

494 — : İki sünnet arasında tearuz görülüp aralarını telif kabil olmayınca sahabînin kavline müracaat edilir. Şöyle ki: sahabînin kavlini kıyasa takdim edenlere göre mutlaka sahâbinin kavline müracaat edilir. Kıyasa takdim etmeyenlere göre de kıyasa muhalif hâdiselerde sünnetten sahabînin kavline intikal edilir. Ashabın akvali veya bir sahabînin iki kavli arasında tearuz bulunduğu takdirde de kıyasa müracaat edilir.

Sahabînin kavlini kıyasa tercih etmeyenlere göre ise her ikisi bir mertebede sayılır. Mümkün olursa bunlardan birile bittaharrî amel olunur.

Meselâ : Numanibnil Beşirin rivayetine göre Nebiyyi Ekrem Efendimiz küsûf namazını bir rükû ve iki secde ile kılmıştır. Hazreti Aişeden rivayete göre de her bir rekâtında iki rükû ve iki secde yapmak üzere iki rekât olarak kılmıştır. İşte sünnete müteallik olan bu iki rivayet müteariz ve birini tercihe medar mefkut olduğu cihetle sair namazlara kıya-

sen küsûf namazının her bir rekâtinde bir rükû ile iki secde yapılması ve en az olarak iki rekât kılınması iltizam edilmiştir.

495 — : Herhangi bir hâdise hakkında delillerin kesretine değil, kuvvetine bakılır. Bir kuvvetli delil, bir çok kuvvetsiz delillere tercih edilir. Meselâ bir delili kat'î yanında zannî delillerin hükmü olamaz.

Edillei erbaadan başka deliller, hüccetler :

496 — : Müctehidini kiram arasında hüccet olmaları kâmilen veya kısmen kabul edilip edilmeyen bir kısım esaslar vardır ki, bunlar şer'î hükümleri isbat hususunda tâlî derecede birer delîl sayılır veya muteber sayılmazlar. Bunların başlıcaları şerayii salife, istishab, taklid, istidlâl biademilmedarik, örf ve âdet, maslahat vesairedir. Bunları sırasile kaydediyoruz:

497 — : (Şerayii salife) bizden evvelki milletlerin peygamberleri vasıtasile kendilerine tebliğ edilmiş olan şeriatler. Bu hususta ihtilâf vardır. Bazı zatlara göre bu geçmiş ümmetlerin ahkâmı şer'iyyesi, bir delîl bulunmadıkça bizce şer'î delillerden sayılamaz. Bu ümmetlerden her birinin şeriati kendisine mahsus bulunmuştur. Nitekim Kur'anı mübinde : (لكل جعلنا منكم شرعة ومنهاجا) = sizden her birisi için bir şeriat, bir açık yol yaptık) buyurulmuştur. Ve her milletin şeriati kendi zamanına has bulunmuştur. Şeriatı islâmiyyenin salif şeriatleri nasih olduğu hakkında da icma vardır.

Bazı zatlara göre de nesh edildiği sabit olmadıkça sabık şeriatlerin hükümleri de bizim için mutlaka lâzım gelir. (فبهديهم اقتده) = artık onların hidayetlerine uy), (واتبعوا ملة ابراهيم حنيفا) = artık müslim, hakka müteveccih olarak İbrahimin milletine tabi olunuz.) gibi kuranî naslar buna delâlet eder.

Sahih olan üçüncü kavle göre ise sabık şeriatler, bizim de şeriatimiz olmak üzere bize lâzım gelir, bizim için de edilleden sayılır. Fakat mutlaka lâzım gelmez. Belki Allahütealâ veya Resulüekrem efendimiz onu zem ve inkâr etmeksizin hikâye buyurmuş olmak şartile lâzım gelir. Bu halde onlar da bizim kitabımıza ve sünneti nebeviyyeye racî olur. Yoksa ümemi salifenin şer'î hükümleri hakkında «Abdullah ibni Selâm» gibi müslümanlığı kabul eden ehli kitabın rivayetlerine, nakillerine itibar olunamaz. Çünkü onların kitabları tahrif edilmiş, hakikaten ortadan gaib olmuştur.

498 — : (İstishab) : Mazide sabit olup bilâhare zail olduğu bilinmiyen bir şeyin hâlâ berdevam sayılmasıdır.

Meselâ : Hayatı mazide sabit olup vefatı bilinmiyen bir mefkudun hâlâ berhayat sayılması bu cümledendir.

İstishab, İmam Şafiîye göre nefyen ve isbaten bir hüccettir. Bi-

naenaleyh bir mefkudun malına başkası varis olamaz. Çünkü vefatı malûm olmadığından hayati istishaben sabittir. Kendisi ise başkasına varıs olur. Zira vefatı bilinmediğinden istishaben berhayattır.

İstishabın böyle dafi ve müsbit bir hüccet olması, Şâfiîlerden bazılarına göre bir emri zarurîdir. Madem ki bir şeyin vücudü evvelce mütehakkik, bilâhare zevali ise gayri maznun bulunmuştur, artık onun bekasını zan etmenin lüzumu zarurî olmuş olur. Bunun içindir ki başka yerlerde bulunan ehibbaya mektuplar yazılır, hediyeler gönderilir. Ve onlar ile ticarî muameleler yapılarak siparişler verilir.

Şâfiîlerden bazılarına göre ise bu babda ihtilâf bulunduğundan bu zaruret iddiası müstebaddir. Bunlar, istishabın bir hüccet olduğunu şeriatlerin bekasile ve istishabın bir çok fer'î meselelerde muteber bulunmasile isbata kalkışmışlardır.

Bu zatlara göre evvelki peygamberlerden her birinin şeriati, diğer bir şeriatin zuhuruna kadar devam etmiş, meselâ : «Hazreti İsânın şeriati, hatemülenbiya efendimizin zamanına kadar muteber bulunmuş, bunlara nesh ârız olmamıştır» denilmesi, istishaba dayanmaktadır.

Kezalik : evvelce sabit olup sonra bekasında şek edilen bir abdestin veya bir malikiyyetin veyahut bir zevciyyetin devamına istishab ile hükm edilmektedir. Eğer istishab, bir hüccet olmasaydı, bunların böyle devamına hükm edilemezdi.

499 — : Hanefîlere göre istishab, yalnız def, istihkakı men hususunda bir hüccettir, yoksa bir hakkı isbat hususunda hüccet değildir. Yani: bir «hücceti dafia»dır, bir «hücceti müsbite» değildir. Bunun içindir ki, mefkudun malına başkası hemen varis olamaz, kendisi de başkasına derhal varis olamaz. Belki onun adına berhayat olduğu takdirdeki hisse, ihtiyaten tevkif edilir. (Mefkud bahsine müracaat!)

Bu, böyledir. Çünkü bir şeyin bir zamanda mevcudiyeti başka, o mevcudiyetin devamı başkadır. Artık bu mevcudiyet, istimrarı iktiza etmez.

Şeriatlerin denildiği vecihle bekası ise istishab ile değil, başka delillere müstenittir. Abdest, mülkiyet gibi şeylerin bekası da istishab ile değil belki bunların kendilerine mütenakız hâdiselerin zuhuruna kadar imtidat eden bir takım hükümleri icab eder olmalarındandır.

Meselâ : bir abdest ile, onu bozacak bir hâdisenin zuhuruna kadar müteaddit namazlar kılınabilir.

Velhasıl Hanefîlerce istishab, bir şeyi — hilâfı bilinmedikçe — olduğu hal üzere ibka için hüccettir, yoksa vaktile mevcut olmıyan bir şeyi, bir hakkı isbat ve o hususda nası ilzam için bir hüccet değildir. İşte bu isbat ve ilzam bakımından istishab, bir «hücceti fâside» dir.

500 — : (Taklid) de bir hücceti fasidedir. Şöyle ki: taklid, kendisine tâbi olmanın vücudüne delil kaim olmıyan bir kimseye, — sözün-

de muhik olduğuna itikad edilerek — ittibada bulunmaktan ibarettir. Bu, fasid bir hüccettir. Çünkü bu, iki nakizin içtimaına kail olmayı icab eder. Madâmeki ittibaa delil yoktur, artık ittibaı caiz görüldüğü gibi ademi ittibaı da caiz görülmek lâzım gelir. Bu ise iki nakizin ictimaına kail olmaktan başka değildir. Binaenaleyh bir kimseyi bilâ delil taklid etmek, bir fasid hüccettir.

Müctehidini kirama müctehid olmıyanların tabi olmaları lüzumu ise bir delile müstenittir. Nitekim ictihad bahsinde görülecektir.

501 — : (İstidlâl biademilmedarik) de bir hücceti fâsidedir. Bu, vücudüne delil bulunmıyan bir şeyin ademine hüküm etmektir ki, aslâ doğru olamaz. Çünkü bu da iki nakizin ictimaını müstelzim olur. Vücudüne delil bulunmıyan şeyin ademine de delil bulunmayınca ne yapılacaktır? Hem vücudüne, hem de ademine mi hükm edilecek?. Böyle bir hüküm ise iki nakizin içtimaına kail olmaktan başka birşey değildir.

Bir çok şeyler vardır ki, vaktile vücutlerine delil bulunmadığı için inkâr edilmişlerdi. Halbuki muahharan keşf edilmişlerdir.

Binaenaleyh vücudüne, ademine delil bulunmıyan bir şey hakkında tevakkuf etmek lâzım gelir. Yoksa her görülmeyen, hakkında delil bulunmıyan şeyi inkâr etmek, doğru değildir.

502 — : (Örf ve âdet) denilen şeyler, bazı hususlarda birer hüccet olup hükme medar bulunur. Şöyle ki:

Örf; nas arasında tanınmış, güzel görülmüş, red ve inkâr edilmeyip mükerreren yapıla gelmiş olan şeydir ki, buna «maruf» da denir.

Örf; fukaha arasında: «aklen ve şer'an müstahsen olan, selim akıl sahipleri yanında münker olmayan şey» diye tarif edilmiştir.

Âdete gelince: «Nas arasında itiyat edilen her hangi bir işden ibarettir. Buna «teamül» de denir.

Fukaha arasında örf ile âdet bir telâkki edilerek âdet bu vecihle tarif edilmiştir: «Nüfusta takarrür eden ve selîm tabiatler indinde makbul bulunan herhangi mütekerrir şey.)

Binaenaleyh bir şey, tekrar tekrar yapılmış olmadıkça âdet mahiyetini almış olamaz.

Maamafih âdetler, «âdeti hasene», «âdeti kabiha» kısımlarına ayrılır. Şöyle ki : şer'a akla muhalif olmıyan, faidesi zâhir bulunan bir âdet, güzel ve iyi âdettir. İşte fukahanın kabul ettikleri âdet de budur. Bilâkis şer'i şerife, selîm akla muhalif olan bir âdet de çirkin, fena bir âdettir. Bunun şer'an bir kıymeti yoktur, belki izalesi lâzımdır.

503 — : Örf, kavlî olacağı gibi amelî de olur. Şöyle ki:

Örfi kavlî; bir cemaatin bir lâfzı lûgavî mânâsından alarak başka bir mânâda mükerrerem istimal etmelidir.

Meselâ: bir kimse : «Filân haneye ayağımı basmam» diye yemin etse bu «ayağımı basmam» sözü, örfen «o haneye herhangi bir suretle gi-

mem» mânâsında bulunmuş olur. Binaenaleyh o haneye rakiben de girse yemininde şer'an hânis olur. Fakat dışarıdan içerisine mücerred ayağını basmakla hanis olmaz. Çünkü bu halde maksut olan, mânâyı örfîdir. Artık mânâyı lûgavîye tercih edilir.

Bir lâfız, şer'î bir mânâda istimal edilince «örfî şer'î» adını alır: selât, zekât, hac kelimelerinin istimali gibi.

Örfi ameliye gelince: bu da «bir yerde amele dair bir işin nâs arasında mâruf ve mutad olmasıdır.» Bir yerde yalnız koyun etinin veya buğday ekmeğinin yiyilmesinin mutad olması gibi

Binaenaleyh böyle bir yerde bir kimse, birisini et veya ekmek almaya vekil etse bu vekâlet, örfen koyun etine, buğday ekmeğine münhasır olur. Artık vekil, keçi eti veya arpa ekmeği alsa müekkili hakkında nâfiz olamaz. Örfi ameliye «âdet» de denir.

504 — : Örf ve âdet, âm olacağı gibi has da olabilir.

Şöyle ki: Örfi âm, vazıı muayyen ve bir beldeye, bir cemaate mahsus olmayan bir çok beldelerin, cemiyetlerin örfüdür. Filiyat kabilinden olunca âdeti âmme diye yâd olunur.

Örfi has da muayyen bir beldenin veya cemaatin aralarında mükerreren istimal edegeldikleri şeydir.

Âm olan bir örf ve âdet ile hükmi âm, sabit olur. O hüküm, o urui ve âdetin carî olduğu her yerde muteber bulunur. Hattâ deniliyor ki: sahabei kiramın zamanlarından asrımıza kadar ümmet arasında müteamil olup hakkında nas bulunmıyan ve müctehidler tarafından takrir edilerek kendisile amel edilmiş bulunan bir örf, icma menzilesindedir. Kıyasa muhalif olsa bile onunla amel olunur.

Hâs olan bir örf ve âdet ile de hükmi has sabit olur. Bu hüküm yalnız o örf ve âdetin carî olduğu yerde, cemiyet arasında muteber bulunur. Meselâ: bir nevi menkulün vakf edilmesi, bir beldede mütearef olup diğer bir beldede mütearef olmasa o menkulün vakfiyeti, ancak mutad olan beldede sahih olur, diğerinde olmaz.

Örfi hâsın aslâ muteber olmadığına kail olanlar da vardır.

505 — : Şer'î naslar ile örf ve âdet arasında tearuz vaki olunca İmam-ı Âzam ile İmam Muhammede göre mutlaka şer'î naslar tercih edilir, örf ve âdete itibar olunamaz. Çünkü nas, örften daha kavidir Örf ve âdet, mütehavvil, bâtıl üzerine müesses olabilir. Nas ise böyle değildir. Maamafih nassın hüccet olması, umumîdir, örf ve âdet ise müteamil oldukları yerlere münhasırdır. Artık naslara muarız olamazlar.

Ancak İmam Ebu Yusüfden bir rivayete göre bakılır: Eğer bir nas, örf ve âdete müstenid olmaksızın bir hükmü isbat için şarii mübîn tarafından re'sen ve iptidaen varid olmuş ise bu nas ile amel olunur. bu nas; örf ve âdete tercih edilir, bunun hilâfına teessüs eden bir örf ve

âdete itibar olunamaz, belki bunları izale lâzım gelir. Dini islâmdaki ibadetlere, bir takım şeylerin haram olmasına, münakehat, vasiyet, veraset gibi hususlara dair olan naslar bu kabildendir.

Fakat bir nassı şer'i, vürudu zamanında carî olan bir örf ve âdetin hükmünü tesbit için varid olmuş ise o zaman bu örf ve âdetin tebdili halinde yeni teessüs eden müstahsen örf ve âdete itibar olunur, nassı şer'îye göre hüküm verilmez. Zira şarii hakimin muradı, o hususta mücerred örf ve âdete riayetin lüzumunu beyandan ibaret olmuş olur. Binaenaleyh ikinci örf ve âdet, birincinin yerine kaim olduğundan bu da şarii mübinin muradına münafi olmamış olur.

İşte Mecelledeki (zamanın tağayyürile ahkâmın tağayyüri inkâr olunamaz.) kaidei fıkhiyyesi de bu esasa dayanmaktadır. Yani: böyle bir örf ve âdete müstenid olan hükümler, tebeddül edebilir. Yoksa zamanın tebeddülile alelitlak hükümler tebeddül edemez. Şarii mübînin muradına, tasrihine münafi olan bir örf ve âdet, gayri meşru olacağımdan. onunla nasıl amel edilerek şer'î naslar terk edilebilir?. O halde nususun mahiyeti kudsiyesi mahfuz kalmış olabilir mi?. (Kavaidi fıkhiyye kısmına da müracaat!)

Fakat şeriati islâmiye, bir çok muamelâtta örf ve âdete büyük bir kıymet vermiş ve meşru bir örf ve âdetin cereyanına tâbi olmamızı tecviz buyurmuş olduğundan islâm hukuku bakımından büyük bir faaliyet ve tatbik sahası açık bulunmuştur. Bu cihetle zaman zaman tebeddül edecek bir kısım örflere, âdetlere göre yeni yeni hükümler verilebilmesi imkânı, islâm hukukunda mevcut bulunmaktadır.

Maslahatların nevileri ve hükümleri :

506 — : Maslahat, salâha ve hayra vesile olan keyfiyettir ki, mukabili mefsedettir.

Şeriati islâmiye, esasen maslahatları nazara almış, yüksek hükümleri ona göre müesses bulunmuştur. Bir maslahatın şer'an makbul, muteber olması için başlıca dört şart vardır:

Birincisi: bir şeyin bir hususta maslahat teşkil ettiği, kat'î surette malûm olmalıdır, ihtimal kâfi değildir.

İkincisi : bir şey, bir maslahatı mutebere sayılabilmek için umumî olmalıdır. Şahsî ve hususî menfaatler, maslahatlar, hükme medar olamaz.

Üçüncüsü : bir şey hakkındaki maslahat, mefsedetten hali veya melhuz mefsedete racih bulunmalıdır. Aksi takdirde mefsedeti def için maslahat terk edilir. Nitekim (def'i mefsedet, celbi menafiden evlâdır) kaidesi malûmdur.

Dördüncüsü : maslahat olduğu anlaşılan şey ile hükm edilebileceğine şer'î naslardan birinin küllî veya cüz'î bir surette delâleti bulun-

malıdır.Nususun red ettiği bir şey ise bir muteber maslahat olamaz.

İşte bu dört şartı cami olan bir maslahat, muteber bir maslahattır. Onunla amel olunabilir. Ve böyle bir maslahat, mahiyyetine, derecei lüzumuna göre muhtelif nevilere ayrılır. Nitekim: raiyye üzerine tasarruf, maslahata menuttur.) kaidesi de maslahatların nazara alınacağını göstermektedir.

507 — : Maslahatlar, dinî ve dünyevî nevilerine ayrıldığı gibi maslahatı mutebere, maslahatı mürsele, maslahatı merdude nevilerine de ayrılır. Diğer bir itibar ile de maslahatı zaruriye, maslahatı haciyye, maslahatı tahsiniyye nevilerine ayrılmıştır.

508 — : Maslahatı diniyye; zihnî hurafelerden, bâtıl fikirlerden kurtaran; fikri tenmiye, nefsi tezkiye, ahlâkı tehzib ve terbiye ederek, ruhu güzel itikatlar ile, güzel ameller ile tezyin ve tekmil eylemek keyfiyetidir. Bu gayeye vusul için vücudüne lüzum görülen şeyler birer dinî maslahat demektir.

509 — : Maslahatı dünyeviyye; dünya işlerinin intizamını temine hâdim, bir takım muzir şeylerin meydana gelmesine mani, ictimaî hayatın refah ve saadetine vesile olan herhangi bir şeydir.

510 — : Maslahatı mutebere; şer'i şerifin bir hükmü vaz ve isbat hususunda itibar ettiği illet ve maslahattır. Meselâ: şarii mübîn, aklın, malın, haysiyetin muhafazası için şarabı haram kılmıştır. Ayni maslahat, sair müskiratın haram kılınmasında da mevcuttur. Binaenaleyh sair müskiratın haram olması da bir maslahatı mutebere icabidir.

Cumhuri fukahaya göre maslahatı mutebere, kıyası celîye racidir. Çünkü kıyası celî, msalahatı mutebere ile istidlâlin bazı nevilerini muhtevidir.

Bir maslahatın muteber olması için ona usuli şer'iyyeden biri, küllî veya cüz'î bir surette delâlet eder olmalıdır. Böyle bir maslahat ise umum müctehidlerce makbuldür. Hattâ kıyasa kail olmayan fukahayı zahiriyye de bunu kabul etmişlerdir.

551 — : Maslahatı mürsele; şer'i şerif tarafından ne itibar ve ne de ibtal ve ilga edildiği malûm olmayan maslahattır. Meselâ: sirkatle maznun olan bir şahsın cürmünü itiraf etmesi için döğülmesi bir maslahatı mürsele meselesidir.

Maslahatı mürselenin hükme medar olup olmaması hususunda müctehidlerin ihtilâfı vardır. İmam Mâlike göre maslahatı mürsele de kıyas gibi bir delîli şer'îdir. Maamafih Mâlikîlerden bir kısmı, bunu kabul etmemektedirler.

Bu maslahatın medarı hükm olmasına Hanefî ve Şafiî fukahası da kail değildirler.

Usul ulemasından bir kısmı diyor ki: maslahatı mürsele, ibadetlerde ihticaca salih bir delil değildir. Çünkü ibadetler, şarii mübinin hakkı olduğundan onlarda maslahat ciheti nazara alınamaz. Fakat bu maslahat, halk arasında carî olan akidlerde, muamelelerde ihticaca salih bir hücceti şer'iyye olabilir. Zira bunlarda nâsın maslahat ve ihtiyacını nazara almak lâzımdır. Hattâ deniliyor ki, fukahayı hanefiyye, bu gibi maslahatlarla ihticaca «istihsan» adını vermişlerdir. Çünkü istihsan: (kıyası bırakarak nasa daha muvafık olanı iltizam etmek) den ibarettir. Maamafih bu istihsandan maksat, bir kıyası hafîdir veya kıyasa muhalif olan herhangi bir delîl demektir. Binaenaleyh bu, bir maslahatı mürsele değil, bir maslahatı mutebere, bir maslahatı zaruriye meselesi olmalıdır.

Maslahatı mürseleyi müdafaa edenlerden bazıları, bu unvan altında masalihi merdudeyi, sırf şahsî bir menfaat mülâhazasile tervice cüret etmiş olabilirler. Bu hususda mütebassır bulunmak lâzımdır.

(İstihsan) için kıyas bahsine müracaat!

512 — : Maslahatı merdude; şer'i şerifin kabul etmeyip iptal ettiği maslahattır. Şer'î hükümlere muhalif olan herhangi maslahat, haddi zatında bir maslahat değil, bir mefsedettir. Sathî bir nazarla değil, dakik bir nazarla mülâhaza edilirse bu hakikat, tebarüz eder.

Meselâ: ramazanı şerif orucunu kasden bilâ maziret bozan kimseye keffaret olarak evvelâ rakabe azad etmek lâzım gelir. Buna kadir olmazsa muttasıl iki ay veya altmış gün oruç tutmak icab eder, buna muktedir olmayınca altmış fakiri it'am etmesi lâzım gelir.

Vaktile Endülüs hükümdarlarından «Abdurrahman Mürteza» böyle bir harekette bulunmuş, fukahadan «Yahya ibni Yahya» da bir hükümdar için bir köle veya cariye azad etmek güç gelmiyeceğini ve binaenaleyh zecr için onun hakkında iki ay oruç tutmanın maslahata muvafık olacağını nazara alarak böyle iki ay oruçla keffarette bulunmasına fetva vermiştir. İşte bu, nassa karşı maslahat ile amel demektir ki, asla tecviz edilemez. Şöyle ki:

Evvelâ : bu fetva, keffareti savm hakkındaki sarih nassa muhaliftir. Bu hususta melhuz maslahatın butlanına nassı kur'anî delâlet etmektedir. Artık bu, hakikî bir maslahat sayılamaz.

Saniyen şarii hakîmin keffaretle istihdaf ettiği hikmet ve maslahat, yalnız bir inzicar keyfiyeti midir?. Bunda insaniyete daha faideli, daha büyük bir maslahat yok mudur??. Bir rakiki bu vesile ile azad edip hürriyetine kavuşturmak, onu ihya etmek, ve bütün insaniyete hizmet etmek demektir. Artık şüphe yok ki, bundaki maslahat, bir şahsın orucunu bozmaktan inzicarındaki maslahattan daha büyüktür. Binaenaleyh yalnız bir inzicar maslahatına mebni verilen fetva; hem nassa

muhalif; hem de daha büyük bir maslahatı müfevvit olduğundan doğru olamaz.

Salisen : şarii alîm, hâşâ gafil midir ki, tabakatı beşeriyenin ahvaline göre ahkâmı vaz ve tayin etmemiş olsun?. Eğer keffaretle yalnız inzicar maslahatı murad olsaydı, rakabe azad etmekle münzecir olamıyacak bir halde bulunanların keffaretlerini oruç tutmakla yapmalarını emr ederdi.

Rabian : nas mukabilinde böyle bir ictihada kıyam edilirse artık nasların ne kıymeti kalır?. Artık : (ومن لم يحكم بما انزل الله ...) hitabı tehdidi kimlere teveccüh eder?. Bir çok kimseler, kendi muhakemelerine mağlûp olarak maslahatı, şer'î şerifin vaz ve tayin ettiği ahkâm haricinde görmez mi?. Bunun neticesinde de bu ahkâm, birer müsemmasız isimden ibaret kalmaz mı?.

Binaenaleyh ya böyle bir fetva verilmemiştir. Veya bu fetva, başka bir maslahatı mutebereye, başka şer'î bir sebebe müstenit bulunmuştur. İhtimal ki o hükümdarın meşru bir mala malikiyeti kabul edilmemiş, bu cihetle oruçla keffarette bulunmasına fetva verilmiş, fakat hükümdarı igzab edip bir fitneye sebebiyet verilmemesi için inzicar keyfiyeti ileri sürülmüştür.

Velhasıl : nususı sariha hilâfına melhuz olan herhangi bir maslahat, yine şer'î şerifin tecviz edeceği bir zaruret, bir maslahatı mutebere mahiyetinde bulunmadıkça medarı amel olamaz. Çünkü şarii mübin; âlimdir, hakîmdir, halkın maslahatlarına aleddevam kâfi olmıyacak şeyler ile aleddevam amel edilmesi için emir vermiş değildir. Zamanın tebeddülile tebeddül edecek şeylerin hükümlerini ya örf ve âdetin cereyanına terk etmiş veya onlar hakkında istisnaî hükümler vaz eylemiş veya onların hakkında sarih bir hüküm tayin etmeyip onları müctehidlerin ictihadlarına tâbi kılmıştır.

513 — : Maslahatı zaruriyye; nefsi, nesli, malı, aklı ve dini hıfz ve siyanet maslahatıdır. Bu beş şeye «zaruriyyat» ve «mesalihi zaruriyye» denir. Bu beş maslahatı temin içindir ki, şeriati islâmiyye bir çok hükümleri muhtevi bulunmuştur. Kısas, hudud, tazminat, ta'zirat hükümleri bu cümledendir.

Fenarî merhumun beyanına göre maslahatı zaruriye, her dini ilâhîde, yani : her şeriati ilâhiyede hıfzı mültezem bulunmuş olan maslahattır.

514 — : Maslahatı haciyye; nâsın zaruret derecesine varmayan ihtiyaçları dolayısiyle olan maslahattır. Şer'i şerif, bu gibi maslahatlardan dolayı bir çok müsaadeleri ihtiva etmektedir. Muamelâtta istisnaın, müzaraaanın, müteaddit şirketlerin, beyi bilvefanın cevazı bütün bu maslahattan dolayıdır.

515 — : Maslahatı tahsiniyye; bir zaruret veya ihtiyactan dolayı olmayıp mücerred en güzeli, en münasibi ihtiyar kabilinden olan, bir hükmün vücudünü ademine tercih eden maslahattır. Bazı hayvanatın, bilhassa haşaratın yiyilmesindeki hürmet, bu cümledendir. (ويحرم الخبائث) kavli şerifi de bu kabil maslahatlara riayetin lüzumuna delâlet etmektedir.

Şer'î hükümlerin eshabı ve hikemi teşriiyyesi :

515 — : İtikadata, ibadata, ukubata ve muamelâta ait olan şer'î hükümlerin birer sebebi, birer hikmeti teşriiyyesi vardır. Bunlara dair yazılmış müstakil eserler mevcuttur. Usulü fıkıh ilmi de bu esbabdan, bu hikemi teşriiyyeden bahsetmektedir. Ezcümle Fenarî merhumun (Fusulülbedaî) inde bu hususa dair (Esbabüşşeraî) unvanile bir bahisi mahsus vardır.

Şöyle ki: şer'î hükümlerden, meselelerden her birinin istinad ettiği bir sebep vardır. Vakıâ ahkâmı şeriyye, yalnız icabı ilâhi ile sabittir. Bunda başkalarının tesiri yoktur. Fakat bu hükümler hakkındaki icabı ilâhî, sarihan olabileceği gibi delâleten de olabilir. Bu halde biz bu hükümlere şer'î sebeplerin, delillerin delâletile muttali oluruz.

Evet.. şüphe yok ki şer'î hükümlerin şarii, ancak Allahütealâdır. Ancak bu hükümleri zahiren bir takım sebeplere izafe etmiş, bu hükümleri o sebepler üzerine müretteb kılmıştır. Bu da bir lûtfu ilâhîdir, mükellefler hakkında kolaylık göstermek hikmetine müstenittir.

Velhâsıl: Sebepler, birer emare ve alâmettir. Bizim şer'î hükümleri, vazifeleri bilmemize, onları matlûp vakitlerde eda edebilmemize yardımı etmektedirler. Yoksa bunlar, o hükümlerde müessir, onların vücubünü bizzat müstelzim değildirler.

Sonra bu şer'î hükümlerden her birinin meşruiyetinde bir hikmet, bir maslahat vardır ki bunların bir kısmı zâhir, bir kısmı da bir mülâhaza neticesinde tecellî eder. Daha bir kısmınıdaancak şarii mübîn bilir.

Bu sebepere, hikmetlere (esbabı şeraî), (hikemi şeraî) ve (hikemi teşriiye) adı verilmiştir.

Bu hikmetler, maslahatlarda şer'î hükümlerin nefisleri için değil, meşruiyetleri için birer sebebi gaî mesabesinde bulunmaktadırlar. Bunlara kısmen işaret edeceğiz.

516 — : İtikatlara müteallik hükümlerin esbabı, bizim, varlığımızdır, ve bizleri muhit olup hâlikımızın varlığına şahadet eden mükevvenatın varlığıdır.

Şöyle ki: itikada vesaireye ait eshabı zâhirenin bir kısmı; nas ile, icma ile sabittir. Meselâ: Alahütealâya iman için, yani: onun vücudünü,

vahdaniyetini vesair sıfatlarını tasdik ve ikrar için içinde yaşadığımız bu âlemin hudusü, adem ile mesbuk olması, bir sebebdir. Binaenaleyh o hâlıkı zîşana iman etmek, her akıllı kimse için bir vazifedir. Hattâ mümeyyiz bir çocuğun bile imanı sahihtir. Çünkü bu imanın sebebi olan âfak ve enfüs, mevcuddur, mütehakkiktir. Bu îmânın rükünleri olan tasdik ve ikrar da mevcut bulunmuştur.

Vâkıâ bir mümeyyiz çocuk, hakkında. henüz teklif bulunmadığı için iman ile muhatab değildir. Fakat kendisi nazar ve teemmüle müstait olduğu için vuku bulacak imanı şer'an muteberdir.

İtikatlara ait hükümlerin hikem ve mesalihine gelince bunlar da dini hakkı hıfz etmek, dünyada da, ahirette de selâmete, ebedî saadete nail omlaktır. Dünya hayatındaki selâmet ve saadet: (فاذا قالوها عصموا منى دمائهم و اموالهم) hadisi şerifinden münfehim olmaktadır. Şöyle ki: bir şahıs, bir kavm, kelimei şahadeti söyliyerek islâmiyeti kabul etti mi canı da, malı da müslümanlar arasında masum bir halde bulunur, islâm camiasına dahil olur. Müslümanların himayesini, uhuvvetini ihraz eder.

Ahıret hayatındaki saadete gelince: bir mümin; ahırette cennete girer, rüyetullaha nail olur. Artık bundan yüksek bir saadet mi olur? Bir mümin, dünyadaki bazı günahlarından dolayı ahırette muazzeb olsa da bu, binnisbe hafiftir, müebbed değildir. Ve bazı günahkâr müminler hakkında afvı ilâhînîn tecellisi de me'muldür. İşte bunlar, bütün güzel itikatların birer hikmeti, birer faidei ebediyyesi bulunmuştur.

517 — : İbadetlerin esbabına gelince bunlardan namazların sebebi muayyen vakitlerdir. Zekâtın sebebi, nisab mikdarı mala malikiyettir. Orucun sebebi, ya ramazanı şerif günlerinden herhangi biridir veya ramazanı şerif ayına kavuşmaktır. Haccın sebebi, Kâbei Muazzamanın varlığıdır. Vakit ise cevazı edasının şartıdır, istitaat de vücubi edasının şartıdır. Cihadın sebebi de düşmanın mevcudiyeti, fitnenin, hayatı islâmiyeye sui kasdin melhuziyetidri. Bunların hikemi şer'iyyesi de kısmen şunlardır.

(1) Namazın başlıea hikmetleri Allahütealâya tâzim, nimetlerine şükür ve uhrevî sevaba nailiyettir. Namaz vasıtasile Haktealâ hazretlerine ikbal ile tâzimat arz edilmiş olur. Mâsivadan kavlen, fîlen, zâhiren ve bâtınen ırâz ile Hakka teveccüh edilmiş olur. Namaz, müminlerin miracıdır, bir müminin manevî kurbiyyete nailiyeti bu vesile ile kabil olabilir. Bunun maddî, sıhhî menfaatleri de malûmdur.

(2) : Zekâtın şer'î hikmetleri de günahlardan temizlenmek, Hak Tealânın zatı akdesinemânen kurbiyet peyda etmektir, fakirlerin ihtiyaçlarını azaltmaya çalışmakla onların kalblerini tatyib, muhabbetlerini celb eylemektir, mal ve servetin bereketini temine muvaffak olmak, kalbi cimrilik reziletinden, dünyaya düşkünlük hassasetinden berî kılmaktır. Bu-

nun neticesinde de insan, cud ve kerem ile, muhabbeti ilâhiye ile, mahlûku hüdaya şefkat ve merhamet hissile muttasıf olmuş olur.

Zekât, nimetin bir şükrânesidir. Şükr ise nimetin artmasına vesiledir. Netikem bir âyeti kerimede : (لئن شكرتم لازيدنكم) = eğer şükr ederseniz elbette nimetlerinizi arttırırım) buyurulmuştur. Bir hadisi şerifte de : (اللهم عجل لمنفق خلفا و لممسك تلفا) = İlâhi! infak edene helefi, imsak edene de telefi tâcil buyur) diye varid olmuştur.

(3) : Orucun hikmetlerine gelince: oruç, mutedil bir riyazettir, insanın nefsi emmaresini kahra, batınını tasfiyeye vesiledir. Oruç sayesinde kalb, ilâhî hikmetlerin nüzulüne mahal olmaya salih bir hâle gelir. Oruç tutan, yemek ve içmekten münezzeh olan Haktealânın ahlâkile tahallûk etmiş olur. Oruç, riya şâibesinden berîdir. Çünkü buna başkası muttali olamaz. Binaenaleyh bunun sevabı da o nisbette ziyadedir. Orucun sıhhî bakımdan faideleri de malûmdur.

(4) : Haccın meşruiyetindeki hikmetler de pek çoktur. Ezcümle hac; islâmın izzetini, müslümanların birliğini, kardeşliğini izhara vesiledir. Her taraftan gelip toplanmış olan müslümanlar, birbirinden çok istifade edebilirler. Hac, en faideli, kudsî bir seyyahattir. Orada toplanmış, dünya libasından soyulmuş, beyaz ihramlara bürünmüş olan muazzam bir kütle, haşri ekberden bir nümune teşkil eder. Hacda nefsi öldürme vardır. Her hacı, ehlinden, ünsiyet etmiş olduğu kimselerden ayrılmış, huzuzatını, şehevatını bırakmış, badiyeye girerek kendisini bir takım melhuz tehlikelere atmış fedakâr bir müslümandır. Arafat, arasattan bir nümunedir. Heceri Esadi istilâm da yevmi misaktaki ahdi tecdid demektir. Hac âleminde « موتوا قبل ان تموتوا » = ölmenizden evvel ölünüz» sırrı tecellî eder. Bu ihtiyarı mevt sebebile de insan için bir hayatı tayyibe yüz gösterir, bir ruhî şehamet tecellîeder, bînihaye eltafı ilâhiyeye nailiyet husule gelir.

(5) : Cihadın hikmeti teşriiyesine gelince : cihad; kelimetullahı îlâya, islâm varlığını muhafazaya, enbiyaı izamın bi'setlerindeki gayeyi tahkike vesiledir ki o da kulları hak yoluna dâvet, âlemi fesaddan tahliye, nâsı ebedî şekavete sebep olan küfürden tahlis etmektir.

Cihadda hakkın düşmanlarını ta'zip, Allahın dostlarının sinelerini tehzip vardır. Vakıâ cihadda ibadî tâzip, bilâdî tahrib ciheti vardır. Fakat racih bir maslahatı mutazammın olduğu için meşru bulunmuştur. Her işin hükmü, kıymeti, neticelerine, âkibetlerine göredir.Hızır aleyhisselâmın bir takım fakirlere ait bir sefineyi rahnedar etmesi, hasta bir şahsın acı bir ilâç içmesi, bütün birer âkibeti haseneye müstenittir.

İlâhî nimetlerle dolu bir âlemin ebedî hayat ve saadetine kavuşmak için de fanî hayatı hak yolunda feda etmek ciheti iltizam olunur. Bir gâzi

her halde iki güzellikten, iki nimetten birile mahzuz olur. Bu, ya ganimetle sevaba nailiyettir veya ülül'elbabın gıpta edecekleri şahadettir.

İmam Ali, radıyallahü tealâ anh demiştir ki : «Ölüm her halde mütehakkıktır, artık ölümün Allah yolunda olması ehaktır, evlâdır.»

Hâsılı, yurdunu, mukaddesatını müdafaa için cihad meydanına atılan bir müminin hayatı da, mematı da gıptalara şayandır.

518 — : Kısas, hudud, kefaretler gibi cezaların, zâcirlerin, esbabı ve hikemi teşriiyesi de tafsile tâbidir. Şöyle ki:

Kısasın sebebi haksız yere amden katildir. Hadlerin sebebleri, müskiratı istimal, gayri meşru mukarenet, afif kimselere kazf, başkasının malını sirkat, yemine ademi riayet gibi şeylerdir. Bunların meşruiyetindeki hikmetler, maslahatlar ise şu vecihle hülâsa edilebilir:

(1) : Kısasın meşruiyeti, hayatı idame içindir. Çünkü : (ولكم في القصاص حيوة = sizin için kısasta bir hayat vardır) nazmı celili mantukunca kısas, cemiyetin hayatını vikayeye vesiledir. Bu hususta şerif ile hasis arasında fark yoktur. Çünkü hepsi de kullukta, insanlıkta müttesavidirler. Maamafih iki şahıs bulunamaz ki aralarında vasfen tefavüt bulunmasın, eğer bu cihet nazarı itibara alınacak olsa kısas, müteazzir olur, fitne temadî eder. Kısas ise zulmen katil suretile parlıyan bir fitneyi teskin için maşru kılınmıştır. Kısas korkusu, mütecasirleri katle cür'etten men edeceği cihetle şahsî hayatı da sıyanete medardır, adaletin tecellisine hâdimdir.

(2) : Haddi şürbün meşruiyeti, aklı muvakkaten olsun selb eden haram içkilerden vikaye hikmetine mübtenidir. Dini islâm, akıl ve irfan üzerine müesses ilâhî bir dindir. Peygamberimizin en büyük mucizesi de bir mucizei akliyye olan Kur'anı Mübîndir. Kur'anıâzîm ise bir esrar ve ahkâm hazinesidir, ulemayi ümmet, bundan aleddevam ahkâm ve esrar istinbat etmektedirler. Binaenaleyh ümeti islâmiyye, aklı setr ederek bu gibi mealîyi tefekküre velev muvakkaten mâni olan şeylerden memnu bulunmuşlardır. Tâ ki daima akıl ve hikmet dairesinde hareket etsinler, daima dinlerinin mehasin ve mekârimini tefekkür edebilecek bir halde bulunsunlar. Bu cihetle sair ümmetlerden daha ziyade muhtaç bulunmuşlardır ki, bu da haklarında bir imtiyazı mahsustur.

Müskirat, hayata, servete, nizamı âmmeye muzirdir. Müskiratın bidayeti islâmda hemen haram olmayıp da bir müddet sonra tahrim edilmesi, müşkiratın fenalığını ümmeti merhumenin muayene ederek bunların, tahrim buyurulmasındaki lûtf ve keremi güzelce anlıyabilmeleri hikmetine müstenit bulunmuştur. Maamafih mutad bir şeyi defaten mende ademi inkiyat ihtimali mevcut olduğundan bunun tedricî surette men'i de hikmet muktezasından bulunmuştur.

(3) : Haddi zina, haddi kazf, haddi sirkatin meşruiyetlerindeki hik-

metlerde şahısların ve cemiyetlerin nezahetini muhafaza, şerefini vikaye, hayatını, emvalini sıyanet gibi şeylerdir. Filhakika haddi zina, nesebi, iffeti muhafazaya hâdimdir. Haddi kazf, nassın ırzını, şerefini korumaya vesiledir. Haddi sirkat, halkın malını, servetini tecavüzden vikayeye sebebdir. Bunlar ise zaruriyyati hayatiyyedendir, bunları her vecihle sıyanet ve himaye elzemdir.

(4) Keffaretlere gelince bunlar, ibadetle ukubet cihetini cami bulunmaktadırlar. Bunlardan her birinin hikmeti meşruiyeti de pek mühimdir. Keffareti savm, keffareti zihar, keffareti yemin, keffareti katl vesairenin kendilerine mahsus nice faideleri vardır. Ezcümle bunlar, günahları setr ederek sevaba vesile olur. Bunlar, nefse, dine tecavüzden insanı zecr eder.

Meselâ : hata yolile öldürülen bir müslimin veya bir zimmînin diyeti verilmekle bu yüzden husule gelen bir zarar mümkün mertebe telâfi edilmiş olur. Ve bundan dolayı keffaret olarak bir rakabe azad edilmekle de ifna edilen bir nefs mukabilinde bir mümin köle veya cariye manen ihya edilmiş olur ki, bu da islâmiyetin hürriyeti beşeriyeye ne kadar kıymet verdiğini gösterir.

Rakabe azad etmekten âciz olan kimse ise bir nefsi mümine karşılık olmak üzere kendisinin aduvvullah olan nefsini mânen öldürmek için iki ay muttasıl surette oruç tutar. Hataen katildeki cinayet, pek çirkin olduğu gibi bunda keffaret olmak üzere fukaraya taam itam edilmesi kâfi görülmemiştir. Sair keffaretler ise bunun hilâfınadır.

519 — : Muamelâta gelince bunların başlıcaları : münakehat, mufarekat, ı'tak, ıstıyad, zebhı hayvanat, mübayaat, icare, şirket, müzarea, müsakat, suların taksimi,vekâlet, kefalet, havale, emanet, hibe, vasiyet, îsa, vakıf, muhasemat, şahadet, musaleha, kaza, irs gibi şeylerdir. Bunlardan her birinin bir sebebi vardır. İnsaniyet âleminin mukadder olan güne kadar bir intizam dairesinde devamını temin, bir şeye meşru surette malikiyyet bu esbab cümlesindendir. Bunlardan her birinin meşruiyetindeki hikmete gelince bunlara da icmalen işaret edeceğiz. Şöyle ki:

(1) : Münakehatın hikmeti meşruiyeti, insan nevinin mukadder güne kadar bekasına ve bu suretle insanlık âleminin devamına hizmet etmektir. Nikâh, Hazreti Âdemden mevrus bir sünneti asliyyedir, bir çok dinî ve dünyevî maslahatları mutazammındır. Bu cihetle nikâh, ibadet mânâsını müştemil ve nafile ibadetle iştigalden efdaldir. Nikâh, beşerî tabiatlerdeki şehvanî temayüllerin gayri meşru neticeler vermesine mânidir. Neseb ve sıhriyyet, birer nimettir. Bu cihetle Hak Tealâ bunları imtinan makamında beyan buyurmuştur. Bu nimetler ise nikâh sayesinde tahakkuk eder.

Resulü Ekrem Efendimiz, nikâha tergib buyurmuştur. Ümmeti merhumesinin artmasına vesile olacağı cihetle pek memduhdur. Maa-

latın şeraitini câmi olmıyan kimseler hakkında nikâh bazan mekruh ve bazan haram olur.

(2) Mufarakatın hikmeti teşriiyyesi de görülen bir lüzuma mebni nikâh rabıtasını talâk ile, fesh ile bertaraf ederek dinî ve dünyevî mahzurlardan halâs olmaktır. Nikâh bağlılığını izale etmek bir mufarakat hâdisesidir ki bu, haddi zatında menhiyyün anhdir. Fakat bazan nikâhtan beklenilen maslahatlar hâsıl olamaz. Zevc ile zevce arasında vücudü matlûp olan imtizaç ve istinasdan eser görülemez. O halde mufaarakat, bir halâs çaresi olur, her iki tarafa yeni bir hayat verir.

(3) İ'takın meşruiyeti de insaniyete hizmet, sevaba nailiyyet hikmetine müstenittir. İnsanlar, esasen hür olarak yaratılmışlardır. Ancak küfrün bir cezası olmak üzere rık, esaret tecviz edilmiştir. Küfür, rıkkın sebebidir. Bu rıkkın devamı için sebebinin devamı lâzım gelmediğinden bir rakik, bilâhare müslüman olduktan sonra da rakik olarak kalır. Çünkü hükmün bakası, sebebinin bakasından müstağnîdir. İşte bu rık, bir manevî zaftır, insan bu yüzden kudreti şer'iyyesini gaib eder, velâyette, tasarrufatta, istiklâl gibi salâhiyetlerden mahrum kalır, bir nevi cemadata mülhak, ibtizale maruz bulunmuş olur. İ'tak ise böyle bir insanı bu mezelletten kurtarır, onu hürriyete kavuşturur, ona kuvvet verir, onu insanî haklardan tamamen müstefit eder. Şeriati islâmiyede hürriyet matlûp olduğundan köleleri, cariyeleri azad etmek taatten sayılır, bu hususta bir takım hükümler ve dinî tergibler mevcuttur.

(4) : Istıyadın hikmeti meşruiyeti, âmmenin refahına hizmettir. Çünkü ıstıyad = avcılık da bir rızk yoludur. Hak Tealâ Hazretleri bir takım hayvanatı insanlara bir gıda olmak içinyaratmıştır. Avcılık yapan kimse, nâsın mallarına göz dikmekten berî, itisaf küduretinden müteberri bir surette rızkını temine çalışmış olur. Ancak bir kısım nâb = azı dişi ve mıhleb = yırtıcı pençe sahibi olan hayvanlar, haram bulunmuştur. Bunların etleri yiyilemez. Çünkü bu hayvanların tabiatlerinde zulm ve eziyet vermek hasleti vardır. Bu haslet ise bir manevî pisliktir ki, bu hayvanların etlerini yiyecek kimsenin tab'ına sirayet eder. Bunun içindir ki peygamber efendimiz : (لا ترضعوا أولادكم بلبن الحمقاء فإن اللبن يؤثر) buyurmuştur. Yâni: çocuklarınızı ahmak kadınların sütlerile emzirtmeyiniz, çünkü süt, tesir eder. Nitekim: «ameller, haram ve habis lokmanın fesadile fâsid olur» diye de hükm edilmiştir.

Deniliyor ki : lokma, amelin mayasıdır. Lokma hayırlı olursa amel de hayırlı olur. Bilâkis lokma şerli olursa amel de şerli olur. Haramdan başka değil, ma'siyete hâsıl olur. Halâlden de ancak hayır husule gelir. Âdeti ilâhiyye böyle carîdir. Ezcümle haram olan doğan etini yimekten kibr ve izaâ vücude gelir. Hınzir etini yimekten son derece hırs,

hasaset, kılleti gayret ileri gelir, ehlî merkeb etini yemekten de belâdet, sui edeb tevellüt eder. İşte bazı şeylerin hürmeti, bu gibi hikmetlere mebnîdir.

(5) Hayvanatın kesilmesindeki hikmeti şer'iyye de, onları temiz olmıyan maddelerden tathir vesairedir. Hayvanların hayatını boğazlamak suretile gidermek, en az bir say ile kabil olur. Bununla hayvanın eczası temiz olmıyan kanlardan tathir edilmiş bulunur.

Hayvanları Allahü Tealânın mübarek ismine mukarin bir halde boğazlamakla da kendi mabutlarını zikr eden gayri müslimlere muhalefet edilmiş, Hak Tealânın mukaddes ismile feyz ve bereket husule gelmiş olur.

Kurban zebhinde ise bir ziyafetullah mânâsı vardır. Bu kurban etinin üçte birini ahibbaya hibe, üçte birini de fakirlere tasadduk, mütebaki üçte birini de kendi nefsi ve ailesi için imsâk etmek mendubdur.

Kurban kesmek, bir kurbettir, ümmeti islâmiyye hakkında bir kerametmettir, sevaba vesiledir.

(6) : Mübayaat = alım satım, içtimaî hayatın ihtiyaçlarını tehvin hikmetini mutazammındır. Bey' ve şira, icrayı sanat, maaş ve mead işlerini tanzime hadimdir. Çünkü ticaretle, kesb ile beldeler imar edilir. İbadullaha mukadder olan rıkzları kavuşur, tâcirler, Allahın âmilleri sayılmıştır. Ticaretle Allah Tealânın fazlı taleb olunur. Bu sayede güzelce yaşayış temin edilir.

Kesb, enbiyayı izamın sünnetidir. Her peygamber bir kesb tarikine salik olmuştur. Ancak riba gibi nizaa müeddî, adl ve ihsana münafî olan bazı muameleler haramdır. Bunlar, Hakkullahtan dolayı memnudur. Âkidler, razı olsalar da bunlar halâl olmaz. Riba, gasbdan, sirkatten daha çirkindir. Çünkü ribada Allah Taalâya karşı adaletten udul suretile bir muaraza vardır.

Bunun içindir ki, ribaya sapanlar hakkında : (فأذنوا بحرب من الله ورسوله) buyurulmuştur. Yani: yok, eğer ribayı bilip de terk etmezseniz, size karşı Allah ile peygamberi tarafından bir harb vuku bulacağı malûmunuz olsun. Ne büyük tehdit!.

(7) : İcareye gelince bunda da bir takım ihtiyaçlardan kolaylıkla kurtulmak maslahatı vardır. Her kimse eve, dükkâna ve emsaline malik olamaz ve her kimse servetini ticaretle tenmiye edemez. Binaenalyh bazı servet sahipleri icareye vermek üzere akar ve emlâk tedarik ederler. Akar ve emlâke muhtaç olan bir kısım kimseler de isticar suretile bu ihtiyaçlarını bertaraf ederler. Velhâsıl: icare muamelesinden hem mûcir, hem de müstecir olanlar müstefit olurlar.

(8) : Şirketlerin hikmeti teşriiyesi de, cemiyet hayatının refah ve sühulet içinde inkişafıdır. Malûmdur ki bazı kimseler, kendi başlarına bazı işleri görmeğe kadir olamazlar, bazı küçük sermayeler de büyük işleri başarmaya kifayet etmez. Bu cihetle başkalarile mesaî teşrikine ve küçük sermayeleri birleştirmeğe ihtiyaç görülür. İşte şirketlerle bu ihtiyaçlar temin edilir. İktisadî inkişaflar vücude gelir, medenî terakkiler tecellî eder. Elverir ki şerikler arasında samimî tesanüd ve istikamet bulunsun.

(9) : Müzaraanın, müsakatın; yani ekincilikle ve araziyi sulamakla, imar etmekle iştigalin hikmeti teşriiyesi de zâhirdir. Bunlarda da şirketlerdeki faideler, maslahatlar mevcuttur. Hak Tealâ Hazretleri, hayatımızın devamını bir takım gıdaî maddelerin vücuduna rabt etmiştir. Halbuki herkes, bunları bizzat istihsal edemez. Ve herkes, araziye, bostanlara, ağaçlıklara mâlik olamaz, bunları ıslaha, imara muktedir bulunamaz. Binaenaleyh bu hususta da karşılıklı mesaî ve teavün cereyanı, içtimaî hayatın icablarından bulunmuştur ki, insanlar bu sayede teshilâta, maişetlerini elde etmeğe muvaffak olurlar.

(10) : Bir kısmı suların taksimata tâbi tutulmasındaki hikmet ve maslahat da tevzii adeleyte riayet, içtimaî ihtiyaçları bir muntazam usul dairesinde temin gibi şeylerdir. Malûmdur ki hakkı şirbe dair bir takım hukikî meseleler vardır. Suların, münasib taksime tâbi tutulması bir adalet eseridir, âlemin nizam ve intizamına hâdimdir. Çünkü sular, haddi zatında mübah şeylerdir, eğer bir kısım ırmak vesaire suları birer münasib vecihle taksime tabi tutulmasa cemiyet efradı arasında nizaa müeddî olur, bir nice insanlar, topraklarını sulamak nimetinden mahrum kalır, ihtiyaçlarını istifaya kadir olamazlar.

(11) : Vekâletin meşruiyeti de içtimaî hayatın bir kısım hâcetlerini temin ve teshil hikmet ve maslahatına müstenittir. Çünkü herkes, kendi işini daima bizzat yapamaz, onun yolunu bilemez. Bir hakkın zuhuru veya bir maksadın husulü için çok kere vekâlete lüzum görülür. Elverir ki, vekîl, ehliyeti haiz, istikametle muttasıf bulunsun.

(12) : Kefaletin hikmeti şeriyyesi de medenî ve içtimaî hayata yardımdır. Kefalet, bir ihtiyaç, bir teavün neticesidir. Çünkü bir kısım medyunlara, müteahhitlere itimad edilmiyebilir. Kefalet ise bu itimadı temin, medenî muamelelerin emniyetle cereyanını teshil eder. Maamafih kefalette bulunan, mürüvvette, şefkat izharında, kardeşlik, insanlık hakkına riayette bulunmuş olur.

(13) : Havalenin hikmeti teşriiyesi de içtimaî hayata hizmettir. Havale, içtimaî bir ihtiyaç neticesidir. Bu sayede iktisadî hayatta bir inkişaf yüz gösterir. Maamafih havale, bir teavün eseridir. Bunda bir insanın zimmetini borcdan kurtarmak, onu mütalebe zilletinden halâs etmek gibi

güzel bir hizmet vardır. Bu yüzden mahzun, mükedder bir kalb, sevindirilmiş olur. Bir hadisi şerifte : «İnsanın kalbine sevinç bırakmak, mağfireti icab eden şeylerdendir.» diye buyurulmuştur. Bir rivayet de şöyle varid olmuştur: «Kul kabrinden kalktığı zaman kendisini ilk karşılıyacak şey, bir müslüman kardeşinin kalbine idhal etmiş olduğu sürur olacaktır ki, bu sürur, güzel yüzlü bir surette temessül ederek onu hayr ile müjdeleyecektir.»

(14) : Emanetlere riayetin hikmeti şeriyyesi de bedihîdir. Cemiyet arasında vedialar, âriyetler, lûkatalar, birer emanet olmak üzere tecavüzden masun bulunmak lâzım gelir. Bu, cemiyetin menfaati icablarındandır.

Emanetlere riayet edilmesi, şahsî haklara riayetin bir neticesidir. Emanetlere hıyanet edilmemesi, cemiyet arasında mukabil teavün ve tenasurun cereyanına hizmet eder, ihtiyaçları tehvine vesile olur. Emanetlere hiyanet eden bir cemiyet efradı arasında ise emniyetten, itimattan eser kalmaz. Şahsî haklar zayi olur, âmme menfaatleri muhtel olur, hayırhahlık yerine bedhahlık duygusu kaim olur.

Velhâsıl: emanetleri muhafazaya çalışmak bir vecibedir, bir mürüvvet ve insaniyyet eseridir. Emin olan kimse, Allah Tealâ ile kulları yanında sevimlidir. Bir hadisi şerifte: (Emanete riayet zenginliği, hiyanet de züğürtlüğü celb eder» buyurulmuştur. (ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها = şüphe yok ki Allah Tealâ, emanetleri müstehiklerine vermenizi size emreder) nazmı celili de emanetlere riayetin lüzumunu nâtıktır.

(15) : Hibenin meşruiyeti de beşeriyet âleminde mürüvvet ve ihsanın tecellisini, kalblerin, birbirine temayülünü temin hikmetini haizdir. Evet, hibe, bir mürüvvet eseridir, kalblerin tesanüdüne, birbirine temayülüne bir vesiledir. Nâsın hayırlısı, nasa, menfaat bahş olanıdır. Vâhib, Kerîm, rahim olan hallâkı zîşanın ahlâkile tahallûk etmek kemalini ihraza çalışmış olur.

Deniliyor ki : ihsan, kalbleri sayd eder. İnsan, abidülihsandır. Ebrarın cudunda ahrarın istirkakı vardır.

Resulü Ekrem Efendimiz : (تهادوا فان الهدية تذهب بالضغائن) buyurmuştur. Evet karşılıklı hediye verilmesi, kalblerdeki buğz ve adavet giderir, dostluğu kuvvetlendirir.

(16) : Vasiyyetin meşruiyyeti, hayattaki tefritleri, israfları, noksanları telâfi hikmet ve maslahatını mutazamınındır. İnsan, bir takım emeller ile mağrur olur, güzel ameller hususunda ise taksirden kurtulamaz, kendisine ârız olan bir hastalıktan dolayı hayattan mahrum kalacağından korkup mâfâtı telâfiye muvaffak olmak isteyince vasiyette bulunur. Eğer ölürse uhrevî maksadı tahakkuk eder, sıhhat bulursa mu-

hayyerdir, bu vasiyetten dönerek malını daha mühim maksatlarına sarf edebilir.

Vasiyet, enbiyayı izamın sünnetidir. Netikem bir âyeti kerimede (ووصى بها ابراهيم بنيه) = ve İbrahim oğullarına bu islâmiyyeti tavsiye eyledi) buyurulmuştur.

Vasiyette mekârimi ahlâk ile temerrün hasleti vardır. Vasiyet de vakıf gibi bir sadakai cariye mahiyetinde olabilir.

Bazı vasiyetler, farzdır: borçları, keffaretleri eda ve kaza etmek hususundaki vasiyetler gibi. Bazı vasiyetler de nâfiledir, bir malı bir hayırlı mevzie vasiyet gibi. Evlâd ve ahibbaya hak üzere sebat etmelerini vasiyet ve tavsiye de bu kabildendir.

(17) : İsânın = birini vasi tayin etmenin hikmeti meşruiyeti de bir vecibeyi ifa veya bir insanî vazifeyi icra etmek gibi şeylerdir. Bir kimsenin kendi yerine emîn bir zatı ikame etmesi vefatından sonra görülecek bir takım işleri böyle bir zata havale eylemesi bir kiyaset eseridir bir şefkat nişanesidir. Vasi olacak zatın bir isâyı kabul etmesi de kardeşlik. dosluk hukukuna riayet, hüsnü ahde vefa, lûtf ve ihsan ile ittisaf alâmetidir.

(18) : Vakfın meşruiyetindeki hikmet ve maslahat da diyanet ve insaniyete daimî bir halde hizmet etmektir. Vakıflar, islâm milletinin müşterek ve manevî servetini teşkir eder. Vakıflar sayesinde bir takım servetler, âmme menfaatine tahsis edilmiş, bu servetlerin meşru suretle devamı, tenmiyesi emniyet altına alınmış olur. Vakıflar, vasiyetlerden efdal birer sadakai cariyedir ki vâkıflarının amel defterlerine vefatlarından sonra da sevab yazılıp durmasına vesile olur.

(19) : Muhasematın = dâvada bulunmanın meşruiyeti de bir takım meşru hakların zuhurunu, muhafazasını temin gibi maslahatlara, hikmetlere müstenittir. Başkalarına zulm eden, başkalarının haklarına riayetkâr olmıyan kimseler aleyhine açılan bir dâva, o kimseleri çok kere hakkı kabule ilca ederek kendilerini sahatı ilâhiye hedef olmaktan kurtarır ve cemiyet arasında ferdî münazaaların, adavetlerin zuhuruna mani olur.

Maamafih bazı hususlarda dâvadan sarfı nazar etmek, bir hakkı mütecavizine halâl kılmak, kardeşlik hakkına riayet ve şerefi, mürveti sıyanet bakımından evlâ bulunur. Ancak hak sihibi, hakkına tecavüz eden şahsı ziyade husumette bulunmaksızın mümataladan, günahtan kurtaracağını bilirse aleyhine dâva açması, müstahab olur.

(20) : Şahadetlerin meşruiyetindeki hikmet, hakları izhara hizmettir. Filhakika şahadet, izharı hakka bir hizmettir. Şahid, şahadetini olduğu gibi eda ile memurdur. Şahadet, şahidin yanında ilâhî haklardan

bır emanet demektir Artık şahidin bu şahadette hiyanet etmesi caiz olamaz.

Şahadetin en aşağı nisabı ikidir. Tâ ki şahidin sıdkı zâhir olsun. Çünkü bir şahidin ifadesine beraeti zimmet veya dâvâ edilen şeye müddea aleyhin vaz'ı yedi muarız bulunur.

Gayri meşru mukareneter hakkında dört şahidin lüzumu ise bir takım mefaside mani olmak, nas arasında fevahişin teşhiri hususunda ihtiyata riayet eylemek içindir. Çünkü namus ve haysiyete yanlışlıkla vurulacak bir darbenin tamiri artık kabil olamaz.

(21) : Musalehanın hikmeti şer'iyyesi de insanların aralarını ıslah ile. münazaaları bertaraf etmek gibi şeylerdir.

Sulh, ya an ikrarin olur. Bu halde dâvacı, malını bezl ile veya bir hakkını imhal suretile bir mürüvvet eseri göstermiş olur. Veya an inkârin olur. Bu halde de mürafaat külfeti ber taraf edilmiş olur. Çünkü her şahid, âdilâne şahadette bulunamaz, her hâkim de adaletle hükm edemez. Yemin etmemek için malı feda etmek ise yemine bir tâzimdir ve ırzı; namusu sıyanettir. Artık sulhu tecviz etmemek, fitnenin zuhurunu dâva külfetinin bakasını, adavetlerin devamını istemek demektir ki aslà doğru olamaz.

(22) : Kaza = muhakemenin hikmeti teşriiyesi de adaleti temin, hukuku sıyanet gibi şeylerdir.

Kaza, şer'i şerifin hukukunu ikame demektir. Hâkimlerin huzurlarındaki dâva, kıyamette, (لا ظلم اليوم) = bugün zulümden eser yoktur) diye nida edilecek günde allâmülguyub olan Hak Tealânın huzuru adaletindeki kıyamı hatırlatmaya bir vesiledir.

İnsanlardaki hava, akl ve şer'a galib gelmekte olduğundan kendileri için bir hissî zacire ihtiyaç vardır, tâ ki nizamı âlem, devam etsin. İşte kaza ciheti, böyle bir zâcir ve mani olup bu nizamı idameye hâdim bulunmaktadır.

(23) : İrsin, tevarüsün hikemi şeriyyesi de mülkiyet hakkını muhafaza, aile hayatını sıyanet, karabet hukukuna riayet, iktisadî faaliyetin devamını, inkişafını temin gibi maslahatlardır.

Şeriati islâmiye, ferdlerin, malikiyet hakkını tanımış, bu hakka büyük bir kıymet ve ehemmiyet vermiş, bu hakkın mahfuziyetini iltizam buyurmuştur. İrs ise bu hakka malikiyetin meşru bir neticesidir.

Ferdlerin mülkiyet hakkına nailiyetleri, onların şereflerini yükseltir, istidatlarının tecellîsine vesile olur.

Şeriati islâmiye, herkesi kendi menfaati namına çalışmak için mesaî sahasında serbest bırakmıştır. Kendi mesaîsinden ileride kendi ailesi efradının, kendi kariblerinin müstefid olamıyacağını bilen bir şahsın ha-

yatı felce uğrar, iktisadî faaliyeti sektedar olur, bütün günleri bir yeis ve keder içinde geçer gider. Böyle bir kimsenin faaliyeti başkalarının tazyikine bağlı olacağından mihanikî bir hareket kabilinden sayılır. Böyle bir hal ise insanın yüksek kaderini mahv eder, insanı hürriyet nimetinden mahrum bırakır, esaret ve zillet içinde yaşatır.

Cemiyetlerin meşru surette terakkisi, ferdlerin kendi istidatları nisbetinde çalışmalarına ve bu çalışmalarının semeresini elde edebilmelerine bağlıdır. Mülkiyet ve veraset haklarından mahrum bırakılan ferdler ise istidatlarının semerelerinden mahrum kalmış olurlar. Bir takım kabiliyetsiz şahıslar ile müsavi tutularak haklarında adalet kaidelerine riayet edilmemiş olur. Bunun neticesinde de bir çok cebrî, fevzavî hâdiseler, hâileler yüz gösterir.

Halbuki içinde yaşadığımız bu âlem, bir imtihan, bir müsabaka, bir mesaî âlemidir. Bu âlemde herkes kendi istidadının, kendi mesaisinin, semerelerini iktitaf etmek lâzım gelir. Adaleti teşriiye, bunu muktezîdir.

Binaenaleyh şeriati islâmiye, herkesin malikiyet ve tasarruf haklarını tanımış, tâyin etmiş her şahsın vefatında metrûkâtının muayyen kariblerine intikal edeceğini kabul ederek bu hakları en âdilâne, en hakimâne bir surette himaye buyurmuştur.

BEŞİNCİ KISIM

HÜKÜMLERE, İCTİHADA, KAVAİDİ KÜLLİYYEYE AİDDİR.

İçindekiler : Şer'î hükümlerin mahiyetleri ve rükünleri. Rükünlerin, illetlerin, sebeblerin, şartların ve alâmetlerin mahiyetleri ve kısımları. Mahkûmün bihin mahiyeti ve nevileri. Mahkûmün aleyhin ve ehliyet ile teklifin mahiyetleri. Ehliyete ait semavî ve mükteseb ârızalar. İctihadın mahiyeti ve şartları. İctihadın hükmü. Fetva ve istifta. Kaza ile fetva arasındaki farklar. İslâm hukukuna aid kavaidi külliyye.

Şer'î hükümlerin mahiyetleri ve rükünleri :

520 — : Hükm, lûgatte bir şeyi diğer bir şeye isnad etmektir : «Bu mal benimdir», «Bu iş faidelidir» denilmesi gibi. Usul ıstılahınca: hükmü şer'î; mükellef olan kimselerin isledikleri şeylere taallûk eden hitabı ilâhînin eseridir. Şâfiîlerden bazılarına göre ise bizzat hitabı ilâhîdir.

Meselâ : «Bu şey halâldir», «Bu şey haramdır» diye tarafı ilâhîden beyan buyurulsa Hanefîlere göre bu beyanın eseri olan halâl ve haram birer hükmi şer'î olmuş olur. Bazı zevata göre ise hüküm, bu beyanı ilâhîden ibarettir.

Kezalik: Hak Tealâ Hazretleri: «Şu işi yapınız» diye emr etse bu emrin eseri, farziyetten ibaret bir hüküm olmuş olur. Bilâkis «Şu işi yapmayınız» diye nehy buyursa bunun eseri olan hürmet de yine bir hükmi şer'î bulunmuş olur. Bazı zevata göre ise bu emrin ve nehyin bizzat kendisi birer hükmi şer'îdir.

Velhâsıl : bizce böyle bir emrin veya nehyin üzerine terettüb eden faide, netice, meşruiyyet veya memnuiyet birer hükümdür. Asıl hitabı ilâhîden maksat ise kelâmı ezelîdir. Kelimatı Kur'aniyye = nasların lâfızları ise bu ezelî kelâmı anlıyabilmek için birer alâmettir.

521 — : Şer'î hükümlerin hâkim, hüküm, mahkûmun bih, mahkûmün aleyhden ibaret olmak üzere dört rüknü vardır. Asl hakîm, Allah Tealâ Hazretleridir. Şarii mübîn odur. Şer'î hükümleri peygamberleri vasıtasiyle kullarına tebliğ ettiren odur. Peygamberler de bu ilâhî hüküm-

leri tebliğe vasıta, vahyı sübhanîye mazhar oldukları cihetle şarı, sahibi şeriat sayılırlar. Akl ise şer'î hükümlerin hikmetini, eşyanın hüsn ve kubhunu bir dereceye kadar idrâke kadir olur Yoksa bu hususta hâkim değildir. Bunlara dair emr ve nehiy mebhasına müracaat!.

522 — : Şarii mübînin hitabı mükelleflerin fiillerine ya iktiza, yâni. taleb suretiyle veya tahyir suretiyle veya vaz tarikile taallûk eder. İşte bu vecihlerden birile mükelleflerin fiillerine taallûk eden bir hitabı ilâhînin eseri, bir hükmü şer'îdir.

Meselâ : Şarii hakîm, «şu fîli yapınız» derse o fîli yapmak farz olur. «Şu işi yapmayınız» derse o işi yapmak haram olur. «Şu işi yapmalısınız» derse onu yapmak mendub olur. İşte bunlar, iktiza yolile mükelleflerin fiillerine teallûk eden birer hitabdır.

Fakat şarii kerîm: «Şu işi isterseniz yapınız isterseniz yapmayınız» derse mükellefi muhayyer bırakmış olur. İşte bu hitabda muhayyerlik yoliyle bir hitab bulunmuş olur. Bunun eseri de ibahadan ibarettir. Av hayvanlarını avlayıp avlamamak hususundaki hitab, bu kabildendir.

Vazı tarikile olan hitaba gelince bu da bir ibadet veya muamelenin sıhhati için aranılan rükniyyet, illiyyet, şartiyyet, sebebiyyet gibi şeylerdir. Meselâ: namazda kıyam, bir rükündür, vakit de bir sebebdir. Alış verişde de icab ve kabul birer rükündür. İşte bunların bu rükniyyeti, ve sebebiyyeti, şarii mübînin vaz'iledir. Binaenaleyh bunlar da birer hükmi vaz'îdir. Nitekim ileride izah edilecektir.

523 — : Teklifî hükümler, mükelleflerin fiillerine teallûk eden hitabların birer eseridir. Bu hükümler, iki kısma ayrılır. Şöyle ki :

Bir kısım, vücub ve emsali gibi mükelleflerin fiillerinin sıfatı olan şeylerdir. Namaza nazaran farziyyet gibi ki, namaz bir fîli mükelleftir. Bu farziyyet ise bu fîlin bir sıfatıdır.

Farz, vacib, sünnet, mendub, haram, mekruh mübah gibi hükümlerin mahiyetleri yukarıda ıstılah kısmında beyan olunmuştur.

Diğer bir kısmı da mülkiyyet gibi mükelleflerin fiillerinin sıfatı değil, eseri sayılan şeylerdir. Bey'e, hibeye, tevarüse nazaran vücuda gelen mülkiyet gibi. Meselâ : alış veriş birer fîli mükelleftir. Bu fîllerin eseri de satanın semene, alanın da satılan şeye mâlik olmasıdır. Bu mülkiyet ayni zamanda hitabı şariin de eseridir.

524 — : Mükelleflerin fîllerinin sıfatı olan kisımda evvelen ve bizzat ya dünyevî maksatlar veya uhrevî maksatlar muteber olur. Şöyle ki: ibadetlerde dünyevî maksad, bunları emr olundukları vecihle yerine getirerek bunlardan zimmeti fâriğ kılmaktır. Muamelâtta da dünyevî maksad, ihtisasatı şeriyyedir. Yâni: akidlere, fesihlere terettüb eden garazlardan ibarettir.

Meselâ : beyiden garaz, mebiin rakabesine malikiyyettir. Nikâhtan maksad, mülki müt'aya malik olmaktır. İcareden murad da mülki menfaate temellüktür. İşte bütün bunlar muamelâta dair birer dünyevî maksattır. Birer ihtisası şer'îdir.

525 — : Dünyevî maksatlar itibarile mükelleflerin fîlleri, sahih, fâsid, bâtıl, münakid, gayri münakid, nâfiz, gayri nâfiz, lâzım, gayri lâzım kısımlarına ayrılır.

Bu fîller, uhrevî maksatlar itibarile de azimet ile ruhsat kısımlarına ayrılmıştır. Bunların târifleri, yukarıda ıstılah bahsinde mevcuttur.

526 — : Hükmi vaz'î — ki, bir şeyin hükmi teklifîye münasebeti bulunmasile hâkim olan hitabın eseridir ve o şeyin bu münasebetten hâsıl olan bir sıfatıdır — Rükniyet, illiyyet, şartiyyet, sebebiyyet gibi şeylerden ibaret bulunmaktadır.

Meselâ : namaza nazaran kıyamın, bir hükmi teklifî olan farziyyeti salâta taallûk ve münasebeti vardır. Bu münasebete hâkim olan ise (اقيموا الصلاة = namazı ikame ediniz) hitabı ilâhîsidir. Binaenaleyh bu kıyam, bu hitabın bir eseridir. Ve hükmi teklifî olan farziyyeti salâtın bir sıfatıdır. Bu cihetle de bir hükmi vaz'îden ibarettir.

Rüknün, illetin, şartın, sebebin ve alâmetin mahiyetleri ve kısımları:

527 — : Rükn, bir şeydir ki kendisile başkası takavvüm eder, teşekkül eder. Ve iki kısma ayrılır : Biri, rükni aslîdir ki : kendisi bulunmayınca kendisile mütekavvim olarak şey de bulunmaz, hükümsüz kalır. İmana nazaran tasdiki kalbî gibi ki, bu tasdik bulunmayınca iman da bulunmamış olur.

Diğeri de rükni zaiddir ki : kendisinin bulunmamasile kendisile takavvüm eden şey bulunmamış, hükümsüz kalmış olmaz. İmana nazaran ikrari lisanî gibi ki, bunun bu icbara mebnî bulunmaması, terk edilmesi, imanın bulunmamasını icab etmez.

Zaid rükünler de iki kısma ayrılır : biri, keyfiyet hasebile zaid olan rükünlerdir. İkrar gibi. Diğeri, kemmiyyet itibarile zaid olan rükünlerdir. On kişiden müteşekkil bir heyete nazaran üç, dört kişinin mevcudiyeti gibi. Bu halde o heyetin altı, yedi âzası, bir rükni aslî, üç, dört âzası da bir rükni zaid bulunmuş olur. Aralarında ekseriyeti ârâ ile karar usulü carî olunca üç, dört kişinin muhtelif kararı, ekseriyetin kararını hükümsüz bırakmaz. Bunun içindir ki: «ekseriyet için hükmi kül vardır» denilir.

528 — : İllet, bir şeyin, bir hükmün sübut ve vücubü iptidaen kendisine izafe edilen şeydir. Bu halde illet bulununca o hüküm de bulunur, illet bulunmayınca o hüküm de bulunmaz.

Aklî illetlerde olduğu gibi şer'î illetlerde de — ekserin kavline göre — illet, mâlûlden, malûl de illetten sonraya kalamaz, illet bulundu mu malûlü de hemen bulunur. Böyle olmazsa illetin sübutile hükmün sübutüne, aralarında böyle bir rabıta bulunduğuna istidlâl sahih olamaz. Meselâ: ateş, yakmanın illetidir. Her ne zaman ateş bulunursa yakma hâdisesi de bulunur. Bunun gibi her ne vakit tam bir satış muamelesi bulunursa bunun malûlü olmak üzere müşteriye mülkiyyetin sübutü de bulunur. İşte bu, bir illeti tamme, bir illeti hükmiyyeden ibarettir.

529 — : İlletler; aşağıdaki yedi kısma ayrılır:

(1) : İsmen, mânen ve hükmen illettir. Şöyle ki: bu illet; bir şey hakkındaki hükm için vaz edilmiş, o hükümde müessir bulunmuş ve o hüküm ile beraber bir zamanda tahakkuk etmiş olan bir illettir. İşte bu, bir illeti hakîkiyedir. Mutlak satış gibi ki, her ne zaman bir mal hıyarattan ârî olarak satılırsa derhal müşteri satılan şeye mâlik olur. Binaenaleyh bu satış muamelesi, müşteri için mülkiyetin sübutüne hem ismen, hem mânen, hem de hükmen illettir. Sahih ve lâzım olan bir nikâh da zevc ile zevce arasında meşru münasebetin husulü için böyle bir illettir. Kısasa nazaran amden katl de böyle bir illettir.

(2) : İsmen ve mânen illettir. Şöyle ki: bu illet; hükme vaz edilmiş, hükümde müessir bulunmuş olduğu halde hükme mukarin olmayıp hükümden mukaddem mevcut bulunan bir illet demektir. Fuzulî satış gibi. Çünkü bu satış ile müşteriye hemen mâlikiyyet sabit olmaz. Belki bu mâlikiyet husulü, bu satıştan sonra asıl mal sahibinin icazetine tevakkuf eder. Binaenaleyh böyle bir illete «illeti ismiyye», «illeti mâneviyye» adı verilirse de «illeti hükmiyye» adı verilemez.

Marazı mevt dahi marîz hakkında bazı hükümlerin tağyiri itibarile bu kabilden bir illettir. Zira bu hükümlerde tağyir, marazı mevt ile beraber hemen vücude gelmez. Belki ölüm zamanına kadar teehhür eder. Vasiyet hükmü gibi.

Bir vakte muzaf olan akidler de bu kabildendir. İcarei muzafede olduğu gibi.

Kezalik: bir kimse, memlûk olan karibini, meselâ: validesini satın alsa bu satın alma muamelesi, o karibin azad olması için böyle ismen ve mânen bir illet olmuş olur. Fakat hükmen illet olmaz. Çünkü bunun hükmen illeti, o kimsenin o karibine mâlik olmasıdır. Binaenaleyh o satış muamelesi ile bu azad keyfiyeti arasında zamanen değilse de rütbeten bir teehhür vardır. Yâni: o kimsenin mâlikiyetinin araya girmesi vardır. Bu cihetle o muamele, bir «illeti hükmiyye» sayılamaz.

(3) : Mânen ve hükmen illettir. Şöyle ki: bu illet, hükme vaz edilmemiş olmakla beraber hükümde müessir olan ve hüküm kendisine mu-

karin bulunan bir illettir. İki cüzüden müterekkib bir illetin son cüz'ü gibi.

Meselâ: bir kimse karibine, yâni: bir mahrem olan zî rahimine satın almak gibi bir sebeple malik olsa o karibi azad olur. Bu, karâbet hakkına bir riayet neticesidir. Bu halde karabet ile mülkün mecmuu, ıtka bir illettir. Fakat mülk bulunmadıkça yalnız karaket ıtkın husulü için kâfi değildir. Mülkün husulü ise karabetten sonradır. Binaenaleyh mülek, ıtkın mânen ve hükmen illeti bulunmuş olur. Amma mülk, ıtka mevzu olmadığından onun ismen illeti değildir.

(4) : İsmen ve hükmen illettir. Şöyle ki: bu illet; hükme mevzu ve ona zamanen mukarin olup yalnız müessir olmıyan bir illetten ibarettir. Müsebbeb makamına kaim olan sebeb, ve medlûl makamına ikame edilen delîl gibi.

Meselâ : yolculuk ve hastalık halleri; namazları kasra, oruçları te'hire, mesh müddetlerini uzatmaya illettir. Bunlar, birer illeti ismiye ve hükmiyyedir. Bu hususta asıl illet, meşakkattir; müşkilâtı izale gayesidir. Bu meşakkat ve saire bu hükümler için birer hakikî illettir. Sefer ve maraz halleri ise bunlara sebebdir. Binaenaleyh yolculuk ve hastalık halleri, birer müsebbeh olan meşakkat ve müşkilâtı izale yerine kaim olarak bu babdaki ruhsat hükümlerine ismen ve hükmen illet bulunmuştur. Zira sefer ve maraz, şer'an bu hükümlere mevzudur. Ve bu hükümler, bunlardan sonraya kalamaz. Yani: her ne zaman sefer veya maraz bulunursa bu ruhsat hükümleri de bulunur.

Kezalik: bazı sözler, mafizzamirin tercümanı, delili olarak mafizzamir yerine kaim olarak bir hükmün ismen ve hükmen illeti sayılır. Çünkü kalbde olanlara başka suretle ıttılâ kabil olamaz.

Meselâ: bir kimse zevcesine: «Eğer bana adavetin var ise benden boş ol» diyip zevcesi de «evet.. sana adavetim vardır» dese boş olur. İşte bu söz, o kadının kalbinde adavet bulunduğuna bir delildir. Onun yerine kaim olarak talâka ismen ve hükmen illet olmuş olur. Zira talâkın vukuu şer'an bu söze muzaftır ve talâk vukuu, bu sözden teehhür etmez.

(5) : Yalnız ismen illettir. Şöyle ki: bu illet; yalnız hükme mevzu olup hükümde müessir ve onunla beraber mevcut bulunmıyan bir illettir. Şarta muallâk olan icablar gibi.

Meselâ: bir kimse zevcesine: «filân yere gidersen benden boş ol» dese bu tâlik,talâk hükmüne ismen illet olur. O yere gidilirse talâk vukuu tahakkuk eder. Talâk vukuu, o yere gidilmesine muzaf bulunmuştur. Fakat bu tâlik, talâka müessir ve ona zamanen mukarin olmadığı cihetle mânen ve hükmen illet değildir. Çünkü o yere gidilmedikçe bununla talâk vaki olmaz.

(6) : Yalnız mânen illettir. Şöyle ki: bu illet, bir hükmün illetini

teşkil eden iki vasıftan birisinden ibarettir. Meselâ: ribanın illeti tanımesı. Hanefîlere göre kader ile cinsten ibarettir. Bunlardan yalnız birisi ise mânen illettir. Çünkü hürmeti ribada tesiri vardır. Fakat ismen illet değildir. Zira bunlardan her biri şer'an ribanın hürmetine vazı edilmemiştir. Hükmen de illet de illet değildir. Çünkü bunlardan yalnız birisı bulunmakla ribadaki hürmet hükmü vücude gelmiş olmaz.

Bey ve şira, hibe ve icare gibi muamelâttaki icab ve kabullerden her biri de böyle yalnız mânen bir illettir. Her ikisi ise o muameleyi, o akdi vücude getirmek hususunda bir illeti tammedir.

(7) : Yalnız hükmen illettir. Şöyle ki: bu illet; hükme mevzu ve onda müessir olmamakla beraber onunla birlikte mevcut olan bir illettir. İllet hükmünde bulunan şartlar gibi.

Meselâ: bir kimsenin başkası mülkünde izni olmaksızın kuyu kazmış olması, oraya düşüp telef olan bir hayvanın bu telefine bir şart olmakla bundan dolayı icab eden tazmin hükmünün hükmen illeti bulunmuş olur.

Vâkıâ bu kuyu kazmak, tazmin için ismen bir illet değildir. Çünkü bu, şer'an telefe ve onun zımanına mevzu değildir. Mânen de illet değildir. Zira bu telefte esasen müessir değildir. Eğer müessir olsa her kuyu kazılınca böyle bir telef hâdisesi vaki olmak lâzım gelirdi.

530 — : Şart, alâmet mânâsınadır. Cem'i : şuruttur. Alâmeti vusuk olduğu için mahkeme sâklerine = hüccetlerine de «şurut» denir. Şarat da alâmet mânâsınadır. Cem'i : eşrattır. Kıyamet alâmetlerine «eşratı saat» denilmesi gibi.

Şart, ıstılahça : hükme müessir ve musil olmayıp kendisi üzerine hükmün vücubü değil, yalnız sübut ve vücudu tevakkuf eden şeydir.

Meselâ : Şahidlerin vücudü, nikâhın sübutu, sıhhati için şarttır. Şahid bulunmadıkça nikâh hükmü vücude gelmez. Fakat şahidler ne hükme müessirdir, ne de nikâh için bir musil yoldur. Şahit olacak kimseler bulunduğu halde nikâh akd edilmiyebilir.

531 — : Şartlar, aşağıdaki veçhile beş kısımdır :

(1) : Şartı mahzdır. Bu, bir şarttır ki: hükm kendisine muzaf olmaz ve kendisi hükme bir musıl tarîk de bulunmaz. Belki kendisi üzerine ya hükmün vücudü veya hükmün illetinin inikadı tevakkuf eder. Bu cihetle şartı mahz, şartı hakikî ve şartı câlî nevilerine ayrılır. Şöyle ki: üzerine bir hükmün vücudü tevakkuf eden bir şart, bir şartı hakikîdir. Nikâha nazaran şahidlerin, namaza nazaran taharetin vücudü gibi.

Üzerine bir hükmün illetinin inikadı tevakkuf eden bir şart da bir şart-ı câlîdir ki, bunu mükellef; nazarı itibara alır, tasarrufatını bunun üzerine tâlik eder. Bir kimsenin zevcesine: «filân yere gidersen benden boş ol» demesi gibi.

Bu sıgai şartiyye, bir taliki talâktan ibarettir. «Filân yere gitmek» de talâk için bir şartı câlîdir. Kadın o yere gidince talâk vücude gelir. Bu halde talâk, bir hükümdür. Bunun illeti de «filân yere gidersen boş ol» sözüdür ki, bu illetin mün'akid olması, yâni: talâka müessir bulunması, o yere gitmek şartına mütevakkıf bulunmuştur.

Şartı câlî, böyle sıgaî şartiyye suretile olacağı gibi delâlet suretiyle de, yâni: sıgai şartiyye bulunmayıp kelimei şart melhuz bulunmak yolile de olabilir. Meselâ: bir kimse birine hitaben: «filâna borç vereceğin meblâğa kefilim» dese bu da bir şartı câlî olmuş olur. Çünkü bu, «filâna borç bir meblâğ verirsen ona kefilim» mânâsınadır.

(2): İllet mânâsında olan şarttır. Bu, bir şarttır ki: hükmün kendisine izafe edilmesine salih bir illet, buna muarız bulunmaz. Tariki âmda veya başkasının mülkünde kuyu kazımak, veya içinde mayi bulunan bir tulumu yarmak veya bir kandilin ipini kesmek bu kabilden bir şarttır. Şöyle ki:

Meselâ: kuyu kazımak, içine düşüp telef olacak şeyin ne illeti ve ne de sebebidir. Belki şartıdır. Bunun illeti ise içine düşen cismin ağırlığıdır. Fakat bu düşme hükmü, bu illete, yâni: bu ağırlığa izafe edilemez. Ağırlık, bu isnad ve izafeye salih değildir. Çünkü ağır bir cisim, bir mâni bulunmadıkça elbette sukut eder. O halde bu kazıma, bir illet hükmünde bulunur. Telef hükmü kendisine izafe edilir. Telef olan şeyin zamanı, bu kuyuyu bilâ müsaade kazıyana lâzım gelir.

Bu gibi bir misal, diğer bir itibar ile de illet hükmünde sebep sayılabilir. Buna ileride de işaret olunacaktır.

(3) : Sebeb hükmünde şarttır. Bu, bir şarttır, bir sabık emirdir ki, hükm ile kendi arasına bir muhtar failin fi'li ihtiyarîsi haylûlet eder. Bu fîl, o şarta nisbet olunmayıp o faile nisbet olunur.

Meselâ: bir kimse, kafesin kapısını açmakla içindeki kuş kendiliğinden çıkıp firar etse İmamı âzam ile Ebu Yusuf'e göre o kimseye zaman lâzım gelmez. Çünkü bu firarın illeti, o şart değil, kuşun kendi fîli ihtiyarîsidir. Kafesin açılması ise sabık emr olan bir şarttır. Fakat İmam Muhammede göre o kimseye zaman lâzım gelir. Mecellede de bu kavl, kabul edilmiştir. Zira kuşun firarı, onun cibilliyeti zaruriyyesi, âdeti tabiiyesi muktezasıdır, ihtiyarî sayılmaz.

(4) : İsmen şarttır. Bu; hükm kendilerine tâlik olunan iki şarttan ilk evvel vücude gelen şarttır. Bu halde ceza, ikinci şartın vukuunda vücude gelir.

Meselâ: bir kimse, zevcesine: «babanın — evine — ve kardeşinin evine gidersen benden boş ol» dese talâk hükmünü iki şarta tâlik etmiş olur. Şimdi kadın yalnız babasının evine gitse iki şarttan yalnız birisi vukua gelmiş olur. Fakat bu, talâkın vukuuna kâfi bir şart değildir. Bu cihetle bu, valnız ismen, sureti zâhirede bir şart olmuş olur. Bilâhara

kadın daha zevciyyet baki iken kardeşinin de evine giderse o zaman talâk vukua gelir.

(5) : Alâmet mânâsına olan şarttır. Bu, ya hafî olan bir illetin hafasını izale ederek tahakkukunu izhar eden bir şarttır. Veya bir illetin hafî olan sıfatının tahakkukunu muzhir olan bir şarttır. İki misal irad edelim :

Birincisi: bir mutallaka iddeti içinde bir çocuk doğurduğu halde kendisini boşamış olan kocası, bunu inkâr etmekle bu çocuğun doğduğuna kabile şahadette bulunsa bununla imameyne göre vilâdet ve neseb sabit olur. Çünkü bu vilâdet, neseb hususunda alâmet mânâsına bir şarttır. Yoksa bu vilâdet, nesebin illeti değildir. Zira bunun illeti ulukdur, yâni: rahimdeki maddei hayatiyyedir. Fakat bu illet, hafîdir. Vilâdet ise bunun hafasını izale eden bir şarttır. Bu, böyle alâmet mânâsına şart olduğu için de kabilenin şahadetile sabit olmaktadır. Çünkü alâmetlerin sübutü için hücceti kâmileye ihtiyac yoktur.

Fakat vilâdet, İmamı âzama göre nesebin alâmet mânâsına olan şartı değildir. Belki onun hakikî şartıdır. Bu cihetle vilâdet yalnız ebe kadının şahadetile değil, en az iki erkek şahidin şahadetile sabit olur.

İkinci misal : ihsanın vukuu, yâni bir müslim veya müslime hakkında sahih bir nikâh ile mukarenetin vukubulmuş olması, zinaları takdirinde recm edilmeleri için şer'an alâmet mânâsına bir şarttır. Bu şart, recmin illeti olan zinanın vasfını bildiren bir şart olduğu için alâmet mânâsını haizdir. Şöyle ki: recmin vücudü bir hükmdür. Bunun illeti de bir müslimin veya müslimenin usulen nikâhı sahih ile mukarenet vukuundan sonra irtikâb edeceği bir zina hâdisesidir. İşte ihsan, recm hükmünün illeti olan zinanın bu vasfını izhar etmekte olduğundan onun alâmet mânâsına bir şartıdır.

Bu alâmete hükm, ne vücuben ve ne de vücuden izafe olunamaz. Binaenaleyh ihsana şahadet edenler, bilâhare hükümden evvel veya sonra bu şahadetlerinden rücu etseler kendilerine bir zaman lâzım gelmez.

532 — : Sebeb, lûgatte yol, kapı, ip mânâlarınadır. Istılahta : bir hükme tarik olan, yâni: hükme musil bulunan şey demektir. Binaenaleyh sebeb, hükme mevzu değildir ve hükme müessir de değildir. Belki hükme kavuşturan bir yoldur.

Maamafih sebeb lâfzı, herhangi bir hükmi şer'îyi muarrif olan bir şer'î hükme alâmet bulunan bir mânâda da kullanılır. Bu, bir umumî mânâdır. Bu bakımdan sebeb, illete de şâmildir. Meselâ: biz bir şeyin vücudüne illet olan şeye sebeb veya sebebi mucib deriz. Cem'ine de «esbabı mucibe» denilir.

533 — : Sebebler, şu dört kısma ayrılır:

(1) : Sebebi hakikîdir. Bu, hükm için yalnız bir tarik olup hükümde tesiri bulunmıyan ve hükmün vücudü veya vücubü — vaz cihetinden

— kendisine izafe edilmiyen bir sebebdir. Sirkate veya katle delâlet gibi.

Hakikî sebebin hükmü, eseri fîl, kendisine muzaf olmayıp bir illete muzaf olmaktır. Şöyle ki: bir kimsenin bir sirkate veya katle mübaşereti, bir illettir. Bunlara delâlet etmesi de bir sebebdir. Binaenaleyh bir sirkat veya katl fîli, doğrudan doğruya mübaşirine izafe edilir, ve icab eden zaman, bu mübaşire teveccüh eder, sebebe izafe edilmez. Bunlara delâlet etmek = yol göstermek, teşvikte bulunmak ise bunlara musıl bir yol olduğundan bunu irtikâb eden, zamin olmaz. Şu kadar var ki ayrıca tağrir cezasına müstahik olur.

Ancak bazı sebebler vardır ki, bunların sahibi, mübaşir hükmünde bulunur.

Meselâ: bir kimse, kendi yanında emanet olan bir malın yerini hırsıza haber verip de çalınmasına sebebiyet verse o malı zamin olur. Her ne kadar burada da araya girmiş bir illet, yâni hırsızın sirkati var ise de o kimse, emniyeti izale ettiğinden taaddî ve taksiri yüzünden bu zeman ile mahkûm olur.

(2) : İllet hükmünde olan sebebdir. Bu, kendisile hükm arasına giren illet, kendisine isnad ve izafe olunan sebebdir. Bu sebebin hükmü, eseri fîlin kendisine muzaf olmasıdır.

Meselâ: bir kimse bir hayvanı tarik-i âmda önünden veya arkasından sevk ederken hayvan birisinin bir malını basıp veya çarpıp telef etse bunun zemanı o kimseye lâzım gelir. Vakıâ bu halde o kimse yalnız bir sebebdir. Hayvanın fîli ise bir illettir. Fakat bu illetin eseri o kimseye nisbet edilir. Çünkü hayvanın yürüyüşü kendi ihtiyarile değil, saikinin veya kaidinin iradesiyledir. Binaenaleyh onun bu telef olmaya sebebiyet vermesi, bir illet mesabesinde bulunmuş olur.

Umuma ait yollarda taş yığmak, içinde mayi bir şey bulunan bir kabı yırtmak veya delmek, bir kandilin, avizenin ipini, zincirini kesip kırmak gibi sebebler de böyle illet hükmündedirler.

(3) : Kendisinde illet şüphesi bulunan sebebdir. Bu, bir hâdisenin sebebidir ki, o hâdisenin hükmü, salâhiyetli, elverişli olmamasından dolayı illetine muzaf olmaz; o illet, bu hükme mevzu bulunmaz. Bu cihetle o hâdisenin hükmü bu sebebe muzaf olur.

Bu nevi bir sebebin hükmü, taaddî bulunmak şartile eseri fîlin kendisine izafe edilmesidir.

Meselâ : bir kimse, başkasının mülkünde izni olmaksızın tecavüz tarikile bir kuyu kazdığı için oraya bir hayvan düşüp telef olsa zemanı o kimseye lâzım gelir. Vakıâ o kimsenin bu kuyu kazıması, bu telef için bir sebebdir. Bu telefin asıl illeti ise o düşen hayvanın sikletidir. O siklet = ağırlık olmasaydı bu kuyuya düşüvermezdi. Fakat telef hükmü, bu siklete izafe edilemez. Çünkü siklet bu izafeye salih değildir. Bi-

naenaleyh buradaki sebebde illet şüphesi bulunmuş olur. Artık hüküm ona isnad edilir.

Filhakika hükmün illetinin tahakkuku için şart olan şey, bu sebeble vücude gelmiş oluyor. Zira eğer bu sebeb, bu kazıma fîli bulunmasaydı telef vukuu tahakkuk etmezdi.

Kezalik: bir kimsenin büyük zevcesi, henüz çocuk bulunan diğer zevcesine kendi südünü verse ikisi de o kimseye haram olur. Bu hâdisede süd vermek, bu hürmete bir sebebdir. Çocuğun süd emmesi de bu hürmete bir illettir. Fakat çocuk süd emmekte mâzurdur. Binaenaleyh bu sebeb, bir illet şüphesini, bir illet mahiyetinde bulunmak şaibesini haiz bulunmakla bu hürmet hükmü; süd emmeğe değil, bu süd vermeğe izafe edilir.

(4) : Sebebi mecazîdir. Bu, hüküm için hâlen değil, istikbalen bir kavuşturucu yol olan sebebdir. Talâkı tâlik etmenin cezaya, ve Allah Tealâya yemin etmenin keffarete sebeb olması gibi. Şöyle ki: bir kimse zevcesine: «filân ile görüşür isen benden boş ol» diyip o da görüşse talâk vaki olur. Bu talâkın illeti, görüşmektir. Mecazen sebebi de bu tâliktir. Bu tâlik = bu talâkı görüşmeye rabt ise derhal talâk hükmüne, talâk vukuuna musıl bir yol değildir. Belki filân ile görüşme vukubulursa o zaman bu hükme musil bir tarik olmuş olur.

Kezalik : bir kimse: «Vallahi ben filân ile görüşmem» diyip de bilâhare onunla görüşse üzerine keffareti yemin lâzım gelir. İşte keffaret bir hükümdür. Yemin de bu hükme bir sebebdir. Bunun illeti ise yeminde hanis olmaktır. Yemin ise keffarete halen değil, istikbalen, yâni: yeminde durmayıp onu bozmakla hanisiyyet vukuunda sebep olduğu için bir hakikî sebeb değil, bir mecazî sebeb bulunmuştur. (Sebebler için «şer'î hükümlerin sebebleri ve şer'î hikmetleri» serlevhasına da müracaat!.)

534 — : Alâmet, lûgatte emare, nişane mânâsınadır. Minareler miller gibi. Istılahta: bir hükmü tarif ve beyan eden şeydir ki, o hükmün ne vücubü ve ne de vücudü kendisine taallûk etmez.

Alâmetler, şu dört kısma ayrılır:

(1) : Alâmeti mahzdır. Bu, hafî bir emrin vücudüne delâlet eden bir emaredir. Tekbirler gibi ki, namazda bir rükünden diğer bir rükne intikal edildiğine nişanedir. Bir akd için tâyin edilen müddet de bu kabildendir.

Meselâ : bir mal, bedeli filân ayoan on gün sonra verilmek üzere satılsa o ay, bu bedelin verileceği vakit için bir alâmet olmuş olur.

(2) : Şart mânâsına alâmettir. Vilâdetin nesebe, ihsanın hükmi recme alâmet olması gibi. Nitekim şart kısmında işaret olunmuştur.

(3) : İllet mânâsında olan alâmettir. Şer'î illetler gibi. Meselâ: vakitler, namazlara nazaran birer sebeb, birer illeti şer'iyyedir. Nikâh,

mülki mütaya, âmden katl de kısasa nazaran birer şer'î illettir. Bu gibi ileli şer'iyye, ıleli akliyye gibi müessir değildir. Belki bunlar, şarii mübînin tâyinile vücub, hıl, ceza gibi — bizce hafî olan — hükümlerin vücudüne birer emaredir.

(4) : Mecazen alâmettir. Hakikî illetler ve hakikî şartlar gibi. Meselâ: güneşin doğması, gündüzün vücudüne illet olduğu gibi alâmet de olabilir. Şahidlerin vücudü de nikâhın şart olduğu gibi nikâhın sıhhati için alâmet de olabilir.

Velhâsıl : ılliyet, şartiyyet, sebebiyet, alâmet gibi şeyler, itibarât ve haysiyyat hasebile bir şeyde ictima edebilir. Yâni, bir bakımdan illet veya şart sayılan bir şey, diğer bir bakımdan sebeb veya alâmet sayılabilir. Bunda bir münafat yoktur.

Mahkûmün bihin mahiyyeti ve nevileri :

535 — : Mahkûmün bih, usul ıstılahınca : kendisine şarii mübînin hitabı teveccüh eden mükellef kimsenin şer'an müsbet veya menfî olan fîlinden ibarettir.

Meselâ : bir müslüman namaz ile, oruç ile mükelleftir. İşte bu namaz ile oruç birer mahkûmün bihtir. Kezalik : bir müslüman yalan söylememekle, hırsızlık etmemekle mükelleftir. Binaenaleyh yalan söylememek ve hırsızlık etmemek de birer mahkûmün bihtir.

536 — Mahkûmün bihler, şöylece dört nevidir:

(1) : Hâliseten hukukullahtır. Bunlarda şahsî surette hak şaibesi yoktur. İman gibi, namaz ve oruç gibi, bir kısım hudut ve kefaretler gibi.

(2) : Hâliseten hukuku ıbaddır. Satın alınan, telef veya gasb edilen şeylerin bedelleri gibi. Bunlar, şahıslara mahsus haklardır. Bu cihetle bunlarda ibahe caizdir, yâni: şahıslar bu haklarından vaz geçebilirler.

(3) : Allah Tealâ ile kulları arasında müşterek olup Allah Tealâya aidiyeti galib olan haklardır. Haddı kazf gibi ki bunda böyle iki hak toplanmıştır. Bu had, başkalarını kazf = ona buna zina isnadı şenaatinden men ve terhibe, âmmeden fesadı def ve tebîde hâdim olduğu için hakkullahtır. Makzufun namusunu zina ârından koruduğu için de hakkı abddır. Fakat bunda hakkullah galib olduğu cihetle bu kazf, sabit olduktan sonra bunun haddi = cezası, makzufun afvile kazıftan sakıt olmaz. Ve bu haddi istifa hakkı, makzufun vefatında vârislerine intikal etmez.

«İmam Şafiîye göre haddı kazfde kul hakkı galibdir. Binaenaleyh afv ile sakıt olur. Ve bunu istifa salâhiyeti varise intikal eder.

(4) : Allah Tealâ ile kulları arasında müşterek olduğu halde kullara aidiyyeti galib olan haklardır. Kısas gibi. Bunda da iki hak, yâni:

hakkullah ile hakkı abd ictima etmektedir. Fakat hakkı abd galibdir. Binaenaleyh bu hak, maktulün varislerine intikal eder. Ve onların af-larile sakıt olur. (Cinayetler mebhasine müracaat!).

537 — : Hâliseten hukukullahtan olan mahkûmün bihler de sekiz nevidir:

(1) : İbadâtı hâlisedir. İman ve namazile oruç gibi füruı iman bu cümledendir.

(2) : Kendilerinde meûnet, yâni bir nevi külfet ve meşakkat bulunan ibadetlerdir. Sadakai fıtır gibi.

(3) : Kendilerinde ibadet mânâsı bulunan meûnet ve külfetlerdir. Öşr gibi.

(4) : Kendilerinde ukubet mânâsı görülen külfetlerdir. Arazinin haracı gibi.

(5) : İbadetle ukubet arasına dair bulunan haklardır. Keffaretler gibi.

(6) : Ukubeti kâmile sayılan haklardır. Haddi zina, haddi sirkat, haddi şirb, haddi katı tarik gibi.

(7) : Ukubeti kasıra sayılan haklardır. Katilden dolayı mükellef olan katilin mirastan mahrumiyeti gibi.

(8) : Haddi zatında sabit olup insanların zimmetlerine taallûk etmeyen haklardır. Madenlerin beşde birinin hükûmete aidiyeti gibi.

İşte «hukukullah» denilen bu haklar, şahıslara mahsus olmayıp âmmenin menfaati icablarından olduğu cihetle bunlara «âmme hukuku» da denir ki, bir cemiyetin bekası, intizamı, itilâsı ancak bu haklara riayetle kaimdir. Bu haklar, mertebelerindeki şereften, mahiyetlerindeki ehemmiyetten dolayı Hak Tealâ Hazretlerine nisbet olunmuştur. Ve illâ halk ve icad ve teşri itibarile bütün haklar, Allahü azimüşşana nisbette müsavidirler.

Mahkûmün aleyhin ve ehliyet ile teklifin mahiyyetleri:

538 — : Mahkûmün aleyh, yaptığı fîllerden dolayı kendisine hitabı şer'î teveccüh ve taallûk eden mükellef insandır

Bir insan, mükellef olmak için ehliyet sahibi olmak lâzımdır. Ehliyet ise akl bilmeleke ile vücude gelir.

Filhakika herhangi bir şahsa bir şeyi yapmak veya yapmamak için bir teklif teveccüh etmesi için o şahısta akl bilmelekenin bulunması lâzımdır. Ve illâ o teklif edilen şeye salâhiyet ve kabiliyet bulunamaz.

539 — : Teklif; külfetli, meşakkatli bir şeyi birisine ilzam etmek demektir. Meselâ: bir dinî vazifeyi ifa, az çok külfetten hâli olamaz. Bu külfetten dolayıdır ki, insan tahsine, sevaba lâyık olur. İşte böyle bir şey ile mükellef olması için insanda hir akl bilmeleke bulunmak lâzım gelmektedir.

540 — : Akl; bir nurdur, insana takib edeceği yolu aydınlatır.

Aklın bir çok tarifleri vardır. En muhtarı: «nefsi insanînin, yâni ruhun kuvvetidir ki insan o sayede nazarî ilimleri iktisaba muktedir olur» tarifidir.

Aklın dört mertebesi vardır:

Birincisi: aklı heyûlânî mertebesidir. İnsan, ilk yaradılışında bilgiden hâlî olur. Fakat bu bilgileri ileride elde etmeğe kabiliyetli bulunur. İşte bu kabiliyet, aklı heyûlânî mertebesidir.

İkincisi: aklı bilmeleke mertebesidir. İnsan, biraz sonra zaruriyyatı, bedihiyyatı idrâk eder, nazariyyatı da tahsile müstaid bulunur.

İşte insanın bu zamandaki kabiliyeti de aklı bilmeleke mertebesidir.

Üçüncüsü: aklı bilfîl mertebesidir. İnsan, bu mertebede hem bedihiyyat ve zaruriyyatı, hem de nazariyyatı idrâk edip bunları dilediği zaman yeniden çalışmaya muhtaç olmaksızın istihzara muktedir bulunur.

Dördüncüsü: aklı müstefad mertebesidir. Bu mertebeyi ihraz etmiş olan bir zat için hem bedihiyyat ve zaruriyyat malûm olur, hem de nazariyyat tamamen müstahzar ve münkeşif bulunur.

Bu dört mertebeden aklı bilmeleke mertebesi, mutavassıt bir derecede bulunduğundan tekliflerin menatı, mütevakkafün aleyhi bulunmuştur.

Maahâzâ akl bilmeleke de insanlarda mütefavet bulunduğu cihetle bunun yerine «bülûğ» ikame edilmiştir. Binaenaleyh baliğ, ârızalardan sâlim olan bir insan, akl bilmelekeyi haiz sayılır.

541 — : İnsanlardaki ehliyet, iki nevidir. Biri: nefsi vücube ehliyettir. Diğeri de vacibi edaya ehliyettir. Şöyle ki:

Vücubi ehliyet, insanda bulunan «zimmet» ile hâsıl olur. Zimmet ise bir vasıftır ki, insan kendi lehindeki ve aleyhindeki şeylere bu vasf ile ehl olur.

Her insan, manevî bir vasf olan zimmetle muttasıftır. İnsanlar, daha ervah âleminde iken Hak Tealânın : الست بربكم = ben sizin rabbınız değil miyim?» hitabı izzetini telâkki ederek «evet.. rabbımızsın» demişler, bu cihetle bir ahd altına girmişlerdir. İşte zimmet, bu ezelî ahdin bir neticesidir. Bu zimmet, akl bilmelekeden evvel de insanda bulunmaktadır. Bunun içindir ki cenin bile lehinde olan bir takım hakların vücubüne salih bulunur, irse, vasiyyete, nesebin sübutüne aid hakların vücubü gibi. Şu kadar var ki, bir cenînin zimmeti zaif olacağından aleyhine olan şeylerin vücubüne salih olmaz. Binaenaleyh velisinin cenin namına alacağı şeylerin semeni cenîne değil, velisine teveccüh eden bir borç olur.

542 — : Zimmet, insanlara mahsus bir haslettir. Vakıâ insanlar, bu zimmete vesile olan o ezelî ahdi hatırlamıyorlar. Fakat birer sadık muh-

bir, birer âdil şâhid olan peygamberâni zîşan, bu ahdin vukuuna şahadet etmektedirler. Bu haddi zatında mümkündür. Kudretullah ise buna maa ziyadetin kâfidir. Bundaki hafî hikmet de Allah Tealâya malûmdur.

Velhâsıl: akl bilmeleke ehliyyetin şartıdır. Zimmet de ehliyetin sebebi bulunmuştur.

543 — : İnsan, doğduktan sonra gerek lehinde ve gerek aleyhindeki hakların vücubüne, edasına muktedir olduğu nisbette salihtir. Bu cihetle bir çocuk, hem lehine olan haklara müstahık olur. Hem de aleyhinde olan haklardan dolayı — edasına kadir olduğu mertebede — mesul bulunur.

Meselâ: bir çocuk, irse, vasiyyete, adına alınan şeylerin mülkiyyetine müstahik olur. Ve öşr ve harac gibi şeyler ile de mükellef bulunur. Malından muhtac olan karibine nafaka verilmekle de mahkûm olabilir. Başkasının telef ettiği bir malını tazmin ile de mükellef tutulur. Fakat namaz gibi, zekât gibi ibadetler ile, kısas gibi, mirastan mahrumiyet gibi cezalar ile mükellef olmaz. Çünkü ibadetler, bilihtiyar tâzim kasdile yapılır, bunlar ise çocuktan beklenilemez. Cezalar da muahaze makşadile yapılır. Çocukların fîlleri ise muahazeye mahal olamaz.

544 — : Ehliyeti edaya gelince bu, mahkûmün aleyhin kendisinden şer'an muteber olacak vecihle fîl suduruna salâhiyetli olmasıdır ki iki türlüdür:

Biri : Ehliyeti kasıradır ki, kudreti kasıra ile sabit olan bir salâhiyettir. Kudreti kasıra ise aklı kasır ile sabittir.

Meselâ : çocuğun ve matûhun akılları kasır olduğundan kudretleri de kasırdır. Bu itibar ile kendilerindeki ehliyyeti eda da kasırdır.

Diğeri: ehliyyeti kâmiledir ki, kudreti kâmile ile sabit olan bir salâhiyettir. Kudreti kâmile de aklı kâmil ile sabittir. Baliğ, âkil bir kimsenin ehliyeti gibi.

Kudret ise bir vasıftır ki bir şey onunla ya fâil veya münfail olur.

545 — : Kudreti kasıra erbabından sudur eden fîllere bakılır: Eğer o fîller, hukukullahtan ise edası sahih ve muteber olur. Onlar, gerek sırf hasen olsun, iman gibi, ve gerek sırf kabih olsun, irtidad gibi. Ve gerek hasen olup az çok külfetli bulunsun; namaz, oruç gibi.

Binaenaleyh bir mümeyyiz çocuğun imanı da, irtidadı da, namaz, oruc gibi ibadetleri de sahihdir. Bu ibadetlerin edası lâzım olmadığı halde ifası muteberdir.

Ve eğer o fîller, hukukı ibad kabilinden ise nazar olunur: Onlar bu kudreti kasıra erbabı hakkında nefi mahz ise sahih olur. Hibe ve sadakayı kabul gibi. Haklarında zararı mahz ise sahih olmaz. Tatlik. ı'tak. ikraz, hibe etmek gibi. Amma nef ile zarar arasına dair ise velîlerinin izinlerile sahih olur. Alış veriş, nikâh, icare gibi.

Ehliyete ait semavî ve mükteseb ârızalar :

546 — : Ehliyeti vücub ile ehliyeti edaya ârız olarak bunlardan birini veya her ikisini izale eden yeya bunların hükümlerinde tağayyür husule getiren şeylere «avarızı ehliyet» denilmektedir.

Avarız denilen şeyler, zuhurlarile bir şeyin hâleti asliyyesini tağyir ettikleri veya bir şeyin mahiyyeti asliyyesine münafi bulundukları cihetle bu «avarız» adını almışlardır. Müfredi ârız veya ârızadır.

547 — : Avarızı ehliyyet, avarızı semaviyye ve avarızı müktesebe kısımlarına ayrılır. Semavî ârızalar; insanın kisbile, irade ve ihtiyarile olmaksızın zuhura gelen ârızalardır. Çocukluk, cünun, ateh, iğma, nevm, nisyan, hayz, nifas, maraz, mevt, rık halleri gibi.

Mükteseb ârızalarda insanın kesb ve ihtiyarile veya izale etmemek suretile dahli bulunmasile zuhura gelen ârızalardır: Cehl, sekr, hezl, hata, ikrah, sefeh, sefer gibi.

548 — : Semavî ârızalara dair izahat:

(1) : Sıgar = çocukluk hali: insanın mahiyyeti levazımından olmayıp onun vücudi haricîsine lâzım, vilâdetle bülûğ arasında carî ve asıl insanın hılkatindeki gayeye münafi olduğu cihetle ârızalardan sayılmıştır.

Sıgar; bir fıtrî hâlettir ki taakkul çağından,, yâni: iyiyi ve kötüyü tefrik ve temyiz zamanından evvele nazaran bir aczı mahzdır. Taakkul ve temyiz zamanından itibaren ise vacibi edaya bir nevi ehliyet demek olur.

Baliğden bir özür sebebile sukuta ihtimali olmıyan bir şey, böyle mümeyyiz bir çocuktan da sukut etmez. İmanın nefsi vücubü gibi. Binaenaleyh bir mümeyyiz çocuğun imanı muteberdir. Bir kere iman etti mi artık bülûğundan sonra bu imanını iade ve tecditten müstağni bulunur. Şu kadar var ki bu çocuk, vücubi eda ile mükellef olmadığından riddeti takdirinde katli lâzım gelmez.

Baliğden herhangi bir özür veya afv sebebile sakıt olan bir şey, mümeyyiz çocuktan da sakıt olur. Çünkü bunda çocukluk hali de bir özürdür.

Binaenaleyh bir mümeyyiz çocuk, müverrisini öldürse mirasından mahrum kalmaz ve kendisine kısas lâzım gelmez. Çünkü katil cezası afv ile baliğden sakıt olacağı gibi bu çocukluk özrü sebebile de çocuktan sakıt olur.

Mümeyyiz bir çocuk, kimseye velî olamaz. Çünkü kendisindeki acz velâyetine münafidir. Fakat bu aczinden dolayı başkası kendisine velî olur.

Gayri müslim, mümeyyiz bir çocuğun zevcesi ihtida etse kendisine de ihtida etmesi teklif olunur, velisine teklif olunmaz. Çünkü kendisinin islâmiyeti muteberdir.

Rakik = köle veya cariye olan bir çocuk, başkasına varis olamaz. Kezalik: gayri müslim olan bir çocuk, müslim olan karibine varis olamaz. Çünkü rık = memlûkiyyet, esasen ehliyeti irse münafidir. Gayri müslim ise müslime velî olamaz. İrs ise velâyet üzerine mebnidir.

(2) : Cünun = delilik, güzel ile çirkin şeylerin aralarını temyiz, âkibetlerini idrâk eden kuvvei akliyyenin ihtilâlinden ibarettir.

Mecnunun imanı, ebeveynine, ve velisine tebean sahihdir. İrtidadı da ebeveynine tebean muteber olur. Binaenaleyh mecnun bir kitabının kitabiyye bulunan zevcesi islâm olsa mecnunun velîsine islâm olması teklif olunur. Velîsi islâm olursa mecnunun nikâhı devam eder. Velîsi islâm olmazsa bu mecnun ile zevcenin araları tefrik edilir.

İmtidat eden bir cünun ile ibadetler sakıt olur. Şöyle ki: bu imtidat, namazlara nazaran İmamı Âzam ile Ebu Yusuf'e göre bir gün ile bir geceden bir miktar ziyade devam etmekle tahakkuk eder. İmamı Muhammede göre ise altıncı namaz vaktinin girmesiyle husule gelir.

Bu imtidat, oruç hakkında tam bir ay devam etmekle vücude gelir. Bir ramazan ayı içinde muvakkaten ifakat bulsa bu ayın orucunu şifayâb olunca kaza etmesi icab eder.

Zekât hakkında da tam bir sene devam etmekle tahakkuk eder.

Mecnunlar, emval hakkındaki fiillerinden dolayı tazmin ile muahaze olunurlar. Meselâ: birisinin bir malını bunun bedelini ödemeleri lâzım gelir. Fakat sözlerinden dolayı zaman ile muahaza olunmazlar. Çünkü sözlerinin mânâlarını teakkul edemiyecekleri cihetle bunlar şer'an muteber değildir. Binaenaleyh mecnunların akidleri, ikrarları sahih olmaz. Velev ki velîleri icazet versin.

(3) : Ateh = Bunaklık; bir âfettir ki akılda haleli mucip olur, sahibinin sözleri vesair işleri kâh âkilâne ve kâh mecnunâne bulunur.

Kendisinde ateh bulunan şahsa «matûh» denir. Mecelle, matuhu şöyle tarif etmiştir: Matuh, ol muhtellüşşuur olan kimsedir ki fehmi kalîl ve sözü müşevveş ve tedbiri fâsid olur.

Matuhlar, âkil çocuklar hükmündedirler. Binaenaleyh bir mümeyyiz çocuk başkasına vekil olabileceği gibi mâtuh de olabilir. Şu kadar var ki bunlar da akdin hakları, kendilerine değil, müvekkillerine raci olur.

(4) : İgma = baygınlık; gayri tabiî bir füturdur ki, kuvvetleri izale eder, bu yüzden sahibi kuvasını istimalden âciz kalır.

İgma, uykunun fevkindedir. İgma, ibareleri iptal eder ve her halde abdesti bozar. İgma, namaza nazaran cinnet hükmündedir. Oruç ve ze-

kât hakkında ise cünun hükmünde değildir; igma ile bunlar sakıt olmaz. Çünkü igmanın bir sene, hattâ bir ay devamı nadirdir.

(5) : Nevm = uyku; gayri ihtiyarî olan bir füturı tabiîdir ki, akli ve havassı zâhireyi amelden men eder.

Nevm, eda hakkındaki hitabın intibah vaktine kadar teehhürünü icab eder, nefsi vücubün teehhürünü mucib olmaz. Çünkü nevm, nefsi vücube sebeb olan zimmeti ve islâmı ihlâl etmez. Edanın intibah ile hakikaten veya kaza, suretile halefen ifası mümkündür.

Uyku, ihtiyar ve iradeyi ibtal eder. Bu cihetle uykudaki şahsın sözleri sahih olmaz. Meselâ: alış-verişi, talâkı, i'takı, riddeti ve ihtidası muteber olmaz ve namaz halindeki sözleri, kıraetleri üzerine hükm terettüp etmez.

(6) : Nisyan = unutmak; kuvvei hâfızada bulunan ve mülâhazası kabil olan bir şeyi mülâhaza ve derhâtır edememektir.

İnsanın gördüğü bir çok suretler, bellediği bir nice meseleler, kuvvei hayaliyyesinde mürtesim bulunur. İnsan bunlardan birini evvelce hâfızasında bulunmuş olan suretine tatbik edemezse buna «sehv» denir. Bu sureti hiç hatırlıyamazsa buna da »nisyan» denilir. Bir vakitte mülâhaza edilemiyen bir sureti sonra istenilen vakitlerde mülâhaza mümkün olursa bu ademi mülâhazaya da «zühul» adı verilir.

Bir sehv-hali, az bir tenbih ile zâil olmıyacak bir derecede bulunursa «hata» sayılır.

Nisyan, bir şeyin vücubüne münafi değildir. Hukukı ibadda özr sayılmaz. Çünkü bu vücub ile hukuk, akla müstenittir. Akıl ise nisyan halinde de mevcuttur. Binaenaleyh bir kimse, unutarak namazını vaktinde kılamazsa bunu kaza etmekle mükellef olur.

Kezalik : bir kimse, bir malın başkasına aidiyetini unutarak onu kendi umuruna sarf etse bedelini borçlu olur.

Hukukı ilâhiyye hususunda nisyan, eğer tezekküri mucib bir şeye mukarin ise özür sayılmaz, mukarin değilse sayılır.

Meselâ : namaz kılarken unutularak su içilse namaz bozulur. Çünkü namaz vaziyeti, bu nisyana mâni olacak bir haldir. Fakat oruçlu kimse unutarak su içse orucu bozulmaz. Zira oruç hali, bu nisyana mâni olacak bir mahiyette değildir.

(7) : Hayz = kadınların âdeti, aybaşı hali ve nifas = lohusalık hali. Bunlar, ehliyeti izale etmezler. Şu kadar ki, namaz ile oruç için tahâret şart olduğundan bu hallerde namaz, çok tekerrür etmesinden dolayı sakıt olur. Oruç ise kazaya kalır.

(8) : Maraz = hastalık; tabiatin bozulmasıdır, bedeni tabiî cereyanından alıkoyan bir hâlettir.

Maraz; aczi mucibdir, fakat ehliyete münafi değildir. Bu cihetledir ki, maraz ile ne hukukı ilâhiyye, ne de hukukı ibad sakıt olmaz. Nama-

zın, zekâtın, vesair borçların sakıt olmaması gibi. Şu kadar var ki, hukukullaha aid teklifler, kudretle meşruttur. Binaenaleyh bir hasta, ayakta namaz kılamazsa oturarak veya ima ile namaz kılar. Oruç tutamazsa bunu da kazaya bırakır.

Bir hastalık, marazı mevt olunca varislerin ve alacaklıların hakları hastanın terekesine teallûk eder, hasta bazı tasarruflarından mahcur bir hâle gelir. Meselâ: bu halde borcu olmayan bir hastanın vasiyeti, terekesinin nihayet sülüsünden muteber olur. Sülüsanı hakkında muteber olmaz. Fakat böyle bir mariz, nafakası, tabib ücreti, mihri misil ile teehhülü hususunda aslâ mahcur olmaz. Çünkü bunlar, onun hayatî ihtiyaçlarından bulunmuştur.

(9) : Mevt = ölüm; halis bir aczdir, kuvvetten tamamen mahrumiyettir. Mevt ile mükellef kimselerden namaz, oruç, zekât gibi teklifler sakıt olur. Kezalik: meyyit üzerine hayatta iken vacibüleda olan karibler nafakası vesair sıleler vefatile sakıt olur. Yalnız vaziyet yolile yapmış olduğu sıleler devam eder.

Ölüm ile meyyitin zimmetinden borç sakıt olup terekesi veya kefili mevcut ise onlara teveccüh eder.

Ölünün vaktile gasb ettiği veya vedia olarak nezdinde bulundurduğu şeyler, vefatile sakıt olmaz. Mevcut ise kendisinden, değil ise mağsubun bedeli terekesinden istihsal olunur. Vedia hususunda taaddî ve taksiri var ise o da usulen terekesinden istifa olunabilir.

Ölünün kendi hâceti için meşru olan şeyler de vefatile sakıt olmaz. Bu cihetle terekesinden evvelâ: techiz ve tekfini temin edilir, sonra borçları verilir, daha sonra vasiyetleri tenfiz edilir, bunlardan sonra da terekesinin bakiyyesi varisleri arasında taksim olunur. Bütün bunlar, meyyitin ihtiyaçları sayılarak hiç kimsenin rızasına bakılmaksızın sırasile yerine getirilmek icab eder.

Bir kimsenin katl edilmesinden dolayı icab eden kısas hakkı, o kimsenin varislerine iptidaen sabit olur. Bu cihetle varisleri bu kısası afv edebilirler.

Kısas hakkı, ölünün bir hâcetini kazaya salih olmadığından kendisine değil, varislerine bidayeten sabit olmuş oluyor. Şu kadar var ki bu hak, mecruh için münakid olduğundan mecruhun carihi bu hakdan afv etmesi, sahihtir. Artık bu cerhten müteessiren vefatı takdirinde vârisleri için bu hak, yeniden sabit olmaz. (Cinayetler mebhasine müracaat!.)

Ölü, uhrevî âlem itibarile ber hayat sayılır. O âlemde hasenat ve seyyiatine göre hakkında muamele yapılır. Dünyada iken uhdesine teveccüh etmiş olan hukuku ilâhiyye ile hukukı ibaddan o ebediyyet âleminde mesul olur.

(10) : Rık = kulluk = memlûkiyet; bir aczi hükmîdir. Sahibi hür kimselerin ahl oldukları bir kısım tasarruflara ehl bulunmaz. Şahadet, kaza, velâyet, hilâfet gibi.

Rık, bekaen böyle bir acz-i hükmîdir, aslı itibarile ise küfrün cezası olmak üzere meşru bulunmuştur.

Rık, tecezzî kabul etmez. Yani: bir kimse, kısmen rakik ve kısmen hür olamaz. Çünkü rık, bir küfr eseri, bir kahr neticesi olduğundan bunlar, mütecezzî olmadığından rık da mütecezzî olamaz.

İmameyne göre i'tak da tecezzî kabul etmez. Bu cihetle kısmen azad edilen bir rakik, tamamen azad olmuş olur.

Rık, mala malikiyyete münafidir. Çünkü sahibi, memlûk olduğundan mâlik olamaz. Bu cihetle bir işde istihdam edilse ücreti mâlikine aid olur. Fakat rık hali, malın gayrisinde malikiyyete münafi değildir. Binaenaleyh rakik, nikâh hakkına, hayat hakkına maliktir. Nikâhı münakid olur. Şu kadar var ki nefazi, velisinin iznine bağlı bulunur.

Rık, sahibinin bedenî ibadetler ile mükellefiyetine ve bunların sevablarına nailiyyetine mani değildir. Rakik de namaz ile, oruc ile mükelleftir ve bunların sevabları kendisine aittir. Fakat hac ile mükellef değildir. Çünkü haccı ifa için malen, bedenen kudreti bulunmuş olamaz. Onun malı yoktur, velîsinin izni olmadıkça kuvveti bedeniyyesini hacce sarf edemez. Bunun içindir ki, bir rakik, hac ettikten sonra azad edilip badehu hac için muktedir olsa yeniden hac etmesi lâzım gelir.

Rık sahiplerinin zimmetleri zaiftir. Bir rakik, iki kadından fazlasını nikâhında cem edemez. Ve bir rakika hurre üzerine nikâh edilemez. Rakik ve rakikenin diyetleri, hür kimselerin diyetlerinden noksandır. Buna mukabil kendileri hakkındaki hudud cezaları da hür kimselerin bu cezalarından eksiktir. Çünkü külfet, nimete göredir.

Kölelerin cihada iştirâk etmeleri, mâliklerinin iznine mütevakkıftır. Kendi kendilerine iştirâk etmiş olsalar ganaimden tam sehimlere müstahik olamazlar. Belki kendilerine «razh» adile bir mikdar atiyye verilir.

Rık hâli; velâyete ve irse nailiyete münafidir. Rakiklerin şahadetleri, hükümleri, çocukları evlendirmeleri caiz olmaz. Ve mala malik olamıyacakları cihetle kariblerine varis olamazlar. Malik olsalar bu mal, ölüye yabancı olan mâliklerine ait olacaktır.

Rık hali, ismet-i dem'e münafi değildir. Binaenaleyh bir köleyi veya cariyeyi haksız yere amden katl eden hür kimseler hakkında kısas lâzım gelir. (I'tak mebhasine müracaat!.)

549 — : Mükteseb ârızalara dair izahat :

(1) : Cehl = bilmemek. Bilmek; kabiliyetini haiz olan bir kimsenin bir şeyi bilmemesi, bir cehildir. Eğer bir kimse, o şey hakkında hiç bir şey bilmiyorsa bu, bir cehli basittir. Fakat o şeyi yanlış biliyor, meselâ o şey halâl iken ona haram tanıyorsa bu da bir cehli mürekkebdir ki, bunun izalesi daha güçtür. Bir mechulün nakizini iddiaya mukarin olan bir cehalet, bir cehli mürekkebdir.

Esasen cehl, dört kısma ayrılır :

(A) : Sahibi hakkında özür teşkil etmeyen cahildir. Âlemin Halikı zişanını bilmemek gibi. Çünkü bütün mükevvenat, o halikı kadîmin vücudüne delâlet ederken onu bir akıl sahibinin bilmemesi özre salih olmıyan bir cehaletten başka bir şey değildir.

(B- : Özre salih olmamakla beraber derecesi birinci kısımdan dün olan cehildir. Sıfatı ilâhiyyeyi ve küffarın çehennemde muhalled kalmalarını bilmeyip inkâr etmek gibi. Böyle bir cehalet, vazıh delillere munafidir. Bu cihetle bir özre salih olamaz. Ancak bu inkâr, bu babdaki delilleri te'vilden neşet ettiği cihetle derecesi birinci kısımdan dûndur.

Meselâ : feylesoflardan bir takımı, sıfatı ilâhiyyeyi — kadimlerin taaddüdünü müstelzim olacak. diye — inkâr edip Allah Tealâ âlimdir, kendi zatile her şeyi bilir, ayrıca bir ilm sıfatile muttasıf değildir, derler. Kezalik: cehennemdeki hulûddan murad da orada uzun bir müddet kalmaktan ibarettir, derler. Bütün bu te'viller, hatadır. Fakat büsbütün inkâr olmayıp birer te'vile müstenid olduğundan birinci kısım cehaletten dun görülmektedir.

Kitabullaha, sünneti meşhureye, icmaı ümmete muhalif olan her hangi bir ictihad da bu kabildendir. Böyle bir ictihada dayanan bir hukûm, hiç bir vecihle nâfız olamaz.

(C) : Hadleri, kefaretleri iskata salih olan cehildir. Sahih ictihada mahal olan bir husustaki cehalet, ademi isabet, hata gibi.

Meselâ : bir katili iki veliyyi kıssadan biri afv ettiği halde diğeri — hakkı kısası bulunduğu zannile — kısas etse bundan dolayı bu ikinci veli hakında kısas lâzım gelmez. Çünkü bu meselede ictihada mahal vardır. Bazı zatlara göre hakkı, velîlerden her birine müstakillen sâbit olur, birinin bu hakkı afv etmesile diğerinin bu hakkı sakıt olmaz. İşte bu ictihadın mevcudiyeti o kısas icra eden ve bu suretle katil sayılan o veli hakkında kısasa mani bir şüphe tevlid etmiş olur.

(D) : Özre salih olan cehildir. Dâr-ı harbde bulunup ihtida eden bir kimsenin namaz ve oruç gibi dinî vazifeleri hakkındaki cehaleti gibi. Binaenaleyh bunlardan mesul olmaz.

Kezalik : bir vekilin gıyabında vukubulan azline cehaleti de bu kabildendir. Binaenaleyh bu azline muttali olmadıkça müekkili namına tasarrufatı muteber olur.

(2) : Sekr = sarhoşluk; dimağın mütesaıd buharlardan dolması sebebile vücude gelen gafilâne bir sürûr, bir neşveden ibarettir.

Sekr hali, ya mübah bir tarik ile veya haram bir tarik ile vücude gelir, buna göre hükmü de değişir. Şöyle ki:

Mübah yolile olan sekr = sarhoşluk, tasarrufatın sıhhatine mani olur. Sekran = sarhoş hakkında cezayı müstelzim olmaz. Meselâ : bir ilâç veya bir bal yemekten veya bir ikraha mebnî şarab içmekten neş'et

eden bir sarhoşluk; mübah bir tarik ile vücude gelmiş olur. Bu sarhoşluk, baygınlık hükmündedir. Böyle bir sarhoşun alış verişi, talâk ve ı'tak gibi tasarufatı, uyuyan veya baygın bulunan bir şahsın tasarrufları gibi hükümsüzür. Böyle bir sekrden dolayı haddi şürb de lâzım gelmez. Çünkü bu, bir neşve maksadile amdan irtikâb edilmiş değildir. Belki bir hastalık gibi istenilmeksizin vuku bulmuştur.

Haram tarikile olan sekre gelince bu, kalbî ve fîlî tasarrufların sıhhatine ve hitabın, cezanın teveccühüne münafi değildir. Çünkü bililtizam irtikâb edilmiştir. Binaenaleyh böyle bir sekran, namaz, oruç gibi dini vazifelerinden mesuldür. Ve bunun talâk, ı'tak, beyi, ve şira gibi tasarrufları — Hanefiyyece — sahihtir. İhtidası da muteberdir. Ancak irtidadı, istihsanen sahih görülmemiştir. Bu halde kelimei küfrü söylese küfrüne hükm olunamaz, refikası da boş olmaz. Çünkü irtidadın rüknü, itikadı tebdildir. Sarhoşluk halinde ise bu tebdilin tahakkukuna hükm edilemez.

Sarhoşluğun derecesi, sözlerinin muhtelit bir halde bulunmasıdır. Fakat bir sarhoş hakkında haddi şürbün icra edilebilmesi için İmamı âzama göre sekranın yer ile gök arasını tefrik edemiyecek bir halde bulunması lâzımdır. Çünkü hadler, şüphe ile sakıt olur. Sarhoşluk halinde noksan bulunması da bir şüphe tevlid eder. Böyle bir sekranın rücua ihtimali olmıyan hususlar hakkındaki ikrarı, muteberdir. Kaved ve kazf hakkındaki ikrarı gibi ki cezayı, haddi müstelzim olur. Rücua ihtimali olan hususlar hakkındaki ikrarı ise muteber değildir. Haddi zina, haddi şürb, sirkat hakkındaki ikrarı gibi. Böyle bir ikrarından dolayı hakkında had cezası icra edilemez. Çünkü sarhoş, bir şeyde, bir sözde sebat etmez. Onun sarhoşluk hali, bu gibi hususlarda ikrarından rücu makamına kaim olur. Bu hadlere hakkı ibad teallûk etmez, bunlar mahza hukukı ilâhiyyedendir. Bu cihetle bunlarda ikrardan rücu, muteberdir. (Hudud mebhasine müracaat!.)

(3) : Hezl = lâtife, şaka, ciddin mukabilidir ki buna: muvazaa, telcie de denir. İki kimsenin bir muameleyi aralarında herhangi bir maksattan dolayı gayri ciddî olarak yapmaları, bir hezlden, bir muvazaadan ibarettir.

«Hezl ile yapılan bir muamelenin, meselâ : bir bey ve şiranın muteber olması için bunun akidden evvel âkidler arasında tasrih edilmiş olması şarttır ki, inkâr vukuunda isbatı lâzım gelir.

«Hezl, hâlin delâletile sabit olmaz, ehliyete münafi bulunmaz. Bir muameleye mübaşereti ihtiyar etmeğe ve bu mübaşerete razı olmaya da münafi değildir. İki taraf, böyle bir muameleye kendi ihtiyarlarile mübaşeret etmiş olur.

« Hezl, ancak yapılan muamelenin hükmünü ihtiyara, bu hükme rızaya münafidir. Binaenaleyh hezl ile yapılan bir muamelenin hükmü olmaz. İki taraf, muvazaa suretile yapıldığı sabit olan bir muameleyi red etmekle mahkûm olur. Böyle bir muamele, bir satış muamelesinden ibaret ise satan mebiî, satın alan da verdiği semeni geri alır.

« Hezl = şaka yolile yapılan muameleler, itikadlara, haberlere ve inşaata aid olmak üzere üç kısma ayrılır:

(A) : İtikadlar. Bu husustaki bir hezl, riddet yoliyle olursa küfrü müstelzim olur. Çünkü bir kimse, küfrü icab eden bir şeyi bir şaka olmak üzere yapsa bununla dini ilâhîyi istihfaf etmiş olur. Binaenaleyh tecdidi iman etmesi lâzım gelir. Bilâkis bir gayrimüslim, hezl yolile islâmiyyeti kabul etse sahih sayılır. Zira birrıza ihtidaya ehl ve bu husustaki ikrarı rızasile vaki olduğundan imanı ciheti tercih edilerek islâmiyeti kabul edilir, bunun gayri sahih olduğuna hükmedilemez.

(B) : Haberler. Hezl haberleri ibtal eder. Binaenaleyh bir kimse hezl tarikile gerek bey veya icare gibi feshi kabil olan şeyleri haber verirse ve gerek kısasdan afv gibi feshe ihtimali olmıyan bir şeyi haber verse muteber olmaz. Çünkü hezl hali, haber verilen şeyin sıdk ve sıhhatine itimada manidir.

(C) : İnşaat. Bunlar, feshi kabil olup olmamak itibarile iki kısımdır. Bir kısım, bey ve icare gibi kabili fesh olan inşaattır ki, bunlarda hezl muteberdir. Böyle bir akd, gayri muayyen bir şartı hıyar ile yapılmış mesabesinde olup fâsid hükmünde bulunur. Binaenaleyh iki taraftan her birinin böyle bir akdi fesh ve nakza hakkı vardır. Maamafih iki taraf, hezl ile yaptıkları böyle bir muameleye bilâhare razı olup icazet verebilirler. Şu kadar var ki İmamı Âzama göre iki tarafın böyle bir akde icazet vermesi için üç gün müddet vardır, bu müddet geçince akdin fesadı takarrür eder, artık ona icazet veremezler. İmameyne göre ise bu akdi fesh etmedikçe buna icazet verebilirler.

Diğer bir kısmı da kabili fesh olmıyan inşaattır ki, bunlar da üç nevidir:

Birincisi : talâk, ı'tak, yemin, nezr, kısasdan afv gibi kendisinde mal olmayan akidlerdir. Bunlarda hezl, bâtıl, tasarruf sahihtir. Binaenaleyh bir kimse zevcesini hezlden boşasa talâk vaki olur.

İkincisi : kendisinde malın tebaen sabit olduğu akidlerdir. Nikâh gibi ki buna tebaen zevceye mehr namile bir mal verilmesi sabit olur. Bunda da hezl batıldır. Binaenaleyh iki taraf, esas nikâhın hezl ile vukuunda ittifak etseler de nikâh, sahih ve mehri misl lâzım olup hezl bâtıl bulunmuş olur. Fakat mehrin miktarında hezl vaki olsa, meselâ : bir nikâh hakikatte yüz lira, zâhiren ise iki yüz lira mehr tesmiyesile akd edilse mehr, yüz lira olmuş olur.

Üçüncüsü : kendisinde malın maksud olarak sabit olduğu akiddir Muhalea gibi, mal mukabilinde ı'tak gibi veya amden katilde kısasdan bir mal mukabilinde musaleha gibi. Böyle bir muamele hezlen yapılmış olursa hezl, bâtıl olup muamele sahih ve bedel lâzım bulunur.

« Hezl yoliyle yapılan bir ibra, muteber değildir. Binaenaleyh bir kimse, borçlusunu şaka yoliyle ibra etse hükmü olmaz.

Hakkı şüf'a, daha müvasebe — derhal taleb bulunmadan hezl yoliyle ibtal edilse sakıt olur. Fakat müvasebeden sonra ibtal edilse sakıt olmaz, bu hak yine baki kalır. (Yazılan bu meselelerin hususî mebhaslerine müracaat!)

(4) : Hata; bir mânâca sevabın zıddı demektir. Diğer bir mânâca da amde mukarin olmayan söz veya işden ibarettir. Burada matlûp olan da bu mânâdır.

« Hata; ne ehliyeti vücube, ne de ehliyeti edaya münafi değildir. Çünkü hatanın akla ve kuvvetlere tesiri yoktur. Muhtî, ihtiyatsız hareketten hâli bulunmamıştır. Hata, tam bir kasde değilse de yine sahih bir kasde mukarindir.

Meselâ : bir kimsenin ava attığı kurşun, bir insana tesadüf etse bu bir hata olmuş olur. Bunda bir sahih kasd vardır. Çünkü kurşun kasden atılmıştır. Fakat bu kasd, tam değildir. Zira o insana atılmış değildir.

« Hatada kasdin tamam olmamasından dolayıdır ki, ictihad neticesi olan bir hata, hukukı ilâhiyyenin sukutu hususunda bir özür olmaya salihdir. Binaenaleyh bir hâdisenin hükmi şer'îsini incelediği halde isabet edemiyen bir müfti, asim olmaz.

Kezalik : kıble cihetini araştırdığı halde isabet edemiyen bir musallî, günahkâr olmaz.

« Hata; had ve kısas gibi ukubetler hususunda da şüphe teşkil etmeğe salihdir. Binaenaleyh bir kimseye yanlışlıkla zevcesi olmıyan bir kadın zifaf edilmekle aralarında mukarenet vuku bulsa hakkında haddi zina ve zinaya mahsus günah lâzım gelmez.

Kezalik : hata yoliyle vuku bulan bir katilden dolayı katile kısas ve amden katle mahsus günah lâzım gelmez. Cünkü bunlar birer kâmil ukubettir. Mâzur olan muhtî üzerine vacib olmazlar. Şu kadar var ki hata, taksirden hâli değildir. Muhtî, ihtiyat ve dikkati terk etmiş olacağı cihetle bundan dolayı asim olur ve hataen katilden dolayı diyet ile, keffaret ile mükellef bulunur.

« Hata, hukükı ibadî iskat hususunda özüre salih değildir. Binaenaleyh bir kimse başkasının bir malını hataen telef etse tazmin etmesi lâzım gelir. Ve hata tarikile olan katilden dolayı lâzım gelen diyet, tahfif maksadile üç seneye tevzi edilir. Çünkü hata, bir özürdür, tahfifi müstelzim olur. Ve bu diyet, bir ceza olmayıp bir bedeli mahal olmak üzere

verileceğinden müteaddit kimseler hata tarikile bir şahsı öldürmüş olsalar, hepsine bir diyet lâzım gelir, yoksa her biri müştakillen bir diyet vermekle mahkûm olmaz.

« Hata yoliyle vuku bulan talâk sahihtir. Çünkü talâk arzusu bir emri kalbîdir, biz buna muttali olamayız. Biz talâka mevzu olan tâbirlere göre hükm ederiz. Eğer tabirlere itibar olunmazsa hiç bir sözün hükmü kalmaz. Bir sözü söyliyen, «benim bundan maksadım şu idi» diye hakikati saklıyabilir. Fakat İmamı Şafiîye göre hata ile talâk vaki olmaz. Çünkü muhtîde sahih bir kasd yoktur.

(5) : İkrah; insanı vaid ile, tehdid ile kerih gördüğü, istemediği bir şeye haml etmektir ki, iki nev'e ayrılır:

Birisi, ikrahı mülcîdir ki, nefsi itlâf, uzvu kat ile veya şiddetli darp ile tehdit etmek suretile yapılan ikrahtır. Bu ikrah, mekruhun rızasını idam, ihtiyarını imha değilse de ifsad eder.

Bir şeyi yapmak veya yapmamak hususlarından birini tercih ile ona kalben teveccühte bulunmak, bir ihtiyardır. Bir şeye tahsin ve isar suretile kalben yönelmek de rızadır.

Diğeri, ikrahı gayri mülcîdir ki, habs ile, kayd ile, darb ile bittehdit yapılan ikrahtır. Bu, yalnız gam ve elemi mucib olur. Bu, rızayı idam ederse de ihtiyarı ifsad etmez, fail; yine kasdinde müstakil kalır, kendi ihtiyarı, hâmilin ihtiyarına müstenid olarak kendi intizamını gaib etmiş ve binaenaleyh fâsid olmuş sayılmaz.

« İkrahın hükmüne gelince : alelitlâk ikrah, ne ehliyeti vücube ve ne de ehliyeti edaya münafi değildir, mükrehin bunlara olan ehliyetini selb etmez. Çünkü ikrah, mükrehin zimmetine, akl ve bülûğuna halel vermez ve ikrah, mükrehe hitabın teveccühüne münafi olmaz. Bu hitab, kendisi için bir ibtilâ, bir imtihan mesabesinde bulunur, bundan dolayı mesul olur, ya sevaba veya ıkaba istihkak kazanır.

« İkrah, her ne kadar bazan ihtiyarı ifsad ederse de ona bilkülliye münafi bulunmaz. Mükreh, kendi nefsini vikaye için mükrehün bihi ehveni şer görerek ihtiyarile irtikâb eder.

« Mükrehin ihtiyarı fasidile hâmilin — icbar edenin — ihtiyarı sahihi tearuz edince bu sahih ihtiyar; fâsid ihtiyara tercih olunur. Çünkü fâsid, sahih mukabilinde mâdumdur. Bu halde mükreh, hâmile âlet mesabesinde bulunmuş olur. Meğer ki tercih, mümkün olmasın. Bu takdirde hüküm, fâsid ihtiyara nisbet olunur. Binaenaleyh mükrehten sâdır olan tasarrufat iki kısma ayrılır: Bir kısmı, hâmile, bir kısmı fâile, yani: mükrehe mensub olur. Şöyle ki: mükrehen vaki olan şeyler, ya akvalden veya ef'alden ibarettir. Akval hususunda mütekellim, başkasına âlet olmaya salih olmadığından bir kimse, bir sözü mükrehen söyleyince bunun hükmü kendisine iktisar eder, hâmiline ait olmaz. Çünkü bir şahıs, bir

sözü başkasının lisanile söylemiş olamaz. Bu halde bakılır: eğer o söz. fesha mütehammil, rizaya mütevakkıf olmayan şeylerden ise mücerred ikrahdan dolayı bâtıl olmaz. I'tak, nikâh, talâk, ricat, yemin, nezr, zihar, îlâ, îlâdan rücu, kısasdan afv gibi. Bu on şeyden her hangi biri ikraha mebni vaki olsa muteber olur. Ve eğer o söz, feshe mütehammil ve rızaya mütevakkıf şeylerden ise bununla akdi fâsid vücuda gelmiş olur. Bey, icare ve emsali gibi.

Ef'ale gelince : bunlar da iki kısımdır. Bir kısmı, akval gibidir ki. bunlarda fâil, hâmile âlet mesabesinde bulunmaz, fîl kendisine izafe olunur. Yimek, içmek, zinada bulunmak gibi.. Binaenaleyh bir oruclu, diğer bir oruclu kimseyi iftara icbar etmekle o kimse de iftar etse bununla kendisinin orucu bozulur, diğerinin orucu bozulmaz. Çünkü bir kimse başkasının ağzile yiyip içmiş olamaz.

Fîllerin diğer bir kısmı ise akval gibi değildir. Bunlarda faîlin hâmil için âlet olmaya ihtimali vardır. Bunlar da iki nevidir.

Birinci nevi : failin hamil için âlet sayılması takdirinde cinayet mahallinin tebeddülü lâzım gelir. Bu halde hükm, akvalde olduğu gibi yine faile iktisar eder. Hacde bir muhrimin diğer bir muhrimi, sayd'ı öldürmeğe icbar etmesi gibi. İşte bu katl, fâiline ait olur, bu cinayetin mahalli kendisi bulunmuş olur. Eğer bu katl, mücbire aid olsa cinayet mahallî bu mücbir olur, icbar bulunmamış, ikrahdan maksad husule gelmemiş bulunur. İkrah ile vuku bulen bey ve teslim de bu kabildendir. Bundan da fâiline nisbet olunur. Eğer bu bey ve teslim, hâmile = mücbire nisbet olunup fail, âlet mesabesinde telâkki edilse mahali teslim olan mebî, tebeddül etmiş, magsub mahiyetinde bulunmuş olur. Artık bu bey ve teslimde beyi fasid hükmü değil, gasb hükmü cereyan etmek lâzım gelir. Halbuki bunlar fâiline nisbet edilince mahalli cinayette tebeddül görülmiyeceğinden gasb tahakkuk etmez, müşteri o mebîe mülki fâsid ile mâlik olur.

İkinci nevi : fâilin hâmile âlet sayılmasından dolayı cinayet mahallinin tebeddülü lâzım gelmez. Bu takdirde hükm, iptidaen hâmile nisbet olunur. Bir nefsi veya malı ikraha mebnî itlâf gibi. Bunlar da hâmilin faili âlet gibi istihdam ederek onu çarpmak suretile bu itlâf hâdisesini vücude getirmesi mutasavverdir. Bu halde bu itlâf cinayetinin mucebi fâile değil, hâmile lâzım gelir.

Meselâ : bir kimse bir şahsı vaki olan ihraha mebni amden öldürse kısas, hâmile = mücbire lâzım gelir, o kimseye lâzım gelmez. Çünkü insanlar, kendi hayatlarını severler, bu bir fıtrat muktezasıdır. Bu cihetle herkes kendi hayatını korumaya medar olan şeyleri tercih eder, bu bakımdan da kendisi hâmilin bir âleti mesabesinde bulunmus olur. Maamafih bu katlin günahı kendisine teveccüh eder. Çünkü kendi nefsini takdim ederek kendisi gibi mâsumüddem olan bir kimseye kasd etmiş, katl güna-

hını işlemiş, Hâlık Tealâya ma'siyeti müstelzim olan bir hususta mahlûka itaatte bulunmuştur.

« İkrarlara gelince : bunlardan hiç biri ne ikrahı mülcî ve ne de ikrahı gayri mülcî ile sahih olmaz. Çünkü haber verilen şeyin ademine delîl vardır ki, o da ikrah, tehdit vukuundan ibarettir.

« İhtiyar zamanında ikdam edilmesi halâl olmayan fîller hakkında ikrah halinde aşağıdaki hükümler cereyan eder:

(A) : Haklarındaki hürmet, ikrah ile sakıt olmıyan, yapılmalarına ruhsat lâhık bulunmıyan fîllerdir. Katl, cerh, zina fîlleri gibi. Bunları cebren mürtekit olanlar da asim olurlar.

(B) : Haklarındaki hürmet, ikrah ile sakıt olan fîllerdir. İkraha mebni şarab içmek, hınzır veya meyte eti yimek gibi. Bunlar, ikrahı mülcî ile mübah gibi olur. Mükreh, bu husursdaki müsaadei şer'iyyeyi bildiği halde bunlardan kaçınıp bu yüzden katl edilse asim olur. Bu müsaadeyi bilmediği takdirde ise asim olmaması umulur.

İkrahı gayri mülcî ise muharrematı mübah kılmaz. Çünkü onunla ıztırar hâsıl olmaz. Şu kadar var ki, bu, bir şübhe iras eder. Binaenaleyh bir kimse gayri mülcî olan bir ikraha mebnî şarab içse hakkında had cezası lâzım gelmez.

(C) : Haklarındaki hürmet ikrah ile sakıt olmayıp yalnız ruhsata muhtemil bulunan fîllerdir. Bu fîller, ya hukukullaha veya hukuku ibada aid bulunur Hukukullaha aid olan fîller de ya sukuta ihtimali olur veya olmaz.

Şöyle ki : küfrü mucib olan bir sözü söylemek, sukuta ihtimali olmıyan hukuku ilâhiyyeye racidir. Namaz, oruc gibi ibadetler de sukuta ihtimali olan hukuku ilâhiyye cümlesindendir. Bunların hepsinde de ikrahı mülcî sebebile ruhsat carî olur. Binaenaleyh mükreh olan kimse, kalben muvahhid olduğu halde lisanen tevhide münafi bir söz söylese veya kalben farziyyetine kail olduğu halde namazı terk eylese asim olmaz. Fakat sabr edip de ikraha mebni bunları terk etmiyerek katl edilse şehid olmuş olur. Çünkü onun bu metaneti, dini ilâhiyi izaz demektir.

Bu kısım hukukı ibada gelince: bunlarda da bu ruhsat carîdir. Bir müslümanın malını itlâf gibi. Binaenaleyh bir müslümanın malını itlâf için ikrahı mülcî vuku bulsa o malı itlâf caiz olur. Fakat bu ikraha rağmen o malı itlâf etmeyip de bu yüzden katl edilse — inşaallah — şehit olmuş olur. Çünkü başkasının ismeti malına riayet etmiş, bir zulmü def için kendi nefsini bezl eylemiş olur.

(6) : Sefah; lûgatte hıffet ve hareket demektir. Şer'an iki mânâda müstameldir. Birisi, insana ferah veya gazepten dolayı ârız olan bir hıffettir ki, onu aklı başında olduğu halde şer'i şerifin ve aklın mucebine muhalif amele haml ve sevk eder. Bu bir umumî mânâdır, her mahzuru irtikâbâ şâmildir.

Diğeri de: sefeh, bir işi şerişerife ve akla min vechin muhalif bir cihete tahsis etmektir. Velev ki o cihet, aslı itibariyle meşru ve mahmud bulunsun. İsraf gibi. Bazı israflar, bir ve ihsan şeklinde bulunduğundan aslen meşrudur. Fakat sahibinin muhtac bir halde kalmasına sebeb olacağı bakımından da şer'a, akla muhalif bulunur.

« Sefeh, ehliyeti vücub ve ehliyeti edaya münafi değildir. Çünkü sefihin aklı ve bedeni yerindedir. Şu kadar ki sefih, yaptığı işde aklına muhalefette bulunmuş olur. Binaenaleyh onun bu sefihliği, mükellefiyetine mani olmaz.

« Sefeh, sahibinin tasarrufatına da münafi değildir. Çünkü sefih, emanetullahı tahammüle, hukuku ilâhiyye ile mükellefiyyete ehl olunca, hukukı ibada da bitarikilevlâ ehl bulunmuş olur. Şu kadar var ki, bir kimse sefih olarak baliğ olsa malları kendisine bilittifak verilmez. Onun menfaatini muhafaza için bu mallar, imameyne göre bilfiil reşid oluncaya kadar, İmamı âzama göre de sinni rüşde vâsıl oluncaya kadar başka bir emînin elinde bulundurulur. Sinni rüşd ise yirmi beşinci seneden ibarettir.

« Bülûğundan sonra sefih olan şahıs hakkında ise fukahanın ihtilâfı vardır. İmamı âzama göre sefih hacr edilmez, tasarrufları nâfiz olur. Çünkü esasen âkildir, muhâtaptır, ehliyeti hukukiyyeyi haizdir. İmameyn ise feshi kabil, hezl ile bâtıl olan tasarruflardan dolayı hacr edilmesini caiz görmüşlerdir. Bey, icare, hibe gibi tasarruflar bu kabildendir. Çünkü bu surette sefihinde, başkalarının da hakları sıyanet edilmiş olur. İmamı âzam, buna karşı diyor ki: sefihi hacr etmek, onun ehliyetini, velâyetini ibtal, onu behaime ilhak demektir. Bir insanın tasarrufata ehl olması, sözlerinin muteber tutulması, bir nimeti asliyedir. İnsan bununla hayvanattan temayüz etmiş bulunur. Artık malı siyanet için bu nimeti ibtal etmek caiz olamaz.

(7) : Sefer = yolculuk; lûgatte bir mesafeyi kat etmektir. Şer'an: vasatî yürüyüşle en az üç günlük (= 18 saatlik) bir yere kadar gitmek üzere vatanın umranatından çıkmaktan ibarettir..

« Sefer, ehliyeti vücub ile ehliyeti edaya ve ahkâmı şer'iyye ile mükellefiyete münafi değildir. Şu kadar var ki, sefer hali, meşakkatten hâli olmadığı cihetle sefer, meşakkat makamına ikame edilerek bazı hususlarda tahfife sebeb bulunmuştur. Velev ki bilfiil meşakkat bulunmasın.

Binaenaleyh sefer halinde dört rekâtlı farz namazlar ikişer rekât olarak kılınır. Bu, Hanefîlere göredir. İmamı Şafiîye göre ise müsafir, muhayyerdir, dilerse bunları yine dört rekât olarak kılabilir.

Kezalik : sefer, ramazanı şerif orucunun te'hirine tesir eder. Şu kadar var ki bu hususta müsafir, bilittifak muhayyerdir, dilerse orucunu ikamet zamanına tehir eder ve dilerse sefer halinde tutar.

« Bir misafir, ramazanı şerif orucuna niyet edip oruclu olarak sabahladıktan sonra artık o günün orucunu bozamaz. Kezalik: bir mukim, ramazanı şerifte oruclu bulunduğu halde sefere çıksa o gün orucunu terk edemez. Bu halâl değildir. Şu kadar var ki, sefer hali, bu orucun vücubı edası hakkında bir şüphe tevlid ettiği cihetle bunu bozduğundan dolayı üzerine keffaret lâzım gelmez. Meğer ki bir mukim, daha sefere çıkmadan orucunu bozsun da badehu sefere çıksın. Bu takdirde keffaret lâzım gelir. Badehu sefere çıkmakla bu keffaret sakıt olmaz.

« Sefer ahkâmı, beldenin umranından çıkmakla istihsanen sabit olur. Ve bir müsafir, daha üç gün yol yürümeden ikamete niyet etse sahih olur. Velev ki bu niyeti, ikamet edeceği mevziin gayrisinde vuku bulsun. Fakat bir müsafir, üç günlük bir yol yürüdükten sonra ikametgâhı ittihaz edeceği bir yerde bulunmadıkça ikamete niyeti muteber olmaz. Çünkü üç günden evvel ikamete niyyet, seferi def etmek, ondan vaz geçmek demektir. Üç günden sonra niyyet ise sefer halini ref etmek mesabesindedir. Def ise ref'den esheldir.

İctihadın mahiyyeti ve şartları :

550 — : İctihad, lûgatte meşakkate tahammül etmektir. Istılâhta: fer'î olan bir hükmi şer'îyi delilinden istinbat hususunda mechudi bezl, yani: tamam tâkati sarf eylemekten ibarettir. Bu suretle bütün kuvvetini sarf eden zata «müctehid», istinbat edilen hükmi şer'iye de «müctehedün fih» denilir.

İctihad, kolay bir şey olmadığı cihetle şer'î delillerden hükümleri çıkarmaya «istinbat» denilmiştir. Çünkü istinbat, esasen kuyudan güçlükle su çıkarmak demektir.

İctihadın tarifine «fer'î» kaydile itikadiyata, ve sarih, kat'î naslar ile sabit ibadetlere vesaireye müteallik hükümler, haric kalmıştır. Çünkü bu gibi ahkâmı asliyye, kat'îdir, sabittir, ictihada mahal değildir.

«Şer'î» kaydile de aklî ve hissî olan hükümlerden ihtiraz edilmiştir. Zira onları anlamak hususundaki mesaî, bir ictihadı fıkhî değildir.

551 — : Fer'iyyatten olan şer'î meselelerin hepsinde ictihada muktedir olan bir zata «müctehidi mutlak», bu meselelerin yalnız bir kısmı hakkında ictihada kadir olan bir zata da «müctehidi mukayyed» denilir. Bir müctehidi mutlak itibarile ictihadın şartı, ictihadın ehlinden sadır, mahalline masruf olmaktır. Bu hususta ehliyet, kitabullaha, sünneti nebeviyyeye, mevaridi icma ile vücuhı kıyasa vukuf ile hâsıl olur. Şöyle ki: herhangi bir meselei fer'iyye hakkında kendi usul ve kavaidi dairesinde ictihadda bulunacak bir zat için lâzımdır ki, ahkâma müteallik ayâtı kur'aniyenin lûgat ve şeriat bakımından mânâlarını ve bunlara aid ilimleri ve bunların has, âm, mücmel, müfesser, nâsih, mensuh gibi aksamını lâyıkile bilsin. Kezalik: ahkâma müteallik süneni seniyyenin metinlerine,

senedlerine, yani: bunların lûgavî ve şer'î mânâlarına, kısımlarına, ve bizlere ne suretle rivayet edile gelmiş olduklarına bihakkın muttali bulunsun.

Kezalik : icmaın mevarid ve mevakiini, yani: nerelerde icma vaki olmuş bulunduğunu güzelce anlamış. olsun. Tâ ki icmaa muhalif ictihada kıyam etmesin.

Kezalik : kıyasın vecihlerine bütün şeraitile, ahkâm ve aksamile, makbul ve merdud delîle vâkıf olsun. Tâ ki yanlış kıyaslara meydan verilmesin.

İşte İmamı âzam ile diğer eimmei selâse hazeratı, birer müctehidi mutlak olduğundan bu şeraiti camî bulunmuşlardır.

Bazı meselelerde ictihada kadir olan ve bu cihetle ictihadı mukayyed ashabından sayılan zatlar hakkında ise taklid ettikleri müctehidi mutlakın usulüne, delillerine vâkıf olmak kâfidir. Meselâ: böyle bir zat, İmamı âzama tâbi olduğu takdirde onun ictihad sahasındaki usul ve delâiline muttali olunca bazı meselelerde ictihad da bulunabilir. Onun bu ictihadı, İmamı âzamın usul ve delâiline muvafık olacağından kendisi «müctehidi mukayyed» bulunmuş olur.

İctihadın hükmü :

552 — : İctihadın hükmü, gelebei zandır. Yani: ictihad ile sabit bir mesele hakkındaki kanaat, hata ihtimali ile beraber galebei zandır. Bir müctehid, kendisinin hakka isabet ettiğini kat'î surette iddia edemez. Belki isabet ettiğine zannı galibile kani bulunur. Bu cihetle ictihad, katiyyattan olan usul ve füruda carî olmaz. Çünkü bunlarda galebei zan, kâfi değildir, bunlarda cezm lâzımdır.

553 — : Bir müctehidin daima isabet etmesi icab etmez. Bir müctehid, bir meselede musib olacağı gibi diğer bir meselede de muhtî olabilir. Çünkü her hadisenin hükmü, indallah birdir. Bu hükm, müctehidin ictihadına tâbi değildir. Bu hükmü keşf eden bir müctehid, musibdir, keşf edemiyen bir müctehid de muhtîdir.

Mutezile taifesi ise her müctehidin musib olduğuna kail bulunmuştur. Bunlara göre hükm, indallah müctehidin ictihadına tâbidir. Böyle olmasa teklifi malâyutak lâzım gelir.

Buna cevaben deniliyor ki: bir müctehid, hükmi şer'îsi musarrah olmayan bir hadise hakkında mücerred ictihad etmekle mükelleftir. Yoksa her halde hakka isabetle mükellefe değildir ki teklifi muhal lâzım gelsin Mamafih her müctehid, musib olsa çok kere iki nakizin içtimaı lâzım gelir ki, bu muhaldir. Vücudden çıkacak bir kan ile abdestin bozulması ve bozulması ve bozulmaması hakkındaki iki ictihad gibi. Bir seyin ayni zamanda hem halâl, hem de haram olması da bu kabildendir.

554 — : Bir müctehid, hata etse de indallah mesul olmaz,, belki me·cur olur. Çünkü bir hakkın zuhuru için kendi kudretini sarf etmiştir. Şu kadar var ki bir müctehid, kendi iktidarını lâyıkile sarf etmeyip doğru yol vazıh olduğu halde hilâfına ictihadda bulunursa bundan dolayı mesul olur.

Bir de âlemin hudusü, kıdemi gibi akliyyatta, Hak Tealânın zat ve sıfatı gibi ilâhiyyatta ve nebeviyatta hak, bilittifak bir olduğundan bunlardaki hata, ma'füv değildir. Ancak Mutezileden bir taife bunlarda da hükmün ictihada tâbi olacağına kail bulunmuştur ki, aslâ doğru olamaz.

555 — : Hata eden bir müctehid, hükme isabet edemediği cihetle intihaen muhtî ise de kendi kudretini bezl edip delilleri tedkik eylediği cihetle iptidaen musibdir. Bundan dolayıdır ki, ictihadına herhalde hasene = sevab terettüb eder. Nitekim aleyhisselâtü vesselâm efendimiz, Amribnilâs radıyallahü anhe hitaben : (احكم على انك ان اصبت فلك عشر حسنات و ان اخطات فلك حسنة = hükm et, şöyle ki: isabet eder isen senin için on sevab, eder isen bir sevab vardır.) buyurmuştur.

Maamafih bazı zatlara göre hata eden müctehid, hem iptidaen, hem de intihaen muhtî bulunmuş olur.

556 — : İctihad, cumhurı ulemaya göre tecezzî kabul etmez. Yani: yalnız bir kaç meselenin menatını, edille ve esbabını bilen bir âlim için yalnız o meselelerde ictihada kıyam etmek caiz olmaz. Çünkü diğer meselelerin de hükümlerini, ılel ve esbabını, anlıyabilmek melekesini haiz olmayınca ictihadına güvenemez, kendisine galebei zan, hâsıl olamaz. Zira hükmünü keşf ettiğine zahib olacağı mesele, diğer meseleler ile alâkadar olabilir. Onlar bilinmedikçe muayyen meselenin hükmü taayyün etmiş olamaz.

Deniliyor ki : ictihad için bir fekahet melekesine ihtiyaç vardır. Bu öyle mahdud meselelere vukuf ile elde edilmiş olamaz. Meselâ: bir kimse her sözü muktezayı hale, belâgat ve fesahat kavaidine tatbike kadir olmalıdır ki, belâgat melekesini haiz sayılsın. Yoksa yalnız bir iki sözü belâgat vecihlerinden bir ikisine tatbike kadir olmakla belâgat melekesini haiz, bulegadan ma'dud olamaz. İşte bir din âliminde de her hükmi şer'îyi delillerindene istinbat edeceke bir melekei fıkhiyye bulunmalıdır ki müctehid sayılabilsin, ictihadına mesağ bulunsun.

557 — : Bir müctehidin bazı meseleler hakkında (lâedrî = bilmiyorum) demesi, kendisinde ictihad melekesinin bulunmamasına delâlet etmez. Çünkü böyle bir meleke bulunduğu halde bunu bazı meseleler hakkında istimal vakit bulamamış olabilir. Veyahut o meseleler hususunda kemali ittikasından dolayı hemen cevab vermeyi ihtiyata muhalif görmüş olabilir.

Rivayete nazaran İmam Mâlik Hazretlerinden kırk mesele sorulmuş, otuz altısı hakkında (lâedrî) demiştir.

Meşahirden Şa'bî merhum demiştir ki: (لاادرى نصف العلم) = bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır.) Vakıâ bir zatın bilmediğini bilmesi de bir ilimdir, bir hünerdir.

İmam Şa'bî, bir mesele hakkında (lâedrî) demiş, ,sail olan şahıs, «Sen Irakın fakîhi olduğun halde bilmiyorum demekten utanmıyor musun?» demekle Şa'bî merhum: fàkat melekler, Allah Tealâya (لا علم لنا الا ما علمتنا) = Yarabbi!. senin bize bildirdiğinden başka bizim bilgimiz yoktur) demekten istihya etmemişlerdir, diye mukabelede bulunmuştur.

Velhâsıl : bir müctehid için her meselenin hükmünü hemen bilmek icab etmez. Elverir ki kendisinde matlûp olan fakahet mevcut bulunsun.

558 — : İctihadın mahalli, yukarıda da işaret olunduğu vecihle füruattan olan mesaili şer'iyyedir. Ehli de ictihad salâhiyetini haiz olan zatlardır.

Binaenaleyh dini islâmın ulvî mahiyyeti hakkında, sarih, kat'î naslar ile veya icma ile sabit olan mukaddes hükümleri hakkında, meselâ: namazın, orucun rükünleri, adetleri, vakitleri hususunda ictihada aslâ mahal yoktur. Bunların haklarındaki ictihad, bunların dinen sabit olan mahiyetlerini tebdil ve tağyir demektir ki, bu aslâ caiz görülemez. Böyle bir cüret, mukaddesata karşı bir sui kasd demektir. Böyle bir hareket, bir kötü maksada müstenit değilse büyük bri cehalet eseri sayılır.

İctihad için pek büyük bir kabiliyet, pek geniş malûmat lâzımdır. Bundan başka da pek büyük bir diyanet pek azîm bir seciyyei ahlâkiyye iktiza eder. Hâfızalarını bütün âyatı celîle ile, yüz binlerce ahadisi şerife ile tezyin etmiş, bir çok dinî ilimlerde teferrüd eylemiş olan bir nice yüksek zatlar bile ictihada cesaret edememiş, kendilerinde ictihada salâhiyet bulunduğunu iddiada bulunmamışlardır. Çünkü bu salâhiyeti lâyıkı vecihle haiz olmıyanların ictihada kıyamı, teşehhiyattan ibaret olarak haklarında pek büyük manevî mesuliyeti dâvet eder. Binaenaleyh bu salâhiyeti haiz olmıyanlar için islâm âlemince kabul edilmiş olan bir müctehidi muazzama taklidde bulunmaktan başka yol yoktur. Ve illâ dinin kudsî ahkâmını muhafaza ve idame kabil olamaz.

559 — : Taklid, lûgatte bir kimsenin boynuna gerdanlık takmak mânâsınadır. Takallüd de gerdanlık takınmaktır. Istılahta: taklid: başkasının kavlini hüccete, delile bakmaksızın kabul etmekten ibarettir. Başka bir tarif ile taklid: bir insanın başka bir zata söylediği sözde, veya yaptığı işde hakkiyetine mutekid olup delile bakmaksızın tabi olmaktır. Sanki bu insan, o zatın sözünü veya işini kendi boynuna bir gerdanlık yaparak takmıştır. Kılade ise gerdanlık demektir.

İşte bir müctehide bir hüsni itikaddan dolayı tâbi olmak da bir taklid meselesidir ki, bunun sahibine «mukallid» denilir.

Maamafih ictihad derecesini haiz olmıyan fukahadan her birine de mukallidi mahz denilerek şu vecihle tarif edilmiştir: «Şer'î hükümleri, delillerinden istinbata, bu hükümlerin aralarını tefrik ve temyize ve rivayetlerin bazılarını bazılarına tercihe muktedir olmayıp yalnız bir mezhebe mensup hükümlérin, meselelerin ve rivayetlerin büyük bir kısmını hıfz etmiş, bunları eserlerine derc eylemiş olan bilgili zattır. Böyle bir zat, şer'î delilleri lâyıkile tedkik ve itkan etmiş bulunmaz, tercih veya temyiz ashabının tercih ve tashihlerini, tefrik ve temyizlerini eserlerinde nakl ile iktifa eder, bir rivayetin kuvvet ve sıhhat derecesini kendi reyile tâyine kalkışmaz.

Bir vazifeyi, bir memuriyeti bir zata tefviz ve tahmil etmeğe de taklid, denilmiştir. Böyle bir şeyi kabul ve tahammül etmeğe de «takallüd» denilir. Taklidi kaza, takallüdi kaza tâbirleri gibi.

Fetva ve istifta vazifeleri :

560 — : Fetva, lûgatte: sorulan bir müşkil hakkındaki cevabdır, hal ve beyandır. Böyle bir suale cevab vermeğe de ifta denir. İstifta da bir müşkil şeyin hal ve izah edilmesini dilemektir.

Istılahta fetva, sorulan dinî bir meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevabdan, dermeyan ettiği hükümden ibarettir. Esasen bu kelime, feta mânâsından alınmıştır. Feta ise genç, kavî mânâsınadır. Verilen bir cevab ile bir mesele kuvvet bulmuş olacağı cihetle bu cevaba fetva denilmiştir. Buna fütyade denir. Cem'i: fetavadır. Kendisile fetva verilen kavle de «müfta bih» denir.

Binaenaleyh bir meseleyi öğrenmek için ehlinden soran kimseye sail, müsteftî denildiği gibi o meseleyi bildiren ehliyetli zata da Mücîb, müfti adı verilir. Vukubulan bildirme de bir cevabdan, fetvadan ibarettir.

561 — : Usuli fıkıh ıstılahınca müfti demek, esasen müctehid demektir. Müctehid olmayıp mukallid sayılan bir fakihe müfti denilmesi ise mecazdır, müctehidlerin fetvalarını nakl ve hikâye etmesi itibariledir.

Usulü fıkıhta, fıkha dair yazılmış mufassal kitaplarda ve bilhassa fıkhın (resmülmüftî) denilen mebhasi mahsusunda beyan olunduğu üzere öyle her kimse fetva veremez, yani: kitabullahtan, sünneti nebeviyyeden vesair şer'î delillerden şer'î hükümleri istinbat ederek dinî hâdiselerin hükümlerini tâyine muktedir olamaz. Bu hususta pek çok bilgi lâzımdır.

Evet; bir müctehid için dünya kadar ilim ister, Kur'anıkerîmin âyetlerinden, Resulü Ekremin hadislerinden dinî hükümleri istihraca kudret ister, dinî ilimlerin ictimaî hâdiselerin, örf ve âdetin, masalihi âmmenin künhüne, tarzı cereyanına vukuf ister. Bu iktidarı haiz olan zatlar ise zamanı nebevîye yakın olan en feyizli çağlarda bile pek nâ-

dir yetişmiştir. Bunun içindir ki: bir çok yüksek âlimler, fevkalâde mütesif oldukları için içtihada cür'et göstermemiş,dinî ilimlerdeki pek ziyade ihatalarına rağmen kendi namlarına fetva vermekten çekinmiş, müslümanlar arasında âmmenin kabulüne mazhar olmuş bir mezheb sahibinin, meselâ: İmamı âzam veya İmamı Mâlik Hazretlerinin ictihadı vecihle amel etmiş, sorulan meseleler hakkında bu gibi büyük müctehidlerden birinden mevsûkan edilegen cevaplar dairesinde fetva vermiş ve fetvasında bu me'hazi göstermiştir.

562 — : Bir hâdisenin hükmü hakkında bir mezheb sahibinde sarih bir rivayet mevcut olmadığı takdirde o mezhebin müessisi olan büyük müctehide tâbi olan ve kendilerine «ashabı tahric» denilen kuvvetli âlimler, o müctehidin iltizam etmiş olduğu usul ve kavaide tatbikan o hâdisenin hükmünü o mezheb dairesinde tâyine çalışmışlar, yine kendi namlarına ictihada cüret ederek fetva vermek ihtiyatsızlığında bulunmamışlardır.

Ashabı tahricden bulunmıyan sair din âlimlerinin vazifeleri ise tâbı oldukları mezhebde muhtar, müftâ bih olan hükümleri nakl ve hikâye etmekten, sorulan suallere o vecihle cevaplar vermekten ibaret bulunmuştur.

Filhakika ictihada, hükümleri tahrice muktedir olmıyan her âlimin, her müftinin vazifesi, bundan ibarettir. Bu halde müftiler, tâbi oldukları mezhebdeki ictihadî akval ve ahkâmı nâkil ve hâkî demektirler.

563 — : Müctehid olmıyan müftilerin riayet etmeleri icab eden bir takım usul vardır. Bunlara «resmülmüftî» denir. Şöyle ki:

Meselâ : Manefî mezhebinde bulunan bir müfti, kendisinden sorulan bir mesele hakkında İmamı âzam hazretlerinden (kütübi zahirirrivaye) denilen muteber, tevatüren menkul kitablarda münderic cevab ne ise onu hikâye eder. Bu hususda İmamı âzamdan bir cevab menkul değilse onun en meşhur, muktedir tilmîzi olan İmam Ebu Yusüften bu kitablarda nakl edilmiş olan cevabı hikâye eder. Ondan da bir cevap menkul değilse yine İmamı âzamın en kudretli tilmîzlerinden olan İmamı Muhammedin o babdaki kavlini hikâye eder, o vecihle cevab verir. Ve şayed bu eimmei kiramdan birinin kavli, asrın maslahatına veya delîlinin kuvvetine mebni eâzımı ulema tarafından tercih edilmiş ise ona göre fetva verir.

Kezalik : bir mesele hakkında müteaddit cevaplar bulunsa bunların içinden her hangisi ulema arasında muhtar, müftabih bulunmuş ise onu düsturülamel ittihaz eder, yoksa kendi reyine, kendi keyfine göre fetya veremez.

564 — : Bir müfti, kendi mezhebine dair yazılmış herhangi bir fıkıh kitabına müracaat ederek hemen onda gördüğü bir cevaba göre fetva veremez. Bu caiz değildir. Çünkü fakahetleri kabili inkâr olmıyan bir kısım müellifler vardır ki, kitablarında şer'î meseleleri pek mucez, pek

muhtasar bir suretle yazmış oldukları cihetle bunlardan hemen fetva verilmesi caiz görülmemiştir. Meğer ki hâşiyelerine müracaat edilsin, bu meseselerin mehazları bilinsin.

Meselâ : Nehr, Dürri Muhtar, Tenvirülebsar, Eşbah ve Nezair, Kuhustanînin nikaye şerhi, Aynînin ve Mollâ Miskînin Kenz şerhleri bu kabildendir. Halbuki bu kitabların müellifleri; pek muktedir, fakih zatlardır. Fakat eserlerindeki icaz,, bunların fetva hususunda re'sen birer me'hez olmalarına bir mania teşkil etmiştir.

Filhakika bir meselenin hükmü, bir çok kuyud ve şurut ile mukayyed olabilir. Öyle muhtasar kitablar ise bunları tamamen cami olamaz. Binaenaleyh onlara istinaden verilecek bir fetva de noksan bulunabilir. Bu hal ise dinî bakımdan büyük bir mesuliyeti dâvet eder. Artık hiçbir kitaba müracaat etmeden hemen indî surette cevab vermeğe cüret gösterilmesinin mesuliyetini düşünmeli!.

565 — : Müfti, racih olan kavli arayıp bulmalı ona göre fetva vermelidir.. Şer'î kitaplarımızda deniliyor ki: bir müfti veya âmil için caiz olmaz ki, rivayet edilen iki kavlden,. iki vechden hangisinin racih olduğuna bakmadan hemen birile fetva versin veya amel etsin. Böyle bir hareketin caiz olmıyacağı hakkındaki hilâf yoktur, ulemanın ictimaı vardır. Nitekim fukahadan «Kurafî» merhum der ki: Gerek müctehid ve gerek mukallid için halâl olmaz ki racih olan kavlin gayrisile hükm etsin veya fetva versin. Çünkü böyle bir hükm veya ifta, havaya tâbi olmaktır. Havaya ittiba ise bilicma haramdır. Racihin mukabilinde mercuh, adm mesabesindedir. Artık bu mercuh ile nasıl amel edilebilir?.

Fukahadan «Yâmerî» merhum da. Usul kitabında diyor ki: «İki rivayetten veya kavlden hangisinin meşhur olduğuna muttali olmıyan kimsenin bir medarı tercih aramadan bunlardan hemen dilediğiyle hüküm vermesi caiz olmaz.»

Evet.. bu bir cüret, bir teşehhî demektir ki sahibi mesuliyetten kurtulamaz..

Fukahadan ve muhaddislerden olan İbni Hacer merhum da bir eserinde diyor ki: «Bir kimsenin bir üstazdan ilm telâkki etmeksizin mücerred bazı fıkh kitablarını kendi kendine mütalea ederek bunlardan kendi anlayışına itimat ile fetva vermeğe kalkışması, hiç bir vecihle caiz olmaz. Çünkü böyle bir kimse âmmîdir, fıkh ilminin cahili sayılır, söylediğini bir ihtisas dairesinde söylemiş olamaz. Hatta müteber üstazlardan ilm ahz etmiş bir kimse bile öyle gördüğü bir iki veya beş on kitaptan fetva veremez. Olabilir ki, bir kitab sahibi hata etmiş, ondan sonra yazılan kitaplarda da o evvelki kitab me'haz ittihaz edilerek ayni hataya düşülmüştür. O halde fetva verecek zat; mahir, mütehassıs olub kendisinden fetva vereceği kitabın ulema arasında muteber olduğuna muttali bulunmalıdır ki, şeriatı islâmiye namına nâsa fetva vermeğe salâhiyetli bulunsun.

566 — : Pek muteber fıkıh kitaplarımızdan olan «Fethülkadir» de ve ondan naklen «Reddülmuhtar» da deniliyor ki : «Asıl müfti müctehid olan zattır. Yoksa mücerred müctehidlerin sözlerini hıfz etmiş olan zat değildir. Böyle bir zata vacib olan şudur ki: kendisinden bir meselenin hükmü sorulunca İmamı Âzam gibi bir müctehidin kavlini hikâye tarikile beyan etsin. Şöyle ki: bu kavli o müctehidden ya bir an'ane ile, bir isnad silsilesile nakl etsin veya bu kavli ulema arasında meşhur ve mütedavel bir kitablardan naklen fetva vermek veya o kavli, o fetvayı İmamı Âzam veya edilen kavllere, fetvalara itibar olunamaz ve öyle nadir, gayri mütedavil kitablardan naklen fetva vermek veya o kavli, o fetvayı İmamı Âzam ve ya İmam Ebu Yusüf gibi bir müctehide isnad eylemek halâl olmaz.

567 — : Müctehid olmıyan bir müfti, bir mesele hakkında mütearız kavller görünce bu hususda en muteber kitablara müracaat eder. Meselâ: İmam âzamın mezhebinde bulunan bir müfti, böyle bir tearuz vukuunda evvelâ: Bidaye, Muhtar, Nikaye, Vikaye, Kenz, Muhtasarı Kudurî, Mülteka gibi muteber metinlerdeki akvali tercih eder. Sonra bunların şerhlerindeki akvali tercih eder, daha sonra fetva kitaplarına sıra gelir. Ve bir meselede mütekaddimîn ile müteahhirîn arasında ihtilâf görülse mütekaddimînin akvalinden udul edilmesi, çok kerre doğru olamaz.

568 — : Müctehid olmıyan bir müfti, sorulan bir meselenin cevabını muteber kitablarda bulamazsa kendisinden daha ehliyetli âlim zatlar ile müşaverede, müzakerei ilmiyyede bulunmalıdır, öyle kendi reyile fetva vermeğe cüret göstermemelidir. İcabında «bilmiyorum» demesi lâzım gelir. Nitekim pek büyük müctehidlerden, hattâ sahabei kiramdan bir çok zatlar bile bir nice meselelerin hükmü hakkında (lâedrî) demekten çekinmemişlerdir.

İslâm ulemasının bu babdaki sözleri, hareketleri, fetva vermek hususunda ne kadar itina edilmesi lüzumunu göstermektedir.

Filhakika, fetva vermek, pek mühimdir, pek büyük manevî mesuliyete sebeb olabilir. Sorulan herhangi dinî bir meseleye o husussdaki ahkâma muttali olmadan cevab vermek, isabet etse bile din namına büyük bir cürettir, şeriati islâmiyye namına bir iftiradır, şer'î hükümlere karşı lâübaliyâne bir harekettir, müslümanların mukaddesatına karşı bir hürmetsizliktir.

İşte bunun içindir ki bir mesele hakkında tedkik etmeksizin fetva vermeğe cüret etmekten men için bir çok dinî tahzirât mevcuttur. Nitekim bir âyeti kerimede : (ولا تقف ما ليس لك به علم ان السمع والبصر والفؤاد كل اولئك كان عنه مسئولا) buyurulmuştur. Yani: bilmediğin bir şeyin arkasına düşme, hakkında hüküm verme, şüphe yok ki kulak, göz, kalb bunlardan her biri kendisinden, kendisile sahibinin işlediği şeyden mesul olacaktır. O halde kulak, daima hak sözleri dinlemeli. Göz, daima

meşru şeylere bakmalı. Kalb de daima hak şeylere tecellîgâh olmalıdır.

569 — : Bilmedikleri şeyler hakkında hemen fetva vermeğe cüret edenler hakkında : (اجرأكم على الفتيا اجرأكم على النار) buyurulmuştur. Yani: sizin ateşe atılmaya en cüretkârınız, fetva vermeğe en cüretli bulunanınızdır.

Bu hususta deniliyor ki: fetva veren kimse, Hak Tealânın halal ve harama, sıhhat ve fesada veya saireye dair olan hükmünü nakl etmiş oluyor. Artık fetva vereceği hâdise hakkında bilgisi bulunmıyan veya o babda tekâsül gösterip meseleyi güzelce incelemeyen veyahut ictihada iktidarı olduğu halde meselenin hükmünü delîlinden istinbata çalışmayıp tehavün gösteren kimsenin fetva vermesi, şüphe yok ki kendisinin cehennem ateşine atılmasına sebeb olur.

Camiüssagîr hâşiyesinde «Hafnî» merhum diyor ki : «Şer'î bir hükmün cevabına tedkik etmeksizin müsaraat etmek haramdır. Velev ki verilen cevab, hakikate müsadif olsun.»

Filhakika bu cevab, remyetün min gayri ramin kabilinden olacağı cihetle şer'işerife karşı bir mühimsememektir. Binaenaleyh mücasiri için pek büyük mesuliyeti müstelzim olur.

«Essiracülmünir» tefsirinde vesairede yazılı olduğu üzere bir gün bir zat, Sıddıkı âzam hazretlerinden : (وفاكهة وابا) âyeti kerimesindeki «eb» kelimesinin mânâsını sormuştu. Cenabı Sıddîk; mer'a, çayır, kuru ve yaş ot gibi mânâları ifade eden bu kelimenin Kur'anı mübînde irade buyurulan mânâsını kesdirememiş olduğu cihetle buna hemen cevab vermekten çekinmiş, böyle bir şeye bilmeden cevab vermenin büyük mesuliyeti müstelzim olacağına işaret için de :

(اى سماء تظلنى واى ارض تقلنى اذاقلت فى كتاب الله تعالى ما لا علم لى به) demiştir.

Yani : Allah Tealânın kitabı hakkında bilmediğim bir şeyi söylersem beni hangi gök gölgelendirir ve hangi yer üstünde taşır. Beni mesuliyetin elinden kim kurtarabilir?.. Ne büyük insaf, ne büyük ihtiyat, ve ne büyük fazilet ve tekva dersi!..

570 — : Evvelce de işaret olunduğu üzere ictihad, ifta vazifeleri, pek mühimdir, pek müşkildir. Bu; pek büyük, bir ilm, bir ihtisas işidir. Yoksa kitabullahın, ve ahadisi nebeviyyenin mübarek mânâlarını öyle sathî bir surette anlıyabilen, öyle hâfızalarında mahdut bir kaç hadisi şerif bulunan kimselerin bir müctehide tâbi olmayıp da edillei şer'iyyeden hüküm çıkarmaya, kalkışmaları, kendi namlarına fetva vermeleri aslâ caiz olamaz. Hattâ vaktile arabcaya hakkile vâkıf, hâfızları yüz binlerce ahadisi şerife ile müzeyyen olan birçok muhterem âlimler, muhaddisler bile ictihad dâvâsına kalkışmamış, fetva vermekten çekinmiş, bu ciheti fukahaya bırakmak insafını göstermişlerdir.

(103) tarihinde vefat eden Şa'bînin nasıl büyük bir muhaddis, nasıl harikulâde bir ilim sahibi olduğu malûmdur. Bu zat, kendisine rivayet edilmiş olan bütün ahadisi şerifeyi bir daha tekrar rivayet edilmesine ihtiyaç duymaksızın olduğu gibi ezberlemiş idi. Edebiyat hususunda da harikulâde bir ihatası var idi. Hiç bir beytini tekrar etmemek şartile hâfızasından bir ay şiir parçalarını inşad edebilirdi. İşte böyle bir zat bile : «Biz fukahadan değiliz, biz ancak işitmiş olduğumuz hadisleri fukahaya ve işideceği şeyler ile amel edecek kimselere rivayet etmiş bulunuyoruz» demiştir.

Velhâsıl : en kuvetli muhaddisler bile yalnız hadisleri rivayet etmekle iktifa eder, bunların hükümlerini beyana sıra gelince bunu müctehidlere, büyük fakihlere bırakırlardı. Zaten ilm sahasında taksimi vezaif de bunu icab eder. Kalblerinde başyetullah lemean edip duran zatlar için de bundan başka ihtiyar edilecek yol bulunamaz.

571 — : Müslümanlarca hakkı beyan, maruf ile emr, münkerden nehy, halkı irşad ve tenvir; müşterek bir vazifedir. Fakat bu vazifenin ifası, bir takım şartlar ile mukayyeddir. Bu şartlara riayet etmiyenlerin, bu hususta kâfi derecede ihtisası bulunmıyanların bu vazifeyi ifaya salâhiyetleri olamaz. Aksi takdirde menfaat yerine mazarrat husule gelir.

Malûmdur ki herhangi bir milletin efradı; edebî felsefî, riyazî, tıbbî, askeri, siyasî, ictimaî, hukukî ilimler ile az çak alâkadar bulunurlar. Fakat mücerred bu alâkadan dolayı bilgisi, ihtisası olmıyan bir ferd, kalkar da bu ilimlerden birine, meselâ: tıbba veya riyaziyyeye dair meselelerden bahs eder. bunlara dair başkalarına ders vermeğe cüret gösterirse haddini tecavüz etmiş, kendi bilgisizliğini teşhir etmiş, şahsiyetini gülünç bir vaziyete düşürmüş olmaz mı? Bunun içindir ki, kâfi derecede ehliyetleri olmıyan kimselerin bu mevzulara karıştıkları çok görülmemektedir.

Binaenaleyh dinî ilimlerde de bu esasa riayet elzemdir. Müteaddit tasniflere tâbi bulunan ve her biri bir çok mühim, dakik asılları, kaideleri, meseleleri ihtiva eden dinî ilimlerde ve bilhassa ahkâmı şeriyyede yeter derecede bilgisi, mümaresesi bulunmıyan kimselerin kalkıp da bu ilimler namına söz söylemeleri savab olamaz. Böyle bir sözün, meselâ verilecek bir fetvanın din namına bir kıymeti olamıyacağından ona itimad olunamaz. Bunun manevî mesuliyetini de ayrıca düşünmek lâzımdır.

572 — : İstiftalara gelince bunların da birer maslahata, birer hüsnüniyete mukarin olması icab eder. Herhangi bir dinî, hukukî mesele hakkındaki sualden asıl gaye, o hususda bilgi edinmek, muktezasına göre harekette bulunmak, o babdaki bir vazifeyi lâyıkı vecihle yerine getirmek, hak ve hakikate muttali olarak bilgisizlikten kurtulmak gibi meşru bir arzu olmalıdır. Böyle meşru bir maksada müstenid olmıyan suailer, istiftalar, zaiddir, soranlar hakkında manevî mesuliyeti calibdir.

Meselâ : başkasının bilgisini lüzumsuz yere denemek, başkasının cehaletini teşhir etmek, edinilecek bilgiyi başkasının aleyhine haksız yere kullanmak, başkasile lüzumsuz yere münakaşalarda bulunmak veya onu bunu haksız yere muahazeye, tenkide mevzu edinmek için yapılan sualler, istenilen fetvalar bu cümledendir.

İmamı Mâlik (rahmetullahı aleyh) gibi bir kısım ulemayı din, vücudu melhuz olup henüz tahaddüs etmemiş meseleler hakkındaki suallere cevab vermeği muvafık görmez, «Hâdise vücude gelince cevabı şer'îsi düşunulür» der, herhangi bir tezvire meydan verilmesinin önünü kapamak isterlerdi.

Güzel bir niyete mukarin, bir ihtiyaca müstenid olmıyan bir suale cevab vermek, o fena niyet sahibine yardım etmek, onun mesuliyetine bir nevi ortak olmak demektir. Mütebassır bir âlimin vazifesi ise bu gibi bir mesuliyete düşmekten kaçınmaktır.

573 — : Lüzumsuz suallerden tevakki lâzımdır. Bâhusus lüzumsuz yere bir fazihanın belirmesine sebeb olacak suallerde bulunmak, aslâ muvafık değildir. Bir gün bazı zatlar, Resulû Ekrem Efendimizin etrafını alarak zatı risaletpenâhîlerinden lüzumlu, lüzumsuz bir takım şeyler sormaya başlamışlar. Bunu hoş görmeyen nebiyyi zîşan hazretleri, minbere çıkmış, «Bugün benden her ne soracak olursanız cevabını açıkça alacaksınızdır» diye buyurmuş. Cemaat arasından nesebine ta'n edilmiş olan bir zat, ayağa kalkarak: «Ya Resulellah!. Benim babam kimdir?.» diye sormakla Fahri âlem hazretleri: «Senin baban Hüzafe» diye cevap vermişti.

Bü gibi suallerin Resulü Ekremin memnun etmiyeceğini anlıyan ashabı kiram, haşyet içinde kalmış, korkunç bir hâdise karşısında kalacakları endişesile başlarını yakaları içine çekerek ağlamaya başlamışlar. Bunun üzerine Hazreti Ömer (radıyallahü anh) kıyam ederek: (رضينا بالله رباً وبالاسلام ديناً وبمحمد رسولاً عائذاً بالله من شر الفتن) demiş, fitnelerin, şerrinden Cenabı Hakka sığınarak Allah Tealânın rübubiyetine, islâmın din oluşuna ve Hazreti peygamberin risaletine razı bulunmuş olduklarını söylemiş, Resulü Ekreme kemalile teslimiyetlerini göstermiş, bu gibi suallerden dolayı af dilemek istemiş. Bunun üzerine de : (لا تسألوا عن اشياء ان تبدلكم تسؤكم) âyeti kerimesi nâzil olmuştur. Yani : size açıklanacak olursa fenalık verecek olan bir takım şeylerden sorup durmayınız.

Binaenaleyh lüzumsuz ve bilhassa bir fenalığın teşhirini müstelzim olacak suallerdene kaçınılması icab eder. Fakat gerek ferdler ve gerek cemiyetler için lüzumlu bulunan meselelerin, ictimaî hayat ile ilgili hâdiselerin hükümlerini bir hüsnü niyet ile sorup öğrenmek ise vakit vakit bir vecibe teşkil eder. Nitekim Kur'anı mübînde :

(فسئلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون) buyurulmuştur. Yani: Eğer siz bilmiyor iseniz, ehli zikrden, bilgili zatlardan sorunuz, bilgi sahibi olunuz, cehalet içinde kalmayınız.

Şüphe yok ki, cehaletten kurtulmak isteyen, ilmü irfan ziyalarile tenevvür etmek isteyen bir cemiyet efradının en mühim vazifeleri de bundan ibarettir.

Kaza ile fetva arasındaki farklar :

574 — : Kaza = hükm ile fetva birer dinî vecîbedir, her ikisinin de fazileti, sevabı pek büyüktür, o nisbette de mesuliyetleri ağırdır. Gerek müfti ve gerek kadı ayni menbadan hükümleri alır, alâkadarlara tebliğ eder, kararını verir. Maamafih kaza ile fetva arasında başlıca beş fark vardır. Şöyle ki:

(1) : Fetva, bir hükmi şer'iyî ihbar ve tebliğden ibaret oldu için mülzim değildir. Müstefti, aldığı fetva ile amel etmesse kendisine bu hususta cebr edilmez. Kaza ise mülzimdir verilen hükmü, mahkümûm leh ile mahkumun aleyhile mahkumum aleyh kabule mecburdur, kabul etmezse hükümet kuvvetile kabule icbar edilirler.

(2) : Fetva, yanlız ihbardan ibarettir. Bunu kabul bir diyanet ve kanaat meselesidir. Kaza ise ihbar ile beraber infaz ve imza vasfını da haizdir. Kadının verdiği bir hüküm lâzımlinfaz bulunur.

(3) : Fetvada bir umumiyet vardır. Kaza ise hususîdir. Yani; bir fetvanın hükmü, bütün müslümanlarca müsavidir. Bu cihetle fetva, — İbni Kayyımın tabirince — bir şeriati ammedir. Kaza ise zarurîdir, yalnız mahkûmün aleyh ile mahkûmun leh hakkında verilmiş bir hükümden ibaret olduğundan bir şeiati hassa demektir. Müctehid olan bir müfti, kaza için kavaid ve mesaili tayin ve tavzih eder. Bunlar, müsteftîye de, başkalarına da taallûk eder. Kadı ise bunlara göre hükm eder, muayyen ahkâma riayette bulunur.

(4) : Fetva, bütün şer'î hükümlere, meselelere şâmildir. Fetva, hükm altına alınacak hususlarda carî olduğu gibi mücerred ibadete, diyanete ait hususlarda da carî olur. Kaza ise yalnız muamelâta, ukubata müteallik, hükm altına alınması kabil hâdiselerde cereyan eder.

(5) : Fetva, dinî meseleler hakkında malûmat vermek mahiyetinde olduğundan resmen memur olmıyan erbabı ilm tarafından da verilebilir. Kaza ise hükûmet tarafından tevcihe mütevakkıftır. Hükme memur olmıyan zatların kazada bulunmaları caiz olamaz.

Bir de fetva, bir rivayet yoludur, kaza ise bir şahadet, bir velâyet tarikidir. Binaenaleyh şahadete, velâyete ehl olmıyan bir kimse bile âlim olunca fetvaya salâhiyeti olabilir, kazaya ise salâhiyeti olamaz. Köleler gibi.

Ehliyet ve salâhiyeti haiz olan bir zatta ise kaza ile ifta vazifeleri

cem edilebilir. Nitekim Ebu Yusüf Hazretleri hem müfti, hem de kazıl' kuzat makamında bulunmuştu. (Kaza mebhasine müracaat!.)

İslâm hukukuna ait kavaidi külliyye :

575 — : Bir kısım «Kavaidi fıkhiyye» vardır. Bunlar, islâm hukukunun usulü mesabesindedirler. Bunlar, fıkhın esaslarını teşkil eden usul ve edillenin birer zübdesidir. Bunların her biri bir şer'î delîle müstenittir. Hâtta bunların bir çokları müteaddit şer'î delillerin tetebbu ve istikrası neticesi bulunmaktadır. Bu cihetle bunlar, yalnız muayyen bir delili şer'îden me'huz olan kaidelerden daha kuvvetlidir.

Meselâ : (Meşakkat, teysîri celb eder) sözü bir kaidei fıkhiyyedir. Bu kaide : (وما جعل عليكم في الدين من حرج) = Hak Teâlâ size dinde bir darlık da kılmamıştır) ve (يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر) = Allah Teâlâ sizin için kolaylık diler, sizin hakkınızda güçlük dilemez) âyetlerinin birer neticesi olduğu gibi : (ان الدين يسر، خير دينكم ايسره) = şüphe yok ki din bir kolaylıktır, dininizdeki umurun en hayırlısı, en kolay olanıdır), (بعثت بالحنيفية السمحة) = kolaylık ve adalet karîn bir şeriatle gönderildim) hadislerinin de bir hülâsasıdır. Binaenaleyh bu gibi müteaddit delillere istinat eden kaidelerin fıkıhta pek kuvvetli esaslar olduğunda şüphe yoktur.

576 — : Kavaidi fıkhiyyeden her biri, pek ihatalı birer esas olup başka kaidelerin çerçevesine dahil bulunmadığı cihetle «külfî» vasfını haizdir.

Vakıâ bu kaidelerin dairei ihatalarından müstesna bazı meseleler vardır. Fakat bu kaideler, esasen birbirini takyid, tahsis ve bu cihetle ikmal etmekte bulunmuş olduğundan yine birer kaidei küllîye olmaları mahfuz bulunmuştur.

İslâm hukukundaki kavaidi külliyye; insanda hukuk fikrinin inkişafına hizmet eder, bir çok hâdiselerin hükümlerini tayine yardım ederek erbabı hukuka birer rehber mesabesinde bulunur.

Binaenaleyh biz burada Mecellede münderic doksan dokuz kaidei fıkhiyye ile diğer bir kaç kaideyi bazı izahat ilâvesile kaydedeceğiz.

(1) : (Bir işden maksad ne ise hükm ana göredir.)

«Yani : bir iş üzerine terettüb edecek hükm, ol işden maksad ne ise ana göre olur.»

Kalbin bir şey yapmaya veya yapmamaya yönelmesi, teveccüh etmesi bir kasd hâdisesidir. Kalbin böyle teveccüh ettiği şey de bir maksattan ibarettir. Kasd kelimesi, zor ve cebr mânâsına da geldiği gibi adalette bulunmak, itidal üzere hareket etmek mânâsına da gelir. Böyle bir harekete «iktisad» da denir ki mukabili, ifrat ile tefrittir.

Bu kaidedeki işden maksad, âmali cevarih olduğundan ef'ale de akvale de şâmildir.

Meselâ : «Alırım, satarım» gibi müstakbel sıgasile hal kasd edilirse bey, münakid olur. Çünkü itibar maksadadır.

Kezalik : hata suretile katilden dolayı kısas lâzım gelmez. Zira bunda itlâf kasdi bulunmamıştır.

Kasd, umuru bâtınadan olmakla harici bir delîl ile taayyün eder. Meselâ : lûkata meselesinde işhad ve ilân bulunsa bu, sahibine iade kasdi için haricî bir delîl olur. Binaenaleyh bilâhare mültekıtın elinde zayi olsa kendisine zaman lâzım gelmez.

Âmal kabilinden olan şeyler, fîle mukarin olmadıkça mücerred kasd ile sabit olmaz. Kalben talâk kasdi gibi. Amma terk kabilinden olan şeylerde kasdin fîle mukareneti şart değildir. Bunlar yalnız kast ile de sabit olur. Meselâ bir şahıs, lisanen ikrar etmese de yine mücerred küfrü kasd etmekle imandan mahrum kalır.

Bir de terk kabilinden olan şeyler kasd bulunmasa da sabit olacağı gibi bir kısım vesailden olan, ligayrihi maksud bulunan şeyler de kasd bulunmaksızın da sabit, sahih olur. Temiz olmıyan bir şeyi yıkayıp temizlemek, abdest abdest almak gibi. Bazı fîller, muameleler de vardır ki. bunların hükmi şer'îleri, kasd ve niyete mütevakkıf değildir. İcare, ikale, talâk, vasiyet gibi. Fakat bazı ameller de var ki hükmi şer'îleri, hem fiile ve hem de kasd ve niyete tevakkuf eder, bunlar bulunmadıkça vücude gelmiş, şer'an muteber bulunmuş olmaz. Namaz gibi bizzat maksud olan ibadetler bu kabildendir. İşte bu birinci kaide bu kabil ameller hakkındadır.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle : bir kimsenin malını izni olmaksızın şaka niyetile almak fîli, bir gasbdır ki, o mâlın telefi vukuunda tazmini lâzım gelir. Halbuki bunda gasb kasdi bulunmamıştır.

Bu kaide : (انما الاعمال بالنيات) hadisi şerifinden istinbat olunmuş ve (الامور بمقاصدها) diye bir kaide halinde tesbit edilmiştir.

Niyyet, kasd demektir. Âmal de amelin cem'i olup fîllere de, kavillere de şâmildir. Amellerde bir devam, tekerrür vasfı da mülâhaza olunur. Hadisi şerife nazaran amellerin hükümleri, sevaba vesile olmaları, haizi kemal bulunmaları niyetlere göredir. Bunlar niyete göre tebeddül eder. Şafiî fukahasının tevcihlerine göre de amellerin sıhhatleri, kâfi mertebede bulunmaları niyetlere göredir. Niyetten mahrum olan bir amel, sahih olamaz.

Niyyetler, müteveccih oldukları gayeler itibarile ya güzel veya çirkin olur. Birine hüsnü niyet, diğerine suiniyet denilir.

Hüsnüniyet ile suiniyetin ahlâk itibarile, dünyevî ve uhrevî ahkâm itibarile büyük tesirleri vardır. Meselâ : bir fakire hüsnüniyetle, rızayı hakka nailiyet maksadile yapılan bir muavenet, verilen bir sadaka uhrevî sevaba vesiledir. Mücerred gösteriş ve şöhret kazanmak niyetile yapı-

lan bir muavenet, verilen bir sadaka ise böyle bir sevaba vesile olamaz. Çünkü birinci niyet, hak için olduğundan bir kıymeti ahlâkiyyeyi haizdir. İkincisi ise vâhî bir gayeye müteveccih olduğu cihetle kıymeti ahlâkiyyeden mahrumdur.

Kezalik : sahibine verilmek niyetile yerden kaldırılıp alınan bir lûkata, mültekıtin elinde zayi olsa İmam Ebu Yusüfe ve Eimmei Selâseye göre tazmini lâzım gelmez. Velev ki sahibine verilmek için alınmış olduğuna dair ilân ve işhad bulunmamış olsun. Bilâkis sahibine verilmemek üzere alınan bir lûkata ise emanet değil, bir magsub hükmünde olur. Binaenaleyh zayi olduğu takdirde zamanı lâzım gelir. Mültekıt, indallah mesul bulunur.

(2) : (Ukudda itibar; makasıd ve maanîyedir, elfaz ve mebanîye değildir.)

«Binaenaleyh bey bilvefada rehn hükmü cereyan eder.» Çünkü bu bey, her ne kadar «Sattım aldım» sözlerile akd edilirse de bununla temlik kasd olunmaz, belki bir alacağı temin ve tevsik kasd olunur.

Bu kaide, eşbahın : (الاعتبار للمعنى لا للالفاظ) kaidesinden mütercemdir. Bu itibar, bir istihsan neticesidir ve lâfızlara müraat kabil olmıyan yerlerde carîdir. Yoksa kıyasen değildir. Çünkü lâfızlar mânâların kalıbları olduğundan lâfızları esasen ilga sahih olmaz.

Bu kaidenin müstesnaları vardır. Ezcümle semeni nefy ile yapılan bir bey, batıldır. Bu bir hibe itibar olunamaz. Kezalik: bedelsiz icarede bir âriyet olarak münakid olmaz.

(3) : (Şekk ile yakin zail olmaz.)

Yani : sübutü yakinen bilinen bir şeyin hilâfına delil bulunmadıkça ona ârız olan bir şek ve tereddütten dolayı zevaline hükm edilemez.

Meselâ : bir kimse, «filân şahsa zannımca şu kadar kuruş borcum vardır» dese bununla borç sabit olmaz.

Kezalik : «filân şahısta reyime göre alacağım yoktur» dese bilâhare alacağı olduğuna beyyine ikame edebilir.

Kezalik : bir kimse bir şahsın zimmetini ibrai âm ile ibra ettikten sonra tarih beyan etmeksizin o şahıstan bir hak dâvâ eylese dinlenilmez. Çünkü o hakkın ibradan mukaddem veya muahhar olmasında şek vardır, ibra ise müteyakkendir.

Bu kaide, eşbahtaki (اليقين لا يزول بالشك) kaidesinin tercümesidir. Bu kaideye bir çok meseleler müteferri'dir. Aşağıdaki sekiz kaide de bu kaideden çıkarılmıştır ve ayni kuyuda tâbidir.

(4) : Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asldır.)

Bu, bir istishab meselesidir ki, ademi maznun olmıyan muhakkak bir emrin bakasile hükm etmekten ibarettir.

Meselâ : medyûn, borcunu ödediğini iddia ettiği halde dâyin, «henüz ödemedin» diye inkâr eylese söz maal'yemîn dâyinin olur. Çünkü borç istishab tarikile sabittir.

Bu kaide, eşbahdaki : (الاصل ابقاء ما كان على ما كان) kaidesinden mütercemdir. Bu kaidenin müstesnaları vardır. Şöyle ki: emin olan kimse, beraeti zimmeti hakkında yeminile tasdik olunur. Meselâ: bir kimse kendisine vedia verilmiş olanmalı, sahibine iade ettiğini iddia etse üzerine zaman lâzım gelmez. Halbuki yanında vedianın istishaben bakası asıldır.

(5) : (Kadîm kıdemi üzere terk edilir)

Yani : meşru surette kadîm olan şey, hilâfına hüccet kaim olmadıkça hüsni zanna binaen hali üzere bırakılır. Mürur, mesil, mecra hakları da bu kaideye müteferrîdir.

Bu kaide, Mecamîdeki : (القديم يترك على قدمه) kaidesinin tercümesidir. Maamafih bu kaide, muhassastır. Ezcümle tariki amma carî olup gidip gelenlere zarar veren bir çirkâbın kıdemine itibar olunmaz, izalesi lâzım gelir.

(6) : (Zarar kadîm olmaz.)

Yani : gayri meşru surette yapılmış şeylerin kıdemine itibar olunmaz, zararı mucib olduğu surette izale edilir. Tariki âmme çıkarılmış şahnişinler gibi.

Bu kaide, muhassastır. Şöyle ki: zararı kadîm, muayyen eşhasa mahsus olursa kıdemine riayet lâzım gelir. Bir kimsenin arsasından başkasının çirkâb sularının aka gelmekte olması gibi ki, bu mesilin meşru surette olması melhuzdur. Tariki âmda ise bu meşruiyet mülâhaza olunamaz.

Bu kaide, Tenkihi Hâmidi'de şöyle yazılıdır : (لا فرق بين القديم والحادث حيث كانت العلة الضرر البين) yani: illet, âşikâr bir zarar olunca kadim ile hâdis arasında fark bulunmaz, hangisi olsa izale edilir.

(7) : (Beraeti zimmet asldır.)

«Binaenaleyh bir kimse birinin malını telef edip de mikdarında ih tilâf etseler söz mütlifin olup mal sahibi iddia ettiği ziyadeyi isbata muh taç olur.»

Kezalik : bir kimse, borç cihetinden şu kadar kuruş dâvâ, müddealeyh de inkâr etse söz, borcu olmadığına yeminle müddea aleyhin olur. Çünkü her şahıs zimmetten = borcdan âri olarak yaratılmış olduğundan beraeti zimmet asldır.

Bu kaide, Eşbah'ın : (الاصل براءة الذمة) kaidesinden mütercemdir. Bu kaide, aşağıdaki kaide ile tahsis olunmuştur.

(8) : (Sıfatı ârızada asl olan ademdir.)

Sıfatlar, iki kısımdır. Biri sıfatı asliyyedir ki, mevsufun vücudile mevcut olan vasıflardır : sıhhat, selâmet, hayat, bekâret gibi. Bu kısımda asl olan vücuttur. Meselâ : salim olmak üzere satılan bir hayvanın sıhhatinde ihtilâf olunsa söz maalyemîn satıcının olub müşteri isbata muhtac olur. Zira selâmet, sıfatı asliyedendir.

Diğeri, sıfatı ârızadır ki, mevsufun vücudile mevcut olmayıp sonradan ârız olan vasıflardır. Ticaret, ayıb gibi. Bu kısımda asl olan ademdir. Meselâ : bir şirketi mudarebe kâr olup olmadığında ihtilâf olunsa kârın ademi asl olduğundan söz, mudaribin olup sermaye sahibi kâr oluğunu isbata **muhtac** bulunur.

Bu kaide, Eşbah'ta şöyle yazılmıştır : (الاصل العدم ليس الاصل العدم مطلقا وانما هو فى الصفات العارضة = asl olan ademdir, asl olan, mutlaka adem değildir. Bu adem ancak ârızî olan sıfatlardandır.)

Bu kaidenin de müstesnaları vardır. Ezcümle : vâhib, hibesinden rücu etmek istemekle mevhubün leh, hibe edilen şeyin helâkini iddia etse söz bilâ yemîn mevhubün lehin olur. Halbuki helâk, sıfatı ârızadan olmakla söz, vâhibin olmalı idi.

Kezalik : Sârik, çaldığı malın istihlâkini inkâra mukârin iddia etse söz bilâ yemîn sarikin olur. Halbuki ademi istihlâk asıldır.

(9) : (Bir zamanda sabit olan şeyin hilâfına delil olmadıkça bekasile hükm olunur.)

«Binaenaleyh bir zamanda bir şey bir kimsenin mülkü olduğu sabit olsa — hilâfına delîl bulunmadıkça, yani: bey ve hibe gibi — mülkiyeti izale eden bir hal olmadıkça mülkiyetin — filhal — bekasile hükm olunur.

Bu kaide, Mecamide şöyle yazılıdır :

(ما ثبت بزمان يحكم ببقائه فما ثبت كونه ملكاً فى وقت من الماضى يحكم ببقائه ما لم يوجد المزيل)

Yani : bir zamanda sabit olan bir şeyin bakasile hükm olunur. O halde geçmiş zamandan birinde mülk olması sabit olan bir şeyin — mülkiyetini izale eder bir şey bulunmadıkça — bakasile hükm olunur.

(10) : (Bir mri hâdisin akrebi evkatına izafeti asldır.)

«Yani : hâdis olan bir işin sebeb ve zamanı vukuunda ihtilâf olunsa zamanı baîde nisbeti isbat olunmadıkça hale akreb olan zamana nisbet olunur.»

Meselâ : bir müteveffadan kablelvefat sâdır olan ikrarın zamanı vukuunda ihtilâf olunsa hali sıhatine nisbeti isbat olunmadıkça akreb olan marazı mevti zamanına nisbet olunur.

Bu kaide, Eşbahdaki (الاصل في الحوادث ان يحكم بحدوثها لاقرب من ضمن...) kaidesinden mütercemdir.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle: bey'e vekil olanmalı azlinden evvel satıp müşteriye teslim eylediğini iddia, müvekkil de azilden ve azle muttali olduktan sonra satılıp teslim edildiğini dermeyan etse mebî mevcut ise söz müvekkilin olur. Fakat mebî, müstehlek ise söz, vekilindir. İşte burada satış muamelesi, akrebi evkata izafe edilmemiş oluyor.

Kezalik : bir kimse, bir şeyi hali sebavetinde ikrar etmiş olduğunu iddia, mukarrün leh ise bülûğundan sonra ikrar eylediğini dâvâ etse söz, maalyemin mukırrindir. Halbuki bülûğ vakti daha yakındır.

Demek ki bu haide «beraeti zimmet asıldır» kaidesile takyid ve tahsis edilmiş bulunuyor.

(11) : (Kelâmda asl olan, mânâyı hakikattir.)

Binaenaleyh hakikat teazzur etmedikçe mecaza gidilemez. Meselâ : bir kimse «bu hane Zeyd'indir» dese bu sözünün mânâyı hakikisine nazaran o haneye Zeydin malikiyyetini ikrar etmiş olur. Artık maksadım o hane Zeydin meskeni olduğunu ifade idi, diyemez.

Kezalik : evlâd lâfzı ahfada şâmil olmaz. Meğer ki ahfada dahi şâmil olduğuna delâlet eder bir karine bulunsun. O takdirde umumı mecaza gidilerek evlâd tabiri, ahfada da şâmil olur. «Bu vakfın gallesi neslen bade neslin evlâdıma meşruttur» sözünde olduğu gibi.

Bu kaide, Eşbah'taki: (الاصل في الكلام الحقيقة) kaidesinin tercümesidir.

(12) : (Tasrih mukabilinde delâlete itibar yoktur.)

Yani : delâlet ile tasrih tearuz edince tasrihe göre amel olunur. Çünkü sarahat kavi, delâlet zaiftir. Fakat sarahat olmıyan yerde delâlet ile amel olunur., Meselâ : bir kimsenin masası üzerindeki bardak ile su içmeğe delâleten ruhsat vardır. Binaenaleyh alıp içenin elinden düşerek kırılsa zamanı lâzım gelmez. Lâkin bu bardak ile su içmeden sarahaten men edilse artık delâlete itibar kalmaz. Şu kadar var ki delâlet ile amelden sonra vuku bulacak bir tasrihin makabline şümulü olamaz.

Bu kaide, Mecamide: (لا عبرة للدلالة في مقابلة التصريح) diye yazılıdır.

(13) : (Mevridi nasda ictihada mesağ yoktur.)

Yani : hakkında şarii mübînin nassı mevcud olan bir meselede artık ictihad, zaid ve o nassın hilâfına hüküm bâtıldır. Şer'an muayyen

olan beyyine ve şahadet hususundaki ictihad gibi. Şöyle ki : meselâ : muamelâtta beyyine, müddeî içindir. Yemin de münkir üzerinedir. Bu, şer'an mansusdur. Artık bunun hilâfına ictihad olamaz.

Bu kaide, Mecamîde : (لا مساغ للاجتهاد في مورد النص) diye muharrerdir.

(14) : (Alâ hilâfilkıyas sabit olan şey, saire makisün aleyh olamaz.)

Yani : kıyas ve kaideye muhalif olarak kitab ile, sünnet ile veya icma ile bir şey sabit oldu mu, bu sübut kendisine inhisar eder, ona başkası kıyas edilemez. Meselâ : madumu bey, batıldır. Halbuki selem ve istisnâ, icarede madumu bey kabilindendir. Fakat bunların cevazı, teamül ve icma ile kıyasa muhalif olarak sabit olmuştur. Artık bunlara kıyasen «hiç belirmemiş meyvalar, ekinler gibi şeylerin satılması da caizdir» diye hükm edilemez.

Bu kaide, Menafiüddekayikde : (ما ثبت على غيرالقياس فغيره لايقاس عليه) diye mezkûrdur.

(15) : (İctihad ile diğer ictihad nakz olunmaz.)

İctihadlar, ayni derecede birer zannî delîl olduğundan nassı katiye muhalif olmadıkça birile diğerini nakz etmek caiz olmaz. Binaenaleyh bir müctehid, başka bir müctehidin ictihadını nakz edemiyeceği gibi kendisinin evvelki ictihadını da ikinci ictihadile nakz edemez. Meselâ : bir hâkim, bir şahsın şahadetini fıskına binaen red etmeş bulunsa artık o şahsın tevbesine mebni ayni hususda şahadetini bilâhare kabul edemez.

Bu kaideden bir mesele müstesnadır. Şöyle ki : bir ictihadın nakzı, maslahatı âmmeyi müstelzim olursa o ictihad, diğer bir ictihad ile nakz edilebilir.

Bu kaidenin aslı Eşbahda : (الاجتهاد لاينقض بالاجتهاد ودليلها الاجماع) diye yazılıdır. Demek ki bu kaide hakkında icma vardır.

(16) : (Meşakkat teysîri celb eder.)

«Yani : suubet, sebebi teshil olur ve darlık vaktinde vüsat gösterilmek lâzım gelir. Karz ve havale ve hacr gibi pek çok ahkâmı fıkhiyye bu asla müteferridir. Ve fukahanın ahkâmı şeriyyede gösterdikleri ruhas ve tahfifat hep bu kaideden istihraç olunmuştur.»

Açlıktan ölecek kimsenin muharremattan hayatını kurtaracak mikdar yemesi, vasi nasb ve tâyin edilmesinin sıhhati, erkeklerin muttali olamıyacakları hususlarda yalnız kadınların şahadetlerinin kabulü bu kaideye müteferridir.

Şu kadar var ki hakkında nassı kat'î bulunan, meselâ yapılmaması her halde kat'iyyen memnun bulunan bir hususda meşakkat özrile o nassın hilâfı irtikâb olunamaz. Orada meşakkat, teysîri cebl etmez.

Bu kaide, Eşbah'da : (المشقة تجلب التيسير .) diye münderictir.

(17) : (Birişzik oldukta müttesa olur.)

«Yani : bir işde meşakkat görülünce ruhsat ve vüsat gösterilir.» Binaenaleyh borcunu edaya muktedir olmıyan bir kimseye borcunu mukassatan eda etmek üzere müsaade olunur.

Kezalik : bir çocuk, başkasının bir malını itlâf etse kendi malından zaman lâzım gelir, malı yok ise hali yüsrine intizar olunur, velisine tazmin ettirilmez.

Bu maddenin hükmü, hilâfına nassı şer'î bulunmıyan yerlerde carîdir.

Bu kaide, Eşbah'da : (ان الامر اذا ضاق اتسع واذا اتسع ضاق) diye yazılıdır. Yani: bir iş, daralınca genişler, genişleyince de daralır.

(18) : (Zarar ve mukabele bizzarar yoktur.)

Yani : bidayeten zarar caiz değildir. Bilmukabele zarar da caiz olmaz. Belki bir zarar hâkime müracaatla izale edilir. Meselâ bir kimse, birisinin bir malını itlâf etse o da onun bir malını bilmukabele itlâf edemez. Belki zararını tazmin ettirir.

Kezalik : bir takım fiiller mübahtır, fakat bunların böyle cevazı başkalarına zarar vermemekle meşruttur. Zarar verirse caiz olmaz. Meselâ : avcılık mübahtır. Fakat hayvanatın nüfurunu, inkırazını, insanların havf ve ıztırabını müstelzim olursa men olunur.

Maamafih bu kaide de muhassastır. Şer'i şerifin emir ve tecviz ettiği tâzirler, hadler gibi zararı müstelzim haller, müntefi değildir. Bu zararları iltizam etmemek, daha büyük zararlara bais olarak ictimaî hayatı ifsad edeceğinden aslâ hikmet ve maslahat muvafık olamaz.

Bu kaide : (لاضرر و لاضرار فى الاسلام) hadisi şerifinden alınmıştır ki, «dini islâmda zarar ve mukabele bizzarar caiz değildir» mealindedir.

(19) : (Zarar izale olunur.)

Yani : bir zarar, usulü dairesinde izale edilir. Bidayeten zarar ikaı caiz olmadığı gibi bazı zararların takrir ve tesbitine meydan vermek de caiz değildir. Binaenaleyh bir zarar, kendi mislile olmayıp meşru bir surette izale olunur. Hacr, şuf'a tazminat, hıyarı ayıb, hıyarı nakd, kıtalı bugat, nasbi hükkâm gibi hukukî meseleler, tedbirler bütün bu kaideye müteferridir.

Bu kaide, Eşbah'da (الضرر يزال) diye mündericdir.

(20) : (Zaruretler, memnu olan şeyleri mübah kılar.)

Yani : işlenmesi men ve nehy edilmiş bazı şeyler vardır ki, bunları yapmak,, zaruret halinde mübah hükmünde olur, bundan dolayı yapan muahaza edilmez. Muteber bir ikraha mebni başkasının malını itlâf

veya açlıktan helâk hávfından dolayı başkasının taamını rızası olmaksızın yemek gibi.

Maamafih haram ve memnu olan şeyler, üç nevidir. Birincisi: memnuiyeti aslâ sakıt olmıyan muharremattır. Başkasını zulmen öldürmek veya başkasının haksız yere bir uzvunu kesmek gibi. İkincisi: aslâ sabıt olmayıp zaruret vaktinde ruhsata mahal olan muharremattır. Başkasının malını itlâf gibi. Üçüncüsü: zaruret halinde •memnuiyeti sakıt olan muharremattır. Meyte gibi temiz olmıyan bir şeyi yemek gibi.

Bu kaide, Eşbah'da : (الضرورات تبيح المحظورات) diye münderictir ve arz olunduğu üzere her memnua şâmil değildir.

(21) : **(Zaruretler, kendi mikdarlarınca takdir olunurlar.)**

Meselâ : açlıktan helâk olacak bir kimse, başkasının malından — izni olmadığı takdirde — ancak helâkini def edecek kadar alıp yemeğe mezun ve bunu bilâhara tazmine mecburdur, fazlasını alamaz.

Kezalik : bir kimsenin muhdes penceresinden muttasıl, mülâsık komşusunun makarrı nisvan olan mahallî görünse penceresi için nisvan görünmiyecek surette duvar veya tahta perde yapmasına icbar olunur, yoksa penceresini kapatmaya kıyan olunamaz. Çünkü bir zarur, kendi mikdarile takdir olunur.

Bu kaide, Eşbahda: (ما ابيح للضرورة يتقدر بقدرها) diye mezkûrdur. Yani : zaruret için mübah kılınan şey, o zaruret mikdarile takdir olunur, onun ötesi de yine aslı üzere kalır.

(22) : **(Bir özür için caiz olan şey, ol özrün zevalile bâtıl olur.)**

Meselâ : su bulunmazsa teyemmüm ile iktifa olunur. Fakat su bulunarak bu zaruret zail olunca teyemmüm kifayet etmez.

Kezalik : me'cur da bir ayıb hâdis olunca müstecirin icareyi fesh etmesi caiz olur. Fakat kablelfesh mucir, ayıbi hâdisi izale ederse müstecirin feshe hakkı kalmaz.

Kezalik : şâhidin gaybubeti, asilin marazı halinde şahadet aleşşehade caizdir. Fakat gaib avdet eder, asl ifakat bulursa bu şahadet caiz görülemez.

Kezalik : çocuk, mecnun, matûh kendilerindeki birer özre mebni tasarruf hakkından mahcurdurlar. Fakat bu özür zail olunca bu mahcuriyet bâtıl ve mündefi olur.

Bu kaide, Eşbah'da : (ما جاز بعذر بطل بزواله) diye yazılmıştır

(23) : **(Mani zail oldukda memnu avdet eder.)**

Yani : esasen caiz ve meşru olan bir şey, ârız olan bir maniden do-

layı cevazdan mahrum kalsa bilâhare o maniin zevalile yine caiz ve meşru olur.

Meselâ : bir mebîin kadîm aybı zuhur etse bayiine red olunur. Fakat müşterinin elinde başka bir ayıb hâdis olsa bu ayıb, redde mani olur. Bilâhare bu hâdis ayıb zail olursa müşteriye red hakkı avdet eder.

Kezalik : tenakuz, mülkiyyet dâvâsına mani iken bu tenakuz, ya hasmın tasdikile veya hâkimin tezkibile zail olsa bu dâvanın mesmuiyeti avdet eder.

Kezalik : şahadetin kabulüne mani olan çocukluk veya körlük hali zail olunca sahiplerinin şahadetleri kabul olunur.

Bu kaide, Mecamî'de : (اذا زال المانع عاد الممنوع) diye münderiCdir

(24) : **(Bir zarar kendi mislile izale olunamaz.)**

Meselâ : bir çarşıda ticaret veya sanat ile iştigal edenler, «bizim kârımıza noksan ârız olur» diye başkalarını bu çarşıda ticaret veya sanatte bulunmaktan men edemezler.

Kezalik : açlık veya susuzluktan helâk olacak halde bulunan bir kimse, ayni vaziyette bulunan bir şahsın helâkini defe kâfi olacak taamını veya suyunu elinden alamaz.

Kezalik : tefrik ve teb'izi sahiplerinden her birine muzir olan hamam ve değirmen gibi bir müşterek mülkü, ortaklarından bazılarının talebi üzerine hâkim, cebren taksim edemez.

Kezalik : bir kimse, kısmeti kabil olan müşterek bir mülkünü tamir etmek isteyip de şeriki bundan imtina etse tamire cebr olunamaz.

Bu kaide, Eşbah'da: (الضرر لا يزال بالضرر) diye muharrer olup «zarar izale olunur» kaidesini muhassis bulunmuştur.

(25) : **(Zararı âmmı def için zararı has ihtiyar olunur.)**

«Tabibi cahili men etmek, bu asldan teferru eder.» Bu kaideye bir çok meseleler müteferri bulunmaktadır. Sefihi, medyunu hacr ve bazı eşyaya nerh vaz etmek, tariki âmma doğru inhidama mail duvarı yıkmak bu cümledendir.

Bu kaide, Eşbah'da : (يتحمل الضرر الخاص لاجل ضرر العام) diye muharrerdir.

(26) : **(Zararı eşed, zararı ehaf ile izale olunur.)**

Meselâ : bir kimse, başkasının ağacını gasb ederek yaptırdığı binanın bir tarafına idhal etmiş olsa bakılır: eğer binanın kıymeti, bu ağacın kıymetinden ziyade ise ağacın kıymeti sahibine verilir, yoksa binayı yıkarak daha büyük bir zarara meydan verilmesi cihetine gidilmez.

Müşterek bir mülkün tefrik ve tebizi, sahiplerinden birine nafi, diğerine muzir ise hâkim onu hükmen taksim eder.

Bir kimsenin hayvanı başkasının kıymetli bir taşını, meselâ incisi ni yutsa bakılır : eğer inci o hayvandan kıymetli ise inci sahibi, o hayvanın kıymetini verip ona temellük eder. Bilâkis hayvanın kıymeti ziyade ise sahibi incinin kıymetini sahibine verir, hayvanı kesilmesi cihetine gidilmez.

Bu kaide, Mecami'de (الضرر الاشد يزال بالاخف) diye yazılıdır.

(27) : (**İki fesad tearuz ettikte ehaffı irtikâb olunur.**)

Meselâ : etrafa sirayet etmesin diye harik mahalline bitişik evler hedm edilir. Kezalik : batmaya yüz tutmuş bir geminin hamulesinden bir takımı denize atılır. Fakat tearuz eden iki fesad, mütesavi olunca mübtelâ olan, hangisini dilerse ihtiyar eder. Meselâ : deniz içinde tutuşup söndürülmesi kabil olmıyan bir gemide bulunan kimse; gemide durursa yanacağı, denize atılırsa boğulacağı muhakkak olsa, İmamı âzama göre muhtardır, dilerse gemide durur, dilerse kendisini denize atar.

Bu kaide, Eşbah'da: (اذا تعارض مفسدتان روعی اعظمهما ضررا بارتكاب اخفهما) diye mezkûrdur.

(28) : (**Ehveni şerreyn ihtiyar olunur.**)

Yani : bir kimse, iki şerden birini iltizam mecburiyetinde kalsa bunlardan binnisbe hafif olanı ihtiyar eder. Çünkü zaruret bununla bertaraf olur. Büsbütün inkâr edilen bir hakkın bir kısmını ıskat ile diğer bir kısmını kurtarmak bu kabildendir.

Bu kaide, Eşbah'da: (وان اختلفا — ای الشران — يختار اهونهما لان مباشرة الحرام لا يجوز الا للضرورة ولا ضرورة فی حق الزيادة .) diye yazılı olup yirmi yedinci kaide ile müttehiddir.

Yani : iki şer ihtilâf edince ehveni ihtiyar olunur. Çünkü zaruret bulunmadıkça harama mübaşeret olunamaz. Ziyade hakkında ise zaruret yoktur.

(29) : (**Def'i mefasid, celbi menafiden evlâdır.**)

Çünkü şer'i şerifin menhiyyata itinası, memurata olan itinasından daha ziyadedir. Meselâ : abdestte istinşak ve mazmaza sünnet olmakla beraber orucluya mekruhtur. Zira orucu sakatlamak meselesi, sünnet meselesinden daha büyüktür.

Kezalik : bir kimsenin hanesi civarında ihdas olunan demirci dükkânından hanesine fâhiş zarar terettüb edecek olsa bu dükkânı kapattırabilmesi de esasa dayanmaktadır.

Maamafih menfaat ciheti mefsedetten daha büyük olduğu takdirde (26, 27, 28) inci maddeler ahkâmınca menfaat tarafı gözedilir. İki kim-

senin arasını ıslah için hakikate muhalif, başkalarına gayri muzir bazı sözlerin söylenebilmesi gibi.

Bu kaide, Mecamî'de : (درء المفاسد اولى من جلب المنافع) diye yazılıdır.

(30) : (Zarar bikaderilimkân def olunur.)

Meselâ : gasb edilmiş boir mal, müstehlek olunca mislile veya kıymetile tazmin ettirilir. Kezalik: müstecir, mecuru tahrib eder de men'i kabil bulunmazsa hâkimin hükmile icare fesh edilir.

Kezalik : bir su yoluna mulasık kâhrizin çirkâbı suya tesir ederse izalesine bakılır.

Bu kaide, Mecamî'de : (الضرر يدفع بقدر الامكان) diye münderiçtir.

(31) : (Hâcet; umumî .olsun, hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur.)

« Bey bilvefanın tecvizi bu kabildendir ki, Buhara ahalisinde borç tekessür ettikte görülen ihtiyac üzerine bu muamele, mer'iyyülicra olmuştur.» Çünkü vefa yolile satış, bir nevi riba kabilinden olmakla esasen memnu olmak iktiza ederken zarurete binaen tecviz edlimiştir.

Kezalik : İcare, selem ve istisnam caiz görülmesi de bu kaideye müteferridir.

Zaruret ile hâcet, bazı fukahaya göre birdir. Bazılarına göre ise bir değildir, aralarında fark vardır. Şöyle ki: zaruret, bir haldir ki — bertaraf edilmezse — helâke müeddî olur. Meselâ: memnu olan bir şey tenavül edilmediği takdirde helâki müstelzim olacak bir hal, bir aclık, bir zarurettir. Bu zaruret, haram ve memnu olan birşeyi mübah kılar. Hâcet ise: bir haldir ki, cehd ve meşakate müeddî olur. Meselâ: bir hasta, bir şey yemeyip oruç tuttuğu takdirde helâk olmıyacaksa da cehd ve meşakkate düşüp hastalığı uzayacak ise bu, bir hâcet hali olmuş olur. Böyle bir hal, haramı mübah kılmaz isede oruçluya iftar etmesini mübah kılar.

Bu kaide, Eşbah'da : (الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة كانت او خاصة) kaidesinden mütercemdir.

(32) : (Iztırar, gayrin hakkını ibtal etmez.)

«Binaenaleyh bir adam aç kalıp da birinin ekmeğini yese badehu kıymetini vermesi lâzım gelir.»

Iztırar, memnu olan şeyi işlemek mecburiyetidir. İki kısma ayrılır: biri, dahilî bir sebepten neşet eden ıztırardır ki, buna «ıztırarı semavî» de denir. Açlık gibi. Diğeri, haricî bir sebebden neşet eden ıztırardır ki buna da «ıztırarı gayri semavî» denilir. Mülcî ve gayri mülcî ikrah gibi. İşte böyle bir ıztırar ile yapılan şey,başkalarının haklarını ıskat edemiyeceği cihetle zamanı mucib olur.

Meselâ : muayyen bir müddet üzerine bir kayık kiralanıp da yol esnasında müddet nihayet bulsa kira müddeti bılıztırar sahile kadar mümted olursa da fazla olan müddetin ecri misli rakibe lâzım gelir.

Kezalik: bir kimsenin saldıran devesini, üzerine hücum ettiği, şahıs, nefsini kurtarmak için öldürse kıymetini zamin olur. «Zaruretler, memnu olan şeyleri mübah kılar, o halde zeman lâzım gelmemeli idi» diyenlere deniliyor ki: mübah kılmanın faidesi, öldürene ceza terettüb etmemesidir.

Bu kaide, Mecamîde: (الاضطرار لا يبطل حق غيره) diye mezkûrdur.

(33) : (Alması memnu olan şeyin vermesi dahi memnudur.)

Binaenaleyh rişvet almak memnu olduğundan vermesi de memnudur. Kezalik : kâhinlerin, falcıların nâsdan para almaları haram olduğu gibi nâsın bunlara para vermeleri de haramdır. Ancak zaruret halleri müstesnasır. Meselâ : yol kesicilere rüşvet vermedikçe nefsi kurtarmak kabil olmasa bunlara rüşvet vermek caiz olur.

Kezalik: bir çocuğun malını bir şahıs gasb edip velisinin beyyinesi olmadığı gibi o gâsıbın da yalan yere yemin edeceği ve rüşvet almadıkça magsub malı iade etmiyeceği muhakkak bulunsa velînin veya vasinin o malı kurtarmak için rüşvet vermesi caiz görülür.

Rişvet, tervici meram için verilen para veya sair bir maldır. Bir memura, meselâ: bir hâkime rüşvet verilmesi, katiyyen haramdır. Çünkü hâkim, ahkâmı mahsuseye hareketini tatbika' mecbur olduğundan onun hakkında «def'an lizzulm» kaidesi carî olamaz.

Bu kaide, Eşbah'da: (ما حرم اخذه حرم اعطائه) diye yazılıdır.

Yemesi, içmesi, giyilmesi harm olan şeyin yedirilmesi, içirilmesi, giydirilmesi de haramdır, memnudur, kaideleri de bu esasa racidir.

Bu kaideler: (20) nci kaide ile kısmen muhassas bulunmaktadırlar.

(34) : (İşlenmesi memnu olan şeyin istenmesi dahi memnu olur.)

Binaenaleyh zulm etmek, rişvet almak, yalan yere şahadette bulunmak memnu olduğu gibi başka bir şahsın bir kimseye zulm etmesini, veya rişvet almasını veyahut yalan yere şahadette bulunmasını istemek de memnudur, haramdır.

Müddeinin doğru olan dâvâsını inkâr eden müddealleyhe yemin tevcih edilmesi, bu kaideye bir istisna teşkil eder. Bu tevcih, yeminden nükûl ümidile olduğu için caiz bulunmuştur.

Bu kaide, Eşbah'da (ما حرم فعله حرم طلبه) diye mezkûrdur.

(35) : (Âdet muhakkemdir.)

(Yani : hükmi şer'îyi isbat için örf ve âdet hakem kılınır. Gerek âm olsun ve gerek hâs olsun.

Âdetler, hakkında nas vârid olmayan cüz'î vakalarda, hâdiselerde medarı hükmdir, yoksa nassa müstenid olan şeyler hakkında âdet ile hükm olunamaz. Nas ile âdet tearuz edince nas tercih olunur. (Usuli fıkıhdaki örf ve âdet mebhasına müracaat!.)

Bu kaide, Eşbah'da (العادة محكمة اى هي المرجع عند النزاع لانها دليل يبتنى عليه الحكم) diye yazılmıştır ki : âdet muhakkemdir, yani : niza zamanında âdete müracaat olunur. Çünkü o, bir delildir ki üzerine hükm bina kılınır. Mealindedir.

(36) : (Nasın istimali bir hüccettir ki, anınla amel vacib olur.)

Yani : nasın şer'a ve nassı fukahaya muhalif olmıyan istimali bir hüccettir. Bu istimale âdet ve teamül denir. (35) inci kaide ile mealen müddehittir. Mütearef olan yerlerde müddet beyan olunsun olunmasın istisnaın elvazı, bu kaideye müteferrîdir.

Meselâ : bir kimse, bir kunduracıya ayağını göstererek şu nevi sahtiyandan şu kadar kuruşa bana bir çift kundura yap deyip o da kabul etse istisnâ yolile bir bey, münakid olur. Her ne kadar filhal vücudü olmıyan bir şeyin satılması memnu ise de nâsın istimali, kendisile amel vacib olur bir hüccet olduğundan bu istisna muamelesi caiz görülmüştür.

Bu kaide, Mecami'de : : (استعمال الناس حجة يجب العمل بها) diye yazılmıştır.

(37) : (Âdeten mümteni olan şey, hakikaten mümteni gibidir.)

İmtina, âdi veya hakikî olur. İmtinaı âdi, bir şeyin vücudü, âdete nazaran mümkün bulunmamaktadır. İmtinaı hakikî ise bir şeyin ademi aklen zarurî olmaktır. Şer'î hükümlerde adeten mümteni olan bir şey, hakikaten mümteni gibidir. Binaenaleyh bir kimse, bir şahsa bir hakkı ikrar etse bu ikrarile ilzam olunur. Çünkü âkil, bâliğ bir kimsenin kendi aleyhine yalan yere bir şey ikrar etmesi, âdeten mümtenidir.

Kezalik : bir kimse, kendisinden yaşça daha büyük olan bir şahsın nesebini iddia ederek bu benim oğlumdur dese dâvası dinlenemez. Çünkü bu, hakikaten mümtenidir.

Bu kaide, Mecamî'de (الممتنع عادة كالممتنع حقيقة) diye yazılmıştır.

(38) : (Ezmanın tagayyürile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz.)

Yani : nas ile sabit olmıyan ve ahkâmı külliyeden bulunmıyan bir kısım cüz'î hükümler, zamanın değişmesile değişebilir, yoksa kat'î naslar ile sabit olan veya zulm ve i'tisaf gibi memnuniyeti ahkâmı umumiyeden bulunan şeylerde zamanın tagayyürü müessir olamaz.

Meselâ : vaktile salâh ehli çok olduğundan şahidlerin tezkiyelerine lüzum görülmemişti. Bilâhare imameyn zamanında nasın halleri tegayyür etmekle şahidlerin sırren ve alenen tezkiyeleri lüzumu ictihad edilmiştir.

Kezâlik : vaktile bir hanenin odaları hep bir tarzda yapıldığından bunlardan birini görmek, hıyarı rüyeti iskat için kifayet ederdi. Bilâhare bu tarz, tegayyür ettiğinden odaların hepsi görülmedikçe hıyarı rüyet devam eder.

Bu kaide Mecamî'de: (لا ينكر تغير الاحكام بتغير الازمان) diye yazılıdır.

(39) : (Âdetin delâletile manayi hakikî terk olunur.)

Bir söz söylenince hakikî mânâsına haml olunur. Fakat mânâyı hakikî, aklen veya şer'an veya âdeten metrûk, mehcur olursa — kelâmın îmali ihmalinden evlâdır, esasına mebni — mânâyı mecazîye gidilir.

Meselâ : şu ağaçtan yemem sözü, onun meyvasına haml olunur. Çünkü burada hakikat, aklen mehcurdur.

Kezalik : «Ayağımı filân şahsın evine basmam» sözü, oraya girmeğe haml edilir. Zira bu sözde mânâyı hakikî âdetin delâletile metrûkdür.

Kezalik : mevte muallâk ikrar, varisler borcu inkâr etmesinler için işhada haml olunur. Binaenaleyh bunu ikrar eden kimse, sağ kalsın kalmasın ikrar ettiği meblâğı mukarrün lehe vermeğe borclu olur.

«Ben ölürsem filân kimseye şu kadar kuruş borcum vardır» denilmesi gibi.

Kezalik : şarta tâlik edilen ibra, bâtıl olduğu halde dâyin, ibrayı kendi ölümüne tâlik etse, yani : meselâ dayin, medyununa hitaben : «Ben vefat eder isem sen, zimmetindeki alacağımdan berîsin» dese sahih olur. Bu tâlik, burada mânâyı mecazîde istimal olunmuş olarak vasiyyete haml olunur.

Bu kaide, Menar'da : (الحقيقة تترك بدلالة العادة) diye mezkûrdur.

(40) : (Âdet, ancak muttarid veyahut galib oldukta muteber olur.)

Âdetin teessüsü için muttarid veya galib olması şarttır ve bir âdete hüküm bina edilebilmesi için hakkında hüküm verilecek hâdise, âdetin cereyanı zamanına musadif bulunmalıdır. Yoksa muahharan hâdis olan bir örf ve âdet, bunun hudusundan evvelki vak'alar hakkında hükme medar olamaz.

Meselâ : tâyin edilmeksizin şu kadar lira mukabilinde bir mal satın alınca beldede o sırada muttariden tedavül eden veya tedavülü diğerlerine nazaran galib bulunan lira hangisi ise onu vermek lâzım gelir.

Bu kaide Eşbah'da : (انما تعتبر العادة اذا اطردت او غلبت) diye yazılıdır.

(41) : (İtibar, galibi şayia olup nadire değildir.)

Nâdire itibar olunmaz. Çünkü nadir, mağlûbdur, mağlûp ise galibe tâbi olacağından ona ayrıca hüküm verilmez.

Meselâ : on beş yaşını ikmal edenler, baliğ sayılırlar. Çünkü bu yaşda bülûğ, galibdir.

Kezalik : Doksan yaşını ikmal eden bir mefkudun mevtile hükm olunur. Zira bu yaşda galib olan; vefattır.

Bu kaide, Mecamî'de (الاعتبار للغالب الشائع لا للنادر) diye meşturdur.

(42) : (Örfen mâruf olan şey, şart kılınmış gibidir.)

Meselâ : bir kimse, bir hana nüzul veya hammama dühul etse veya dellâla bir mal satarsa ücret vermesi lâzım gelir. Her ne kadar ücret mukavele edilmemiş ise de bunun verilmesi, maruf bulunmuştur.

Kezalik : ecîre yemek vermek müstecire lâzım olmaz. Meğer ki beldece maruf ola. O halde yemek, ciheti meskût bırakılsa da yine lâzım gelir.

Muaddün lillistiğlâl olan yerlerin istimal ve işgalinden dolayı ücretin lüzumu da bu kabildendir. Şu kadar var ki, örfen maruf olan şeyin muhalifi zikr ve tasrih edilerek mukavele yapılırsa artık örfe itibar olunmaz.

Bu kaide, Eşbah'da: (المعروف عرفاً كالمشروط شرطاً) diye münderictir.

(43) : (Beynettüccar maruf olan şey, beyinlerinde meşrut gibidir.)

Bu kaide, yukarıdaki kaideye dahil ise de ticaretin ehemmiyetine binaen ayrıca tasrih edilmiştir. Bu kaideye mebnîdir ki: tâcirler, birbirile alış veriş ettikte aralarında örf ve âdet olan şeyi sarahaten söylemeseler bile söylemiş gibi olurlar. Meselâ: peşin veya veresiye lâkırdısı olmaksızın tâcirin biri başka bir tâcirden bir mal satın alsa parasını peşin vermek lâzım gelir. Ancak satın alınan malın semeninin tamamı veya bir mikdarı hafta veya ay başında ödenmek bulundukları beldede tüccar arasında maruf ise satıcı, bu semeni filhal isteyemez.

Kezalik : alelitlâk bey'e vekil olan kimse, müekkilinin malını peşin para ile veya o mal hakkında beynettüccar maruf olan müddet ile veresiye satabilir.

Bu kaideye Mecami' şerhinde : (ومنها لو باع التاجر فى السوق شيئاً ...) ibaresile işarette bulunulmuştur.

(44) : (Örf ile tâyin, nas ile tâyin gibidir.)

Meselâ : bir beldede bir kimse, birisine: «Bana süt al, veya bana et al» dese orada maruf olan süde ve ete haml olunur. Bilâhare benim maksudum şu süd veya şu et idi diyemez

Kezalik : mutlak olarak âriyet alınan bir ham odasında oturulabilir, veya içine emtia konulabilir. Yoksa içinde demircilik edilemez. Çünkü bu âriyet, âdet ile mukayyeddir.

Bu kaide, Menafiüddekayik'de : (المعروف كالمشروط فلو الحق به صارة العادة كالمشروط صريحاً .) kaidesinden alınmıştır.

(45) : (Mani ve muktezî tearuz ettikte mani takdim olunur.)

«Binaen alâ zâlik bir adam borclusu yedinde merhun olan malını ahara satamaz.» Her ne kadar o mal, râhinin olduğundan bey'in nefazını muktezi ise de o mala mürtehînin hakkı teallûk etmekle nefaze mani bulunmuş, bu cihetle maniiyyet ciheti, tercih olunmuştur.

Kezalik : tezkiye edenlerden bazıları şâhidleri cerh, bazıları da tâdil etse cerh ciheti, şehadetin kabulüne mani olacağından bu şahidlerin şahadetile hükm olunamaz.

Kezalik : bir kimse, bir şahsı evvelâ hata yolile cerh, sonra da amden katl etse hakkında kısas terk olunur. Çünkü hata, kısasa mani, amd ise muktezîdir.

Kezalik : bir hâkim, kendi evlâdile ecnebi bir kimse lêhine bir hususda hükm etse, kendi evlâdı hakkında hükmü caiz olmadığından o ecnebi hakkında da caiz olmaz.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle: bir müslüman cünüb iken şehiden vefat etse, gasl olunur. Halbuki cünüblük hali, guslü muktezî, şahadet hali ise gasle manidir.

Kezalik : bir kimse, şerikinin gıyabında müşterek bir hanenin tamamında ikamet edebilir. Halbuki şerikin gaib olması, hazırın bu ikametine mani, hâzırın hissedar olması ise bunu muktezîdir. İşte bunlarda muktezî, manie tercih edilmiş oluyor.

Bu kaide, Eşbah'da : (اذا تعارض المانع والمقتضى يقدم المانع) diye muharrerdir.

(46) : (Vücudde bir şeye tabi olan, hükümde dahi ana tâbi olur.)

«Binaen âlâ zâlik bir gebe hayvan satıldıkta karnındaki yavrusu dahi tebean satılmış olur.»

Kezalik : rehin verilmiş olan bir hayvan, mürtehinin yanında yavrulayınca bu yavru da rehne tebean merhun olur.

Kezalik : akdden sonra, kabzden evvel satılan malda hâsıl olan semere, müşteriye aid olur.

Bu kaide, fukahanın : (التابع للشئ فى الوجود تابع لذلك الشئ فى الحكم) kavlinden alınmıştır.

(47) : (Tâbi olan şeye ayrıca hükm verilmez.)

«Meselâ : bir hayvanın karnındaki yavrusu ayrıca satılamaz»

Kezalik : hakkı şirb, hakkı mesil, hakkı mürur asaleten satılamaz. Yani : bunlar, tâbi olduğundan bunların yerleri satılmadıkça bunlar satılamaz.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle : bir kimse, salih bir sebeb beyanile cenîn için bir mal ikrar etse sahih olup ikrar tarihinden altı ay veya daha az bir müddette cenîn diri olarak doğsa ikrar edilen mala malik olur. İşte bu meselede cenîn, validesine tâbi iken kendisi için ayrıca hükm verilerek mukarrün leh olmuştur.

Kezalik : mürtehin, rehindeki hakkı habsini iskat etse veya mekfulün leh, kefili ibra eylese rehn ve kefalet, borca tâbi olub borc ise baki olduğu halde şu ıskat ve ibra sahih olur.

Bu kaide, Mecami'de : (التابع لا يفرد بالحكم) diye yazılmıştır.

(48) : (Bir şeye mâlik olan kimse, ol şeyin zaruriyyatından olan şeye dahi mâlik olur.)

«Meselâ bir haneyi satın alan kimse, ana musil olan tarika dahi mâlik olur.

Kezalik : bir yere mâlik olan, o yerin mâfevkuna ve mâtahtına da mâlik olur. Ve o yerde dilediği gibi tasarruf eder. Meğer ki fevkanisi veya tahtanîsi başkasının mülkü bulunsun.

Kezalik : bir kilit veya makine alan kimse satın alınırken söylenmese bile onun anahtarına da mâlik olur.

Bu kaide, Mecamî'de (من ملك شيئاً ملك ما هو من ضروراته .) diye musarrahtır.

(49) : (Asl sâkıt oldukta feri' dahi sakıt olur.)

Binaenaleyh aslın beraeti, kefilin de beraetini mucib olur. Fakat fer'in sukutu, aslın sukutunu müstelzim olmaz. Bu cihetledir ki, kefilin ibra edilmesi, aslın da ibra edilmesini iktiza etmez.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle : Asîl, kablelkefale borcu ödemiş olduğuna beyyine ikame etse kendisi borcdan berî olur. Fakat kefil yine muahaza olunur, yani : mekfulün bih olan borç kefilden alınabilir.

Bu kaide, Eşbah'daki (يسقط الفرع اذا سقط الاصل .) kaidesinin tercümesidir.

(50) : (Asl sabit olmadığı halde fer'in sabit olduğu vardır.)

Meselâ : bir kimse, «filânın filâna şu kadar kuruş deyni vardır, ben dahi ana kefilim» dese ve asilin inkârı üzerine dain iddia etse meblâğı mezburu kefilin vermesi lâzım gelir.» Meğer ki bu kefalet, asilin emrine müstenid bulunsun. O takdirde bu emir, sabit olunca asl da bu borç ile muahaza olunur.

Bu kaide (49) uncu kaidenin bir tetümmesidir. Yani : fer'i, sukutta asla tâbi ise de sübutta daima asla tâbi değildir.

Bu kaide Eşbah'da : (وقد ثبت الفرع وان لم يثبت الاصل) diyemuharrerdir.

(51) : (Sakıt olan şey, avdet etmez. Yani : giden geri gelmez.)

Binaenaleyh bir kimse, kabili iskat bir hakkını iskat etse artık o hakkı dâvâ edemez. Meselâ : bir kimse, alacağını borçlusuna bağışlasa ondan geri dönemez. Kezalik : bir kimse, sattığı malın semenini kabz etmeden o malı müşteriye rızasile teslim etse hakkı habsini ıskat etmiş olacağı cihetle mebîi geri alamaz.

Amma iskatı kabil olmıyan bir hak, ıskat ile sakıt olmayıp ıskat bâtıl olur. Bir kimsenin mülkünde vaki olan tarik veya mesîl hakkını ıskat gibi ki bu hak, ibra ve ıskat ile sakıt olmaz.

Bu kaide, Mecamî'deki. (الساقط لايعود) kaidesinin tercümesidir.

(52) : (Bir şey bâtıl oldukta anın zımnındaki şey dahi bâtıl olur.)

Meselâ : iki hasım, bir musaleha zımnında biri birini ibra ettikten sonra musalehanın butlanı tahakkuk etse ibra dahi bâtıl olur.

Kezalik : bir kimse, bir malını satıp semenini kabz ve müşteri ile biri birini ibra ettikten sonra o mal bilistihkak zabt olunsa ibranın tesiri kalmayıp müşteri vermiş olduğu semeni geri alabilir.

Kezalik : bir kimse, bir şahsa : «kanımı sana şu kadar kuruşa sattım, beni öldür» deyip o şahıs da bu vechile o kimseyi öldürse hakkında kısas lâzım gelir. Çünkü bu satış bâtıl olduğundan bunun zımnındaki izin de bâtıldır.

Bu kaidenin müstesnaları vardır. Ezcümle : bir kimse, hakkı şuf' asını bir mal mukabilinde satsa veya müşteri ile sulh olsa bu satmak veya sulh bâtıl olduğu halde bunun zımnındaki şuf'ayı ıskat, sahih olmuş olur.

Bu kaide, Eşbah'daki (.. اذا بطل الشئ بطل ما فى ضمنه) kaidesinden mütercemdir.

(53) : (Aslın ibkası kabil olmadığı halde bedeli ifa olunur.)

Meselâ : magsub malı aynen red lâzımdır. Fakat bu mal, mevcut olmazsa bedelini vermek icab eder.

Kezalik : hicrî bir aynı başında akd edilen aylık bir muamelede hilâle itibar olunur. Fakat ay esnasında böyle bir muamele yapılırsa aslın ifası kabil olmıyacağından o ay, otuz gün itibar olunur. Bu otuz gün, o aya bedel sayılır.

Kezalik : hava bulutlu olup ramazanı şerifin hilâlini rüyet kabil olmazsa şaban ayı otuz gün itibar olunarak onun ikmalile ramazanı şerif orucuna başlanılır.

Bu kaide, Mecamî'de : (اذا بطل الاصل يصار الى البدل) diye yazılmıştır.

(54) : (Bizzat tecviz olunmıyan şey, bitteba' tecviz olunabilir.)

«Meselâ : müşteri mebi'i kabz için bayii tevkif etse caiz olmaz. Am-

ma iştirâ eylediği zahireyi ölçüp koymak için bayie çuvalı verip o dahi zahireyi çuvala vaz edicek zımnen ve tebean kabz bulunur.»

Kezalik : hayvanın karnındaki yavru, müstakillen rehin verilemez. Fakat gebe bir hayvan rehin verilse doğuracağı yavru da rehn olmuş olur.

Bu kaidenin de müstesnaları vardır. Ezcümle: bir kimse, istikraz suretile olan bir borca müeccelen kefil olsa bu borç, bu kefil hakkında müeccel olur. Fakat bu kefile tebean asl borçlu hakkında müeccel olmaz. Bu borcu te'cil, asl hakkında bizzat caiz değil iken bu meselede tebean caiz olur» denilemez.

Bu kaide, Eşbah'da : (يغتفر فى الشئ ضمناً مالا يغتفر قصداً) diye mezkûrdur.

(55) : (İbtidaen tecviz olunmıyan şey, bakaen tecviz olunabilir.)

«Meselâ : taksimi kabil olan bir maldaki hissei şayiayı hibe etmek sahih değildir. Emma bir mevhûb malın bir hissei şayiasına bir müstahik çıkıp da zapt etse hibe bâtıl olmayıp hissei bakiye mevhubün lehin malı olur.

Kezalik : iki çocuğun şahadetlerile akdi nikâk, sahih değil iken bunlar baliğ olduktan sonra şahadet etseler sahih olur.

Bu kaide, Mecamî'de(يغتفر فى الابتداء مالا يغتفر فى الانتهاء .) diye yazılmıştır.

(56) : (Baka, ibtidadan esheldir.)

Yani : bir şeyin devam ve bekası, ilk defa husulünden kolaydır.

Bu kaide, evvelki kaidenin delili mesabesindedir. Meselâ; hissei şayiayı hibe etmek meselesi, bu kaide üzerine de teferru eder.

Kezalik : icarede de şüyûı aslî müfsid, şüyuu târî, gayri müfsiddir. Binaenaleyh bir haneye müştereken mâlik olan iki kimseden biri, kendi hissi şayiasını şerikinden başkasına icar edemez. Bu icar, sahih değildir. Emma bir kimse kendi hanesini başkasına kiraya verdikten sonra diğer bir şahıs zuhur edip bu hanenin nısıf hissei şayiası benimdir diye dâvâ ve isbat etse diğer nısıf hissede icare baki kalır. İşte bunlardaki bu şüyu, bakaen tecviz edilmiş oluyor.

Bu kaide, Mecamide : (البقاء اسهل من الابتداء) diye muharrerdir.

(57) : (Teberru, ancak kabz ile tamam olur.)

«Meselâ : bir adam birine bir şey hibe etse kablelkabz hibe tamam olmaz.» Çünkü böyle bir teberru, kablelkabz tamam olsa müteberria teberru etmediği bir şeyi = o şeyin teslimini de ilzam eylemek lâzım gelir. Bu ise caiz değildir.

Bu maddenin bir müstesnası vardır. Söyle ki : bir kimse sagir evlâdına bir şey hibe etse evlâdı kabz etmediği halde hibe sahih olur. Çünkü babası velâyeti hasebile onun namına kabz etmiş olur.

Bu kaide, Mecami'de : (التبرع لا يتم الا بالقبض) diye yazılmıştır.

(58) : (Raiyye, yani: tebea üzerine tasarruf maslahata menuttur.)

Meselâ : hâkimin eytam ve evkaf mallarında tasarrufu maslahata menut olduğundan bu mallardan bir şey bir kimseye hibe edemez.

Kezalik : veliyyülemrin emrile ledeihâce birinin mülkü kıymetile alınıp tariki ammeye ilhak edilebilir.

Kezalik : bir çocuğun dâvâsından zarfarı zâhir ise velîsi, sulh olamaz. Bu madde Eşbah'da (تصرف القاضى فيما له فعله فى اموال اليتامى والاوقاف مقيد بالمصلحة فان لم يكن مبنيا عليها لم يصح) diye yazılıdır.

(59) : (Velâyeti hassa velâyeti ammeden ekvadır.)

«Meselâ : mütevelliyi vakfın velâyeti, kadının velâyetinden akvadır.» Bu cihetle vakfın mütevelli veya nâzırı var iken hâkim vakfın malında tasarruf edemez. Lâkin mütevelli veya nâzırın hıyaneti görülürse hâkim bunu azl ile diğerini tayin edebilir.

Bu kaidenin müstesnaları vardır. Ezcümle : veliyyi katil olan bir çocuğun vasisi, yalnız diyetten noksan olmıyan bir mal üzerine sulh olabilir, katili kısas ettiremez, afv de edemez. Fakat bu halde hâkim, kısas ettirebilir. Demek ki bu meselede veliyyi hassın muktedir olmadığı bir şeye veliyyi âm muktedir olmuş oluyor.

Bu kaide, Eşbah'da : (الولاية الخاصة اولى من الولاية العامة) diye mukayyeddir.

(60) : Kelâmın i'mali ihmalinden evlâdır.)

«Yani : bir kelâmın bir mânâya hamli mümkün oldukça ihmal, yani mânâsız itibar olunmamalıdır.»

Meselâ : bir vakfiyedeki evlâd tabiri, evlâdı sulbiyye yok ise ahfada haml edilerek mühmel sayılmaz.

Kezalik : i'mal olunan bir söz, hem te'kide hem de tesise muhtemil bulunsa tesise hamli tercih olunur. Çünkü ifade iadeden evlâdır. Meselâ : bir kimse birine bir borç ikrar edip sonra yine onun ayni bir borç bilâ sebep ikrar etse bu ikinci borç, birinci borctan başka sayılır.

Kezalik : bir kimse zevcesine : «Sen boşsun, boşsun, boşsun» dese bununla üç talâk vaki olur. İkinci, üçüncü «boşsun» sözile birinci boşsun sözünü te'kid kasd etmiş olduğunu söylese diyaneten tasdik olunursa da kazaen olunmaz.

Bu kaide, Eşbah'daki :(اعمال الكلام اولى من اهماله متى امكن فان لم يمكن اهمل) kaidesinden alınmıştır.

(61) : (Mânâyı hakikî müteazzir oldukta mecaza gidilir.)

Şer'an veya örfen mehcur, yani : gayri müstamel olan bir mânâ da müteazzir hükmündedir. Bu suretle teazzur, üç türlüdür :

(1) : Teazzüri hakikîdir ki, mânâyı hakikîyi irade ya nefsülemı itibarile mümkün bulunmaz. Veya nefsülemr itibarile mümkün ise de meşakkatle kabil olur. Ahfada evlâd denilmesi ve hurma ağacı gibi bir ağaca işaretle : «Şu ağaçtan yemem» denilmesi gibi. Meselâ : bir kimse malını evlâdına vakf etse evlâdı bulunmamış olduğu takdirde ahfadına haml olunur.

(2) : Teazzuri örfîdir ki, mânayı hakikî nas arasında irade edilmediğinden mehcur bulunur. «Filânın evine ayak basmam» denilmesi gibi ki, bununla o eve girmek kasd edilir.

(3) : Teazzüri şer'îdir ki, mânâyı hakikî şer'an mehcur bulunur. Husumete tevkil ile yalnız cevaba tevkil kasd edilmesi gibi. Burada has olan husumet tâbiri, âm olan cevaba mecazen ıtlak edilmiş olur.

Bu kaide, Mirkat'da : (اذا تعذرت : اى الحقيقة او هجرت عادة او شرعا صير اليه : اى المجاز .) diye yazılmıştır.

(62) : (Bir kelâmın 'ımali mümkün olmaz ise ihmal olunur.)

«Yani : bir kelâmın, hakikî ve mecazî bir mânâya hamli mümkün olmaz ise ol halde mühmel, yani : mânâsız bırakılır.» sözü tashih için başka şeyler derc ve ilâve edilemez. Çünkü bu kapı açılırsa hiç bir tasarruf fâsid olmaz. Hiç bir söz, mânâsız kalmaz.

Meselâ : bir varis, diğer bir varise şer'an isabet eden hissei irsiyyeden ziyade bir sehm ikrar etse bu ikrarı mânâsız, bâtıl bir söz olmuş olur. Zira bu ikrar ile o muayyen sehm artamaz.

Kezalik : bir kimse, hem kendisini azad etmiş, hem de kendisinin azad eylemiş olduğu şahıslar bulunduğu halde «mevalisine» vasiyet etse bu vasiyeti bâtıl olur. Çünkü mevalî tâbiri, müşterek lâfızlardan olduğu cihetle hangilerine haml edileceğine karine yoktur. Bu tâbir, hem azad edilenlere, hem de azad edenlere ıtlâk edilir..

Bu kaide, Eşbah'da şöyle yazılıdır : (و اذا تعذرت الحقيقة والمجاز او كان اللفظ مشتركاً بلا مرجح اهمل لعدم الامكان . اى امكان اعمال الكلام) Yani : bir sözün hakikat ile mecaz mânâlarını kasd etmek müteazzir olsa veya bir söz, müşterek olup mânâlarından, birini tercih edecek bir karine bulunmasa o söz, i'maline imkân bulunamıyacağından dolayı ihmal edilir.

(63) : (Mütecezzî olmıyan bir şeyin bazısını zikr etmek, küllünü zikr gibidir.)

Binaenaleyh küllîsini zikr etmek ne gibi bir hüküm ifade ederse bazısını zikr de ayni hükmü ifade eder..

Meselâ : bir maktulün varisi, katilin bazısını kısasdan afv etse kısas bilkülliye sakıt olur. Çünkü kısas kabili tecezzî değildir.

Kezalik : şefi, meşfuun yarısından şuf'a hakkını ıskat etse tamamından ıskat etmiş olur.

Mütecezzî olan bir şeyin bazısını zikr ise tamamını zikr gibi değildir. Bir hanenin üçte birini satmak gibi.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle : bir kimse, bir şahsa hitaben bir husus hakkında : «Benim nısfım veya sülüsüm sana kefildir» dese kefalet münakit olmaz. Halbuki bir kimsenin şahsiyeti, kabili tecezzî değildir.

Bu kaide, Eşbah'da (ذكر مالا يتجزى كذكر كله) diye muharrerdir.

(64) : (Mutlak ıtlakı üzere carî olur. Eğer nassen yahud delâleten takyid delili bulunmaz ise.)

Meselâ : alelıtlak bey'e vekil olan kimse, müvekkilin malını aza çoğa, yani : münasib gördüğü beha ile satabilir. Fakat gabni fâhiş ile satamaz. Çünkü her ne kadar mutlak ise de gabni fâhişe tecavüz etmemek kaydile delâleten mukayyeddir.

Kezalik : bir kimse birisine «Benim için bir at al paraşını vereyim» dese mutlaka at almaya tevkil etmiş olur. Emma «benim için bir yağız at al» dese yağız kaydile sarahaten mukayyed olur.

Bu kaide, Mecamî'de (انما يجرى المطلق على اطلاقه اذا لم يقم التقييد نصاً و دلالةً) diye mezkûrdur.

(65) : (Hazırdaki vasf lâğv, ve gâibdeki vasf muteberdir.)

«Meselâ: bayi, meclisi beyi'de hazır olan bir kır atı satacak olduğu halde şu yağız atı şu kadar bin kuruşa sattım dese icabı muteber olub yağız tâbiri lâğv olur. Amma meydanda olmıyan bir kır atı yağız deyip satsa vasf muteber olmakla bey münakid olmaz.» Meğer ki müşteri razı olsun, o zaman münakid olur.

Meydanda olmıyan bir şeye işaret mümkün olmadığı cihetle gaib hakkında her halde tesmiye ve tavsif muteberdir. Hazırdaki ise işaret ile târif hâsıl olacağından vasf ile târife lüzum kalmaz. Şu kadar var ki, o tavsif olunan hazır şey, müşarün ileyhin cinsinden olmalıdır. Yoksa bir kimse birine hitaben bir taşa işaretle «Bu elması sana sattım» deyip muhatabı da kabul ettiği halde o taşın sırça olduğu tebeyyün etse bey', münakid olmaz. Meğer ki âkidler, o şeyin elmas olmadığını zaten bilir bulunsunlar.

Bu kaide, Mecami'deki (الوصف فى الحاضر لغو . وفى الغائب معتبر) kaidesinin tercümesidir.

(66) : (Sual, cevabda iade olunmuş addolunur.)

«Yani : tasdik olunan bir sualde ne denilmiş ise mucîb anı söylemiş hükmündedir.»

Meselâ : bir kimse başkasına : «Senin şu malını şu kadar kuruşa aldım» deyip o da «evet» dese aralarında beyi', münakid olmuş olur.

Kezalik : bir kimse bir marize : sülüsi malını vücuhi birre vasiyet ve beni vasî tayin ettin mi» deyip mariz de «ettim» dese vasiyet ve vesayet hususuna razı olmuş olur.

Mecellenin bu maddesinde «iade» sözü mutlak zikr edilmiş ise de haddi zatında mukayyeddir. Çünkü bir söz, bir suale cevap olarak vârid olunca eğer sualin muhtaç olduğu mikdar ise bu söz, suale maksur bir cevab olmuş olur. Fakat bu mikdardan ziyade ise zâhir olan onun müstakil, ayrıca bir söz sayılmasıdır.

Bu kaide, Eşbah'ın (السؤال معاد فى الجواب) kaidesinden alınmıştır.

(67) : (Sakite bir söz isnad olunmaz, lâkin ma'razı hâcette sükût beyandır.)

«Yani : sükût eden kimse, şu sözü söylemiş oldu, denilmez. Lâkin söyliyecek yerde sükût etmesi, ikrar ve beyan ad olunur.»

Meselâ : bir yabancı, bir şahsın malını huzurunda füzulî olarak satmakla o şahıs sükût etse o yabancıyı satışa tevkil etmiş olmaz. Çünkü sakittir ve söylemek mecburiyetinde değildir.

Kezalik : bir kimse bir şahsın malını itlâf ederken o şahsın bunu görüp de sükût etmesi, itlâfa izin sayılmaz. Fakat : peşin satışta müşteri, semeni vermeden mebiî kabz ettiği halde bayi, görüp de sükût etse kabza ruhsat vermiş, hakkı kabzini iskat eylemiş olur.

Kezalik : bir mümeyyiz çocuğun yaptığı mübayeayı velîsinin gördüğü halde sükût etmesi, o muameleye delâleten izin sayılır.

Bu kaide, Eşbah'daki : (لاينسب الى ساكت قول) kaidesinden alınmıştır.

(68) : (Bir şeyin umurı bâtınada delili, ol şeyin makamına kaim olur.)

«Yani : hakikatine ıttıla müteassir olan umurı bâtınada delili zâhirîsi ile hükm olunur.»

Meselâ : bir kimse satın aldığı bir hayvanın ayıbına muttali olduktan sonra tedavisinde bulunsa veya satılığa çıkarsa ayıbına razı olduğuna hükm olunur. Çünkü ayba rıza, bâtınî emirlerdendir. Buna delili zahirisi olan tedavi ile veya satılığa çıkarmakla ıttılâ hâsıl olmuş olur.

Kezalik : bir kimsenin elinde bulunan bir malın ana aid olduğuna şahadet olunabilir. Çünkü şahid, hakikati mülke vâkıf olamaz. Mülkün delîli zahirîsi olan vaz'ı yede itibar olunur.

Kezalik : katil üzerine kısas icrası, katlin kasden yapılmış olduğuna mütevakkıftır, kasd ve amd ise emri bâtınî olduğundan katl âletinin istimal edilmiş olması, kasd makamına ikame edilmiştir.

Bu kaide, Mecami'de (دليل الشئ فى الامور الباطنة يقوم مقامه) diyemezkûrdur.

(69) : Mükâtebe, muhatabe gibidir.)

bir taraftan kitabet de hıtab makamına kaim olur. Bey, icar, kefalet,
bir taraftan kitabet de hitab makamına kaim olur. Bey, icar, kefalet, havale, vekâlet, hibe, ikrar gibi tasarruflar, söz ile münakid olduğu gibi kitabet ile de münakid olur. Tüccarın mutemed olan defterlerindeki kayıdları da kitabetle ikrar kabilindendir.

Bir kimsenin başkasına yazdırıp imza ettiği veya mühürlediği borç senedi de mevsum, yani : resm ve âdete muvafık olunca ikrarı bilkitabe sayılır.

Kezalik : vefat eden kimsenin terekesinden nükud ile dolu bir kese zuhur edip üzerinde« Bu kese filân zatındır, benim elimde emanettir» diye o kimsenin yazısile bir yafta bulunsa o zat, bu keseyi terikeden alır.

Bu kaide, Eşbah'da : (والكتاب كالخطاب ، لان الكتاب من الغائب كالخطاب من الحاضر) diye musarrahtır.

(70) : (Dilsizin işareti ma'hudesi, lisanile beyan gibidir.)

İşaret, âzâdan bir uzv ile bir şey göstermektir. Ma'hud da erbabı yanında malûm demektir.

Dilsizin gerek başı ve gerek kaşı ve gerek gözlerile olan maruf işareti, hâcet ve zarurete mebnî lisan ile beyan gibidir.

Dilsizin kitabeti de işareti gibi makbuldür.

Dilsizin işareti; bey'i, icare, hibe, rehn, nikâh, talâk, ibra, ikrar, yemîn, vasiyet hususlarında muteberdir. Müftabih olan kavle göre kısasda da muteberdir. Hadlerde ise bilittifak muteber değildir.

Dilsizin şahadeti de muteber değildir. Zira şahadetin rüknü : «Şahadet ederim» sözüdür. Dilsizde ise bu söz bulunamaz.

Dilsizin işareti iki türlüdür. Biri, inkâra delâlet eder. Başını enine sallamak gibi. Diğeri de ikrara delâlet eder. Başını boyuna sallamak gibi. Başı yalnız yukarı kaldırmak inkâra, aşağıya indirmek de tasdike delâlet eder.

Sonradan dili tutulup «nu'tekalüllisan» denilen kimsenin de bu dil tutukluğu ölümüne kadar imtidat ederse ve bir rivayete göre bir sene devam eylese mâruf olan işareti muteber olur.

(فان اشارته = اى الاخرس قائمة مقام عبارته ... ولا تعمل اشارته الا اذا كانت معهودة .)

Bu kaide Tahtavî'de şöyle yazılmıştır. :

(71) : (Tercümanın kavli, her hususda kabul olunur.)

Yani : tercümanın sözü, mütercemün anh olan kimsenin sözü gibi olarak bedeliyyet yolile değil; belki asalet yolile kabul olunur.

Şöyle ki : hâkim, iki hasmdan birinin veya şahidlerin lisanına vâkıf bulunmazsa tercüman vasıtasile muhakemeyi rüyet eder. Tercümanın bir şahıs olması İmamı Âzam ile İmamı Ebu Yusüfe göre kâfidir. İmamı Muhammede göre iki olması lâzımdır.

Tercümanın sözü; akidlerde, yeminde ve yeminden nükûlde, deyni. ve ayni, kısası, hududu ikrarda makbuldür.

Bu kaide, Eşbah'da : (يقبل قول المترجم في الحدود كغيرها ...) diye tasrih edilmiştir.

(72) : (Hatası zâhir olan zanna itibar yoktur.)

Meselâ : bir kimse birine borcum vardır, diye bir şey verip badehû borcu olmadığı zâhir olsa o şeyi geri alabilir.

Kezalik : kefil, asîlin edasına vâkıf olmıyarak borcu hâlâ duruyor zannile verip de sonra verilmiş olduğuna muttali olsa verdiğini istirdad edebilir.

Kezalik : bir kimse, kendi malı zannile başkasının malını idlâf etse bedelini zamin olur.

Kezalik : hâkim, meşrù zannile bir hükümde bulunup badehu gayri meşru olduğuna vâkıf olsa bu hükümden rücu etmesi lâzım gelir.

Bu kaide, Eşbah'da :(لا عبرة بالظن البين خطاؤه .) diye yazılmıştı.

(73) : (Senede müstenid olan ihtimal ile hüccet yoktur.)

«Meselâ : bir kimse veresesinden birine şu kadar kuruş borcu olduğunu ikrar ettiği takdirde eğer marazı mevtinde ise diğer verese tasdik etmedikçe bu ikrarı hüccet değildir. Zira diğer vereseden mal kaçırmak ihtimali marazı mevte müstenittir. Amma hali sıhhatinde ise ikrarı muteber olur ve ol halde olan ihtimali mücerred, bir nevi tevehhüm olduğundan ikrarın, hücciyetine mani olmaz.»

Velhâsıl : delîlden neşet eden bir ihtimal ile karşılaşan bir hüccet ile amel olunamaz.

Bu kaide, Mecami'deki : (لا حجة مع الاحتمال الناشي عن دليل .) kaidesinden tercüme edilmiştir.

(74) : (Tevehhüme itibar yoktur.)

Yani : delîle müstenid olmıyan mücerred ihtimal, muteber değildir. Meselâ : bir kimse satın aldığı bir malın başkasına ait olduğunu tevehhüm etmekle kefil vermesi için satıcıya celbr edemez.

Kezalik : bir yetimin velisi, müsevvigatı şer'iyyeden biri yok iken ihtimal ki yangın vukuunda yanar, diye yetimin akarını satamaz.

Kezalik : müflis olarak ölen bir kimsenin terekesi satılarak esmanı gurema = alacaklılar arasında taksim olunur, her ne kadar başka garimlerin zuhuru mevhum ise de ona itibar olunmaz. Şâyed zuhur ederse onlar da meşru usulü vecihle hisselerini alabilirler. Mecellenin (1161) nci maddesi buna dairdir.

Bu kaide, Mecmaulfetâvâ'da : (فلا اعتبار للتوهم) diye mezkûrdur.

(75) : (Bürhan ile sabit olan şey, ıyanen sabit gibidir.)

Meselâ : ikrar ile veya şahadet ile sabit olan bir borç, ıyanen, yani: şüphesiz, açıkça görülmüş gibi sabit olur. İnkâr edilen bir ikrarın şahadetle sübutü de bu kabildendir.

Bu kaidedeki bürhandan maksad, şahadeti âdiledir.

Bu kaide, Mecamî'de (الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان) diye mezkûrdur.

(76) : (Beyyine müddeî için ve yemîn münkir üzerinedir.)

Yani : müddeînin dâvâsını isbat edecek şahadeti, hücceti kaviyyeyi ikame etmek hakkı, müddeîye aiddir. Beyyine bulunmayınca ismi akdesi ilâhîye yemin etmek hakkı da münkire aittir.

Bazı dâvâlarda tarlardan her biri min cihetin müddeî, ve min cihetin münkir vaziyetinde bulunur. Böyle dâvâlarda hangi tarafın beyyinesi racih ise hâkim, o taraftan beyyine ister. Bu taraf beyyine ikamesinden âciz kalırsa mercuh tarafdan beyyine taleb eder, isbat ederse febîha, edemediği takdirde kendisine yemîn tevcih edilir.

Beyyinede hangi tarafın asl olduğunu tayin hususunda bazı esaslar vardır. Meselâ: hilâfı zahirî iddia edenin beyyinesi, tercih olunur. Kezâlik : ziyadeyi iddia edenin beyyinesi, evlâdır. (Beyyine mebhasine müracaat.)

Bu kaide : (البينة للمدعى واليمين على من انكر) hadisi şerifinden alınmıştır.

(77) : (Beyyine hilâfı zahiri isbat için ve yemin aslı ibka içindir.)

Meselâ : müşteri, satış muamelesinin rıza ile vukuunu, bayi'de kerhan vukuunu iddia' etse söz müşterinindir. Çünkü satışda riza asldır. Bu halde beyyine bayie teveccüh eder. Çünkü hilâfı asl olan ikrahı iddia etmektedir.

Akidlerde, ikrarlarda rıza asldır. Âriyet, vekâlet hususlarında da takyid asldır. Kefalet, mudarebe hususlarında ıtlak asldır.

Binaenaleyh bey'i ve icare gibi bir akdin rıza ile, ikrah ile vukuunda ihtilâf edilse söz, rizayı iddia eden tarafın olur.

Bu kaidenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle: emîn olan kimse, beraeti zimmeti hakkında yemîn ile tasdik edildiği cihetle mûda' = kendisinde vedia bulunan kimse, bu vedianın sahibine red ni veya telef olduğunu iddia etse yemînile tasdik olunur, kendisinden beyyine istenilmez. Halbuki red veya helâk, hilâfı zâhirdir.

Bu kaide, Mecamî'de: (البينات شرعت لاثبات خلاف الظاهر واليمين لابقاء الاصل) diye münderiçtir.

(78) : (Beyyine, hücceti müteaddiye ve ikrar, hücceti kasıradır.)

Beyyinenin = şahadetin hüccet olması, hâkimin hükmü iledir. Hâkimin ise velâyeti âmmesi bulunduğundan beyyine, yalnız makziyyün leh ve mahkûmün aleyh hakkında hüccet olmayıp başkaları hakkında da bir

hüccettir, bu cihetle bir hücceti müteaddiyedir. İkrarın hüccet olması ise mukirrin zu'muna mebnîdir. Mukirrin zu'mu ise kendisinden başkası hakkında hüccet olamaz. Bu cihetle ikrar da mukirrin şahsına mahsus bir hücceti kasıradır.

Meselâ : bir neseb, beyyine ile sabit olsa hükmü bütün insanlara sirayet eder, artık bunun hilâfına dâvâ ve şahadet dinlenemez. Fakat bir şahsın mücerred ikrarile sabit olan bir nesebin hilâfına beyyine ikame edilebilir.

Kezalik : bir müteveffa aleyhine bir borç iddia ve beyyine ile isbat edilse bütün varisleri aleyhine hükm edilmiş olur. Fakat böyle bir borcu varislerden biri ikrar etse bu, ancak kendi hakkında muteber olur, diğer varisler hakkında muteber olmaz.

Şu kadar var ki, ikrar, töhmetten berî olduğu cihetle sahadetin fevkinde bir hüccet sayılır. Binaenaleyh bir müddeabihi isbat hususunda ikrar ile beyyine ictima etse hüküm ikrara bina olunur. Meğer ki beyyine ile hükme hâcet mes etsin, meselâ : hükmün başkalarına da şümulüne lüzum görülsün. O halde beyyine ile hükm olunur.

Bu kaide, Tenvirülebsar'da : (والا ان البينة حجة متعدية والاقرار حجة قاصرة على المقر لعدم ولايته على الغير) diye mezkûrdur.

(79) : (Kişi ikrarile muahaza olunur.)

Yani : şer'an sahih ve muteber olan ve hâkim tarafından tekzib olunmıyan bir ikrar, mukirrin aleyhine bir hüccettir, onunla ilzam olunur.

Meselâ : bir kimse, bir şahsa borcu olduğunu ikrar etse bunu ödemesi lâzım gelir. Bu ikrarından dönemez. Fakat bir kimsenin satın aldığı bir mal, bilistihkak zabt edilse o kimsenin «bu mal bayie aiddir» diye vuku bulan ikrarı hükümsüz kalmış, hâkimin hükmile tekzib edilmiş olur. Bunun içindir ki verilen semeni bayiden geri alabilir.

Bu kaide, Mecamîde : (المرء مؤاخذ باقراره) diye yazılıdır.

(80) : (Tenakuz ile hüccet kalmaz. Lâkin mütenakızın aleyhine olan hükme halel gelmez.)

«Meselâ : şahidler, şahadetlerinden rücu ile tenakuz ettiklerinde şahadetleri hüccet olmaz. Lâkin evvelki şahadetleri üzerine kadı hükm etmiş ise bu hükm dahi bozulamayıp mahkûmün bihi şâhidlerin tazmin etmesi lâzım gelir.» Çünkü şahidlerin ikinci şahadetleri, yani rücuları, sıdka delâlette evvelki şahadetleri gibidir, bunlardan biri diğerine tercih olunamaz. Fakat hâkimin hükmünün ittisali sebebile evvelki şahadetleri teekküd ve tereccüh etmiş olacağından ikinci sözlerile, yani rücularile müntekiz olmaz.

Kezalik : bir kimse bir hakkı inkâr, badehu ikrar etse bu ikrarı muteber olur. Çünkü bunda müttehem olmaz. Fakat evvelâ ikrar, bade-

inkâr etse, evvelki ikrarile aleyhine terettüb eden hükme bu inkârile halel gelmez. Zira bunda töhmet vardır.

Hüccet tâbiri hem şahadete, hem de ikrara şâmil ise de bu kaidedeki hüccet tâbiri, ikrara şâmil değildir.. Çünkü tenakuz, ikrarın sıhhatine mani olmaz.

Bu kaideyi Mülteka'daki (اذ لا قضاء بكلام متناقض) ve Mecamî hâşiyesindeki (ولا قضاء بالكلام المتناقض) ibareleri ihtiva etmektedir.

(81) : (Şartın sübutu indinde ana muallak olan şeyin sübutu lâzım olur.)

Meselâ : Bir kimse, başkasına «Eğer benim sende alacağım var ise ibra ettim» deyip de filhakika alacağı bulunsa borç filhal sakıt olur.

Bu kaide, şarta tâliki sahih ve meşru olan hususlarda carîdir. Yoksa şarta tâliki sahih olmıyan husulardan biri bir şarta tâlîk olunsa bu tâlik fâsid olur. Yani : şart sabit olsa da ona muallâk olan şey sabit olmaz. Şöyle ki:

(1) : Bazı muamelelerin şartı mülâyime, yani : akdin mucebini ve muktezasını teyid eden bir şarta tâliki sahihdir, şartı gayri mülâyime tâliki ise sahih değildir. Bunlar : vekâlet, vasiyet, havale, kefalet, kefaletten ibra, ticarete izin, kaza ve emarete tâyin, kadıyı azl, şuf'ayı baddeşşira teslimden ibarettir.

Meselâ : bir kimse bir şahsa : «filân kimse aleyhime dâvâ açarsa benim vekilimsin» diyip o şahıs da kabul etse dâvâ açılınca vekâlet münakid olur.

Kezalik : Bir kimse velisi bulunduğu sefîhe : ne vakit salâh kesb etsen, ticarete mezunsun» diyip sefih de salâh kesb etse ticarete mezun olmuş olur.

Fakat bir kimse bir şahsa : rüzgâr eser ise veya filân haneye girer isen filân hususa vekilimsin» dese şartın vukuile vekâlet münakid olmaz.

(2) : Taliki asla sahih olmıyan muameleler de şunlardır : beyi', icare, isticar, iare, hibe, sadaka, ikrar, müzaraa, müsakat, vakf, tahkim, ikale, akde icazet, borçdan ibra, satışdan evvel şuf'ayı teslim, vekili azl, mezunu hacr, hıyarı ayıb ile veya hıyarı şart ile mebîi red hakkını ibtal, maldan mal mukabilinde an ikrarın veya an inkârın yahut an sükûtin sulh.

Meselâ : bir kimse bir şahsa : «filân zat seferden gelirse bu hanemi sana şu kadar liraya sattım» veya «icar ettim» diyip o da kabul etse o zatın seferden gelmesile bu beyi' veya icare münakid olmaz.

(3) : Müstakbel zamana izafeti sahih olan muameleler şunlardır:

İcare, icareyi fesh, müzaraa, müsakat, mudarebe, vekâlet, kefalet, ı'sa, vasiyet kaza, emaret, vakf, âriyet, hıyarı ibtal.

Meselâ : bir haneyi filân aydan itibaren şu kadar kuruş ile icareye vermek sahih olduğu gibi bir icareyi gelecek şu ayın ibtidasından itibaren fesh etmek de sahihtir.

(4) : Müstakbel zamana izafeti sahih olmıyan muameleler de şunlardır:

Beyi', bey'e icazet, bey'ı fesh, kısmet, şirket, hibe, maldan sulh, borcdan ibra.

Meselâ : bir kimse bir malını bir şahsa : «Gelecek filân ayın başında şu kadar kuruşa sattım» diyip o şahıs da bu vecihle kabul etse sahih olmaz.

Bu kaide, Mecamî'deki : (المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته و معدوم قبل ثبوت شرطه .) kaidesinden alınmıştır.

(82) : (**Bikaderilimkân şarta riayet olunmak lâzım gelir.**)

Yani : meşru ve yapılacak muamelenin muktezasından mâdut bir şarta mümkün olduğu kadar riayet olunur. Yoksa fâsid veya lâğv olan bir şarta riayet lâzıme gelmez.

Bir de bu kaidedeki şarttan maksad, şartı tâlikî değildir. Belki edatı şart bulunmaksızın koşulan şarttır ki ona «şartı takyidî» denir.

Meselâ : bir malı semeni şu kadar gün müeccel olmak üzere veya olmak şartile diye satmak bu kabildendir. Maamafih bu şart, sulbi akidde = akd esnasında bulunmalıdır. Akidden sonra dermeyan edilen bir şart, muteber değildir. Bir malı sattıktan sonra semeninin müeccel olduğunu şart koşmak gibi.

Şer'an gayri muteber olan şartlar, iki türlüdür. Bazıları meşrut olan akdi ifsad etmeyip kendileri lâğv olur. Diğer bazıları ise ifsad eder. Şöyle ki :

(1) : Mülâyim şart ile takyidî sahih, şart lâğv olan muameleler şunlardır :

Vekâlet, kârz, hibe, sadaka, rehn, ısa', ikale, mezunu hacr.

Meselâ : bir kimse başkasına : «Bendeki alacağından beni ibra etmek şartile filân hususa vekil ettim» diyip o da kabul etse vekâlet, sahih olub şart, lâğv olmuş bulunur.

(2) : Şartı fâsid ile, yani : akdin muktezası ve mülâyimi olmıyan bir şart ile takyid edilmesi sahih olmıyan muameleler de şunlardır :

Bey, icare, kısmet, akde icazet müzaraa, müsakat, vakf, borcdan ibra, bir mal mukabilinde maldan an ikrarın veya an inkârın veya an sükûtin sulh.

Meselâ : bir kimse «şu atımı bir ay kullanmam şartile sana sattım» diyip diğeri de kabul etse satış muamelesi sahih olmaz.

Kezalik : iki şerikten biri diğerine bir şey hibe etmek şartile müşterek mallarını taksim etseler sahih olmaz.

Bu kaide, Mecamî'de: (يلزم مراعاة الشرط بقدر الامكان .) diye muharrerdir.

(83) : **(Vâdler sureti tâliki iktisab ile lâzım olur.)**

«Meselâ : sen bu malı filân adama sat eğer akçesini vermez ise ben veririm dese ve malı alan akçeyi vermese bu va'deden kimsenin akçeyi vermesi lâzım gelir.»

Bu, bir muallâk vaiddir. Lâzım olan da budur. Bir de mücerred vaid vardır ki, lâzım gelmez. Meselâ : bir kimse, başkasına : «Senin borcunu öderim» dese bununla o borca kefil olmuş olmaz, onu ödemesi hukukan lâzım gelmez.

Malûmdur ki, va'd: bir kimsenin bir şeyi müstakbelde yapacağını beyan etmesinden ibarettir. İmamı Âzama, İmamı Şafiî ile İmamı Ahmede ve ekser ulemaya göre hayırlı bir şey hakkındaki va'di mücerrede vefa etmek, müstahabdır. Bu va'de vefa etmeyen; fazileti terk etmiş, şiddetli bir kerahati irtikâbda bulunmuş olur. Fakat bu va'de vefa her halde vacib değildir. Buna riayet etmeyen âsim olmaz.

Ömer İbnilaziz ile bir cemaate göre ise va'de vefa vacibdir. Malikîlerden bazı zevata göre de va'd, bir sebeble meşrut olursa riayet vacib olur. «Teehhül et sana şunu vereyim» demek gibi. Böyle meşrut olmazsa riayeti vacib olmaz. (Bidayetülmüctehid).

Va'di mücerred ile bir şey lâzım gelmiyeceği meselesinin bir müstesnası vardır. Şöyle ki: bir malı değer fiyatından noksan bir meblâğ ile satın alan bir kimse, şahidlerin huzurunda: «Verdiği meblâğın mislini bayi, kendisine iade edince be'yi fesh edeceğini» va'd etse bu va'di ifa etmek, kendisine, vefatından sonra da varislerine lâzım gelir. Çünkü bu muamele, bir beyi bilvefa mahiyetinde bulunmuş olur.

Bu kaide, Bezzaziyye'deki: (لما علم ان المواعيد باكتساء صور التعليق تكون لازمة .) ibaresinden alınmıştır.

(84) : **(Bir şeyin nef'i zamanı mukabelesindedir.)**

«Yani: bir şey telef olduğu takdirde hasarı kime aid ise anın zamanında demek olup ol kimsenin bu vecihle zamanı ol şey ile intifaa mukabil olur.

Meselâ: hıyarı ayb ile red olunan bir hayvanı müşteri kullanmış olmasından dolayı bayi ücret alamaz. Zira kablerred telef olaydı hasarı müşteriye aid olacak idi.»

Kezalik : bir kimse kiraladığı bir beygire binerek âdeti tecavüz etmeksizin mutad olan yerden muayyen mahalle giderken, hayvan yolda düşüp telef olsa o kimseye yalnız ücret lâzım gelir, zaman lâzım gelmez.

Magsubun menafiinin mazmun olmaması da kaideye müsteniddir.

Bu kaide (الخراج بالضمان) hadisi şerifinden alınmıştı.

Harac, zamana bir karşılıktır. Harac, bir mülkten çıkan, yani husule gelen semere, faidedir. Hayvanın südü, akarın kira bedeli gibi.

Bu hadisi şerifdeki zamandan maksud da meunettir, yani: ihtiyar mesarifdir, sarf edilen nafakadır.

(85) : **(Ücret ile zaman müctemi olmaz.)**

Yani : Bir sebebden dolayı bir mahalde ücret ile tazmin cem olamaz.

Meselâ :: bir kimse, bir şahsın öküzlerini gasb edip bir müddet çift sürmekle öküzler zaif düşerek kıymetlerine halel gelse o şahsa öküzlerinin noksanı kıymetini zamin olur. Ona ayrıca bir ücret vermesi de lâzım gelmez. Amma sebeb, muhtelif olursa zaman ile ücret bir yerde ictima eder. Meselâ: bir kimseye kiraladığı hayvan ile muayyen mahalle kadar gittiğinden dolayı ecri müsemmayı vermek ve muayyen mahalli tecavüz ederek hayvanın telef olmasından dolayı de kıymetini tazmin etmek lâzım gelir. (Gasb mebhasına müracaat!)

Bu kaide, Mecamî'de (الاجر والضمان لا يجتمعان) diye yazılmıştır. Bu zemandan maksad, bir şeyin misliyyattan ise mislini, kıyemiyyattan ise kıymetini vermektir.

(86) :: **(Mazarrat, menfaat mukabelesindedir.)**

«Yani: bir şeyin menfaatine nail olan, anın mazarratına mütehammil olur.»

Meselâ: bir meşruta vakıf hanenin tamiri, orada oturacak zata aid olur. Meğer ki vakfın malından tamir edilmesi meşrut bulunsun.

Kezalik: iki komşu arasında müşterek bir duvarın yıkılmasından korkulsa her iki komşu bunu müştereken yaptırmaya mecbur olur. Çünkü menfati her ikisine aittir.

Bu kaide, Mecamî'de (الغرم بالغنم) diye mezkûrdur ki, (الضرر عقابلة المنفعة) demektir.

(87) : **(Külfet nimete ve nimet külfete göredir.)**

Meselâ: müşterek bir mülk tâmire muhtac olunca sahipleri hisselerine göre biliştirâk tâmir ile mükellef olurlar Çünkü her biri hissesi nisbetinde menfaat görmektedir.

Kezalik : iki kimse arasında bir hayvan müşterek olup da birisi beslemekten kaçınsa diğeri hâkime müracaat edebilir. Bu halde hâkim, kaçınma «ya hisseni sat veya müştereken besle» diye cebr der.

Kezalik: fakir olan bir lâkitin nafakası beytülmaldan verilir. Lakit vefat edince de terikesi beytülmala ait olur. Demek ki beytülmal, lakit için tahammül ettiği nafaka itası külfetine karşılık olarak onun mirası nimetine nail oluyor.

Bu kaideye Eddürrülmuhtar'da: (لان الغنم بالغرم) diye işaret olunmuştur ki, (84) ve (85) inci kaidelerle mealen müttehiddir.

(88) : (Bir fîlin hükmü failine muzaf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzaf kılınmaz.)

Meselâ : bir kimse başkasına «sen filânın malını itlâf et» diye emr, o şahıs da bu emir vecihle itlâf etse zaman, bu şahsa lâzım gelir, yoksa âmire lâzım gelmez. Çünkü başkasının mülkünde tasarrufla emr, bâtıldır. Fakat âmir, mücbir olup ikrahı muteber ile icbarda bulunmuş olursa zaman, mütlife değil, âmire gelir.

Bu kaidenin müstesnası vardır. Şöyle ki: bir çocuk, âkil ve baliğ olan bir şahsın emrine mebnî birisinin malını itlâf etse bunun zamanı evvelâ kendi malından lâzım gelirse de sonra velîsi, bununla âmire rücu eder.

Bu kaide, Mecamî'de:(الآمر لا يضمن بالامر) diye yazılmıştır.

(89) : (Mübaşir, yani: bizat fâil ile mütesebbib müctemi oldukta hükm, ol fail muzaf kılınır.)

«Meselâ: birinin tarikî âmda kazmış olduğu kuyuya diğeri, birinin hayvanını ilka ile itlâf ètse o zamin olup kuyuyu hafr eden kimseye zaman lâzim gelmez.»

Kezalik: bir hâdisede katil veya sârik ile katle veya sirkate rehberlik eden cem olsa bunların hükmü katile, sarika teveccüh eder.

Bir hâdisede faili mübaşir bulunmaz ise taaddisi bulunduğu takdirde mütesebbibe zaman lâzım gelir. Yani: mütesebbib, zarara bais olan fîli haksız olarak işlemiş olunca zamin olur.

Meselâ: bir kimse, resmen izin istihsal etmeksizin tariki amda bir kuyu kazıp da başkasının hayvanı düşerek telef olsa zamin olur. Fakat kuyu kendi mülkünde bulunursa zamin olmaz. Çünkü kendi mülkündeki tasarrufu, taaddî değildir.

Bu kimsenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle: şahidler, hâkimın hükmü lâhik olduktan sonra şahadetlerinden dönseler zaman, şahidlere lâzım gelir. Halbuki şahitler mütesebbib, hâkim ise mübaşir olmakla zaman hâkime lâzım gelmeli idi. Maamafih buna cevaben deniliyor ki: şahadeti edaden sonra şahidlerin adaleti tahakkuk ettikte hükm etmek hâkime vacip olduğundan hâkim bu hükmünde mâzurdur. Binaenaleyh bundan dolayı hâkime zaman icab mümkün değildir.

Bu kaide, Eşbah'da: (اذا اجتمع المباشر والمتسبب اضيف الحكم الى المباشر) diye yazılıdır.

(90) : (Cevazı şer'î, zamana münafi olur.)

«Meselâ : bir adamın kendi mülkünde kazmış olduğu kuyuya birinin hayvanı düşüp telef olsa zaman lâzım gelmez. «Çünkü kendi mülkünde kuyu kazması caiz olmakla zamana münafi bulunmuştur.

Kezalik : bir vekil, veresiye sattığı malın semeni mukabilinde rehn veya kefil alabilir, bu caizdir. Binaenaleyh aldığı rehn telef ve kefil müflis olsa vekile zaman lâzım gelmez.

Kezalik : müşterek hanede sahiplerinden biri, diğerinden izin almaksızın bir müddet ikamet edebilir. Bu, şer'an, caiz bulunmakla kazarâ hane muhterik olsa o ikamet edene zaman lâzım gelmez.

Bu kaidenin de bazı müstesnaları vardır. Ezcümle: açlıktan helâk olmak mertebesine varan kimsenin başkasına ait bir taamı, iznini almaksızın yemesi caizdir. Bununla beraber kendisine zaman lâzım gelir. (32) nci kaideye müracaat!

Bu kaide, Mecamî'de: (جوازالشرع ينافى الضمان) diye mezkûrdur.

(91) : (Mübaşir, muteammid olmasa da zamin olur.)

Meselâ :: bir kimse başkasının bir malını gerek kasden ve gerek kasd bulunmaksızın itlâf etse bedelini tazmin etmesi lâzım gelir. Şu kadar var ki mübaşir, yani: kendi fîlile telef hâdisesi arasında başka bir ihtiyarî fîl haylûlet etmeksizin kendi fîlile telef husule gelen kimse, müteammid olmazsa âsim olmaz. Çünkü hata hükmü; merfûdür, mâ'fudur..

Bu kaide, Mecamî'de:(المباشر ضامن وان لم يتعمد.) diye yazılıdır.

(92) : (Mütesebbib müteammid olmadıkça zamin olmaz.)

Meselâ : bir kimsenin hayvanı bir şahısdan ürküp de firar ile zayi olsa o şahsa zaman lâzım gelmez. Çünkü burada mütesebbib olan o şahsın bir kasd ve teaddîsi yoktur.

Fakat mütesebbib, müteammid olup teaddîde bulunursa telefine sebebiyet verdiği malı zamin olur. Meselâ: bir kimse başkasının hayvanını kasden ürkütüp de firar ile zayi olmasına sebebiyet verse kıymetini ödemesi lâzım gelir. Hâsılı bir mütesebbibin zamin olması için iki şart vardır. Teammüd, teaddî. Bunlar bulunmazsa zaman lâzım gelmez.

Meselâ : bir avcı, ava tüfenk atıp da sesinden birinin hayvanı ürkerek firar ederken telef olsa o avcıya zaman lâzım gelmez. Çünkü burada onun bir kasd ve teaddîsi yoktur.

Bu kaide, Eşbah'da:(المباشرضامن والمتسبب لا، الا اذا كان متعمداً)diye mezkûrdur.

(93) : (Hayvanatın kendiliğinden olarak cinayet ve mazarratı hederdir.)

Meselâ : bir hayvan, sahibinin bağlamaya hakkı bulunan bir mahalde bağlı iken kendi kendine boşanarak başkasının bir malını itlâf etse zamanı lâzım gelmez.

Kezalik : bir at gem almayıp da râkibi başını zabt edemiyerek bir zarar etse zaman lâzım gelmez. Çünkü bunda râkibin bir taksir ve teaddîsi yoktur.

Bu kaide, (جناية العجماء جبار) hadisi şerifinden alınmıştır.

Bu hadisi şerif ise «Behîmenin itlâfı hederdir, sahibinin üzerine zaman lâzım gelmez» diye tefsir olunmuştur.

(94) : (Gayrin mülkünde tasarrufla emr etmek, bâtıldır.)

Yani : velâyeti haiz olmıyan kimsenin başkası mülkünde tasarruf edilmesi için vukubulacak emri, bâtıldır, kendi hakkında zamanı mucib değildir.

Meselâ : bir kimse, başkasına aid bir malı «denize at» diye bir şahsa emr etse o şahıs da bu malı başkasına ait olduğunu bildiği halde denize atsa zaman, bu şahsa lâzım gelir, yoksa o âmire lâzım gelmez.

Fakat bir kimse, kendi malını veya velâyeti altında bulunan bir çocuğun malını böyle başkasına itlâf ettirse mütlife zaman lâzım gelmez.

Demek ki bir emrin bâtıl olması için iki şart vardır. Ademi mülk, ademi velâyet.

Bu kaide, Mecamî'de: (الامر بالتصرف فى ملك الغير باطل .) diye mevcuttur.

(95) : (Bir kimsenin mülkünde anın izni olmaksızın ahar bir kimsenin tasarruf etmesi caiz değildir.)

Binaenaleyh bir kimse, başkasının hanesine onun izni olmaksızın giremez. Ve başkasının arsasını sahibinin izni olmaksızın işgal edemez. Aksi takdirde hakkı tasarrufa, hürriyeti mülkiyyeye tecavüz edilmiş olur.

Ancak şer'an zaruret sayılacak haller müstesnadır. Öyle bir halde başkasının mülkünde zaruret mikdarı tasarruf caiz olur. Zaruret mevkileri, umumî kaidelerden müstesnadır. Binaenaleyh bir kimse, yolculuk esnasında vefat etse arkadaşları onun emvalini satarak bedelinden techiz ve tekfinine sarf edip bakisini vârislerine verirler.

Kezalik : nafakasız bırakılan bir kadın, yanında bulunup kocasına aid olan bir maldan nafakasına sarf edebilir. Evlâdın malı hakkında da hüküm böyledir.

Bir mal hakkında mâlikinin izni sarahaten olduğu gibi delâleten de olabilir. Meselâ: bir çoban, otardığı koyunlardan biri hastalanıp yaşamasından ümit kesilince onu boğazlıyabilir. Çünkü buna delâleten izin vardır.

Bu kaide, Dürri Muhtar'da :(لايجوز التصرف فى مال الغير بلا اذنه ولا ولايته) diye mezkûrdur.

(96) : (Bilâ sebebi meşru birinin malını bir kimsenin ahz eylemesi caiz olmaz.)

Binaenaleyh bir kimse, birinin malını gasb veya sirkat veya rüşvet tarikle ahz etmiş olsa zâlim, gâsıb olup o malı sahibine red etmesi icab eder.

Kezalik : bir kimse bir şahıstan bir hak dâvâ edip de bir bedel üzerine musaleha olduktan sonra o kimsenin o şahısta böyle bir hakkı olmadığı zâhir olsa o şahıs, verdiği bu bedeli istirdat edebilir. Çünkü bu bedel, gayri meşru surette alınmıştır.

Başkasının malını haksız yere unutarak almak da red ve zamanı mucibdir. Çünkü nisyan, hukukı ibadda özür değildir.

Bu kaide, Mecamî'deki: (لا يجوز لاحد ان يأخذ مال احد بلا سبب شرعي .) ibaresinden alınmıştı.

(97) : (Bir şeyde sebebi temellükün tebeddülü, ol şeyin tebeddülü makamına kaimdir.)

Yani: bir şey, haddi zatında değişmediği halde o şeyin sebebi temellükü dağışse o şey de değişmiş sayılır.

Temellük esbabı üçtür. Biri : beyı' ve hibedir. Diğeri : irsdır. Üçüncüsü de mübah bir şeyi ele geçirmektir. Bu üçüncü kısım da ya hakikaten olur. Mübah bir şeye el koymak gibi veya hükmen olur. Mübah bir şeyi elde etmek için vasıtaları ihzar etmek, meselâ: yağmur suyunu almak için kab koymak, av hayvanını tutmak için tuzak kurmak gibi.

Binaenaleyh bir kimse, kendisine hibe edilen bir malı başkasına satsa artık vâhib, hibesinden dönemez. Velev ki o kimse bilâhare o mala tekrar bir sebele mâlik olsun. Çünkü sebebi mülk tebeddül etmiş olur.

Kezalik : mevhubün leh vefat edip de hibe edilen mal varisine intikal etse vâhibin rücu'una mahal kalmaz.

Bu kaide, Mecamî'deki: (اختلاف الاسباب بمنزلة اختلاف الاعيان) ve (تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات) kaidelerinden alınmıştır.

(98) : (Kim ki bir şeyi vaktinden evvel istical eyler ise mahrumiyetle muateb olur.)

Meselâ : bir kimse, mirasa bir an evvel nail olmak için müverrisini öldürse mirasından mahrum kalır. Katl, gerek amd ve gerek şibih amd ve gerek hata suretile olsun, kısas veya keffareti icab eder bir mahiyette olunca mirasdan mahrumiyeti mucib olur.

Kezalik : bir kimse, marazı mevtinde mirasına nail olmasın diye zevcesini rızası olmaksızın üç talâk ile tatlik etse de kadın daha iddeti içinde iken o kimse vefat eylese ona varis olur.

Bu kaide, Eşbah'daki: (من استعجل الشيء قبل اوانه عوقب بحرمانه) kaidesinin tercemesidir.

(99) : (Her kim ki kendi tarafından tamam olan şeyi nakz etmeğe say' ederse say'i merduttur.)

Meselâ : bir kimse: «filânı kâffei deaviden beri kıldım» veya «fi-

lânda asla hakkım yoktur» diye ibrayı âm ile ibra eylese artık bu ibradan mukaddem olarak hiç bir hak taleb edemez, ederse dinlenilmez.

Kezalik : bir mürahik, hâkimin huzurunda baliğ olduğunu ikrar ettikte cüssesinin mülûğa tahammülü olup zahiri hal kendisini tekzib etmezse tasdik olunur. Akidleri, ikrarları nâfiz ve muteber olur. Bir müddet sonra «Ben ikrar ânında baliğ idim» diyerek bâdelikrar vaki olan tasarrufatı kavliyesini fesh etmek istese ona itibar olunmaz.

Bu maddenin bazı müstesnaları vardır. Ezcümle: bir kimse, gayri baliğ çocuğunun veya bir mütevellî vakfın veya bir vasi terekenin bir malını başkasına sattıktan sonra bu satışta gabni fâhiş vuku bulduğunu iddia etse bu iddiası kabul olunur, ledessübut satış muamelesi bozulur.

Kezalik: bir kimse satın aldığı akarı satanın satışdan evvel makbere veya mescid kılmış olduğunu bilâhare iddia etse bu iddiası mesmu olur.

Fakat bir kimse, çocuğunun bir malını semeni mislile sattığını ikrar ettikten sonra gabni fâhiş iddiasında bulunsa — tenakuza mebnî — bu iddiası kabul olunmaz.

Bu kaide, Eşbah'daki : (من سعى فى نقض ما تم من جهته فسعيه مردود عليه) ibaresinden terceme edilmiştir.

577 — : Fukahayı Hanefiyyenin eazımından olan İmam Ebülhasenilkerhî, bir takım kaideler tesbit etmiştir ki, bunlar fürûatı fıkhiyyenin birer medarı bulunmaktadır. Bu kaideleri İmam Necmüddin Ebu Hafsınnesefî bir kısım misaller ile izah etmiştir Biz bunlardan (16) kaideyi burada izahlarile beraber kısaca kaydediyoruz:

(1) : **(Zâhiri hal, istihkakı def eder, istihkakı icab etmez.)**

Binaenaleyh bir kimsenin elinde bulunan bir akar, zahiri hale nazaran kendisinindir. Başkası bunun hakkında istihkak dâvâsında bulunsa bu dâvâsı, beyyinesi bulunmayınca def edilir, muteber olmaz. Fakat o kimse için de mücerred bu vaz'ı yedile şuf'aya istihkak hâsıl olmaz. O akara malikiyyeti sabit olmadıkça bitişiğindeki bir akar hakkında şuf'a dâvâsında bulunamaz.

Bu kaide, Usuli Kerhî'de : (الظاهر يدفع الاستحقاق ولا يوجب الاستحقاق) diye mezkûrdur.

(2) : **(Dâvâlarda hasımların münazaa husūsundaki maksatlarına itibar olunur, yoksa zâhire itibar olunmaz.)**

Meselâ : Mûdi', vediayı taleb, müstevde de reddittiğini iddia etse söz müstevdein olur. Burada müstevdein red iddiası, zâhir ise de buna bakılmaz, maksud zemandır. Müstevde' ise bu zemanı münkirdir. Binaenaleyh söz kendisinindir. Maamafih her ikisi de iddiasına beyyine ikame edecek olsa yine müstevdein beyyinesi tercih olunur.

Bu kaidenin aslı şbyledir : (نه يعتبر فى الدعاوى مقصود الخصمين فى المنازعة دون الظاهر)

(3) : (İki zâhirden biri diğerinden ezher bulunsa bu ezher, fazlı zuhurundan dolayı evlâ olur.)

Meselâ : bir cenîne borc ikrar edilse bu ikrar zâhir ise de cenîne karşı borclu olmamak ezher bulunduğundan bu ikrar, İmam Ebu Yusüfe göre muteber olmaz. Şöyle ki: bu ikrar, İmam Muhammede göre sahihdir. Çünkü bir müslümanın halinden zâhir olan, sözile sahih olacak bir şey kasd etmektir. Artık onun bu sözü, cenîne aid bir malı telef ettiğinden dolayı uhdesine bir borç terettüb etmiş olduğuna haml olunur. Nitekim bunu tasrih ettiği takdirde de hüküm böyledir.

İmam Ebu Yusüf'e göre ise bir âkil müslümanın halinden zâhir olan, başkasının malını telef etmemektir. Her ne kadar bu hususdaki ikrarı zâhir ise de ademi itlâf ciheti ezherdir. Çünkü başkasının malını itlâf bir masiyettir. Cenîn ile bir akd yapılark ondan dolayı ona karşı borçlanmak ise kabil değildir. Binaenaleyh bu ikrara mebnî o müslümanın borçlu olduğuna hüküm edilemez.

Bu kaidenin aslı şudur : (ان الظاهرين اذا كان احدهما اظهر من الآخر فالاظهر اولى لفضل ظهوره)

(4) : (Müslümanların umuru, hilâfı zâhir olmadıkça salâh ve sedada mahmuldür.)

Binaenaleyh bir müslüman, meselâ bir dirhemlik gümüş ile bir dinarlık altını iki dirhem gümüş ile iki dinar altın mukabilinde peşin olarak satsa bunlardan her biri kendi cinsinin hilâfına mukabil tutulur, yani : iki dirhem gümüş ile bir dinarlık altın, ve iki dinar ile bir dirhemlik gümüş satın alınmış sayılır. Artık riba vukuna hüküm olunamaz, bu suretle cevaz taharri edilmiş olur. Fakat bir dirhem gümüş ile iki dirhemlik gümüş, ve iki dinar ile dinarlık altın satılıp alındığı tasrih edilse — melhuz olan salâhın hilâfı zâhir olmuş olacağından — riba tahakkuk edip akd fâsid bulunmuş olur.

Bu kaidenin aslı şudur :(ان امور المسلمين محمولة على السداد والصلاح حتى يظهر غيره .)

(5) : (Delâleti kavliyye muteber olduğu gibi delâleti haliyye de muteberdir.)

Meselâ : bir kimse, kendisindeki vediayı ıyaline teslim etse ziyaından dolayı zamin olmaz. Çünkü müstevde, vediayı daima kendi yanında tutamaz, bunu ıyali yanında saklaması mutaddır. Buna vedia sahibinin delâleti hal ile izni vardır. Nasıl ki sarahaten izin verdiği takdirde de zaman lâzım gelmez.

Bu kaidenin aslı şudur : (ان للحالة من الدلالة كما للمقالة.)

(6) : (Bazı şeyler, kavlen sabit olmadığı halde fîlen sabit olur.)

Meselâ : bir kimse, vekilini gıyabında kavlen azl etse vekil, bu azle muttali olmadıkça münazil olmaz. Fakat müvekkil, müvekkelün bihi vekilin gıyabında bizzat yapsa artık vekili münazil olmuş olur.

Kezalik : çocuklar, bir mal hakkındaki kavlen ikrarlarile veya kefil olmalarile o malı zamin olmazlar. Fakat bir mal hakkındaki fi'llerinden, meselâ başkasına ait bir malı itlâf etmelerinden dolayı zamin olurlar.

Bu kaidenin aslı şudur : (انه قد يثبت من جهة الفعل مالا يثبت من جهة القول)

(7) : (Suallere verilecek cevaplarda her kavmin kendi muhitindeki tearüfi nazara alınır.)

Yani : örfe müstenid olan şeyler hakkındaki cevaplar, örfe göre cereyan eder.

Meselâ : tegazzîde bulunmıyacağına yemin eden kimse süt içse bakılır: eğer evlâdı Arabdan ise hanis olur, değilse hanis olmaz. Çünkü bilâdı Arabda Arablar arasında süt, gıda olmak üzere müteareftir. Arab olmıyan bir çok kavmler arasında ise böyle mütearef değildir. Velhâsıl: her kavmin gızası, aralarında mütearef olan şeydir.

Bu kaidenin aslı şudur : (ان جواب السوآل يجرى على حسب ما تعارف كل قوم فى مكانهم)

(8) : (Sual ve hitab âm ve galib olan şey üzerine cereyan eder. Şâz ve nadir olan şey üzerine cereyan etmez.)

Meselâ : bir kimse, yumurta yememek üzere yemin etse bu, yiyilmesi mutad olan tavuk, kaz gibi hayvanların yumurtasına haml olunur, yoksa balık yumurtasına haml olunmaz.

Bu kaidenin aslı şudur : (ان السوآل والخطاب يمضى على ماعم وغلب لاعلى ماشذ وندر.)

(9) : (Âkidler, sıhhat cihetini tasrih ederlerse akd, sahih olur. Fesad cihetini tasrih ederlerse fâsid olur. Sıhhat ve fesad cihetini mübhem bırakırlarsa akd, sıhhate haml olunur.)

Meselâ : bir kimse, on dirhem vezninde bir gümüş parçasile on dirhem kıymetinde bir kumaşı yirmi dirhem gümüşe satıp on dirheminin şu aya kadar veresiye olduğunu dermeyen etse bakılır: eğer veresiye olan on dirhem, kumaşın semeni olduğunu tasrih ederse akd, sahih olur. Bilâkis gümüş parçasının semeni olduğunu tasrih ederse — ribai nesieden dolayı — akd, fâsid olur. Hiç birini tasrih etmeyip mübhem bırakırsa peşin verilen on dirhem gümüş, on dirhem vezninde gümüş parçasına sarf edilir, veresiye olan on dirhem de — salâhı taharrî maksadile — kumaşa sarf edilerek akdin sıhhatine hükm olunur.

Bu kaidenin aslı şudur : (ان المتعاقدين اذا صرحا بجهة صح العقد و اذا صرحا بجهة الفساد فسد و اذا ابهما صرف الصحة.)

(10) : (Zamanlar, zimmette vâcib olmaz, ancak iki şeyin birile, yani: ya ahz ile veya şart ile vacib olur.)

Meselâ : bir kimse, bir şahsın bir malını gasb veya itlâf veya iştira etse veya birisine kefil olsa bundan dolayı zimmetine zaman teveccüh eder. Böyle bir sebeb bulunmadıkça zamin olmaz.

Bu kaidenin aslı şudur :(ان الضمانات فى الذمة لا تجب الا باحد امرين اما باخذ او بشرط .)

(11) : (İhtiyat, hukukı ilâhiyyede mucib, hukukı ibadda mucib değildir.)

Şöyle ki: meselâ : kılınan bir namazın sıhhati ile fesadında şüphe edilse, yani: sıhhate de, fesada da ihtimali bulunsa o namazı iade etmek ihtiyaten icab eder. Fakat bir kimsenin bir şahsa bir hususdan dolayı borçlu olup olmaması şüpheli bulunsa, ona karşı zamanın lüzumile ademi lüzumu arasında tereddüt olunsa o borç, mücerred ihtiyattan dolayı icab etmez. Çünkü beraeti zimmet, asıldır. Bir şeyin şek ile tazmini lâzım gelmez.

Bu kaide, Usuli Kerhi'de şöyle yazılıdır: (ان الاحتياط فى حقوق الله جائز و فى حقوق العباد لا يجوز .)

(12) : (Zâhiren sabit olan bir ilm ile yakinen sabit olan bir ilm arasında fark vardır.)

Şöyle ki: zâhiren sabit olan bir ilm ile yalnız amel vacib olursa da itikad vacib olmaz. Fakat yakinen sabit bir ilm ile, yani: kat'î bir delîl ile hem amel, hem de itikad vacib olur.

Bu esasa mebnîdir ki, bir hâkimin hükmünde hata ettiği müteyakken olmıyan bir delîli zâhirî ile malûm olsa o hükmün nakzı cihetine gidilmez. Fakat hata ettiği nas ve icma gibi müteyakken bir delil ile zâhir olsa nakzı cihetine gidilir.

Bu kaidenin aslı şudur : (انه يفرق بين العلم اذا ثبت ظاهراً و بينه اذا ثبت يقيناً.)

(13) : (Mülklerin vücudünü alâ kataril vücud, yani: vücuda gelip gelmemesi melhuz bulunan tâlik bâtıldır, mülklerin vezalini bu gibi şeylere tâlik ise caizdir.)

Binaenaleyh bir kimse bey'ı veya icareyi veya hibeyi vücude gelmesi mümkün bir şarta tâlik etse, meselâ: filân kimse gelirse bu malını şu kadar kuruşa sattım, diyip müşteri de bu vecihle kabul eylese bununla o muamele münakid olmaz. Fakat zevcenin talâkanı, veya kölenin ıtkını böyle bir şarta tâlik etse sahih olur. Çünkü talâk, mülki mütanın, ıtk da mülki rakabenin zevalli demektir.

Bu kaidenin aslı şudur: (ان تعليق الاملاك بالاخطار باطل وتعليق زوالها بالاخطار جائز .)

(14) : (Bir hükmün iletile hikmeti arası tefrik olunur. Çünkü hükmün illeti mucib ise de hikmeti mucib değildir.)

Meselâ : namazı kasr etmenin illeti seferdir, hikmeti de def'i meşakkattir. Mücerred seferden dolayı kasr sabit olur. Velev ki meşakkat lâhık olmasın. Çünkü hikmetin ademinden dolayı hükmün ademi lâzım gelmez. İlletin vücudü ise hükmü icab eder.

Bu kaideden de anlaşıldığı üzere bir dinî hükmün hikmetini anlamamak, tâyin edememek o hükmün aleyhinde bulunmayı müstelzim olmaz. Remyi cimar meselesinde olduğu gibi. Şarii mübîn, hakîm olduğundan onun bazı hükümlerindekì hikmeti bizim ademi idrakimiz, o hükümlere muhalefet için bir mâzeret teşkil etmez.

Bu kaidenin aslı şudur :(انه يفرق بين علة الحكم وحكمته. فان علته موجبة وحكمته غير موجبة.)

(15) : (Müctehidîni Hanefiyenin kavillerine muhalif görülen her âyeti celîle, ya nesha veya tercihe haml olunur, aralarını telif ve tevfik için te'vile haml edilmesi ise evlâdır.)

Şöyle ki: Müctehidîni kiram, gerek nususı kur'aniyyeye ve gerek ahadisi nebeyyiyeye bihakkin muttali zevattırlar. Onlar, sarih, kat'î olan edillei şeriyyeye muhalif ictihadda bulunmuş olamazlar. Bunun hilâfına zahib olmak, o büyük zatların haiz oldukları yüksek kemalâtı idrâk edememekten ileri gelir.

Binaenaleyh onlar, bir âyeti kerimenin, bir şer'î nassın mazmununa zâhiren muhalif görülecek bir ictihadda bulunmuş olurlarsa o âyetin, o delîlin mutlaka mensuhiyetine, veya diğer bir kat'î delil ile muhasses veya müevvel bulunduğuna kani bulunmuşlardır.

Meselâ : kıble cihetini kat'î surette bilemiyen bir müslüman, taharrîde bulunur. Zannı galibine göre hareket ederek namazını kılar, bilâhare Kâbe cihetine teveccüh edemeyip istidbarda bulunmuş olduğu anlaşılsa da yine namazı sahih olmuş olur. Bu namazın böyle sahih olacağı hakkındaki ictihat ise (فولوا وجوهكم شطره.) = yüzlerinizi Kâbe cihetine tevcih ediniz.) âyeti celîlesine muhalif gibi görülmektedir. O halde anlaşılıyor ki, âyeti kerime, muhassastır, Kâbe cihetinin bilindiği hâle mahsustur. Müctehidlerin beyanatı ise iştibah haline aittir.

Veraset, iddeti nisâ hakkındaki bazı âyatı celîle de birbirini muhassıs olduğundan bunlara zahiren muhalif gibi görülen akvali müctehidîne de itiraza mahal yoktur.

Bu kaidenin aslı şudur : : (ان كل آية تخالف قول اصحابنا فانها تحمل على النسخ او على الترجيح والاولى ان تحمل على التأويل من جهة التوفيق.)

(16) : (Bir hadis, bir sahabî tarafından vârid olup, müctehîdini Hanefiyyenin kavillerine muhalif gibi görülünce bakılır: Eğer haddi zatın-

da sahihüssübut değilse cevaba hâcet yok. Fakat icma mevziinde olmamaklaberaber sahihüssübut ise te'vile veya kendisi gibi diğer bir sahabînin hadisile muarazaya haml olunur.)

Meselâ : sahabei kiram, ced ile erkek kardeşlerin hissei irsiyelerinde ve ikinci zevcin duhulîle evvelki bir ve iki talâkın bertarf olup olmıyacağında ve eyyamı teşrikin tekbirleri meselesinde ihtilâf etmişlerdir. Binaenaleyh müctehidîni kiramın bu gibi hususlardagi kavilleri; birer te'vile, tercihe, te'life mahmuldür.

Bu kaidenin aslı, şu vecihledir : (ان الحديث اذا ورد عن الصحابى مخالفا لقول اصحابنا فان كان لا يصح في الاصل كفينا مؤنة جوابه و ان كان صحيحا في مورده - غير موضع الاجماع - يحمل على التأويل اوالمعارضة بينه و بين صحابى مثله .)

578 — : Dimışkı Şam müftiliğinden bulunmuş olan merhum Mahmud Hamza Efendinin (Elfevaidülbehiyye filkavaidilfıkhiyye) unvanlı eserindeki kaidelerden de (18) ini iktibas ediyoruz.

(1) : **(Niyyet, niyyete muhtaç değildir.**

Malûmdur ki: birçok amellerin hükümleri, kıymetleri niyete göredir. Niyet de bir ameldir, vicdanî bir harekettir. Fakat bu niyet, başka bir niyete muhtaç değildir. Çünkü muhtaç olsa teselsül lâzım gelir, gayri mütenahî niyetlere lüzum görülür. Bu ise mümkün olamaz.

Bu kaide, Eşbah'daki : (النية لا تحتاج الى نية.) kaidesinin tercümesidir.

(2) : **(Bir cinsten iki şey ictima edip de kendilerinden maksud olan şey, muhtelif bulunmasa bunlardan biri, — çok kere — diğerine dahil olur.)**

Meselâ : bir şahısta hades ile cenabet veya abdestsizlikle hayz hali toplansa bunlar için bir yıkanma kifayet eder. Çünkü bunlardan maksud, taharettir. Taharet ise bir yıkanma ile husule gelir.

Bir takım cürümlerin cezalarında da tedahül cereyan eder. Bunlardan dolayı yalnız bir ceza lâzım gelir, cezadan matlûp olan inzicar, temini intibah bununla elde edilmiş olabilir. Bütün bunlar, bu kaideye müteferrı meselelerdendir. Ceza mebhasına müracaat!.

Bu kaide, Eşbah'da : (اذا اجتمع امران من جنس واحد ولم يختلف مقصودهما دخل احدهما في الآخر غالبا .) diye mezkûrdur.

(3) : **(Sair mayilerin hükmü de esah olan kavle göre su gibidir.)**

Binaenaleyh suyu bozmıyan şeyler, sair mayileri de bozmaz.

Kezalik : Elbiseye dokunan temiz bir su, namaza mani olmadığı gibi sair temiz bir mayi de mani olmaz.

Bu kaide, Dürri Muhtar'da : (حكم سائر المائعات كالماء في الاصح .) diye yazılmıştır.

(4) : (İnsanın mübaşeret ettiği şey hakkındaki şahadeti bilicma merduttur.)

Binaenaleyh bir insan, bir şeyi bizzat yaptıktan, meselâ: bir malını bir şahsa şu kadar kuruşa müeccelen sattıktan sonra indelinkâr bu muameleye şahadet etmek istese bu şahadeti kabul olunmaz. Çünkü bu takdirde dâvacı ile şahid, müttehid olmuş olur.

Bu kaide, Haniye'de şöyle yazılmıştır :(شهادة الانسان فيما باشره مردودة بالاجماع.)

(5) : (Hür kişi el altına girmez. Yani: hür bir şahsa kimse mâlik olamaz.)

Binaenaleyh hür bir kimse velev ki çocuk olsun satın alınamaz. Böyle bir kimse gasb edilip de gâsıbının elinde iken ölse gâsıbına zeman lâzım gelmez. Şu kadar var ki gasb cürmünden dolayı muahaze edilmesi icab eder.

Bu kaide, Eşbah'da: (الحر لا يدخل تحت اليد .) diye muharrerdir.

(6) : (Mechulü dâvâ fâsiddir.)

Binaenaleyh bir kimse, bir şahıs hakkında: «Bu benim malımı telef etti» veya «bu benim ortağımdır, kazançta hiyanet etti, miktarını bilmiyorum» dese bu sözüne iltifat edilmez. Böyle mechul bir müddeâbihten dolayı müddealeyhe yemin de verilemez.

Bunun bir müstesnası vardır. Şöyle ki: hâkim, bir müteveffanın vasisini veya bir vakfın mütevellisini ittiham etse ekseri fukahaya göre o vasiye veya mütevelliye yemin tevcih edebilir. Velev ki ortada hıyanet edildiği malûm bir şey bulunmasın. Vesayet altında bulunanları ve vakfı himaye için bu istihlâf caiz görülmüştür.

Bu kaide, Hâniyye'de : (الدعوى بالمجهول فاسدة) diye yazılıdır.

(7) : (Bir fı'li kalbînin eseri üzerinde belirmedikçe vücudüne hükm olunamaz.)

Meselâ : bir kimse, filân şahsa adavet etmiyeceğine dair talâka yemin ettiği halde o şahsa karşı duyduğu adaveti kalbinde saklıyarak lisanile veya sair uzuvlarından birile izhar etmese yemininde hanis olmaz. Çünkü kimsenin kalbine nüfuz edilemez. Ancak zâhire göre hükm edilir.

Bu kaide, Hâniyye'de: (الفعل القلبي لا يحكم بوجوده الا اذا ظهر على الجوارح.) diye yazılmıştır.

(8) : (Yeminde bar olmak ihtimali müteazzir olunca hanisiyyet bulunmaz.)

Meselâ : bir kimse «Şu desti içinde bulunan sudan bugün içmezsem şöyle olsun» diye yemin ettiği halde bir şahıs, o destideki suyu daha o gün nihayet bulmadan dökmüş bulunsa artık o kimse, bu yeminin-

den dolayı hanis olmaz. Çünkü yeminini yerine getirmesi, kendi elinde olmıyan bir sebepten dolayı müteazzir olmuştur.

Bu kaide, Hâniyye'de : (اذا تعذالبر فى اليمين فلا حنث) diye mesturdur.

(9) : (Bir fı'li vücudî, fâili mükreh olunca fâiline izafe olunmaz.)

Meselâ : bir kimse, bir hanede oturmıyacağına yemin ettiği halde başkaları tarafından bağlanarak o haneden çıkmasına mümanaat olunsa bu yemininde bahis olmuş olmaz. Çünkü o hanede oturuşu, ikraha mebni olduğundan kendisine nisbet olunmaz.

Bu kaide, Hâniyye'de : (الفاعل اذا كان مكرهاً فى الفعل الوجودى لايضاف الفعل اليه ..) diye muharrerdir.

(10) : (Bir kimse hakkında «Muradı, maksadı şudur» diye vukubulacak dâvâ batıldır.)

Binaenaleyh bir şahıs, mahkemeye müracatla : «Filân kimse, benim malımı gasb etmek — veya — bana zarar vermek kasdindedir» diye dâvâ etse bu dâvâsı dinlenmez. Ve o kimseden bunu cevap vermesi istenilemez. Çünkü kasd, bitınî bir emr olduğundan buna infazı nazar edilemez Meğer ki bir delîli hariçisi bulunsun.

Bu kaide, Hülâsa'da: (الدعوى بالمراد باطلة .) diye mukayyeddir.

(11) : (Herhangi haram bir borc mukabilinde rehn verilmesi bâtıldır.)

Binaenaleyh isticar edilecek nâihanın ve mugannînin ücreti mukabilinde verilen rehn, batıldır, hükümsüzdür. Kumardan veya ribadan ileri gelmiş bir borç mukabilindeki rehn de bâtıldır.

Bu kaide, Hâniyye'de : (الرهن بكل دين حرام باطل.) diye mezkûrdur.

(12) : (Dâr-ı islâmda hükme cehalet özr olamaz).

Binaenaleyh bir islâm ülkesinde bulunan bir müslüman için dinî ve dünyevî vecibelerini bilmemek bir özr teşkil etmez. Meselâ fâsik olan bir kimsenin şahadeti kabul edilmez. Velev ki o kimse, fıskın şahadete mani olduğunu bilmiş olmasın. Nitekim bir memlekette neşr edilmiş olan bir kanun, bütün ahalice malûm sayılır. Hiç bir kimse: «Ben kanunun şu hükmünü bilmiyordum» diye kendisine mâzur gösteremez.

Fakat dâr-ı harbde yeni ihtida eden bir kimse, uhdesine düşen namaz, gibi, oruç gibi vazifelerini bilmezse mâzur sayılır, bunlardan dolayı mesul olmaz. Çünkü bir ecnebî yurdu, ,ulumu islâmiyenin bir merkezi değildir.

Bu kaide, Hindiyye'de: (الجهل بالحكم فى دارالسلام لا يكون عذراً .) diye mezkûrdur.

(13) : (Mefhumu muhalefet, târiz, had cezasını icab etmez.)

Binaenaleyh münazaada bulunan iki şahıstan biri: «Ben zâni değilim, benim validem zaniye değildir» diyerek diğerine târizde bulunsa bundan dolayı üzerine haddi kazf lâzım gelmez.

Bu kaide, Fevaidi Behiyye'de : (المفهوم لا يوجب الحد .) diye yazılmıştır.

(14) : (Hâkimin hükmündeki hatasından dolayı lâzım gelen zaman, beytülmalden ödenir.)

Meselâ : hâkim, zinada bulunmuş olduğuna şahdet edilen bir şahıs hakkında recm cezasını tatbik ettikten sonra şâhitlerin köle oldukları tebeyyün etse o şahsın icab eden diyeti hazinei hükûmetten tesviye edilir. Bu zaman, imameyne göredir. İmamı Âzama göre hiç bir kimse üzerine zaman lâzım gelmez.

Fakat «Kitabüssiyer» de mezkûrdur ki: hâkim, kazasında hata etse bundan münbais zeman, makziyyün leh üzerine lâzım gelir. Meğer ki hâkim, amden cevrde bulunmuş olsun. O halde zeman kendisine lâzım gelir.

Bu kaide Haniyye'de: (خطا القاضي في بيت المال .) diye yazılmıştır.

(15) : (Mâruf ile emr, vacibdir. Eğer imtisal edileceği malûm ise.)

Meselâ : bazı münkeratı irtikâb eden bir gencin bu halini bir mektub ile babasına bildirmek icab eder mi?.. Bu hususda bakılır : eğer böyle bir mektup üzerine o genci babasının o yaramazlıktan men edeceği ve buna kâdir olacağı bilinirse bu mektubu yazmak — bir emr bilmaruf kabilinden olarak — lâzım gelir. Fakat babsının bu men'e kâdir olamıyacağı bilinirse — aralarına adavet düşürmemek için — mektub yazılmaz. Karı koca vesaire hakkında da hüküm böyledir.

Bu kaide, Hâniyye'de: (الامر بالمعروف واجب اذا علم الامتثال .) diye mesturdur.

(16) : (Eşyada asl olan ibahedir.)

Binaenaleyh bir kimse, evine gitiği bir zat tarafından kendisine takdim edilen me'külât, kabilinden bir şey'i yiyebilir. «Acaba bunu halâlinden kazanmış mıdır?. Acaba bunun semenini sahibine vermiş midir? Yoksa bunu gasb mı etmiştir?» diye bunları araştırması herhalde icab etmez. Fakat o şeyin gasb edilmiş gayri meşru surette ele geçirilmiş olduğu bilinirse o zaman ondan yiyilmesi halâl olmaz.

Bu kaide, Hâniyye'de:(الاصل في الاشياء الاباحة .) diye mezkûrdur.

(17) : :(Rızaya ilm, hürmeti nefy eder.)

Meselâ : bir kimse, dostunun emri olmaksızın bağrına girip üzümlerinden yediği takdirde dostunun hoşnut olacağını bilirse bu yemesinde bir beis görülmiyebilir.

Kezalik : bir müsafir odasında masanın üzerine konulmuş destideki sudan misafirlerin içmeleri caizdir. Çünkü buna hane sahibinin razı olduğu malûmdur.

Bu kaide, Fevâidi Behiyye'deki: (العلم بالرضا ينفى الحرمة) kaidesinin tercümesidir.

(18) : (Muhallil ile muharrim ictima edince muharrim galebe eder.)

Yani : bir şey bir itibar ile halâl, diğer bir itibar ile haram görülse — şer'i şerifin muharremata itinası daha ziyade olduğu cihetle ihtiyaten — haram cineti tercih edilerek o şeyden kaçınmak icab eder.

Meselâ : bir avı muallem bir köpek elde ettiği halde ona bir de gayri muallem bir köpek refakat ederek yardımda bulunmuş olsa o av eti haram olur.

Kezalik : bir koyunu bir müslim kesdiği halde bir mecusî de o müslimin elini tutarak kendisine yardımda bulunmuş olsa o koyunun eti haram olmuş olur. Fakat bir mecusî, muallem bir köpeğe yardım edip de köpek avı yakalasa o av haram olmaz. Çünkü bu hususda yardım, iki köpek arsında nazara alınır, yoksa köpek ile ademî arasında nazara alınmaz.

Bu kaide, Fetavâyi Haniyye'de: (اذا اجتمع المحلل مع المحرم غلب المحرم.) diye yazılmıştır.

BU BİRİNCİ KİTABIN BAŞLICA MEHAZLARI :

(Usuli pezdevî), (Keşfi pezdevî), (Takrir), (Tavzih), (Telvîh), (Muhtesari münteha), (Mirkat), (Mirat), (Füsusül'bedayi' fi usulişşerayi), (Elmenar), (Nuhbetül'fiker), (Mecâmiüddekaik), (Usuli Şevkânî), (Usuli Kerhî), (Eşbah ve Nezair), (Hamevî), (Resâili ibni Abidîn), (Elfevaidül'behiyye fil'kavaidil'fıkhiyye), (Mecelle), (Mirâti Mecelle) (Mecelle şerhleri: Atif ve Hayder efendilerin).

İKİNCİ KİTAP

Tabakatülfukaha, ilmi fıkhın tarihçesi ile fukahayı kiramın teracimi ahvaline ait olmak üzere iki bölümden müteşekkildir.

(Birinci Bölüm)

İLMİ FIKHIN TARİHÇESİNE AİTTİR

İçindekiler: Tarihi fıkhın mahiyeti ve faideleri. Fıkhın menbaları. Ashabı kiram arasında bulunan büyük müctehitler, fakihler. Ashabı kiramın ve bilhassa Hazreti Ömerin hukuk sahasındaki yüksek mesaîleri. Tâbiîn ve tebei tabiîn arasında yetişmiş olan müctehidler, fakihler. Müctehidler ve fukahanın tabakatı. Fukahanın ihtisasları derecesine göre taksimi. Müctehidlerin bazı meselelerdeki ihtilâflarının sebepleri. Müctehidlerin ihtilâflarındaki hukukî, içtimaî hikmetler. Hanefî müctehidlerinin müdevvenatı fıkhiyyesi ve başlıca ana kitapları. Mezahibi erbeanın intişar etmiş olduğu muhitler. İslâm fıkhının pek mükemmel ve müstakil bir müessesesi hukukiyye olduğu.

TARİHİ FIKHIN MAHİYYETİ VE FAİDELERİ :

1 — : İlmi fıkhın tarihi, umumî tarihin islâm hukukuna ait olan mühim bir şubesini teşkil eder.

Tarihi fıkıh; hukuk ilminin zamanı risaletten itibaren nasıl teessüs etmiş nasıl inkişafa mazhar olmuş, ne vechile müdevven bir hale gelmiş olduğunu gösterir. Bu ilme hizmet etmiş olan müctehidlerin vesair fukahanın bu babdaki pek mühim sa'y ve gayretlerini, muvaffakiyetlerini kaydeder. O büyük zatların şahsiyetlerini, yüksek bilgilerini göstermeğe ç-lışır.

Tarihi fıkha «târihütteşrî» adı da verilmektedir.

2 — : Tarihi fıkhın faideleri pek mühimdir. Bu sayede islâm hukukunun nasıl metin, ulvî esaslara dayandığı görülür, mezahibi fıkhiyyenin nasıl teessüs etmiş olduğu öğrenilir, ecillei ümmetin bu hususda ne kadar fedakârane çalışmış oldukları anlaşılır, müslümanların ilm ve irfan, fazilet ve diyanet, hak ve adalet sahalarında ne kadar meşkûr hizmetlerde bulunmuş oldukları tecellî eder.

3 — : Ashabı kiram ve kibarı tabiîn devrinde mesaili fıkhiyyeye vâkıf olan zatlara «kurra» denilirdi. Bilâhare ilmi fıkıh, müdevven bir hale gelmeğe başlayınca bunun mütehassıslarına «fukaha» denilmiştir ki, müfredi: (fakih» dir. İlmi fıkha aid olan bir çok ıstılahat ile fıkhî meselelerin bablara, fasıllara ayrılması da bu fukahayı kiram tarafından tesbit ve tanzim edilmiştir.

İLMİ FIKHIN MENBALARI :

4 — : İslâm hukukunu teşkil eden ilmi fıkhın başlıca menbaları, kur'anı mübîn ile süneni nebeviyyedir ve icma ile kıyasdır.

Usulü fıkıh kısmında görüldüğü üzere islâm hukukundaki şer'î hükümler; ya kitabullahtan veya Resuli ekremin sünnetlerinden veya müctehidîni kiramın icmaile kıyası fukahadan istinbat olunmuştur. Bunlar, islâm hukukunun asıl me'hazleridir. Bunlara «edillei erbaa» denir. Bunlardan başka istihsan, istishab, örf ve teamül gibi bir takım menbalar da vardır ki, bunlara da fer'î me'hazler denilir.

İşte islâm hukuku, bu hususî esaslara, me'hazlere müstenit olduğu cihetle milleti islâmiyyeye ait, müstakil bir mahiyyeti haizdir, başka milletlerin hukukundan muktebes değildir. Bu hakikati ileride biraz daha izah edeceğiz.

5 — : İslâm hukukunun müstefiz olduğu en kudsî, en birinci menba, kur'anı âzîmdir. Bu kitabı ilâhî, daha zamanı nebevîde tamamen ezber edilmiş, müteferrik surette yazılmış idi. Sonra bu kitabı mübînin bütün âyetleri, sureleri, Hazreti Sıddıkin hilâfeti zamanında — bildiğimiz vecihle — bir araya toplatılarak «mushaf» halinde tesbit edilmiş, Hazreti Osmanın hilâfeti zamanında da bu mushafı şerîfin müteaddit nüshaları yazılmış, büyük islâm merkezlerine birer nüsha gönderilmiştir.

İşte bu kitabı ilâhî, asrı saadetten zamanımıza kadar olduğu gibi mahfuzdur, bunun tamamını ezberlemiş olmak şerefini haiz yüz binlerce hafızulkur'an bulunmaktadır.

6 — : İslâm hukukunun feyz aldığı en mübarek menbalardan biri de Peygamber Efendimizin sünnetleridir. Süneni nebeviyye de daha zamanı saadetten itibaren eshabı kiram tarafından fevkalâde bir itina ile

hıfz ve zapt edilmişti. Bunlar ile de bütün müslümanlar son derece ilgili bulunmuşlardı. Hattâ bunları yazı ile zapt ve tesbit etmesi için Abdullah ibni Amr (radyallahü anhüma) Hazretlerine tarafı nebevîden me'zuniyet verilmişti. Bilâhare islâm muhiti genişlemiş, ashabı kiram etrafa dağılmış, her tarafta yüksek ilim erbabı yetişmiş olduğundan süneni nebeviyyenin tamamen yazılarak müdevven bir hale getirilmesi zamanı gelmişti.

7 — : Ömer ibni Abdülâziz, hilâfet makamını ihraz edince süneni seniyyenin kemali dikkatle tedvinine lüzum görmüş, bu hususta tabiînden İbnüşşihab Zührî ile Medinei Münevvere valisi Ebubekir Muhammed ibni Ömer ibni Hazm gibi yüksek din âlimlerini memur etmişti.

Ömer ibni Abdülâziz, Medinei Münenvere valisine yazdığı mektubda: «Resuli Ekremin hadislerine, sünnetlerine dair muttali olduğun şeyleri yaz. Çünkü ben ilmin münderis olmasından, ulemanın bitip gitmesinden korkuyorum» demişti.

Ebubekir Muhammed, hadise dair bazı kitaplar yazmış, fakat bunları daha göndermeden Ömer ibni Abdülâziz, Hakkın rahmetine kavuşmuştu.

8 — : Ahadisi şerifeye dair ilk tedvin edilen müstakil kitab, İmamı Mâlik Hazretlerinin «Müvatta» adındaki meşhur eseri sayılmaktadır. Ömer ibni Abdil Aziz zamanından itibaren islâm âlimleri, süneni nebeviyyeyi cem ve tedvin hususunda büyük bir gayret göstermişlerdi. Bunları cem ve tesbit eden başlıca âlimler; Mekkei Mükerremede ibni Cüreyç, Medinei Münevverede Muhammed ibni İshak ve Mâlik ibni Enes, Basrada Rebi ibni Sabîh, Said ibni Ebi Arube, Hammad ibni Seleme, Kûfe de Süfyanı Sevrî, Şamda Evzaî, Yemende Mamer, Horasanda ibnül Mübarek, Mısır'da Leys ibni Sa'd idi.

Bu zatlar hem hadisleri muttasıl bablarda cem eder, hem de ashabı kiramın akvalini, tâbiinin fetvalarını da hadis kitablarına derc ediverirlerdi. Sonra ikinci asrın nihayetine doğru bir kısım âlimler de «Mesanid» namile Resulü Ekreme isnad edilen hadisleri cem ve zapta çalıştılar. Bu husustaki kitaplarda yalnız nebiyyi zîşandan rivayet edilen hadisler yazılmış, sahabei kiramın akvali derc edilmemiştir.

9 — : İlk müsned kitablarını telif eden zatlar; Ubeydullah ibni Musel Kûfî, Müsedded ibni Müserhedil Basrî, Nuim ibni Hammadil Huzaî vesairedir. Bunlardan evvel İmamı Âzamın, İmam Şafiî ve İmam Ahmed ibni Hanbel'in de müsnet olarak yazılmış hadis kitapları vardır. Ebû Davudı Tayalisînin, Ebubekiri Bezzarın, Abdullahı Dârimî ile Musullu Ebu Ya'lânın da müsnedleri vardır.

Bunlardan başka pek kıymetli, ebvabı fıkhiyye üzere mürettep daha bir çok hadis kitapları yazılmıştır. Bilhassa İmam Muhammed Buharinın ve İmam Müslümin ve Ebu Davudi Sicistanî ile Ebu İsel Tirmizinin, ve Abdurrahmanı Neseî ile ibni·Mâce'nin hadis kitapları «Kütübi Sitte» namile meşhur ve kabuli ammeye mazhar olup Kur'anı kerimden sonra kütübi diniyyemizin en sahihi ve en muteberi sayılmışlardır.

İmam Taberanînin de «Mu'cemi kebîr; Mu'cemi evsat, Mu'cemi sagîr» adında üç adet ahadisi şerife mecmuası vardır ki, bunlara «Maacim» adı verilmiştir.

İşte bütün bunlar, islâm hukukunun pek feyizli birer kaynağı bulunmaktadır.

10 — : İslâm hukukunun menbalarından biri de icmaı ümmet, diğeri de kıyası fukahadır. Bunlara dair usuli fıkıh kısmında izahat verilmiştir. Ancak burada şunu da ilâve edelim ki, kıyasa «rey» de denilmiştir. Maamafih re'y; daha umumî bir tabirdir, kıyas mânâsında müstamel olduğu gibi mücerred mutalea, bir şey hakkındaki kanaat, indî hüküm mânâsında da müstameldir.

Sahabei kiram nazarında rey; nasdan, nassın delâletindeln alız edilmiş olan şeylerin mâadasıdır ki kıyasa, istihsana, masalihi mürseleye, beraeti asliyyeye, seddi zeriaya, yani : fesada, zarara müeddî olan şeyleri men'e şâmildir. Bu zevata göre rey, «tefekkürden, teemmülden ve savap cihetini anlamayı talepten sonra kalbin görüp kestirdiği şey» demektir. Ötedenberi re'yin lehinde ve aleyhinde birçok âsar ve mütaleat vardır. Bu cihet tetkike muhtaçtır. Biz kıyas bahsinde bu ciheti izah etmiş bulunuyoruz. Maahaza burada şunu da kaydedelim ki, rey ; «İlâmülmuvakkıin»-de de mezkûr olduğu üzere üç kısımdır. Biri, bilâ şüphe bâtıl olan reydir ki, bu, kat'î nususa muhalif olan reyden ibarettir. İkincisi, sahih olan reydir. Bu, ictihad mahallinde şeraitine muvafık olan reyden ibarettir. Üçüncüsü de iştibahdan hâli olmıyan reydir.

Eslâfı kiram, bu üç kısma işaret etmiş, sahih reyi istimal ederek onunla amelde bulunmuş, onunla fetva vermiştir. Batıl re'yi de zem etmiş, onunla da fetvada, kazada bulunmayı men eylemiştir. Üçüncü kısım ile de in[illegible]zarure amelî' fetva ve kazayı caiz görmüştür. Maamafih bu üçüncü kısım ile her halde amel edilmesini iltizam etmemişlerdir. Ve buna muhalefeti haram görmemişlerdir. Buna muhalif olanı dine muhalif saymamışlardır. Belki bunu kabul ile red arasında muhayyer kılmışlardır. Bunu âdeta muztar bir kimseye başkasına ait taamdan, sudan hayatını kurtarabilecek miktarının mübah olması gibi görmüşlerdir ki, böyle bir zaruret bulunmadıkça haram olur.

İmam Ahmed ibni Hanbel demiştir ki: «İmam Şâfiîden kıyası = re'yi sordum, bana dedi ki: Ona ancak zaruret zamanında müracaat olunur.» Velhâsıl: bâtıl olan, maslahata muhalif olan, masusa muhalif bulunan bir rey, bütün müctehitlerce merduttur. Sahih olan bir rey ise yine bütün müctehidlerce makbuldür. Sıhhatinde iştibah olunan bir rey ile de zaruret halinde amel olunabilir. Buna ihtiyaç vardır. Bundan hiçbir müctehit, müstağnı olamaz.

Binaenaleyh rey aleyhindeki âsar ve mutaleat, mücerret teşehhî neticesi olup bir asla istinat etmeyen batıl rey hakkındadır. Yoksa Resulü Ekrem de, Hulefai raşidîn de, sair birçok müctehitler de kıyas denilen ve şer'î bir asla, bir illete dayanan hak rey ile ameli caiz görmüşlerdir.

ASHABI KİRAM ARASINDA BULUNAN BÜYÜK MÜCTEHİDLER VE FAKİHLER :

11 — Sahabei güzin, huzuri nebevîde bulunmak nimetine nail olmuş, o feyyaz menbadan pek çok istifade etmiş, kendilerinde pek büyük bir istidat tecellî eylemiş idi. Bâhusus aralarında fakahetle iştihar etmiş, yüksek ictihad kabiliyetini haiz bir hayli zevat bulunmuştur. Hattâ şu zatlar: zamanı saadette bile Resuli Ekremin emirlerine mebnî fetva verirlerdi: Ebubekiri Sıddık, Ömerül Faruk, Osmanı Zinnureyn, Aliyül Mürteza, Abdurrahman ibnü Avf, Muaz ibni Cebel, Ammar ibni Yâsir, Hüzeyfetübnül Yeman, Zeyd ibni Sabit, Ebudderdâ, Ebu Musel Eş'arî, Ubadetübnüs Sâmit, Abdullah ibnü Mes'ud (radıyallahü tealâ anhüm).

12 — : İlâmül'muvakkıîn'de beyan olunduğu üzere ashabı kiram arasında fetvaları kayd ve tesbit edilmiş olan yüz otuz şu kadar zat vardır. Bu zatlar, vermiş oldukları fetvaların az veya çok olması itibarile şöylece üç kısma ayrılmışlardır.

(1) inci kısım, ziyade fetva vermiş olan şu yedi zattır: Ümmül-Müminîn Aişei sıddıka, Ömer ibnil Hattab, İmam Ali, Abdullah ibnü Mesûd, Zeyd ibni Sâbit, Abdullah ibnü Abbas, Abdullah ibni Ömer (radıyallahü anhüm) bu yedi zata «Fukahai sebai ashab» denilir.

(2) nci kısım, vermiş oldukları fetvalar, mutavassıt bir halde bulunan şu yirmi zattır: Ebubekirıssıddık, Osman ibni Affan, Ümmi Seleme. Enes ibni Mâlik, Ebu Saidil Hudrî, Ebu Hüreyre, Abdullah ibnü Amr ibnil As, Abdullah ibnüz Zübeyr, Ebu Musel Eşarî, Sa'd ibni Ebi Vakkas, Selmanı Farisî, Câbir ibni Abdullah Muaz ibni Cebel, Talha, Zübeyr ibnil Avvam, Abdurrahman ibnü Avf, İmran ibnil Huseyn, Ebubekre, Ubadetübnü Sâmit, Muaviye ibni Ebi Süfyan (radıyallahü tealâ anhüm).

(3) üncü kısım, kendilerinden pek az fetva nakledilmiş olan yüzden ziyade zevattır. Ümmülmü'minin Hafsa, Ümmülmü'minin Ümmi Ha-

bibe, Ümmülmü'minin Cüveyre, Ümmülmü'minin Safiyye, Fatımatüz Zehra, Ümmi Eymen, Esma binti Ebi Bekr, İmam Hasen, İmam Hüseyn. Ebud Derdâ, Ebu Ubeyde ibnil Cerrah, Said ibni Zeyd, Übeyyibni Kâab, Ebu Eyyübil Ensarî, Ebu Zerri Gıfarî, Ammar ibni Yâsir, Abdullah ibni Ebi Bekr, Abdurrahman ibnü Ebi Bekr, Amr ibnil As, Akil ibni Ebi Talib, Adiyyibni Hâtim, Abdullah ibnü Selâm, Abdullah ibnü Revaha, Sadibni Muaz, Sadibni Ubade, Hassan ibni sabit, Dahyetübnü Halife, Semüretübnü Cündeb, Attab ibni Esid, Halid ibni Velid (radıyallahü anhüm) bu cümledendir.

13 — : Ashabı kiram, büyük islâm merkezlerine dağılmışlardı. Onlardan her birine bulunduğu belde ahalisi tabi oluyor, kendisinden fetva alıyor, onunla amel ediyordu. Meselâ: Medinei Münevvere ahalisi, ashabı güzînden en ziyade Abdullah ibni Ömerin, tâbiînden de Said ibni Müseyyeb ile Urvetübnüz Zübeyrin fetvalarına ittiba ederlerdi. Mekkei Mükerreme ahalisi de sahabei güzînden Abdullah ibni Abbasın, tâbiînden de Mücahid ibni Cebrin ve Ata ibni Ebi Rebahın ve Tavus ibni Keysanın fetvalarına tâbi olurlardı. Kûfeliler de ashabı kiramdan Abdullah ibnü Mes'udun ve ondan ilm ahz etmiş olan Alkame, Esved ve Mesruk gibi tâbiînin fetvalarına göre amel ederlerdi. Basralılar da sahabei güzînden Ebu Musel Eş'arî ile Enes ibni Mâlik'den ve tâbiînden olan Hasanı Basrî ile Muhammed ibni Sîrinden fetva alırlardı. Şamlılar da ashabı kiramdan Muaz ibni Cebel ile Ubadetübnü Sâmit ve Ebudderdânın, tâbiînden de İdrısi Havlânî ile Mekhûlün ve Ömer ibni Abdülâziz ile Reca ibni Hayya'nın fetvalarına müracaat ederlerdi. Mısırlılar da ashabı kiramdan Amribnil As'ın oğlu Abdullah hazretlerinin fetvalarını ahz ederlerdi. (Rıdvanullahi aleyhim ecmaîn).

ASHABI KİRAMIN VE BİLHASSA HAZRETİ ÖMERİN HUKUK SAHASINDAKİ YÜKSEK MESAİLERİ :

14 — : Resuli Ekrem (sallallahü aleyhi vesellem) hazretleri, vahyi ilâhiye mazhar olduğundan şer'î hükümleri ona göre beyan eder, fetva verir, tahaddüs eden hâdiseleri hal ve fasl ederek hüküm altına alırdı. Hakkında emri ilâhî bulunmıyan bazı meseleler hakkında da içtihadda bulunur veya sahabeı güzinile istişare ederek ona göre hareket olunurdu.

Zatı risaletpenahîden sonra halifesi bulunan Hazreti Sıddik de kitabullahta ve ahadisi nebeviyyede mevcut olan ahkâm dairesinde muamele yapar, lüzum görürse ekâbiri 'ashab ile müşaverede bulunur. Her hâdiseyi şer'î usul dairesinde hal ve fasl ederdi.

Sair hulefayi râşidin hazeratı da bu vechile hareket etmişlerdir. Bilhassa Hazreti Ömer, pek yüksek bir fekahete sahip bulunuyordu. Devri hilâfetinde ahkâmı şer'iyye dairesinde hareket eder, vakit vakit sahabei

güzîn ile müşaverede bulunur, birçok hükümleri birer şûra neticesinde verirlerdi.

Bu âli zatların gerek şahsî ve gerek umumî, içtimaî idarelerinin ruhî, mâbihilkıyamı islâmiyetin yüksek ahkâmından ibaret bulunmuştu.

15 — : Hazreti Ömer, adalet işlerini en muktedir, en seciyyeli zatlara tevdi ederdi. Kadılara yüksek tahsisat verir, hâkimlerin servet sahiplerinden olmalarını tercih ederdi. Her tarafa pek dirayetli kadılar gönderdermişti. Ashabı kiramdan Ubadetünüssamit Kudusde, Abdullah ibni Mesud Kûfe'de kadı bulunuyordu. Bilâhare ibni Mesud hazretlerine halef olarak tabiînden Süreyhi Kûfeye kadı tayin etmişti.

Hazreti Faruk, kadılarına gönderdiği fermanlarda hükümlerini kur'anı mübîne, ahadisi nebeviyyeye, icmaı ümmete istinat ettirmelerini emr etmiş, bunlarda bulamayacakları hükümler hakkında içtihadda bulunmalarını, kıyasa müracaat etmelerini tavsiye buyurmuştu. Nitekim Musel'eşarî hazretlerine ve kadı Şureyha gönderdiği mektuplarında bu cihet musarrahtır.

Demek ki, kıyasın da ahkâmı fıkhiyyemiz için bir menba, bir istinatgâh olduğu Hazreti Ömer tarafından da kabul ve tesbit edilmiştir.

16 — : Hazreti Ömer zamanında ayrıca mahkeme binaları yoktu. Umuma açık bulunan camilerin birer tarafında muhakeme işleri umum muvacehesinde görülür, herkes dâvâsını kolaylıkla kadıya arz ederdi.

Hazreti Ömerin zamanında tevkifhaneler ihdas edilmiş olduğu rivayet olunmaktadır.

Hazreti Ömer, nasın bilmedikleri meseleler, hükümler hakkında malûmat elde edebilmeleri için de müftiler tayin etmişti. Herkes, muhtaç olduğu dinî, hukukî malûmatı müftilerden sorup öğrenerek ona göre hareketini tanzim edebilirdi. İslâm âlemine has olan bu ifta müessesesi, zamanımıza kadar pâyidar bulunmuştur.

İfta ve halkı irşad ve tenvir vazifesi, pek mühim olup bu vazifenin ehli olmayan kimseler tarafından yapılması, faide yerine zarar vereceği cihetle Hazreti Faruk, müftileri tayin eder, kendisinin müsaadesini istihsal edemiyen kimseleri fetva vermekten men eyler idi.

Hazreti Ömerin zamanında ifta vazifesini gören zatlar, İmam Ali, Osman ibni Affan, Muaz ibni Cebel, Abdurrahman ibnü Avf, Übeyyibni Kâab, Zeyd ibni Sabit, Ebu Hüreyre, Ebudderdâ (radıyallahü tealâ anhüm) gibi yüksek sahabei kiramdan bulunuyordu.

17 — : Hazreti Ömer, usuli fıkhın birçok kaidelerini tesbit etmiş süneni nebeviyyeyi bir itina ile tesbite çalışmış, kendisinden birer sahih sened ile rivayet edilen fetvaların adedi binlere baliğ bulunmuştur. Bunların içinden bin kadarı, fıkhın mühim meselelerini ve mukaddematını teşkil etmektedir. Birçok müctehidler, bu hususda Hazreti Ömere ittiba et

mişlerdir. Bu meseleler, muhaddisînden Ebu Bekir Abdullah ibni Ebi Şeybe'nin «Musannef filhadis» adındaki meşhur kitabında vesair bazı hadis kitaplarında münderictir. Hattâ Şah Veliyyullah, «Fıkhı Farukî» hakkında yazdığı bir risaleyi «İzaletülhafa» adındaki eserine zeyl olarak ilâve etmiştir.

18 — : Ömer ibnil Hattab hazretleri, kavaidi fıkhiyyenin, usuli muhakemenin büyük bir kısmını tesbit etmiş, o babdaki şer'î hükümleri kadılarına birer kaidei külliyye, birer maddei hukukiyye halinde tebliğ ederek islâm hukukunun inkişafına, adaletin tevziine pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Ezcümle zamanında Basra kadısı bulunan Ebu Musel Eşarî hazretlerine yazmış olduğu mektup, pek meşhurdur. Bu mektuba ihtiva ettiği yüksek ahkâm itibarile (Kitabüssiyase) unvanı verilmiştir. Bu mektub, bir kısım fıkıh kitaplarımızda ve tarihlerimizde — bazı ibarelerinde birer cüz'î başkalık olmak üzere — münderiçtir. (Elbedayiüssenayi) de yazılı bulunan bu mektubun mealen tercümesi şöyledir:

«Kaza — dâvâları hal ve fasl — tebdil ve tağyiri gayri caiz bir farizadır ve ittibaı icab eden bir sünnettir.»

«Sana — bir hadise hakkında — müracaat edilince — iki tarafın sözlerini güzelce dinle — anla, — bir hak ikrar ve itiraf edilince hükme rabt et, tenfiz eyle — çünkü infaz edilmiyecek olan hak bir sözün mücerred söylenişi faide vermez.»

«Muvacehende, meclisinde, huzuri adaletinde nası müsavi tut. Tâ ki mevki sahipleri senden tarafkirlik ümidine düşmesinler, zaif olanlar da adaletinden meyus, kalben münkesir olmasınlar.»

«Beyyine — şahid ikamesi — dâvacıya, yemin etmek de dâvayı inkâr edene aittir. — Yani: dâvacı şahid bulamazsa talebi üzerine müddeaaleyhe yemin tevcih edilir —»

«Müslümanların arasında sulh yapılması caizdir. Ancak haramı halâl, halâlı haram kılacak bir sulh, caiz değildir.»

«Dünkü gün vermiş olduğun bir hüküm, nefsine müracaatla, hakkiyyete, savaba yol bulduğun takdirde seni hakka dönmekten men etmesin. — Yani: ictihadın değişerek evvelce vermiş olduğun bir hükümde isabetsizliğine kani olursan o hüküm, diğer mümasil bir hâdise hakkında yeni ictihadına göre hüküm vermekliğine mani olmasın — Çünkü hak, kadîmdir. hakka dönmek, batılda sebat etmekten hayırlıdır.»

«Kalbini işgal edip hükümlerini kur'anda, sünnette bulamadığın meseleler hakkında güzelce imali fikr et, sonra bu gibi şeylerin emsâlini, benzerlerini düşün, bil, bunları birbirile kıyas et, bunlardan Haktealâya daha sevimli, daha karib ve hakka daha şebih olanı ihtiyar eyle.»

«Dâvacı için — beyyinesini ikame edebilecek kadar — bir müddet ver. Bu müddet içinde beyyinesini ihzar ederse hakkını alır, ihzar edemez-

se aleyhine hüküm verilmesi icab eder. Böyle bir müddet verilmesi, mazaret hususunda pek beliğ ve iştibahın zevalı için de pek açık bir esastır.»

«Bütün müslümanlar, birbiri hakkında âdildirler. Kazfden dolayı hakkında had cezası tatbik edilmiş olan, yahut velâ ve karabet sebebile kendisinde menfaati celb, mazarreti def töhmeti bulunan ve yahut yalan yere şahadette bulundukları tecrübe ile anlaşılan kimseler müstesna, bunlardan başkasının şahadetleri kabul olunur. Çünkü Haktealâ, sizin gizli umurunuzdan îraz buyurmuş, beyyineler sebebile sizden mesuliyeti kaldırmıştır — Yani: nâsın serairini araştırıp ona göre hüküm vermekle mükellef değilsiniz. Sizin yapacağınız şey, beyyinelere göre hüküm vermektir. Dünyevî hükümler, zevahire göredir, bunlarda serair, zevahire tabidir. Uhrevî hükümlerde ise serair, asldır, zevahir, seraire tâbidir—».

«Muhakeme esnasında, Haktealâ ve tekaddes hazretlerinin kendisile sevab vereceği ve ebedî mükâfat ihsan buyuracağı hak mevkilerinde gazaptan, sabırsızlıktan, kalb ıztırabından ve müteezzî olmaktan hazer et. — Yani: Muhakemeyi sabr ile, temkin ve teennî ile rüyet eyle —».

«Her kim niyetini kendisile Allah Tealâ arasında halis kılarsa, velev ki hak uğrunda kendi nefsi aleyhine olsun, Haktealâ onun kendisile nas arasındaki işlerine kifayet eder. — yani: onu korur, vereceği hükümden dolayı bir tehlikeye maruz kalmaz —».

«Herhangi bir kimse, meselâ hâkim, hilâfını Allah Tealânın bildiği bir sıfatla — yani : kendisinde hakikaten mevcut olmıyan bir faziletle, bir hulus ve samimiyetle — nasa karşı süslenecek olursa, Allah Tealâ onu nâs arasında rüsva eder. Çünkü Haktealâ hazretleri ibadetlerden ancak hâlisâne olanları kabul eder. Mâadasını kabul etmez.»

«Haktealâ ve tekaddes hazretlerinin dünyada rızkından ve rahmetinin hazinelerinden ihsan buyuracağı mükâfat hakkında zannın nedir? — Yani: bunun derecesi nihayetsizdir, ona göre hareket et, hükmünde hakdan ayrılma, mükâfatını Cenabıhaktan bekle — vesselâm.» Elbedayi : C. 7 s. 9.

Hazreti Ömerin bu pek kıymetli mektubunu «ibni Kayyım Cevziyye», «İlâmâl'muvakkıîn» adındaki meşhur kitabında pek etraflıca izahetmiş, bu münasebetle kıyas hakkında da pek etraflı mutalealarda bulunmuştur.

TABİİN VE TEBEİ TABİİN ARASINDA YETİŞMİŞ OLAN MÜCTEHİDLER VE FAKİHLER :

19 — : Malûm olduğu üzere her yüz seneye bir karn, bir asır denir. Hicreti nebeviyyeden itibaren zamanımıza kadar geçen müddet, on dört karn = asır teşkil etmektedir. Bu karnlerin en hayırlısı, — bir hadisi şeriften müstefad olduğu üzere — birinci karndır, sonra ikinci ve daha son-

ra üçüncü karndır. Bunlara «Kuruni Selâse» denilir. Birinci karnde ashabı kiram bulunmuştur. Sahabei kiramdan en son vefat eden Ebuttufeyl Amir'dir ki, vefatı yüz senesine müsadiftir. İkinci karnde tâbiîn, yani: ashabi kirama mülâkî olmuş olan müslümanlar bulunmuşlardır. Tâbiînden en son vefateden zat da Halef ibni Halifedir ki, vefatı yüz seksen senesine müsadiftir. Üçüncü karnde de tebei tâbiîn, yani: tâbiini görmüş olan ehli islâm bulunmuşlardır. Bu üç karnde sıdk ve adl, salâhi hal galib bulunmuştur. Bu üç asırda islâm hukuku büyük inkişaflar göstermiş, bunlarda büyük müctehidler yetişmiş, islâm hukuku başlıca bir ilim halinde tedvin edilmiştir.

20 — : Sahabei kiramdan bir çoklarına mülâki olan müslümanlara «kibarı tâbiîn», bilâhare dünyaya gelip pek azına mülâki olan müslümanlara da «Sıgari tâbiîn» unvanı verilmiştir. Alkame, Said ibni Müseyyeb, İbrahim Nehaî, Hasanı Basrî, kibarı tâbiîndendirler. Bunların rivayetlerinin ekserisi, sahabei güzîndendir. İbni Şihabiz Zühri, Yahya ibni Saidil Ensarî de sıgar tâbiindendirler. Bunların rivayetlerinin en çoğu ise yine tâbiindendir.

21 — : Ashabı kiram, bilâhare islâm diyarının her tarafına dağılmışolduklarından bulundukları beldeler ahalisi, kendilerinden islâm hukukunu ahz etmiş, bunun neticesinde de müteaddit fıkhî meslekler vücude gelmiştir.

Meselâ : Medinei Münevverede ümmülmüminin Aişei Sıddıka, Ömer ibnil Hattab, Zeyd ibni Sabit, Abdullah ibnü Ömer hazeratı, Mekkei Mükerremede ibni Abbas hazretleri, İrakta İmam Ali, Abdullah ibnü Mesud, Ebu Musel Eşarî, Enes ibni Mâlik hazretleri, Şamda Ebudderdâ, Bilâli Habeşî, Muaz ibni Cebel, Ubadetübnü Samit hazretleri, Mısırda Abdullah ibnü Amr hazretleri bulunmuşlardı.

İşte bu beldeler ahalisi, bu muhterem zatlardan islâm fıkhını ahz etmişlerdi. Bâhusus İraklılar, İmam Ali ile Abdullah ibni Mesud hazretlerinden pek çok müstefit olup onların ilimlerinden mülhem bulunmuşlardı. Hicazîler de Aişei Sıddıka'dan Ömer ül' Faruktan, İbni Ömer ile ibni Abbasdan ve Zeyd ibni Sabitten pek ziyade istifade ederek, onların yüksek bilgilerinden iktibasda bulunmuşlardı. Bu sebeple islâm hukukunda «Mesleki İrakî» ve «Mesleki Hicazî» unvanile iki mesleki fıkhî vücude gelmiştir. Bilâhare birinci mesleki en ziyade İmamı Âzam hazretleri, ikinci mesleki de İmam Mâlik hazretleri temsil etmekte bulunmuştur.

Birinci mesleğe «Mesleki rey ve kıyas», ikinci mesleğe de «Mesleki Hadis» de denilmiştir. Bu, bir ıstılah olmuştur. Yoksa birinci meslek erbabının, yani: Hanefî fukahasının ahadisi şerifeye pek çok itina ve istinat ettikleri ve bir hâdisenin hükmü hakkında bir sahih hadis bulundukça kıyas tarikine sülûk etmedikleri malûmdur. Nitekim bu ciheti usulü

fıkh kısmında görmüş bulunuyoruz. İleride buna dair biraz daha izahat verilecektir.

Bilâhare İmam Şafiî hazretleri, Mesleki İrakî ile Mesleki Hicazîyi cem ederek kendisine mahsus başka bir mezhebi fıkhî vücude getirmiş, daha sonra da İmam Ahmed ibni Hanbel hazretleri kendi mezhebi fıkhîsini tesis etmiştir.

22 — : Tâbiîn ve tebei tabiînden olan fukahayı kiram, neşvü nema buldukları beldeler itibarile Fukahayı Medine, fukaha-i Mekke, fukaha-i İrak vesaire diye yâd olunurlar. Şöyle ki:

«Tabiînden olan Fukahayı Medine: Said ibnil Müseyyeb, Urvetibniz Zübeyir, Kasım ibni Muhammed, Haricetibni Zeyd, Ebubekir ibni Abdurrahman, Süleyman ibni Yesar, Ubeydullah ibni Abdullah, Eban ibni Osman, Eliyyibnil Hüseyin, Salim, Nafi, Ebu Seleme ibni Abdurrahman ibni Avf'dır.

Tebei tabiînden olan Fukahai Medine de: İbni ebi Zib, Mâlik ibni Enes, Elmacişun Abdülâziz, Süleyman ibni Bilâldir.

«Tâbiînden olan Fukahayı Mekke: Ata ibni Ebi Rebah, Tavus ibni Keysan, Mücahid ibni Cebr, Ubeyd ibni Umeyr, Amr ibni Dinar, Abdullah ibni Ebi Müleyke, Abdurrahman ibnü Sabet, İkrime'dir.

Tebei tabiînden olan Fukahaî Mekke de: İbni Cüreyc, İbni Uyeyne, Nafi İbni Ömeril Kureşî, Müslim ibni Haliddir.

« Tâbiînden olan Fukahayı Şam: Ebu İdrisi Havlânî, Şüreyhbil ibni Simt, Abdullah ibnü Ebi Zekeriyya, Kabise ibni Züeyb, Süleyman ibni Habib, Haris ibni Umeyr, Halid ibni Mâ'dan, Abdurrahim ibnü Ganm, Cübeyr ibni Nüfeyr, Mekhul, Ömer ibni Abdülâzizdir.

Tebei tabıînden olan Fukahai Şam da : Evzaî Abdurrahman ibnü Yeziddir.

Tâbiînden olan Mısır Fukahası : Yezid ibni Habiyb' Bükeyr ibni Abdillah, Amr ibnil Hâris, Leys ibni Sa'd, Ubeydullah ibnü Ebi Câferdir.

Tebei tâbiînden olan Mısır Fukahası da: Yahya ibni Eyyüb, Ubeydullah ibnü Lehiadır.

« Tâbiînden olan Fukahayi Yemen : San'a kadısı Mutarrıf ibni Mazin, Abdurrazzak ibni Hemmam, Hişam ibni Husuf, Muhammed ibni Sevr, Simâk ibni Fazldır.

Tebei tabiînden olan Yemen fukahası da : Ma'mer ibni Raşid, Abdullah ibnü Tavus'dur.

« Tâbiînden olan Fukahayi Basra : Amr ibni Selemetil Cermî, Ebu Meryemil Hanefî, Hasanı Basrî, Ebuş Şa'sa Cabir ibni Zeyd, Muhammed ibni Sîrin, Ebu Kılâbe, Müslim ibni Yesar, Ebul Aliye, Humeyd ibni Abdurrahman, Mutarrif ibni Abdullah, Zürare ibni Ebi Evfa, Ebu Bürde ibni Musa'dır.

Tebei tâbiînden olan Basra Fukahası da: Rebi ibni Sabîk, Said ibni Ebi Arube, Şu'betübnü Haccac, Cerir ibni Hazim, Hammad ibni Selemedir.

« Tâbiînden olan Fukahai Kûfe : Alkame ibni Kays, Esved ibni Yezid, Amr ibni Şurahbil, Mesruk ibnil Ecda, Ubeydetüsselmanî, Şürih ibnil Hâris, Süleyman ibni Rebia, Abdullah ibnü Habib ibni Rebia, Zeyd ibni Suhan, Süveyd ibni Gafele, Hâris ibni Kaysilcu'fî, Abdullah ibnü Yezidinnahaî, Kadı Abdullah ibnü Mesud, Hayseme ibni Abdurrahman, Seleme ibni Suhayb, Malik ibni Amîr, Abdullah ibnü Sahbere, Zirribni Hubeyş, Hilâs ibni Amr, Amr ibni Meymunil Evdî, Hemmam ibnilharis, Hâris ibni Süyeyd, Yezid ibni Muaviyetinnahaî, Rebi ibni Hüseym, Utbetibni Ferkad, Sıletibni Züfer, Şüreyk ibni Hanbel, Ebu Vail Şakik, Ubeyd ibni Nadle, Amir ibni Abdullah ibni Mesud, Abdurrahman ibnü Abdillah ibni Mesud, Abdurrahman ibnü Ebi Leylâ, Meysere, Zadan'dır.

Tebei tâbiînden olan Kûfe Fukahası da : Muhammed ibni Abdurrahman ibni Ebi Leylâ, Süfyanı Sevrî, Haccac ibni Ertat, Mis'ar ibni Keddam, Abdurrahman ibnü Abdillah ibni Utbe, Süfyan ibni Said ibni Mesruk, Züfer ibnil Hüzeyl, Yahya ibni Zekerriyya, Abdullah ibnül Mübarek, Kadı Ebu Yusuf, Muhammed ibni Haseni Şeybanî, Hasen ibni Ziyad, Veki' ibnil Cerrah, Kadı Afiye, Esed ibni Amr, Ebu Isme = Nuhulcami, Ebu Mutii Belhî, Hammad ibni Ebi Hanîfe'dir. (Rahmetullahi aleyhim ecmaîn).

MÜCTEHİDLER İLE FUKAHANIN TABAKATI :

23 — : İslâm uleması, herhangi bir ilim şubesi ile iştigal edip o hususda temayüz eden islâm âlimlerini müteaddit tabakalara, derecelere ayırmışlardır. Bu sayede her âlimin zamanı, muhiti, dairei ihtisası ve bilgisinin intişar sahası bilinmiş olur.

İşte bu cümleden olmak üzere tefsir, hadis, kelâm, fıkıh gibi şer'î ilimler ile müteveggil olan islâm âlimleri de «Tabakatülmüfessirin», «Tabakatülmuhaddisîn», «Tabakatülmütekellimîn», «Tabakatülfukaha» denilen muhtelif tabakalara ayrılmışlardır.

24 — : Müctehidler ile sair fukahanın tabakata ayrılmaları ashabı kiram ile kibarı tabiîn devrinden sonraya müsadiftir. Çünkü bilâhare islâm muhiti ziyadesile genişlemiş, şer'î hâdiseler çoğalmış, bir kısım ahkâm hakkında muhtelif ictihadlar tecellî etmiş, bir takım ilimlerin müdeven bir hale gelmesine lüzum görülmüş olduğu cihetle şer'î ilimlerde kitaplarda kayd ve zapt edilerek müdevven bir hâle getirilmiş, bu ilimlerde ihtisasları olan zatlar tabakata tabi tutulmuş bunun neticesi olarak fıkhî mezheblere mensup zevata ait «Tabakatı Fukaha» da vücude gelmiştir.

25 — :: İkinci ve üçüncü asrı hicrîde en ziyade iştihar ve temayüz eden müctehidler; İmamı Âzam, İmam Mâlik, İmam Şafiî, İmam Ahmed

ibni Hanbel hazeratıdır. Bu muhterem zatlar, Kur'anı mübînin âyetlerinden, Resulü Ekremin hadislerinden, ashabı kiram ile kibarı tabiînin âsarından şer'î hükümleri istinbat, tetebbu ve tedkik ederek bunları bir ilim halinde tedvin ve neşr ettikleri cihetle birer müessesei fıkhiyye vücude gelmiş, bu müesseselerden her birine bir «Mezhebi Fıkhî» denilmiş, böyle bir mezhebin kudretli müessisine de «İmam» namı verilmiştir. Bu mezhebler, müessislerinin namına izafe edilerek «Mezhebi Hanefî», «Mezhebi Malikî», «Mezhebi Şafiî» ve «Mezhebi Hanbelî» unvanile yad olunmaktadır. Hepsine birden «Mezahibi Fıkhiyye» denilir.

26 — : Yukarıda yazıldığı vechile gerek ashabı kiram ve gerek tâbiîn ile tebei arasında birçok müctehidler yetişmiştir. Fakat bunların mezhepleri, birer müessesei fıkhiyye halinde teessüs edip devam eylemiş olmadığı için bunlardan bir çoğunun mezhebi, kendi zamanına münhasır kalmış veya bir müddet devam etmiş ise de tâbileri münkariz olmakla nihayete ermiştir.

Tâbiîn ve tebei tâbiîn hazeratından müctehid olup da müessesei ictihadiyeleri devam etmemiş olan zatların başlıcaları şunlardır : İbrahim Nehaî, İbni Ebi Leylâ, İbni Şübrüme, Süfyanı Sevrî, Hasan ibni Salih, Abdurrahmanı Evzaî, Amr ibni Hâris, Leys ibni Sa'd, Abdullah ibnü Ebi Cafer, İshak ibni Râheveyh, Ebu Ubeyd Kasım ibni Selâm, Ebu Sevri Bâğdâdî, İbni Huzeyme, İbni Nasrı Mervezî, İbni Münziri Nisaburî, Davudı Zahirî, İbni Ceriri Taberî. Rahmetullahi aleyhim.

FUKAHANIN İHTİSASALARI DERECESİNE GÖRE TAKSİMİ :

27 — : Şeyhülislâm, İbni Kemal Paşa merhumun beyanına göre fukahayı kiram, şu yedi tabakaya ayrılmıştır: Müctehid fişşeri, Müctehid filmezheb, Müctehid filmesele, Eshabı tahric, Eshabı tercih, Eshabı temyiz, Mukallidi sırf.

Bunları sırasile izah edeceğiz. Şöyle ki:

(1) — Müctehid fişşeri: Şer'î hükümlerin kaidelerini ve usulünü temhid eden, fer'î hükümleri, şer'î delillerinden istinbat ederek kendisine mahsus bir mesleki fıkhî vücude getirmiş olan zattır. İmamı Âzam, İmam Mâlik, İmam Şafiî ve İmam Ahmed ibni Hanbel gibi.

(2) — Müctehid filmezheb : Kendisi de şer'î hükümlerin kaidelerini, usulünü temhide kadir ve fer'î hükümleri şer'î delillerinden istinbata muktedir olduğu halde bu tarike gitmeyip bir müctehid fişşer'a tabi olan, onun usulüne, kaidelerine göre hareket eden zattır. İmam Ebu Yusüf, İmam Muhammed Şeybanî, İmam Züfer, İmam Hasan ibni Ziyad gibi.

(3) — : Müctehid filmesele : Mensup olduğu mezhebi fıkhîde hükmü mevcut olmayan meseleler hakkında ictihada muktedir olan herhangi bir fakih zattır. Fukahayi Hanefiyyeden Hassaf, Tahavî, Ebulhasenil

Kerhî, Şemsül Eimmetil Halvanî, Şemsül Eimmetis Serhasî, Fahrülislâm Pezdevî, Kadı Han, Burhanüddin Mahmudı Buharî, Tacüddin Ahmed ibni Abdilâziz gibi.

(4) — Eshabı tahric: Bir müctehidden nakl olunup müteaddit vecihlere ihtimali bulunan bir kavli, bir mübhenı hükmü tavzihe ve mezhebde mevcut olmayıp yeni tahaddüs eden meselelerin hükümlerini tabi olduğu mezhebin usul ve kavaidinden çıkarmak melekesine sahip olan zatlardır. Hanefî fukahasından Ebubekir Cessas, Ebu Abdillahi Cürcanî gibi.

Bazı zatlara göre eshabı tahricden olan bir zat, müctehid filmezheb demektir.

(5) — : Eshabı tercih: Bir mezhebdeki müteaddit ve mütebayin kavillerden, rivayetlerden birini deliline nazaran diğerlerine tercihe muktedir olan, bu kavl; sahihtir, esahtır, kıyasa daha muvafıktır veya nasın mesalihine evfaktır diyebilen fakih zatlardır. Hanefî fukahasından Ebülhaseni Kudurî, Şeyhülislâm Burhanüddini Merginanî, İbni Hümam gibi.

(6) — Eshabı temyiz: Mezhebindeki zâhir olan rivayetler ile nadir olan rivayetlerin arasını tefrika ve kuvvetli olan kavller ile zaif bulunan kavllerin beynini temyize muktedir olan fukahadır. Hanefî âlimlerinden Ebulberekât. Hâfızüddini Nesefî, Ebulfazl, Mücdüddini Mevsili Tâcüşşeria Mahmudı Buharî, Muzafferüddin ibnüs Sâatî bu zümredendir.

(7) — Mukallidi mahz: Bu, ictihada, tahriç ve tercihe salâhiyettar olmayıp yalnız bir mezhebe mensup hükümlerin, meselelerin ve rivayetlerin büyük bir kısmını hıfz etmiş, bunları eserlerine derc eylemiş olan herhangi bir zattır. Sekiz yüz tarihi hicrîsinden sonraki Hanefî fukahasının ekserisi bu kısma dahildir. Alâüddini Haskefî, İbni Âbidîn gibi.

28 — : Şâfiîlerden İmam Nevevinin ve Celâlâddini Süyutînin beyanına göre de fukahayi kiram, müctehidi müstakil, müctehidi müntesib, müctehid filmezheb, müctehid filfetva namile dört tabakaya münkasimdır. Şöyle ki:

(1) — Müctehidi müstakil: Bu, müctehid fişşeri demektir. Eimmei erbaadan her biri böyle bir müctehiddir.

(2) — Müctehidi müntesib: Bu da müctehid filmezheb demektir ki herhangi bir meselede ictihada muktedir ve her meselede kendi rey ve kanaatile âmil olmakla beraber bir müstakil müctehidin usuli ictihadını diğer müctehidlerin usuli ictihadına tercih ederek o usul dairesinde hareket etmekte bulunur. Şafiî fukahasından Şeyh Ebu Bekir Kaffali Sagîr, İmamül Haremeyn, İmam Gazalî, Ebu İshak Şirazî, Ebu Aliyyi Mervezî gibi zatlar bu zümreden sayılmışlardır.

Müctehidi müstakil ile müctehidi müntesib, müctehidi mutlak demektir.

(3) — Müctehid fil Mezheb : Mensup olduğu bir mezhebi fıkhî dairesinde ictihad eden, ictihadlarında çok kere o mezhebden harice çıkmıyan zattır. Bu, bir sahibi tahric demektir.

(4) — Müctehid fil fetva: Bu, ashabı tercih denilen fukahadan sayılan zattır ki, mensup olduğu mezhebdeki muhtelif kavllerden birini — sahibi mezhebin istinat ettiği delillere ve kavaide nazaran — diğerlerine tercih ederek onunla fetvaya ahl bulunur.

Ashabı temyiz ile mukallidi mahz denilen tabaka erbabı, Şâfiîlerce fukahadan sayılmamaktadır.

MÜCTEHİDLERİN BAZI MESELELERDEKİ İHTİLÂFLARININ SEBEBLERİ :

29 — : İslâm âleminde amme tarafından kabul edilen büyük müctehidler, esasen şer'î delillere tâbidirler, kendiliklerinden keyfî surette hiçbir rey dermeyan edemezler, kat'î, vazıh bir delil karşısında tamamen müttehid bir vaziyet alırlar, o delilin gösterdiği hükmü müttefikan kabul ederler. Bunun içindir ki kat'î delillere müstenit olan itikadat hususunda ve yine kat'î delillere dayanan namaz, oruç, zekât gibi ibadetler hususunda tamamen müttehit bulunmuşlardır. Ancak «füruatı fıkhiyye» denilen ve hükümleri kat'î deliller ile sabit bulunmıyan bir kısım talî mesail hakkında ihtilâfta bulunmuşlardır. Bu ihtilâfın sebepleri ise şu veçhile hülâsa edilebilir:

(1) : Şer'î delillerden bazıları, vazıh ve kat'î görülmez: Bazı hükümler, bir kısım müctehidlerce mutlak telâkki edildiği halde diğer bir kısmınca muhassas, müevvel veya mensuh telâkki edilir.

(2) : Şer'î delillerden, meselâ: ahadisi şerifeden bazılarına müctehidlerin bir kısmı muttali olduğu halde diğer bir kısmı muttali olmamış olur. Hattâ bu cihetledir ki, vaktile bir hâdise hakkında hadise destres olamıyan bir müctehid, o hususda başka bir istidlâl tarikine tevessül etmiş iken bilâhare hadisi elde edince evvelki ictihadını bırakmış, o hadisi şerife göre hükmünü vermiştir.

(3) : Rivayet edilen bazı hadislerin, haberlerin doğru zapt edilip edilmediği veya râvilerinin matlûp şeraiti haiz bulunup bulunmadığı hususunda müctehidler arasında görüş farkı bulunur.

Meselâ : Hıyarı meclis hakkındaki, yani: bir malı satan ile alanın o satış meclisinde muhayyer olup o satış muamelesini fesh edebilmeleri hakkındaki hadisi şerif, bir hadisi sahihtir, birçok tarikler ile rivayet olunmuştur, bununla sahabei kiramdan Ebu Hüreyre ve Abdullah ibnü

Ömer amel etmişlerdir. Fakat bu hadisi şerif, Fukahayi seb'a denilen Said ibnil Müseyyib, Kasım ibni Muhammed ile arkadaşları ve muasırları arasında zâhir bulunmamıştır. Binaenaleyh İmamı Âzam ile İmam Mâlik bu ademi zuhur keyfiyetini, bu hadisi şerifin sübutü, sıhhati hakkında bir illeti kadiha telâkki ederek ona istinad ile hıyarı meclise kail bulunmamışlardır. İmam Şafiî ise bu hadisin sıhhatine kani olarak bununla hıyarı meclise kail olmuştur.

(4) : Müctehidlerden bazıları, alelitlâk hadisi mürsel ile amel ettiği halde diğer bazıları — haricî bir müeyyidesi bulunmadıkça bununla amel etmez. Nitekim Hanefîler, böyle bir hadise istinat ettikleri halde Şafiîler ve Zahiriyye mezhebinde bulunanlar isninat etmemişlerdir.

(5) : Müctehidlerden bir kısmı ashabı kiramın kavillerine temessük ederek bunları delil olarak kabul ettikleri halde diğer bir kısmı, sahabei kiramın ittifakı bulunmadıkça bu kavilleri delil ittihaz etmemişlerdir. Nitekim İmam Mâlike göre bir şahabînin kavli, kıyasa uygun olsun olmasın mutlaka hüccettir. İmam Şafiîye göre hüccet değildir. Hanefîlerden bu babda sarih bir rivayet sabit değildir. Hanefî fukahası, bazı meselelerde sahabînin kavlile istidlâlde bulunmuş, bazı meselelerde ise bununla istidlâlde bulunmayıp kıyasa müracaat etmiştirler.

(6) : Şer'î delillerden bir kısmının hem vücube, hem de nedbe veya ibaheye delâleti olup bunlardan her birini bir müctehid iltizam eder. Müsafir için dört rekâtlı namazların ikişer rekâtle kılınmasının vacib veya mübah olub olmamasındaki ihtilâf bu kabildendir.

(7) : Şer'î delillerden biri diğerine tercih edilir, her müctehid bunlardan birine göre hüküm verir. Meselâ İmamı Âzama göre haberi ahad kıyasa müreccahtır. İmam Mâlike göre ise kıyas, haberi ahaddan mukaddemdir.

Binaenaleyh İmamı Âzam, Hazreti Sıddikten rivayet edilen bir habere istinat ederek hibenin ancak kabz ile tamam olacağına kail olmuştur. İmam Mâlik ise hibeyi bey'e kıyas ederek, hibenin de kabz bulunmaksızın tamam olacağı ictihadında bulunmuştur.

(8) : Bir şey hakkındaki hükmün illetinde ihtilâf edilir. Her müctehid, o hususda başka bir illetin, başka bir menatı hükmün vücudüne kail bulunur. Meselâ, buğday, arpa hakkındaki ribanın illiyetinde ihtilâf olunmuştur. Hanefiyyeye göre illet, cinsiyyet ile keyliyyettir, Mâlikîlere göre kuttur, yani erzak cinsinden olmaktır, Şâfiîlere göre de mat'umiyyettir. Riba mebhasine müracaat!.

(9) : Bir şeyin mahiyetindeki muhtelif nazar noktalarından dolayı ihtilâf ileri gelir. Akde mukarin olmıyan bir menfaatin mal, sayılarak tazmin hususunda mal hükmüne tâbi olub olmaması meselesi gibi.

Fâsid ile bâtılın ayni mahiyette olub olmaması da bu kabildendir. Gasb ve bey' mebhaslerine müracaat!..

(10) : Delillerden bir kısmındaki bazı kelimeler, bir kaç mânâyı ifade edip müctehidlerden her biri bu mânâlardan birini ihtiyar eder. «Kuru'» kelimesi gibi ki, tuhre de, hayza da şâmildir. Hanefîler, bundan hayz, Şâfiîlerde tuhr mânâsını iltizam etmişlerdir. İddet bahsine müracaat..

(11) : Delillerden bazılarındaki kelimelerin hakikî mânâsı mı, yoksa mecazî mânâsı mı kasd ve irade olunduğunda ihtilâf edilir. Mülâmese kelimesinin mücerret el ile dokunma, ve mücameat mânâlarına delâletindeki ihtilâf gibi.

(12) : Bir amelin deliline nazaran azimete de, ruhsata da ihtimali olduğu hâlde müctehidlerden bir kısmı azimet, diğer bir kısmı da ruhsat cihetini iltizam eder, bir kısmı da her iki cihetin meşruiyetini tasrih eyler. Nitekim buna dair İmam Şa'ranînin «Elmizanülkübra» sında bir çok misaller vardır.

(13) : Bir meselede sahabei kiramın veya kibarı tabiînin mezhebleri muhtelif olup her belde uleması, bu zatlardan kendi beldesinde bulunmuş zatın mezhebini ihtiyar etmiş, onunla fetva vermiş olur.

Meselâ: Medinei Münevvere'nin fezaili hakkında bir çok beyanatı nebeviyye vardır. Bu mübarek belde, fukahanın me'vası bulunmuştur. Bu cihetle İmam Mâlik Hazretleri, Medinei Münevvere ahalisinin bir mesele hakkındaki ittifakını, müstakil bir delil tanımıştır. Kûfede de İmam Ali'nin ve Abdullah ibnü Mesudun ve ashabının fetvaları şayi bulunduğundan Kûfe ulemasınca da bu fetvalar mültezem bulunmuştur.

(14) : İstihsan denilen delili müctehidlerden bazıları kabul ederek bazı meselelerde ona istinat ettikleri hâlde diğer bazıları istinat etmemişlerdir. Nitekim istihsanı Hanefî ve Hanbelî fukahası muteber bir delil olarak kabul ettikleri hâlde Şâfiîler kabul etmemişlerdir. İşte bu da ihtilâfa bir sebebdir.

(15) : Bir kısım amellerin hükümleri, sıhhat veya ademi sıhhatleri niyyete muhtaç mıdır, değil midir, meselesinden bazı ihtilâflar neşet etmiş olur. Nitekim abdest gibi vesailden olan ibadetlerin niyete muhtaç olup olmadığında ihtilâf olunmuştur. Kavaidi külliyye bahsîne müracaat!

(16) : Bir hâdise hakkında örf ve âdet cereyan edip etmediği, cereyan ettiği takdirde nassın bu örf ve âdete müstenit bulunmuş olup olmadığı kat'î surette malûm olmamakla bu yüzden ihtilâf ileri gelir. Örf ve âdet bahsine müracaat!

MÜCTEHİDLERİN İHTİLÂFLARINDAKİ HUKUKÎ VE İÇTİMAÎ HİKMETLER :

(30) : Yukarıda da işaret olunduğu üzere dinî esaslara, akaide, dinî faraize, mekârimi ahlâka dair yüksek hükümlerde ittifak vardır. Bu ittifak dinen matlûptur. Bu esaslarda tefrikaya düşmek caiz değildir.

Ammei müslimînin kabul ettiği ahkâma muhalefet edenler, ehli bid'atten, ehli dalaletten sayılır. Çünkü bunların haklarında sarih, kat'î deliller mevcuttur. Bu cihetledir ki, Kur'anı mübînde: (شرع لكم من الدين ما وصى به نوحاً والذى اوحينا اليك وما وصينا به ابراهيم و موسى و عيسى ان اقيموا الدين ولا تتفرقوا فيه ..) buyurulmuştur.

Yani: Allahtealâ, dinden Nuh'a tavsiye etmiş olduğu ahkâmı size de teşri buyurdu. Ve sana vahy ettiğimiz, ve İbrahim'e, Musa'ya ve İsâ'ya tavsiye eylediğimiz şey ise dini ikame ediniz, onda tefrikaya düşmeyiniz, emr ve nehyinden ibarettir.

Bu nazmı celîl gösteriyor ki: vahye müstenit olan ve bütün rüsüli kirama ayni suretle emr ve tavsiye buyurulmuş bulunan dinde, dinin esasî hükümlerinde ihtilâf edilmesi caiz değildir. Bunlarda ittifak, şarii hakimce matlûbdur. (Yedullahi maalcemaa) buyurulmuştur. Ancak bu esaslar haricinde olup furuattan, cüz'iyyattan sayılan ve bu bakımdan ilâhî edyan arasında da bazı farklar bulunan bir kısım talî meselelerde ihtilâf bulunması, şarii mübînin matlûbuna muhalif değildir. Belki bu ihtilâf, hikmet muktezasıdır. Bundan dolayıdır ki, bir kısım hâdiselerde, meselelerde müşavereye, ictihada yine şariî hakîm tarafından müsaade edilmiştir.

Bir çok muhaddislerin, ve ezcümle İmamı Beyhekînin rivayet ettiği üzere bir hadisi şerifde: (İhtilâfü ümmeti rahmetün) buyurulmuştur. Yani: Ümmeti merhume arasında bulunan müctehidlerin furuattaki muamelâttaki ihtilâfları, ümmet hakkında vüsat ve sühulete vesile olacağı cihetle büyük bir rahmettir.

31 — :Resulü Ekrem Hazretleri bile müşavere ile memur olmuş, hakkında vahyi ilâhî bulunmayan bazı hususlara dair ictihadda ve eshabı güzinile istişarede bulunarak ümmetine imtisâl nümunesi bulunmuştur.

Meselâ: Bedr gazvesinde esirlerin birer bedel mukabilinde salıverilip verilmemesi hususunda ashabı kiramla istişarede bulunmuştu. Hazreti Sıddık, esirlerin bedel mukabilinde bırakılmasını iltizam ederek bu hususda Resuli Ekrem ile bir kanaatte bulunmuştu. Hazreti Faruk ise müslümanların varlığına suikasdde bulunmuş olan bu düşmanların tenkili fikrinde idi. Sair ashabı kiramın bir kısmı Hazreti Sıddikin, diğer bir kısmı da Hazreti Ömerin re'yine iştirâk etmişti.

Kezalik: Resulü Ekrem'den sonra da ashabı kiram arasında bir takım meselelere dair ihtilâf yüz göstermiştir. Ezcümle nebiyyi zişanın bıraktığı mallarda veraset cereyan edip etmeyeceği ve boşanmış veya kocaları ölmüş kadınların ne kadar iddet bekleyecekleri hususunda ihtilâf etmişlerdi.

Daha sonra tabiîn ve tebei tâbiîn arasında da bir kısım fer'î meselelerde ihtilâf vücude gelmiştir. Nitekim ilerideki kitablarda bunlara dair birçok misâller görülecektir.

32 — : Müctehidler arasında ilmî usullere istinaden vukubulan ihtilâfların semereleri, hikmetleri ne gibi şeylerdir? Bu hususda islâm ulemasının pek geniş mütalealarıı vardır. Biz burada bunların bir kısmını aşağıdaki vecihle hülâseten arz edeceğiz:

(1) : Her hâdise hakkında kat'î, sarih nas bulunması, hikmete maslahata muhaliftir. Şarii Mübîn ise hakimdir. Bu cihetle tâlî derecede bulunan meseleler hakkında ictihada, muhtelif reylerin tecellisine imkân bırakmış, bunu tecviz buyurmuştur.

(2) : Bir kısım hukukî, içtimaî meselelerde muhtelif kavillerin bulunması; içtimaî heyet hakkında sühulet göstermek, kendilerine geniş bir saha tahsis etmek maslahatını mutazammındır.

(3) : Şarii mübîn, kullarının fikren yükselmelerini, muhakemei akliyye itibarile inkişaflarını irade buyurmuş olduğundan kendileri için bazı meselelerde ictihad etmek imkânını ihsan buyurmuştur.

(4) : Füruata ait meselelerde zamana, mekâna göre bazı tebeddülât icrası, içtimaî hayat muktezasıdır. Muhtelif akvali fıkhiyyeden biri, zamanın ihtiyacına daha mülâyim olduğu cihetle veliyyülemrin işaretile usuli dairesinde mâbihilamel ittihaz edilebilir. Meselâ: Böyle bir hususda Malikî veya Şafiî mezhebindeki bir kavl ahz olunabilir. Bunun cevazı, islâm hukukunda bir esastır. Bu esas ise ancak müctehidlerin ictihadlarındaki ihtilâf sayesinde temin edilebilir.

(5) : İçtimaî hâdisat, gayri mütenahîdir. Nasların hükümleri, umumî ve birçok hâdiselere şâmil ise de bu nasların gayri mütenahî hâdiselere tatbikinde bizzarure ihtilâfı ârâ tahaddüs eder. Bunun tecviz edilmemesi ise içtimaî hayatın inkişafına mâni olabilir. Binaenaleyh bu gibi hususlarda ihtilâfın tecviz edilmesile islâm hukuku için pek geniş ve her asrın ihtiyacına kâfi bir mahiyet temin edilmiştir.

Allâme Zerkanînin de dediği vecihle sanki muhtelif ictihadlar, bu mümtaz ümmete mahsus muhtelif şer'î hükümler mesabesinde olup bunların hepsi de —bir vüsat ve sühulet olmak üzere— bu ümmet hakkında tecviz edilmiş, bu ümmetten her zümre, bunların bir kısmını iltizam ederek onunla amelde bulunmuştur.

(6) : Müslümanlıkta âmmenin salâhına, intizamına çalışmak, ihtiyaçlarını tehvine, izaleye yardım edecek esbabı hazırlamak bir medenî

fazilettir, bir ilmî ve dinî şereftir, meziyettir. Bunun manevî mükâfatı ise pek büyüktür. İşte ümmeti merhumeden bir kısmının ilim sahasında çalışıp ictihad kudretini ihraz edebilmesi ve cemiyetin maddî ve manevî hayatına hizmet ederek öyle büyük bir fazilet ve meziyetle muttasıf olabilmesi için de bu ihtilâf caiz görülmüştür. Nitekim ictihadında isabet eden zatın iki kat, isabet edemeyen zatın da bir kat sevaba nâil olacağı ictihad bahsinde kayd edilmiştir.

(7) : İslâm dini, kıyamete kadar tahaddüs edecek şahsî ve ictimaî hâdiselerin ahkâmını mütekeffil bulunduğu cihetle rey ve ictihada büyük bir saha tayin etmiş, hattâ Resulü Ekrem Hazretleri bile hakkında vahyi ilâhî bulunmayan bir kısım hususlarda ictihadda bulunmuş, bu suretle de ictihadın meşruiyetini bilfiil göstererek bazı hâdiselerin hükümlerini şer'î delillerden ictihad yolile istinbat etmelerini ümmetine talim ve tefhim buyurmuştur. Binaenaleyh ictihad tarikile müstenbat olan hükümlerde şarii hakîmîn emr ve müsaadesine mukarin olduğu cihetle şeriati islâmiyyenin asıl menbaı olan kitab ile sünnete racidir.

HANEFÎ MÜCTEHİDLERİNİN MÜDEVVENAT-I FIKHİYYESİ VE BAŞLICA ANA KİTABLARI :

33 — : Malûm olduğu üzere asrı saadette ve kibarı tâbiîn zamanlarında mesaili fıkhiyye, bir ilm hâlinde müdevven değildi. Ashabı kiram, Resuli Ekrem Hazretlerinden, kibarı tâbiîn de ashabı güzînden dinî, hukukî hükümleri şifahen telâkki etmişler idi. Kendilerindeki yüksek bir zekâ, pek geniş, kuvvetli bir hâfıza sayesinde işitmiş, dinlemiş oldukları bütün meseleleri hâfızalarında pek mükemmel bir surette saklamış, âdeta hâfızaları birer ilm ve irfan kütüphanesi kesilmişti. Onların o feyizli zamanlarında ilm, sahifelerde değil, sinelerde idi. Bu cümleden olarak fıkıh, ilmi teşri', hukukı islâmiyyede bablara, fasıllara taksim edilmiş, kitab hâlinde yazılmış müretteb bir hâlde bulunmuyordu.

34 — : İmamı Âzam Ebu Hanife Hazretlerinin zamanında ise islâm ülkesi pek genişlemiş, kibarı tabiîn etrafa dağılmış, azalmaya başlamış, fıkhî bilgiler âfaka münteşir bulunmuş idi. İleride o harikulâde zekâ ve hâfıza sahiplerinin azalıp ilminin ziyaa uğrayacağını düşünen İmamı Âzam, fıkıh ilmini tedvinine lüzum gördü, şer'î meseleleri pek muntazam esaslara tâbi olarak kitablara, bablara ayırarak zabt etti, evvelâ: kitabı tahareti, sonra kitabı salâtı, daha sonra sair ibadetlere ait kitabları, ondan sonra da muamelâta müteallik kitabları yazıp tertib etti. En sonra da bu hukuk müessesesine mirasa aid kitab ile nihayet verdi. Çünkü nasın ahırı ahavli budur.

Kitab-ı Feraizi, Kitab-ı Şurutu ilk vaz eden zat, İmam-ı Âzamdır.

35 — İmamı Âzamın takib ettiği tedvin meselesini gerek kendi kudretli tilmizleri ve gerek onlardan müstefit olmuş olan sair fukahayi kiram takibe başlamışlardı. Meselâ İmam Şafiî hazretleri, İmamı Âzamın tilmizi bulunan İmam Muhammedi Şeybanîye mülâki olmuş, ondan istifade etmiş, İmamı Âzamın fıkhını hâvi kitapları ondan alıp okumuş, bu suretle içtihadında büyük bir inkişaf yüz göstermiş, içtihad etmiş olduğu meseleler, kavli kadîm, kavli cedid namile iki kısma ayrılmış, kendisi de fıkha, usulü fıkha dair bir takım kitablar vücude getirmiştir. «Errisale filusul», «Kitabülüm» bu cümleden sayılmaktadır.

36 —: İmam Şafiî, İmam Âzam hakkında büyük bir hürmet ve tâzim ile mütehassisti, onun kabrini ziyaret eder, onu rahmetle yâd eyler ve «her kim fıkhı anlamak isterse İmamı Âzama ve onun eshabına mülâzemet etsin, çünkü nâsın hepsi de fıkıh sahasında İmamı Âzamın ıyalıdır.» Yâni: onun müctehedatı sayesinde ihtiyaçlarını tatmin edebilmektedir, derdi.

Filhakika İmamı Âzam ictihad sahasında pek büyük muvaffakiyetler göstermiş, islâm hukukunun azametini tecellî ettirmiş, kendisini takip eden fukahayi kiram tarafından binlerce, yüzbinlerce hukuka ait kitaplar tedvin ve telif edilmiştir.

37 — : İmam Malik hazretleri de İmamı Âzam hazretleriyle görüşmüş, onun yüksek fakahetini itiraf etmiş ve İmamı Âzamın islâmda altmış bin mesele vaz ve istinbat etmiş olduğunu bir lisanı takdir ile söylemiştir.

Bir rivayete göre, İmamı Âzamın şer'î delillerden istinbat ile izah ve beyan etmiş olduğu fıkhî meselelerin sayısı, seksen üç bindir. Bunlardan otuz sekiz bini ibadet hususunda asldır. Kırk beş bini de muamelât hususunda birer esasdır.

38 — : İmamı Âzam, kitabullahtan sonra en ziyade süneni nebeviyyeye ve sahabei kiramın akvaline istinat ederek her hâdisenin hükmünü onlardan bulup çıkarmak isterdi.

İmamı Âzam ictihadında istinat ettiği ahadisi şerifenin bir kısmı fukahayi Hanefîyye tarafından zapt edilmiş, müstakil birer kitap halinde yazılmıştır. İmam Tahavînin bir kısım âsarı, Ebu Zeyd Debusînin «Tesisünnazar» ile Zebidî Ebulfeyz Muhammed Mürteza'nın «Ukudülcevahirilmünife fî edilleti mezhebilimam Ebi Hanife» adındaki kitabı bu cümledendir.

39 — : İmamı Âzama: «Sen bir kavlini, bir ictihadını kitabullaha muhalif düşmüş görünce ne yaparsın?..» diye sorulmuş, o da: «Kendi kavlimi kitabullah için terk ederim» demiş. «Ya Resulüllahın haberine muhalif bulunsa ne yaparsın?..» denilmiş. «Kendi kavlimi Resulüllahın haberinden dolayı bırakırım» demiş. «Ya senin sözün bir sahabînin sözü-

ne muhalif bulunacak olsa ne yaparsın??..» denilmiş, «Kendi sözümü sahabînin sözü için terk ederim» demiş. «Ya bir tâbiînin kavli, senin kavline muhalif olsa ne yaparsın?..» denilmiş, buna karşı da: «Eğer tabiî bir er ise, ben de bir erim»diye cevap vermiştir.

Bütün bunlar, o büyük imamın ictihad sahasında takip ettiği esasları göstermektedir.

40 — : Hanefî mücahidlerinin başlıca ana kitablarına gelince, bunlar üç kısımdır. Hukukî mesaili muhtevî olan bu kitablar, «Zahiri Mezheb» denilen kitablar ile «Nevadir», «Vâkıat» diye yad olunan kitablardan ibarettir. Şöyle ki:

(1) : «Zahiri mezheb» denilen kitablar, İmamı Muhammedi Şeybanî tarafından yazılmış olan ve İmamı Âzam ile İmam Ebu Yusüfün ve İmam Muhammedin akvali fıkhiyyesini muhtevî bulunan «Elmebsut», «Elcamiüssagîr», «Elcamiülkebîr», «Essiyerüssagîr», «Essiyerülkebîr», «Ezziyadât» adındaki altı kitabdan ibarettir. Bunlar, İmam Muhammedden tevatüren rivayet edilegelmiş olduğu cihetle «Zahiri mezheb», «Zahirürrivaye» namını almıştır. Bunlar, Hanefî mezhebinin esasını teşkil ettikleri cihetle kendilerine «Mesaili usul» adı verilmiştir.

Bu kitaplardan Elmebsut, Şeyhülislâm Haher zade, Şeyhüleimmetilhalvanî, Şeyhülislâmı İsbicabî, Fahrülislâm Pezdevî, Sadrülislâmı Pezdevî taraflarından şerh edilmiştir.

Zahiri mezheb kitablarındaki mesaili, Hâkimi Şehidi Mervezînin (Kâfi) adındaki kitabı cami bulunmuştur. Bu Kâfi kitabını Şemşüleimmetisserahsî, Mesbut ismile şerh etmiştir, otuz cüzden müteşekkildir.

(2) : «Nevadir» İmamı Muhammedin yazmış olduğu Keysaniyat, Hâruniyyat, Cürcaniyyat, Rakkiyyat adlı kitablarda münderic olan mesailden ibarettir. Bunlar da İmamı Âzam ile İmam Ebu Yusüfün ve İmam Muhammedin akvali fıkhiyyesini muhtevidir.

İmam Ebu Yusüfün «Emalî» adlı eseriyle İmam Hasan ibni Ziyadın «Mücerred» namındaki eseri de nevadirden sayılır. Bunlar, zahiri mezheb gibi tavatür tarikile sabit olmadığı cihetle kendilerine «Gayri zâhirirrivaye» de denilmiştir.

Emalî, İmam Ebu Yusüfün takrirlerinden müteşekkildir. Onun notları demektir.

(3) : «Vâkıta» : Hükümleri esasen mezhebi Hanefîde musarrah bulunamayıp muharran Hanefî fukahası tarafından ictihad veya tahric tarikile istihrac ve ifta olunan meselelerden ibarettir. Bunlara «Fetava», «Nevazil» de denilir.

Ebülleysi Semerkandî, bu kabil mesaili toplıyarak «Nevazil» adile bir kitap telif etmiştir. Ebülabbas Nazımînin «Mecmuunnevazil» adındaki eseri de bu kabildendir.

Bilâhare bazı zatlar, zahiri mezheb ile nevadir, vakıât mesailini kendi kitablarında karışık bir tarzda cem etmişlerdir. «Haniyye» fet-

vasiyle «Hülâssatülfetva» bu kabildendir. Radıyüddini Serhasînin «Muhit» adındaki kitabı ise bu üç kısmın mesaili ayrı ayrı muhtevidir.

MEZAHİBİ ERBEANIN İNTİŞAR ETMİŞ OLDUĞU MUHİTLER:

41 — : İslâm mücahidleri arasında dört büyük mücahidin mezhebi fıkhîsi, zamanımıza kadar ammei müslimîn tarafından kabul edilmiş, ictihatları güzelce zaptedilerek tedris ve tesbit etmiş oldukları mesailı fıkhiyyeye dair müntesibleri tarafından binlerce kitab telif edilmiştir. Bu dört müctehid ise İmamı Âzam Ebu Hanife ile İmam Mâlikden ve İmam Şafiî ile İmam Ahmed ibni Hanbelden ibarettir.

42 — : İmam Âzamın mezhebi, asırlardan beri bir hayli islâm hükûmetlerinin mezhebi resmîsi bulunmuş, islâm âleminin her tarafına ve bilhassa Irak, Fâris, Türkistan, Efgan, Kafkas, Hind, Çin, Meveraünnehir, Türkiye, Mısır, Şam, Mağrib ülkelerine intişar etmiştir.

İmam Mâlik'in mezhebi, Hicaz'da, Şimalî Afrika'da, Mağrib-i Aksada, Endülüs ahalisi arasında münteşir olmuştur. Elyevm Tunus ile Fas'ın mezhebi resmîsidir.

İmam Şâfiînin mezhebi, vaktiyle Mısır'da, Haremeynde, Bağdatta, Hind taraflarında, Horasan, Azerbaycan, Harzem gibi yerlerde, Semerkand, Buhara, Maveraünnehir şehirlerinde pek ziyade münteşir bulunmuştu. Elyevm daha az yerlerde ve bilhassa Şam, Mısır, Kürdistan, İrak taraflarından carî bulunmaktadır.

İmam Ahmet ibni Hanbel'in mezhebi de Hicaz'da, vesair bazı havalide mer'î bulunmuştur. Elyevm Vehhabîlerin mezhebi resmîsi bulunmaktadır.

43 — : İmamı Âzam ile İmam Mâlike ve İmâmı Şafiî ile İmam Ahmed'e: «Eimmei erbaa» denilir. İmamı Âzamdan mâdası «Eimmei selâse» diye yad olunur.

İmamı Âzam ile tilmizlerinden olan büyük müctehid İmam Ebu Yusüfe «Şeyheyn», İmamı Âzam ile yine onun tilmizlerinden bulunan kudretli müctehid İmam Muhammede «Tarafeyn» deniliyor. İmamı Ebu Yusüf ile İmamı Muhammede de «İmameyn», «Sahibeyn» denilmektedir.

Fukaha arasında «İmam Hasan»dan murad da, İmamı Âzamın tilmizlerinden olan Hasen ibni Ziyaddır. Allah Tealâ cümlesine rahmet etsin.

İSLÂM FIKHININ MÜSTAKİL BİR MÜESSESE-İ HUKUKİYYE OLDUĞU:

44 — : Dinî islâm, hatemüledyandır. Şeriati islâmiyye de hâtimetüşşerayidir. Bu dinin ibadetlere, muamelelere, ukubetlere müteallik olan hükümleri, — evvelce arz olunduğu üzere — evvelâ: kitabullaha, sonra süneni nebeviyyeye, sonra da icma ile kıyasa müsteniddir. Kıyas ise bir ictihad eseridir. Bu dört esasa raci olmak üzere istihsan, istishab, örf ve

adet, maslahatı mutebere, seddi zeria gibi bir kısım tâlî deliller de vardır. İslâm hukunun kaynakları, istinatgâhları işte bu esaslardan, bu delillerden ibarettir. Bütün müctehidîni kiram bu menbalardan istifade ederek mesaili hukukiyeyi tesbit etmişlerdir. Hattâ bu meselelerin şer'î delillere ne derecelere kadar müstenit olup olmadığı aralarında büyük bir tedkik mevzuu teşkil etmiştir. Bu esaslara müstenit olmıyan bir hüküm, şeraiti islâmiyye namına tesbit edilmiş olamaz. Bu husustaki ufak bir müsamaha, bir zühul bile o müdekkik zevatın nazarlarından kaçamamıştır. Mukayeseli hukuk ilmi demek olan «Hilâfiyyat» ilminde bunlara işaret olunmuştur.

Binaenaleyh islâm hukukunun başka menbalardan istifade etmiş olmasına imkân yoktur. İslâm hukuku, başlı başına müstakil bir müessesei ilmiyyedir. Başka kaynaklara muhtaç olmayıp pek geniş, pek hakîmâne ahkâmdan müteşekkil ve her zaman için tatbik kabiliyyetini haiz bulunmaktadır.

45 — : Malûmdur ki: dini islâmın zuhuru sıralarında cihan bir fetret devresi geçiriyordu. İslâmiyyetin mehdi tecellîsi olan Ceziretülarab ise büyük bir cehalet, bir bedeviyyet içinde kalmıştı, aralarında büyük âlimlerden, medenî milletlerin kanunlarından, yüksek ictimaî varlıktan eser yoktu. Ancak birdenbire bir harika olarak parlıyan islâmiyyet sayesinde Ceziretülarab'da, âfâkı âlemin birçok parçaları da bir benzeri görülmemiş tarzda nurlar içinde kaldı, islâmiyetin en birinci istinatgâhı olan kitabı mübîn ile ikinci mübarek istinadgâhı olan sünneni nebeviyye, beşeriyete şahsî, ailevî, içtimaî hükümlerin en yükseklerini telkin etti. Hukuk sahasında da bir adalet ve müsavat temin edip herkesin haklarını, ehliyet ve salâhiyetinin derecelerini tayin eyledi. Artık bu sayede yeni, müstakil, adalet ve hikmet üzerine müstenid bir hukuk müessesesi vücude gelmiş oldu.

46 — : Bi'seti nebeviyye sıralarında Ceziretülarabda enbiyai sâlife hazeratının şeriatlerinden kalmış bazı ahkâm, mevcudiyetini kısmen muhafaza etmiş bulunuyordu. Bir de cemiyet arasında ötedenberi carî olan bir kısım âdetler, örfler mevcut idi. Bütün insan cemiyetlerince kabul edilip bir milletin hususatından sayılmıyan alış veriş gibi, nikâh ile aile tesisi gibi, bir bedel mukabilinde insanları vesaireyi istihdam gibi muameleler de cereyan etmekte idi. İslâm şeriati ise şerayii salifeye ait olan bir kısım hükümleri, yine bir vahyi ilâhiye müstenid olarak şeriati islâmiyyenin ahkâmından olmak üzere aynen veya cüzîi bir tebeddül ile kabul etmiştir. Hikmet ve maslahata muvafık olan bir kısım âdetlere, örflere de dokunmamıştır. Medenî hayatın iktizasından olup muayyen bir millete, bir kavme ait bulunmayan bir takım muamelât ahkâmını da tashih, adalet ve hikmete uygun bir tarzda tanzim eylemiştir. Bunlardan başlıca da nice binlerce yeni hükümler vaz ve tesis ederek islâm hukukunu tekâmül mertebesine yükseltmiştir. Bütün bu hükümler; muayyen

şer'î delillere müstenid olduğundan bunlarda hiçbir kimsenin indî düşünceleri, şahsi menfaat endişeleri, îmali nüfuzları, tahakküm şaibleri asla bulunmamıştır.

Artık bu bakımdan da islâm hukukunun başka milletlerin mevzu hukukundan istifade etmiş olduğu iddia edilemez.

47 — : İslâm hukukunun büyüklüğünü, istiklâlini, hukuk ilmi ile iştigal eden bir kısım müsteşrikler de, vesair gayri müslimler de bir lisanı takdir ile itiraf etmekte bulunmuşlardır. Ezcümle «Curci Zeydan», medeniyeti islâmiyye tarihinde diyor ki: «İslâmiyet, devlet şekline girdiği zaman ümerayı müslimin ve sair rüesayı hükûmet, ahvali şahsiye ve muamelâtı medeniyede reaya arasında tevekkün eden ihtilâfatı fasl ve intizamı memleketi temin için kanunlar vaz'ına mecbur olarak Kuranı Kerime ve ahdisi şerifeye müracaat eylemişler ve bunlardan istihrac ettikleri ahkâmdan mürekkeb bir kanun ile memleketi tanzim ve reaya üzerindeki hâkimiyetlerini tahkim eylemişlerdir.

Yunanlılar kısa bir müddetten maada sair zamanlarda büyük bir devlet teşkil edemediklerinden kavanin ve nizamatı devliyye ve idareyye ve adliye vaz'ına pek az ehemmiyet vererek faaliyeti fikriyyeleri ve karihaları felsefeye ve teferrüata masruf olmuş idi. Romalılara gelince Arabların memaliki nasıl kesbi vüsat etmiş ise bunların memaliki de öylece kesbi vüsat ve hâkimiyetleri her tarafa intişar ederek şan ve şevket sahibi oldukları cihetle kavanin ve nizamat vaz'ına mecbur olmuşlardı. Maamafih Romalılarda kavanîn ve nizamat ancak devlet teşkilinden birkaç asır sonra (533) senesinde meşhur kanun vazıı «Jüstinyen» zamanında tekemmül edebilmişti. Bu kavanîn ve nizamat «Lâtin» ve «Sabin = Sabins» ve Romaya tabi olan sair akvamın müruru zaman ile tecemmü ve tevali eden bir takım âdet ve itikadından ibaret idi. Tedricen toplanan bu âdât ve itikadât müşarünileyh «Jüstinyen» in zamanında mükemmel bir kanun olmuştu.

İslâmlar ise ahkâmı kanuniyelerini Kur'anı Kerim ile ahadisi şerifeden iktibas etmişlerdir. İslâmların zuhuru islâmiyetten itibaren gerek Kur'anı Kerimi, gerek ahadisi şerifeyi hıfz ve taallüme ne kadar ehemmiyet verdiklerini evvel göstermiş idik. Binaenaleyh, o zamandan sonra iki, üç asır mürur etmeden kavanin ve nizamatı islâmiyye, mertebei tekemmüle baliğ olarak ilmi fıkıh vücude gelmiştir.

Fıkıh, dünyanın en âli ahkâmı kanuniyyesini camidir. İslâmlar, nasıl bir süratle tesis ve neşri diyanet ettiler ise bunda da öyle bir sürate muvaffak olmuşlardı.» cilt 3 sahife 130.

48 — : 1937 senesinde «Lâhey» de ikinci defa olarak toplanan bir hukuk konferansına vaki olan dâvete mebnî Mısır Camiülezher heyeti ilmiyyesi namına iki islâm âlimi de iştirâk etmiş idi.

Ezher mümessileri, bu konferansta iki esaslı mevzu hakkında müta-

eada bulunmuştur. Bu mevzulardan biri: «Şeriati islâmiyye = islâm hukuku nazarında medenî ve cinaî mesuliyetler», diğeri de: «İslâm hukukile Roma kanunları arasında bir alâka olup olmaması ve islâm hukukunun Roma kanunlarından müteessir olduğuna dair bazı müsteşriklerin zuumlarını red meselesi »idi.

Ezher mümessillerinin mütalealarι, islâm hukukunun yüksekliği ve içtimaî hayatı en mükemmel bir surette mütekeffil bulunması hususunda konferansdaki Avrupalı âzanın takdirlerini celb etmiş, bunun neticesinde konferansın bütün âzası, rey birliği ile aşağıdaki maddeleri karar altına almışlardır:

(1) : Şeriati islâmiyye = islâm hukuku, umumî hukukun — mukayeseli hukukun — kaynaklarından biridir.

(2) : İslâm hukuku, canlıdır, tekâmüle salihtir.

(3) : İslâm hukuku, bizzatihâ kaimdir, başkalarından alınmış değildir.

(4) : Birinci mevzu — yâni : İslâm hukukundaki mesuliyet bahsi — konferansın siciline arabca ile tescil edilecektir. Bu, kendisine müracaat edilmek için hazırlanan mecmuai ilmiyyede de nazara alınacaktır.

(5) : Arabca, konferansta istimal edilecek ve müstakbel devrelerde de buna devam edilmesi tavsiye olunacaktır (1).

Konferans âzası, konferans eyetine ilerdeki devrelerde de hukukı islâmiyye mesalinin kemali itina ile nazara alınmasını ve ilerideki mesaisine iştirak etmeleri için islâm âleminden mümkün olduğu kadar ziyade âzanın dâvet edilmesini de tevsiye eylemiştir. (2).

Velhâsıl: İslâm hukukunun bu müstakil, yüksek mahiyeti, onu güzelce tetkik eden zatlar tarafından her zaman itiraf edilmektedir.

Ancak şunu da ilâve edelim ki: İslâm hukuk, kudsî ve istisanaî bir mahiyeti haizdir; bunun başka hukuk müesseselerinden istifade etmiş olması düşünülemez. Fakat Avrupa hukuku, alel'ıtlak İslâm fıkhından ve bilhassa Endülüsde ve Afrika'da ziyade intişarı cihetile Malikî fıkhından pek çok müstefit olmuştur.

Son asırların en fazıl Mâlikî fukahasından Menyevî Şeyh Mahlûf tarafından yazılmış olan bir kitabda garbin mezhebi malikîden neler ahzetmiş olduğu gösterilmiştir.

Bu kitap (Darülkütübül'misriyye) de Fünuni Mütenevvie kısmında (1085) rakamı altında mahfuzdur (3)

---

(1) Etteşiülislâmî. Sahife 353.

(2) Mısır'da münteşir «Elislâm» mecmuası. Adet 32 sahife 14 sene 1941.

(3) Min İberüttarih Sahife: 28.

(İkinci Bölüm)

FUKAHAYI KİRAMIN TERACİMİ AHVALİNE DAİRDİR

İÇİNDEKİLER : Ashabı kiramdan, tâbiînden, tebei tabiînden vesair ulemayı islâmiyyeden (405) zatın muhtasarca tercemei halleri.

A

1 — **(Aişei Sıdıka)** : Resulü Ekrem, sallallahü aleyhi vesellem efendimizin muhterem refikası, Hazreti Ebi Bekirin kerimesi, bütün müminlerin validesidir. İslâm hukukunda büyük bir ihtisası var idi. Bilhassa feraize, halâl ve harama, kadınlara aid hükümlere pek ziyade vâkıf bulunuyor idi. Ashabı kiram arasında altı zat vardır ki Peygamber Efendimizden, ziyade hadisi şerif rivayet etmekle temayüz etmişlerdir. Bunlardan biri de Hazreti Aişe valdemizdir. Diğerleri de Ebu Hüreyre, Abdullah ibnü ömer, Câbir, İbni Abbas, Enes ibni Mâlik hazeratıdır. Hazreti Aişe, (2210) hadisi şerif rivayet etmiştir. Hicreti nebeviyyenin (56) ncı senesinde altmış beş yaşında olduğu halde Medinei Münevverede vefat edip Bakî' kabristanına defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anha.

2 — **(Abdullah ibnü Abbas)** : Resuli efham efendimizin amcası Hazreti Abbasın oğludur. Ashabı kiram arasında ilmile; fekahetile temayüz etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde ihtisası pek yüksekti. Kendisinden fıkha dair birçok meseleler menkuldür. Hulefayı Râşidînin refakatinde bulunmuş, onların hükümlerine muttali olmuş, onlardan kaza umuruna dair birçok istifadelerde bulunarak her vecihle tekemmül etmiştir. fetvalarının çokluğile maruftur.

Hazreti Ömer, İbni Abbasa çok hürmet eder, onu genç bir zat olduğu halde ilminden dolayı yaşlı zatlar üzerine takdim eylerdi.

İbni Uyeyne diyor ki: «Ashabı kiram arasında ibni Abbas, tabiîn arasında Şa'bî, tebei tabiîn arasında da İbrahimi Nahaî zamanlarının en büyük fukahasından bulunuyorlardı.

Nebiyyi zîşan efendimiz, ibni Abbas hakkında: (اللهم علمه الحكمه = İlâhi!.. ona hikmet talim buyur) diye dua buyurmuştu. Diğer bir rivayette de: (اللهم فقهه فى الدين و علمه التأويل) = Yarabbi!. onu dinde fakih kıl ve ona tefsir ilmini nasib buyur) diye dua buyurmuştur.

İbni Abbas hazretleri, (1660) hadisi şerif rivayet etmiştir. Kendisinden tefsire dair kuvvetçe dereceleri mütefavit birçok şeyler rivayet olunmuştur. Bu hususa dair (Tabakatül müfessirin) adındaki eserimizde tafsilât vardır.

İbni Abbas ilminin çokluğundan dolayı bahr = deniz, ve tefsire pek ziyade vukufundan dolayı da tercemanül kur'an ünvanı verilmiştir. Hicreti seniyeden üç sene evvel doğmuş, (68) tarihinde Taif'de vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

3 — **(Abdullah İbnü Mesud)** : Ashabı kiram arasında Kur'anı kerimi güzel tilâvetile, fekahetile temayüz etmiştir. İslâmı kabul edenlerin altıncısıdır. Validesi Ümmi Abd de sahabiyattandır. Daima hizmeti nebevîde bulunmuş, o feyyaz menbadan pek çok müstefid olmuştur. Kendisile valdesi, daima Resuli Ekremin hanei saadetine mülâzemet ederlerdi, bu cihetle ikisi de âdeta ehli beyti nebevîden sayılırdı.

Resuli Ekrem efendimiz : «Kur'anı dört kimseden, Abdullah ibnü Mesud'dan, Ebu Huzeyfenin azadlısı Sâlimden ve Muaz ile Übeyyibni Kâabdan ahz ediniz» diye buyurmuştu.

İbni Mesud hazretleri (848) hadisi şerif rivayet etmişti. Hazreti Ömer; hilâfeti zamanında ashabı güzînden Ammari Emir, İbni Mesudu da muallim ve vezir olmak üzere Kûfeye göndermişti. Bu cihetle ibni Mesud hazretlerinin fıkhî malûmatı Irak taraflarında ziyade yayılmış, bundan Hanefî imamları pek çok müstefid olmuşlardır.

İbni Mesud, altmış yaşını biraz geçmiş olduğu halde (32) senesi Küfede vefat etmiştir. Diğer bir rivayete göre Hazreti Osman tarafından dâvet edilmekle Medinei Münevvereye dönüp orada vefat etmiş, «Bakî'» makberesine defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

4 — **(Abdullah ibni Ebi Bekr)** : İslâmiyeti ilk kabul eden sahabei kiramdandır. Hazreti Sıddıkin oğludur. Resuli Ekrem ile Sıddıkı âzanı, hicret esnasında mağarada bulundukları sırada daha pek genç bulunan Abdullah, akşam karanlığından istifade ederek yanlarına gider, yemek ve su götürür, Kureyşin ahvalini haber verirdi. Bilâhare Mekkei Mükerremenin fethinde, Huneyn ve Taif gazalarında bulunmuştur. Âlim, fakih bir zattı. Hicreti seniyyenin (11) inci senesinde vefat edip namazını muhterem babası Hazreti Sıddik kıldırmıştır. Radiyallahü tealâ anhüma.

5 — **(Abdullah ibnü Ömer)** : Ashabı kiramın fukahasındandır. Babası Ömer ibnilhattab ile beraber henüz bülûğ çağında bulunmadığı bir sırada islâmiyeti kabul etmiş ve onunla beraber Medinei Münevvereye hicrette bulunmuştur.

Muhaddisîn ve fukaha arasında Abdullah ibnü Ömer ile Abdullah ibnü Abbasa ve Abdullah ibnüz Zübeyr ile Abdulah ibnü Amr ibnil Âsa «Abadilei erbaa» unvanı verilmiştir. Bu dört zat bir meselede müttefik

bulunmuş olunca «Bu Abadilenin kavlidir» denilir. Mâmafih fıkıh kitablarında «Abadile = Abdullahlar» denildi mi, bununla alelekser ibni Mesud ile ibni Abbas ve ibni Ömer ibnilhattab hazeratı kasdedilir.

Abdullah ibnü Ömer, pek zahid, süneni nebeviyyeye mütemessik, âlicenab bir zat idi. Müslümanlar arasında vukubulan muharebelere iştirâk etmemiştir. Uhud gazvesi esnasında on dört yaşında idi, bu gazveye iştirâk etmek istemiş ise de tarafı nebevîden müsaade olunmamıştı. Bilâhare Handek gazvesine iştirâk etmiş, diğer muharebelerde ve bilhassa Mısırın ve Efrikiyyenin fethnide hazır bulunmuştur.

Bu zat, büyük bir müfessirdir, büyük bir muhaddisdir, (2630) hadisi şerif rivayet etmiştir ve büyük bir fakihtir. İmar Mâlik hazretleri demiştir ki :Abdullah ibnü Ömer, Nebiyyi Ekrem, sallallahü aleyhi vesellemden sonra Hac mevsiminde veşairede nasa altmış sene fetva vermiştir. Fetva vermek hususunda pek ihtiyatlı idi.

Tâbiînden Mihran derdi ki: «Ben ibni Ömerden daha fakih, ibni Abbasdan da daha âlim bir zat görmedim.»

İmam Şa'bînin beyanına göre ibni Ömerin hadis ilmindeki iktidarı, fıkıh ilmindeki iktidarından daha ziyade bulunuyordu.

İbni Ömer hazretleri, Mekkei Mükerremede en son vefat eden sahabîdir. Hicreti nebeviyyeden bir sene evvel doğmuş, (73) tarihinde vefat edip «Muhasseb» denilen makbereye defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

6 — **(Abdullah ibnü Amr ibnül Âs)** : Ashabı kiram arasında ahadisi nebeviyyeyi yazmakla ve çokça ibadetle temayüz etmiş pek âlim, müfessir, fakih bir zat idi. Süryanî lisanına da vâkıf idi. Babasından evvel islâm şerefine nâil olmuş, Şam fütuhatında babası Amr ibnil Âs hazretlerinin maiyetinde bulunmuştur. Kendisinden (700) hadisi şerif rivayet olunmuştur.

Bu zat, pek çok ibadetle iştigal ettiği için Resuli Ekrem hazretleri kendisine şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: (ان لجسدك عليك حقا و ان لزوجك عليك حقا و ان لعينيك عليك حقا) yani: Şüphe yok ki senin üzerinde bedeninin hakkı vardır, refikanın hakkı vardır, iki gözünün de hakkı vardır, her hususda itidale riayet lâzımdır. Artık kendini fazla yormamalısın.

Abdullah hazretleri yetmiş iki yaşında olduğu halde (65) senesi Mısırda ve diğer bir rivayete göre Mekkei Mükerremede veya Taif'de vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

7 — **(Abdullah ibnüz Zübeyr)**: Aşerei mübeşşereden Hazreti Zübeyrin oğlu olan bu muhterem zatın halası Ümmülmü'minîn Hazreti Aişei Sıddıka'dır, validesi de «Zatünnitakayn» namile maruf bulunan Hazreti Esmadır. Hicreti nebeviyyeden sonra Medinei Münevverede muhacirlerden dünyaya ilk gelen çocuk bu zattır. Âlim, fakih, son derece şeci idi.

Afrika muharebelerinde göstermiş olduğu kahramanlık fevkalâdedir. Emeviyye hükûmetine karşı isyan ederek Mekkei Mükerremede kendi namına, bir hükûmet tesis etmişti. Kendisine Hicaz, Mısır, Yemen, Irak, Horasan ahalısı ve Şamın bir kısmı tâbi olmuştu. Kâbei Muazzamayı tamir ettirmiş, hüccacı müslimine sekiz sene hac ettirmekte bulunmuştu. Resuli Ekremden (33) hadisi şerif rivayet etmiştir.

Bu zatın doğması, müslümanlar için büyük bir inşiraha vesile olmuştu. Çünkü Yahudiler: «Biz büyü yaptık, muhacirlerin çocukları olmıyacaktır» diye söylenmişlerdi. Bilâhare bu mübarek nevzadın kudumu, düşmanların yalanlarını meydana çıkarmış, onları inkisarı hayale uğratmıştı. Hayfa ki bu muhterem zat, malûmı olduğu üzere (72) tarihinde Haccac tarafından şehid edilmiştir. Doğmasile müslümanların kalblerini sevinç içinde bırakmış olan bu dırahşan sîma, şahadetile de ehli islâmın kalblerinde ebedî bir ceriha açmıştır. Radıyallahü tealâ anh.

8 — **(Abdullah ibnü Revahe)** : Ensarı kiramdan fakih, şair, fevkalâde şecaatli bir zat idi. Bedr, Uhud gazvelerinde vesairede Resuli Ekrem ile beraber hazır bulunmuş, Mü'te muharebesinde düşman ile pek dilîrâne harb ettikten sonra şehid düşmüştür. Şehadeti hicretin (8) inci senesine müsadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

9 — **(Abdullah ibnü Selâm)** : Medinei Münevvere ahalisinden, Beni İsrailden âlim, fakih, güzel itikada mâlik bir zattı. Resuli Ekrem efendimizin Medinei tahireyi ilk teşrifleri esnasında şerefi islâma nail olmuş, Hazreti Osman'ın şahadeti hâdisesinde nâsa bir çok öğütler vermişse de hâdisenin önüne geçememiştir. Resuli zişan efendimiz, bu zatın ehli cennetten olduğunu haber vermiştir. Hazreti Ömer ile beraber Beyti Makdisin ve Cabiyenin fethinde hazır bulunmuş ve nebiyyi zîşan hazretlerinden (25) hadis rivayet etmiştir. Vefatı Medinei Münevverede (43) tarihine müsadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

10 — **(Abdullah ibnü Ebi Evfa)** : Kendisi de, babası da sahabei kiramdandır. Babası Ebu Evfanın adı Alkamedir. Abdullah hazretleri, Resuli Ekrem ile beraber bir çok gazalarda bulunmuş, irtihali nebevîden sonra Kûfeye giderek orada tavattun etmiştir. Kûfede en son vefat eden sahabî, bu zattır. Resuli Ekremden (95) hadisi şerif rivayet etmiştir. İmamı Âzamın görmüş olduğuğ sahabei kiramdan biri de bu zattır. Fazıl, fakih olan bu zatın vefatı (86) tarihine müsadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

11 — **(Abdullah ibnü Ebi Zekeriyya)** : Huzaa kabilesine mensub, Ebu Yahyeşşâmî diye maruftur. Fakih, sika, âbid bir zat idi. Babasının adı, İlyas veya Zeyddir. Kendisi (119) tarihinde vefat etmiştir.

12 — **(Abdullah ibnü Habib)** : Fukahadan bir zattır. Dedesi Rebiatüsselmî'dir. Kendisi doksan yaşında olduğu halde (105) tarihinde vefat etmiştir.

13 — **(Abdullah ibnü Ebi Müleyke)** : Fukahadan bir zattır, künyesi Ebubekirdir. Sanihi Buharîdeki ahadisi şerife râvîlerindendir. (117) tarihinde vefat etmiştir.

14 — **(Abdullah ibnü Sahbere)** : Ebu Ma'meril Kûfî, fukahadan sika bir zattır. Ezd kabilesine mensuptur. Ubeydullah ibnü Ziyadın emareti zamanında vefat etmiştir.

15 — **(Abdullah ibnü Şübrüme)** : Tabiînden ve Kûfe fukahasından âkil, afif, mevsukulhadis, hüsni ahlâk ile muttasıf, şair bir zat idi. Şa'biden, ibni Sîrinden, İmamı Âzamdan vesaireden rivayette bulunmuştur. Ebu Cafer tarafından Sevadı Iraka kadı tayin edilmişti. Servî demiştir ki: İbni ebi Leylâ ile ibni Şübrüme bizim müftimiz idi. (144) tarihinde vefat etmiştir.

16 — **(Abdullah ibnü Tâvus)** : Yemenin fukahasından âbid, zâhid bir zat idi, ayni zamanda sika, fazıl bir muhaddis bulunuyordu. Ebu Muhammedi Yamanî diye maruftur. (132) tarihinde vefat etmiştir.

17 — **(Abdülâzizil Buharî)** : Ahmet namında bir zatın oğludur. Amcası Muhammedden ve Muhammedül Buharîden fıkh ahz etmiştir, kudretli usul âlimlerindendir. (Keşfülesrar) adındaki kitabı, Usulü Pezdevî'nin en kıymetli şerhlerindendir. Usulden (Gayetültahkik) adında bir eseri de vardır. (730) tarihinde vefat etmiştir.

18 — **(Abdülhakimi Efganî)** : Efganistan tarafından Dımeşkı Şama irtihal etmiş fuzalâdan bir zattır. (Keşfül'hakaik şerhi Kenzüddekaik) adındaki eseri; muhtasar, fakat müfid bir fıkıh kitabıdır. On dördüncü asrı hicrînin üdebasından sayılmaktadır.

19 — **(Abdülkadiril' Kureyşî)** : Muhammed adında bir zatın oğludur. Künyesi de Ebu Muhammeddir. Muhaddis, fakih, müteaddit ilimlere vâkıf bir zat idi. Alâüddin Aliyyi Türkmanîden ve Hibetullahi Türkistanî gibi zatlardan ilm ahz etmiştir. (Elinaye fî tahriri ahadisi hidaye), (Şerhü maanilasar), (Erredü ala ibni Ebi Şeybe en Ebi Hanife), (Elbüstan fî fazailinnuman), (Elkitab fil müellefeti kulübihim), (Elcevahirülmuzie fî tabakatilhanefiyye) gibi müellefatı vardır.

Elfevaidülbehiyye'de Tabakatülkarîden naklen deniliyor ki: «Hidaye kitabında bir çok evham vaki olmuştur, bunları allâme Abdülkadiri Kureyşî, (El'inaye fî tahrici hadisil'hidaye) adındaki kitabında nakletmektedir.»

Bu zat, (676) tarihinde doğmuş, (775) senesinde vefat etmiştir.

20 — **(Abdurrahman ibnü Avf)** : Aşerei mübeşşereden fakih, fâzıl, gayet âlicenab bir zat idi. Birçok gazvelerde Resuli Ekrem efendimiz ile beraber bulunmuştu. Nebiyyi zîşan hazretleri «Abdurrahman gökde emindir, yerde emindir» diye buyurmuştur. Hazreti Ömerin teşkil ettiği altı

kişilik şûrayı hilâfetin âzasından bulunup Hazreti Osmanı intihap etmişti. Kendisinden (65) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Büyük bir servete mâlik idi, ticaretle meşgul olurdu, servetinin büyük bir kısmını hak yolunda infak ederdi. Yetmiş beş yaşında olduğu halde (31) tarihinde Mekkei Mükerremede vefat edip Bakî' kabristanına defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

21 — **(Abdurrahman ibnü Ebi Bekr) :** Sıdıki Âzamın evlâdının en büyüğüdür. Aişei Sıddika validemizin öz kardeşidir. Valideleri «Ümmü Ruman» dır. Ashabı kiram arasında birbirinden mütevellid dört sahabînin mevcudiyeti, yalnız Hazreti Sıddık ailesine mahsus bir meziyettir. Çünkü kendisi de, babası Ebu Kuhafe de ve oğlu Abdurrahman ile onun oğlu Muhammed de ashabı güzînden bulunmuşlardır.

Abdurrahman, Hüdeybiye sırasında islâma gelmiş, Yemame vakasında bulunarak şecaatini göstermiştir. Âlim, fakih bir zat idi. (8) hadisi şerif rivayet etmiştir. (53) tarihinde vefat etmiştir. Mekkei Mükerremede medfundur. Radıyallahü tealâ anh.

22 — **(Abdurrahman ibnü Ganm) :** Yemenlidir, nezdi nebeviye gelip islâm olmuştur. Bir rivayete göre huzurı nebevide bulunmak saadetine nail olmamıştır. Yemene gönderilmiş olan Muaz ibni Cebel hazretlerine vefatına kadar musahib olmuştur. Bu cihetle «Sahibi Muaz» denmekle maruftur. Hazreti Ömerden, İmam Aliden, Ebüdderdaden vesair sahabei kiramdan ahadisi şerife dinlemiş, kendisinden de Şamdaki tâbiîn fıkıh ahz etmişlerdir. Bilâhare tavattun ettiği Şamın en fakihi bulunmuştu. Vefatı (78) tarihine musadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

23 — **(Abdurrahman ibnü Kasım) :** Hazreti Ebu Bekirin oğlu Muhammedin oğlunun oğludur. Yüksek fukahadandır, kendisi babasından, ve Abdullah ibnü Âmirden, Nafîden ve saireden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Yahyelensarî, Mâlik, Süfyani Sevrî, Leys, Evzaî gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır. İmam Ahmet demiştir ki: Abdurrahman, sikadır, sikadır, sikadır. (126) tarihinde Şamda veya Medinei Münevverede vefat etmiştir.

24 — **(Abdurrahman ibnü Ebi Leylâ) :** Tâbiînden ve Kûfenin Kadri âli âlimlreindendir. Künyesi Ebu İsâdır. Ebi Leylâ, sahabîdir, bilâhare Kûfe'ye nakl etmişti. Adı Yesardır. Veya Davudulensarîdir. Abdurrahman birçok sahabei kirama mülâkî olmuş, onlardan ahadisi şerife rivayet etmiştir. Kûfede takriben (19) tarihinde doğmuş, (83) tarihinde vefat etmiştir.

25 — **(Abdurrahman ibnü Abdillah ibni Sabat) :** Mekkei Mükerreme fukahasındandır. Orada müfti bulunduğu mervîdir. Tâbiîndendir, sikadır, kesirülirsal olmakla maruftur. Vefatı (118) tarihine müsadiftir.

26 — **(Abdurrahman ibnü Abdillah ibni Utbe)** : Fukahadan, muhaddislerden bir zattır. Babası Abdullah da kibar tâbiîndendir. Sahabeden olduğuna kail olanlar da vardır. Ömer ibnil Hattabdan, amcası Abdullah ibnü Mesuddan vesaireden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de ibni sirîn gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır. İbni Sa'd demiştir ki: Abdullah sika idi, fakih idi, birçok hadis rivayet etmış, fetva vermiştir. Vefatı (94) tarihine müsadiftir.

Utbe ise Sahabei kiramdandır, Abdullah ibnü Mesud hazretlerinin biraderidir. Onunla beraber Habeşeye muhaceret etmişlerdi. Sonra Medinei Münevvereye rihlet ederek Uhud gazvesine vesaireye iştirâ etmiş idi.

Utbe de fakih bir zat idi. Hattâ Zührîden mervîdir ki: «Abdullah ibnü Mesud, biraderi Utbeden daha fakih değildir» demiştir. Hazreti Ömerin hilâfetinde vefat etmiştir.

İşte Abdurrahman, bu zatın oğlunun oğludur. Fukaha ve muhaddisîn arasında büyük bir mevkii vardır. (160) tarihinde vefat etmiştir.

27 — **(Abdurrahim)** : Üçüncü Sultan Ahmet zamanında meşihati islâmiyyeyi ihraz etmiş olan Bursalı bir âlimdir. Şer'î ve edebî ilimlerde ihtisası var idi. Menteşî zade denmekle maruftur. (Fetavayi Abdirrahim) denilen iki ciltten müteşekkil bir fetva kitabı vardır. Feyzullah Efendinin meşihati zamanında Üsküdar, badehu Mısır kadısı olmuştu. (1128) tarihinde vefat etmiştir. Edirnede «Zehrimâr mescidi» bahçesinde medfundur

28 — **(Abdurrezak ibnü Hemmam)** : Ebubekirissanânî, eski fukahadandır. Evzaî, İmam Mâlik gibi meşahirden rivayet etmiş, kendisinden de Süfyan ibni Uyeyne, Ahmed ibni Hanbel, Yahya ibni Maîn gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır. Zamanında dinî mesail hususunda ammenin müracaatgâhı bulunuyordu. Sikatın muvafakat edemiyeceklerin bazı rivayetleri vardır. (136) tarihinde San'ada doğmuş, (211) tarihinde Yemende vefat etmiştir.

29 — **(Adiyyübnü Hatim)** : Meşhur Hâtimi Tâînin oğludur. Hicreti Nebeviyyenin dokuzuncu senesinde Medinei Münevvereye gelerek, şerefi islâma nail olmuştur. Evvelce Nasranî bulunuyordu. Cezire ve Şam fütuhatında bulunduğu gibi İrak fütuhatında da hazır bulunmuştur. Cemel ve Sıffîn vakalarında İmam Ali'nin cenibinde bulunmuştu. Fakahetle ve sahavetle muttasıftı, kavmi arasında mevkii pek yüksekti. (66) hadisi şerif rivayet etmiştir. Hicretin (69) uncu senesinde yüz yirmi yaşında olarak Kûfe'de vefatı vukubulmuştur. Radıyallahü tealâ anh.

30 — **(Afiye)** : İbni Yezid ibni Kaysil Kûfî, Hanefî fukahasından yüksek bir âlimdir, saduktur, Kadı-Âfiye diye meşhurdur. Hakkında İmamı Âzamın büyük teveccühleri var idi. Afiyenin bulunduğu bir meclisde dermeyan ettiği meseleleri hilâfına Âfiye tarafından bir mutalâa derme-

yan edilmeyince tesbit ederdi. Âfiye bulunmadığı zaman tesbit hususunda acele edilmemesini tavsiye eder, Âfiyenin de haberdar olmasını arzu buyururdu.

Kadı Âfiye, (160) tarihinden sonra vefat etmiştir.

31 — **(Ahmed ibni Muhammed) :** Fakih, münazir bir zattır, nisbeti «Keşşenî» dir. Necmüddin Ömeri Nesefîden ilm istifade etmiştir. (Mecmuunnevazil) adındaki fıkıh kitabının sahibidir. Bu kitab, Hanefî fıkhına aiddir Vatanı olan (Keşşen) Cürcanda bir köy adıdır.

Keşfüzzünûnda (Mecmuunnevazil velhavadis velvakiat) adındaki kitab, Şeyh, İmam Ahmed ibni İsa ibni Me'mun namına kaydedilmiştir.

32 — **(Ahmed ibni Mansur) :** Kadı Ebu Nasrı İsbicabîdir. Hanefî fukahasından mütebahhir bir âlimdir. Muhtasarı Tahavîye şerhi vardır. (480) tarihinde vefat etmiştir.

33 — **(Akîl ibni Ebî Tâlib) :** İmam Ali hazretlerinin öz biraderidir ve ondan yirmi yaş büyüktür. Künyesi Ebu Yeziddir. Bedr gazvesinde müslümanlara karşı kerhan muharebede bulunmuş, hicretin sekizinci senesinde Medinei Münevvereye gelerek ashabı kiram zümresine iltihak etmiştir. Kardeşi Caferi Tayyar hazretlerile beraber Mö'te muharebesinde hazır bulunmuştu. Âlim, fakih, Kureyşin ensabına ve Arabların eyyamına pek vâkıf bir zat idi. Teyzesi Fatıma binti Utbe, Hazreti Muaviyenin zevcesi idi. Kendisi bir aralık Hazreti Ali tarafını bırakarak Şama gitmiş, Hazreti Muaviyenin yanında kalmıştı. Kendisinin oğlu Muhammed ile tabiînden Hasanı Basrî vesair zatlar kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Hazreti Muaviyenin hilâfeti zamanında Mekkei Mükerremede vefat edip Bakî' kabristanına defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

34 — **(Alkame ibni Kays) :** Tabiînin büyüklerinden ve Abdullah ibnü Mesudun ashabındandır. Hadis ve fıkıh ilimlerinde mütebahhir idi. Ömer ibnil Hatabdan, Osman ibni Affan ile İmam Aliden vesair ashabı güzînden hadis istima' etmiş, kendisinden de Nehaî, Şa'bî, İbni Sîrin gibi zevat rivayette bulunmuşlardır. Esved ibni Yezid ile Abdurrahman ibnü Yezidin amcası idi. Esved ile Abdurrahman ise İbrahim Nehaînin dayılarıdır. Hepsi de fukahadan meşhur simalardır.

İbrahim Nehaî demiştir ki: Alkame, ibni Mesud hazretlerine benzer di. Alkamenin celâdeti kadrî hakkında ititfak vardır. Vefatı (62) tarihine müsadiftir.

35 — **(Aliyyibni Ebi Tâlib) :** Resuli Ekrem, sallallahü aleyhi vesellem efendimizin amcazadesi, muhterem damadı ve dördüncü halifesidir. Babası Ebu Tâlib'in adı, Abdi Menafdır, validesinin adı da Fatıma binti Eseddir. Bu mübeccel valide, Beni Hâşimdendir, sahabiyattandır. Medinei münevvereye hicret etmş, Resuli Ekremden evvel ahrete irtihal etmiştir.

Hazreti Alinin künyesi Ebulhasendir. Nebiyyi zîşan efendimiz kendisine bir iltifat olmak üzere «Ebu Türab» künyesini de vermişti. Daha on yaşında iken islâmiyyet şerefine nail olmuştu. Çocuklardan islâmiyeti ilk kabul eden, Hazreti Alidir.

Resuli Ekrem efendimiz, Hazreti Ali ile muvahat = kardeşlik akd etmişti, onun fezaili hakkında birçok ahadisi şerifesi vardır.

Hazreti Ali, bir mücessem kemalât idi. İslâm hukukunun en yüksek mütehassısı bulunuyordu. Resuli Ekremden (586) hadisi şerif rivayet etmiştir. İbni Abbas hazretleri demiştir ki: İmam Aliye ilmin onda dokuzu verilmişti, geri kalan bir ilimde de nâsa ortak bulunmuştu. Resuli Ekrem efendimiz, Hazreti Aliyi Yemene kadı olarak göndermişti. Hazreti Ali, «Ya Resulellah!. Benim kaza işlerine vukufum yoktur» demiş, bir defa da: «Ya Resulellah!. Beni Yemene kadı nasb ediyorsun, halbuki orada benden yaşlı zatlar var, ben onların arasında nasıl hükm edebilirim?.» demek istemişti. Resuli Ekrem de: «Bana yakın gel» diye emr etmiş, mübarek ellerini Hazreti Alinin göğsüne temas ettirerek: (اللهم ثبت لسانه واهد قلبه İlâhî! lisanımı tesbit et, kalbini de hidayete mazhar buyur) diye dua buyurmuştu. Hazreti Ali demiştir ki: «Âlemi yaradana yemin ederim ki, ben bundan sonra verdiğim hükümlerin hiçbirinde bir şek ve tereddüde düşmedim.» Yine İmam Ali hazretleri demiştir ki: Resuli Ekrem, sallallahü aleyhi vesellem bana: «Ya Ali!. huzuruna iki hasım gelip oturduğu zaman birincisinin sözlerini dinlediğin gibi diğerinin sözlerini de dinlemedikçe aralarında hükm etme, böyle yaparsan nasıl hükm edileceği sana tebeyyün eder.» diye buyurdu. Artık bundan sonra bana hiçbir hükmümde işkâl vaki olmadı. Hayfa ki bazı kimseler, o mübarek zat namına bir takım asılsız hadisler, fetvalar, hutbeler, hükümler nakl etmişlerdir. Bu cihetle o pek yüksek zattan rivayet edilen şeylerin sahihlerini, mevzularından ayırmak müşkil bir hale gelmiştir. Hattâ İmam Buharînin ifadesine nazaran ibni Sîrin, İmamı Aliden rivayet edilen bütün haberlerin onun namına uydurma şeyler olduğuna kail idi. İslâm âlemi, o büyük zatın fıkhından, ilminden bu cihetle —kısmen olsun— mahrum kalmış demektir. Bunun vebali ise o mevzu haberleri neşr ve işae edenlere racidir.

Bir şecaat, adalet ve kemalât harikası olan bu pek mübeccel zat, beş sene makamı hilâfette bulunmuş, altmış üç yaşında olduğu halde (40) tarihinde Kûfede şehiden vefat etmiş, orada hâki gufrana tevdi edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

36 — (Aliyyülkarî) : Aliyyibni Sultan Muhammedilherevî, Hanefî fukahasından pek muktedir, fazıl bir zattır. Mekkei Mükerremede mücavir kalmış, Ebülhasenilbekrî ve Ahmedibni Hacerilmekkî gibi zatlardan ilm ahz etmiştir. Birçok musannefatı vardır. (Şerhi Mişkât), (Şerhüşşifa), (Şerhüşşemail), (Şerhülfikhilekber), (Şerhi Muvetta-i Muham-

med), (Elmasnu' fî ma'rifetilmevzu), (Elesmarülceniyye fî esmailhanefiyye), (Nüzhetül'hatırıl'fatır fî menakibişşeyh Abdilkadir) bu cümledendir.

Bu yüksek âlim, Heratta doğmuş, (1014) tarihinde Mekkei Mükerremede vefat etmiştir.

37 — **(Ali Haydar Efendi) :** «Büyük Haydar Molla» diye meşhur olan bu zat, âlim, fakih, edip bir simadır. Suduru izamdandı. Meclisi kebiri maarif riyasetinde, Rumelii şarkî cemaati islâmiyyesi nazırlığında, mektebi hukuk usuli fıkıh ve meselle müderrisliğinde bulunmuştur. Usuli fıkha dair olan yazıları (1307) tarihinde taş basması olarak tab edilmiş, bilâhare usuli fıkha dair olan takrirleri, merhum Hacı Âdil Bey tarafından ayrıca neşr olunmuştur. Yüksek bir zevki fıkhiyye sahip olduğu bu takrirlerinden anlaşılmaktadır. (1321) tarihinde irtihal edip ahfadından bulunduğu Üsküdarda Şeyh Nasuhî Efendi dergâhında defn edilmiştir.

38 — **(Ali Haydar Efendi) :** Ahiskalı Emin Efendi zade denmekle maruftur. Yüksek, çalışkan fukahamızdan maduttur. Mahkemei temyiz riyasetinde, mülga fetvahanei âli emanetinde ve adliye nezaretinde bulunmuştur. Mecellei ahkâmı adliyyeye yazmış olduğu dört ciltlik mufassal şerhi, kıymetli bir eserdir ve birçok çalışmanın faideli bir semeresidir. Arazi, evkaf, mefkud ahkâmına dair eserleri, intikal kanununa şerhi de vardır. Medresetülkuzatta ve darülfünunda mecelle ve saire müderrisliğinde bulunmuştu. Vefatı (1355) tarihine müsadiftir.

39 — **«Âmiribni Abdullahibni Mesud) :** Kibari tabiînden Kûfeli bir âlimdir, fakihdir, sikadır. Künyesi Ebu Ubeydedir. Bu künyesile meşhurdur. (80) tarihinden sonra vefat etmiştir.

40 — **(Amrübnülâs) :** Sahabei kiramdandır. Hüdeybiye senesinde şerefi islâma nail olmuş, bilâhare birçok gazvelerde bulunmuş. Hazreti Sıddikin zamanında Şam fütuhatına memur edilmişti. Hazreti Ömer tarafından da Filistin valiliğine nasb edilmiş, daha sonra Mısırı feth ederek oranın valiliğinde bulunmuştur. Siffîn vak'asında Hazreti Muaviye tarafında bulunmuştu. Son derece zekî, fatîn, fakih idi, dühatı Arabdan maduttur. Kureyşin zahidlerinden, salihlerindendir. Hakkında Resuli Ekrem Efendimizin büyük teveccühleri tecelli etmiştir. Kendisinden (37) hadisi şerif rivayet olunmuştur. (43) tarihinde Mısır valisi iken vefat etmekle namazını oğlu Abdullah hazretleri kıldırmıştır. Radıyallahü tealâ anhüma.

41 — **(Amribni Dînar) :** Ebu Muhammedilmekkî) tâbiînden fakih, sika bir zattır. İbni Ömer, ibni Abbas gibi sahabei güzînden ve Saidibni müctehidlerden, din imamlarından biridir. Şu'be, bu zatın üzerine başkalarını takdim etmezdi. İbni Nücevh demiştir ki: «Ben Amribni Dînardan Müseyyeb, Atâ gibi tâbiînden hadis ahz etmiştir. Mezheb sahibi bulunan

daha fakih görmedim. Cümh kabilesinin mevalisinden idi. Fakat ilm ve irfan, kadrini yükseltmiş, müslümanlar arasında eazimden sayılmıştır. (126) tarihinde vefat etmiştir.

42 — **(Amrübnülhâris)** : Ebu Ümeyyetelensarî, Mısır ulemasından fakih, hâfızülhadis, sika bir zattır. (148) tarihinde Mısırda vefat etmiştir.

43 — **(Amiribni Seleme)** : Ebu Büreydibni Seleme ibni Kays, sahabei kiramın gençlerinden idi. Basrada ikamet etmişti, fakih, muhterem bir zat idi. Nisbeti «Cermî» dir.

44 — **(Ammaribni Yâsir)** : Ebülyakzan, sahabei kiramın kudemasındandır. Babası Yâsir de, valdesi Sümeyye de sahabet şerefini haizdirler. Müslümanlık uğrunda birçok eziyetlere katlanmışlardır. Sümeyye hazretlerini Ebucehil, şehit etmişti, islâmda ilk şehid edilen bu muhterem sahabiyedir. Ammar hazretleri, fakih, mücahid bir zat idi. Kendisinden (62) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Kuba mescidi, kendisinin tavsiyesi üzerine müslümanlıkta ilk mescit olmak üzere bina kılınmıştı. Müseylimetülkezzaba karşı Yemame vak'asında bulunmuştur. Hazreti Ömer tarafından bir aralık Kûfe valiliğine tayin ve bâdehu azl edilmişti. Cemel ve Sıffeyn vakalarında İmam Ali hazretleri tarafında bulunup Sıffeyn vakasında doksan dört yaşında olduğu halde şehid düşmüştür ki (37) senesine müsadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

45 — **(Esbagibnilferec)** : İbni Saidilemevî, Mısırda yetişmiş olan yüksek fukahadandır. Künyesi Ebu Abdillahdır, Emevîlerin mevalisinden bulunuyordu. İmam Mâlike mülâkî olmak üzere Medinei Münevvereye rihlet etmiş ise de Medinei tahireye dühulü, İmam Mâlikin vefatına müsadif bulunmuştu. Artık İmamı Mâlikin ashabından olan İbnülkâsımdan, ibni Vehebden ve Eşhebden fıkıh ahz etmiştir.

Esbag, İbni Vehebin kâtibi idi, onun en yüksek ashabından bulunmuştu

İbni Maîn demiştir ki: İmamı Mâlikin reylerine bütün halkın en âlimi Esbag idi, onları mesele mesele bilirdi.

Sıka fazıl bir zat olan Esbağın bir çok güzel müellefatı vardır. (Kitabulusul de bu cümledendir. (225) senesinde vefat etmiştir.

46 — **(Attabibni Esid)** : Sahabei kiramdan ve benî ümmiyyeden salih tez fakih, idareli, genç bir zat, idi. Mekkei Mükerremenin fethi gününde islâma gelmiş, tarafı nebevîden Mekkei Mükerreme valisi tayin buyurulmuştu. O tarihten itibaren Hazreti Sıddîkin irtihaline kadar bu hizmette bulunmuştu. Ebubekrissıddik hazretlerinin irtihali haberi Mekkei Mükerremeye geldiği gün Attab hazretleri de vefat edip hâk-i gufrana tevdi edilmişti ki, (13) senesine müsadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

47 — **(Attabî Ahmedibni Muhammed) :** Künyesi, Ebu Nasrdır. Hanefî fukahasından mütebahhir, zahid bir zattır. Müteaddit müellefatı vardır. (Tefsir), (Şerhüzziyadat), (Şerhülcamiilkebîr), (Şerhülcamiissagîr), (Cevamiülfıkh = Fetavayi Attabiyye) bu cümledendir. (586) tarihinde vefat etmiştir.

48 — **(Ata ibni Ebi Rebah) :** Tâbiînin kibarındandır. Mekkei Mükerremenin en yüksek fukahasından idi, orada fetva işleri kendisine muhavvel bulunuyordu. Bu muhterem zat, iki yüz kadar sahabei kirama yetişmişti. Hazreti Aişeden, Abdullah ibnü Abbasdan, Abdullah ibnü Zübeyrden, vesaireden ahadisi şerife dinlemiştir, kendisinden de Amribni Dînar, Zührî, Katade gibi birçok tâbiîn rivayette bulunmuşlardır.

Atanın künyesi Ebu Muhammeddir. Ebu Rebahın adı da Eslemdir.

Fıkıh silsilesinde Ata, Şafiîlerin meşayihi arasına dahildir. İmam Şafiî demiştir ki: Tâbiîn arasında Atadan ziyade hadise ittiba eden bir zat yoktur. İmamı Âzam hazretleri de demiştir ki: Ben Atadan daha faziletli bir zat görmedim.

İbni Abbasdan sonra tedris kürsüsü Ataya intikal etmişti. İbni Abbas hazretleri ve (Tehzibülesma) da yazıldığına nazaran ibni Ömer hazretleri kendisinden istifdade bulunan zevata hitaben: «Ey Mekkeliler! Sizin yanınızda Ata bulunduğu halde neye benim başıma toplanıyorsunuz?» demişti.

Ata hazretleri, seksen sekiz yaşında olduğu halde (115) senesi Mekkei Mükerremede vefat etmiştir.

49 — **(Atai Horasanî) :** Ebu Eyyüb ibni Ebi Müslimilbelhî, kibarı tâbiîndendir. Şam havalisinde ikamet etmişti. Muazibni Cebelden, İbni Abbasdan vesaireden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İmam Mâlik, Evzaî, Ata ibni Rebah, Dahhak ibni Müzahim gibi birçok meşahir rivayette bulunmuşlardır. Âbid, sika, muhaddis, fakih bir zat idi. (50) tarihinde doğmuş, (135) tarihinde Erihada vefat etmiş, Beyti Mukaddese nakledilerek orada defnedilmiştir.

50 — **(Ataibni Yesar) :** Ebu Muhammedilmedenî, kibar tâbiîndendir. Ümmülmü'minîn Meymune bintilhâris hazretlerinin mevalisinden idi. İbni Mesud, ibni Ömer, ibni Abbas, Ebu Hüreyre gibi sahabei kiramdan hadis istima etmiştir. Kendisinden de Ebu Seleme, Amribni Dînar gibi tâbiin rivayette bulunmuşlardır. Fâzıl, sika. kesirülhadis, sahibi mevaiz bir zat idi. (94) tarihinde vefat etmiştir.

51 — **(Âtıf Mehmed Efendi) :** Kuyucaklı zade Mısır mollası Abdurrahman Nâfiz Efendinin oğludur. İstanbulda ilm tahsil ettikten sonra Mısır ulemasından müfessir Şeyh İbrahimüssekkadan da ayrıca tefsir, hadis okumuştur. Fakih, edib, şair bir zat idi. İstanbulda müderris olup icazet vermiş, Evkafı Hümâyun Meclisi İdaresi Riyasetinde bulunmuştu.

Mecellenin Şirket bahsi nihayetine kadar muhtasar, fakat müfid bir şerh yazmıştır. Arazi Kanununa da şerhi vardır. (Elimdad bimarifeti uluvvilisnad) adında bir risalesi de vardır. Daha genç iken (1316) tarihinde İstanbulda vefat edip Süleymaniye camii şerifi haziresine defn edilmiştir Kuyucak, Aydın civarında bir nahiyedir.

52 — **(Azudüddinilîcî)** : Abdurrahmanibnü Ahmedişşîrazî, Şafiî fukahasındandır, bir çok ilimlerde mütebahhir idi, kadı Beyzavînin tilmizi Zeynüddîne mülâzemet etmiş, kendisinden de Şemsüddini Kermanî, Taftazanî gibi meşahir ders almışlardır. Emir Ebu Saidin zamanında Kazılkuzat tayin edilmiş ve bir vakadan dolayı Direymiyan kalesinde mahbus iken vefat etmiştir. Muhtasarı münteha üzerine şerhi ve ilmi kelâma dair (Mevakıf) adında meşhur bir eseri ve (Âdabülbahs) namile de diğer bir eseri vardır. (700) tarihinde Şîraz nevahisinden Îc beldesinde doğmuştur. Vefatı (756) tarihine müsadiftir.

53 — **(Aynî Bedrüddin)** : Ebu Muhammed Mahmudibni Ahmedil' ıntabî, Hanefî fukahasından muhaddis, edib, pek muktedir bir zattır. Aslen Haleblidir, babası Ayintabda kadı iken orada doğmuştur. Maamafih Halebde veya Mısırda doğmuş olduğu da rivayet olunuyor. Halebde, Dımışkda, Kahirede bir çok âlimlerin ve bilhassa Alâüddini Seyrafîden, Zeynüddini İrakîden istifade etmiştir. (801) tarihinde Hanefî kadılığına, Müeyyediyyede hadis müderrisliğine, Mahmudiyyede fıkıh tedrisine tayin edilmişti. Camii Ezher civarında bir mescid bina edip kitablarını oraya vakf etmişti. Pek kıymetli müellefatı vardır. (Umdetülkarî fî şerhilbuharî), (Ennihaye fî şerhilhidaye), (Remzülhakaik fî şerhi kenziddekaik), (Tabakatülhanefiyye), (Tabakatüşşuara), (Şerhü maanilâsar) bu cümledendir.

Aynî merhum (762) tarihinde doğmuş, (855) senesinde vefat edip Kendi yaptırmış olduğu medresesi bahçesine defn edilmiştir.

B

54 — **(Bâcuri İbrahim)** : İbni Muhammedişşafiî, Mısırda Muhammedülemîrülkebîr ,Şeyh Abdullahişşerkavî gibi âlimlerden ilm ahz etmiş, nihayet Camii Ezher riyasetini ihraza muvaffak olmuş, tedris ile uğraşmış, ve bir çok telifat vücude getirmiştir. Tirmizînin Şemaili nebeviyyesi üzerine haşiyesi, metni Ebi Şüca üzerine ibni Kasımın yazmış olduğu şerha hâşiyesi, Sünusînin akaidine haşiyesi, ve (Ettuhfetülhayriyye) adındaki bir eseri bu cümledendir.

Bâcurî merhum (1198) de doğmuş, (1277) de vefat etmiştir.

55 — **(Bediibni Mansur)** : Kadı Fahrüddinilkuzebnî, Hanefî fukahasından büyük bir zattır, fahrüleimme diye yad olunmuştur. Necmüleimmetülbuharîden fıkıh ahz etmiştir. Zamanında fetva riyaseti kendi-

sine müntehî olmuştur. (Kınye) sahibi Muhtar ibni Mahmudizzahidî de kendisinden tefekkuhte bulunmuştur. Kendisinin (Elbahrülmuhit) adında bir eseri vardır ki furuatı fıkhiyyeye ait olup (Münyetülefukaha) diye maruftur. Bu zatın (620) tarihinde Sivasda mukim bulunduğu kaydedilmektedir.

56 — (Beyhakî Ahmed) : Ebubekir, ibnülhüseyn, Şafiî fuhakasının en büyüklerindendir. Hadis ilminde de hâkim Ebu Abdullahın kibarı ashabından idi. İmamülharemeyn demiştir ki: «Hiç bir Şafiiyyülmezheb yoktur ki üzerinde İmam Şafiînin minneti olmasın. Beyhakî müstesna. Çünkü Şafiî üzerinde onun minneti vardır.» Zira Şafiî mezhebinin intişarına pek çok hizmet etmiştir. İmam Şafiînin Nususunu on cilt üzere (Elmebsut) unvanile toplamıştır.

Beyhekî merhumun birçok kıymetli müellefatı vardır. (Essünenülkebîr), (Essünenüssagîr), (Şuabüliman), (Elhilâfiyyat), (Kitabülesmaivessıfat), (Kitabülitikad), (Kitabüzzühd), (Kitabüddaavat), (Kitabüttergîb), (Delâilünnübüvve), (Menakibi Şafiî), (Menakibi Ahmedibni Hanbel) unvanlı eserleri bu cümledendir.

Beyhekî merhum, (382) tarihinde Beyhekde doğmuş, (458) senesinde vefat etmiştir. Beyhek, Nisabûr nahiyelerindendir.

57 — (Beyhekî Ebu Cafer) : Ahmedibni Ali ibni Muhammed, fuzaladan, fukahadan bir zattır. «Caferek» diye maruftur. Nahv, lûgat, tefsirde imam idi. Kur'anın lügatlerine dair (Elmuhit) adında bir eseri vardır. Kuranıkerim ile ahadisi şerifenin masdarlarına dair de (Tacülm[illegible]dir fillûga) adında bir kitabı vardır. Diğer bir eseri de (Yenabiüllûga) dır. (544) tarihinde vefat etmiştir.

58 — (Beyhekî İsmail) : İbni Hüseyn, Ebülkasım, Hanefî fukahasındandır. (Kitabüşşâmil) adındaki eserin müellifidir. Bu eserinde mebsut ile ziyadat kitablarındaki meseleleri fetvaları cem etmiştir. İki cilt olup faideli bir eserdir.

59 — (Bilâli Habeşî) : İbni Rebah, kölelerden islâm şerefine ilk nail olan zattır. Künyesi Ebu Abdillah veya Ebu Abdilkerîmdir. İslâmiyet uğrunda pek çok eziyetlere katlanmıştır. Hazreti Sıddık tarafından satın alınarak azad edilmiştir. Kendisine Ümeyye ibni Halef mütemadiyen işkencede bulunmuştur. Hazreti Bilâl, bu zalimi Bedr gazvesinde katl ederek intikamını almaya muvaffak olmuştur. Hattâ Hazreti Sıddik, Bilâlin bu muvaffakiyetini şu beytile tebrik etmişti:

هنيئاً زادك الرحمن خيراً ،
فقد ادركت ثارك يا بلال !

Yani: Tebrik ederim, Hak tealâ sana çok hayırlar, muvaffakiyetler versin, şüphe yok ki ey Bilâl!. intikamını almaya nail oldun.

Bilâli Habeşî, müslümanların ilk müezzinidir, nebiyyi zîşan efendimizin hazer ve sefer hallerinde müezzini bulunmuştu, Resulü Ekrem sallallahü aleyhi vesellem efendimizin bütün gazvelerine iştirâk etmişti. Kendisinden Ebubekirissıddik, Omerülfaruk, İmam Ali gibi sahabei güzîn ve bir nice tâbiîn hadis rivayet etmişlerdir. Hazreti Omer demiştir ki: «Ebubekir seyyidimizdir, seyyidimizi — yani Bilâlii Habeşîyi — azad etmiştir.»

Fazıl, mücahid, fakih bir zat olan Bilâl hazretlerinin mübarek namı — islâmiyet uğrunda katlanmış olduğu eziyetlerin bir mânevî mükâfatı olmak üzere — daima müslümanların arasında hürmetle yad olunmaktadır. Resuli Ekrem Efendimizin irtihalinden ve bir rivayete göre Hazreti Sıddikin vefatından sonra cihad maksadile Şam tarafına çıkıp gitmişti. (20) tarihinde altmış dört yaşında olduğu halde Şamda vefat edip Babüssagîr denilen mevkide defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

60 — (Bilâlibni Ebidderdail'ensarî) : Kibarı tâbiînden fakih, sika bir zattır. Şamda kadı bulunuyordu. (92) tarihinde vefat etmiştir.

61 — (Bükeyribni Abdillah) : İbnileşec, Ebu Abdillah, tâbiînden ve Benî Bahzum kabilesi mevalisinden Medineli bir zattır. Mısırda ikamet etmiştir. Saib ibni Yezid, Rebia ibni İbad gibi sahabei kiramdan ve Saidibni Müseyyeb gibi tâbiînden rivayette bulunmuştur. Sika, fakih, salih bir zattır.

Aliyyübnülmedinî demiştir ki: «Medinei Münevverede kibarı tâbiînden sonra ibni Şihabdan ve Yahyelensarî ile Bükeyr ibni Abdullahdan daha âlim bir zat yoktur.» (120) tarihinde vefat etmiştir.

62 — (Bükeyr Necmüddin) : Ebulfezailittürkî, fakih, ârif bir zattır. Abdurrahman ibnü Şücadan ilm ahz etmiştir. Fıkıhtan muhtasar bir kitab olan (Elhavî) yi telif etmiştir. (Akidei Tahavî) üzerine de (Ennürrüllâmi velbürhanüssatı) adında bir şerh yazmıştır. Vefatı Bağdatta (652) tarihine musadiftir.

63 — (Bürhanüddinilbuharî) : Mahmudibni Sadrı Said Tacüddin Ahmed. Hanefî fukahasından meşhur bir âlimdir. Babası Tacüddin ile amcası Sadrı Şehid Ömerden ilm ahz etmiştir. Müctehid filmesail sayılmaktadır. Birçok kıymetli müellefatı vardır. (Elmuhitülbürhanî), (Zahiretülefetavâ), (Ettecrid), (Tetimmetülfetava), (Elvakıat), (Ettarikatülbürhaniyye), (Şerhi edebilkaza lilhassaf) bu cümledendir. (544) tarihinden sonra vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

64 — (Bürhanüddini Herevî) : Mevlâna Hayderibni Muhammed, allâme Taftazanînin tilmizlerindendir. Çelebi Sultan Muhammedin zamanında Bedrüddini Simavînin îdamına fetva vermişti. İzaha, Feraizi Siraciyyeye ve Taftazanînin Keşşaf hâşiyesine hâşiyeler ve ta'likalar yazmıştır. Vefatı (830) tarihine musadiftir.

65 — (**Bürhanüddini Mergınanî**) : Aliyyibni Ebi Bekr, meşhur Hanefî fukahasındandır; zahid, müdekkik, edib, şair, hılâfiyyata vâkıf bir zat idi. Ferganenin Megrınan beldesindendir. Müftissekaleyn Necmüddin Ebu Hafz Ömerünnesefiden, sadrı şehid Hüsamüddinden ve Şemsüddini Serehsînin tilmizi Ebu Ömerilbeykendîden fıkıh az etmiştir. Ashabı tercihten veya müctehid filmezheb sayılmaktadır.

Bu zat, Buharalılar ile Cengiz arasında sulh akdine memur olmuş idi. Buhara ahalisinden bazıları muahede hilâfına hareket etmekle Cengiz, şehri yakmış, ahalisini öldürmüş, o arada bu muhterem âlim de şehid edilmiştir. (Elhidaye) diye meşhur bir eseri vardır ki (Bidayetülmübtedî) adile yazmış olduğu muhtasar bir fıkıh kitabının şerhidir. Hidayede en ziyade İmamı Muhammedin «Camiüssagîr» adındaki kitabile Muhtasarı Kudurînin meselelerini şerh ve izah eder. Hidaye üzerine de birçok şerhler yazılmıştır.

Bu zatın (Kifayetülmüntehî), (Kitabüttecnîs), (Neşrülmezheb), (Muhataratı mecmuunnevazil), (Elmezîd), (Menasiki hac), (Kitabülferaiz) gibi sair kıymetli eserleri de vardır. Vefatı (593) tarihine müsadiftir.

66 — (**Bürhanünnesefî**) : Ebulfazl Muhammedibni Muhammed, Hanefî fukahasından muhaddis bir zattır. Fahrüddini Razînin tefsirini telhis etmiştir. İlmi hılâfe dair meşhur bir mukaddimesi vardır ki onu Şemsüddin Muhammedi Semerkandî şerh etmiştir. Bunun «Maarikülfuhul» adında başka bir şerhi de vardır. «Akaidi Nesefiyye» adındaki meşhur kitab da bu zata nisbet olunmaktadır. Takriben (600) tarihinde doğmuş, (679) senesinde vefat etmiştir. Bağdatta İmamı Âzam hazretlerinin makberesinde medfundur.

Akaidi Nesefiyyenin Necmüddin Ebu Hafz Ömerünnesefiye aid olduğu da beyan olunmaktadır. (286) ncı isme müracaat!.

67 — (**Bürhanüşşeria**) : Mahmudibni Sadrışşeriatilevvel, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Hidaye kitabına bir hülâsa mesabesinde olmak üzere (Vikayetürrivaye fî mesaililhidaye) adındaki kitabını kızının oğlu «Sadrüşşeriatissanî» namına tasnif etmiştir. Bu kitaba ulema tarafından pek çok itina edilmiş, üzerine müteaddit şerhler yazılmıştır. Bunu ibni Melek şerh ettiği gibi Ömerülesvedin (800) tarihinde vefat etmiş olan oğlu Alâüddin Ali dahi şerh ederek adına (El'inaye fî şerhil'vikaye) demiştir.

Bürhanüşşeria, yedinci karni hicrî ricalinden idi.

68 — (**Behutî Mansur**) : İbni Yunüs ibni Salâhiddinil Hanbelî, âlim âmil, dinî ilimlerde mütebahhir, hanedan bir zat idi. Mısırda Hanbelîlerin şeyhi bulunuyordu. Zamanında müellefatile temayüz etmişti. (Keşşafülkına alel'ikna), (Şerhi zadil'müstakni'), (Şerhi müntehel'iradat), (Muh-

tasaril'mukni) gibi Hanbelî fıkhına dair kıymetli eserleri vardır. (1000) tarihinde doğmuş, (1051) tarihinde Mısırda vefat etmiştir. Mücavirin makberesinde medfundur.

Behut, Mısır nahiyelerinden biridir.

69 — (Büveytı Ebu Yakub) : Yusüf ibni Yahya, İmam Şafiînin ashabı arasında en mümtaz bir zattır, âbid, zahid, yüksek bir fakih idi. İmam Şafiîden sonra onun emrile rıhlei tedrisini işgal ederek fıkhı Şafiînin intişarına büyük hizmetlerde bulunmuştur. İmam Şafiî hazretlerinin kendisine büyük bir itimadı var idi. İmam Şafiînin kadim akvalini (Muhtasari Buveytî) adındaki eserinde ihtisar vecihle yazmıştır. Bazı kimselerin seayetine mebni halkı kur'an meselesinden dolayı haps edilerek (231) tarihinde Bağdad kapishanesinde vefat etmiştir. Büveyt, Mısırın Saîd eyaletinde bir yerin adıdır.

70 — (Bezzazî Hafızüddîn) : Muhammed ibni Muhammedilkerderî, Hanefî fukahasından Harzemli muhterem bir âlimdir. Bir aralık Kırıma gidip orada iki sene kalmış, sonra vatanına dönmüş, daha sonra Osmanlı ülkesine rıhlet edip Şemsüddini Fenarî ile mülâkatta, mübahasede bulunmuştur. (Bezzaziyye)) adındaki fetva kitabı muteberdir. Buna (Elcamiül-vecîz) tesmiye etmiştir.

Keşfüzzününde yazdığı üzere Ebussuud Efendiye: «Ne için mühim meseleleri toplayıp o babda bir kitap telif etmiyorsun?.» denilmiş, o da: «Bezzaziyye kitabı mevcut iken sahibinden istihya ederim, çünkü o, mühim mesaili lâiki vecihle muhtevi olan bir mecmuai şerifedir.» demiş.

Bu zatın (Menakıbülimam Ebi Hanife) adında da bir eseri vardır. Vefatı (827) tarihine müsadiftir.

Gerder, Harzem'de bir köydür.

C

71 — (Cüveyriye = Ümmülmü'minîn): Resuli Ekrem Efendimizin muhterem refikalarından olup fakahatle muttasiftir. Benî Mustalık kavminin reisi Hars ibni Ebi Zirar'ın kerimesidir. Yedi hadisi şerif rivayet etmiştir. Radiyallahü tealâ anha.

72 — (Câbir ibni Abdullah) : Ensarı kiramdan pek muhterem, müfessir, muhaddis, fakih, bir sahabîdir. Birinci Akabede Nebiyyi Zîşan'a mülâki olarak islâmiyete nail olmuştur. Resuli Ekrem, sallallâhü aleyhi vesellem efendimizle birçok gazvelerde ve sonra İmam Ali Hazretlerile sıffîn vakasında hazır bulunmuş, Kostantaniyyenin muhasarasına iştirâk etmiştir. Bedr gazvesinde bulunduğu ihtilâflıdır.

Câbir Hazretleri, zamanında Medine-i Münevvere'nin müftisi bulunuyordu. Hazreti Peygamberden bin beş yüz kırk hadisi şerif rivayet etmiştir. Bunlardan biri de: (خياركم اطولكم اعمارا و احسنكم اعمالا) hadisi şerifidir. Yani: Sizin hayırlılarınız, ömürleri daha uzun, amelleri daha güzel olanlarınızdır.

Hazreti Câbir'in İstanbul'da medfun bulunduğu mervîdir. Bu cihetle Koca Mustafa Paşa, bu zatın namına bir mescidi şerif ile bir türbe binâ etmiştir. Maamafih (78) tarihinde (94) yaşında olarak Medinei Münevvere'de vefat etmiş olduğu muhakkak görülmektedir. Hattâ Umdetül' karıde deniliyor ki: Medinei Tâhirede ashabı kiramdan en son vefat eden zat, Câbir hazretleridir. Babası Abdullah hazretleri de Akabe'de bulunmuş sahabei güzîndendir. Radıyallâhü tealâ anhüma.

73 — (Câbir ibni Zeyd) : Basra'daki tabiînin ikinci tabakasındandır. Künyesi Ebuşşa'sâdır. İbni Abbas hazretlerinin ashabından âlim, fakih bir zattır, tabiînin eimmesindendir, müteferrid bir mezhebi fıkhî sahibi sayılıyor. Aslen Ummanda Hırka nahiyesindendir. Bu cihetle nisbetinde Hırkî denilmiştir. İbni Abbas hazretlerinden vesair sahabe ile tâbiînden rivayette bulunmuş; kendisinden de Katade, Amr ibni Dînar gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Vefatı (93) tarihine müsadiftir.

74 — (Celâlüddini Harzemî) : İbni Şemsedden Hanefî fukabasından meşhur bir zattır. 710 tarihinde vefat etmiş olan Nihaye sahibi Hüsamüddin'den ve Keşfi Pezdevî sahibi Abdülâzizi Buharî'den ilm ahz etmiştir. Hidayenin şerhlerinden olan (Elkifaye) bu zata nisbet edilmektedir.

75 — (Cerîr ibni Hâzım) : Muhaddislerden, fukahadan bir zattır. Ezd kabilesine mensubdur, Ebünnazarilbasrî denmekle de maruftur. Sikadır, Sahihi Buharî'de rivayetleri vardır. Vefatı (170) tarihine müsadiftir.

76 — (Cessas Ebubekr) : Ahmed ibni Aliyyirrazî, Hanefî fukahasının meşhurlarındandır. Zühdü tekvada Kerhî mesleğinde idi. Reyde doğmuş, Bağdatta ikamet etmiş, Hanefiyye'nin riyaseti kendisine müntehi olmuştu. Ebusehl Zeccacdan, Ebülhaseni Kerhîden fıkıh ahz etmişti. (Ahkâmülkur'an) adındaki tefsiri meşhurdur. Bu tefsir, yalnız ahkâmı müteallik âyatı celîlenin izahını muhtevîdir. Hanefî fukahası arasında temayüz eden, sair müctehidlerin akvaline de muttali bulunan bu kudretli âlim, bu tefsirinde fıkhî meseleler hakkında uzun uzadıya tetkiklerde bulunuyor, müctehidlerin o babdaki akvalini yazıyor, bunların istinat ettikleri nasları, delilleri senedatile beraber irad ediyor.

Hanefî fıkhını müdafaa eden bu muktedir zatın tefsiri, ilmi fıkıh, usuli fıkh ve hilâfiyat bakımından büyük bir kıymeti haizdir. Maamafih bu tefsir de Mu'tezile mezhebine biraz temayülü gösterir bazı beyanat da göze çarpmaktadır.

Cessasın «Müctehid fîlmezheb» mertebesini ihraz etmiş olduğuna ilmî eserleri şahadet etmektedir. Binaenaleyh bu zatı yalnız «eshabı tahric» den sayanlar, bu yüksek üstadın kadrini tenzil etmiş olurlar. Şemsüleimme vesaire gibi bir kısım zevat, müctehidler sırasında görülmek-

tedirler. Halbüki bunlar, Ebubekril Cessasın ilm ve fazlından müstefid olmuş, onun ıyaline dahil sayılmışlardır.

Cessasın: (Kitabü-ilhamil'kur'an), (Şerhi muhtasarı Kerhî), (Şerhi muhtasarı Tahavî), Şerhülcami Limuhammedibnilhasen), (Edebülkadı), (Kitab fî usuliddîn), (Kitabü cevabatıl'mesail) adındaki eserleri de pek makbuldür.

(305) tarihinde doğmuş, (370) senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

77 — **(Cübeyr ibni Nüfeyr)** : Ebu Abdirahman ibnü Mâlikilhazremi, Resuli Ekrem Efendimizin zamanı saadetinde Yemen'de müslüman olmuş ise de, mülâkat şerefine nâil olamamış, bilâhere Hazreti Sıddıkin veya Hazreti Ömer'in hilâfeti zamanında Medine-i Münevvere'ye gelmiş, sonra Şam'a giderek, Hıms'da tavattun etmişti. Hazreti Sıddik ile sair sahabei güzînden hadis rivayet etmiştir. Fakih, sika bir zattır. Vefatı (80) tarihine müsadiftir.

78 —**(Cevdet Paşa)** : Adı Ahmeddir, babası Lofçalı Hacı İsmail ağadır. Büyük dedesi Lofça müftüsü idi. Cevdet Paşa, ilm tarikine sülûk etmiş, Lofça'da tahsile başlamış, bir aralık müfti müsevvidliğinde bulunmuş, sonra (1255) tarihinde İstanbul'a gelerek medrese tahsiline devam etmiş, birçok meşahirin dersinde hazır bulunup mantıkçı Birkivî Hace Şakir Efendiden (1260) tarihinde icazet almış, müderrislik rüûsûna nail olarak bir müddet kendisi de tedris ile iştigâl etmiştir. Daha sonra mülkiyeye intisab ederek birçok memuriyetlerde, valiliklerde bulunmuş. Adliye Nâzırı olmuş, Meclisi Hassi Vükelâya dahil bulunmuştur. tur.

Cevdet Paşa, âlim, edib, mütefennin, siyaset âşina bir zat idi. Mecellei Ahkâmı Adliyyeyi cem ve telife memur olan ilmî heyetin riyasetinde bulunmuştur. Bir aralık Yanya valisi tayin edilip Mecelle heyetinden uzak düşmüştü. Maamafih yine heyet ile muhabereye devam ediyordu. Bu esnada (Risaletülvefa) adındaki risalesini yazıp heyete göndermişti ki, paşanın fıkha dair olarak yazdığı başlıca eser bundan ibarettir. Bu risale, Veli Efendi kütüphanesinde kendi el yazısile mevcuttur.

Cevdet Paşa, en ziyade tarih, edebiyat, mantık gibi ilmler ile uğraşmıştı, Mecelle Cemiyeti Riyasetinde bulunması, fıkıh ile teveggülüne de saik olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: (Hülâsatülbeyan fî te'lifilkur'an) arabca yazılmıştır. (Kısası enbiya ve tarihi hulefa), (Tarihi Cevdet), (Mukaddimei ibni Haldunun kısmen tercümesi), (Belâgati Osmaniye), (Kavaidi Osmaniye), (Mîyarı Sedad), (Tezakiri Cevdet), (Takvimül'edvar), (Divançei eş'ar).

«Bir mukaddime ile on altı kitabdan ve (1851) maddeden müteşekkil olan Mecellei Ahkâmı Adliyyenin cem ve tertibine (1286) tarihinde

başlanılmış, (1293) tarihinde nihayet verilmiştir. Cevdet Paşa'nın riyaseti altında bulunmuş olan Mecelle cemiyetinin âzası, şu zatlardır:

(1) (Büyük Filibeli Seyyid Halil Efendi) : Bursalı'dır. Babası ayaklı kütüphane diye maruf olan Mustafa Efendidir. Büyük babası Filibede tavattun etmiş olduğu cihetle Filibe'ye nisbet olunmuşlardır.

Halil Efendi, Evkaf müfettişliğinde, ders vekâletinde, meclisi tedkikatı şeriyye âzalığında ve fetva emanetinde bulunmuştur. (Hâşiyei cedide), (Tevşihülusul), (Hadaikülimtihan) adındaki eserleri meşhurdur. Cemalüddini Efganî hakkında da (Süyufulkavatı') adile bir eser yazmıştır. (1299) tarihinde doksan bir yaşında olduğu hâlde Hicaza gidip Taifde vefat etmiştir.

(2) (Seyfüddin İsmail Efendi) : Harputludur. Şûrayı devlet âzâlığında, Darülhilâfe kadılığında, Muhakemat dairesi reisliğinde, Haleb niyabetinde ve bir müddet Mecelle cemiyeti riyasetinde bulunmuştur. Vefatı (1300) senesine musadiftir. Haydarpaşa'da medfundur.

(3) (Ahmed Hulusi Efendi) : Şirvanlı zade diye meşhurdur. Şûrayı askerî müfettişliğinde, Darülhilâfe kadılığında, Meclisi tedkikatı şer'iyye âzâlığında ve Meclisi intihabı hükkâm reisliğinde bulunmuştur. (1294) tarihinde bir memuriyetle Efganistan'a gönderilmişti. Amasya'da doğmuş ve orada ikamete memur iken (1306) tarihinde vefat etmiştir.

(4) (Ahmed Hilmi Efendi) : Kastamonuludur. Divanı ahkâmı adliye âzâlığında, Mahkemei temyiz reisliğinde bulunmuştur. Fakih bir zat idi. Cevdet Paşa, bu zattan bir lisanı sitayiş ile bahsetmiştir. (1305) de vefat edip Fatih camii şerifi bahçesine defn edilmiştir.

(5) (Muhammed Emin Efendi) : Bağdat'lıdır. Bir müddet Bağdat müftiliğinde, sonra Şûrayı devlet ve Meclisi âyan âzalığında bulunmuş, fakih bir zattır.

(6) (Alâüddin Efendi): Şamlıdır, ibni Âbidin zade denilmekle maruftur. (1285) tarihinde Mecelle âzâlığına tayin edilmiş ve (1288) de istifa edip Şam'a dönmüştür.

Cevdet Paşa'nın Mecelle cemiyetinden bir müddet için ayrılmış olduğu esnada meclis heyeti tarafından (Kitabülvedia) ünvanile (78) maddeli bir kitab yazılarak Mecelleye ilâve edilmek istenilmişti. Alâüddin Efendi de bu eseri hazırlayan âzâ arasında bulunmuştu. Fakat bu eser, Mecelleye ilâve edilmeyip bunun yerine (Kitabülemanât) unvanlı kısım yazılıp ilâve edilmiştir.

Alâüddin Efendi için (187) nci isme de müracaat!.

(7) (Ömer Hulûsi Efendi) : Gerdan kıran diye meşhurdur. Meclisi tetkikatı şer'iyye âzâsından idi. Cevdet Paşanın bir aralık valiliğe tayini üzerine Mecelle meclisi riyasetinde de bulunmuştur.

(8) (Kara Halil Efendi) : Amasyalı'dır. Fetva emanetinde, âyân âzâlığında bulunmuş, Şeyhülislâm olmuş ve Cevdet Paşaya haceliği de sebk etmiştir. Bu fakih zat (1298) tarihinde vefat edip Fatih bahçesine defn edilmiştir.

(9) (İsâ Ruhî Efendi) : Şirvanlı Hasan Efendinin oğludur. Meclisi tetkikatı şeriyye âzâlığında bulunmuştur. Vefatı (1297) tarihine müsadiftir.

(10) (Yunus Vehbi Efendi) : Nüvvab mektebi müdürü idi. İsparta' da kadılık, yapmış, bilâhare haremeyn pâyesini almış, İstanbul Evkaf nezareti müfettişliğinde bulunmuştur. Mecellenin bazı kitablarının yazılışına iştirâk etmiştir. (1248) tarihinde İstanbul'da doğmuş, (1322) senesinde vefat etmiştir. Fatih bahçesinde medfundur. Babası Kayseri'li idi.

(11) (Abdullâtif Şükrü Efendi) : Mecellenin 6-8 inci kitablarında Mecelle cemiyeti âzâsından bulunmuştur.

(12) (Ahmet Halid Efendi) : Kazasker Yusuf Efendinin oğlu, Şeyhülislâm Cemalüddin Efendinin babasıdır. Kassam-ı askerî olmuş, Meclisi tedkikatı şeriyye âzâlığında, Darülhilâfe kadılığında ve Emvâl eytam idaresi reisliğinde bulunmuştur. Vefatı (1299) tarihine müsadiftir.

(13) (Ömer Hilmi Efendi) : Karınâbadlı diye maruf, pek fakih bir zattır. Mecellenin on üçüncü kitabından on altıncı kitabına kadar Mecelle âzâlığında bulunmuş, diğer kitabların müzakeresinde bulunmamıştır. (295) inci isme de müracaat!.

(14) (Abdüssettar Efendi) : Kırımlı'dır. İlâmatı şer'iyye mümeyyizi muavini, ve temyiz mahkemesi âzası ve hukuk mektebi fıkıh müderrisi bulunmuştur. Mecellenin kavaidi külliyesini muhtasarca şerh etmiş, (Medhali fıkıh) adile de bir eser yazmıştır. Şam Müftisi Mahmud Hamza Efendi ile aralarında hudutta olduğu gibi kısasda da imzanın kazadan olup olmadığı hususunda bir münakaşai fıkhiyye carî olmuştu. Abdüssettar Efendi kısasda da imzanın tetimmei kazadan olduğuna kail olduğundan bu hususa dair bir risale yazmıştır. Hamza Efendinin de bu hususda matbu bir risalesi vardır. (262) inci isme de müracaat. (1304) tarihinde Mekkei Mükerreme mollâsı tayin olunan Settar Efendi o sene Taifde vefat etmiştir.

Cevdet Paşanın ilmî hayatile Mecelleye hizmetleri sebk eden zevat hakkında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ordinaryüs Profesörü Üstazı muhterem Ebulûlâ Mardin Beyefendi tarafından (Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa) ünvanile mufassal bir eser yazılarak neşredilmiştir. Bu güzide eser, Paşanın ilmü faziletini, ilmi hukuka olan vukufile hizmetini, bütün faaliyeti hayatiyyesini ve mesaî arkadaşlarının kıymetlerini pek mükemmel bir tarzda tebarüz ettirmektedir.

79 — **(Dihyetübnü Halife)** : Eshabı güzîndendir, ilk evvel müslüman olan zatlardandır, Bedr'den başka gazvelerde Resuli Ekrem Hazretlerinin maiyetlerinde bulunmuştur. Fakih, mücahid, hüsni cemale malik bir zat idi. Cibril emîn, bazan bu zat suretinde temessül ederek Nebiyyi Zîşan Efendimize mülâki olurdu.

Dihye Hazretleri, Resuli Ekrem, sallallahü aleyhi vesellem efendimizden üç hadisi şerif rivayet etmiştir. Risaletpenah efendimizin namei şeriflerini Busra valisi vasıtasile Rum Kayseri Hirekle vermek üzere, Busra tarafına tarafı nebevîden elçi gönderilmiştir. Vefatı (54) tarihine müsadiftir. Radıyallahü tealâ anh.

80 — **(Damad Abdurrahman)** : Şeyhî zade denilmekle maruftur. Mehmed Efendi adında bir zatın oğludur. Rumeli Kazaskeri bulunmuştur. (Mecmeul'enhür fî şerhi mültekel'ebhur) adındaki meşhur eserini (1077) tarihinde Edirne'de ikmâl etmiştir. Mâtüridiyye ile Eş'ariyye arasındaki ihtilâflı olan meselelere dair de (Nazmülferaid) adile bir kitab yazmıştır. (1078) tarihinde İstanbul'da vefat edip Fatih civarında defn edilmiştir.

81 — **(Dârimî Abdullah)** : İmam Ebu Muhammed ibni Abdurrahmân; Semerkandin yüksek bir âlimi, bir muhaddisi idi. Sikadir, İtkan sahibidir. Semerkand kadılığında bulunmuş, hadis ilmini Semerkand'de neşre muvaffak olmuştur. Tefsiri ve «Elcamiüssahih» adında bir eseri vardır. (Müsnedi Darimî) adındaki eseri meşhurdur. (181) tarihinde doğmuş, (255) senesinde vefat etmiştir.

82 — **(Darekutni)** : Ebulhasen Aliyyübnü Ömer, meşhur bir muhaddistir. Fıkhı Şafiîye, mezahibi fukahaya vesair uluma muttali, râvilerin ahvâline vâkıf, güzel ahlâk ve itikat ile mümtaz idi. (305) de doğmuş (385) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Darekutn, Bağdat'ta bir mahalle adı idi.

83 — **(Davudibni Nasîrittaî)** : Ebu Süleyman, Kûfeli fakih, zahid, sika bir zat idi. İmam-ı Âzamın ashabından bulunmuştur. Vefatı (160) tarihine müsadiftir.

84 — **(Davudu Zahirî)** : Ebu Süleyman Davud ibni Aliyyül Isfahanî, fakih, zâhid, eimmei müslimînden madut bir zattır. Ecdadı Isfahanlı olup kendisi Kûfede dünyaya gelmiştir. Neysabura giderek İshak ibni Raheveyh'den ve Ebu Sevr gibi zatlardan ilm ahz etmiştir. İmam Şafiîye pek meyyal idi, onun hakkında iki kitap yazmıştır. Bağdatta riyaseti ilm, kendisine müntehî olmuştu. (Zahiriyye) denilen mezhebi fıkhiyyi tesis etmiş ise de, bu mezheb müntesibleri pek çabuk münkariz olmuştur. Kıyasa kail değildi.

«Furuâtı fıkhiyyede Davudi Zahirî ile ashabının hilâflarına itibar olunup olunmayacağı hususunda üç kavl vardır. Şöyle ki:

(1) : Bunların kavlleri mutlâka nazara alınmaz. Ebu İshakı isfirainin kanaati böyledir. Bu zat diyor ki: Cumhura göre kıyası nefy edenler, ictihat derecesine baliğ olamazlar, onlara kaza taklid edilmesi caiz olamaz.

İmamülharemeynin ihtiyarı da böyledir. Hattâ İmamülharemeyn şöyle demiştir: Ehli tahkikin zâhib olduğu şudur ki: kıyası inkâr edenler, ümmetin âlimlerinden, şeriatin hâmilerinden sayılamazlar. Çünkü onlar, muaniddirler, istifaza ve tevatür yolile sabit olan şeyleri münkirdirler. Şeriati garranın birçok ahkâmı ictihaddan sâdır olmuştur. Nusus ise bunların yüzde birine kifayet etmez, artık bunlar, —yani: bir ictihaddan ibaret olan kıyası kabul etmeyenler— avama mülhakdırlar.

(2) : Bunların kavilleri muteberdir. Meğer ki kıyası celîye muhalif olsun. Bu da Ebu Amribnüssalâhın re'yidir. Maamafih tabakatı sübkîde yazıldığı üzere Davudı Zahirî, kıyası celîyi inkâr etmezdi, o ancak kıyası hafîyi münkir idi. Alelıtlak kıyası inkâr edenler ise, onun ashabından bir taifedir ki, bunların reisi, İbni Hazm'dır.

(3) : Bunların kavllerine, hilâflarına mutlâka itibar olunur. Ebu Mansurı Bağdadînin kanaati böyledir. Şafiîlerce sahih görülen de budur. Bilâhare reyler, bu vecihle karargir olmuştur. Eimmei müteahhirîn, Davudı Zahirînin mezhebini kitablarında irad etmişlerdir. Şeyh Ebu Hâmid. Mâverdî, Kadı Ebuttayyib gibi meşahir bu cümledendir.

Bu hususa dair Nevevî merhumun (Tehzibülesmâ..) adlı kitabında ba tafsilât vardır.

Davudı Zahirî. (202) tarihinde Kûfede doğmuş, (270) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

85 — (Debûsi Ubeydullah) : Ebu Zeydıbnü Ömer, Hanefî fukahasının meşhurlarındandır İlmi hilâfın ilk vazıdır, Ebu Câferil'uşturuşenîden fıkıh ahz etmiş; Semerkantte, Buhara'da fuhuli ulema ile münazaralarda bulunmuştur. (Esrarı Debusî), (Tesisümnazar fî ihtilâfil'eimme), (Takvimül'edille), ve hikem ve nesayihe dair olan (Elemedül'aksâ) gibi müellefatı vardır. (430) tarihinde Semerkand'de vefat etmiştir. Mensup olduğu «Debussiyye» Buhara ile Semerkand arasında bir karyedir.

86 — (Demirî Kemalüddin) : Muhammedibni Mûsa Mısırlıdır. Şafiî fukahasındandır. Şeyh Bahaüddini Sübkîden vesaireden ilm ahz etmiştir. Fetvada mahir, hadis tedrisile müştegil, şair, zahid bir zat idi. (İbni Mâce) ye dört ciltlik bir şerhi vardır. Fıkhı Şafiîden (Elminhac)ı da dört cilt olarak şerh etmiştir. (Hayatülhayvan) adındaki eseri de meşhurdur. Bunda doğru ve yanlış birçok malûmat vardır. Kendisi fakihdir, edibdir. Bu kitabın mevzuu, kendi ihtisası dahilinde bulunmadığından içinde bazı müsteb'ad şeyler bulunmuştur.

Demirî (750) de doğmuş, (808) de vefat etmiştir

87 — **(Dimişkı Muhammed)** : Sadrüddin Ebu Abdullah Muhammed-übnü Abdurrahman, Şafiî fukahasından bir zattır. (Safediyye) de kadılkuzat bulunmuştur. Hilâfiyata dair: (Rahmetülümme fî ihtilâfil'eimme) adında kıymetli bir eseri vardır. (780) tarihinde berhayat bulunduğu anlaşılmaktadır.

88 — **(Derdir Ebül'berekât)** : Şeyh Ahmedibni Muhammedi Halvetî, Mâlikî fukahasındandır. Mısır'da Camiülezherde tahsilini bitirmiş, şeyh Hafnî'den halvetî tarikini telâkkî edip onun hulefasından bulunmuştur. Şeyh Aliyyi Saîdî'den de fıkıh ahz eylemiştir. Malikiyyenin meşihatini ihraz etmişti. (Akrebül'mesalik limezhebil'imamı Mâlik), (Eşşerhüssagîr alâ akrebilmesalik), (Eşşerhülkebîr alâ muhtasarı Seyyidi Halîl), (Elharidetül'behiyye fîl'akaidittevhidiyye) gibi müellefatı vardır. Mısır havalisinden (Benî adî) denilen yerde (1127) tarihinde doğmuş, (1201) tarihinde vefat etmiştir.

89 — **(Düsukî Muhammed)** : İbni Ahmedibni Arafa, Malikî fukahasından bir zattır. Mısır'da Şeyh Aliyyissaidî ile Şeyh Derdirin derslerine devam etmiş, fıkıh, hikmet, heyet, hendese, belâgat ilimlerinde yüksek bilgi sahibi bulunmuştur. (Elhududülfıkhiyye) adında bir eseri ve Ebülberekâtın Şerhi Kebiri üzerine (Haşiye) si, Mugnillebîb üzerine (Hâşiye)si, Taftazanînin Telhis şerhi üzerine (Hâşiye)si vesair müellefatı vardır. Vefatı (1230) tarihine müsadiftir.

E

90 — **(Ebubekirissıddîk)** : Abdullah Osman ibnü Âmir, ashabı kiramın efdâlidir, erkeklerden müslümanlığı kabul eden zatların birincisidir. Resulü Ekrem sallallahü aleyhivesellem Efendimizin hicret refiki ve birinci halifesidir. Kerimesi Hazreti Sıddika, Nebiyyi Zîşan'ımızın muhterem refikasıdır.

Hazreti Sıddikin babası Âmir Hazretleri de sahabedendir, kunyesi Ebu Kuhafedir. Valdesi de Ümmülhayr Selmâdır ki, o da sahabiyattandır.

Hazreti Sıddikin lâkabı Atikdir, hüsnü cemâle mâlik olması veya Resuli Ekrem'in kendisine hitaben: (انت عتيق الله من النار = Sen Allah Tealâ'nın ateşinden azadlısısın) buyurması, bu lâkabı almasına vesile olmuştur.

Hazreti Ebi Bekr, Peygamber Efendimizin gerek risaletlerini ve gerek mîraclarını bilâ tereddüt tasdik ettiği ve daima sıdk ve istikametle muttasif bulunduğu cihetle de «Sıddîk» lâkabını ihraz etmiştir.

Ebu Bekr Hazretleri, ilmen, fıkhen pek yüksek bir mertebede bulunmuştu. Arabın lisanına, ensabına, vekayiine herkesten ziyade vâkıf idi. Gayet fasih, belîğ, hatip bir zat idi. Bununla beraber bizzat Resuli Ekrem'den feyz almış, onun medresei irfanından yetişmiş, kemâl ul-

lahın ve ahadisi şerifenin maanî ve hakayıkına bihakkın muttali olmuştu.

Hazreti Sıddîk, Resuli Ekrem'den sonra hilâfet işlerile meşgul olmuş, Hazreti Peygamberden her gördüğünü, her işittiğini rivayet edecek kadar yaşamamış, ve ahadisi şerifenin mealen değil, aynen elfazı mübarekesile nakli cihetini litizam etmiş olmakla kendisinden rivayet edilen ahadisi şerife büyük bir miktara baliğ olmamıştır. İbni Hazmın beyanına göre Ebubekir Hazretlerinin yalnız müsned olarak rivayet ettiği hadislerin adedi yüz kırk ikidir.

Sıddıkî Âzam, ashabı kiramın en büyük fukahasından idi. Resuli Ekrem'in zamanında bile fetva verirdi.

Hazreti Sıddikin fezaili hakkında birçok ahadisi şerife vardır. Ez cümle Resuli Ekrem Efendimiz hastalıkları esnasında Ebubekir Hazretlerini ashabı kirama namaz kıldırmak için kendi yerine imam tayin buyurmuştu. Ve yine bir gün bu hastalığı esnasında minbere çıkarak Cenabı Hak'ka hamdü senadan sonra ashabı kiramına hitaben şöyle buyurmuştu: «Nâs arasında bana karşı gerek malı ve gerek nefsi hususunda Ebubekir ibnü ebi Kuhafeden daha fedakâr bir kimse yoktur. Eğer ben nasdan birini halîl ittihaz edecek olsa idim mutlâka Ebubekir'i halîl ittihaz ederdim, lâkin islâm dostluğu daha faziletlidir. Bu mescide Ebubekir'in kapısından başka açılan kapıları kapayınız.»

Bütün bunlar, Hazreti Sıddikin büyüklüğüne ve imameti kübra makâmına geçmesine birer işaret bulunuyordu.

Hazreti Sıddik, iki seneden biraz fazla olan hilâfeti zamanında birçok muvaffakiyetlere nâil olmuştur, teçhiz etmiş olduğu islâm orduları Şam'ın fütuhatını temin, İrak'ın büyük bir kısmını feth etmiş, irtidat hâdiselerini bertaraf ederek müslümanlığın inkişafına büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Evsafı cemilesine nihayet olmayan o büyük zat, hicreti nebeviyyenin (13) üncü senesi altmış üç yaşında olduğu hâlde, vefat etmiş, Ravzai mutahharaya defn edilmiştir. Radıyallahütealâ anh.

91 — (Ebubekr ibnü Abdirrahman) : Medinei Münevvere'deki «Fukahai seb'adan = yedi fakih) den biridir. Mahzum kabilesine mensuptur. Medinei tâhirede sahabei kiramdan sonra fetva vermek salâhiyeti bu yedi zata mahsus bulunmuştu ki bunlar: Ubeydullah ibni Utbe, Urvetübnüz'zübeyr, Kasım ibni Muhammed, Said ibni Müseyyeb, Süleyman ibni Yesar, Harice ibni Zeyd ile işbu Ebubekir ibnü Abdirrahman'dır.

Bu zat, Hazreti Ömer'in hilâfeti esnasında doğmuş, (94) tarihinde vefat etmiştir. Bu sene de birçok fukahayi kiram ahrete irtihal etmiş oldukları cihetle buna «Senetülfukaha» denilmiştir.

92 — **(Ebubekir Bezzar)** : Ahmed ibni Amrilbasrî, ulemadan, fukahadan, hâfızülhadis bir zattır. Büyük bir müsned kitabı vardır. (292) tarihinde Remlede vefat etmiştir.

93 — **(Ebu Abdirrahman Abdullah)** : İmam Ahmed ibni Hanbel Hazretlerinin oğludur. Muhaddisînden, fukahadan bir zattır, hafızülhadistir, sikadır, babasından tefsir ve müsnedî rîvayet etmiştir. Yahya ibni Maîn'den vesaireden de rivayette bulunmuştur. Muhterem babasının emri olmadıkça kimseden birşey yazmazdı. Vefatı (290) tarihine musadiftir.

94 — **(Ebu Abdillâh Ziyad)** : Kurtubeli Abdurrahman nâmında bir zatın oğludur, orada yüksek bir ilm âilesi vücude getirmişti. «Şebtun» diye mülâkkabdı. İmam Mâlikten «Müvatta»ı dinlemiştir. Müvatta'yı Endülüs'e ilk idhal eden bu zattır. (Semaı Zeyad) adile maruf bir kitabı vardır ki, onu İmam Mâlik'ten ahz etmiştir. Vefatı (193) tarihine müsadiftir.

95 — **(Ebubekir Muhammed)** : Davudibni Aliyyil'ısfahanî'nin oğludur. Zahiriyye mezhebi fukahasındandır. (297) tarihinde vefat etmiştir.

96 — **(Ebubekre)** : Nüfeyus'sekafî, sahabei kiramdandır. Taifin muhasarıs esnasında kaleden gelip islâm şerefine nâil olmuş ve tarafı nebevîden azad edilmiştir. Bu cihetle Resuli Ekrem'in mevalisinden = azadlılarından sayılır. Ruzalâdan bir zat idi, daima ibadetle uğraşırdı, Resuli Ekrem Efendimizden yüz otuz iki hadisi şerif rivayet etmiştir. Kendisinden de iki oğlu ile Hasanı Basrî rivayette bulunmuştur. Tabibülârab sayılırdı. (52) tarihinde Basra'da vefat etmiştir. Radıyallâhü tealâ anh.

97 — **(Ebu Bürde)** : İbni Ebi Musel'eşarî, fukahadan bir zattır. Kûfe kadılığında bulunmuştu. Muhterem babası sahabei kiramdan Ebu Musel'eşarî de Hazreti Ömer zamanında vali ve kadı bulunmuştu. Ebu Bürde'nin oğlu Bilâl dahi Basra'da emirlik ve kadılık yapmıştır.

Ebu Bürde'nin vefatı (103) tarihine müsadiftir.

98 — **(Ebu Hüreyre)** : Abdurrahmanibnü Sahrı Ezdî, Hayber gazvesi senesinde islâma gelmiş, bu gazveye iştirâk etmişti. Huzurı nebevîden ayrılmazdı, ashabı suffeden maduttur. Resuli Ekrem'in dualarına mazhar olmuştu. Bu cihetle kuvvei hâfızası pek ziyade idi. (5374) hadisi şerif rivayetine muvaffak olmuştur. Kendisinden hadis rivayet eden ashabı kiram ile tabiînin adedi, sekiz yüzden ziyadedir. Hazreti Ömer tarafından «Bahreyn» valiliğine, Hazreti Osman tarafından da Mekkei Mükerreme kadılığına ve bilâhare Hazreti Muaviye tarafından da bir aralık Medine-i Münevvere valiliğine tayin edilmiştir.

Ebu Hüreyre Hazretleri, fukahadandır, ashabı kiram arasında fetva vermekle temayüz eden zatlardandır. (59) tarih[illegible] yetmiş sekiz ya-

şında olduğu hâlde Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir. Radiyallâhü Tealâ anh.

99 — **(Ebu Haysüme)** : Züheyr ibni Harbilbağdadî, fukahadan, muhaddislerden bir zattır. Aslen Neseîdir, Bağdat'ta tavattun etmişti. Sikadır, hafızülhadisdir. Kendisinden İmam Müslim, bin hadisi şerifden ziyade rivayet etmiştir. (234) tarihinde yetmiş dört yaşında olduğu hâlde vefatı vukubulmuştur.

100 — **(Ebüdderda)** : Üveymir ibni Mâlik, ensarı kiramdan Hazrec kabilesine mensup fakih, hakîm, bir zattır. Resuli Ekrem Efendimiz, «Her ümmetin hakîmi vardır, bu ümmetin hakîmi de Ebüdderdadır» diye buyurmuştur. Bu muhterem zat, (174) hadisi şerif rivayet etmiştir. Kendisinden birçok hakimâne sözler rivayet edilmiştir.

Ebüdderda Hazretleri, bir şahsın irtikâp etmiş olduğu bir kötülükten dolayı nas tarafından sebbü ve ta'n edildiğine tesadüf etmiş, «Bu adam bir kuyuya düşmüş olsaydı siz, onu çıkarmak istemez mi idiniz?» diye sormuş, nas, «Evet.. çıkarmak isterdik» deyince, Ebüdderda Hazretleri, «Öyle ise ona seb ve ta'n etmeyiniz, o din kardeşinize söğüp durmayınız, onun işlediği kötülükten sizi korumuş olan Allah Tealâ'ya hamd ve şükr ediniz» demiş. «Sen ona buğz etmez misin?» diye sorulmuş, buna da «Ben onun yalnız yaptığı fenalığa buğz ederim, o, bu fenalığı terk edince yine benim kardeşimdir» diye cevap vermiştir. Bu muhterem sahabî, Şam'ın fethinde oraya kadı tayin edilmiştir. (32) tarihinde Şam da vefat etmiştir. Radıyallahütealâ anh.

101 — **(Ebu Davudittayalisî)** : Süleyman ibni Dâvud, fukahadan, muhaddislerden Horasanlı bir zattır. Huffazı hadisdendir. (Müsnedi tayalisî) denilen meşhur hadis kitabı, bu zattan Yûsüf ibni Habibin rivayet eylediği ahadisi şerifenin cem ve tahrir edilmesile vücude gelmiştir Rivayete nazaran ilk telif dilen «Müsned» kitabı budur. Bu zatın vefatı (204) tarihine müsadiftir.

102 — **(Ebu Davudis'sicistanî)** : Süleyman ibnil Eş'as, muhaddislerden, fukahadan meşhur bir zattır. Horasan, Bağdat, İrak, Şam, Mısır, Hicaz gibi islâm merkezlerinde dolaşarak birçok ulemaya mülâki olmuş ve bir müddet Basra'da ikamet etmiş, Ahmed ibni Hanbel, Yahya ibni Maîn ve Ebu Davudı Tayalisî gibi zatlardan hadis ahz eylemiştir. Kendisinden de oğlu Abdullah ile Abdurrahmanin'neseî, İmam Tirmizî gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır.

Ebül'haseni Şirâzînin «Tabakatülfukaha» daki beyanına nazaran Ebu Davud, İmam Ahmed'in ashabından bulunuyordu. Ebu Hâtim ibni Habban demiştir ki: Ebu Davud, fıkıh, ilm, hıfz, itkan, ibadet ve taat itibarile din imamlarından bir zattır.

Ebu Davud, beş yüz bin hadisi şerif ile hâfızasını tezyin etmiş idi. Bunlardan intihap ettiği dört bin sekiz yüz hadisi şerif ile (Süneni Ebi Davud) denilen meşhur kitabını vücude getirmiştir. Bu kitap, bilhassa ahkâmı fıkhiyye için pek muteber bir mercidir. Ebu Davud, bu kitabını İmam Ahmed ibni Hanbele göstermiş, o büyük müctehidin istihsanını celb etmiştir. Bu kitap «Kütübü sitte» nin üçüncüsü sayılmaktadır.

Ebu Davud Hazretleri demiştir ki: «Ben bu kitabımda dört bin sekiz yüz hadisi şerif topladım, insanın dini için bunlardan şu dört hadisi şerif kifayet eder:

(1) — انما الاعمال بالنيات) = amellerin hükümleri, kıymetleri niyetlere göredir.)

(2) — من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه) = kişinin kendisine faide vermeyecek şeyleri terk etmesi, islâmiyetinin güzelliğindendir.)

(3) — لا يكون المؤمن مؤمناً حتى يرضى لاخيه ما يرضى لنفسه) = bir mümin, kendi nefsi için isteyip hoşlandığı şeyi kardeşi için de isteyip hoşnut olmadıkça bihakkın mümin olamaz.)

(4) — الحلال بين والحرام بين و بين ذلك امور مشابهات) = halâl de zâhirdir, haram da zahirdir, bunların arasında ise bir takım iştibahlı şeyler vardır.) binaenaleyh harama düşmemek için bu şüpheli şeylerden de sakınmak lâzımdır.

Ebu Davud, (202) de doğmuş, (275) tarihinde Basra'da vefat etmiştir. Rahmetullahi aleyh.

103 — (Ebu Eyyübil'ensarî) : Halidibni Zeyd, Resulullahın mihmandarı olmak şerefini haiz ensarı kiramdan pek mübarek bir sahabîdir. Âlim, fakih bir zat olup kendisinden (150) hadisi şerif rivayet edilmiştir. Gazevatı nebeviyye'de bulunmuş, Hazreti Ali'nin havassından olup onunla beraber Cemel ve Nehrüvan vak'alarına iştirâk etmiştir. Hicretin ellinci senesinde Kostantaniyeye izam edilen islâm ordusuna iştirâk etmiş ve orada (50) tarihinde, hastalıktan vefat etmekle sûrun dışarısında defn edilmiştir. Öteden beri müslümanlarca bir ziyaretgâh olan mübarek medfeni bir aralık görülmez bir hâle gelmiş, bilâhare Sultan Fatih merhum tarafından türbei şerifesi yaptırılarak yine bir ziyaretgâh olmaya başlamıştır. Radıyallâhü tealâ anh.

104 — (Ebül'ferecil'müafa) : İbnü Zekeriyya Ennehrüvanî, fukahadan, müfessirlerden bir zattır. Muhammed ibni Ceririt'taberiye mensuptur. Çünkü onun mezhebi üzere tefekkuhte bulunmuştu. Mütenevvi ilimlere vâkıf, kesreti rivayetle ve telifatla mâruf idi. Bir müddet kadılıkta bulunmuştur. Altı ciltten müteşekkil bir tefsiri ve (Kitabülcelîs vel'enîs) adında diğer bir eseri vardır. (305) de doğmuş, (390) da vefat etmiştir.

105 — (Ebül'fazl Mecdüddîn) : Abdullah ibnü Mahmudil'mevsılî,

ulemadan bir zattır. Babasından mukaddimatı ulumi görmüş, Dımışka giderek Cemalüddini Hasırî'den ilm ahz etmiş, Kûfede kadı olmuş, Bağdad'a giderek tedriste bulunmuştur. Fürû ve usulde Hanefî fukahasının güzidesi ve zamanının feridi idi. (Muhtar) ve (Şerhi İhtiyar) bu zatın meşhur eserlerindendir.

Müteehhir fukahanın itimat ettikleri dört kitap vardır ki, onlar da «Elmuhtar, Kenz, Vikaye ve Mecmeulbahreyn» dir. Bunlara «Mütüni erbaa» denir.

Ebülîfazl, (599) tarihinde Musulda doğmuş, (683) senesinde vefa etmiştir.

106 — (Ebu İdrisi Havlânî) : Tabiînin kudemasından ve fukahasındandır. Şam'da Hazreti Muaviye ve badehu Abdülmelik tarafından kadı tayin edilmişti. Sahihi Buharî'deki râvîlerdendir (80) tarihinde vefat etmiştir.

107 — (Ebu İshakı Şirazî) : Cemalâüddin İbrahim ibni Ali, Şafiî fukahasının meşhurlarındandır. Esasen Şiraz havalisinden Feyruz Âbadlı olup Şirazda Ebu Abdillahil'beyzavîden vesaireden fıkıh okumuş, Basra'ya giderek Cezerîden istifade etmiş, sonra gidip Bağdat'ta oturmuş, orada Ebüttayyibi Taberî gibi âlimlerden ders alarak şer'î ilimlerde temayüz eylemiştir.

Ebû İshak, «Nizamiyye» medresesinde müderris idi. Birçok müellefatı vardır. (Ettenbih), (Ennüket), (Ellemı' fî usulifıkh). (Elmühezzeb fîlmezheb) bu cümledendir. Elmühezzeb, tabakatı fukahaya dair yazılan ilk kitaplardan sayılıyor. Muhtasar olmakla beraber dört mezheb fukahasına ve zahiriyye fukahasına dair malûmatı hâvidir.

Ebu İshak, (393) tarihinde doğmuş, (476) senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

108 — (Ebu Kasım Ömeri Hırkî) : İbni Ebi Alî Hüseyin, Hanbelî fukahasının âyanındandır. Bağdat ahalisinden olup Hırka bey'ine mensuptur. Mezhebine ait tahricatı vardır. (Muhtasarı Hırkî) adındaki fıkh kitabı meşhurdur. Bunu ibni Kudame Müveffaküddin, Mugnî adile şerh etmiştir. Başka müellefatı da vardır. Selefe Seb ve ta'n zâhir olunca Bağdat'tan çıkıp ayrılmıştır. Vefatı (334) tarihine müsadiftir.

109 — (Ebu Kılâbe) : Abdullah ibnü Zeyd, tabiînden Basralı muhaddis, fakih, fazıl bir zattır. Sabit ibni Kays, Enes ibni Mâlik gibi sahabei güzînden ve Eyyüb, Katade gibi tabiînden hadis rivayet etmiştir. Sika olduğunda ittifak vardır. Sahihi Buharîde bulunan şu hadisi şerifi de Enes ibni Mâlik hazretlerinden rivayet etmiştir:

(ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الايمان : ان يكون الله و رسوله احب اليه مما سواهما
و ان يحب المرء ما يحبه الله و ان يكره ان يعود في الكفر كما يكره ان يقذف في النار .)

Meali şerifi: Üç haslet vardır ki, onlar her kimde tamamile bulunursa

imanın halavetini bulmuş inşirahı sadre nail olup ibadat ve taatten lâyıkile mütelezziz olmuş —olur.— Onların birincisi — : Allah Tealâ ile Resuli Ekrem'i, onun için başkalarından daha sevgili olmaktır. — İkincisi — : Hangi bir kişiyi ancak Allah için sevmektir. — Üçüncüsü — : Ateş içine atılmasını kerih görürcesine küfre dönmesini de kerih görmektir. Deniliyor ki: bir kimsede bu üç haslet bulundu mu, onun kalbinde iman nurunun bihakkın tecellî etmekte olduğu anlaşılmış olur.

Ebu Kılâbe, (104) tarihinde Şam'da vefat etmiştir.

110 — (Ebu Meryemi Hanefî) : Kadı İyas ibni Subh, kibarı tabiînden, rivayeti makbul bir zattır. «Takribüttehzib» de beyan olunduğu üzere bu zat, Ebu Merhemi Sekafîden ve Ebu Meryemi Kûfîden başkadır.

111 — (Ebu Musel'eşarî) : Abdullah ibnü Kays, sahabei kiramın fukahasından zahid, fazıl bir zattır. Hicreti nebeviyyeden evvel Yemenden Mekkei Mükerreme'ye gelerek müslüman olmuş, yurduna avdet etmiş, sonra Hayber fethi esnasında Habeşe muhacirlerile beraber tekrar gelip Resulüllaha kavuşmuştur. Tarafı nebevîden Zebîd, Aden ve Yemen sahilleri valiliğine tayin buyurulmuş, Hazreti Ömer tarafından da Kûfe, Basra valiliklerinde bulunmuş, Ehvazî, İsfahan ile Nasıbiyni feth eylemiş, Hazreti Ali zamanında da Basra valisi olmuştur.

Bu muhterem sahabî, (360) hadisi şerif rivayet etmiştir. Kendisinin dermeyan ettiği lüzuma mebni muharreratta tarihi hicrî istimali usulü Hazreti Ömer zamanında kabul edilmiştir. (42) tarihinde Kûfede vefat etmiştir. Radiyallahü tealâ anh.

112 — (Ebu Mutî-ı Belhî) : Hakem ibni Abdillah, Hanefî fukahasından büyük bir zattır. İmamı Âzamın (Fıkhı ekber) denilen akaide ait eserini bu zat rivayet etmiştir. Belhde on altı sene kadılığı vardır. (199) tarihinde seksen dört yaşında olduğu hâlde vefat etmiştir.

113 — (Ebu Isme) : Nuhülcami diye maruftur. Ebu Meryemi Mervezînin oğludur, yüksek fukahadan bir zattır. İlmi fıkhı Ebu Hanife ile İbni Ebi Leylâ'dan ahz etmiştir. İmamı Âzam'ın fıkhını, Merv beldesinde ilk cem etmiş olan, bu zat olduğu için, veya tefsir, hadis, fıkıh, megazîî ilmlerini nefsinde topladığı cihetle kendisine «Cami» lâkabı verilmiştir. Ebu Cafer Mansur tarafından Merve kadı tayin edilmişti. Dört meclisi var idi. Birinde hadis ve âsar rivayet ederdi, birinde İmamı Âzamın akvali mezhebiyyesini nakl ederdi, birinde nahv, diğerinde de şîr tedris ve müzakeresile meşgul olurdu. Kuranıkerim'in sûrlarına ait fezail hakkında bazı hadisler vazettiği söylenilmiş ise de, bu, doğru değildir. Bunları vaz eden başka biridir. Ebu İsmeden Şu'be gibi müdekkik muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. Onun sika olduğuna böyle bir çok delliller vardır. Vefatı (173) tarihine müsadiftir.

114 — (Ebül'aliye) : Rüfi' ibni Mihranirriyahî, kibarı tâbiînden Basralı bir zattır. Cahiliyye zamanına kavuşmuş, irtihali nebevîden iki sene sonra islâm olmuş. Hazreti Ömer'in arkasında namaz kılmış, Hazreti Osman'dan, İbni Abbas'dan ve Zeyd ibni Sabitten rivayette bulunmuştur.

Ebubekir ibni Ebi Davud demiştir ki: Sahabei kiramdan sonra Kur'anıazimi Ebul'aliyeden daha ziyade bilen kimse yoktur. (90) tarihinde vefat etmiştir.

Bir de Ebülâliye Ziyad ibni Feyrûz vardır ki, tâbiîndendir. İbni Abbas Hazretlerinden rivayette bulunmuştur. Beni Riyah'dan bir A'rabiyyenin mevlâsı = azatlısı idi. Vefatı (190) tarihindedir.

115 — (Ebülleysi Semerkandî) : Nasribni Muhammed, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Ebu Caferi Hindüvanîden ilm ahz etmiştir. Tefsiri ve (Nevazil), Eluyun), (Elfetva), (Hızanetülfkh), (Büstanül ârifîn), (Tenbihül'gafilîn) adında sair müellefatı vardır. (373) tarihinde vefat etmiştir. Bu zata «Fakih Ebülleys» denir. Bir de Nasr Ebülleysissemarkandî vardır ki, «Hâfız Ebülleys» diye yad olunur. Vefatı (294) dedir.

116 — (Ebu•Saidil'hudrî) : Sa'd ibni Mâlik Ensarı kiramdandır, sahabei güzînin ulemasından, fukahasından bir zattır. (1170) hadisi şerif rivayet etmiştir. İstanbul'da Ka'riye camiişerifi civarında medfun olduğu mervîdir. Fakat tarihçe sabit değildir. (64) tarihinde vefat edip Medinei Münevvere'de (Bakî) makberesine defn edilmiştir. Babası Mâlik de ashabı kiramdandır. Uhud gazvesinde şehit düşmüştür. Radıyallahü tealâ anhüma.

117 — (Ebüssüudil'ımadî) : Muhammed ibni Muhyiddin Muhammed, Osmanlı devletinin en meşhur şeyhülislâmlarındandır. Babası Yâvasî Muhammed adında ulemadan, meşayihden bir zat idi, İskilipde doğmuş olduğu için oraya nisbet olunmuşlardır. Ebussuud Efendi, babasından fünunu ebediyyeyi okumuş, sonra Müeyyit zade gibi, İbni Kemal Paşa gibi büyük âlimlerden ilm ahz etmiş, Bursa'da, İstanbul'da kadı, İstanbul'da müderris ve nihayet Şeyhülislâm olarak o yüksek makâmda (28) sene bulunmuştur.

(Elfevaidülbehiyye) de denildiği üzere «O, bir Şeyhi kebîr, bir âlimi mıhrîr idi, onun ne Acemde bir misli, ne Arabda bir nazîri vardır. Zamanında riyaseti hanefiyye kendisine müntehî olmuştu. Usul ve füru'da kâmil bir kuvvet, şâmil bir kudret sahibi idi. Bazı meselelerde ictihat eder tahricde bulunur, delilleri tercih eylerdi.»

Ebussuud Efendinin: (İrşadül'aklisselîm..) adındaki tefsiri pek meş-

hurdur. Bu tefsir hakkında ve bunun Tefsiri kadı ile mukayesesi hususunda (Tabakatül'müfessirîn) adlı eserimizde tafsilât vardır. Bu yüksek âlim namına cem edilmiş bir türkçe fetva kitabı vardır. Fakat ikinci derecede bir ehemmiyeti haizdir. Bazı mesaili muhtevi (Mâruzatı Ebissüud) adında da bir eseri vardır. Tefsiri keşşafa kısmen hâşiyesi, Hidaye'nin Kitabül'büyuuna haşiyesi ve (Hasmül'hılâf fil'meshi alel'hifaf), Mevkifül'ukul fî vakfilmenkul), (Tehafütül'emcad fî evveli kitabilcihad) adında bazı risaleleri de vardır.

Ebussuud Efendi, ayni zamanda pek kudretli bir edip, bir şair idi. Arabistanda bulunmadığı hâlde pek mükemmel arapça konuşur. Arapça yazardı, arabî, farisî, türkçe eş'arı vardır. Bilhassa arapça manzumeleri pek güzeldir.

(İ'lâm bia'lâmi beytillahil'haram) tarihi müellifi füsehayı Arabdan ve Hanefî fukahasından Kutbüddin Muhammedül'mekkî, bu eserinde diyor ki: «Sultan Süleymanın cenaze nâmazını Ebussuud Efendi kıldırmıştır. Bu sultan hakkında şâirler her lisanda meşhur, mutantan mersiyeler yazmışlardır, bunların en büyüğü, en güzeli ise müftiî müşarünileyhin mersiyesidir» ki, şu beyitler ile başlar:

« أصوت صاعقة ام نفخة الصور
فالارض قد ملئت من نقر ناقور
اصاب منها الورى دهياء داهية
و ذاق منها البرايا صعقة الطور »

Meali : Yıldırım gürültüsü mü, yoksa Sûri İsrafîl nefhası mı? ki yer yüzü böyle kıyamet sayhalariyle doldu, bundan her tarafa azîm bir haile isabet etti. Bundan bütün halk, Tûr'daki helâk hâdisesini tattı.

Ebussuud Efendi, (896) tarihinde İstanbulda Müderris köyü denilen mahalde doğmuştur. Abdülkadiri Hindî'nin (Ennûrüssâfir fî ahbarilkarni lâşir) adlı eserine göre Ebussuud Efendi, bu tarihte İskilip kasabasında dünyaya gelmiştir. Eyüb civarında medfun olanlara dair yazılmış bir risaleye nazaran da Ebussuud Efendi, pederleri namına yapılan ve muahharan «Sıvas-tekyesi» namile anılan dergâhta tevellüt etmiştir. Vefatı İstanbul'da (982) tarihine müsadiftir. Kabri, Ebu Eyyübil'ensarî hazretlerinin civarındadır.

118 — : (Ebussuudil'mısrî) : Muhammed **Ebüssuud ibni Ali**, fukahadan bir zattır. Allâme Mollâ Miskînin «Kenz» üzerine olan muhtasar şerhine (Fethülmuîin) adile mufassalca bir hâşiye yazmıştır. Onikinci asırda yetişmiş olan âlimlerdendir.

119 — (Ebu Seleme ibnü Abdirrahman) : Adı Abdullah veya İsmail dir. Pederi Abdurrahman ibnü Avf hazretleri, aşerei mübeşşeredendir. Ebu Seleme, tâbiînden fakih, sika, kesreti rivayetle mevsuf bir zattır. Bir rivayete göre Medinei Münevveredeki fukahayı seb'adan biridir. Diğer bir rivayete göre bunun yerine Ebubekir ibni Abdirrahman fukahai seb'adan sayılmaktadır. (91) inci isme müracaat.

Ebu Seleme, sahabei kiramdan veya tâbiînden birçok ahadisi şerife rivayet ettiği gibi kendisinden de başkaları rivayette bulunmuşlardır. (94) tarihinde yetmiş iki yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

120 — (Ebu Sevri Bağdadî) : Şafiî fukahasından muhaddis, mevsukurrivaye bir zattır. Şafiî mezhebi dahilinde kendisine has bir meslek sahibidir. Daha doğrusu müstakil bir mezheb sahibidir. İmam Şâfiî'den de müstefid olmuştur. Hadis ile fıkıh ilmini cem etmişti. Neseî diyor ki: «Ebu Sevr, sikadır, me'mundur, fukahadan biridir.» Hadise, fıkha, ahlâka dair âsarı vardır. (240) tarihinde vefat etmiştir.

121 — (Ebu Şametelmakdisî) : Şihabüddin Abdurrahman ibnü İsmail Şafiî fukahasından pek muktedir edip bir zattır. İctihad mertebesini haiz olduğu rivayet olunur. Sehavîîden, İzzüddîn ibnü Abdisselâmdan hadis ve ilm ahz etmiştir. Darülhadisil'eşrefîyye meşihatine tayin edilmişti. (Zuül'kameris'sârî ilâ marifetil'barî) adında bir eseri vardır. İbni Asakirin tarihini ihtisar etmiştir. Sultan Nurüddin ile Salâhüddin hakkında (Kitabürravzateyn fî ahbariddevleteyn) adında bir tarih kitabı yazmıştır. Bazı eş'arı da vardır. (579) tarihinde doğmuş, (665) senesinde vefat etmiştir.

122 — (Ebu Ubeydetibnül'cerrah) : Âmiribni Abdillah, aşerei mübeşşereden fakih, zahid bir sahabîdir. Tarafı nebevîden (Eminülümme) unvanını ihraz etmişti, fevkalâde şecaatli idi, birçok gazalarda ve bilhassa Şam fütuhunda pek çok hizmetleri görülmüştür. (18) tarihinde (58) yaşında olduğu hâlde vefat etmiştir. Mübarek kabri, Şeria nehri civarında bir köydedir. Radıyallahü tealâ anh.

123 — (Ebu Ubeyd Kasım : İbni Selâm; tefsir, hadis, fıkıh, lügat. tarih ilimlerinde teferrüt etmiş edib, muktedir bir zat idi. Heratta doğmuş, sonra İraka gitmiş, Ebu Zeydi Ensarî, Ebu Ubeyde Ma'merübnül'müsenna, Kisaî ve Ferrâ gibi meşahirden ilm tahsilinde bulunmuştur. Tarsus beldesinde on sekiz sene kadılık yapmıştır. Başlıca eserleri (Kitabünneseb), (Edebül'kadı), (Adedi ayıl'kuran), (Eleymanü vennüzürü vel'hayz), (Kitabülemval), (Maaniş'şir), (Elgarib fillugat) dır. (224) tarihinde altmış yedi yaşında olduğu hâlde Mekkei Mükerreme'de vefat etmiştir.

124 — (Ebu Nuaymı Isfahanî) : Ahmed ibni Abdillah, muhaddislerden fakih, tasavvuf âşina bir zattır. Isfahanda doğmuş, Bağdada,

Mekkei Mükerreme'ye, Basra'ya, Kûfe'ye gitmiş, birçok zevattan hadis istima etmiştir. Zamanında teferrüt etmişti, kendisi kadar vüs'ati hıfza mâlik bir zat bulunmuyordu. Şafiî fukahasından sayılmaktadır. (Kitabü delâilinnübüvve), (Kitabü Ma'rifetissahabe), (Kitabüttabakat), (Kitabü fezailissahabe), (Kitabül'müstahrec alel'buharî), (Kitabülmüstahrec alemüslim), (Kitabü sıfatil'cenne), (Hilyetülevliya), (Tarihi Isfahan) gibi kıymetli müellefatı vardır. (336) tarihinde doğmuş. (430) tarihinde vefat etmiştir.

125 — **(Ebu Vâil Şakîk)** : İbnü Selemetel'esedî, tabiînin büyüklerinden Kûfeli fakih, zahit, sika bir zattır. Bi'seti nebeviyye esnasında on yaşında bulunuyormuş, fakat sahabet şerefine nail olamamıştır. Birçok sahabei kirama mülâkî olmuştur. Kendisinden de Şa'bî, A'meş, Âsımül'ahvel gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Akaide, mevaize dair bazı meşhur sözleri vardır. (89) tarihinde vefat etmiştir.

126 — **(Ebu Ya'lâ Ahmed)** : İbnü Aliyyibnil'müsenna, Musullu hâfızülhadis, fakih bir zattır. (Sünenü Ebi Ya'lâ) denilen bir hadis kitabı vardır. (307) tarihinde doksan yedi yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

127 — **(Ebu Ya'lâ Hüseyn)** : İbnü Abdillahil'harakî, Hanbelî fukahasından bir zattır. (295) tarihinde vefat etmiştir.

128 — **(Ebu Zur'aterrazî)** : Ubeydullah ibni Abdilkerîm fakih, hâfızülhadis, mevsukülkelim bir zat idi. (264) tarihinde vefat etmiştir.

129 — **(Ebuzerri Gıfarî)** : Cündübübnü Cünade, sahabei kiramın fukahasından pek zahid bir zattı. Mekkei Mükerremede kadîmen islâma gelmiş, kabilesini irşad için yurduna dönmüş, sonra Medinei Münevvereye gidip ashabı suffaya dahil bulunmuştur. Hazreti Sıddikin vefatından sonra Şama gidip orada ikamet etmiş, Mısırın fethinde hazır bulunmuş, (281) hadisi şerif rivayet eylemiştir. Hazreti Ömer, İbni Abbas, Abdullah ibnü Ömer gibi sahabei güzin, kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. (32) tarihinde Rebezede vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

130 — **(Eban ibni Osman)** : Hazreti zinnûreynin oğlu olan bu muhterem zat, kibarı tabiînden ve Medinei Münevvere fukahasından sika, müctehid bir âlimdir. Amr ibni Şuayb demiştir ki, Hadise ve fıkha Eban ibni Osmandan daha âlim bir kimse görmedim. Abdül'melik ibni Mervan tarafından Medinei Münevvere valiliğine tâyin edilmişti, seksen üç tarihine kadar o makamda bulunmuştur. (105) tarihinde Medinei Tâhirede vefat etmiştir.

131 — **(Ekmelüddinil'babertî)** : Muhammed ibni Mahmud. Hanefî fukahasından Dımışklı bir zattır. Halebe gidip ulemasından ilm ahz etmiş, sonra Kahire'ye rıhlet edip Muhtasarı ibni Hâcibin Şarihi Ebüssena Mahmudi Isfahanîîden ve Ebu Hayyani Endelûsiden vesair mesahirden istifade eylemiş, kendisine Şeyhuniyye hanikahı tefviz edilmiştir. Mısırda

fevkalâde hürmete, nüfuzı kelâma mâlik bulunuyordu. Kendisinden Seyyidi Şerif, Muhammedi Fenarî Bedrüddin Mahmud gibi zatlar fıkıh ahz etmişlerdir. (Şerhi Meşarik), (Havaşii keşşaf), (İnaye bişerhilhidaye), (Şerhi usuli Pezdevî), Şerhi muhtasarı ibni Hâcib), (Şerhi Muhtasarı Menar), (Şerhülferaizissiraciyye) müellefatı cümlesindendir. (710) da doğmuş, (786) da Mısırda vefat etmiştir. Sevhuniyye'de medfundur. Mensup olduğu, «Bâberta» Bağdatta bir karve imiş. Erzurum civarındaki «Bayburd» kasabasına mensubiyeti de sanılmaktadır..

132 — **(Esed ibni Amrilkadı)** : İmamı Âzamın tilmizlerindendir. Onun kitablarını ilk yazan zat, budur. Kendisinden de İmam Ahmed ibnı Hanbel Hazretleri rivayette bulunmuştur. Deniliyor ki: İmamı Âzam'ın ashabından kitaplar tedvin eden kırk zat var idi, bunlardan biri de işbu Esed ibni Amr idi. İmam Ebu Yusüfden sonra Harunürreşidin kadısı olmuş ve onun damadı bulunmuştur. Vefatı (190) senesindedir.

133 — **(Esedübnül'fürat)** : Aslen Nisaburludur, Tunus'ta neş'et etmiş, Medinei Münevvereye rıhlet ederek İmam Mâlikden «Muvatta» ı telâkki eylemiştir. Kendisi fıkhı İmam Ebu Yusüf ile İmam Muhammedden ahz etmiş, İmam Ebu Yusüf de ondan Muvattai ahz eylemiştir. Sonra Ebülkasımı Malikîden de fıkıh ahz etmiş, Kayrevanda Malikî fıkhını neşrederek orada kadı bulunmuştur. (213) tarihinde Kayrevanda vefat etmiştir.

133 — **(Enes ibni Mâlik)** : Ebu Hamza, ensari kiramdan âlim, kadri âli bir sahabîdir. Resuli Ekrem Efendimizin hizmetlerile on sene şerefyab olmuş, irtihali nebevîde henüz yirmi yaşında bulunmuştu. (2286) hadisi şerif rivayet etmiştir. Nebiyyi zîşanın duaları berekâtile birçok emval ve evlâda nail olmuştu. Yüz seneden ziyade yaşamış, (93) tarihinde Basrada vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

134 — **(Esma binti Ebi Bekr)** : Sıddikı âzamın büyük kerimesi, aşerei mübeşşereden Hazreti Zübeyrin refikası, Abdullah ibnü Zübeyrin validesi, Aişei Sıddika validemizin de baba bir hemşiresidir. Hicreti nebeviyyeye esnasında «nitak» denilen libasını ikiye bölüp bir parçasını taam sofrası, bir parçasını da su kaplarına bağ eylemek üzere Resuli Ekreme vermişti. Bu cihetle (Zatünnitakayn) lâkabını almıştır. Fakih ve gayet metîn idi, (56) hadisi şerif rivayet etmiştir. Oğlu İbnüzzübey're vermiş olduğu hakimâne, seciâne öğütleri meşhurdur. Oğlunun şahadetinden az sonra yüz yaşında olduğu halde Mekkei Mükerremede (73) tarihinde vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anha.

135 — **(Eşheb)** : İbni Abdilâzizil'kaysî; Mâliki fukahasındandır. İmamı Mâlikden, Leysden ve başkalarından rivayette bulunmuştur. İbni Kasımdan sonra riyaseti ilmiyye Mısırda kendisine müntehî olmuştu.

(145) tarihinde doğmuş, (204) tarihinde İmamı Şafiîden on sekiz gün sonra vefat etmiştir.

136 — (Evzaî Abdurrahman) : İbni Amribni Yuhmid, Ebu Amriddımışkî, fukahanın ve tebei tâbiînin büyüklerindendir. Şamda âmmenin mercii bulunmuştu. Şam ve Mağrib ahalisi, İmam Mâlikin mezhebine sâlik olmadan evvel Evzaînin mezhebine tâbi bulunmuşlardı. Kendisi Ata ibni Ebî Rebah, Katade, Zührî gibi fuzalâdan rivayette bulunmuş, kendisinden de Katade, Zührî, Mâlik, Şu'be, İbnülmübarek gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Hadisdeki, fıkıhdaki ihtisasile, zühd ve tekvasile teferrüd etmişti. (88) tarihinden Ba'lebekte doğmuş, bilâhare Beyrutta tavattun ederek tedris ile meşgul iken orada (157) tarihinde vefat eylemiştir.

F.

137 — (Fâtımatüzzehra) : Resuli Ekrem sallallâhü tealâ aleyhivessellem efendimizin mübarek kerimesidir. Validesi Hazreti Haticetülkübradır. İmama Alinin muhterem refikası, İmam Hasan ile İmam Hüseynin muazzez validesidir. Haiz olduğu fezail ve muhasine nihayet yoktur. Kendisinden (18) hadisi şerif rivayet olunmuştur. «Muhsin» adında bir oğlu ile Zeyneb ve Ümmü Gülsûm adında iki kızı da dünyaya gelmiştir. Nebiyyi zîşan efendimizin ahrete irtihallerinden altı ay sonra (11) tarihinde yirmi yedi yaşında olduğu halde Medinei Münevverede vefat etmiştir.. Radıyallahü tealâ anha.

138 — (Fahrülislâm Pezdevî) : Ebülhasen Aliyyibnü Muhammed, Maverai nehirdeki Hanefî fukahasının meşhurlarındandır. (Elmebsut) unvanıile on bir ciltlik bir eseri ve usuli fıkha dair meşhur bir kitabı vardır. Bu usul kitabına birçok zevat, şerh yazmışlardır. (482) tarihinde Semerkandde vefat etmiştir.

Bu zatın kardeşi Ebü'yüsr Muhammed Pezdevî dahî fukahadan bir zattır. Vefatı (493) tarihine müsadiftir.

139 — (Fenarî Şemsüddin) : Muhammed ibni Hamza, zamanında aklî ve naklî ilimlerde teferrüt etmişti, vikaye şarihi Alâüddini Esvedden, Cemalüddini Aksarayîden, Ekmelüddini Bâbertîden ilm ahz etmiş, babasından tasavvuf tahsil eylemiştir. Bursada müderris ve kadı bulunmuştur. Hakkında İkinci Sultan Murad Hanın büyük teveccühleri vardı, padişahın müşaviri hassılhassı idi, ifta makamını ihraz etmiş, Osmanlı şeyhülislâmlarının birincisi sayılmıştır. Vaktile Hicaza gitmişti, sonra kendisine bir aralık a'ma ârız olmuş, bilâhare bunun zevalinden dolayı bir şükrane olmak üzere ikinic defa olarak Hicaza gitmiş, Mısıra ve Kudsi Şerife uğramış, oralardaki ulema ile ilmî mübahaselerde bulunarak temayüz etmişti.

Birçok müellefatı vardır: (Uyunül'âyan) adında bir fatiha tefsiri yazmıştır. (Fusulül'bedaî fî usulişşeraî) adındaki eseri usuli fıkha dair

kıymetli bir kitaptır. (Feraizi siraciyye şerhi), (Şerhi mevakıf üzerine tâlikat), (Manzum bir risale) de âsarı cümlesindendir.

(751) tarihinde doğmuş, (834) tarihinde vefat etmiştir. Bursada medfundur, Fenar karyesine veya sanatine mensuptur.

H = ح

140 — (Hafsa = Ümmül'müminîn) : Hazreti Ömerin kerimesidir. Hicretin üçüncü senesinde ezvacı tâhirattan olmak şerefine nail olmuştur. Pek çok ibadetle, oruçla meşgul olurdu. Kendisinden (60) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Başlıca râvîsi, biraderi Abdullah ibnü Ömerdir. (45) tarhinde altmış yaşında olduğu halde irtihal etmiştir. Radıyallahü tealâ anha.

141 — (Hasenübnü Aliyyül'mürteza) : Ebu Muyammed Mücteba, Resuli Ekrem, sallallahü aleyhi vessellem efendimizin mübarek torunu, Hazreti Ali ile Hazreti Fatımanın muhterem oğulları olup hicreti nebeviyyenin üçüncü senesinde doğmuştur. O nebiyyi zîşanın ulvî nazarları sayesinde perverşiyab olduğu için kendisinde pek büyük kemalât tecellî etmişti. Fakahetle, yüksek ahlâk bihakkin muttasıftı.

Hazreti Hasen, İmam Ali'nin şahadetinden sonra kırk tarihinde hilâfet makamını ihraz etmiş, bilâhare o makamı kendi rizasile Hazreti Muaviyeye teslim ederek müslümanların arasındaki vahdetin, sulh ve salâhın tecellîsine hizmet eylemiştir. Zaten fahri âlem efendimiz: «Benim bu oğlum seyyiddir, Allah tealâ bununla iki islâm cemaatinin arasını ıslah buyuracaktır» diye bir mucize olarak evvelce haber vermişti.

İmamı Hasen hazretleri, (49) tarihinde, zevcesi Ca'de Bintül'eşas tarafındaki tesmim edilmekle ahrete şehiden irtihal etmiştir. Medinei Münevverede Baki, kabristanında medfundur. Radıyallahü tealâ anh.

142 — (Hüseynübnü Aliyyül'mürteza) : Fahri âlem efendimizin mübarek hafidi, İmam Ali ile Fatımatüzzehranın muazzez mahdumları olup, hicreti seniyyenin altıncı senesinde dünyaya gelmiştir. Haiz olduğu fazail ve kemalât her türlü tasavvurların fevkindedir. Resuli Ekremin birçok teveccühlerine, muhabbetlerine mazhar olan bu muhterem zat, malûm olduğu üzere Kerbelâda şehid edilmiştir. Müslümanların kalblerinde ebedî bir hüzn ve teessür bırakmış olan bu dilsuz hâdise, hicreti nebeviyyenin (61) inci senesi Muharremenin onuncu gününe müsadif bulunmuştur. Kabri şerifleri Kerbelâdadir. Radıyallahü tealâ anh.

143 — (Hasanı Basrî) : Ebu Sadibnü Ebilhasen Yesar, tâbiînin büyüklerindendir. Vâlidesi Hayre, Ümmülmü'minin Hazrtei Ümmi Selemenin cariyesi, babası da sahabeden Zeyd ibni Sâbit hazretlerinin azadlısı idi. Hasanı Basrî, çocukluğunda Ümmi Seleme hazretlerinin yanında bulunmuş, onun duasına, feyzine mazhar olmuş, bu cihetle kendisinde büyük

bir fazilet, büyük bir fasahat ve belâgat tecellî etmiştir. Sahabei kiramdan yüz otuz zata mülâki olduğu rivayet olunuyor. Horasan gazvesinde bulunmuş, Sıffiyn vakasında bîtaraflığı iltizam etmiş, halka da bîtaraflığı tavsiye eylemişti. Hadisde, fıkıhda mütebahhir idi.

Muhammed ibni Sa'd demiştir ki: Hassanı Basrî; âlim, fakih, sika, me'mun, âbid, fasih, hüsni cemale mâlik, camii kemalât bir zat idi. Bir aralık Mekkei Mükerremeye gelmişti, ahali kendisine bir kürsi kurdular, nâs toplanmıştı, Tâsur, Atâ, Mücahid, Amribni Şuayb gibi fuzalâ da hep orada idiler. Haseni Basrî onlara hadîs rivayet etti. Bir misli daha görülmemiş yüksek bir fakih, bir din âlimi olduğunu itiraf ettiler.

Bu büyük âlim, (21) tarihinde doğmuş, (110) tarihinde Basrada vefat etmiştir.

144 — (Hasen ibni Salih) : İbni Hayyissevrî, Hemdanlı fakih, sika, âbid, bir zattı, mezhebi munkati olmuş müctehidlerden sayılmaktadır. (100) tarihinden doğmuş, (199) tarihinde vefat etmiştir.

145 — (Haseni ibni Ziyadil'lü'lüî) : Hanefî fukahasının meşhurlarından Kûfeli bir zattır. İmamı âzamın tilmizlerinden olup bazı mesailde İmamı Ebu Yusüfe muhalif bulunmuştur. İbni Cüreycden on iki bin hadisi şerif rivayet etmiştir. Hadise, fıkha dair bazı müellefatı vardır. (El'muharrer Vel'emalî) bu cümledendir. Kûfede kadı bulunmuştu. İncu satışına nisbet edilmiştir. Vefatı (204) tarihine musadiftir.

146 — (Hassan ibni Sâbit) : Ebülvelidil'ensarî, ashabı kiramın fuzalâsından, şuarasından idi. Resuli Ekrem Hazretleri: «اللهم ايده بروح اقدس = yarabbi!. Hassani Cibril emîn ile te'yid buyur» diye dua buyurmuştu. Bu cihetle Hazreti Hassan'ın lâtif, beliğ manzumeleri, din düşmanları üzerinde pek müessir bulunuyordu.

Malûm olduğu üzere Bi'seti seniyye iptidalarında bir takım gayri müslimler, müslümanların ve islâmiyetin aleyhinde nazmen ve şifahen tefevvühâtta bulunurlardı. Bunlara karşı da ashabı kiramdan Hassan ile Kâab ibni Mâlik ve Abdullah ibnü Revahe hazretleri mukabelede, müdafaada bulunuyorlardı. Pek kudretli şuaradan olan Hassan ile Kâab hazretleri, gayri müslimlerin tarihî hayatlarındaki kusurları gösterirlerdi, ibni Revahe hazretleri de onların küfürlerini, putlara taptıklarını ta'yib ederdi. Bu ta'yib, kendilerine diğer iki zatın sözlerinden binnisbe hafif görünüyordu. Fakat bunlardan bilâhare müslüman olan zevat, kazandıkları diyanet ve fakahet sayesinde küfr ve dalâlin ne çirkin, ne mühlik bir şey olduğunu anladıklarından ibni Revahe hazretlerinin sözlerindeki ağırlığı idrâk etmiş, onun kendileri için daha müessir bir intibah vesilesi olduğunu takdir eylemişlerdi.

Velhâsıl: Hassan hazretleri, Resullüllaha karşı dil uzatmak fazahatinde bulunan cahiliyye şairlerine ateşîn cevaplar verir, nebiyyi zîşanın

kudsî evsafile kasidelerini tezyin ederdi. Divanı eş'arı vardır. (54) tarihinde yüz yirmi yaşında olduğu halde Medinei Münevverede vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

147 — (Hüsamüddinis'signakî) : Hüseyin ibni Ali, Hanefî fukahasından bir zattır. Hâfızüddinilkebir Muhammedül'buharîden ilm ahz etmiştir. Hidaye üzerine (Ennihaye) adında bir şerhi vardır. Hidayeye ilk yazılan şerh, budur. Usuli Pezdevîye (Kâfi) adında bir şerhi ve (Şerhüttemhîd fî kavaidittevhid) adında diğer bir eseri de vardır. Vefatı (711) tarihindedir.

Signak, Türkistan'da bir beldedir.

148 — (Hüsamüddinissemerkandî : Muhammediibnü Osmanil'ulyabadî, fukahadan müfessir, muhaddis bir zattır. Mecdüddin Muhammedi Üştürûşenî'den ilm ahz etmiştir. Kendisinden de (Elfüsulül'ımadiyye) sahibi İmadüddinin oğlu Abdurrahim tefekkuhte bulunmuştur. (Matlaul'meanî ve menbaulmebanî) namındaki birkaç ciltten müteşekkil bir tefsiri vardır ki, bunu (628) tarihinde te'life başlamıştır.

Alyabadî, Rey nahiyelerinden bazı köylerin adıdır.

149 — (Hâkimi Şehid) : Ebülfazl Muhammedübnü Muhammed, Hanefî fukahasının büyüklerindendir. «Hâkimi Mervezî» diye meşhurdur. (Elmuhtasar), (Elmünteka), (Elkâfî), adındaki kitapları, İmam Muhammedin eserlerinden telhis suretile te'lif edilmiştir. İmam Muhammedin kitaplarından sonra (Elmünteka) ile (Elkâfi) Hanefî mezhebinde iki ana kitab, iki asl sayılmaktadır.

Hâkim Mervezî, Buhara kadılığında bulunmuştu. Sonra Horasan sahibi Emîr Hamidînin vezaretine tayin edilmiş, memleketin askerleri tarafından erzakları kendilerine vaktiyle verilmemiş olması bahanesile Merev'de (344) tarihinde şehid edilmiştir.

150 — (Haccac ibni Ertat) : İbni Sevr ibni Hübeyre, fukahadan Kûfeli bir zattır. Künyesi, Ebu Ertatinnahaîdir. Hadis ve fıkıh ilimlerinde imam sayılırdı. Tebei tâbiîndendir, sadukdur, Ata, Şa'bî, Zührî, Katada gibi zatlardan hadîs ahz etmiştir. Kendisinden de Sevrî, İbn-ül Mübarek gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır.

Haccac, Mısırda kadı bulunmuştur. Daha on altı yaşında iken nâs kendisinden istifadeye başlamışlardı. Halim, halûk bir zat idi. Kendisi demiştir ki: «Ben bir kimse ile aslâ muhasamede bulunmadım, muhasemede bulunanların meclislerinde de oturmam.»

Haccac, hadis rivayeti bakımından zaif, müdellis görülmüştür. Maamafih Şu'be kendisini tevsik etmektedir. (145) tarihinde Reyde vefat etmiştir..

151 — (Hâmid Efendi) : Yenişehir kadısı Mehemmed efendinin oğludur. Konyada doğmuştur. Bursada, İstanbulda ilim tahsil etmiş, birçok

medreselerde müderris olmuş, Manisa müftiliğinde, şehzade muallimliğinde, Şam, Mısır ve İstanbul kadılığında bulunmuş, Ebussuud efendinin vevatından sonra da meşihati islâmiyye makamını ihraz etmiştir. Şeyhülislâm Çivî zade Muhyiddin efendinin damadı denmekle meşhurdur. (Fetavayı Hamidiyye) adındaki dört ciltlik eseri kıymetli bir kitabdır. Bu eseri ibni Âbidin merhum (El'ukuddürriye fî tenkihilfetavel'hamidiyye) unvanlı eserile telhis ve tenkih etmiştir. (985) tarihinde vefat edip Sultan Ebu Eyyüb civarına defn edilmiştir.

152 — Hârisi Muhasibî) : Ebu Abdillah ibnü Esedil'bağdadî, batın ve zâhir ilimlerini cami, âriflerden bir zat idi. Nefsini pek ziyade muhasebede bulunduğu chetle «Muhasibî» nisbetini almıştı. Şafiîyül mezheb olduğu kaydedilmektedir. Bağdat'ta neşv ve nema bulmuştur. Tasavvufa, kelâma, ahlâka, mu'tezileyi redde vesaireye dair iki yüz kadar müellefatı var imiş. Hadisde, fıkıhda, kelâm ile tasavvufta İmamülmüslimîn sayılmaktadır. Kendisi Yezidibni Harûndan ve onun tabakasındaki ricalden rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebül'abbas ibnü Mesruk, Şeyh Cüneyd-i Bağdadî gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır

Harisi Muhasibî, pek fakirâne, zâhidane yaşar, cihanın varına, yoğuna iltifat etmezdi. Pek ârifane sözleri vardır. Ezcümle demiştir ki: Takvanın aslı, nefsi muhasebedir. İlm, mehafet getirir, zühd de rahat iras eder. Güzel ahlâk; ezaya tahammüldür, gazabın azlığıdır, rahmetin bast ve neşr edilmesidir, sözün güzelliğidir. Her şeyin bir cevheri vardır, insanın cevheri de aklıdır. Aklın cevheri de sabırdır. Zalim, nâdimdir, velev ki, kendisini nas medh etsin. Mazlum ise salimdir, velev ki, nas tarafından zem olunsun. Kanaatkâr olan zengindir, velev ki, ac kalsın. Haris ise yoksuldur, velev ki, servete malik bulunsun. Her kim ki, nail olduğu nimetten dolayı Allah tealâya şükr etmezse o nimetin zevalini istemiş olur.

Harisi Muhasibî, rakik bir kalbe mâlik idi. Bir gün bir şahsın şu manzumeyi okuduğunu işitmiş, vecde gelmiş, hazin hazin ağlamaya başlamış, yanında bulunanlar, haline acımışlardı:

«انا فى الغربة ابكى» «ما بكت عين غريب»
«لم اكن يوم خروجى» «من بلادى بمصيب»
«عجبالى ولتركى» «وطناً فيه حبيب»

Yani: ben gurbet ilinde ağlıyorum, bir garibin gözünün ağlayışı gibi ağlıyorum. Ben yurdumdan çıktığım gün bir şey ile mübtelâ değildim, — buna rağmen neden çıktım, yurdumu terk ettim —, Ne yazık bana!.. İçinde dostun bulunduğu bir vatanı terk etmekliğim ne acibdir ne acib!.

Bu hassas, fazıl, makbulürrivaye olan zat (243) tarihinde vefat etmiştir.

153 — (Haddadî Ebubekir : İbnü Muhammedil'yemenî) Hanefî fukahasından bir zattır. «Muhtasarı Kudurî» üzerine yazmış olduğu (Elcev-

heretün'neyyire) adındaki şerhi ,güzel ve cemiyetli bir eserdir. (800) tarihinde Zebîd şehrinde vefat etmiştir.

154 — (Halebî İbrahim ibni Muhammed) : Fukahadan bir zattır. Halebde doğmuş, sonra Mısıra gitmiş, oradan da İstanbula gelip Fatih camii şerifinde imam bulunmuştur. (Mültekel'ebhur), (Şerhi Münyetilmusallî), (Gunyetülmütemellî fî şerhi münyetilmusallî) adındaki kitabları pek makbuldür. (956) tarihinde vefat edip Edirnekapısı kabristanına defin edilmiştir.

Mülteka, fıkhı hanefîye dair makbul bir metn olduğundan birçok zevat tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerden biri de İbrahimi Halebînin tilmizi olup (967) tarihinde vefat etmiş olan Elhac Aliyül'halebîye ait bulunmuştur.

155 — (Hammad ibni Ebi Süleyman) : Ebu İsmail, fukahanın büyüklerindendir. Kûfede İmamı âzamın üstazı idi. İlmi fıkhı, Enes ibni Mâlikden, hadisi de İbrahim Nahaiden ahz etmişti. Vefatı (120) tarihine müsadiftir.

156 — (Hammad ibni Nu'man) : İmamı âzam, Ebu Hanife hazretlerinin oğlu bulunan bu zat, fakih, müteverri bir âlim idi. Kûfede kadılık etmiştir. İmam Ebu Yusüf tabakasında bir fakih idi. (176) tarihinde vefat etmiştir. Oğlu İsmail dahi, fukahadan idi. Basra'da kadı bulunmuştu.

157 — (Hammad ibni Seleme) : Basralı fakih bir zattır. A'ma olduğu anlaşılıyor. Ubeydullahibnülhasen demiştir ki: İlm isterseniz onu iki a'madan isteyiniz ki, biri Hammad ibni Zeyd, diğeri de Hammad ibni Selemedir. (167) tarihinde vefat etmiştir.

158 — (Hammad ibni Zeyd) : Ebu İsmail, Celâleti kadre mâlik, Basralı bir âlimdir. Muhammed ibni Sîrinden, Amr ibni Dînardan vesaireden ilm ahz etmiştir. Kendisinden de Sevrî, İbni Uyeyne, İbni Mübarek gibi yüksek fakihler rivayette bulunmuşlardır. Zamanında Basranın imamı idi. Sika, fakih bir zattır. (98) tarihinde doğmuş, (179) senesinde Basrada vefat etmiştir.

159 — (Hemmam ibni Hâris) : İbni Kaysinnahaî, Kûfeli fakih, sika, âbid bir zattır. (65) tarihinde vefat etmiştir.

160 — (Hamevî Ahmed) : İbni Muhammedil'hanefî fukahadan bir zattır. İbni Nüceymin (Eşbah ve nezair) adındaki kitabına (Gamzü uyunilbesair alâ mehasinil'eşbahi vennezair) adile bir şerh yazmıştır. Vefatı (1098) tarihine müsadiftir.

161 — (Humeyd Ebu İbrahim) : Aşerei mübeşşereden Abdurrahmanibnü Avf hazretlerinin oğludur. Validesi Ümmi Gülsûm, Osman ibni Affan hazretlerinin ana bir kızkardeşi idi. Muhterem babasından ve ibni Abbas ile Ebu Hüreyre gibi daha birçok sahabei kiramdan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Zührî gibi birçok tabiîn rivayette bulunmuşlar

dır. Sikadır, fakihtir. (95) tarihinde yetmiş iki yaşında olduğu halde Medinei Münevverede vefat etmiştir.

Bir de Humeyd ibni Abdirrahmanil'humeydi vardır ki, Basralıdır. O da tabiînden fakih bir zattır. İbni Abbas ve Ebu Hüreyre hazretlerinden hadis rivayet etmiştir.

162 — (Hişam ibni Yusüf) : Ebu Abdirrahmanıs'sananî : Aslen evlâdı Fürsdendir. San'ada kadı bulunmuştu, Yemen fukahasının en büyüğü ve en ziyade hıfz ve itkan sahibi sayılmaktadır. (197) tarihinde vefat etmiştir. Sahihi Buharîdeki rüvatı kiramdandır.

163 — (Haskefî Muhammedübnü Ali) : Alâüddin, âlim, fakih, muhaddis bir zattır.. Babasından ve İmam Muhammedül'mehasiniden ilm tahsil etmiş, Remle'ye giderek Hayrüddini Remlî'den fıkıh okumuş, Kudüs'e ve Hicaz'a gitmiş, Dımışk müftiliğinde bulunmuştur. (İfzatül'envar alâ usulil'menar), (Eddürrül'muhtar fî şerhi tenviril'ebsar), Eddürül'münteka fî şerhil'mülteka) adındaki kitapları meşhurdur. (1025) tarihin de Dışırkta doğmuş, (1088) senesinde yine Dımışkta vefat etmiştir. «Hısnı keyfa» ya mensuptur ki, Diyarbakır havalidindedir.

164 — Huzeyfetübnül'yeman) : (Ebu Abdillâhil'ansî, sahabei kiramdandır. Babası ile beraber müslüman olup Medinei Münevvereye hicrette bulunmuşlardı. Babası Yeman Hazretleri, Uhud gazvesinde bir yanlışlık eseri olarak müslüman kuvvetleri tarafından şehit edilmiş, kanını onlara hibe eylemiştir. Huzeyfe hazretleri, Resuli Ekremin mahremi esrarı idi. Fahri âlem efendimiz, kıyamete kadar zuhur edecek fitnelere, büyük hâdiselere dair kendisine haber vermişti. Münafıkların kimlerden ibaret olduğuna vâkıf idi. İran fütuhatında bulunmuş, Hemedan, Rey Dinever beldelerini fethetmiş, Cezirenin fethinde bulunmuş, Hazreti Ömer tarafından Medain valiliğine tayin olunmuştu. Her ne isterse kendisine verilmesi Hazreti Ömer tarafından emrolunmuş olduğu halde o sade halini aslâ değiştirmemiş, sade bir tarzda yaşamaktan vaz geçmemiş, kendi yiyeceğile atının yeminden başka bir şey almamıştı. Bilâhare Hazreti Faruk, onun böyle fakirâne bir halde yaşadığını görünce boynuna sarılmış, «Sen benim kardeşimsin, ben de senin kardeşinim» demişti. (36) tarihinde Medainde vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

H = ح

165 — (Haher zade) : Ebubekir Muhammedübnül'huseynil'buharî Maveraennehr'deki Hanefî ulemasının büyüklerinden idi. (Ettecnîs), (El-mebsut) gibi müellefatı vardır. Bu zatın birçok fetva kitaplarında ismi yad olunur. Kadı Ebu Sabit Muhammedül'buharînin hemşirezadesi idi. (433) de vefat etmiştir.

Bir de Haher zade Bedrüddin Muhammedübnü Mahmudil'gerderî var-

dır ki, Şemsül'eimme Muhammedübnü Abdissettar Kerderînin hemşirezadesidir. (651) tarihinde vefat etmiştir.

166 — (Halid ibni Mâdan) : Fukahadan, muhaddislerden Kelâa kabilesine mensup Hımslı bir zattır. Şam'da ikamet etmiş idi. Künyesi Ebu Abdillahtır. Sikadır, (103) de veya (149) da vefat etmiştir.

167 — (Halidibni Velid) : İbnül'mugîre, ashabı kiramdan gayet bahadır bir zattır. Künyesi Ebu Süleyman veya Ebulveliddir. Valdesi, «Lübabetüssuğra» Ümmülmü'minin Hazreti Meymunenin kız kardeşidir. Hazreti Halid, Hüdeybiye müsalahasından sonra müslüman olmuş, Mü'te gazvesinde, Mekkei Mükerremenin fethinde vesair gazalarda hazır bulunup tarafı nebevîden «Seyfullah» unvanına nail olmuştu. Kendisinden (18) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Mü'te muharebesinde üç bin islâm mücahidile Romalıların yüz bin kişilik ordusunu mağlûp etmişti. Yemamede de Müseylimetülkezzab gailesini bertaraf ederek irtidat hareketlerini akim bırakmıştır. Birçok yüksek menakibi vardır. Cihad meydanında şehid düşmeyip de hastalık yatağında vefat edeceğinden dolayı çok müteessir bulunmuştu. Vefatından dolayı Hazreti Ömer vesair müslümanlar pek ziyade mahzun olmuşlardı. Vefatı (21) tarihinde Humusda veya Medinei Münevverede vukubulmuştur. Radıyallahü tealâ anh.

168 — (Harice İbni Zeydil'ensarî) : Sahabei kiramdan Zeyd ibni Sabit hazretlerinin oğlu olan bu zat, tabiînden ve Medinei Münevveredeki fukahai seb'adan bulunmuştur. Tevsiki ve celâleti kadri hakkında ittifak vardır. (100) tarihinde yetmiş yaşında olduğu halde Medinei Münevverede vefat etmiştir.

169 — (Hılâs ibni Amril'hecerî) : Tâbiînden ve muhaddislerden Basralı bir zattır. İmam Aliden, Ebu Hüreyre'den, İbni Abbasdan vesair bazı sahabei kiramdan hadis rivayet etmiştir, kendisinden de Malih ibni Dînar, Katade gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Sikadır, fazıl bir zattır. Yüz tarihinden evvel vefat etmiştir.

170 — (Halil ibni İshakı Malikî) : Ebul'mevedde ziyaüddin. Mısırlıdır, Mâlikî mezhebinin kudretli âlimlerinden biridir, faziletile, diyanetile meşhurdur, «Şeyhuniyye» de tedris ile, ifta ile meşgul olmuştur. Fıkhı Malikîden (Muhtasarı Halil) adındaki eseri pek muteberdir, üzerine müteaddit şerhler, haşiyeler yazılmıştır. Bu eser İtalyanca tercümesile beraber Avrupada tab edilmiştir. Vefatı (867) tarihine musadiftir.

171 — (Hassaf Ebubekr) : Ahmed ibni Ömer, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Fazıl, muhasib, ârif bir âlim idi, elinin kazancile keçinirdi. Şemsül'eimmetil'halvaî demiştir ki: «Hassaf, ulûm sahasında büyük bir kişidir, kendisine iktida sahih olan kimselerdendir.»

Hassaf, Emirül'müminîn Mühtedî için (Kitabül'harac) ı tasnif etmiş-

ti. Mühtedî katl edilince Hassafın da eşyası yağma edilmiş, orada bazı kitapları da zayi olmuştur.

Hassafın (Ahkâmül'evkaf), (Kitabülvesayâ), (Kitabüşşürût), (Kitabü âdâbil'kâdı), (Kitabül'mehazırı vessicillât), (Kitabül'harac), (Kitabün'nefekat) gibi kıymetli eserleri vardır. «Âdâbül'kadı) unvanlı eserini İbni Mâce ile Hüsami Şehid diye anılan Ömer ibni Abdilâziz şerh etmişlerdir. Vefatı (261) tariihine müsadiftir.

172 — **(Hırşî Ebû Abdillah)** : Muhammed ibni Abdillah, Malikî fukahasındandır. Mısırda «Ebu Hıraş» karyesine mensuptur. Aliyyülüchûrî, İbrahimül'lekanî ve kendi pederi Abdullahil'hırşî gibi zatlardan ilm ahz etmiş. Ezher Mesihatine ilk tevellî eden zat kendisi bulunmuştur. Cami Ezherde verdiği derslere Malikîler büyük bir tehalük gösterirlerdi. Ebüzziya Halilin Muhtasarı üzerine bir şerh yazmıştır. (1010) da doğmuş, (1101) tarihinde Kahirede vefat etmiştir.

173 — **(Hayseme ibni Abdirrahman)** : Kûfeli fukahadan sika bir zattır. Hadis rivayet ederken irsalde bulunurdu, yani râvîlerden bazılarını zikr etmezdi. Yüz seksen tarihinden sonra vefat etmiştir.

174 — **(Hızır Bey)** : Kadı Celâlüddinin oğludur Sivrihisarda neşet etmiş, Bursada müderris olmuş, İstanbulun fethinde İstanbulun ilk kadısı bulunmuştur. Fakih, ulumı garibeye âşina bir zat idi. Mollâ Fenarîden fıkıh ahz etmişti, kendisinden de Hace zade Muslihüddin, Hatib zade Şemsüddin gibi meşahir ders almışlardı. Akaide dair olan manzumesi meşhurdur. «Kasidei Nuniyye» denilen bu manzumeyi tilmizlerinin en mümtazlarından olan Şemsüddin Ahmed Hayalî şerh etmiştir. (810) tarihinde doğmuş, (863) senesinde İstanbulda vefat edip Zeyrek civarındaki bir makbereye defn edilmiştir.

İ

175 — **(İmamı Âzam Ebû Hanife)** : Nûman ibni Sabittilkûfî, bütün islâm âleminin en büyük müctehidi olan bir zattır. Velâ itibarile nisbeti «teymî» dir. Silsilei nesebinde müteaddit kavller vardır. Ecdadının İrak ahalisinden veya ensarı kiramdan veya ebnayı fârisden veya Horasanın Nesa beldesinden olduğuna kail olanlar vardır. Babası Sabit, çocukluğunda İmam Ali hazretlerine hizmet ederek duasını almıştır. İmamı Âzamın künyesi «Ebu Hanife» dir. Bu zat, ya İraklılar arasında «Hanife» denilen bir diviti = yazı hokkasını daima istimal ettiği veya islâmiyyete kemalile müteveccih ve münkad bir zümrei müminînin manevî pederi makamında bulunduğu cihetle bu künyeyi almıştır. Yoksa kendisinin «Hanife» adında bir kızı bulunduğu tarihçe sabit değildir. Yalnız Hammad adında bir oğlu var idi.

İmamı Âzam, Kûfede doğmuş, orada neşv ve nema bulmuş, zamanı-

nın en parlak ilm ve irfan merkezlerinden biri bulunan Basraya — rivayete göre yirmi defa — giderek oradaki âlimlere mülâki olmuş, bazı hava ve bid'at sahiplerile münazaralarda bulunmuştur.

İmamı Âzam, Emeviyyeden Mervan ibni Muhammed zamanında İrakayn valisi bulunan «Yezid ibni Hübeyre» tarafından Kûfe kadısı tayin edilmek istenilmişti, kabul etmediğinden dolayı iki hafta kadar hapsedilerek döğdürülmüştü. Bu mezalimden nefsini kurtarmak için kaçıp Haremeynde mücavir kalmaya başlamış, nihayet Abbasiye hükûmeti vücude gelince vatanına avdet etmiş, daha sonra Ebu Cafer Mansur halife tarafından Bağdad'a dâvet edilmiş, kendisine tevcih edilmek istenilen Kazıl'kuzat mansıbını kabul etmediği için darp ve haps olunmuştur. Elli beş defa hac ettiği ve nihayet hapishanede mesmumen vefat eylediği mervîdir.

İMAMI ÂZAMIN MEŞAYİHİ :

Nûman ibni Sabit hazretlerinin meşayihi, yani: kendilerinden ilm ve bilhassa hadis ve fıkıh ahz etmiş olduğu zevat, dört binden ziyadedir. Bu hal, başka zevata nasib olmamış gibidir. İmamı Şafiî hazretlerinin yalnız seksen şeyhi var imiş. Vakıâ İmam Muhammedi Buharî gibi bazı eazımın binlerce şeyhi vardır. Fakat bunlar meşayihi hadistir, bunların her halde birer büyük âlim olmaları lâzım gelmez. Meşayihi fıkh ise her halde pek âlim zatlardan ibarettir. Bu cihetledir ki, bunların miktarı daha azdır.

Maahaza İmamı Âzamın ashabı kiramdan Enes ibni Mâlik, Abdullah ibnü Ebi Evfa, Sehlibni Sâidilensarî hazeratını da görmek şerefine nail olduğu rivayet olunuyor. Bu cihetle kendisi «tâbiîn» dendir. Bu mazhariyet de dört büyük müctehid arasında kendisine hâs bir meziyet demektir. Onun zamanında sahabei kiramdan «Ebut'tufeyl Âmirülkûfî» de berhayat idi. Ashabı kiramdan en son vefat eden bu zattır. Vefatı Mekkei Mükerremede (102) tarihine müsadiftir. İmamı Âzamın bu zatı da görmüş olduğu mervîdir. Fakat bu zatlardan işitip rivayette bulunmuş olmasında ihtilâf vardır.

İmamı Âzam, Hammed ibni Ebi Süleyman gibi ekâbirden fıkıh okumuş, Atâ, Nafî, Katade, Ebu İshak, Amr ibni Dînar, Hişam ibni Urve, Adiyyibni Sabit gibi eazımdan da hadis ahz etmiştir. Kendisinden de Vekî ibni Yezid, Ebu Âsım, Abdürrazzak, Ebu Nuaym, Abdullah ibni Mûsa, Ebu Abdirrahmanil'mukrî gibi birçok meşahir hadis rivayet etmişlerdir.

İmamı Âzamdan fıkıh ahz eden zevat ise pek çoktur. Bâhusus İmam Ebu Yusüf, İmam Muhammed ibni Hasen, Züferibni Hüzeyl, Hasen ibni Ziyad, Vekî, Abdullahil'mübarek, Davudi Tâî, Âfîye, Yusüf ibni Halid, Nuh ibni Meryem gibi her biri başlı başına bir müctehid olmak kudretini

haiz bulunan eazim, bütün o büyük imamın, birer çırağı, birer muakıbi olmakla müftehir bulunmuşlardır.

İmamı Âzamın silsilei ilmiyyesi, İmam Ali ile İbni Mesud hazretlerine müntehi olmaktadır. Şöyle ki: İlmi İmamı Azam Ebu Hanıfe Hammaddan, o da İbrahimi Nahaîden, o da Alkama ile Esvedden, bu ikisi de İmam Ali ile Abdullah ibnü Mesuddan, bunlar da bizzat Resuli zîşan efendimiz hazretlerinden ahz ve telâkki etmişlerdir.

İMAMI ÂZAMIN İLMİ TEFSİR VE HADİSEDEKİ MEVKİİ :

İmam Âzam Ebu Hanıfe hazretleri, müfessirlerin ikinci tabakası ricalindendir. Kuranıkerîm âyetlerin ihtiva ettiği dinî mesail ve hakayıki anlamak ve anlatmak kudreti en ziyade müctehidlerde tebarüz etmektedir. Bu cihetle Hazreti imam, «Üstazül'müfessirîn» unvanına bihakkın lâyıktır. Hangi bir âyeti celîlenin nassından, delâletinden, işaret ve iktizasından yüzlerce mesele istinbatına kadir olan bir büyük müctehidin en yüksek bir müfessir olduğunda kim tereddüt eder?.

Vakıâ İmamı Âzam, tefsir namile müstakil bir kitab yazmamıştır. Fakat, onun bütün içtihatları en evvel kitabüllaha istinat ettiğinden kendisinin en ziyade ahkâma müteallik âyatı furkaniyyeyi tefsir ve tavzih ile iştigal etmiş olması zarurîdir. Bu cihetle tefsirlerde münderiç itikada, ibadata, muamelâta dair binlerce meselelerin en büyük kâşif ve tercümanlarından biri de «İmamı Âzam» olduğunda şüphe edilemez. Hele kendi mezhebine tâbi fukahanın vücude getirmiş oldukları tefsirlerde Hazreti imamın da şüphe yok ki, büyük bir hissesi vardır. Nitekim meşhur fakih Cessasın telif etmiş olduğu (Ahkâmül'kuran) unvanlı eseri bu cümledendir.

İlmi hadise gelince şüphe yok ki, İmamı Âzam, bu hususda da pek mümtaz bir mevki sahibidir. Evet.. O, büyük bir muhaddistir. Resuli Ekrem, sallâllahü aleyhi vesellem efendimizin ahadisi şerifesi, tulû eder etmez ziyaları bütün yeryüzüne yayılan güneş gibi az bir müddet içinde islâm âleminin her tarafını kaplamiş, Hazreti İmam da bu feyyaz menbadan bihakkın istifade etmiştir.

Dört bin kadar meşayihi bulunan, zekâ ve hâfıza itibarile de harikalardan sayılan İmamı Âzamın hadis ilmindeki ihatai külliyyesini takdir etmemek lâyık mıdır?.

Hazreti imam, büyük bir müçtehid, yüksek bir münekkit ve pek ziyade mütteki idi. Binaenaleyh rivayet edilen şeyleri mühim bir intikada tabi tutar, kendisince sabit olmıyan hadislere, haberlere, hadisi sahih hükmünü vermekten tevakki eder, kıyamete kadar pâyidar olmak üzere vücude getirdiği mezhebini bütün sahih hadisler üzerine tesis etmek is-

terdi. Bu cihetle hadise dair merviyyatını binnisbe az görenler bulunabilir. Hayfa ki, bu hali düşünmiyenler, Hazreti İmamın hadis ilmındeki ihatasını takdir edememiş, o büyük imam ile ona tabi olanları «ehli rey» diye tavsif etmişlerdir.

Bir de İmamı Azam zamanında ilmi hadis, Haremeynde ziyade intişar etmiş ise de Küfe gibi yerlerde o kadar intişar etmemiştı. Binaenaleyh İmamı Âzam, pek o kadar ahadisı şerifeye destres olamamıştır.» diyenler de vardır. Fakat bu iddiada da her vecihle doğru değildir Bâhusus İmamı Âzam, senelerce Mekkei Mükerremede. Medinei Münevverede mücavir bulunmuş, bir nice muhaddislere müsahib ve mülâkı olmuştur.

İbni Haldûn da «Mukaddime» sinde «İmamı Âzam, hadislerin şurutı sıhhatinde teşeddüt göstermiş olduğu için onun yanında sahih olduğu sabit olan hadisler on yedidir.» demiştir ki, bu, büyük bir hafvedir. Bu söze aldanılmaması icap etmektedir. Nitekim (Elkavlül'fasl) da deniliyor ki, «İmamı Azamın rivayet ettiği ahadisı şerife on yedi değil on yedi kitab teşkil etmiştir ki, bunlardan her birine «Müsnedi Ebi Hanife» namı verilir Bunlar Huffazı hadisden, ilmi hadise vâkıf zevattan birer cemaat, senetlerile beraber tahric etmişlerdir Bunların arasında İmamı Şafiînin «Sünen» inden, «Müsned» inden küçüğü pek az bulunr.

İmam Ebu Yusüf derdi ki «Ben hadisı tefsir ve izah hususunda Ebu Hanifeden daha âlim bir zat görmedim.»

Yahya ibni Muîn de demiştir ki. Ebu Hanife, sika idi, yalnız hıfz etmış olduğu hadisleri rivayet eder. hıfz etmediklerini rivayet etmezdi.»

İMAMI ÂZAMIN İLMİ FIKIHDAKİ MESLEĞİ VE MEVKİİ :

Büyük müctehid Ebu Hanife hazretleri mezhebi fıkhisini iki kısım edille üzerine tesis etmiştir. Edillei asliyye, edillei fer'iyye.

Edillei asliyye, kitab, sünnet, icma ve kıyasdır. Bu mezhebde herhangi bir meselenin hükmü şer'îsini tayin için evvel: Kitabullaha müracaat edilir. Şairi mübîn olan Allah tealânın kendi kitabı keriminde sarahaten veya delâleten beyan buyurduğu ahkâm vecihle amel olunur. Sonra şer'i şerifin nâşir ve mübelliği olup her sözü, vahyi ilâhînin «gayri metlüv» denilen diğer bir tecellîsinden ibaret bulunan Hazreti Peygamberin sözlerinden, fiillerinden ve takrirlerinden ibaret olan süneni seniyyelerine müracaat edilir Bunlardan başka bir hadise, dinî bir mesele hakında ashabı kiramın. müctehidîni izamın ittifak ve icmaı var ise, ona da müracaat lüzumu tahakkuk eder. Şayed hükmü. kitab ile, sünnet ile veya icma ile sarahaten sabit olmıyan bir hâdise karşısında kalınırsa o zaman da kıyası fukaha denilen delîle müracaat olunur.

Edillei fer'iyyeye gelince bunlar da kitab ile sünnete veya icmaa muhalif bir vaziyet husule getirmiyen ve meşruiyyeti bu üç esasdan biri-

le istintac olunan (istihsan), (istishab), (tahkimi hal), (örf ve âdet) gibi tâlî derecede olan delillerdir. Nitekim biz, bunlara dair «usuli fıkıh» kısmında malûmat vermış bulunuyoruz.

Binaenaleyh İmamı Âzamın fıkıhtaki mesleği; mezhebi, bütün şer'î delillere müstenid, hikmet ve maslahat kavaidine uygun bulunmuştur. Bu cihetle mezhebi Hanefî, islâm hukuk müesseselerinin pek mümtazlarından biridir. Bu mezheb fukahasına «ehli rey», «ehli kıyas» denilmesi, mücerred bir ıstılahtır. Yoksa bu mezhebde bazı hükümlerin mücerred reyi şahsiye ibtina ettirilmiş olması, asla iddia edilemez. Hattâ denilebilir ki, mezhebi hanefî, ahadisi şerife için diğer mezheblerden daha ziyade bir tatbik sahası açık bulundurmuştur. Bu hakikat, usuli fıkıh kitablarından pek güzel anlaşılır.

Meselâ: Mezhebi hanefîde fakih ve müctehid olan bir râvînin, naklettiği bir hadîsi şerif, kıyasa tercih olunur, velev ki, kıyasa muvafık görülmesin. Mezhebi malikîde ise, kıyasa muhalif olan hadis, kabul olunmaz, kıyas tercih edilir..

Kezalik : bir hüküm hakkında ashabı kiram arasında ihtilâf bulunsa İmamı Âzam, bunlardan kendi ictihadına muvafık olanı alır, onunla amel eder. İmamı Şafiî ise böyle ihtilâflı rivayetleri mamulün bih olarak kabul etmez.

Kezalik : haber ile kıyas arasında cem ve telfikleri kabil olmıyacak surette tearrüz bulunsa Hanefî mezhebine nazaran mutlaka haber takdim olunur. İmam Şafiî ile İmam Ahmed de buna kaildir. İmam Malîke isnad edilen bir kavle göre ise kıyas tercih edilir. Bundan dört haber müstesnadır ki, onlar kıyasa takdim edilmiştir.

Hanefiyenin ekâbirinden olan Fahrülislâmı Pezdevî diyor ki: «Râvî, Hulefai Raşidîn gibi müctehidlerden ise onun haberi her halde kıyasa takdim olunur. Şayet yalnız zapt ve adaletle maruf olur da fekahet ve ictihat ile meşhur bulunmazsa asl olan, yine haber ile amel olunmaktadır. Meğer ki, bu haber, bilûmum kıyaslara muhalif olsun, o halde rey ve kıyas tarikleri büsbütün münsed olmamak için bu haber terk edilir.

Görülüyor ki, Hanefî mezhebinde reyden, kıyasdan evvel müracaat edilen esaslar, kitabullah ile sünneti nebeviyyeden ve icmaı ümmetten ibarettir. Bu hakikati isbat için İmam Tahavînin (Meanil'âsar) ı ile sair Hanefî imamlarının telif etmiş oldukları «Müsned» ler vesair eserler kâfidir.

İmamı Âzamın ictihadını İmam Ebu Yusüf, İmam Muhammed gibi yüksek tilmizleri cem ve zapt etmişlerdir. İmamı Âzamın ilmi tevhid hakkındaki nezih itikadını da (Elfıkhül'ekber) adındaki eseri göstermektedir ki, bunu, «Ebu Mutii Belhî» rivayet eylemiştir. O büyük imamın birçok ahadisi şerifeyi cami olup (Müsnedül'imamil'âzam Ebi Hanifeten'nûman)

unvanlı bir eserini de «Hasen ibni Ziyad» rivayet etmiş, ve bunu Hanefî fukahasından «Kasım ibni Kutlûbüğâ» tertip eylemiştir.

Velhasıl: İmamı Âzam, feyyaz bir menba olan ahkâmı şer'iyyenin şark ve garbe cereyanına büyük hizmetlerde bulunmuş, islâm hukukunun kavaidini, ıstılahatını ve ebvabını tertip etmiş, yirmi sekiz bini ibadete, mütebakisi de muamelâta ait olmak üzere üç yüz bin mesele vaz ve tesbit eylemiştir. Bu hususta yalnız ilâhî, kudsî me'hazlerden müstefid olmuş, ulviyyeti karşısında nezih ruhları titretecek olan metîn bir kalb ile sarsılmaz bir irade ile hakka sarılmış, hukuk âleminde muhalled bir nam kazanmış, müslümanların sinei tebcîlinde kendisine ebedî bir ihtiram mevkii temin etmiştir.

İMAMI ÂZAMIN MÜCTEHİDLER ARASINDAKİ MEVKİİ :

İmam Ebu Hanife hazretleri, bütün ehli sünnet tarafından tebcil edilen dört büyük müctehidin birincisidir. Gerek kıdem itibarile, gerek mezhebindeki vüsat ve azamet itibarile ve gerek kendi fıtratindeki ulviyet ve celâlet cihetile bu birinciliği bihakkın ihraz etmiş, «İmamı Âzam» denilince yalnız kendisi hatırlara gelmekte bulunmuştur..

Vakıâ islâmiyetin ilk feyyaz asırlarında tabiîni kiram vesaire arasından birçok büyük müctehidler zuhur etmişti. Fakat bu zatların usuli ictihadiyesi ve ictihat ettikleri mesail, lâyıkile zaptedilememiş, kendilerine tabi olanlar da az bir zaman içinde münkariz olduklarından onların mezhepleri devam edememiş, yalnız kendilerinin mübarek isimleri (Tabakatülmüctehidîn) i tezyin etmekte bulunmuştur. İctihad etmiş oldukları bazı meselelerde bu dört müctehidin tâbileri tarafından yazılan kitaplar da münderiç bulunmaktadır.

İmamı Âzam, ictihad sahasında emsalsiz bir tarik vücude getirmiş, ictihadını pek mükemmel, muhalled esaslar üzerine kurmuş, daha hayatta iken kendi ictihadına tabî yüzlerce yüksek âlimlerin yetiştiğini görmüştür. Vefatından sonda da onun ictihadına tabi her asırda binlerce fukaha yetişmiştir.

Hanefî mezhebinin ne derecelerde her tarafa intişar etmiş olduğunu anlamak ve islâm âleminde vaktile husule gelip bugün tarihe karışmış olan ilm-ü irfan, ve hukuk tecellisini de hazin hazin düşünmek için (Kevakibi Muzia) dan naklen şunu kaydedelim: «Vaktile Semerkande tabi Hâkirdir kasabasında bir mezarlık var idi ki, buna «Türbei Muhammedîn» denirdi. Burada her birinin ismi Muhammed olmak üzere Hanefî fukahasından telifat sahibi dört yüz âlim medfun bulunuyordu. Bunların hepsi de mezhebi hanefî üzere fetva vermiş, kitab telif etmiş, tedris ile meşgul olarak nice tilmizler yetiştirmişlerdi.»

İmamı Âzamı gerek birçok faziletli muasırları ve gerek kendisinden sonra dünyaya gelmiş olan bir kısım büyük âlimler, müctehidler, birer lisanı tâzim ile sena etmiş, onun zühd ve tekvasını, ahlâkındakı metanet ve nezaheti, ictihadındaki ulviyeti, mezhebindeki sühulet ve mükemmeliyeti itirafa mecbur olmuşlardır.

Pek büyük, muhterem bir âlim olan İbnül'mübarek diyor ki: «Ebu Hanife, nasın en büyüğüdür, en fakihidir, ondan daha fakih kimse görmedim, bütün fazail hususunda Allah tealânın âyetlerinden bir âyet idi.»

Pek büyük muhaddislerden olup Bağdatta hadis tedris ederken başında yetmiş bin kişi toplanıp istifade eden ve (206) tarihinde vefat etmiş bulunan Yezid ibni Hârun da «Hanefî kitaplarına bakmak caiz midir?.» tarzındaki bir suale cevaben şöyle demiştir: «Gidiniz, o kitapların mütaleasından müstefit olunuz. Bu hususun kerahetine kail olan bir fakih görmedim. Hattâ işittim ki, Süfyanı Sevrî bile bir hiyle ile Ebu Hanifeden Kitabürrihni alarak bir nüshasını yazmış.

Yine ibni Hâruna sorulmuş, «Sizin yanınızda İmam Malikin reyimi daha makbuldür, yoksa Ebu Hanifenin reyi mi?» Cevaben demiş ki: «İmam Mâlikin hadislerini zapt eyleyiniz, çünkü hadislerin râvîlerini temyiz ve intikat eder. Fıkıh ilmi ile Ebu Hanife ile eshabına mahsus bir sınaati celîledir. Onlar, sanki bunun için yaratılmışlardır.

«İmamı Âzam, nasıl bir zattır?.» diye İmam Mâlike sormuşlar, o da şöyle cevap vermiştir: «Ben onu öyle gördüm ki, şu direk altındır diye iddia etse bu iddiasını isbat için hüccet ikamesine kadir olurdu.»

Şafiî fukahasından, muhaddis, «İbni Hacer» in (El'hayretülhısan fî fazailin'numan) adındaki eserinde şöyle yazılır: «Abdullah ibnülmübarek demiştir ki: «Ben bir gün İmam Mâlikin yanında idim, İmam Ebu Hanife teşrif ettiler, İmam Mâlik, onu Meclisin sadrına oturttu. Hakkında pek ihtiramda bulundu, gittikten sonra da bize hitaben dedi ki: Bu zat, «Ebu Hanife» denilen «Numan ibni Sabit» dir ki, «Şu direk altındır» dese filvaki dediği gibi çıkar. İlmi fıkhın dakik meselelerini çıkarmak kendisine gayet kolay bulunmuştur. Herkesin hayrette kaldığı meseleler hakkında külfetsizce doğru hükme muvaffak olur.»

Yüksek âlim, Zahidül'kevserînin (Akvemülmesalîk) adlı eserinde yazılı olduğu üzere «Deraverdî» demiştir ki: «Ben İmam Mâlikten işittim, diyordu ki: Benim yanımda Ebu Hanifenin fıkından altmış bin mesele vardır.»

Filhakika İmam Mâlik hazretleri, Hanefî fıkhına pek mükemmel muttali olmuş, belki de ondan birçok mülhem bulunmuştur. Nitekim İsmail İbni İshak demiştir ki: «İmam Mâlik, çok kerre meselelerde Ebu Hanifenin kavline itibar ederdi.»

Yine Deraverdî demiştir ki: «Ben İmam Mâlik ile İmam Ebu Hanifeyi yatsı namazından sonra Resulullah sallallahü aleyhi vesellemin Mescidi saadetinde müzakere ve müdarese halinde gördüm, her biri diğerinin kabul ve kendisile amel etmekte olduğu bir kavle vâkıf olunca taassub göstermeksizin, tahtie etmeksizin dilini tutuyordu, sabah namazını kılıncaya kadar bu hal üzere devam ettiler.»

İmam Şafiî hazretleri de demiştir ki: «Bütün nâs, fıkıh hususunda Ebu Hanifenin ıyalidir, — yani: onun sayesinde barınmaktadır — Ben ilmi fıkha ondan daha ziyade vâkıf bir zat bilmiyorum.»

İmam Ahmed ibni Hanbel hazretleri de, İmamı Âzam hazretlerini pek çok anar, rahmetle yad ederdi, uğradığı mihnet günlerinde ağlar, o büyük imamın kadılığı kabul etmediğinden dolayı hapsedilmiş, döğülmüş olduğunu düşünerek müteselli olmıya çalışırdı.

İMAMI ÂZAMIN HAYATINA, SECİYESİNE, METANETİ AHLÂKİYESİNE BİR NAZAR :

Ebu Hanife hazretlerinin menakibine dair yüzlerce kitap yazılmıştır. Onun nezih hayatı, diyaneti, zühdü tekvası, yüksek ahlâkı, harikulâde ilim ve zekâsı herkesce malûmdur. Biz bu hususta teberrüken birkaç şey kaydetmekle iktifa edeceğiz.

«Elkevakibüd'dürriye» de deniliyor ki: «Harunürreşid, İmam Ebu Yusüfden İmamı Âzamın ahlâkını tavsif etmesini istemiş, İmam Ebu Yusüf de: (ما يلفظ من قول الا لديه رقيب) âyeti celilesini okuduktan ve her söyliyenin lisanına Cenabıhakkın habîr bulunduğunu söyledikten sonra şöyle demiştir: İmamı Âzam, Haktealânın haram kıldığı şeylerin yapılmasını şiddetle men'e çalışırdı, dini ilâhî hakkında bilmediği bir şeyi söylemekten pek tevakki gösterirdi. O isterdi ki, daima Hakka itaat olunsun, isyan olunmasın, çokça sükût eder, daima tefekküre dalar, geniş bir ilim sahibi bulunurdu. Ne miksar idi, ne de faidesiz lâkırdı söylerdi. İstenilince ilmini, malını ziyadesiyle bezl ederdi. Kendi hakkında ise nâsdan müstağnî bulunurdu, hiç bir kimseyi hayırdan başka bir şey ile anmazdı.»

Bunun üzerine Harûnı Reşid, «Bu hasletleri yaz» diye kâtibine emretmişti.

Zehebî merhumun «Tezkiretülhuffaz» ında da deniliyor ki: «Ebu Hanife, imam, müteverri, âlim, müteabbit, kebirüşşan bir zat idi. Sultanın atiyyelerini kabul etmez, belki ticaretle uğraşır, kazanırdı.»

Filvaki, Hazreti imam, bir müddet bezzazlıkta bulunmuş, sonra bazı zevata sermaye vererek ticaret için etrafa göndermiş, hâsıl olan kâr ile hem kendisi geçinmiş, hem de başkalarına yardım etmiştir.

İmamı Âzam hazretleri, son derece müteverri idi, belki bir hükümde kusur ederim diye kadılığı kabul etmemişti. Maamafih bu kadılık meselesinde biraz tevakkuf etmek ister.

Eslâfdan birçok zatlar, kazadan kaçınmışlardı, nas arasında adaleti hakkile temin müşkül olduğundan bu vazifeyi kabule yanaşmamışlardı. İmamı Âzam ise ayni zamanda büyük bir müctehid idi, kıymetli vakitleri bütün ictihadata masruf bulunuyordu, yüzlerce, belki binlerce kudretli tilmizleri etrafını sarmış, kendisinden istifadeye çalışıyorlardı. Artık böyle muazzam bir vazifeyi deruhte eden bir zat için emri kaza ile bağlanarak ilim ve ictihad sahasındaki mesaisini kısmen olsun sekteye uğratmak muvafık olamazdı. Buna rağmen kadı olması için hem Emevîler, hem de Abbasîler tarafından ısrar edilmişti. Acaba bu ısrarın ne gibi saikleri vardı, binlerce âlimlerin mevcut bulunduğu bir zamanda böyle bir zatın kadılık vazifesini kabule icbar edilmesi neye hamlolunabilir?.

Bu hususta bazı tarihî malûmat ve mütaleat vardır. Bunların bir kısmını hülâsaten kaydedeceğiz:

Deniliyor ki: İmam Âzam, zamanesinin bütün icraatına, adalet ve hakkaniyet nurlarına ma'kes olan bir nazarla bakıyor, istediği şeraiti göremediğinden münfail bulunuyordu. Bunu hissden ve bir vehme kapılan idare adamları ise o büyük zatı muaheze etmek, başındaki cemiyeti dağıtmak için bahane arıyor, ona kabul edemiyeceği bir vazifeyi teklif ediyor, imtinaını vesile ittihaz ederek hakkında eziyette bulunuyorlardı.

Hattâ deniliyor ki: İmamı Âzam, ne Emevîlerin idaresinden, ne de Abbasîlerin idaresinden memnun değildi. Zemahşerînin nakline göre İmamı Âzam, Emevîlere karşı kıyam etmek isteyen Hazreti Zeynel'âbidînin oğlu Zeyde müteveccih idi, ona yardım ediyordu. Bu cihetle ibnü Hübeyrenin işkencesine maruz kalmıştı.

Fakat Zemahşerînin bu rivayetini — Ebu Hayyanın Bahri muhitinde dediği gibi — ihtiyatla telâkki etmelidir. Zemahşerî, Mekkei Mükerremede «Zeydiyye» rüesasının yanında mücavir bulunmuş olduğu için onlara bir cemile olmak üzere böyle bir isnatta bulunmuş olabilir.

Vakıâ «Vefeyatül'âyan» da denildiği üzere İbni Hübeyre, İmamı âzamı, kadılığı kabul etsin diye hapsetmiş, onun ademi kabuldeki ısrarını görünce sebilini tahliye eylemiştir.

Sonra deniliyor ki İmamı âzam, Abbasîler devrinde de Hazreti Ali'nin ahfadından Muhammed ve İbrahim'e mütemayil idi. Ebu Caferil'mansur, bu sebebden dolayı İmamı âzama husumette bulunmuştur. Halbuki bu iddia doğru görülemiyor. Çünkü Ebu Cafer, Muhammed ile İbrahim'i yüz kırk tarihinde takibe başlamış, bunları elde edemeyince babalarını o tarihte hapsetmiş idi. İmamı âzam ise bu tarihte meydanda idi, ona asla dokunmamıştı. Artık onu beş sene sonra kaza bahanesile muahaza etmesi pek müstebaddır. Ebu Cafer ise işini vaktile görürdü, fırsatı fevt etmezdi, uyumak onun tabiatinden değildi. Binaenaleyh o muhte-

rem imamı hapis ve muahaze etmesi başka bir sebebe mebni olmak lâzımdır.

Bu hususta ezcümle deniliyor ki: Abbasiye hulefasının ikincisi olan Ebu Cafer, Bağdat şehrini (145) de tesise başlayıp (149) da ikmal etmişti. Orası islâm âleminin büyük, yeni bir merkezi olacaktı, o merkezde kadı olacak zatın da İmamı âzam gibi büyük bir müctehid olması münasip görülmüştü. O büyük müctehidin bu hizmeti kabulden istinkâfi ise Ebu Caferin inkisarı hayaline sebebiyet verecek bir mahiyette idi, işte bu halin verdiği bir hiddet saikasile Ebû Cafer, o itisafa cüret etmiş oldu.

«Ebüşşeyh» de tarihinde şöyle bir şey naklediyor: «İmam Züfer demiştir ki: Ebu Hanife hazretleri Abbasiye devletinin ilk müessisi olup Ebu Caferin biraderi bulunan İbrahim Seffah zamanında aleyhlerine alenen söylenip duruyordu. Ben kendisine: galiba bizim boynumuza iplerin takılmasından başka bir şey ile hoşlanmayacaksın?. demiştim. Aradan çok geçmeden Mansur tarafından gelen bir mektupta İmamı âzamın Bağdada gönderilmesi emrelunuyordu. Sabahleyin veda için ziyaretine gittim, kendisini bir katıra bindirilmiş buldum, yüzü tagayyüre uğramış bir halde idi. Bağdada alıp götürdüler, on beş gün daha yaşadıktan sonra mesmumen vefat etti.»

Bu rivayetler doğru ise bunlar cereyan eden gayri meşru muamelelere karşı Hazreti İmamın muğber, münkesirül'hatır olduğunu gösterir, yoksa onun bilfiil muhalefete kıyam etmesini ispat edemez. Zaten öyle vaktini ilm ve irfana, ictihada hasretmiş olan bir zattan başka türlü hareket de beklenemez. Seffahın Emeviyye hanedanından yüzlerce masum insanı haksız yere öldürdüğü, hattâ bir ziyafet esnasında altmış yetmiş insanı pek feciâne bir halde katlettirdiği rivayet olunuyor. İşte İmamı âzamın bütün teessürleri bu gibi hallere ait olsa gerektir. Eğer devrinin ricali, munsıf olsalardı, eğer yalnız kendi şahıslarını, kendi fânî devletlerini düşünmeyip de idareleri altında bir vediatullah olarak bulunan halka karşı hayrıhah bulunsalardı, eğer âmmenin selâmetine matuf ahkâma riayet edecek bir kabiliyet gösterselerdi İmamı âzam gibi zevatın tenkitlerini hüsni telâkki eder, bundan bir intibah dersi alır, bu sayede adalet ve istikamet yolunu takip etmiş olurlardı. Bunun mükâfatı olarak da tarihte güzel bir nam bırakır, meşkûr hizmetlerinin hakikî semerelerini dünyada da ahırette de görürlerdi.

Yoksa İmamı âzam hazretleri, emre mutî, ihtilâl fikrinden beri, son derece dünyadan müctenib bir zat idi. «Nasribni Muhammed» den rivayet olunuyor ki: «İmamı âzam, bir müddet fetva vermekten nehy edilmişti. Oğlu Hammad, bazı meseleler sormuş, cevap alamayınca: bizi burada kimse görmüyor, cevap verseniz ne lâzım gelir?.. demiş, Hazreti

İmam da: «Oğlum!. Bir gün sultan bana sorsa ki hiç fetva verdin mi?..» Ben «Vermedim» diye yalan söyliyebilir miyim?.. demiştir.

İşte hayatı bu kadar nezih olan bir zattan bütün insaniyet hakkında beklenilen şey, hayır ve bereketten başka şey değildir.

Şunu da ilâve edelim ki: Ebu Cafer Mansur, fazıl, fakih, kadirşinas bir zat imiş. (Eddevletül'islâmiyye) adlı eserinde Ahmed ibni İbrahim. Hamevî diyor ki: «İmam Malik hazretleri şöyle demiştir: «Ebu Cafer, geçmiş âlimlere vesaireye dair söz açtı, kendisini nasın ahvaline nâsın en âlimi buldum. Sonra ilme, fıkha dair söz açtı, kendisini nâsın ittifak ve ihtilâf etmiş oldukları şeylere nâsın en malûmatlısı buldum.»

«Ebu Cafer, İmam Mâlike Müvettayı yazdırmış, tabiiyyata, felekiyyata ait kitapları cem ederek bunları ehliyetli kimselere tercüme ettirmiş. Tarih kendisile iftihar eder, ancak imamı âzamın hapishanede vefatını tarih, Mansur için kusur saymıştır. Mansur, İmamı âzama muadil bir iffet, vera' sahibi bulamadığından onu Bağdada kadı tayin etmek istemişti. İmam ise kendisine bir günah lâhık olur korkusile bundan kaçındı. Artık Mansur, onu hapsettirdiği kadılığı kabul etsin, o muhterem zat ise hapishanede vefat etti.»

«Halife Mansur, İmamı âzam kadılığı kabul etmeyince onu başka bir zata tevcih etti, ve Hazreti Ömer'in Kûfe kadılığına tayin ettiği zaman Musel'eşarî hazretlerine yazmış olduğu vasiyetname ile amel etmesini bu zata şart koştu, bu vasiyetnamenin birer suretini de sair belde kadılarına gönderdi.» Biz bu vasiyetnamenin bir tercümesini yukarıda yazmış bulunuyoruz.

Velhâsıl: İmamı âzam hazretlerinin kadri pek âlidir. Onun vücude getirmiş olduğu ictihat müessesesi, asırlardan beri İslâm âlemi için bir vesilei rahmet olmuştur. Onun mübarek namı da Müslümanların lisanında daima rahmetle, şükran ile yad olunmakta bulunmuştur. (80) tarihinde Kûfede doğmuş, (150) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Sultan Melekşahi Selçukînin veziri Şerefülmülk Ebu Sa'd Muhammed, İmamı âzamın Bağdat'ta bulunan kabri üzerine güzel bir türbe yaptırmış, sonra bu türbe, Osmanlı hükümdarları tarafından defaatla tamir ve tezyin edilmiştir. Elyevm bir ziyaretgâhtır. Rahmetullahi tealâ aleyh.

176 — (**İmam Mâlik ibni Enes**) : Ebu Abdullah, ehli islâmın mâbihil'iftiharı olan dört muazzam müctehidin ikincisidir. Yemen kabilelerinden «Beni Esbah» kabilesine ve Hımyerîlerden bir hükümdar hanedanına mensuptur. Medinei Münevverede doğmuş, orada neşvü nema bulmuş, o mübarek beldei tâhirenin ufuklarından senelerce bütün İslâm âlemine ilm ve hikmet nurlarını neşretmiş, yine o beldei münevverede ahırete irtihal etmiştir.

İMAM MALİKİN MEŞAYİHİ :

Tebei tâbiinden olan İmam Mâlik hazretleri, tâbiîn hazeratından birçok fukaha ve fuzalâya yetişmiş, gençliğinden itibaren ilim sahasına atılmış, üç yüzü tabiînden, altı yüzü de onların tâbîlerinden olmak üzere dokuz yüz şeyhten hadisi şerif ahz etmiştir. Yahya ibni Said, Nâfi, Zühri, Makburî, Abdullah ibni Dînar, Hişam ibni Amr, Zeyd ibni Eslèm, Rebîa ibni Abdirrahman gibi bir nice ekâbir bu cümledendir.

Ebubekir Hatibi Bağdadînin telif ettiği bir kitabdaki beyanına göre İmam Malikten rivayet eden zevatın adetleri de (993) kadardır. Kadı Iyazın beyanına göre ise (1300) kadardır. Ezcümle Abbasî halifelerden Mansur, Mehdî, Hadî, Harunı Reşid, Emîn, Me'mun ve meşhur âlimlerden İmam Muhammedüşşeybanî, İmam Şafiî, Ebu Hâşim, Maîn ibni İsa, Yahya ibni Yahya, İbnülmübarek, Elkattan, ibni Veheb gibi zatlar, İmamı Mâlikten rivayette bulunmuşlardır.

İmam Mâlikin silsilei ilmiyyesi şöyledir: Mâlik ibni Enes, Rebiadan, Rebia da Enes ibni Mâlikten, o da Resuli Ekrem'den ilm ahz etmiştir.

Kezalk : Mâlik ibni Enes, Nafiden, o da ibni Ömerden, o da Resulûllah (salallahü aleyhi vessellem) den ilm ahz eylemiştir.

İMAM MÂLİKİN İLMİ TEFSİR VE HADİSDEKİ MEVKİİ :

Mâlik ibni Enes Hazretleri, şüphe yok ki pek büyük bir müfessirdir. Kur'anı mübin âyetlerinden binlerce şer'î hükümleri istinbata muktedir olan büyük bir müctehid, elbette tefsir hususunda pek derin bir nüfuzu nazara maliktir. Hattâ kendisinin (Tefsirü garibil'kuran) ünvanlı bir eseri de vardır ki, bunu kendisinden Halid ibni Abdirrahmanil'mahzumî, rivayet etmiştir.

Hadis hususuna gelince İmam Mâlik hazretleri, pek yüksek bir muhaddistir, kendisinin sahihürrivaye bir hüccet olduğunda ümmetin ittifakı vardır. Telif etmiş olduğu (Elmüvatta) kitabı, hadis âleminde pek muteber, pek feyizli bir eserdir.

İmam Mâlik, Müvattayı kırk sene içinde vücude getirmiştir. Bidayeten dört bir kadar ahadisi şerifeyi ihtiva ediyormuş, bilâhare Hazreti imam, seneden seneye bunu telhis ederek Müslümanların ahvaline eslâh olan miktarını ipka etmiştir ki bin kadar hadisi şeriften ibarettir.

Başka zevat da (Elmüvatta) unvanile hadis kitapları yazmışlardır. Hattâ İmam Mâlike: «Sen Müvatta için bu kadar emek sarf ettin, halbuki şimdi başkaları da böyle Müvattalar vücude getirdiler» denilmiş, o da cevaben demiş ki, «Bu kitaplardan hangilerinin livechillâh telif edilmiş olduğunu elbette göreceksinizdir.» Filhakika diğer Müvattalardan birçoğu sanki kuyulara atılmış gibi görünmez bir hale gelmiş, yalnız Hazreti İmamın Müvattayı her tarafa intişar etmiştir.

Halife Farunürreşid, «Müvatta» kitabına bir resmiyyet vermek, bunu her tarafa neşrederek herkesce mamulünbih bir hale getirmek istemişti, fakat pek munsif, mütefekkir olan o büyük imam, buna razı olmamış, «Ahadisi şerife her tarafa yayılmış, İslâm diyarının her kısmında ulimler, muhaddisler, müctehidler yetişerek kitaplar tedvinine başlamış, bu suretle vücude gelen ictihatlar, eserler ise İslâm milleti için birer rahmet mahiyetinde tecellî etmekte bulunmuş olduğundan yalnız kendi kitabının düsturul'âmel tutulmasını muvafık görmemiştir.

İmam Mâlik hazretleri, hadisi şerif rivayet edeceği zaman abdest alır, yıkanır, temiz elbise giyinir, güzel kokular sürünür, saçına, sakalına intizam verir, vekar ve heybetle yerine oturur, hiçbir şey ile meşgul olmaksızın kemali tazim ile hadisi şerifeyi rivayete başlardı.

İmam Mâlik derse başlayınca pek çok tilmizleri etrafını sarar, rivayet ettiği hadisleri, meseleleri zapta çalışırlardı. İslâm âleminin her tarafından yüzlerce zevat, Medinei tâhireye sefer ederk o büyük müctehidin meclisinde hazır bulunurlardı.

Celâlüddin Süyutî merhum, İmam Mâlikten hadis rivayet eden (993) zatın isimlerini heca hurufı sırasile (Kitabü tezyinil'memâlik bimenakibi seyyidina el'imamı Mâlik) adındaki eserinde kaydetmiştir.

İmam Mâlik hazretleri, hadisi şerif takrir ederken bir mesele zımnında yüksek bir sesle bir şey söylenecek olsa men eder, (لا ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبى) âyeti celîlesini okur, Resuli Ekrem — sallâllahü aleyhi vessellem — efendimizin huzurlarında ref'i savt, memnu olduğu gibi onun mübarek ahadisi şerifesi okunurken de ref'i savtın muvafık olmıyacağına işaret ederdi. Hattâ bir gün Halife Mansur ile beraber Ravzai Mutahharayı ziyaret ederken Mansur, yüksek bir sesle konuşmak istemişti, Hazreti İmam, derhal bu âyeti celîleyi okuyarak Mansuru irşam etmişti.

İMAM MÂLİKİN İLMİ FIKIHDAKİ MESLEĞİ VE MEVKİİ :

Mâlik ibni Enes hazretleri, ictihadı fıkhîsini, kitabullaha, süneni nebevviyeye, icmaı ümmete, kıyası fukahaya, Medinei Münevvere ahalisinin ittifaklarına ve maslahatı mürsele, seddi zerayî, denilen sair esaslara istinat ettirmiştir.

Şöyle ki: İmam Mâlik hazretlerinin mezhebi fıkhîsinde herhangi bir meselenin hükmü şer'îsini tayin için Kur'anıkerîme, ahadisi nebeviyyeye, ümmetin icmaına ve indellüzum kıyasa müracaat edilir. Ehli Medinenin ittifakları da icmadan başka, müstakil bir delil olarak kabul olunur. Çünkü onlar, Resulüllahın ef'al ve akvaline başkalarından daha ziyade vakıftırlar. Bunların ittifakları, seleften halefe intikal etmiş bir tarikati mesnunedir.

Mezhebi Mâlikte «maslahatı mürsele» de nazara alınır. Yani: hakkında muayyen bir hükmi şer'î bulunmıyan, başka bir tâbir ile hakkındaki hüküm, şer'an meskûtün anh bulunan bazı hâdiselerde maslahatı mürseleye müracaat olunur. O hâdise hakkında maslahat icabına göre bir hüküm verilir. Böyle hakkında şer'an açık bir hüküm bulunmıyan bir maslahat, başıboş bırakılmış, kendi haline salıverilmiş gibi bir durumda görüleceğinden bu cihetle kendisine «maslahatı mürsele» adı verilmiştir. Bu delil, mezhebi hanefîdeki «istihsan» delili mesabesindedir. (Usuli fıkıh kısmında mesalih mebhasine de müracaat!.)

«Seddi zerayi» meselesine gelince bu da Mâlikî mezhebinde bir delil olarak kabul edilmiştir. Bu esas, şer'an memnu olan bir şeye vesile teşkil eden mübah fiillerin de men edilmesinden ibarettir. «Def'i mefasid, celbi menafiden evlâdır.» Binaenaleyh insanı şer'an memnu olan herhangi bir şeye saik olacak şeylerden sakınılması icap eder. Velev ki o şeyler, haddi zatında memnu bulunmasın.

Bu esas, hanefî mezhebinde kısmen muteber ise de sureti mutlakada kabul edilmiş değildir.

Velhâsıl, İmam Mâlik hazretleri, müessesei içtihadiyesini bu gibi esaslar üzerine kurmuş, pek makbul ve muhalled bir mezheb vücude getirmiş, İslâm hukûku sahasında kendisine pek mümtaz bir mevki temin etmiştir.

İMAMI MÂLİKİN MÜCTEHİTLER ARASINDAKİ MEVKİİ :

Mâlik ibni Enes hazretleri, pek büyük bir müctehiddir, ehli sünnet arasında ikinci asrı hicrîden beri kemali ittifak ile kabul edilmiş olan dört mezhebden birinin müessisidir. İmam Şafiî diyor ki: âlimler yad edilince İmam Mâlik bir yıldızdır, eğer İmam Mâlik ile ibni Uyeyne olmasaydı Hicazın ilmi söner giderdi.

Zehebî merhum, «Tabakatül'huffaz» da der ki : «İmam Mâlik de bir takım menakib toplanmıştır ki, bunların başkalarında böyle ictima etmiş olduğunu bilmiyorum: Uzun bir ömür, yüksek bir mertebe, parlak bir zihin, bir anlayış, pek geniş bir ilim, sıhhati rivayet, diyanet, adalet, süneni nebevviyyeye ittiba, fıkıhta, fetvada, sıhhati kavaidde takaddüm.»

İmam Mâlikin bu evsafı haiz olduğunda eimmenin ittifakı vardır. Hattâ İmam Mâlikin bulunduğu bir yerde başkaları tarafından fetva verilemiyeceğini beyan için : (لایفتی و مالك بالمدینه) denilmiştir.

İmam Mâlik hazretleri, fetva vermekte acele etmeyi kerih görür, çok kerre «Lâedri = bilmiyorum» derdi ve «Cünnetül'ilmi lâedri ilmin siperi, kalkanı bilmiyorum demektir» diye buyururdu.

İMAM MÂLİKİN HAYATINA, YÜKSEK SECİYESİNE, AHLÂKINA BİR NAZAR :

Mâlik ibni Enes hazretleri, ilmen ne kadar yüksek ise ahlâk, zühd ve tekva, fazl ve kerem cihetile de o kadaryüksekidi. Resuli Ekrem, sallâllahü tealâ aleyhi vessellem efendimiz hakkında pek büyük bir muhabbet ve hürmet beslerdi, Medinei Münevvere içinde daima piyade olarak yürür, hiçbir vakit hayvana binmezdi. Halbuki büyük bir servete malikti, kapısında birçok kıymetli binek hayvanları bulunurdu. Bir gün İmam Şafiî, bunun sebebini sormuş, o da şöyle cevap vermişti: «Bir mübarek belde ki onun toprakları içinde nebiyyi zişanın muhterem cismi medfun bulunmaktadır, ben orada nasıl olur da hayvana rakib olabilirim?.»

Hazreti Mâlik, Medinei Münevvereye büyük bir merbutiyet gösterirdi. Hattâ Harûnürreşid, kendisini merkezi hilâfet olan Bağdada davet edince: «Ya emîrelmü'minîn!. Resuli Ekrem, sallâllahü aleyhi vessellem, benden sonra bazı kimseler dünyayı tahsil için Medine'den çıkacaklardır, fakat bilseler kendileri için Medine daha hayırlıdır, buyurmuştur. Diğer bir hadisi şerifte de: Medine habîs olanları kendi sahasından harice atar, buyurulmuştur, artık reva mıdır ki, ben bu mübarek beldeyi terk edeyim?.» diye mâzerette bulunmuştu.

İmam Mâlik hazretleri, ilme büyük bir kıymet ve mevki verirdi. Hattâ Hârunürreşid, kendisine Müvatta kitabını okutmak için bu mübeccel imamı nezdine dâvet etmişti, cevaben dedi ki: «Yâ Emirel'müminin!. Bu ilim, senin mensup olduğun hanedanı nübüvvetten zuhur etmiştir. İlm, kimsenin ayağına gitmez, herkes ilme koşar gelir. Bir âlim, ilmini âmmenin gayrine tahsis etti mi, o ilimden ne havas, ne de avam müstefid olamaz.»

Harunürreşid, oğulları «Emin» ile «Me'mun» u hadis dinlemek için İmam Mâlikin meclisine göndereceğini söylemiş, İmam da bunu şu şart ile kabul etmişti: «Evet.. gönder gelsinler, fakat nerede yer bulurlarsa hemen orada otursunlar, yoksa biz halife zadeyiz diye halkın boyunlarına basarak meclisin sadrına geçmeğe çalışmasınlar.» Emin ile Me'mun, bu şart dairesinde hadisi şerif meclisine devama başlamışlardı.

İmam Mâlik hazretleri, pek vakur, mehib, metin, kanaatine muhalefetten müctenib bir zat idi. Mükrehen yapılan tatlik ile talâk vaki olmıyacağına kail idi. Bu mesele, ikrah yolile yapılan sair yeminlerin de muteber olmadığını gösterir. (147) tarihinde Medinei Münevverede Emîr bulunan Ebu Caferil'mansurun amca zadesi «Cafer ibni Süleyman» a gammazlıkta bulunmuşlar, «İmam Mâlik, size yapılan bey'attaki yeminleri muteber tutmuyor» tarzında jurnalcılık yapmışlar, bundan kızmış olan Cafer ibni Süleyman, Hazreti İmama haber göndermiş, «Talâkı mükreh»

hakkındaki ictihadından vazgeçmesini teklif etmiş, red cevabı alınca o mübarek imamın ellerine veya elbisesini soydurarak lâtif vücudüne yetmiş kırbaç vurdurmuş, ve kendisini bir hayvana bindirerek teşhir ettirmişti.

Hazreti İmam, kırbaçlar vuruldukça : (اللهم اغفر لهم فإنهم لا يعلمون) Yarabbi!. Onları affet, çünkü onlar bilmiyorlar) diyordu. Nihayet bayılıp düşmüş, sonra ayılınca da: «Şahit olunuz, ben hakkımı beni döğene helâl kıldım» demiştir.

Halife Ebu Caferil'mansur, hâdiseden haberdar olunca Emir Caferi azl ve semerli bir deveye rakiben Bağdada celp etmiş, hakkında ceza verilmesi için İmamı Mâlikten istizanda bulunmuştu. Hazreti İmam ise «Hayır, ben onu af ettim, ben Resulûllaha karabeti olan bir zatın yevmi kıyamette hasmı olmaktan haya ederim» tarzında cevap vermişti.

Bu hâdiseden sonra halkın İmam Mâlike hürmet ve muhabbeti daha ziyade artmış, bütün İslâm âlemi kendisine teveccüh etmiştir. Hattâ deniliyor ki: Halife Mansur, ertesi sene hac mevsiminde İmam Mâlike mülâki olunca mâzeret dermeyan etmiş, daha ertesi sene de veliyyi ahdı bulunan «Mehdi» Hicaza gelmiş, Hazreti İmamı ziyaret ederek derslerinde bulunmuştur.

Velhasıl: İmam Mâlik hazretleri, zîvekar, ulüvvi tab'a mazhar, kemalât ile mücehhez pek büyük bir âlim, pek muhterem bir müctehid idi. (93) veya (95) tarihinde Medinei tâhirede dünyaya gelmiş, (179) senesinde yine o mübarek beldede vefat etmekle «Bakî» denilen makbereye defn edilmiştir. Rahmetullahı tealâ aleyhi.

177 — (İmam Şafiî) : Ebu Abdillah Muhamed ibni İdris, İslâm âleminin mâbihil'iftiharı olan pek büyük bir müctehiddir. Eimmei erbaanın üçüncüsüdür ve onların arasında «Kureyşiyyünneseb» olmakla mümtazdır. Büyük dedesi «Şafi» gençliğinde Resuli Ekreme mülâki olmuştur. Onun babası Saib de Bedr gavzesinde İslâmiyeti kabul etmiş, muhterem bir sahabîdir. Validesine gelince o da İmam Hüseyin hazretlerinin hafidi Abdullahın kızı Fatımadır. Diğer bir rivayete göre «Ümmi Habibei Ezdiyye» dir.

İmam Şafiî, Şam beldelerinden «Gazze» de, diğer rivayetlere göre «Askalân» da veya «Yemen» de doğmuş, yetim kalmış, valdesi tarafından daha iki yaşında iken Mekkei Mükerremeye götürülmüş, orada nêşvü nema bulmuş, bir aralık Medinei Münevvereye gitmiş, dostlarından bir zat, Harunı Reşid tarafından Yemen valiliğine nasb edilmiş olduğundan onunla beraber Yemen taraflarına gidip bazı memuriyetleri deruhte et-

miş, bunları güzelce ifaya muvaffak olmuş, aleyhinde vukubulan bir siayete mebni yapılan tahkikat neticesinde beraeti sabit olmakla Harûnı Reşid, kendisini serbest bırakmıştır. İki defa Bağdada gitmiştir. Bir defası (184) tarihine ikinci defası da (195) tarihine müsadiftir. Orada iki sene kadar kalmış, sonra Hicaza teveccüh edip Mekkei Mükerremede iki sene kadar oturmuş, nihayet (199) tarihinde Mısıra rıhlet ile Füstat beldesinde tavattun eylemiştir.

İMAM ŞAFİİNİN MEŞAYİHİ :

İmam Şafiî hazretleri, daha dokuz yaşında iken Kuranıkerimi ezberlemiş, daha pek genç iken Mekkei Mükerreme müftisi Ebu Halid Müslim ibni Halidden fıkh ahz etmiştir. Biraz sonra İmam Mâlike mülâki olarak ondan da fıkıh ve hadis ahz eylemiştir. Daha sonra İraka giderek İmaı Muhammedi Şeybanîye mülâki olmuş, ondan da fıkıh ahz etmiş, ve k: dîm ictihatlarına ait olan (Kitabül'hucce) gibi eserlerini İrakta yazmıştır. Bu esnada İmam Muhammedin kitaplarını okumuş, onları istinsah ederek mütalâasından müstefit olmuştur. Süfyan ibni Uyeyne, Abdülâziz ibnül'maçişûn gibi meşahirden de hadisi şerif ahz eylemiştir. Kendisinden de İmam Ahmed ibni Hanbel, Ebu Sevr İbrahim ibni Halid, Ebu İbrahimil'müzenî, Errebî ibnü Süleymanil'müradî gibi birçok zevat rivayette bulunmuşlardır.

İMAM ŞAFİİNİN İLMİ TEFSİR VE HADİSDEKİ MEVKİİ :

• İmam Şafiî hazretleri, daha pek genç iken Arabın lisanına, eş'arına, eyyamına pek çok vâkıf bulunuyordu. Bu cihetle Kuranıkerimin lisanına bihakkın muttali idi. Ve kendisi Kuranı mübînin ahkâmına, dekayikine kemalile âşina, büyük bir müctehit bulunuyordu. Binaenaleyh onun kuvvetli bir müfessir olduğu âşikârdır.

Bu muhterem imamın âyatı kuraniyyeden ne kadar bir itina ve itidal ile ahkâm istinbatında bulunmuş olduğunu anlamak için «Kitabül'ümm» e bakmak kâfidir.

İlmi hadise gelince Hazreti İmam, hakikaten büyük bir muhaddistir. Daha yirmi yaşında iken İmam Mâlikin (Müvatta) kitabını kâmilen ezberlemiş, o büyük müctehidin huzuruna girince bu mübarek kitabı baştan nihayetine kadar ezber olarak okumuş, gerek hıfzındaki mükemmeliyetle ve gerek lisanındaki fesahat ve talâkatle İmam Mâlikin takdirlerini, teveccühlerini celbetmişti.

İmam Şafiî, birçok muhaddislere mülâki olmuş, bâhusus min veczin tilmizi ve min vechin şeyhi olan İmam Ahmed ibni Hanbel ile hadisi şerif müzakerelerinde bulunmuş, birçok hadiseler ile hâfızasını tezyin etmiştir.

Fakat zamanının büyük bir kısmını tedrise, ictihada hasretmiş oldu-

ğu için ahadisi şerifeye ait mahfuzatı, sair bir kısım muhaddisler derecesinde harikulâde sayılacak bir miktarda değildi. Maahaza kendisi Bağdatta «Nâsırülhadis» unvanını ihraz etmiş bulunuyordu. Hadislerin râvîlerine, illetlerine muttali, indinde sabit olmıyan hadisleri kabulden müctenib idi. Bütün muhaddisler, kendisini tevsik etmekte, hakkında büyük senalarda bulunmaktadırlar.

İmam Ahmed ibni Hanbel hazretlerinin oğlu Abdullah demiştir ki: «Ben babama sordum ki, Şafiî nasıl bir zattır ki sen ona bu kadar çok dua ediyorsun?. Babam dedi ki: Oğlum!. Şafiî dünyalar için güneş, insanlar için âfiyet mesabesindedir, bak, hiç bunların yerine kaim olacak bir şey var mıdır?.»

Ebu Sevr de demiştir ki: «Ben Şafiînin bir mislini görmedim, kendisi de kendisinin bir mislini görmüş değildir.»

İMAM ŞAFİÎNİN FIKIHDAKİ MESLEĞİ VE MEVKİİ :

İmam Şafiî hazretleri ictihatlarında kitabullaha, süneni nebeviyyeye, icmaa, sahabei kiramın müttefekün aleyh olan kavillerine ve indel'icap kıyasa istinat etmiştir. Ashabı kiramın ihtilâflı akvalini, istihsanı, maslahatı mürseleyi birer delîl olarak kabul etmemiştir. Şöyle ki:

İmam Şafiî, fıkhî hükümleri evvelâ: kitabullahtan istinbata çalışırdı, aradığı meseleye dair kurani mübinde bir delil bulamazsa hadisi şerife, icmaa müracaat ederdi. Bunlarda da bir şey bulamazsa ashabı kiramın ittifak etmiş oldukları kavillerine müracatta bulunurdu. Münker olmıyan ve rivayette töhmeti mucip bir cihet bulunmıyan hadisi zaifi ve hadisi mürseli bile kıyasa takdim eylerdi. Şu kadar var ki haricî müeyyedelerden birile teeyyüt etmeyen bir hadisi mürsel ile amel etmezdi.

Kezalik : bir hâdise hakkında sahabei kiramdan muhtelif kaviller rivayet olunmakta ise bunlardan hiçbirini bir sened olarak kabul etmezdi. Çünkü kendi zamanında ashabı kiramın akvali cem edilmişti. Bunlardan birçokları arasında ihtilâflar, teşettütler görmüş, birçoklarının ahadisi sahiheye muhalif düştüğünü anlamış, bu gibi hâdiselerde selefi ümmetin ne gibi ahadisi şerifeye müracaat ettiklerine vâkif bulunmuştu.

Kezalik : İmam Şafiî hazretleri, sair mezheplerde kabul edilmiş olan istihsanı da bir delil olarak kabul etmemiştir. Usuli fıkıh kısmında da beyan edildiği üzere istihsan, rey, kıyası hafî bazan «maslahatı mürsele» adile de yad olunur. Hakkında icaben ve selben bir delîli şer'î bulunmıyan bir hadisede meşakkat veya maslahat nazara alınıp ona göre hüküm vermekten, diğer bir tabir ile: «Meşakkat veya maslahat mazınnasını, hüküm için bir illet telâkki etmekten» ibarettir. Bu, islâm hukukunda büyük bir esastır. Yüz binlerce ictimaî hâdisatın halli için bir çaredir. Fakat Şafiî hazretleri, bunu bir delîl olarak kabul etmemiştir, hattâ «istih-

sanda bulunmak isteyen, kendisinin şari olmasını murad etmiş olur, demiştir.

Maamafih İmam Şafiî hazretlerinin ictihat ettiği meseleler, mezhebi kadîm, mezhebi cedid namile iki kısma ayrılmıştır. Şöyle ki: Hazreti İmam, (195) senesinde Bağdada gidince mezhebi kadimini neşretmişti. Sonra Bağdad, Cezire, Şam, Mısır gibi gezip dolaştığı yerlerde birçok yüksek muhaddislere mülâki olarak bir kısım sahih hadislere daha muttali olmuş, buralardaki nasın örf ve âdetlerine şahit bulunmuş olmakla celbi menfaat ve der'i mefsedet hususlarındaki bazı rey ve ictihatlarını tadil ederek Füstatda mezhebi cedidini imlâ ve neşr eylemiştir.

Hâsılı : bu büyük imam da kendi ictihatlarına göre başlıca bir mezhebi fıkhî vücude getirmiş, usul ve füruu tesis ve tefrî etmiş, müctehedatına dair kitaplar telif eylemiştir.

Şafiî hazretleri, ehli rey ile ehli hadis mezhepleri arasında mutasavvıt bir tarzda bulunmaktadır. Bu mezhebe de her asırda binlerce ehli ilm sâlik olarak meşkûr hizmetlerde bulunmuşlardır.

İmam Şafiî ,tıbda, şiir ve edebde, atıcılık sanatinde dahî büyük bir iktidar sahibi idi. Attığı okların onda dokuzu, belki de onu isabet ederdi.

Müellefatının başlıcaları şunlardır: (Ahkâmül'kuran), (Essünen), (İhtilâfül'hadis), (Errisale fil'usul), (Elmevaris), (Kitabül'üm), (Müsnedüş'şafiî), (Edebülkadı), (El'eşribe), (Fezaili Kureyş), (Essebku ver'remy).

«Kitabül'üm» İmam Şafiînin akval ve içtihadatını cami bir kitaptır. Yedi cilt olarak matbudur. Bunu Şafiîlerin büyüklerinden «Ebu Yakubı Büveytî» cem ve tertib etmiş, fakat kendi adını zikretmemiştir.

«Müsnedüş'şafiî» yi de Emir Sencer ibni Abdillah tertip etmiş, birçok zevat da şerh eylemiştir. Ezcümle «Ebüssaadatıl'mübarek ibnül'eşir şerh ederek (kitabüş'şafil'aynî fî şerhi müsnediş'şafiî) unvanını vermiştir, beş cilttir. İmam Süyutînin de ayrıca bir şerhi vardır.

İMAM ŞAFİİNİN MÜÇTEHİTLER ARASINDAKİ MEVKİİ VE YÜKSEK MENAKİBİ :

Şafiî hazretleri, ehli sünnetin bilittifak kabul etmiş olduğu dört büyük mezhebi fıkhîden üçüncüsünün müessisidir. Bu cihetle en büyük müctehitlerden biridir. Mezhebi, şark ve garpta intişar etmiş, her asırda milyonlarca Müslüman kendisini imam tanımış, hattâ bilfiil ictihat iktidarını haiz bulunan bir nice büyük fakihler, onun açtığı içtihat tarikini takip edip kendi namlarına ictihat etmeğe lüzum görmemişlerdir.

Meşhur muhaddislerden «Ebu Nuaym» e ve daha birçok zevata göre: (عالم قريش يملأ الارض علما) = Kureyşin âlimi, yeryüzünü ilm ile dolduracaktır) hadisi şerifindeki âlimden murad, İmam Şafiîdir. Çünkü bu ha-

disi şerife nazaran Kureyşden öyle bir âlim zuhur edecektir ki onun ilmi, İslâm âleminin her tarafına yayılacaktır. Bu hal ise İmam Şafi'de görülmüştür. Çünkü onun vücude getirmiş olduğu mezheb, İslâm âleminin her tarafına intişar etmiştir. Onun yazdığı kitaplar, her tarafta hüsni kabule mazhar olarak okunmakta bulunmuştur. Ve cihanın birçok mehakim ve mehafilinde onun ictihadı vecihle hükmedilegelmiştir.

Vakıâ Kureyşden daha birçok büyük âlimler yetişmiştir. Fakat bu mazhariyet hiçbirinde görülmemiştir.

İmam Mâlik hazretleri, İmam Şafiîyi, daha genç bir yaşında iken çok takdir ederdi, ona demişti ki: «Allah tealâ senin kalbine bir nur bırakmıştır, artık onu ma'siyet ile söndürme».

İmam Şafiînin menakib ve fezaili hakkında birçok eserler yazılmıştır. Bunlardan ilk yazılan, Zahiriye mezhebinin müessisi olan İmam Davudı Zahirînin yazdığı eserdir. Ebubekir Beyhekînin, Fahrüddini Râzînin de bu babda yazılmış güzide eserleri vardır.

İmam Şafiî hazretleri, (150) tarihinde doğmuş, (204) senesinde Mısırda vefat etmiştir. Mübarek kabri elyevm ziyaretgâhtır. Rahmetullahu tealâ aleyh.

178 — (İmam Ahmed ibni Hanbel) : Ahmed ibni Muhammed ibni Hanbeliş'şeybanî, meşhur büyük bir müctehiddir, eimmei erbeanın dördüncüsüdür. Künyesi, «Ebu Abdillah» olup nesebi Adnana müntehî olmaktadır. Mervde doğmuştur, veya validesi kendisini yüklü olarak Merv'den getirip Bağdatda doğurmuştur. Bu cihetle nisbetinde «Merevî» ve «Bağdadî» denilir. Bağdatda yetişmiş, bir aralık Kûfeye, Basraya, Mekkei Mükerremeye, Medinei Münevvereye, Yemene, Şama, Elcezireye, Fârise, Horasana, Elcibale rıhlet etmiş, zamanının en parlak ilm ve fazilet merkezlerini gezip dolaşmış, sonra yine Bağdada dönmüştür. Beş kere hac etmiş olduğu oğlu Salihden mervîdir, babası «Serhas» valisi idi.

İMAM AHMED İBNİ HANBELİN MEŞAYİHİ :

İmam Ahmed hazretleri, pek çok eazime mülâki olmuş, ezcümle İmam Şafiî, Süfyan ibni Uyeyne, İbrahim ibni Sa'd, Cerir ibni Abdilhamid, İmam Ebu Yusüf, Yahyal'kattan, Elvelid ibni Müslüm, Veki', Yezid ibni Harun, İsmail ibni Uleyye, Abdürrezzak gibi ekabirden hadis ve fıkıh ahz etmiştir. Kendisinden de İmam Buharî, İmam Müslim, Ebu Davud, Ebu Hatimi Razî, Hasen ibni Musa, Begavî, ibni Ebid'dünya, Ebuzürater'razi, Osman ibni Saidid'darimî gibi meşahir ile kendi oğulları Salih, Abdullah rivayette bulunmuşlardır.

İMAM AHMED İBNİ HANBELİN TEFSİR VE HADİS İLMİNDEKİ MEVKİİ :

Ahmed İbni Hanbel hazretleri, büyük bir müfessir, yüksek bir muhaddistir. Yazmış olduğu tefsir, rivayet tarikine müstenit, şer'î hükümlere müteallik birçok ahadisi şerifeden müteşekkildir.

Ebülhuseyn ibnülmünavî diyor ki : Ahmed ibni Hanbel, Kur'anıkerime dair bir tefsir tasnif etmiştir ki bu, yüz yirmi bin hadisi şeriften ibarettir.

Bu büyük müctehidin eserleri, müfessirler için birer feyizli me'haz mahiyetinde bulunmaktadır. Binaenaleyh kendisi «Üstazülmüfessirîn» unvanına bihakkın lâyıktır.

Hadis hususuna gelince şüphe yok ki bu mübarek İmam; pek müdekkik, muktedir bir muhaddistir. Zamanında hadis ilmi müdevven bir hale gelmiş, hadislerin mertebeleri taayyün etmiş, birçok kudretli muhaddisler yetişmişti. Hazreti İmam, bütün bu hadisleri görmüş, okumuş, tedkik etmiş, binlerce ahadisi şerife ile hâfızasını tezyin eylemiş, İslâm milletinin istinatgâhlarından biri olan meşhur (Kitabülmüsned) ini vücude getirmiştir. Bunları yedi yüz bin hadis arasından intihap ettiği mervîdir. Otuz bin hadisi şeriften müteşekkildir.

Ebu Zür'a, İmam Ahmedin oğlu Abdullaha hitaben: «Senin baban bir milyon hadis hıfz etmiştir, ben kendisile bütün hadis bablarını müzakere ettim, bu cihetle bu hıfzına muttaliim» demiştir.

Hâsılı : İmam Ahmed hazretleri hâfızüssünne idi, ehli hadisin kudvesi = muktedabihi idi.

İMAM AHMEDİN FIKIH İLMİNDEKİ MESLEĞİ VE MEVKİİ :

Ahmed ibni Hanbel hazretleri, fıkhî hükümlerde azimet tarikini iltizam etmiştir. İctihadları kitabullaha, sahih, merfu hadislere, ashabı kiramın kavillerine müstenit bulunmuştur. Sahabei kiramın akvalini, rey kıyasa tercih ederdi. Bu esasa muhalif olmamak üzere bazan rey ve kıyas tarikile de ahkâm istinbatında bulunurdu, maslahatı mürseleyi de bir delîl olarak kabul etmiştir.

İmam Ahmed hazretleri, mefru hadislere muhalif olan bir şeye iltifat etmezdi. Onu sair akvale tercih ederdi. Sahabei kiramın fetvalarile de amel ederdi. Sahabei güzîn arasında ihtilâflı olan meselelerde bunlardan kitaba, sünnete en yakın gördüğünü iltizam ederdi. Mürsel denilen hadis ile hasen kabilinden saydığı zaif hadisler ile de amelde bulunurdu. Rivayetinde töhmet bulunan zaif hadisleri terk ederdi. Kendilerine münafi bir delîl bulunmadıkça bunları terk etmezdi.

Velhâsıl İmam Ahmed hazretleri pek yüksek bir muhaddis olduğu

gibi pek büyük bir fakih, müctehid de bulunuyordu. Elyevm İslâm âleminin bazı parçalarında yaşıyan lâakal yedi milyon kadar ehli sünnet, bu muhterem müctehidin mezhebi fıkhîsine sâlik bulunmaktadırlar.

İMAM AHMEDİN MÜCTEHİDLER ARASINDAKİ MEVKİİ :

Ahmed ibni Hanbel hazretleri, bütün ehli sünnet arasında tebcil edilen dört muazzam, mübarek, müctehidin dördüncüsü bulunmaktadır. Hâiz olduğu kemalât ve mearife karşı İmam Şafiî gibi üstazları bile meclûbiyet gösterirlerdi. Hattâ İmam Şafiî demiştir ki : «Ben Bağdattan çıktım, orada Ahmed ibni Hanbelden daha fâzıl, daha âlim, daha fakih bir halef bırakmadım.»

«Kitabi tehzibil'esma» da yazıldığı üzere yine İmam Şafiî demiştir ki : «Ben Ahmed ibni Hanbel ile Süleyman ibni Davudı Hâşimîden daha akıllı kimse görmedim.»

Ebu Hatim de demiştir ki : «Bir kişiyi gördün mü ki Ahmed ibni Hanbeli seviyor, bil ki o sahibi sünnettir.»

Bazı zevatın kanaatine nazaran İmam Ahmedin hadisi şerif sahasındaki vüsati ıttılâı, kudreti ilmiyyesi, fıkıh sahasındaki vüsat ve kudretinden daha ziyadedir.

İmam Ahmedin ne büyük, ne kudretli bir müctehid olduğunu anlamak için (Elmuğnî) gibi pek kıymetli kütübi hanabileye müracaat edilmesi kâfidir.

İmam Ahmed hazretlerinin menakibine dair İmam Beyhakî, Ebu İsmailil'ensarî, Ebülferec ibnül'cevzî gibi yüksek âlimler tarafından yazılmış bir hayli âsar vardır.

İMAM AHMED İBNİ HANBELİN HAYATI VE METANET-İ AHLÂKİYESİ :

İmam Ahmed hazretleri, pek ziyade âbid, zahid, yüksek bir seciyeye malik pek nezih bir hayatı haiz idi. Fakirâne yaşamayı bir nimet sayar, «İnsana az bir mal yetişir, çok mal yetişmez» derdi. Kendisine teveccüh eden servet ve riyaseti kabulden istinkâf ederdi. Halife Mütevekkil tarafından kendisine her gün pek mükellef bir sofra yemek gönderilirdi. Fakat, o bunu kabul etmez, bu yemeklerden yemezdi. Vakit vakit yüz gösteren sıkıntılara, iptilâlara karşı büyük bir metanetle mukavemet gösterir, takip ettiği zühd ve tekva yolundan asla ayrılmazdı.

Halife Me'mun zamanında kazil'kuzat Ahmed ibni Düvadın yanlış bir ictihadı olan malûm bir meseleden dolayı bu muhterem Ahmed ibni Hanbel hazretleri de mu'tesim halife tarafından hapsedilmiş, darp edilmişti. Hapis müddeti yirmi sekiz ay devam edip (220) senesinde hapisden çıkarılmıştır. Hazreti İmam, bu vesile ile de bütün hak ve hakikat ta-

raftarlarının kıyamete kadar tebciline lâik bir diyanet ve şehamet misali vücude getirmiş oldu.

İmam Ahmede halife Vâsik zamanında bir fenalık yapılmamış, Vâsikden sonra hilâfete nail olan kardeşi Mütevekkil ibni Mu'tesim ise ikram etmiş, onunla meşveret etmedikçe kimseye bir vazife tevcih etmemekte bulunmuştu. Bu ikram ve hürmet, o büyük âlimin vefatına kadar devam etmiştir.

İmam Ahmed hazretleri: (164) tarihinde doğmuş, (241) senesinde Bağdatta vefat etmiştir. «Babı harb» denilen kabristanda medfundur. Rahmetullahi tealâ aleyh.

179 — (İmam Ebu Yusüf) — Yâkub ibni İbrahimil'ensarî, İmamı âzamın birinci derecedeki tilmizlerindendir. Ata ibni Saib, Ebu İshakı Şeybanî, Süleymanüt'teymî Yahya ibni Sa'dil'ensarî, Süleymanül'ameş, Hişam ibni Urve, Haccac ibni Ertat, Leys ibni Sa'd gibi birçok zevattan hadis ahz etmiş, kendisinden de İmam Muhammedi Şeybanî, Ahmed ibni Hanbel, Yahya ibni Maîn gibi birçok fukaha ve muhaddisler hadis rivayet etmişlerdir. Tefsir, hadis ilimlerine bihakkin vâkıf yüksek bir müctehid idi. Abbasîlerden halife Mehdi, Hadi, Harunu Reşid zamanlarında Bağdatta Kazil'kuzat bulunmuştur. Bu unvanı ilk alan zat, kendisidir.

İmamı Ebu Yusüf hazretleri, birçok meselelerde üstazi İmamı âzama muhalefet etmekle beraber onun usul ve menahicine tâbi olmuş, ayrıca bir mezheb sahibi bulunmamıştır. Hanefî mezhebini âlemin her tarafına neşretmiştir. Fıkıhdan (El'emalî), (Ennevadir) adındaki eseri müteaddit ciltler teşkil etmiştir. (Kitabül'harac) unvanlı eserini Hârunı Reşidin dilemesile yazmıştır. Bu eser, Fransızcaya tercüme edilerek (1921) tarihi milâdisinde Paris'de tab edilmiştir.

İmam Ebu Yusüf, (113) tarihinde Kûfede doğmuş, (183) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Rahmetullahi tealâ aleyh.

İmam Ebu Yusüfün oğlu «Yusüf» de fukahadandır. Babasının hayatında Bağdadın garb canibine kadı nasbedilmişti. Vefatı (192) tarihine musadiftir.

180 — (İmam Muhammedüş'şeybanî) : Ebu Abdillah Muhammedübnül'Hasen, İmamı âzamın pek yüksek tilmizlerinden müctehid bir zattır. İmam Mâlik, Evzaî, Süfyanı Sevrî, İmam Ebu Yusüf gibi zatlardan da hadis, fıkıh ahz etmiştir, kendisinden de Ebu Hafzı Kebîr, Ebu Süleymanı Cuzecanî, Muhammed ibni Semaa, İbrahim ibni Rüstem, Muhammed ibni Mükatil, Şeddad ibni Hakim, Musa ibni Nasiri Razî, İmam Şafiî gibi yüksek âlimler ilm ahz etmişlerdir. İmam Ahmed ibni Hanbel de onun âsarı fıkhiyesinden çok mütefid olmuştur. Hattâ İmam Ahmede denilmiş ki: «Bu kadar dakik meseleleri nereden elde ettin?.» Demiş ki : «İmam

Muhammedin kitaplarından.» Bu gibi büyük müctehidler, daima birbirinin kadrini tebcil etmiştir. İmam Muhammed ile İmam Şafiî arasındaki münazaralara, veya İmam Muhammed ile İmam Ebu Yusüf arasındaki dargınlıklara dair olan rivayetler, sahih bir esasa müstenit değildir. Bu rivyetler, ya bazı düşmanların veya düşünceleri az bazı tarafdarların neşretmiş oldukları efsanelerden başka değildir. Onların müsellem olan yüksek ilm-ü irfanları, bu gibi şeylerden berîdir. Bu hususda fazılı şehîr Zahidi Kevserinin (Bülûğül'emanî fî Siretil'imam Muhammedibnil'haseniş'şeybanî) adındaki eserini mütalea etmeli.

İmamı âzamın ictihadatını tamamen zapt ve kayd eden İmam Muhammeddir. Birçok meselelerde İmamı âzama muhalefette bulunmuş, fakat kendi ictihadlarını onun usul ve kavaidine tatbikten geri durmamış, onun mezhebi dairesinde içtihadda bulunmuştur.

Hatibi Bağdadînin ifadesine nazaran İmam Muhammedin aslı Dımışkta «Haresta» denilen bir karyedir. Babası İraka gitmiş, kendisi ise Vâsıt'da dünyaya gelmiş, Kûfede yetişmiş, Bağdatta tavattun ederek hadis ve fıkıh ilimlerini neşre çalışmıştır. Bir müddet de Harunı Reşid zamanında «Rekka» da kadı bulunmuştur.

İmam Muhammed'in dinî ilimlere dair müellefatı doksan dokuz kadar imiş, başlıcaları: (Zahirür'rivaye), (Cürcaniyyat), (Haruniyyat), (Rakkiyat), (Elkeysaniyyat), (El'âsar), (Ennevadir), (Elmüvetta) (Kitabülhücce = Hucec), (Kitabü usulil'fıkıh) adındaki eserleridir.

İmamı Muhammed, (132) tarihinde Vâsitte doğmuş, (189) senesinde Harunı Reşid ile beraber Horasan taraflarına gidip (Rey) şehrinde vefat etmiştir. Orada «Taberek» denilen kalede medfundur. Rahmetullahi tealâ aleyh.

Kisaî ile İmam Muhammed, Rey'de bir günde vefat etmişlerdi. Harunı Reşid, «Lûgat ile fıkıh gitti» diye teessüflerde bulunmuştu.

181 — (İmam Ebu Mansurı Matüridî) : Muhammed ibni Muhammed ibni Mahmud, ehli sünnetin büyük bir imamıdır, Hanefî fukahasının eazımındandır. Ebubekir Ahmedi Cuzecanîden, Ebu Nasril'ıyazdan hadis, fıkıh tahsil etmiştir. İlmindeki vüsat ve kudretle, ilmi tevhiddeki dirayet ve faziletile teferrüd etmiş, bütün ehli sünnetin teveccüh ve itimadını kazanmış, (İmamülmütekellimin) unvanını bihakkın ihraza muvaffak olmuştu.

Ebu Mansurı Matüridî, ayni zamanda büyük bir müfessirdir. (Te'vilâtı Mâtüridiyye) unvanlı tefsiri bînazir bir eserdir. Başka eserleri de vardır. (Kitabül'tevhid), (Elmakalât), (Meahızüş'şerayi), (Kitabül'cedel fil'usul), (Kitabü evhamil'mu'tezile), (Erreddü aler'revafiz) bu cümledendir.

Bu muhterem zat, Semerkandda «Mâtürid» denilen mahallede dünyaya gelmiş, (333) tarihinde yine Semerkantta vefat etmiştir.

182 — (**İmamı Ebül'hasenil'eşarî**) : Ali ibni İsmailil'basrî; ehli sünnetin büyük imamlarından biridir. Büyük ceddi, ashabı kiramdan Ebu Musel'eşarî hazretleridir.

Ebül'hasenil'eşarî, İmam Mâtüridî gibi selef mezhebini takrir ve tavzih etmiş, ilmi kelâma büyük bir inkişaf vermiştir. Fıkhen Şafiiyyül'mezheb idi. Ebu İshak Mervezînin fıkhı Şafiîyi okumuş, üvey babası Ebu Aliyyi Cübaîden de itizal mezhebine müteallik malûmat edinmişti. Sonra itizal mezhebine büyük bir darbe vurmuştur. Asrının birçok fuzalâ ve meşahirile görüşerek aralarında fıkha, kelâma dair mühim meseleleri müzakere ve münakaşada bulunmuşlardır.

Filvaki Ebül'hasenil'eşârî, kırk sene kadar itizal mezhebinin yüksek bir imamı iken nihayet bunu terk ediyor, pek derin olan ilmî tetebbüleri, ve mazhar olduğu bazı manevî işaretler, kendisini itizal mezlekasından kurtarmış, kendisine hakikat ve hidayet şehrahını göstermiştir, bunun üzerine bir gün Basrada camii şerifin minberine çıkarak binlerce cemaate karşı itizal mezhebinden teberrî ettiğini ve sahih, nezih itikadın nasıl olduğunu bildiriyor, bu hususa dair yazmış olduğu bir kısım yazıları okuyor, artık vefatına kadar ehli sünnet mezhebine büyük hizmetlerde bulunuyor.

Tâcüddini Sübkînin de dediği vechile Ebül'haseni Eş'arî, yeni bir mezheb tesis, yeni bir rey ibda etmiş değildir. Belki o, selefi ümmetin mezhebini takrir, bu hususda yeni hüccetleri, bürhanları parlak bir surette irad ve tavzih etmiş, İslâm âleminin birçok taraflarında bir zamandanberi türemiş olan bir takım yanlış, bid'at âlûd mezheblere karşı mücahedeye girişmiş, şanlı bir tarzda muvaffak da olmuştur.

Şeyhül'islâm İzzüddîn ibnü Abbis'selâm da diyor ki: Ebül'hasenin akidesi üzerine Şafiîlerin, Mâlikîler ile Hanefîlerin fuzelâsı ictima etmiş bulunmaktadırlar. Bu hususta muasırlardan ve Mâlikîlerin meşayihinden olan Ebu Amr ibnül'hâcib gibi ve Hanefîlerin meşayihinden bulunan Eşşeyh Ebubekr Huzeyrî gibi zevat, kendisine muvafakat etmişlerdir, her asırda ulema ve fuzelânın her tabakasından binlerce zevat, kendisine ittiba etmektedirler.

Eşaire ile Mâtüridiye arasındaki hilâf ise pek cüz'îdir. «Akidei Tahavî» ki, İmamı âzam ile İmam Ebu Yusüf ve İmamı Muhammedin itikatlarını muhtevidir. İşte İmam Eş'arînin akidesi de bundan ibarettir. Bunların kitapları tâmik edilirse aralarındaki hilâfın nihayet on üç meseleye inhisar ettiği görülür. Bunların da altısı manevî, mütebakisi lâfzîdir. Manevî olan altı hilâfa gelince bunlar da iki tarafın birbirine muhalefeti, yekdiğerini tekfir ve bid'ate nisbet etmesini iktiza edecek şeyler

değildir. Bunu üstaz Mansurı Bağdadî vesaire tasrih etmektedir.

Ebül'haseni Eş'arî hazretlerinin yüzden ziyade müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Tefsirül'kurân), (El'esmai vel'ahkâm), (Elmukaddime), Makalâtül'müslimîn), (Et'tebyin alâ usuliddîn), (El'ınabe fî usulid'diyane), (Risale fî istihsanıl'havzi fil'kelâm), (İzahül'bürhan fîr'reddi alâ ehliz'zeygi vet'tuğyan).

İmam Eş'arî (260) tarihinde Basrada doğmuş, takriben (324) tarihinde Bağdatta vefat etmiştir.

183 — (İmamül'haremeyn) : Abdülmelik ibnü Abdillah ibni Yusüfil'cüveynî, Şafiî fukahasından meşhur bir âlimdir. «Ziyaül'hak» lâkabını, «İmamül'haremeyn», «Ebul'mealî» unvanını haizdir. İlk üstazı, babası «Muhammedi Cüveynî» dir. Sonra Ebu Kasımı İsfirâyinî'den, Ebû Hassan Muhammedi Müzekkâdan, Ebu Abdillahi Habbazîden ilm-ü irfan tahsil etmiştir.

. İmamül'haremeynin fıkhı Şafiîye olan hizmeti fevkalâdedir. Babasından çok şeyler öğrenmiş olmakla beraber ne onu ne de sair üstazlarını taklid ile iktifa etmeyip kendi tetebbüatına, tefekkürat ve ictihadatına büyük bir inkişaf vermiş, kanaatine tevafuk etmiyen bazı meselelerde pederine, hattâ esasen mezhebine sâlik olduğu İmamı Eş'ariye bile muhalefetten çekinmemiştir.

İmamül'haremeyn, fıkıhda, usulde, ilmi kelâmda kendisine hâs bir tarik takip etmiştir. Bu mütefekkir âlim, gayet fasih bir hatip, pek hassas ruhlu bir edip idi. Saatlerce ders takrir eder, ifadelerindeki belâgat ve insicam, hiç bir sekteye uğramazdı. Sözlerindeki âhenk, cereyan etmekte bulunan şeffaf bir nehrin teranesini andırırdı. Mev'izelerindeki tesir, dinleyenleri elektrik cereyanına tutulmuş gibi titretirdi, müessir bir beyt okunduğu veya mâneviyata ait bir söz söylendiği zaman duyguları galeyana gelir, gözlerinden berrak yaşlar saçılır, ruhunda ebediyyete müteveccih bir itilâ tecellî ederdi.

Ebül'meâlî, tasavvuftan da büyük bir zevk almış, ahlâkını güzelce tehzibe muvaffak olmuştu. Bu cihetle gayet mütevazi, mansıf, kadirşinas idi. Huzurunda söylenilen bir sözü nezaketle dinler, hoşuna giderse takdir eder, nafi görürse ondan müstefit olduğunu söylemekten çekinmezdi. Ara sıra da şiir söyler, fakat manzumelerini başkalarına okumazdı.

Gazalîleri yetiştiren büyük bir üstazın ilmen, irfanen ne kadar yüksek bir mevki sahibi olduğunu izaha hâcet yoktur. Şu kıt'a kendisine isnad edilmektedir:

« اخی !. لن تنال العلم الا بستة »   « سأنبئك عن تفصيلها ببيان »

« ذكاء و حرص و اجتهاد و بلغة »   « و تلقين استاذ و طول زمان »

Yani: «Kardeşim!.. Sen ilme ancak altı şey ile nail olabilirsin, onların tafsilini sana haber vereyim: Onlar, zekâ, heves, çalışma, kâfi miktar maişet ile üstazın takriri, bir de zamanın uzayıp musait bulunmasıdır.

İmamül'haremeynin garip tecelliyatı vardır. Henüz yirmi yaşına girmek üzere iken babası vefat etmiş, kendisi de onun yerine müderris olmuştu. Bir taraftan yüzlerce talebeye ders veriyor, bir taraftan da müktesebatını arttırmak için Medresei Beyhakıyyeye giderek üstaz Ebül'kasımın derslerinde hazır bulunuyordu. Bu esnada Nisaburda Eş'âriler aleyhine bir cereyan vukubulmuş, Ebül'meâlî de bir kısım âlimler ile beraber vatanından uzaklaşmaya lüzum görmüştü. Evvelâ ordugâh olan «Sürre menrea» ya, müteakiben Bağdada giderek oranın âlimleri görüşmüş, mübaheselerde bulunmuş, artık büyük bir şöhret kazanmaya başlamıştı. Sonra Hicaza rıhlet ederek Mekkei Mükerremede, Medinei Münevverede dört sene kadar mücavir kalmış, tedris ile, ifta ile, ibadet ve tâat ile meşgul olmuş ve «İmamül'haremeyn» unvanını almıştı. Nihayet Sultan Alp Arslan hükümdarlık mevkiine gelmiş, Horasan havalisindeki ilmî ihtilâl sükûnet bulmuş olduğundan Ebül'mealî vatanına dönmüştür..

Ebül'mealî vatanına avdet edince Nisaburdaki «Nizamıyye» medresei müderrisliği uhdesine tevcih edildi, zamanının hükümdarlarından, ricalinden pek büyük hürmetler görmeğe başladı. O muazzam ilim müessesesinde rakipsiz olarak otuz sene kadar ilm-ü kemal neşrine muvaffak olmuştur. Bir aralık da Isfahana giderek «Nizamül'mülk» ile görüşmüş, sonra yine Nisabura muazzezen dönmüştür.

Rivayete nazaran İmamül'haremeyn, (Mugisâlhalk fî ihtiyaril'ehak) adındaki eseri de kendisinin vatanından uzaklaşmasını intaç eden fitnenin zuhuruna sebebiyet vermişti. Şöyle ki: bu eserinde İmamı âzam ile İmam Şafiî arasında mukayeseler yaparak İmamı Şafiîyi tercih etmeğe yeltenmiş, İmamı âzamın ulüvvi kadrine münafi bazı mütalealarda bulunmuştu.

Bu eser, İmamül'haremeynin mebadiyi ahvaline müsadif olduğundan ilmen, mantıkan büyük bir kıymet ve kuvveti haiz değildir. Bu eserin aleyhinde doğrudan doğruya veya bilmünasebe yazılmış olan reddiyeler, bu hakikati tebarüz ettirmektedir. Şemsül'eimmei Kerderînin (Ereddü alettainil'mi'sar vel'intisar liseyyidi fukahail'emsar) adındaki eseri, Sıracüddin Ömeri Gaznevînin : (El'gurretül'münife fî tercihi mezhebi Ebi Hanife) unvanlı kitabı ve Muhammed Zahidi Kevserînin de (İhkakül'hak biiptalil'bâtılı fî mugisil'halk) serlevhalı mütaleanamesi bu cümledendir.

Vakıâ İmamül'haremeyn, bu hareketinden bilâhare pişman olmuş, yaşı, malûmatı kemal derecesine erince eazımı müctehidînin yüksek kadirlerini daha güzel anlamış, İmamı âzam gibi bînazir bir müctehidin

aleyhindeki sözlerinden dolayı bir nedamet hissetmiştir. Nitekim bu hal, bilâhare telif etmiş olduğu eserlerden anlaşılmaktadır.

Şunu da ilâve edelim ki, İmamül'haremeyn, belki ilmen babasına faiktir, fakat onun kadar hakikatbîn olmasa gerektir. Çünkü muhterem pederleri Abdullahil'cüveynî, İmamı Beyhakînin bir ihtarı üzerine ictihattan vazgeçmiş, hakkı maalmemnuniye kabul etmişti. İmamül'haremeyn ise İmamı âzam gibi bir zata karşı mütecavizâne mütalealarda bulunmuş, kendisinde büyük bir içtihad salâhiyeti görmüştü. Halbuki kendisinin tâbi olduğu, tercihine çalıştığı İmam Şafiî hazretleri bile kendisini fıkhan İmamı âzamın ıyaline tabi görüyordu.

Ebül'mealînin birçok kıymetli eserleri vardır. Bir kısmı şunlardır : (Tefsir), (Eşşamil fî usuliddîn), (Elbürhan fî usulilfıkh), (Telhisüt'takrib), (El'irşad fîl'kelâm), (El'irşad fî usulilfıkh), El'gıyasî) vezir Gıyasüddîn Nizamülmülk namına telif edilmiştir. «El'ahkâmüssultaniyye» tarzında yazılmış bir eserdir. (Nihayetülmatlab fî dirayetil'mezheb) fıkha dair dört cilttir. Bunu Mekkei Mükerremede telife başlamış, Nisaburda ikmal etmiştir. İbni Hallikân diyor ki: İslâm âleminde böyle bir kitab daha tasnif edilmemiştir. Bunun bazı eczası «Darül'kütübil'mısriyye» de mahfuz bulunmaktadır. (Elverekat) usuli fıkha dair matbudur.

İmamül'haremeyn, (419) tarihinde Cüveynde doğmuş, (478) tarihinde Nisaburda vefat etmiştir.

«Bir de Hanefî fukahasından (İmamül'haremeyn) vardır ki, Kadı Ebül'muzaffer Yusüf ibni İbrahimil'cürcanîdir.»

184 — İmamı Gazalî) : Hüccetül'islâm, Ebu Hâmid Muhammed ibni Muhammedit'tusî, Şafiî fukahasından pek, meşhur bir zattır. Gazale köyüne mensuptur. Veyahut Gazzale mensuptur. Çünkü bir rivayete göre babası Gazzel idi, yani : yünden iplik yapıp dükkânında satardı. Bu muhterem İmam, evvelâ Tus'da Ali Ahmedür'razkânîden bir müddet fıkıh okumuş, sonra Gürcan'da İmam Ebu Nasrı İsmailînin derslerinde hazır bulunmuş, bilâhare Nisabura da İmamül'haremeynden ilmi kelâm, usuli fıkıh, mantık vesaire tahsil ederek onun hayatında telifata başlayıp büyük bir şöhret kazanmıştır. Şeyh Karmedîden de tarikate, tasavvufa dair bir hayli hakikatler ahz ederek onun gösterdiği zühd ve rivazet yoluna sülûk etmiştir.

İmamı Gazalî, bir hayli seyahatlerde bulunmuş, bir aralık Gürcana, sonra Nisabura gitmiş, üstazı Ebül'mealînin vefatını müteakip «Sürre men rea» ya giderek vezir Nizamül'mülk ile görüşmüş, bu kıymetşinas vezirin huzurunda birçok âlimler ile mübaheselerde bulunarak iktidarını ispat etmiş, (484) tarihinde uhdesine Bağdattaki «Nizamiyye medresesi» müderrisliği tevcih olunmuştur. Artık Gazalînin şöhretine, ihtişamına ni-

hayet yoktu. Fakat ruhunda lâtif bir tahavvül husule gelmekle bu haşmet ve dârâttan soyularak hac farizasını ifa için yeniden seyyahate çıkmış, Hicazdan avdetle (489) senesinde Şama uğramış, orada birkaç gün kaldıktan sonra Beyti Mukaddese teveccüh etmiş, bir müddet de orada kalmış, badehu Şama dönmüştür. Şamda on sene kadar kaldığı rivayet olunuyor.

Mağrib hükümdarı Sultan Yusüf İbni Taşkînin güzel nam ve adlini işitmiş olduğundan onunla görüşmek için Mağribe gitmek üzere yola çıkmış ise de bu hükümdarın vefatını yolda işitmekle bu seferi bırakarak kendi vatanı olan Tûsa avdet eylemiştir.

Vezaret nevbeti El'ecel Cemalüş'şüheda, Fahrülmülke müntehî olmuştu. Bu zat, Gazalîyi ziyarete koşmuş, bu ilm ve irfan güneşinin ziyalarından muhitin mahrum kalmasını münasip görmediğinden tekrar tedris kürsüsünde şeref vermesini musırren reca etmiş, uhdesine Nisaburdaki «Nizamiyye medresesi» müderrisliğini tevcih ederek o feyizli üstazı yeniden tedrisata mecbur eylemiştir.

Artık İmam Gazalî, bir takım âlimler ile mübaheselerde, münazaralarda bulunmak fikrinden vazgeçmiş, felsefe ve feylesoflar hakkındaki derin mütalealarına nihayet vermiş, talebesini irşad ve tenvire devam ederek dedikodudan âzade, sükûnetli bir halde yaşıyordu.

Maamafih bu yüksek âlim, biraz sonra yine vatanına dönmüş, hanesinin bir tarafında fukaha için bir medrese, sofiyye için de bir hânikâh yaptırmış, kâh ilm sahiplerile, kâh tarikat erbabile görüşüp konuşuyordu. Artık ruhunu ılâ edecek ibadetler ile, Kur'anıkerimi tilâvet ile kudsî bir hayata kavuşmuştu.

İmam Gazalînin fazl-ü kemali, yalnız şarkın değil ,garbın da gözlerini kamaştırmış, tercümei haline dair gerek şarkta ve gerek garbde bir hayli kitaplar yazılmıştır.

Gazalî, asrında Şafiî fukahasının en yükseği bulunuyordu, pek parlak bir zekâya malikti, naklî ve aklî birçok bilgiler ile müzeyyen olan ruhunda birçok faziletler bihakkin tecellî etmişti. isanındaki talâkat, ifadesindeki belâgat ruhları teshir ediyordu.

İmam Gazalîyi takdir ve tebcil edenler, pek çok olduğu gibi onun hakkında bazı itirazlarda bulunan bir takım zevat da vardır. Bu itirazların sebeplerini, bunların tahlil ve tavzihini (Tabakatül'müfessirîn) adındaki eserimizde yazmış bulunuyoruz.

Gazalî merhumun birçok kıymetli müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır. (Yâkutüt'te'vil fî tefsirittenzil), (Cevahirül'kur'an ve dürerihi), (Kitabül'erban fî usulüddin), (Fatihatül'ulûm), (El'vasıt), (El'basît), (El'hülâsa), El'methûl), (Makasidül'felâsife), (Tehafüt), (Mevahimülbâtıniyye), (Kitabü Esrarı Muamelâtiddin), (İhyai ulûmiddin, (Elkısta-

sül'müstakim), (Kimyayı saadet), (Bidayetül'hidaye), (El'münkız mined'dalâl).

İmamı Gazalî, (450) tarihinde Horasanın Tûs şehri civarında bulunan Gazale karyesinde doğmuş, (505) senesinde Tûsda vefat etmiştir.

185 — (İmam zade Cûgî) : Vâiz, rüknül'islâm, Muhammed ibni Ebî Bekr, Hanefî fukahasındandır, Semerkandin Çûğ karyesine mensubdur. Fâzıl, edîb, fasihül'lisan bir zat idi, Buharada iftade bulunurdu, nâsa vaiz edip ulûmı soyyeden bahsederdi. Bürhanül'islâmizzernûcîden fıkıh, Hace Yusüfi Hemedanîden tasavvuf ahz etmişti. (Şiratül'islâm), adındaki kitabı meşhurdur, bazı mesaili fıkhiyyeyi ve âdâbı soffeyi müştemildir, bu eseri, Yakub ibni Seyyid Ali, müfid bir surette şerh etmiştir. Başka şerhi de vardır. Maamafih bazı zaif hadisleri, vâhî haberleri de müştemil görülmektedir. Bu zatın vefatı (573) tarihine müsadiftir.

186 — (İbni âbidin) : Muhammed Emîn ibni Ömer ibnil'âziz, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Daha pek genç iken ilmiyye mesleğine sülûk edip şeyhül'kurra Saidil'hamevîden Kur'anıkerim teallüm etmiş, Cezeriyye ve Şatibiyye gibi kıraet kitaplarını ezberlemiş, sonra nahv, sarf ve fıkhı Şafiî ile iştigale başlamış, daha sonra Seyyid Muhammed Şakiri Sâlimînin derslerinde hazır bulunmuş, ondan tefsire, hadise, fıkha dair birçok şeyler okumuş ve onun tavsiyesile Hanefî mezhebine intikal eylemiştir.

Âlim, salih olan ibni Abidîn merhumun birçok müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Tefsiri Beyzavîye hâşiye), (Reddül'muhtar aleddürril'muhtar), (Ref'ul'enzar amma evredehül'halebî aleddürril'muhtar), (Minhatül'halik alelbahrirrâik), (Nesematül'eshar alâ şerhül'menar), (Hâşiye alelmutavvel), (Errahikül'mahtum) feraize dairdir. (Resaili ibni Âbidin) otuz iki risaleden müteşekkildir.

İbni Âbidin, (1198) tarihinde Dımışkda doğmuş, (1252) tarihinde yine Dımışkda vefat etmiştir.

(Reddül'muhtar) ın (Kurretül'uyunıl'ahyar) adında bir tekmilesi vardır ki, bunu da ibni Âbidin merhumunun oğlu fukahadan (Alâüddin Muhammed» (1290) tarihinde yazıp ikmal etmiştir. Bu zatın (Fevaidi alâiyye) adında ibadetlere dair bir eseri de vardır. Vefatı (1306) tarihine müsadiftir. (78) e müracaat!.

187 — (İbnü Ebi Leylâ) : Muhammed ibni Ebi İsâ, fukahanın kadimlerinden olup bir müddet Emevîler tarafından, sonra da Abbasîler tarafından Kûfede mütemadiyen otuz sene kadılık etmiştir. Süfyanı Sevrînin üstazı idi. İmamı âzam ile aralarında bazı fıkhî mübaheseler vaki olmuştur. Babası Ebu İsâ Abdurrahman dahi tabiînin kibarından ve fukahadan bir zat idi.

İbni Ebi Leylâ, (74) tarihinde doğmuş, (148) senesinde vefat etmiştir.

188 — (İbnü Ebi-l'vefa-il-kureşî) : Muhyiddîn Ebu Muhammed Abdülkadir, Hanefî fukahasındandır. «Tabakatül'hanefiyye» ye dair ilk kitab yazan, bu zattır. (Elcevahirül'muzia fî tabakatil'hanefiyye) unvanlı eseri, matbudur. «Meanil'âsar» a şerhi vardır. (El'inaye fî tahrici ahadisil'hidaye), (Eddürerül'münîfe fîrreddi alâ ibni Ebi Şeybe), (Elbustan fî fezailin'numan) gibi sair müellefatı da mevcuttur. Cevahiri muzia, ilk eseri olduğu için onda bir takım lahnlar ,tashifler, bulunduğu söylenilmektedir. Bu eseri Şeyh İbrahim ibnül'halebî telhis etmiştir.

Mısırlı olan ibni Ebil'vefa (696) tarihinde doğmuş, (775) senesinde vefat etmiştir.

189 — (İbni Ebi Ziib) : Ebül'haris Muhammed ibni Abdirrahmanil'kureyşî, muhadislerin kudemasından ve İmam Mâlikin ashabındandır. Esasen Medinei Münevverelidir. Orada fetva verirdi. Sikadır, celâdeti kadre sahiptir. Pek ziyade salihtir. Tabiînin tâbilerindendir. Nafi, İkrime, Saîdi Makbürî gibi zevattan hadis dinlemiştir, kendisinden de Sevrî, Vekî, İbnülmübarek gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Halife Mehdî, kendisini Bağdada dâvet etmişti. Bir müddet orada hadis rivayet etmiş, Medinei Münevvereye avdet ederken Kûfede vefat etmiştir. Menakibi hakkında Hatibi Bağdadînin tarihinde güzel malûmat vardır. Kûfe fukahasından mâduttur. (80) tarihinde doğmuş, (159) tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir.

190 — (İbni Ceriri Taber) : Ebu Cafer Muhammed ibni Ceririt'taberiyyil'âmülî, pek meşhur bir âlimdir, yirmi yaşına kadar kendi vatanında ikamet edip birçok şeyler okumuş, öğrenmiş, sonra da sair bir kısım İslâm mütefekkirleri gibi malûmatına küşayiş vermek, İslâm ülkesinin yüksek âlimlerile görüşmek için seyahate çıkmış, Müslümanların ilm-ü irfan merkezlerini ziyaret etmiş, bâhusus Kûfe, Rey, Suriye, Mısır taraflarını gezip dolaşmış, nihayet Bağdada giderek orada tavattun eylemiş, tedris ile, kıymetli eserlerini tahrir ile iştigal eylemiştir.

Bu pek çalışkan olan zat, birçok eazımdan istifade etmiş, ezcümle Muhammed ibni Abdilmelik, İshak ibni Ebi İsrail, Velid ibni Şüca gibi meşahirden hadis okumuş, Davuddan fıkıh talim etmiş, Şafiî fıkhını Mısırda Rebî ibni Süleymandan,Bağdatta Muhamedi Zağferanîden ahz eylemiş, Malikî fıkhını Yunüs ibni Abdil'âlâdan vesaireden, ehli İrakın fıkhını da Rey'de Ebu Mukatilden tahsilde bulunmuştur. Kendisinden de Ebu Şuaybil'harranî, Abdül'gaffaril'huseybî gibi zevat, rivayette bulunmuşlardır.

İbni Cerir, pek büyük bir müfessirdir. Yazmış olduğu tefsir, bînazirdir. «Tezkiretül'huffaz» da deniliyor ki: Tefsiri Taberînin bir misli daha tasnif edilmemiştir.

İbni Cerîr, büyük bir muhaddistir. Binlerce ahadisi şerife ile hâfızasını tezyin etmişti. Ve binlerce ahadisi nebeviyyeyi kitaplarında rivayet etmiştir. Fakat bu mübarek hadisleri böyle yalnız bilip yazmakla kalmamış, onların hükümlerine de bihakkın vâkıf bulunmuştur. Onların mertebelerini lâyıkile idrak etmiş, onların ılel ve esbabına tamamile muttali olup hangisinin racih, hangisinin daha kuvvetli olduğunu tayine de pek güzel muktedir bulunmuştur. Bu cihetler ki, ibni Cerir merhum, ayni zamanda büyük bir fakihdir, bütün mezahibi fıkkiyyeye vâkıftır. Bununla beraber kendisi de fıkıhda, islâm hukukunda kuvvetli bir mezheb sahibidir. Yalnız taklid ile, başkalarının istinbat etmiş olduğu mesaili hıfz etmekle iktifa etmemiş, kanaatine, ilmî tetebbüatına istinat ederek bir kısım meselelerde sair müctehidlerden ayrılmış, teferrüd etmiş, kendisi de islâm dünyasının başlı başına ilmen, dinen mübeccel bir imamı olmuştur.

Şöyle ki : İbni Cerîr, itikatca ehli sünnet ve cemaat mezhebine sâliktir. İbadet ve muamelât hususunda ise evvelce Şafiî mezhebine tabi idi. Bu mezhebin intişarına büyük hizmetlerde bulunmuş, on sene kadar Bağdatta bu mezheb dairesinde fetva vermiştir. Fakat bilâhare kendisi de bir müctehid için lâzım gelen dinî ilimler ile bihakkin mücehhez bir hale gelmiş olduğundan kendi namına ictihada lüzum görmüş, öyle bir mezhebi taklid de iktifa edecek zevattan olmadığını âsarı ilmiyyesile isbata muvaffak olmuştur.

Yazık ki, bu yüzden bazı muasırlarının ta'n ve teşniine uğramış, hattâ hılâfiyyata dair yazdığı (İhtilâfül'ulema) adındaki kitabında İmam Ahmet ibni Hanbel hazretlerinin hılâfiyyata ait meselelerinden bahs etmemiş ve onun bir fakih değil, bir muhaddis olduğunu söylemiş olduğu için Hanbelîlerin hücumlarına maruz kalmış, hükûmet kuvvetlerinin müdahalesine meydan verilmiştir.

İbni Cerir, haksız yere uğradığı itirazlardan, hücumlardan kalbi münkesir olmuş, kıymetli eserlerini yazabilmek için müsait zamana ihtiyaç görülmüş olduğundan dolayı olmalıdır ki, son zamanlarında inzivaya çekilmiş, hususî dostlarından başkasile görüşmeğe başlamıştı.

İbni Cerir, büyük bir müverrihtir. Bu zat, kâinatın umumî bir tarihini yazmış, hılkatten itibaren hicreti nebeviyyenin (302) tarihine kadar olan vakaları muntazam bir surette zapt etmiştir. Hılkatten hicrete kadar olan vakaları işittiği, eski tarih kitaplarında gördüğü, kütübü mukaddese denilen kitaplarda yazılı olduğu vecihle hikâye etmiş, hicretten son-

raki vekayii de vesaik ve rivayata istinat ile mükemmel, geniş bir tarzda tesbit eylemiştir.

«İbni Esîr» diyor ki: Ebu Cafer, tarihî vak'aları nakl edenlerin en sikasıdır.

İbni Cerir, Bağdatta islâm şüununu yakından takip etmiş, islâm varlığının uğradığı mühlik sademelere şahid olmuş, islâm ruhunu sızlatan, ağlatan, heyecanlar içinde bırakan bir kısım acı acı sükutları, ufulleri, ihtirasları, haileleri derin bir teessür ile temaşa ederek bunları tedrik ve tasvire çalışmıştır. İşte (Tarihül'ümemi Velmülûk) bu tedkik ve tasvirin kıymetli bir mahsulüdür.

«Tarihi Taberî», «Tarihi Caferî», «Ahbarür'rüsûli Velmülûk» adlarile de yad olunan bu kitab, tarihî eserler arasinda müstesna bir mevkii haizdir. Kıdemi, mevsûkiyyeti, münekkahiyyeti ve mündericatının vüsati itibarile pek kıymetli bulunmakta, müverrihler için mühim bir me'haz teşkil etmektedir.

Bu tarih kitabının evvelâ farisîce olan muhtasar tercümesi, Fransızcaya nakl edilerek Avrupada tab ve neşredilmiş, bilâhare asıl kendisi de büyük bir itina ile (1879 - 1900) tarihlerinde Leyd = Leyde'de tab' olunmuştur. Bunun Almanca tercümesi de (1879) tarihinde yine Leyd'de basılmıştır.

Bu tarih kitabının arabca Mısır matbuu on bir cilttir. Buna «Ureby ibni Sa'dil'kurtubî» nin yazmış olduğu zeyl de on iki cilt olarak tab' edilmiştir.

İbni Cerîri Taberî, ayni zamanda kudretli bir edibdir, şairdir. Mensur ve manzum olarak yazdığı şeyler, kendisinin ne cevval bir fikre, ne keskin bir zihne, ne kuvvetli bir tasvir melekesine mâlik olduğunu gösterir. Şu beyitler ile yüksek seciyesini tasvir etmiştir:

« اذا اعسرت لم يعلم شقيق » « واستغنى فيستغنى صديق »
« حيائى حافظ ماء وجهى » « و رفق مطالبتى رفيق »
« ولو انى سمحت ببذل وجهى » « لكنت الى الغنى سهل الطريق »

Diyor ki : Ben ihtiyac içinde kaldığım zaman halimden öz kardeşim bile haberdar olamaz. Ben müstağnî bulunurum, dostum da müstağniyane bir vaziyet alır. Haya ve edebim, yüzümün suyunu koruyucudur, hakkımı istemek hususunda yoldaşım ise rıf ve mülâyemettir. Eğer ben şerefimi bezl etmek suretiyle cömertlik gösterecek olsaydım, zengin olmak için kolayca bir yol sahibi olabilirdim.

Filhakika bu muazzam edîb, yüksek bir seciyye, bir ferağı kalb sahibi idi. Babasının Taberistanda bıraktığı mirasdan hissesine düşen miktar ile maişetini temin eder, ümeranın atiyelerini kabul etmezdi. Hakanî, ve-

zir olunca bu zata büyük bir atiyye vermek istemişti. Fakat bu âlicenab zat, bunu kabul etmedi, kendisine kadılık teklif etti, bunu da kabul etmedi. Ashabî kendisini muahaza etmek istediler, «bunu kabul etmeli idin, bunda senin için sevap var idi, münderis olan bir sünneti ihya etmiş olurdun.» dediler. Bu müteverri' âlim ise: Ben bunu kabul edecek olsaydım, siz beni men etmeli idiniz, böyle yapacağınızı ben zannederdim» tarzında mukabelede bulundu..

Bu mübarek âlimin bir kısım müellefatı şunlardır. (Tefsiri taberî), (Elmüsterşid fî ulûmiddin), (Kitabü ihtilâfil'fukaha), (Tarihur'rical minesʼsahabeti vettâbiîn), (Tarihul'ümemi velmülûk), (Kitabü tehzibil'âsar), bu, bedî ve bînazır bir eserdir, aşerei mübeşşirenin, ehli beyti nübüvvetin, mevalînin ve kısmen ibni Abbas hazretlerinin müsnedlerini, rivayet ettikleri bir kısım ahadisi şerifeyi cami, bunların hakkında ilmi hadis, fıkıh, lûgat itibarile lâzım gelen mütaleatı hâvidir. İkmal edilememiştir.

(Zeylül'müzeyyel) ashabı kiram ile tâbirînin ahvaline dair olup Tarihi Taberî'nin on üçüncü cildi olmak üzere Mısırda tab ve neşrolunmuştur.

İbni Cerîr, (224) tarihinde Taberistanın Amül şehrinde doğmus, senesinde Bağdatta vefat etmiştir.

191 — (İbni Cüreyc) : Abdülmelik ibnü Abdülâziz ibni Cüreycil'mekkî, tabei tabiînden âlim, fakih bir zattır. Künyesi «Ebül'velîd» dir. Emevîlerin mevalisindendir. Tavus, Atâ, Mücahid gibi zevattan hadis ahz etmiştir. Kendisinden de Evzaî, Sevri, İbni Uyeyne gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. İmam Ahmed hazretleri demiştir ki: Bizde ilk kitab tasnif eden İbni Cüreyc ile İbni Arubedir.

İbni Cüreyc, yüksek menakib sahibi salih bir zat idi. Nevevî merhum, «Kitabü tehzibil'esma» sında diyor ki: İbni Cüreyc, silsilei fıkıhda, biz Şafiiyyenin şeyhlerinden, imamlarındandır. Çünkü İmam Şafiî, fıkhı Müslim İbni Haliddеn, o da İbni Cüreyeden, o da Ata'dan, o da ibni Abbasdan ahz etmiştir.

İbni Cüreyc, (150) tarihinde yetmiş yaşını mütecaviz olduğu halde vefat etmiştir.

192 — (İbni Cevzî Ebül'ferec) : Abdurrahman ibnü Ebil'hasen Aliyyil'bağdadî, meşhur bir zattır. Hazreti Sıddikin neslindendir. lâkabı «Cemalüddin» dir. Büyük dedesi, Vâsıt ahalisindendir. Vâsıtta yalnız [illegible] hanesinde bir ceviz ağacı bulunurmuş, bu münasebetle kendisine [illegible] «Cevzî» denilmiş, sonra bu nisbet, evlât ve ahfadına intikal etmiştir

İbnül'cevzî, zamanında İrakın büyük bir allâmesi, islâm âfâkının pek beliğ, heyecanlı bir vâizi idi. Hanbelî mezhebinde bulunuyordu. Gayet zâhid, âbid idi. Şemailî lâtif, harekât ve nağamatı mezvun, bâhusus tefsir-

de, hadisde, tarihte mütehassıs idi. İki üç yüz kadar telifatı vardır. Maahaza kitaplarının bazılarında bir hayli yanlışlıklara tesadüf olunmaktadır. Bir kitabı yazar yazmaz, tedrik ve tehzibine lüzum görmeden onu bırakır, diğer bir kitap telifine başlarmış. Zehebî merhum diyor ki: «Evet. Ona bu hal, bu vehm, aceleden ve hemen diğer bir kitaba başlamadan neşet etmiştir.»

İbnî Cevzî, bir risalesinde Hanbelî mezhebinin bir «Mücessime» mezhebi haline gelmesine sebebiyet verenlerden şikâyet etmiştir Müteşabihatı te'vile meyyaldir, aklı ihmal etmenin doğru olamıyacağını söylemiştir. İmam Gazalîyi intikat ettiği için kendisini de «İbni Esîr» tenkit etmiştir. Kendisini tenkit edenler arasında «İbn Teymiyye» de vardır.

İbnülcevzî, hayatının son günlerinde nefy ve tağrib musibetine uğramıştı. «Abdül'vehhabil'hanbelî» adında garazkâr bir şahsın iğmazına mebni vezir «İbnülkassab», bu muhterem zatı acınacak bir halde Vâsıt'a nefy etmiş, orada bir hane içinde mahbusâne bir halde yaşamasına sebep olmuştu. İbnül'kassab, Şiî mezhebinde idi. İbnül'cevzînin Hazreti Sıddik sülâlesinden olması, bu hususda tesirden hâli kalmamıştı.

Bu muhterem zatın müellefatından bir kısmı şunlardır : (Zadül'mesîr fî ilmit'tefsî), (Minhacül'vüsul ilâ ilmil'usul,) (El'menfaa fîl'mezahibil'erbaa), (El'insaf fî mesailil'hılâf), (El'bulga fîlfüru), (Cevahirül'mevize), (Medaricüs'sâlikîn), (Elmuntazam fî tarihil'ümem), (Menakibüşşafiî), (Menakibül'imam Ahmet ibni Hanbel), (Def'ü şübhetit'teşbih verreddü alel'mücessime), (Kitabül'ezkiya).

İbni Cezvî merhum (510) tarihinde Bağdatta doğmuş, (597) senesinde yine Bağdatta vefat etmiştir.

193 — (İbni Hâcib) : Cemalüddin, Ebu Amr Osman ibni Ömer, Malikî fukahasından meşhur bir zattır. Kahireden ilm tahsil etmiş, Ebu Mansuril-ebyarîden fıkıh okumuş. Dımaşka intikal ederek orada «Zaviyei Mâlikiyye» de tedris ile meşgul olmuş, Bâdehu Mısıra dönüp İskenderiyede vefat eylemiştir. (Muhtasarül'münteha), (Müntehel'vüsul), (Şâfiye), (Kâfiye) gibi kitapları vardır. Tevellüdü (570), vefatı da (646) tarihine müsadiftir.

194 — İbni Haceri Askalânî : Kazil'kuzat, Ebül'fazl Şihabüddin Ahmed ibni Ali, Şafiî fukahasından büyük bir muhaddistir. Hadis ilmini Hâfızı İrakîden, fıkhı Bulkınîden, ibni Mülkınîden, lûgati Feyruz Âbadîden ahz etmiş, yirmi bir sene kadar Mısırda kadı bulunmuştur. Asrında kendisinden başka hâfızülhadis yok gibi idi. Yüz elliden ziyade müellefatı vardır. (Fethülbarî Fişerhi Sahihil'buharî), El'isabe fî temyizis'sahabe), (Nasbür'raye liahadisil'hidaye), (Tahricü ahadisil'keşşaf), (Nuhbetülfiker),

(Tabakatül'müddelisîn), bu cümledendir. (773) tarihinde Mısırda doğmuş, (852) senesinde yine Mısırda vefat etmiştir.

195 — (İbni Haceri Heytemî) : Ebül'abbas Şihabüddin Ahmed ibni Muhammed, Şafiî fukahasından bir zattır, Kahirede, badehu Mekkei Mükerremede Kadı Zekeriyyel'ensarî, Eş'şihabürremli, Eşşihabül'bülkinî gibi meşahirden ilm ahz etmiş, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi ilimlerde teferrüt eylemiştir. Mısır ikliminin garbinde «Mahallei Ebil'heytem» denilen nahiyeye mensuptur. Birçok kıymetli telifatı vardır. (Tuhfetül'muhtac bişerhil'minhac), (Ettel'his fî tahrici ahadis şerhilvecîz), (Eşrefül'vesail fî şerhiş'şemail), (El'fetavel'hadisiyye), (Elfetavel'kübrel'heytemiyye), (Essevaikül'muhrika, fîrreddi alâ ehlibidai vezzindika), (Tathirülcenan vellisane anilhuturı vettefevvühi biselbi seyyidina Muaviye ibni Ebi Süfyan), (Elhayratül'hisan fî menakibil'imamil'Âzam Ebi Hanifetin'nu'man), (Nasihatül'mülûk) bu cümledendir.

Bu mübarek zat, (909) tarihinde Heytem'de doğmuş, (975) tarihinde Mekkei Mükerremede vefat eylemiştir.

196 — (İbni Hafsıl'buharî) : Ebu Hafsıl'kebîr Ahmed, hanefîlerin büyüklerindendir. Fıkhı İmam Muhammed ibnil'hasenden ahz etmiştir. İmam Buharîyi fetva vermekten men etmiş olduğu meşhurdur. Bu zatın vefatı (264) tarihindedir. Oğlu «Muhammed ibni Ahmed» de yüksek bir fakihtir. «Ebu Hafsıs'sagîr» diye maruftur.

197 — (İbni Hüman Kemalüddin) : Muhammed ibni Hümamüddin, Abdilvâhidil'iskenderî, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Şer'î ilimlerde, edebiyatta vesairede mütebahhir idi. Keşf ve kerameti menkuldür. Babasından vesair âlimlerden ilm ahz etmiş, «Karii hidaye» denilen Sıracüddin Ömer'den Hidaye kitabını okumuş, Ebu Zür'atil'irakîden hadis ahz eylemiştir. Bir müddet itfa ile, bedehu «Mansuriyye» de, «Eşrefiyye» de, «Şeyhuniyye» de fıkıh tedrisile meşgul olmuştur. Usuli fıkıhdan (Tahrir fîl'usul) adındaki ve usuli dinden (Elmüsayere) unvanlı eserleri meşhurdur. Hidaye'ye (Fethül'kadir) adile pek güzel bir şerh yazmıştır. Bu şerhi «Kitabül'vekâle» ye kadar yazmış, mütebakisini de Kadı zade Müftir'rûmî diye maruf olan ve (988) tarihinde vefat etmiş bulunan Şemsüddin Ahmet Efendi ikmal etmiştir.

İbni Hümam (788) tarihinde babasının kadı bulunduğu Sıvasda doğmuş, (861) senesinde Kahirede vefat etmiştir.

198 — (İbni Hazm) : Ebu Muhammed Aliyyibni Ahmed, fukahadan meşhur bir zattır. Bidayeten Şafiiyyül'mezheb iken bilâhare Davudı Isfahanînin tesis etmiş olduğu «Zahiriyye» mezhebine intisap etmiş, kitaplarını o mezhebe göre te'lif eylemiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, ilimlerinde, edebiyatta teferrüt etmiş, dört yüz cilt kadar kitap telifine muvaffak olmuştur. Endülüsde «Devleti Âmiriyye» hükümdarlarının veziri bulunmuş-

tu. Maamafih bir kısım mesailin dekayiikine infazı nazar edemediği cihetle haksız yere cazıma ve bilhassa İmam Ebül'hasenil'eş'arîye karşı muhalif bir vaziyet almıştı. Ulemayı kiram hakkında nezaheti lisaniyyeye riayet etmez, ecillei fukahayı tezyife cür'etten çekinmez olduğu için ehli ilmin pek haklı ta'n ve teşniine uğramış, vatanından nefy edilerek Kurtube'nin (Leyle) denilen bir badiyesinde vefat etmiştir. (El'ihkâm fî usulil'ahkâm), (Kitab fil'icma), (Mesailü usulil'fıkıh), (El emalî), (El'muhallâ), (Kitabül'fasl beyne ehlil'ehvai ven'nihal) unvanlı eserleri meşhurdur. Bu eserleri ihtiyatla okumak lâzımdır.

İbni Hazmın ceddi âlâsı, an asıl Fârisli olup ashabı kiramdan Ebu Süfyanın oğlu Ebu Halid'in (Radırayyalhü tealâ anhüma) azatlısı idi. İbni Hazm, (384) tarihinde Kurtube'de doğmuş, (456) senesinde vefat etmiştir.

199 — **(İbni Huzeymetel'belhi)** : Hanefî fukahasından bir zattır. Belh'de neşv-ü nema bulmuştur. Mezhebi hanefî dairesinde bazı ihtiyarâtı vardır. (314) tarihinde vefat etmiştir.

200 — **(İbni Huzeymeten'neysabûrî)** : Şafiî fukahasından muhaddis bir zattır. «İmamül'eimme» unvanını haizdir. Mezenîden ve Rebi'den ilm ahz etmiştir. Darekutnî demiştir ki: İbni Huzeyme, naziri mâdum, hüccet olan bir imamdır. Bu zat, hadis ile fıkıh arasını cem etmiştir. Yüz kırktan fazla musannefatı var imiş (223) tarihinde Neysabûrda doğmuş, (311) senesinde vefat etmiştir.

201 — **(İbni Ganimi Bağdadî)**: Ebu Muhammed Ganim ibni Muhammed, on birinci asrı hicrî ulemasından fakih bir zattır. (Tearuzül'beyyinat), (Mecmauz'zamanat) adında iki eseri vardır. Fıkhı hanefîye dair olan Mecmauz'zamanatın te'lifi (1027) tarihinde nihayet bulmuştur.

202 — **(İbnül'kasımil'malikî)** : Mâlikîlerin en büyük imamlarındandır. İmamı Mâlikten fıkıh ahzetmiş, onun meclisi ilmine yirmi sene kadar devamda bulunmuştur. İmamı Mâlikten sonra mezhebine müntesip olan zatlar, bu yüksek fakihten müstefit olmaya başlamışlardır. İctihadı mutlak derecesini haiz bulunmuştur. İmamı Mâlikin mezhebi üzerine olan ve «Esedübnül'fürat tarafından nakledilen birçok fetvaları «Suhnun» fakıh tertibi üzere tasnif etmiş, bunları İbnül'kasıma arz ile tashih eylemiştir. Bu mühim eser! Elmüdevvenetül'kübra» namile maruftur.

Sika, me'mun olan ve malikî fıkhına herkesten ziyade vâkıf bulunan İbnül'kasım, (132) tarihinde doğmuş, (191) senesinde Mısır'da vefat etmiştir.

203 — **(İbni Kazıyi Simâvne)** : Şeyh Bedrüddin Mahmud ibni İsrail, hanefî fukahasındandır. Babasının kadı bulunduğu Simâvnede doğmuştur.

Babası vaktile Semerkande giderek Hidaye sahibinden fıkıh ahz etmişti. Kendisi de Şahidîden ve Mısıra giderek Şerifi Cürcanî ile beraber Mübarek Şahden, ve Ekmelüddin'den ilm ahz eylemiştir. Kahirede Şeyh Hüseyn ibni Ahlâti'ye intisap ederek tasavvuf bellemiş, onun emrile irşat için Tebrize gitmiş, orada Timurun huzururunda beynel'ulema cereyan eden bir ilmî mübahase ve münakaşada hakem tayin edilmiş, sonra Kahireye dönöp vefat eden Ahlâtî yerine bir müddet şeyh olmuş, daha sonra Halebe, Konyaya, Tireye gitmiş, Rumeline geçmiş, (813) senesinde Musa Çelebinin kazaskeri bulunmuş, Çelebi Sultan Mehmed zamanında ise İznikte ikamete memur edilmiştir.

(Camiül'fusuleyn) adındaki kitabına (813) tarihinde başlamış, bunu İznikte ikmal eylemiştir. Bu kitapta fıkhı hanefîden «fusuli imadî» ile «fusuli üştüruşenî» arasını toplamış, bir takım meseleler de ilâve etmiş, fukahayı kirama karşı bazı itirazlarda bulunmuştur. Bu itirazlara, «Feraidülleali» adındaki bir eserde cevap verilmiştir. «Süleyman ibni Aliyyil'karamanînin ve Zeynüddin İbrahim ibni Nüceym» in de cevapları vardır.

Bedrüddini Sımavînin fürua dair (Letaifül'işarat) ile bunun şerhi olmak üzere (Teshil) adında iki eseri daha vardır. (Nurül'kulûb) adında iki ciltlik bir tefsiri ve tasavvufa dair (Vâridat), (Ukudül'cevahir), (Meserretül'kulûb) adında diğer eserleri de vardır.

İbni Arabşahın «Ukudünnasiha» sında yazıldığına nazaran Şeyh Bedrüddin, Rumeliye avdetinden sonra şeyhlikle başına birçok kimseler toplamış, hükümdarlık hevesine düşmüş, Çelebi Sultan Mehmedin aleyhine huruç etmiş, cemiyeti münhezim olmuş, kendisi Emir İsfendiyar Beyin yanına firar etmiş, oradan da Balkanlara geçerek Çelebi Sultan Mehmedin takibine uğrıyarak elde edilmiş, isyankâr vaziyetinden dolayı idama müstahık olduğuna hem kendisi, hem de ulemadan Haydarı Herevî fetva vermiş, (823) tarihinde Sirozda salben idam edilmiştir.

Şeyh Sımavînin idamını, Hussadın gamz ve adavetine atfedenler vardır. Fakat onun yalnız «Vâridat» adındaki eseri, onun mahiyetini göstermeğe kâfidir. Bu babda İdrisi Bitlisînin «Heşt behişt» inde vesairede kâfi malûmat vardır. Fakih, âlim bir zatın o kadar yanlış bir yola sapmış olduğu insana hayret vermektedir. Onun Varidatına şerh yazmış olan zatlar da onun o garip hayatını aydınlatmış bulunuyorlar. Demek ki, insan yalnız aklına, ilmine güvenmemelidir. İnsan dalâlete düşmek korkusundan daima titremelidir, daima Haktealâya sığınmalıdır. Çünkü nice âlim, müttefekkir zatların dalâlete düştükleri sabit bir hakikattir. Nitekim bir hadisi şerifte de (عقول ازلها بارىها) buyurulmuştur. Filhakika Hakteala hazretleri, nice akılları izlâl etmiştir. Onlar, sahipleri için birer hidayet meşalesi olamamıştır.

İnsanı delâletten koruyacak, kurtaracak olan yegâne rehber, Kita-

bullahtır, sünneni nebeviyyedir, müctehidini izamın bu ilâhî esaslara dayanan beyanatıdır. Yoksa gayei hayatı meçhul, âmal, ve efkarı zulmetler içinde mestur olan herhangi bir şahsın âmmei müslimînce kabul edilmiş olan kudsi esaslara muhalif, yanlış tefsirlere müsait, ilhad felsefesinden mülhem bulunan sözlerine, eserlerine kıymet vermek, aslâ caiz olamaz. Bunlar, ruhı islâma münafidirler, mu'tekıtlerin dalâlete düşürecek şeylerdi. Islâm âlemi bu yüzden pek çok zararlara uğramıştır.

Ilimlerine hürmet ettiğimiz zatların manevî kıymetleri, şer'i şerifin ahkâmına riayetlerile mütenasiptir.. Hâlık tealâ ile mahlûkatı arasındaki farkı göremeyenler, fâni varlıklara — hâşâ — ülûhiyetten bir hisse ayırmak cüretinde bulunanlar, Allahü âzimüşşana gayri mütenahî şerik veya cüzler isnat etmiş olurlar. Dini islâmın en büyük, lâhutî esası ise hallâkı âlem hazretlerini şerik ve nazirden, terkib ve tecezzîden tenzih etmektir. Bu esasa mugayir olan sözler, eserler ise birer zadei şirkten ve inkârdan başka değildir. Bunların şeametinden Hakteâlâ hazretlerine sığınırız..

204 — (İbni Kayyımı Cevziyye) : Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed ibni Ebibekr, Hanbelî fukahasından Dımaşklı meşhur bir âlimdir. ...i Teymiyye Takiyyüddinin tilmizlerinden idi, ona çok müncezib bulu...yordu. Onun fetvalarını, eserlerini tehzibe, tervice çalışmış, onunla beraber âmmei ulemaya muhalif bazı içtihatlarda bulunmuş, onunla beraber Dımaşk kalesinde mahpus kalmış, onun vefatından sonra hapisten kurtulmuştur.

İbni Kayyım,, tefsire, hadise, usule, fıkha, tasavvufa muttali idi. Maatteessüf teşbihi ve tecsimi andırır bir takım yazıları vardır. (Elkasidetünnûniyye) si bu cümledendir. Nitekim Takiyyüddini Sübkînin (Esseyfüs'sakîl firreddi alâ ibni zefil) adındaki kitabı bu kasideyi red için yazılmıştır. İbni Kayyımın fıkha, ahlâka, tasavvufa dair bir hayli eserleri mevcuttur. Bir kısmı şunlardır: (Tefsirülfâtiha), (Tehzibü süneni Ebi Dabud), (İ'lâmül'muvakkı'n an rabbil'âlemîn), İgasetül'lehfan fî hükmi talâkıl'gazban), (Etturukul'hükmiyye fîssiyasetiş'şeriyye), (Medaricüs'-sâlikîn), (Hidayetül'hayarâ fir'reddi alel'yahudı venensarâ), (Kitabür'-ruh), (Zadül'meâd fî hedyi hayril'ibad), (Kitabüs'salât ve ahkâmı târiki ha)..

205 — (İbni Kudame) : Muvaffaküddîn Abdullah ibni Ahmed ibni Muhammedid'dımaşkî, pek kudretli bir hanbelî fakihidir. Bağdada gitmiş, birçok ulemaya mülâki olmuş, ulum ve fününda tebahhur etmiştir. Dımaşkda «Muhtasarı hırkî» yi hırf etmiş, sonra bu muhtasar üzerine (El mugnî) adile bînazir bir şerh yazmıştır. Bu şerhinde mezahibi edbea mesailini pek âlimane, hürmetkârâne bir lisan ile kaydeder. İbni Hazm fıtratında olan zatlar, bu mübarek âlimin yazılarından bir hürmet dersi almaya çalışmalıdırlar.

Muvaffaküddinin (El'bürhan fî meseletil'kur'an), (Zemmütte'vil) (El'mukni fî füruıl'hanbeliyye), (Muhtasarül'ılel fil'hadis) gibi müellefatı da vardır. Tevellüdü (541), vefatı da (620) tarihine müsadiftir.

206 — (**İbni Kudame**) : Abdurrahman ibni Muhammed ibni Ahmed, Hanbelî fukahasından Dumaşklı yüksek bir âlimdir. Babası Ebu Ömer ile amcası Muvaffaküddinden ilm ahz etmiş. Hanbelî fıkhından «Elmukni» üzerine «Şâfî» adile bir şerh yazmıştır. Şamda Hanbelîler için kadılığa ilk tayin edilen, bu zattır. Muhyiddini Nevevî, bu zatı kendi üstazlarının en büyüğü sayardı. (597) tarihinde doğmuş, (682) senesinde vefat etmiştir.

207 — (**İbni Kemal Paşa**) : Ahmed Şemsüddin, Kemal paşa zade Süleyman Beyin oğludur. Ceddi Osmanlı ümerasından idi, babası da o meslekte idi. Binaenaleyh kendisi de evvelce o mesleğe sülûk etmiş, İkinci Sultan Beyazıt zamanında birçok seferlere iştirâk eylemiş, askerlikte büyük bir iktidar göstermişti. Fakat bilâhare ulemanın yüksek mevkiini, mazhar oldukları büyük teveccühleri görmekle ilmiyye tarikine intisap etmiş, asrının en kudretli âlimlerinden ve bilhassa Hatip zadeden, Mevlâna Muarrif zadeden ders almış, az bir müddet sonra ilimce pek parlak, pek yüksek bir mertebeye nail olmuştur..

Zamanının en dırahşan bir simayı ilm-ü irfanı kesilen İbni Kemal, ilmiyyenin âdeti vecihle evvelâ tedrise başlamış, Edirnede, Üsküpte müderrislik yapmış, sonra Edirne kadılığına ve bilâhare Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiş, Sultan Selim ile beraber Mısır seferinde bulunmuş, Mısırda büyük âlimler ile musahabelerde, münazaralarda bulunarak fazl-ü kemalini ispat etmişti. Daha sonra (932) tarihinde Meşihati İslâmiyye makamına nail olmuştur.

Zamanının en büyük âlimi olan İbni Kemal, ifta makamını bihakkın ihraz etmiş, şer'î meseleleri hal ve fasl hususunda fevkalâde bir iktidar göstermiş olduğundan (Müftissekaleyn) unvanını almış, vefatına kadar o makamda kalmıştır.

İbni Kemal, vücutlarına birkaç asırda bir tesadüf olunabilecek pek mütefekkir, mütebahhir âlimlerden biridir. Nazarları ilmî meselelerin en derinliklerine nüfuz ederdi. Kendisi en muktedir âlimlerin eserlerini intikada tâbi tutmaktan, en müşkil bahisleri münakaşa sahasına koymaktan büyük bir zevk duyardı. Bu cihetledir ki, pek kıymettar olan ve büyük tetkikata müstenit bulunan eserlerinde bu azametli hissiyyatın telâtumu daima göze çarpar durur.

Vakıâ ruhunu daima tehyic eden, fikrini her an faaliyete getiren lâtif, heyecanlı bir ilm-ü irfan temevvücatı, bu zekâ harikasını pek tenkitkâr bir hâle getirmiştir. En büyük, en meşhur âlimlerin eserlerine haşiyeler yazar, onları intikada çalışır, hiç kimsenin hatırına gelmiyecek ince nükteler, faideler keşf ederdi.

Abdülhayyil'kunevî, İbni Kemalin bu garip ruhî hâletini güzelce anlamış olduğundan (Elfevaidül'behiyye) unvanlı eserinde diyor ki: «İbni Kemal'in musannefatından olan 'Islah ve izah) adlı kitabını mütalea ettim, muhakkik, müdekkik bir zat, sadrüş'şerianın (Vikaye)sile şerhine itirazlar, iradlar serd edip durmuş, bu hususta kendisini pek haris buldum. Fakat bunların ekserisi gayri varid, bu itirazlar, ne Vikâye ile şerhinin iştiharına, ne de kendilerine itimat edilmesine noksan vermiştir. İbni Kemalin ıslah ve izahı ise bu iki kitabın nail olduğu iştihar derecesine erememiştir. Hak olan şudur ki: Bir kitabın istifade erbabı yanında kabule, fuzalâ nazarında itimada mazhar olmasının medarı, müellifinin fazileti miktarına göre değildir. Bu, ancak Rabbül'âleminin bir fazlıdır. Bunun medarı niyyettir. Amellerin hükmü niyyete göredir.»

Muhammed Abdül'hay, sözüne devam ederek diyor ki: «Reddül'muhtarda tabakatüt'temimî'den naklen deniliyor ki: (Allâme Ahmed ibni Süleyman, her ilimde yedi tûlâ sahibi idi, hiçbir fen yoktur ki, ona dair bir veya müteaddit kitabı bulunmasın, telifatının kesreti, ıttılâının vüsati itibarile Celâlüddin Süyutî gibidir, diyarı Mısriyyede Süyutî ne ise diyarı Rûmda da İbni Kemal odur. Bence İbni Kemal, Süyutîden daha ziyade dikkati nazara, hüsni fehme mâliktir, her ikisi de asrının ziyneti idi.) Fakat ben derim ki: İbni Kemal her ne kadar edebiyata, usule ıttıla cihetile Süyutîye müsavi olsa da hadis ilimlerinde ona müsavi olamaz. Süyuti, bu ilimler bakımından daha vasi bir nazara, daha ince bir fikre malikti. Zannımca Süyutîden sonra kendisinin bir misli daha gelmemiştir. İbni Kemal ise hadis ilminde bizaası azdı. Nitekim müellefatını mütalea edenlere hafî değildir. O hâlde aralarında sema ile arz derecesinde tefavüt vardır.»

Filvaki İbni Kemal merhum, dirayet itibarile Süyutîye müsavi, belki ondan daha ince fikir ve nazara, muhakemeye mâlik olsa da rivayet itibarile onun derecesini haiz görülemez. Bu hususta Ebülhasenat Abdül'hay, haklıdır. İbni Kemalin «Hadisi erbain» risalesi ve «Meşarikül'envar» şerhi ile İmam Süyutînin binlerce ahadisi şerifeyi cami, muhalled eserleri mukayese edilirse aralarındaki fark tebarüz eder.

İbni Kemal merhum, büyük bir âlim olduğu gibi ayni zamanda muktedir bir müverrih, değerli bir edip, kuvvetli bir şair idi. Mensur yazıları açık, münekkahtır. Manzumeleri de kendine has, sade bir üslûbu haizdir. Şiirde mahlas kullanmazdı.

İbni Kemal ile Ebussuud Efendi arasında mukayese yapanlar, her ikisini de fıkha, kelâma, usule ıttıla itibarile birer mütebahhir görmekle beraber İbni Kemalin tasavvuf, hikmet, tarih, türkçe eş'ar itibarile rüchanına, Ebussuud Efendinin de edebiyat, azemeti üslûp, ahenki beyan, arabca eş'ar cihetile faikiyetine kail olmaktadırlar.

Bu iki allâmenin Şeyh Muhyiddini Arabîye dair vermiş oldukları fetvalarda aralarındaki tasavvuf farkının tecellîsi görülmektedir.

İbni Kemalin Sultan Selim hakkında meşhur bir mersiyesi vardır. Mısır seferinden dönüşte İbni Kemalin atının ayağından sıçrayan çamurlar, Sultan Selimi'n libasına dokunmuştu. O büyük Sultan, «Ulemanın atı ayağından sıçrayan çamur, benim için ziynet ve mefharete medardır, bu libasım vefatımdan sonra sandukamın üzerine örtülsün» demişti. İşte ilm-ü marifetin kadrini bu derece i'lâ eden o büyük cihangir hakkında İbni Kemal, şu beyitleri havi mersiyesile teessürlerini izhar etmişti:

«Azmde nevcüvan ve hazmde pîr»
«Sahibüsseyf, sahibüttedbîr»
«Şemsi asr idi, asırda şemsin»
«Zılli memdud olur, zamanı kasîr»
«Hayf Sultan Selime hayf, dirîğ»
«Hem kalem ağlasun ana hem tîğ».

İbni Kemal merhumun müellefatından bazıları şunlardır: (Tefsirül' kur'an) nâtamam. (Tagyirüt'tenkih) usuli fıkha aittir. (Et'tecrid) kelâma dairdir. (Mühimmat) fetva mecmuasıdır. (Hidaye şerhi), (Muhitül'lûga) arabîden, farisîye tercüme edilmiştir. (Nigâristan) Gülistan'a nazîredir. (Türkçe Ali Osman tarihi), (Divanı eş'ar), (Resaili İbni Kemal).

İbni Kemal, Tokatta veya Edirne'de doğmuş, (940) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. İhtizarî hâlinde söylediği (يا احد نجنا مما نخاف) cümlei duaiyesi, vefatına tarih düşmüştür. (ارتحل العلوم بالكمال) cümlesi de bir tarih teşkil etmektedir.

(Vay gitti Kemali bu asrın)

Mısraı da ayrıca bir tarihtir. Kabri Edirnekapısı haricinde Muhammed Çelebi zaviyesi denilen mahaldedir. Münderis olmaya yüz tutmuştur. Beşeriyet için medarı iftihar olan bu pek yüksek âlimin mezarını lâyıkı vechile muhafaza etmek mensub olduğu millet için bir medenî, ilmî vazife demektir.

208 — (İbnül'arabî Ebubekr) : Muhammed ibni Abdillahil'endelüsi, Malikî fukahasından yüksek bir âlimdir. Endülüs hükûmeti inkıraza yüz tuttuğu cihetle ulemadan ve vüzeradan bulunan babasile beraber (485) tarihinde vatanından ayrılmış, Mısır'a, Şam'a, iki defa Bağdat'a, Hicaza gitmiş, bir müddet İskenderiye'de ikamet etmiş, nihayet (495) tarihinde Endülüs'e dönmüş, bir aralık Fas'a gitmiş, oradan avdet ederken yolda vefat etmekle nâşı Merrakeşe nakledilmiştir.

İbnül'arabî, Dımışkta Ebubekril'turtûsîden fıkıh okumuş, Ebubekri Şaşî, Ebu Hâmidi Gazalî gibi meşahire müsahip bulunmuş, kendisinden

de kazı I'yaz vesaire rivayette bulunmuşlardır. Bir müddet İşbiliyyede kadı olduğu gibi bir müddet de Halepte vesair yerlerde kadı bulunmuştur.

Ebubekril'arabî, Endülüs ulemasının hâtimesidir. Rivayete ait ilimlerde büyük bir ihatası vardı. Hılâf, usul, kelâm, mes'elelerinde büyük ihtisas sahibiydi. Zehebî merhum, bu zatı «Elhafızül'allâme» diye zikrediyor. Şarktan İsbiliyyeye dönüşünde zamanının en yüksek âlimi bulunuyordu. Şarka rıhlet edenlerden hiçbir zat, bu kadar ilm ile mücehhez bir hâlde Endülüs'e avdet etmemiştir. Fasih, edîb, şair, hoşsohbet bir zat imiş. Tefsire, hadise, fıkha, usule, tarihe, nahve dair birçok telifatı vardır. (Ahkâmül'kur'an) adındaki tefsiri, ahkâmı fıkhiyyeyi havi âyetleri izah eder. (Arızatül'ahvezî fî şerhit'tirmizî), (El'mahsul fî usulü' fıkh), Muvatta'in şerhi olan (Kitabül,mesalik) adındaki kitaplar da müellefatı cümlesindendir.

Bu mübarek zat (468) tarihinde İşbiliyyede doğmuş, (546) tarihinde vefat etmiştir.

209 — (İbnü Hatibir'rey) : İmam Fahrüddini Razî, Ebu Abdillah Muhammed, Şafiî fukahasından meşhur bir zattır. İlk muallimi babası Ziyaüddindir. Bu zat, Muhyis'sünne İmam Begavînin tilmizlerinden gayet belîğ, fasih, hutbe iradında mahir olduğundan «Hatibür'rey» diye şöhret bulmuştur.

Fahri Razî bilâhare «Merağ» da Ali Mecdi Ceylî'den hikmet okumuş, Kemal Simnanîden fıkıh tahsil etmiş, daha sonra Şeyh Necmüddini kübradan zühd ve tasavvuf dersi almıştır.

Fahri Razî, bir ilm-ü kemal timsali idi. Tefsir, kelâm, fıkıh, usuli fıkıh gibi dinî ilimler ile bihakkın mücehhez idi, edebiyatta, riyaziyatta. kimya, heyet, tıb gibi ilimlerde de büyük bir iktidar sahibi idi. Pek parlak bir fikre, büyük bir muhakeme ve tenkit kudretine mâlik bulunuyordu. Birçok yerlere seyahatte bulunmuş, Harzeme, Maverainehre, Horasana, Herata gitmiş, oralarda bid'at erbabile birçok münazaraları vukubulmuştur.

Filhakika Fahri Razî; kendisinde parlayan bir dehanın yardımile bid'at erbabına, mütefelsif zümrelere karşı bir cephe alnıış. hakikatin tecellisini temin için büyük bir şehametle mücadele meydanına atılmıştı.

Fahri Razînin Herattaki bir sergüzeştini, allâme Muhammed ibni Şıhne şöyle hikâye ediyor: (Fahri Razînin yalnız arabî ilimlerde değil, her ilimde yedi tûlâsı var idi, birçok ülkelere gitmiş, hükümdarlara musahip olmuş, bu yüzden büyük bir fitne de tahaddüs etmiştir. Şöyle ki: hükümdar Gıyasüddin, Fahrüddini Râzîye pek müteveccih bulunuyordu. Onun için Heratta bir medrese yaptırdı, bu teveccüh Kerramiyye mezhe-

binde bulunan Herat ahalisine ağır gelmişti. Bunlar, tecsîm ve teşbîhe kail kimselerdi. Nihayet bir gün Kerramiyye, Hanefiyye ve Şafiîyye âlimleri münazara için Gıyasüddinin huzurunda toplandılar. Fahrüddini Razî ile Kerramiyyenin büyüğü ve en âlim ve zahidi bulunan Abdülmecîd ibnülkıdve de o mecliste hazır bulunmuşlardı. Razî söylüyor, İbni Kıdve de itirazda bulunuyordu. Gıyasüddin, meclisten kalkmış, Razî de İbni Kıdveye kızarak bazı lâkırdılar söylemişti. Ertesi gün İbnül'kıdve, şehrin büyük camiinde va'za başlayarak cemaate hitaben: «Eyyühennâs!. Biz Resulüekrem'den sahihen naklolunan şeylerden başkasına kail bulunmuyoruz, biz Aristo ilmini, İbni Sînanın küfriyyatını, Fârâbînin felsefesini bilmiyoruz. O hâlde Allah Tealâ'nın dinini, peygamberinin sünnetini müdafaa edip duran bir islâm âlimi ne için dünkü gün seb ve şetme uğramış bulunsun?.» diye ağlamaya başlamış, kürsii hitabeti etrafında bulunanlar da hep birden ağlamaya iştirâk etmişler. Derken umumî bir vaveylâ, bir kıyam kopmuş, şehir bir fitne sahası hâlini almıştı. Nihayet Gıyasüddin, Fahri Razîyi şehirden çıkaracağını halka vâdederek fitneyi teskine muvaffak oldu. Razî de şehirden çıkıp gitti.)

Fahrüddini Razînin nesebi Kureyş kabilesine müntehî olmaktadır. Asılları Taberistandadır. (543) tarihinde «Rey» şehrinde doğmuş olduğundan oraya nisbetle kendisine «Razî» denilmiştir. Tefsirlerde «İmam şöyle dedi» denildi mi, kendisi kasdedilir. Birçok kıymetli eserleri vardır. Bir kısmı şunlardır: (Mefatihül'gayb) tefsiridir. (Mealimü usuliddin), (Kitabül'erbaîn) kelâma dairdir. (Kitabüt'tarikatil'alâiyye) hılâfa aittir (Şerhi uyunil'hikme), (Nihayetül'ukul), (Şerhü külliyatil'kanun), El-metalibül'âliye), (Menakibül'imamiş'şafiî).

İmam Razînin vefatı, Heratta (606) tarihinde vuku bulmuştur.

210 — (İbni Lehîa') : Ebu Abdirrahman Abdullahil'mısrî, fukahadan, muhaddislerden bir zattır. Abbasîler tarafından (155) tarihinde Mısır'a ilk tayin edilen kadı bu zattır. Nevevînin Tehzibül'esmada beyanına göre ehli hadis indinde zaiftir. Takribüt'tehzibde yazıldığına göre saduktur, ancak kitapları yandıktan sonra —rivayetlerinde— bazı karışıklık vukua gelmiştir (97) tarihinde doğmuş, (174) senesinde vefat etmiştir.

211 — (İbni Mace) : Ebu Abdillah Muhammed ibni Yezidil'kazvinî, muhaddislerden, fukahadan meşhur bir zattır. İlm-ü irfan tahsili için bir çok zaman seyahatlerde bulunmuş; Basra'ya, Bağdad'a, Kûfe'ye, Mekkei Mükerreme'ye, Şam'a, Mısır'a, Horasan'a, Rey beldesine rıhlet etmiştir. Kendisi Leysten, İbrahim ibni Münzirden, İmamı Malik'in ashabından hadis rivayet etmiştir, kendisinden de Ebül'hasenil'kattan, Ahmed ibni Ruhil'bağdadî gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır. (Süneni ibni Mâce) denilen muhalled eseri, dört bin hadisi şerifi ihtiva edip «Kütübi sitte»nin altıncısı sayılmaktadır.

Bu mübarek kitapta isnadı zaif hadislerin nihayet otuz kadar olduğu rivayet olunuyor. Bu ulvî kitaptan teberrüken şu hadisi şerifi iktibas ediyoruz: (الخير عادة والشر لجاجة و من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين) yani: hayır bir âdettir, şer ise hasmane bir inatçılıktır. Allah Tealâ da her kim için hayır dilerse onu din hususunda fakahete, ilm-ü irfana nâil eder.

212 — (İbni Melek) : İzzüddin Abdüllâtif, Hanefî fukahasından muhaddis, muhakkik bir zattır. (İbni Ferişteh) diye de yâd olunur. Tirede müderris bulunmuştur. (Mecmaul'bahreyn), (Meşarikül'envar), (Menar) adındaki kitaplara şerh yazmıştır. Tasavvuftan bir risalesi de vardır. Vefatı (885) tarihine müsadiftir.

213 — (İbnül'mübarek) : Ebu Abdirrahman Abdullahil'mervezî, İmamı Âzam'ın en yüksek tilmizlenindendir. Tebei tâbiindendir, Hişam ibni Urve, Yahyel'ensarî, Süleymanüt'teymî, A'meş gibi meşahirden hadis ahz etmiştir; kendisinden de Sevrî, Cafer ibni Süleyman, Ebu Davudüt'teyalisî, İmam Muhammedübnül'hasen gibi yüksek âlimler rivayette bulunmuşlardır. İlmi, fakaheti, fazileti hakkında ittifak vardır. Hakim demiştir ki: İbnül'mübarek, âfakta asrının imamıdır, ilmen, zühden, şecaaten ve sahaveten evlâsıdır. Ebu Üsame de demiştir ki: İbnül'mübarek ashabı hadis arasında, nas arasındaki Emirül'mü'minin gibidir.» İmam Ahmed ibni Hanbel Hazretleri de demiştir ki: «İbni Mübarekenin zamanında ondan ziyade talebi ilimde bulunan bir zat yok idi. Yemen'e, Mısır'a, Şam'a, Basra'ya, Kûfe'ye rıhlet etmiştir, ilim râvîlerinden idi.. Ehli ilim idi, sahibi hadis idi, hafız idi. Birçok müellefatı vardır. Gayet zahid, âlicenab olan İbnül'mübarek, aynı zamanda şi're, edebiyata vâkıf, fasih ve belîğ idi. İmam Mâlik gibi büyük müctehidler, âlimler kendisine hürmet ederlerdi.

İbnül'mübarekin babası Türk idi, anası da Harzemli'dir. Hakkında âmmenin büyük teveccühleri var idi: hattâ Ammar ibni Hasen namındaki bir zat, o mübarek âlimi şöyle medhetmiştir:

اذا سار عبدالله من مرو ليلة
فقد سار منها نورها وجمالها
اذا ذكر الاحبار من كل بلدة
فهم انجم فيها و انت هلالها

Yani: «Abdullah, bir gece Merv şehrinden çıkıp gidince o geceden muhakkak nuru da, güzelliği de gitmiş olur. Her beldeden âlim, fâzıl olan zatlar yâd edilince onlar orada yıldızlardır, sen isen ey İbnül'mübarek! onların hilâlisin.»

Bu zat (118) tarihinde Merv'de doğmuş, (181) tarihinde gazadan avdet ederken Fırat civarında «Behit» denilen beld[illegible] fa[illegible]

214 — (İbni Münziri Nisabûrî) : İbrahim ibni Abdillah ibni Münziri Hızamî, ulemadan ve muhaddislerden bir zattır. Kendisinden bir çok ahadisi şerife rivayet edilmiştir. Saduktur. (236) tarihinde vefat etmiştir.

Bu zatın oğlu Ebubekir Muhammed dahi Şafiî ulemasından, fukahasından bir zattır. (İşraf Alâ Mezahibil'eşraf) adında meşhur bir eseri vardır. Ulema arasındaki ihtilâfata dair birkaç müellefatı da vardır. (309) tarihinde Mekkeimükerreme'de vefat etmiştir.

215 — (İbni Rüşd) : Kadı Ebül'velid Muhammed ibni Ahmedil'endülüsî, Malikî fukahasından bir zattır. Fıkıh, felsefe, heyet, riyaziye, tıb ilimlerinde teferrüd etmişti. Deniliyor ki: «Endülüsde naziri yetişmemiştir.» Endülüs hükümdarlarından Mehdi ibni Yusüfün zamanında Kurtube'de, İşbiliyyede kadı bulunmuştur. Fas hükümdarlarından Ebu Yakup Yusüf'ün teveccühlerine mazhar olarak Merrâkeşe gitmiş, orada darülfünunları teftiş ve ıslah etmiş, Ebu Yakubun tabibi hâssı bulunmuştur. Pek çok müellefatı vardır. Hilâfiyyata dair (Bidayetül'müctehid ve nihayetül'muktesid) adındaki kitabı, kudreti fıkhiyyesini gösterir. (Elmükaddimatül'mümehhidat) unvanlı eseri, «El'müdevvenetül'kübra) nın zeylidir. (Risaletüt'tevhid vel'felsefe), (Tehafetüt'tehafüt), İmam Gazalî'nin «Tehafüt»ünü tenkit için yazılmıştır. (Külliyyat minet'tıb), Makale fil'cirmis'semavî) adlı müellefatı da meşhurdur.

İbni Rüşdün bir kısım âsarı, lâtinceye tercüme edilerek Avrupa darülfünunlarında uzun bir müddet tedris edilmiştir. (520) tarihinde Kurtube'de doğmuş, (595) senesinde Merrakeşde vefat edip orada defnedilmiş, bilâhare oradan çıkarılıp Kurtubeye götürülmüştür.. İbni Rüşdün babası Ahmed de Kurtube'de kadı bulunmuştu ki, buna ikinci İbni Rüşd denilmiştir. İbni Rüşdün ceddi de Ebül'velid Muhammed İbni Rüşd'dür ki, Malikî mezhebinde olup kendisinin fetvalarını Kurtube'de Camiikebir şeyhi İbnül'fürati toplayarak bir kitap vücude getirmiştir. Bu kitabın asıl nüshası, Paris kütüphanesinde mahfuzdur. Bu zata Birinci İbni Rüşd deniliyor. Tercümesini yazdığımız fakih, feylesof İbni Rüşde de Üçüncü İbni Rüşd denilmektedir.

216 — (İbnüs'saâtî) : Muzafferüddin Ahmed ibni Aliyyil'bağdadî, Hanefî fukahasından bir zattır. Aslen Ba'lebeklidir. Babası Saâtî, Bağdad'da «Babı Müstan'siriyye» üstünde) olan meşhur saatleri yapmıştır.

Muzafferüddin, Tacüddin Aliyyibni Sencerden ilm ahz etmiştir. Şafiî ulemasından Mahsul şarihi Şemsüddini İsfahanî, İbnis'saâtîyi İbni Hâcibe tafzil eder, «ondan daha zekîdir» derdi.

İbnüs'saâtînin fıkıhdan (Mecmaül bahreyn) adındaki kitabı meşhurdur. Bunda Muhtasarı Kudurî ile Manzum[illegible] [illegible]esefîyi cem etmiş, bir

nice fâideli meselelerde ilâve eylemiştir. Bunu kendisi şerh ettiği gibi başkaları da şerh etmişlerdir, (Elkavaid vel'bedaî) adındaki kitabı da usuli fıkıhdandır. Bunda Fahrül'islâm Pezdevî ile Amidî'nin usul kitaplarını cem etmiştir. Vefatı (694) tarihine müsadiftir.

217 — **(İbni Şürehbil)** : Amr Ebu Meyseretel'hemdanî, tâbiînden Kûfeli salih, fakih bir zattır. Abdullah ibnü Mesut Hazretlerinden Kur'anıkerim'i teallüm etmiş, Hazreti Ömer'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden de Ebu Vail ve Ebu İshakıssebiî rivayet etmişlerdir. Ubeydullah ibni Ziyadın velâyeti zamanında vefat edip namazını kadı Şüreyh kıldırmıştır.

218 — **(Ibnüşşıhne Ebül'velid)** : Ahmed ibni Muhammedil'halebî, Kazil'kuzat, lisanüddîn, fukahadan bir zattır. Halep'te kadı ve Cami Emevîde hatip bulunmuştur. (Lisanülhükkâm fî ma'rifetil'ahkâm) adındaki kitabı meşhurdur. Otuz fasıldan müteşekkil olan bu kitabı kendisi ikmâl edememiş, yalnız yirmi bir faslını yazmıştır. Mütebakisini Bürhanüddîn İbrahim adında bir zat yazıp bitirmiştir.

İbni Şıhnenin vefatı (882) tarihine müsadiftir.

219 — **(İbnüşşıhne Abdül'ber)** : Muhammed ibni Muhammed Mecdüddînil'halebî; fakih bir zattır. Kasım ibni Kutlûbûğa'dan fıkıh ahz etmiştir. (Ezzehairül'eşrefiyye fî Elgazil'hanefiyye) adındaki eseri maruftur. Bunu, ibni Nüceym, Eşbah kitabının dördüncü fenninde intihap etmiştir.

Abdül'ber, (851) tarihinde Halep'te doğmuş, (921) senesinde vefat etmiştir.

Abdül'ber; «Manzumei ibni Vehban» ın şarihidir. «Ravzül'menazir fî ilmil'evail vel'evahir» adındaki tarihin müellifi olup «İbni Şıhne» demekle maruf olan Zeynüddîn Muhammed ise (815) tarihinde vefat etmiştir. Bu zatın oğlu olan Ebül'fazl Muhibüddîn Muhammed de bu eseri şerh edercesine bir kitap yazıp adına (Nüzhetün'nevazir fî Ravzil'menazir) demiştir. Vefatı (890) tarihindedir.

220 — **(İbni Şüreyc)** : Ebül'abbas Ahmed ibni Ömer, Şafiî fukahasındandır. Şafiî fıkhı, bu zat vasıtasile birçok yerlerde münteşir olmuştur. Enmatîden, Zağferanîden, ve Ebu Davudı Sicistanîden fıkıh ahz etmiştir. İlmi nazarî ve tarikı cedelî ilk açan bu zattır. Kendisile Davudı Zahirî ve oğlu Muhammed arasında meşhur münazereler cereyan etmiştir. Vefatı elli yedi yaşında olduğu hâlde (306) tarihine müsadiftir. Bağdat'ta medfundur.

221 — **(İbni Nüceymi Mısri)** : Zeynül'âbidîn İbrahimül'hanefî, yüksek, mütefekkir bir âlimdir. Şerefüddini Bülkınî ve Şihabüddiniş'şilbî gibi ekâbirden il mahz etmiş, pek kıymetli kitaplar yazmış, mesaili fıkhiyyeyi bir takım «kavaidi külliyye» altında toplamaya çalışmıştır. Kendi-

sile hac arkadaşı olan Abdülvehhabı Şa'ranî, İbni Nüceymin fezaili ahlâkiyesine şahadet etmektedir.

(El'eşbah vennezair), (Elbahrür'râik şerhü kenzid'dekaik), (Fetavayi ibni Nüceym), (Erresailüz'ziyniyye fil'mesailil'hanefiyye) gibi müellefatı vardır. (970) tarihinde vefat etmiştir.

222 — (İbni nasrı Mervezî) : Ebu Abdillah Muhammedüş'şafiî, yüksek bir âlim, bir âbiddir. Babası, Merv ahalisinden idi. Kendisi Nisaburda neşv-ü nema bulup Semerkand'de sakin olmuş, İmam Şafiînin ashabından fıkıh ahz etmiştir. Zamanında ehli hadisin imamı idi. Sahabei kiramın ihtilâflarına herkesten ziyade vâkıf idi. (Kitabül'kasame), (Kitabü ihtilâfıl'fukaha) gibi fakahatini gösteren kıymetli eserleri vardır. (202) tarihinde Bağdat'ta doğmuş, (294) senesinde Semerkand'de vefat etmiştir.

223 — (İbni Vehb) : Basralı meşhur bir âlimdir. Adı Abdullah'tır. Babasının adı da Müslim'dir. Künyesi de Ebu Muhammed'dir. Kureyş kabilesinin mevalisinden idi. Fazıl, fakih, sika bir zattır. İmam Mâlikten, leys, Servî gibi zevattan ilm ahz etmiş, hadis rivayette bulunmuştur. İmam Mâlik, bu zata mektuplarında «Mısır'ın fakihi Ebu Muhammedil' müftî» diye yazardı. Bundan başkasına fakih diye yazmazdı. Kendisinden yüz bin kadar hadisi şerif rivayet olunmuştur. İbni Ebi Hâtim diyor ki: «Ben ibni Vehbin Mısır'da ve başka yerlerde rivayet ettiği seksen bin kadar hadise baktım, aslı olmayan bir hadis gördüğümü bilmiyorum.» Sahihi Buharî ile Sahihi Müslimde bu zattan başka Abdullah İbnü Vehb yoktur. Kendisine «Divanül'ilm» denilmiştir. (125) tarihinde doğmuş (197) senesinde Mısır'da vefat etmiştir.

224 — (İbni Teymiyye) : Fahrüddini Harranî, Hanbelî fukahasındandır. Hatib, vâiz bir zat idi. Tahsilini Bağdat'ta ikmâl etmişti. Tefsiri ve fıkha dair müellefatı vardır. (542) tarihinde Harran'da doğmuş, (621) senesinde vefat etmiştir.

225 — (İbni Teymiyye) : Takiyyüddin Ahmed ibni Abdil'halim Harranî; meşhur Hanbelî fukahasından bir zattır. Harran'dan Dımışka hicretle orada tahsilini ikmâl etmiş, yüksek malûmatile şöhret bulmuştur.

Takiyüddin, tefsirde, hadisde, usulde, fıkıhda, arabiyatta geniş bilgi sahibi idi. Henüz yirmi yaşında yok iken tedrise başlamış, fetva vermeğe ehliyet kazanmış, daha üstazları berhayat iken âlimlerin büyüklerinden sayılmağa başlanmış, kendisine «Şeyhül'islâm» diyenler bulunmuştu.

İbni Teymiyye, bazı meselelerde cümhura muhalefet ettiği için aleyhinde bir cereyan başgöstermiş, nihayet Mısır'a celbedilerek Mısır kalesinde hapsedilmiş, bazı meseleler hakkında kanaatini tebdil ettiğini iti-

raf etmiş, nihayet Sebilî tahliye edildiğinden Dımışka avdet ederek talim ve iftaya devam eylemiştir. Fakat sonra vefatına kadar iki sene daha haps edilmiştir.

Filhakika İbni Teymiyye, bir cerbezei ilmiyye kabilinden olarak bazı itikadî ve amelî meselelerde eazimi müctehidine muhalefet etmiş, bu hususda hakkaisabet edememiş olduğu müteaddit âlimlerin tenkitlerile, mütalealarile sabit bulunmuştur.

Bazı zevatın iddiasına nazaran Takiyüddin, mücessimedendir, cihete kaildir. Arşın nev'an kıdemine kanidir, kabirleri ziyarete muhaliftir, üç talâk ile kat'î beynunet vukuuna kail değildir. Tâmîk edildikçe isabetsizliği sabit olacak böyle daha bazı ictihatları vardır.

İbni Teymiyye'yi tenkit eden ulema arasında «Takiyyüddînis'sübkî» ile, «Şihabüddin ibni Haceri Heytemî» de vardır. Alûsî zade Numan efendi (Cilâül'ayneyn fî muhakemetila'hmedeyn) adındaki eserinde ibni Teymiyyeyi müdafaa etmiştir.

Alûsî Mahmut Efendi merhum da (Nüzhetül'elbab) namındaki eserinde İbni Teymiyyenin tecsîm ve teşbihe kail olmadığını kaydediyor. «füruata ait bazı meseleler hakkındaki kanaati ise kuvvetli şüphelerden neşet etmiştir; bu hususta kendisi yalnız değildir, kendisinden mukaddem de bu meselelerde cumhura muhalefet edenler bulunmuştur» diyor.

Filhakika yüksek bir âlim olan İbni Teymiyyenin bir kısım sözlerini, bilâhare düşünceleri az, «Haşeviyye = Mücessimeden» madut olan bazı kimseler, sened ittihaz etmiş, bunları kısmen yanlış tefsirlere tabi tutmuş, bu zatın sarih sözlerine bakmayıp da bazı sözlerinin lâzımını ele almış, bunları onun mücessimeden olduğuna delîl göstermişlerdir.

İbni Teymiyyenin birçok müellefatı vardır, bir kısmı şunlardır:

(Minhacüs'sünnetin'nebeviyye fî nakzı kel'miş'şîati vel'kaderiyye), (Muvafakatü sarihil'makul lil'menkul), (Essıyasetüş'şerriyye fî ıslahir'raî verreıyye), (Ziyaretül'kubur vel'istincadü bilmakbur), (Elcevabüs'sahih limen beddele dinel'mesih), (Fetavayı ibni Teymiyye), (Elferk-u beyne evliyair'rahmani ve evliyaişşeytan), (Faslül'mekal fîma beynel'hikmeti veşşeriati minel'ittisal = Felsefei ibni Rüşd), (Elvasıtatü Beynel'hakkı vel'halk), (Essûfiyyetü vel'fukara), (Müteaddid mecmuatür'resail).

İbni Teymiyye merhum (661) tarihinde Harran'da doğmuş, (728) senesinde Dımışkta vefat etmiştir.

226 — (İbnüt'türkmanî) : Alâüddin, Ali, Mardinlidir. Babasının adı Ali, dedesinin adı da İbrahim'dir. Hanefî fukahasından âlim, kâmil, muhakkık, mütebahhir bir zat idi, aklî ve naklî ilimlerde yedi tûlâsı vardı. Mısır kadılığında bulunmuştur. Birçok kıymetli müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Behcetül'earîb bima fîl'kur'anı minelgaraib), (Elmün-

tehab fil'hadis), (Elmü'telef vel'muhtelef = Ensabı Arab hakkında), (Kitabüz'zuafa vel'metrûkîn), (El'cevherünnakî fîr'reddi alel'beyhakî). (Muhtasarı hidaye), (Muhtasarı risaletil'kuşeyrî).

Bu zatın vefatı (750) tarihine müsadiftir.

227 — (**İkrime**) : Ebu Abdillâhil'medenî, tâbiînin büyüklerindendir. İbni Abbas Hazretlerinin kölesi idi, bilâhere oğlu Ali tarafından azat edilmiştir. Abdullah ibnü Abbasdan, Abdullah ibnü Ömer'den, Ebu Hüreyre'den, Hazreti Âişe ile Hazreti Hasenden hadis rivayet eder. Kendisinden de Şa'bî, Nahaî, Ebüşşa'sâ gibi birçok meşahir rivayette bulunmuşlardır.

İkrime, büyük bir âlimdir, tefsire, hadise, fıkha pek ziyade vâkıf idi. Daha İbni Abbas Hazretleri hayatta iken fetva vermeğe başlamıştı. Hattâ ibni Abbas hazretleri kendisine şöylece talimat vermişti:

(فانطلق فافتهم ومن جاءك يسئلك عما يعنيه افته ومن سئلك عما لا يعنيه فلا تفتيه فانك تطرح عنك ثلثى مؤنة الناس) yani: hadi git onlara fetva ver. Sana bir kimse gelir de kendisine mühim bir şeyden sual ederse fetva ver, ve bir kimse gelir de kendisine alâkası olmayan bir şeyden sual ederse ona fetva verme. Sen bu vechile hareket edersen kendinden nasın üçte iki nisbetinde sıkıntısını bertaraf etmiş olursun.

İbni Abbas Hazretlerinin bu tavsiyesi, ifta hususunda takip edilecek mesleği gösterir.

Kurretübnü Hâlid demiştir ki: «İkrime Basra'ya gidip orada bulundukça Haseni Basrî vaiz etmekten, fetva vermekten geçilirdi.

Takribüt'tehzîbdeki beyanata nazaran İkrime Berberiyyül'asldır, kendisi sikadır, tefsire âlimdir, bidati sabit değildir. Maahaza bazı zevata göre İkrime, haricîlerin efkârını terviç ve bunu Afrika'da neşre çalışmış olmakla müttehemdir. Vefatı (104) tarihine müsadiftir.

228 — (**İmran ibni Hüseyn**) : Ebu Nüceymil'basrî, sahabei kiramdan, Mücabüd'da've fakih bir zattır. Hicretin yedinde senesinde şerefi islâma nâil olmuştu. Babası Huseyn dahi — sahih olan rivayete göre — islâm şerefine nâil bulunmuştur. İmran Hazretleri, Ömer ibni Hattab tarafından ahalisine fıkıh talim etmek üzere Basra'ya gönderilmişti. Orada kadılık da yapmıştır. Hasanı Basrî yemin ederek derdi ki: «Basralılar için İmrandan daha hayırlı bir rakib, kudum etmemiştir. Kendisinden yüz seksen hadisi şerif rivayet olunmuştur. (52) tarihinde Basra'da vefat etmiştir. Radıyallâhü tealâ anh.

229 — (**İshak ibni Râheveyh**) : Ebu Yakub ibni İbrahimil'mervezî, muhaddislerden, fukahadan bir zattır. İmam Şafiîye mülâkî olmuş, onun yüksek kadrini takdir etmiş, onunla münazarada bulunmuştur. İmam

Şafînin musannefatını Mısır'da yazıp cem etmiştir. İmam Şafiînin ashabından sayılmaktadır. İmam Ahmed ibni Hanbel demiştir ki: İbni Râheveyh, bizce eimmei müslimîndendir. Yüksek bir imamdır, ondan daha fakih bir zat, Bağdat köprüsünden geçmemiştir. Hâfızasında yetmiş bir hadisi şerif var idi. Hadise dair olan «Kitabi Müsned»i pek muteberdir. Kendisi İrak, Hicaz, Yemen, Şam taraflarında seyahat ederek Süfyan ibni Uyeyne gibi zatlardan hadis ahz etmiş, kendisinden de Buharî, Müslim, Tirmizî, Ebu Davud, Neseî, Ahmed ibni Hanbel gibi büyük muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. (161) senesinde doğmuş, (237) tarihinde Nisabur'da vefat etmiştir.

K — ق

230 — **(Kasım Ebu Abdirrahman)** : Hazreti Sıddikin oğlu Muhammed'in mahdumudur. Kibarı tabiînden olup Medinei Münevvere'deki fukahai seb'adan biridir. Vera' ve tekva ile muttasıftı, birçok hadisi şerif rivayetile temayüz etmiştir. Ammesi Hazreti Âişeden, ibni Ömer, İbni Abbas, Ebu Hüreyre, Muaviye Hazretlerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Nafî, Zührî, İbni Ebi Müleyke gibi meşahir rivayet bulunmuşlardır. (31) tarihinde doğmuş, (112) senesinde Mekkei Mükerreme ile Medinei Münevvere arasındaki «Kudeyd» karyesinde vefat etmiştir.

231 — **(Kaffali Kebir)** : Ebubekir Muhammed ibni Aliyyiş'şasî, Şafiî fukahasındandır. Muhammed ibni Cerîri Taberîden ve Muhammed ibni Huzeyme'den vesaireden ilm ahz etmiştir. Kendisinden de Ebu Abdillâhil'hâkim, Ebu Abdirrahmanıs'selemî vesaire hadis rivayet etmişlerdir.

Kaffali Kebîr, vaktile pek me'mur bir ilm-ü irfan merkezi olan Semerkande tabi «Şaş» ülkesine mensuptur. Defaatla Niysabura gitmiş, İrak'a azimet etmiş, bir müddet Buhara'da kalmış, Halife Mutî zamanında müslümanlar ile Romalılar arasında vukubulan muharebelerde hazır bulunmuş, Hicaz'a, Şam'a rıhlet eylemiştir. Maveraünnehirdeki Şafiî âlimleri arasında hadis tahsili için en ziyade siyahatte bulunan zat, işbu Kaffali Kebîrdir. Bu zat, tefsire, hadise, fıkha, usul ve fürua müteallik ilimlerde, edebiyatta bir mütebahhir bulunuyordu.

Şeyh Ebu İshak Şirazî demiştir ki: Kaffal bir imam idi, hiç bir kimsede naziri bulunmayan birçok telifatı var idi, fukahadan «cedel» ilmine dair ilk kitab tasnif eden zat, Kaffali Kebîrdir. Türkistan'ın her tarafında Hanefî mezhebi şayi iken Şaş havalisine Şafiî mezhebini neşreden bu zat olmuştur.

Kaffali Kebîr, islâmiyete hem kalemile, hem de kılıcı ile hizmet etmiştir. Pek bedi yazıları, muhteşem kasideleri vardır. Hattâ denilivor ki, müslümanlar ile Bizanslılar arasında vukubulan bir muharebeye Ho-

rasan ve Maveraünnehir müslümanları da iştirâk etmişlerdi, bunların arasında Kaffal da bir Mücahid olarak hazır bulunuyordu. Bu esnada Kayser, arapça yazdırmış olduğu bir kasideyi islâm diyarına göndermişti. Bu kasidede müslümanların aleyhinde birçok cüretkârâne tehditler, tahkirler mevcut idi, müslümanların bir müddetten beri bir rehavet içinde yaşadıklarından ve bu cihetle birçok yerleri ellerinden çıkarmış bulunduklarından vesaireden bahsolunuyordu.

Kaside, islâm ordugâhına gelmişti, şi'r itibarile mühim idi, buna mükemmel bir cevap vermek icab ediyordu. Orduda Horasan'dan, İrak'tan, Şam'dan gelmiş birçok üdeba ve şuara bulunuyordu. Fakat bu kasideye mükemmel bir tarzda nazmen cevap veren zat, Kaffal olmuştu.

Bu harb esnasında Bizanslıların ellerine esir düşmüş olan bir islâm âlimi demiştir ki: «Kasidei cevabiyye, Kostantaniyyeye gelince şehrin ilim adamları toplanmış, bu kasidenin belâgat ve metanetine hayrette kàlmış, kasidenin şairini ve bunun hangi beldeden olduğunu sormaya başlamışlardı, müslümanların arasında bu kadar muktedir bir şairin mevcut bulunduğunu zannetmemiş olduklarını söylüyorlardı.»

Bu iki kaside ile sonra İbni Hazmi Zahirînin yazmış olduğu üçüncü bir kaside, «Tabakatüssübkî» de münderiçtir.

Kaffali Kebîr, (291) tarihinde doğmuş, (365) senesinde Şaşda vefat etmiştir.

232 — **(Kaffali Sagîr)** : Ebubekr Abdullah ibnü Ahmedil'mervezî, Şafiî fukahasındandır. Horasan'ın mabihil'iftiharıdır. Şafiî fıkhını tehzib etmiştir. Gençliğinde çilingirlik ederken otuz yaşından sonra ilm tahsiline başlamış, Ebu Zeyd Mervezîden fıkıh okumuş, fukaha arasında temayüz etmiş, kendisinden Ebu Aliyyi Sincî, kadı Hüseyn ibni Muhammed, Ebu Muhammed Cüveynî gibi meşahir ders almışlardı. Ebubekr Muhammed ibni Haddadı Mısrînin Füruuna şerh yazmıştır. (Şerhiit telhîs), (Elfetavâ) asarı cümlesindendir. (417) tarihinde doksan yaşında olduğu hâlde Sicistan'da vefat etmiştir.

233 — **(Katade ibni Diame)** : Tabiînden Basra'lı bir zattır. Künyesi Ebül'hattabdır. Âmâ olarak doğmuştur. Celâleti kadre mâlik, mevsukul' kelâm, hâfızül'hadis idi. Her işittiğini derhal ezber ederdi. Enes ibni Mâlik, İbnül'müseyyeb, Hasanı Basrî, İbni Şîrîn ve İkrime gibi birçok zevattan hadis ve ilm ahz etmiştir. Tefsire, fıkha, hılâfiyyata pek muttali idi. (117) tarihinde elli altı yaşında olduğu hâlde vefat etmiştir.

234 — **(Kazîhan)** : Fahrüddin Ebül'mehasin Hasen ibni Mansur, Evzecentli meşhur bir hanefî âlimidir. Şemsül'eimme Muhammed ibni Abdissettaril'kerderîden fıkıh ahz etmiştir. «Fetavayı Kazîhan = Hâniyye» adındaki kitabı meşhurdur. «Vâkıat», «Elmehazır», «Şerhüz'ziyadat» da âsârı cümlesindendir. Müctehid fîl'mesail derecesini haiz görülmüştür

Vefatı (592) tarihine müsadiftir. Evzecent, Isfahan nahiyelerindendir. (Tatarhaniyye) diye meşhur olan fetva kitabı ise sekizinci asırda Hindistan'da yaşamış olan Âlim ibni Alâil-Ansârî'nin eseridir. Bu eser, Denlî hükümdarı olup «752» tarihinde vefat etmiş olan Tuğlak sülâlesinden Sultan Muhammed Şahın veziri Tatar han namına telif edilmiştir. Bu esere Zâd-ül-müsâfir unvanı da verilmiştir.

235 — (Kadı Iyaz) : Ebül'fazl Iyaz ibni Musa, Malikî fukahasındandır. Endülüste Sebte beldesindendir. Hadis, usul, fıkıh ilimlerinde, arabiyyatta imam idi. Muhtelif ilimlere dair musannefatı vardır. (Kitabüşşifa bita'rifi hukukıl'mustafa) adındaki mübarek eseri, meşhurdur. Pek parlak bir fikre, bir fakahete mâlik olan bu zat, bir müddet kendi beldesinde, sonra Gıranatada kadılık yapmıştır. (496) da doğmuş, (544) tarihinde Merrakeş'de vefat etmiştir.

236 — (Kadı zade) : Şemsüddin Ahmed ibni Bedriddîn, fukahadan bir zattır. Babası Edirne'de kadı bulunmuştu. Kendisi Ebussuud efendiye intisap etmiş, Bursa, İstanbul, Edirne medreselerinde müderris olmuş, sonra Halebe, İstanbul'a kâdı tayin edilmiş, Rumeli sadrı olup (985) tarihinde meşihati islâmiyye makâmını ihraz etmiştir. Pek afif, müstakim, doğru sözlü bir zat idi. Kıymetli eserleri vardır. Hidaye şerhi «Fethül'kadir»i ikmâl için (Netayicül'efkâr fî keşfir'rümuzı vel'esrar) adile yazmış olduğu kitab, meşhurdur. Şerhi Miftaha ve Sadrüş'şeria üzerine haşiyeleri, Telvih ile Mevakife talikatı vardır. Bir mescid ile bir darül' kurra da tesis etmiştir. Vefatı (988) tarihine müsadiftir. Kabri Küçük Karamandadır.

237 — (Kays ibni Ebi Hâzim) : Ebu Abdillâhil'kûfî, tabiînin kudemâsından, sika bir zattır. Deniliyor ki: Aşerei mübeşşerenin hepsinden de hadis rivayet etmiştir. Tabiîn arasında bu mazhariyyet, kendisine mahsusdur. Diğer bir kısım sahabei kiramdan da hadis rivayet etmiştir ki, onlardan başkaları rivayette bulunmamışlardır. Bu sahabeden biri kendi babası, diğer biri de «Dükeyn ibni Saîd» dir. Radıyallahü tealâ anhüm.

Kays hazretleri, yüz yaşını mütecaviz olduğu hâlde (84) tarihinde vefat etmiştir.

238 — (Kabisatübnü Züeyb) : Ebu Seîdil'huzaî; evlâdı sahabeden ve fukahadan sika, me'mun bir zattır. Mekkei Mükerreme'nin fethi senesinde doğmuştur. Medinei Münevvere ahalisinden iken gidip Dımışkta ikamet etmişti. Medinei Münevvere'nin en yüksek fukahasından sayılmaktadır. Birçok sahabei kiramdan hadis rivayet etmiştir. Şa'bî derdi ki: «Kabîsa, ashabı kiramdan Zeyd ibni Sabitin kazasına = hükümlerine nasin en âlimlerindendir.»

Kabîsa, Abdülmelik ibnü Mervanın mektupçusu bulunmuştu. Abdülmelike etraftan gelen mektupları postadan alır, okur, sonra ona haber verirdi. Vefatı (86) tarihine müsadiftir.

239 — (Kudurî Ebül'hüseyn) : Ahmed ibni Muhammedi Bağdadî, yüksek bir Hanefî fakihidir. Ebu Abdillâh Muhammed Cürcânîden fıkıh ahz etmiştir. İrakda Hanefiyyenin riyasetini ihraz etmişti. Şafiî fukahasından Ebu Hâmidi İsfiranî ile münazaraları meşhurdur. (Muhtasarı Kudurî) adındaki kitabı pek muteberdir. (Kitabüt'tecrid), (Şerhi muhtasarı Kerhî) dahi âsârı cümlesindendir. Kitabı Tecrid, İmamı Âzam ile İmam Şafiî arasındaki hılâfiyyatı — delillerinden mücerred bir surette müştemildir.

Kudurî merhum, (362) tarihinde Bağdat'ta doğmuş, (428) senesinde yine Bağdat'ta vefat etmiştir.

Kudurî, ya kudur sanatine veya Bağdat'ta «Kudure» denilen bir karyeye nisbettir. Kudur, çölmek mânâsına olan kıdrin cem'idir.

240 — (Kuşeyrî Ebül'kasım) : Abdülkerîm ibnü Hevazinin'nisabûrî, fukahadan, sofiyyeden büyük bir zattır. «Zeynül'islâm, Mecmaul'bahreyn» gibi lâkapları vardır. Kuşeyr ibni Kâb adındaki bir kabileye mensuptur. Birçok zevattan ilm-ü irfan kesbetmiştir. Ezcümle fıkhı Ebubekr Muhammed ibni Bekrit'tusîden, ilmi kelâm ile usuli fıkhı Ebubekr ibni Fevrekten, ve Ebu İshakı İsfiraînîden okumuş, hadis ilmini Ebül'hüseyn Haffaftan, Ebu Nuaymi İsfiraînîden vesaireden tahsil etmiş, tasavvuf ilmini de Ebu Ali Hasenüd'dekkak'dan ahz eylemiştir.

Ebül'kasımı Kuşeyrî, tefsirde, hadisde, fıkıh ve usuli fıkıhta, tasavvufta, şiir ve edebde nazirsiz bir üstaz idi. Lisanındaki talâkat, sözlerindeki kuvvet, yazılarındaki güzel üslûp, tabiatindeki nezaket, fevkalâde idi. Eş'arı lâtif, mektupları pek metindir. Sofiyye hazeratının sözlerini nakl ve hikâye hususundaki iktidarı pek büyüktür. Hele mev'izelerindeki kalbleri teshir eden beliğ tesir, tasavvurların fevkindedir.

Aliyyübnül'hasen, (Dümyetül'kasr) unvanlı eserinde diyor ki: «Zeynül'islâm Kuşeyrî, bütün mehasini cami idi, en çetin şeyler olanca müşkilâtına rağmen kendisine râm olurdu. Tehdid âmiz hitabelerini taşlara tevcih etse idi onları eritirdi. Meclisi va'zine İblisi bağlasa idiler tövbekâr olurdu.

Kuşeyrî, Sofiyye hazeratının itikatlarına, teracimi ahvâline, tasavvufun mahiyyetine, ve zühd ve tekvanın neden ibaret olduğuna dair yazmış olduğu meşhur «Risalei Kuşeyriyye»sile büyük bir şöhret kazanmıştır. Bu eser, şark ve garbde intişar etmiş, bütün ulema ve mutasavvifîn tarafından hürmetle kabul edilmiştir. Fransızca tercümesi de matbudur.

Güzel bir şair, mükemmel bir muharrir, muktedir bir hattat olan Ku-

şeyrî, ayni zamanda at oynatmasını, silâh kullanmasını bilir, şeci bir kahramandır. Eş'arından bir kıta':

لاتدع خدمةالاكابر واعلم
ان فى عشرةالصغار صغارا
وابغ من فى يمينه لك يمن
وترى فى اليسار منه اليسار

Meali: büyüklerin hizmetlerini terk etme, ve bil ki: küçükler ile düşüp kalkmakta zillet vardır. Sen, ciheti yemîninde senin için yüm ve bereket olan zatı ara, onun yesarinde de yesar, vüsat ve gına görürsün.

Ebül'kasım Kuşeyrî, pek çok seyahatlerde bulunmuştur. Hicazda bulunduğu zaman, beytullahı ziyaret için toplanmış olan huccacı kiram arasında islâm âleminin her tarafından gelmiş binlerce ulema ve fuzalâdan başka dört yüz kadar da kadı bulunuyordu. Bu cihetle o yıla «Senetül' kuzat» denilmişti. Haremi şerifte bir hitabe irad edilmesi istenilmişti. Bu hitabeyi irad eden zat, bütün bu meşahir ve eazimin tensbile Zeynül'islâm, Ebül'kasım olmuştu.

Kuşeyrî merhum; on beş sene kadar vatanından ayrılmış, bir müddet Bağdat'ta ikamet etmiştir. Şöyle ki: bu yüksek âlim, Şafiî mezhebinin ve Eş'arî itikadının pek ziyade müdafilerinden bulunuyordu. Pek müessir mevizeleri esnasında Şafiî mezhebine olan meclûbiyetini izhar edip duruyordu. İlmen haiz olduğu yüksek mevki, bazı kimselerin hasetlerini tahrik etmişti. Sonra Nisaburda üstaz «Ebu Sehl ibnil'muvaffak» büyük bir ihtişam ve riyaset sahibi idi. Hanefî ve Şafiî fukahası onun konağında toplanarak mübahaselerde bulunurlardı, pek çok talebesi var idi, kendisi vezaret makâmına namzet gibi bulunuyordu. Bu cihetle Selçuk hükümdarı «Tuğrul» beyin veziri «Ebu Nasr Mansurül'kindî», Ebu Sehlî rakip telâkki ederek aleyhinde bir cereyan vücude getirmek istiyordu. Nihayet vezir Ebu Nasr, âdil, müdeyyin, ulema ve fuzalâya muhîb, Hanefiyyül'mezheb bulunan Tuğrul beyi iğfâl ederek bid'at sahiplerine minberlerde la'net okunması için bir ferman istihsâl etti, bunun üzerine bir takım kimseler, Eş'arîleri de ehli bid'atten sayarak haklarında la'net okumaya başladılar, derken bu yüzden büyük bir fitne zuhur etti, bunun zararı Horasana, Şama, Hizaca, İraka kadar sirayet eyledi.

Mu'tezile mezhebinde olan vesair bâtıl mezheplerin her türlü mesavisini de cami bulunduğu söylenilen vezir Ebu Nasr, Nisaburda ikamet eden Ebu Sehl ile İmamül'haremeynin ve Ebül'kasım Kuşeyrî ile Reis Füratînin nefy ve hapsi hakkında da bir irade elde etmişti. Ebu Sehl ile İmamül'haremeyn elde edilememiş, Kuşeyrî ile Reis Füratî nefy ve haps edilmişti. Bu mahbusiyet, bir aydan fazla devam etti, sonra Ebüs'sehl,

başına toplayabildiği bir kuvvet sayesinde bu iki zatı hapisten kurtardı.

İşte bu vak'a üzerine Kuşeyrî, vatanından uzaklaşmış, gurbet illerine düşmüştü. Abdülmelikil'cüveynî de Hicaz'a giderek bir müddet Mekkei Mükerreme'de, bir müddet de Medinei Münevvere'de mücavir kalmış, bu vesile ile «İmamül'haremeyn» ünvanını almıştı. (184) üncü rakama müracaat!.

Ebu Sehl de bir aralık elde edilerek haps olunmuş ise de bir müddet sonra hapisten kurtularak Hicaza gitmiştir. Hain vezir Ebu Nasr ise pek az sonra fena bir hâlde katledilmiştir.

Galiba bu fitne hâdisesinde İmamül'haremeyn ile bazı Şafiî âlimlerinin kendi mezheplerini, ictihatlarını fazla müdafaa ederek sair mezhepler eimmesini tenkide cüret etmiş olmalarının da tesiri bulunmuştur.

İmam Kuşeyrî, bilâhare Tuğrul bey ile görüşerek derdini anlatmak istemiş, sonra Bağdad'a giderek hilâfet makâmında bulunan «El'kaim Biemrillâh»ı ziyaret etmiş, teveccühlerine mazhar olmuştur.

Velkâsıl: bu fitnenin tesiri (455) tarihine kadar devam etmiş, saltanat nevbeti Alp Arslana gelmişti. Artık Ebül'kasım Kuşeyrî, vatanına dönmüş, Alb Arslandan hürmet ve ikram görmüş, kendi yurdunda pek muhterem bir halde on sene kadar daha yaşamıştır.

İmam Kuşeyrî: Nisaburda zuhur eden o elîm fitneyi (Şikâyetü ehlis-sünne bihikâyeti mânâl lehün minel'mihne) serlevhalı bir risalesinde tasvir etmiştir. Bu risale, o zaman bütün islâm âlemine neşredilmişti. Bu zat, bu risalesinde İmam Eş'arî hakkındaki kötü tefevvühatı yana yakıla anlatıyor, o büyük imamın mezhebini delillerile beraber yazarak hakkında şüphe edenlerin fikirlerini tashihe çalışmıştır. Bu risale «Tabakatı Sübkî» de münderiçtir.

İmam Kuşeyrî'nin: (Et'teysîr fî ilmit'tefsit), (Et'tahbîr fit'tezkir), (Âdabüs'sofiyye), (Letaifül'işarât), (Kitabül'cevahir), (Uyunil'ecvibe fî usulil'esile), (Kitabül'münacat), (Kitabü ahkâmis'sema), (Kitabü nüktei ulin'nüha) adında bir kısım âsarı daha vardır. (376) tarihinde doğmuş, (465) senesinde Nisaburda vefat etmiştir. Üstazı şehid Ebu Aliyyid'dekkakın yanında medfundur.

K : ق

241 — (Kâşânî Alâüddin) : Ebubekr ibni Mesud, Melikül'ulema lâkabını haiz, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Muhammed ibni Ahmedi Semerkandîden fıkıh ahz etmiş ve onun fakih olan kızı Fatma ile evlenmiştir. Sultan Nurüddiniş'şehid zamanında Halebe gidip Razıyyı Serahsîden münhal bulunan medresinin müderrisliğine tayin edilmişti. Bilâhare beldesine dönmek istemiş ise de melik âdil Nurüddinin recasına mebnî dönmekten vaz geçmiştir.

Kâşânînin (Elbedaiüs'sanai fî tertibiş'şeraî) adındaki fıkıh kitabı pek meşhurdur. Fıkıh meselelerini en güzel bir tertip ile yazmıştır. Bu «Bedayi» Muhammedi Semerkandînin (Tu[illegible] fukaha) namındaki kitabının bir şerhi sayılıyorsa da şerh tarzın[illegible]ılmış değildir. Vefatı (587) tarihine müsadiftir. Vefatı esnasında kur'anıkerimi tilâvete başlamış, (يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت..) kavli celîlini okurken ruhunu hakka teslim etmiştir. Kendisine «Kâşânî», «Kaşânî» de denir.

Kâşan, Türkistanda Şâşın ötesinde büyük bir beldedir. Dünyanın mehanisinden sayılırdı, bilâhare harap olmuştur.

242 — **(Kerderî Muhammed)** : İbni Abdissettar, şemsül'eimme, Hanefî fukahasından bir zattır. Şir'a sahibi Hatip zadeden vesaireden ilm ahz etmiş, Buharaya gidip oranın âlimlerinden de istifadede bulunmuş, akranına tefevvuk ederek füru ve usul ilimlerini ihya eylemiştir. İmam Gazalînin «Menhul» adındaki bir eserini tenkit etmiştir. (599) tarihinde doğmuş, (643) senesinde Buharada vefat etmiştir.

243 — **(Kerhî Ubeydullah)** : İbnül'huseyn Ebül'hasen; Hanefî fukahasının meşhurlarındandır. Müctehid fil'mesail sayılmaktadır. Fıkhı Ebu Şaîdil'berdeîden, o da İmamı Âzamın oğlu Hammad'ın oğlu İsmailden ahz etmiştir. Kendisinden de Ebubekr Cessas, Ebu Aliyyiş'şaşî, Ebül'hasenil' kudurî gibi zatlar ilm ahz etmişlerdir. (Elmuhtasar), (Şehül'camiis'sağîr), (Şerhül'camiil'kebîr) gibi eserleri vardır. (260) da doğmuş, (340) tarihinde vefat etmiştir. Kerh, İrak nahiyelerindendir.

L :

244 — **(Leys ibni Sa'd)** : Ebül'harisil'mısrî, kadîm muhaddislerden, fukahadan bir zattır. Hanefiyyül'mezhep olup Mısır kadılığında bulunduğu mervîdir. Hakkında İmam Şafiînin pek çok hüsni zannı var idi. Hattâ Ebu Hatim ibni Habban, İmam Şafiînin şöyle dediğini rivayet etmiştir: «Leys ibni Sa'd, İmam Mâlikten daha fakih idi, şu kadar var ki onu sahipleri zayi ettiler.»

İmam Ahmet ibni Hanbel de demiştir ki: «Leys ilmi çok, sahihül'hadis bir zattır. Şu Mısırlılar arasında ondan esbet yoktur. Ben Leysin mislini görmedim.»

Leys, zengin ve sahî bir zat idi, Medinei Münevvereye gittiği zaman kendisine hurma dolu bir sini hediye eden İmam Mâlike o siniyi altın doldurarak iade ettiği rivayet olunmuştur. Aslen Isfahanlıdır. (94) tarihinde Mısır karyelerinden birinde doğmuş, (175) tarihinde vefat etmiştir. Kabri «Karafetüs'suğra» dadır.

245 — **(Leknevî Ebül'hasenat)** : Muhammed Abdül'hay ibnü Muhammedil'hindî; fuzalâdan bir zattır. Babasından vesair ulemadan okumuş,

kırktan ziyade kitap telif etmiştir. Hanefî fukahası hakkındaki (Elfevaidül'behiyye fî teracimil'hanefiyye) adındaki eseri meşhurdur. (Et'tali'kul'mümecced alâ Muvattail'imam Muhammed), (Er'ref'u vet'tekmil fil'cerhi vet'ta'dil), (En'nafiül'kebîr limen yutaliül'camias'sagîr), (El'asârül' merfua fil'ahbaril'mevzua) âsârı cümlesindendir.

Ebül'hasenat (1264) tarihinde Banda beldesinde doğmuş, iki kere Hicaza gitmiş, Haydarabatta ikamet etmiş, (1304) tarihinde vefat eylemiştir.

M :

246 — (Mâlik ibni Âmir) : Tâbiinden bir zattır. Esbah kabilesine mensuptur. Hazreti Ömer'den hadis ahz etmiştir. Vefatı (74) tarihine müsadiftir.

247 — (Mâcişun) : Abdül'Azîz ibni Abdillâh, Medinei Münevvere ahalisinden olup Bağdattan tavattun etmiştir. Fakihtir, sikadır, musanniftir. (164) tarihinde vefat etmiştir. Oğlu «Abdülmelik» de fukahadandır.

248 — (Maverdî Ebül'hasen) : Aliyyübnü Muhammedil'basrî, Şafiî fukahasındandır. Basrada Ebül'kasımı Saymerîden, Bağdatta Ebu Hâmidi İsfirainîden ilm ahz etmiş, birçok beldelerde kadılık yapmış, Bağdatta tavattun eylemiştir.

Mâverdî, «Kaim Biemrillâh» zamanında «Akzel'kuzat» pâyesini ihraz etmiş, hulefa yanında büyük bir mevki sahibi olmuş, çok kere halifeler ile melikler ve büyük emîrler arasındaki gerginlikleri izale için muslih sıfatile hareket eylemiştir.

Mâverdî; mütefekkir, seciyyeli bir âlimdir. Basra'da, Bağdatta senelerce tefsir, fıkıh, usuli fıkıh, edebiyat okutmuş, neşri uluma himmet etmiştir. Tefsire dair yazılarında hem ehli sünnetin, hem de tenkide tâbi tutmaksızın Mu'tezile gibi bid'at erbabının sözlerini, tevcihlerini nakl eder, bu cihetle kendisinin Mu'tezile itikadında bulunduğuna zâhib olanlar bulunmuştur. Fakat Mâverdî, Mu'tezile mezhebine tamamen taraftar değildir, onlara alenî bir surette müzaheret gösterdiği de yoktur. Daha ziyade sünnî olmakla beraber kanaatine uygun gelen yerlerde Mu'tezilenin fikrine iştirâk etmiştir.

Mâverdî, güzel seciyyesile, tevazuile, metîn ahlâkîle temayüz etmiştir. Bu pek değerli âlimin seviyyesini gösterir bir fetvasını hikâye edeceğiz.

Şöyle ki: Abbasiye halifelerinden «El'kaim Biemrillâh» (439) tarihinde «Şâhinşahı âzam »lâkabını haiz bulunan «Celâl'iddevle ibni Büveyyihe (Melikülîmülûk) lâkabını da vermiş, hatipler de kendisini bu unvan ile yad etmeğe başlamışlardı. Bazı âlimler, bu lâkabı münasib görmemiş, kâinatın hakikî mâliki olan Hak tealâ hazretlerine ait bir vasfın herhangi

bir hükümdara verilemiyeceği kanaatinde bulunmuşlardı. Hanefî fukahasından Saymerî: «Bu hususta kasd ve niyyete bakılır» diyordu. Kadı Ebüttayyibit'taberî de bunun cevazına kail olmuş, «Bu, yeryüzündeki meliklerin meliki mânâsınadır, Kazil'kuzat denildigi gibi Melikül'mülûk de denilebilir» demişti. Mâverî ise Sultan Celâlüd'devle'nin en ziyade havassından olduğu halde böyle bir unvanın fanî bir hükümdara verilemiyeceğine dair fetva vermiş, bu babdaki kanaatini şiddetle müdafaa etmiş, artık Celâlüd'devle'den kesilmişti.

Fakat bilâhare Celâlüd'devle'nin dâveti üzerine büyük bir korku içinde ziyaretine gitmiş, Celâlüd'devle de bu seciyyeli âlimi huzuruna kabul edince şöyle demiştir: «Bence tahakkuk etmiştir ki, eğer sen bir kimseye dostluk gösterecek olsa idin — aramızdaki hususiyyete mebni — mutlaka benim hakkımda göstermiş olacaktın, seni o fetvaya sevk eden, mücerret senin diyanetindir. Binaenaleyh şimdi senin mevkiin benim yanımda eskisinden daha ziyadedir.»

Garibdir ki: Celâlüd'devle, bu unvanı aldıktan sonra ancak birkaç ay yaşıyabilmiş, kendisinden sonra «Benî Büveyh» devleti tamamen münkariz olmuştur.

Mâverdînin tevazuuna, diyanetine, nefsi ile olan mücahedesine delîl olmak üzere kendisinden şöyle bir vak'a da naklolunmuştur.

Mâverdî diyor ki: «Ben satış meselelerine dair bir kitap tasnif etmiş, fukahanın bu husustaki sözlerini kudretim dahilinde toplamıya çalışmıştım. Kitabım, mühezzeb bir hâle gelince ben bununla az kalsın böbürlenecek idim. Kendimin bu meselelere herkesten ziyade muttali olduğumu tasavvura başlamıştım ki, iki köylü Arab yanıma gelip bana bey'a = satışa ait bir sual sormasınlar mı!.. Dört şartı mutazammın olmak üzere Bâdiyede yapmış oldukları bir alım, satım muamelesi, ben bunlardan hiçbirinin cevabını bilemedim, yere bakarak fikre daldım, kendi halimle bunların hallerini ibretle düşünmeğe başladım. «Sen şu cemaatin reisi olduğun hâlde bizim bu sualimize verecek cevabın yok mu?.» dediler. «Hayır yok dedim», «Yazık sana!» diyerek yanımda nayrıldılar, sonra benim talebemin birçoklarının kendisine ilimce faik bulunduğu bir zata gidip sordular, hal lâzım olan cevabı aldılar, memnun ve müteşekkir kaldılar, ilmini a ederek çıkıp gittiler. Bu hal, bana nefsimin tezellülünü, ucbümün tezına tahavvülünü icap edecek bir nasihat, bir dersi ibret oldu.»

Mâverdînin bir takım kıymetli müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Tefsir), (Elhavil'kebîr), Şafiî fıkhına dair iki cilttir. (El'ikna) bu da fıkha dairdir. (A'lâmün'nübüvve) kelâma aittir. (Edebüd'dünya Veddîn) ahlâka dairdir. (Nasihatül'mülûk), (Teshilünnazar) hükûmetlerin siyasetlerine mütealliktir. (Siyasetül'mülk), (Kanunül'vezare), (El'ahkâmüs'sultaniyye fîssiyasetil'medinetiş'şeriyye), (El'emsal vel'hikem).

Mâverdî, (364) tarihinde Basrada doğmuş, (450) senesinde de Bağdatta vefat etmiştir. «Bâb-ı harb» denilen makberede medfundur. Kendisine gül suyu satışına nisbetle «Mâverdî» denilmiştir.

249 — (Mekhul ibni Zeyd) : Ebu Abdillâh, tâbiînden pek fakih bir zattır. Enes ibni Mâlikten vesair bir kısım ashabı kiram ile ibni Müseyyeb gibi ekâbiri tâbiînden rivayette bulunmuş, ifta ile iştigal etmiştir. Aslı Sind'lidir. Kâbil esirleri arasında bulunmuştur. Saîd ibni Âs hazretlerinin kölesi iken refikasına bağışlamış, o da azat etmiştir. Mısırda, İrakta bulunmuş, Dımışkta tavattun eylemişti. Ebu Hâtim demiştir ki: «Ben Şamda Mekhulden daha âlim bir zat görmedim.» (118) tarihinde Dımışkda vefat etmiştir.

250 — (Meysere ibni Habib) : Ebu Hâzımin'nehdî, fukahadan, muhaddislerden Kûfeli saduk bir zattır. Yüz tarihinden sonra vefat etmiştir.

251 — (Muaviye ibni Ebi Süfyan) : Ashabı güzînden ve Resuli Ekremin vahy kâtiblerindendir. «Ümmül'mü'minîn Hazreti Habibe» nin biraderi olduğundan «Hâlül'mü'minîn» unvanile yad edilmiştir. Hazreti Sıddîk ile Hazreti Ömerin ve Hazreti Osmanın hilâfetleri zamanında Şam valiliğinde bulunmuş, bilâhare «Siffîn» vak'asından sonra dört buçuk sene kadar Şam imaretini ihraz etmiş, badehu hicretin kırk birinci senesinde Hazreti Hasen tarafından hilâfet kendisine tevdi edilmekle yirmi sene kadar da Şamda ifayı hilâfette bulunmuştur.

Hazreti Muaviye, fevkalâde zekî, halîm, fasih, fakih, sahavetle muttasıf idi. İslâm hâkimiyetinin şark ve garbe intişarına pek çok hizmetlerde bulunmuştur. (163) hadisi şerif rivayet etmiştir. Kendisinden İbni Abbas, Ebüd'derda, Cerîr ibni Abdillâh, Nûman ibni Beşîr İbni Ömer, İbni Zübeyr, Ebu Saîdil'hudrî, Sâib ibni Yezid, Ebu Ümame ibni Sehl gibi ashabı kiram ve tâbiînden İbnül'müseyyeb ve Humeyd ibni Abdir'rahman gibi meşahir hadis rivayet etmişlerdir.

Resuli Ekrem efendimiz, Hazreti Muaviye hakkında: (اللهم اجعلها دیا مهدیا) diye dua buyurmuştur. Sahihi Buharîde mezkûr olduğu üzere İbni Ebi Müleyke diyor ki: İbni Abbasa denilmiş ki: Emirül'mü'minîn Muaviye hakkında ne dersin?. O, vitir namazını bir rekât olarak kıldı. İbni Abbas da: «İsabet etmiş, o fakihtir» diye cevap vermiştir. Filhakika Hazreti Muaviyenin fakahati, dirayeti, fazileti müsellemdir.

Nevevî merhumun «Tehzibül'esma» sında yazılı olduğu üzere Hazreti Muaviye, irtihalleri esnasında: (یالیتنی کنت رجلا من قریش بذی طوی و انی لم أل من هذا الامر شیئا = kaşiki ben zî tuva mevziinde Kureyşten bir er olsaydım da şu hükûmet işlerinden bir şeye bakmasaydım) demiştir. (60) tarihinde yetmiş sekiz yaşında olduğu halde Dımaşkta irtihal etmiştir. Radıyallahü tealâ anh ve an ebiyh.

252 — (Muaz ibni Cebel) : Ebu Abdir'rahmanı Hazrecî, Ensarı kiramdan olup «Akabei saniye» de Resuli Ekreme biat etmiş olan yetmiş zattan biridir. Kur'anıkerîmde ve fıkhî meselelerde sahabei kiramın yüksek âlimlerinden idi. Tarafı nebevîden Yemen canibine memur tayin buyurulmuştur. Fezaili hakkında birçok haberler vardır. Kur'anı mübîni zamanı nebevîde cem etmiş olan zatlardan biri•de bu zattır. Kendisinden (157) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Hicreti nebeviyyenin (18) inci senesinde (33) yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

253 — (Mücahid ibni Cebr) : Ebül'haccacil'mekkî, tâbiînin büyüklerindendir. Tefsir, hadis, fıkıhta imam idi. İbni Abbas, Ebu Hüreyre, Câbir ve Abdullah ibnü Ömer gibi sahabei kiramdan ve saireden hadis ve ilm ahz etmiştir. Kendisinden de Tâvus, İkrime, Katade, İbni Kesîr, Ebu Amr ibni Alâ gibi zatlar tefsir ve hadis ahz ve rivayet etmişlerdir.

İmam Şafiî ile İmam Buharînin Mücahid hakkında büyük itimatları vardı. Sahihi Buharîde Mücahidden birçok tefsirler, hadisler rivayet olunmuştur. «Tehzibül'esma» da deniliyor ki: Mücahid, fıkıhda, tefsirde, hadisde imamdır.»

Mücahid, (21) tarihinde doğmuş, (103) senesi secde halinde vefat etmiştir. Kendisine «İbni Cübeyr» de denilir.

254 — (Muhammed ibni Hanefiyye) : Ebül'kasım, İmam Ali hazretlerinin evlâdı kiramdan âlim, fakih, şecî, bir zattı. Validesi «Havle» Binti Câfer, «Benî Hanife» kabilesindendir. Cemel vak'asında Hazreti Alinin sancağını hâmil bulunmuştu. Kendisine İmam Alinin büyük muhabbet ve teveccühleir vardı, irtihallerinde bu mübeccel mahdumunu İmam Hasen ile İmam Hüseyn hazretlerine tavsiye ve emanet etmişti. Hicreti seniyyenin (21) inci senesinde doğmuş, (73) tarihinde Medinei Münevverede vefat etmiştir. Cenaze namazını Medinei tâhire valisi bulunan Eban ibni Osman hazretleri kıldırmıştır. Radıhallahâ tealâ anhüm.

255 — (Muhammed ibni İshak) : İbni Câferis'sağanî, fukahadan sika, hüccet, hafizül'hadis bir zattır. Bağdada gidip orada ikamet etmişti. Künyesi Ebubekirdedir. Vefatı (276) tarihine müsadiftir.

256 — (Muhammed ibni Semaa) : İbni Abdillâhitteymî, Hanefî fukahasının kadimlerindendir. Leys ibni Sa'dden, İmam Ebu Yusüf ile İmam Muhammedden hadis nakletmiş ve İmameyn ile Hasen ibni Ziyaddan fıkıh ahz eylemiştir. Kendisinden de Tahavînin şeyhi Ebu Cafer Ahmed ibni Ebî Imranı Bağdadî fıkıh teallüm etmiştir.

Muhammed ibni Semaa, sika, hafızı hadis, fakih bir zat idi. İmameynden «Nevadir» i yazmıştır ve İmam Ebu Yusüfden sonra Bağdatta Halife Me'munun kadısı olmuştur. Vefat edince «Yahya ibni Maîn», «Ehli reyden

Reyhanetül'ilm vefat etti» demişti. (Edebül'kazı), (Kitabül'mehazıri ves'-sicillât), (Ennevadir) gibi kitapları vardır. (130) da doğmuş, (233) tarihinde vefat etmiştir.

257 — (Muhammed ibni Sirin) : Ebubekril'basrî, tâbiînin büyüklerindendir .Babası Sirîn, Hazreti Enesin kölesi idi, mükâtebe yolile azad edilmişti, bu cihetle «ensarî» sayılmaktadır. Validesi «Safiyye» de Hazreti Ebubekrin azatlısı idi. Bu cihetle öyle yüksek bir aile arasında yetişmiştir.

İbni Sirîn, âbid, zâhid, sikadır. Ashabı kiramdan otuz kadar zata yetişmiş, Hazreti Aişeden, Ebu Hüreyreden, Imran ibni Huseynden, İbni Abbasdan, İbni Ömerden ve birçok tâbiînden rivayet etmiştir. Kendisinden de Şa'bî, Katade, Ebu Eyyüb, İbni Avn, Mâlik ibni Dînar, Ebu Hilâl vesaire rivayette bulunmuşlardır. Tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde büyük bir iktidar sahibi idi. Rüya tâbirinde de pek müdekkik bulunuyordu.

Hahibi Bağdadî, tarihinde diyor ki: «İbni Sîrîn, kendi zamanında vera ve tekva ile yâd olunan fukahadan biri idi.»

İbni Sîrîne denilmiş ki: «Bazı kimseler sema' yerlerine gidiyor, sema'ın tesirile düşüp bayılıyorlar, sen buna ne dersin?.» Demiş ki: «Aramızda bir gün tayin edelim, onlar gelsinler, bir duvar üzerinde otursunlar, kendilerine Kur'anıâzîm, tamamile okunsun, eğer Kur'anın tesirile yere düşerlerse onlar dediğiniz gibidirler.» İbni Sîrîn, bununla bir takım kimselerin câ'lî surette vecd hali göstermekte olduklarına işaret etmiş idi.

Bu pek yüksek âlim Hazreti Osmanın şehadetinden iki sene evvel doğmuş, (110) tarihinde Basrada vefat etmiştir.

258 — (Muhammed ibni Sevr) : Ebu Abdillâhis'san'anî, fukahadan âbid, sika bir zattır. Takriben (290) tarihinde vefat etmiştir.

259 — (Muhammedi Buharî) : Ebu Ablillâh ibnü İsmail ibni İbrahim ibnil'mugayretil'cufî, muhaddislerin en büyüklerindendir. Babası Ebül'-hasen İsmail dahi eazimi ulemadan idi. İmam Buharî; evvelâ kendi vatanında tahsile başlamış, Kur'anı mübîn ile İbnül'mübarek'in musannefatını ezberlemiş, birçok yerlerde seyahat ederek pek çok ulemaya mülâki olmuş, kendilerinden istifade eylemiştir. Şöyle ki: evvelâ validesile, kardeşile beraber Hac farizasını ifa için Hicaza gitmiş, (210) senesinden itibaren hadisdeki ıttılâını tevsi için onlardan ayrılarak Horasan, Cebel, İrak, Şam, Mısır gibi Şarkın ilm-ü irfan merkezlerini gezmiş dolaşmış, binden ziyade meşayihe mülâki olarak kendilerinden hadis telâkki eylemiştir. Böyle senelerce süren bir seyahat neticesinde vatanına derin bir iştiyak hissetmekle Buhara'ya dönmüş, fakat orada bazı hâsidlerin gayzine hedef olmuş, «Lâfzı Kur'ânın mahlûkiyyetine kaildir» diye hakkında ta'n ve teş'-nia başlamışlardır.

Buharâ Emîri Halid ibni Ahmedid'dehlî, İmamı Buharîden hususî bir surette hadis okumak istemişti. Buharî ise «Umuma hitaben takrir etmekte bulunduğum derslerde hazır bulunabilir» diye Emîrin arzusunu is'af etmemişti. Bu cihetle Emîr de ahaliyi İmamı Buharî aleyhine teşvik etmişti. Nihayet vücudile ebedî bir şeref verdiği vatanından kendisini çıkardıkları için gidip vefatına kadar «Hartenk» karyesinde ikamette bulunmuştur.

İmamı Buharî, sekiz defa Bağdada gidip gelmişti. Her defasında İmam Ahmed ibni Hanbel ile görüşüp konuşmuştu. Son defa vedaa gittiği zaman kendisine hitaben İmam Ahmed hazretleri: «Ey Ebu Abdillâh!. Sen ilmi, nâsı bırakarak Horasan'a mı gideceksin?. Nâs, şüyuhdan = üstazlardan ibarettir. Şüyuh gittikten sonra kim ile yaşanabilecektir?» demişti.

İhatai ilmiyyesi, cihan kadar geniş olan bu büyük âlim, şimdi «Hartenk» köyünde kapanıp kaldığı cihetle kadîm dostu ve üstazı Ahmed ibni Hanbel hazretlerinin o sözlerini hazin hazin hatırlayıp duruyordu. Hattâ bu halinden pek sıkılmış, «Yarabbi. Yeryüzü şu kadar geniş iken benim başıma bu kadar dar oldu. Artık ruhumu kabz et de beni kur'bi ulûhiyyetine kavuştur» diye niyazda bulunmuş, aradan bir ay geçmeden ebediyyet âlemine rıhlet etmiştir.

İmam Buharî, bir harikai fıtrat idi. Yüz bin sahih, iki yüz bin de gayri sahih hadis hıfz etmiş bulunuyordu. (Elcamiüs'sahih) unvanlı hadis kitabını, altı yüz bin hadis arasından intihap ettiği (7275) hadisi şeriften müteşekkil olmak üzere on altı senede vücude getirmiştir. Bunların bir kısmı, vecihlerinin, senetlerinin tekerrürüne mebnî mükerrer bulunmaktadır. Bu mükerrerler sayılmayınca geriye (4000) hadisi şerif kalmış oluyor.

Zeynüldîn, Ahmedi Zebidî, bu dört bin hadisi şerifi alarak «Sahihi Buharî Muhtarası» olan (Tecridi sarih) adındaki eseri telif etmiştir.

İmam Buharînin (El'camiüs'sahih) ı, Kitabüllâhtan sonra en sahih bir kitap olmak üzere kabul edilmiştir. Bu muazzam kitab, islâm âleminde bu tertip üzere yazılan ve «Kütübi sitte = altı kitab» denilen kitapların birincisidir.

İmam Buharî, evvelce Humeydîden Şafiî fıkhını teallüm ederek Şafiî mezhebine salik bulunmuştu. Bilâhare kendisine hâs bir içtihad yolu ihtiyar etmiş.

Selîm ibni Mücahid demiştir ki: «Altmış senedenberi dünyada Muhammed ibni İsmaîlden daha fakih, daha müteverri', daha zahid bir zat görmedim. İmam Buharî ile İmam Müslimin şeyhi Muhammed ibni Beşşar demiştir ki: «Dünyanın Huffazı hadisi dörttür: Rey'de Ebu Zür'a, Nisabur'da Müslim İbnil'haccac, Semerkant'de, Abdürrahmanı Darımî, Bu-

harada'da da Muhammed ibni İsmaildir. İmamı Buharî Basra'ya girdiği gün Muhammed ibni Beşşar: «Bugün Basra'ya Seyyidül'fukaha dahil oldu.» demiştir.

İmam Buharî, (194) tarihinde Buhara'da doğmuş, (256) senesinde Semerkan'in Hartenk karyesinde vefat etmiştir.

260 — (Muhammedi Ankarevî) : Hüseyn efendi adında Ankara'lı bir zatın oğludur, fukahadan bir zattır. Yenişehir, Bursa, Mısır, İstanbul kadılıklarında ve Anadolu kazaskerliğinde bulunmuş, (1097) tarihinde meşihat makamını ihraz etmiştir. (Elfetavel'ankaraviyye) unvanlı Arabca fetva kitabı pek muteberdir. «Tenvîr»e hâşiyesi de vardır. Bir medrese de binâ etmiştir. (1099) senesinde İstanbul'da vefat edip Sultan Selim civarında kuğacı dede türbesi önündeki makbereye defn edilmiştir.

261 — (Muhammed ibni Raşid) : Ebu Urve, Basralı bir fakihtir. Yemen'de ikâmet etmişti. Ezd kabilesinin mevalisinden idi. Sikadır, fazıldır. (154) tarihinde seksen yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

262 — (Muhammed-i Sincarî) : İbni Muhammed Kıvamüddînilkâkî Hanefî fukahasındandır. Kahireye giderek «Mardîn» camii şerifinde ifta ve tedris ile meşgul olmuştur. «Hidaye» ye «Mi'racüd'diraye» adında bir şerhi ve «Eimmei erbaa» nın kavillerini toplıyan «Uyunul mezahib» adında diğer bir eseri vardır. (749) tarihinde vefat etmiştir.

263 — (Mahmud Esad Efendi) : Seydişehirli fazıl bir zattır. İstanbul'da medrese tahsilini ikmâl ederek bir aralık dersiam olmuştur. Askerî mekteplere muallim yetiştirmek maksadile vücude getirilmiş olan bir müessesei ilmiyyede talebe sıfatile bulunurken buranın lâğvı üzerine Mektebi Harbiyenin erkânı harbiye kısmında tahsilini takip ederek oradan da şahadetname almıştı. Bilâhare adliye hâkimliğile İzmir'de bulunmuş, sonra maliye nezaretinde hukuk müşavirliği yapmış, defteri hâkani nazırı olmuştur. Medresetül'kuzat» ile «Mektebi hukuk» da Macelle ve hukuku düvel müderrisi bulunuyordu. İngilizce de bilirdi. Kıymetli yazıları, tercümeleri vardır. Feraize, münakehata, usulü fıkha, tarihi islâma, hukuku düvele, tabiiyyata vesaireye dair müellefatı mevcuttur. (1335) tarihinde hicrî (64) yaşında olduğu halde kalb sektesinden İstanbul'da vefat etmiştir. Hâcesi Fatih müderrislerinden Elbasanlı Abdülkerîm efendidir. Babası Kadı Güzel Efendi zade Muhammed Emîn efendi de fazıl bir zat idi.

Merhum Mahmud Esad efendiden iki sene «Hukuku düvel» okumuş, vatanperâne mütalalarından da ayrıca müstefid olmuştuk. Pek çalışkan, intizamperver bir zat idi.

264 — (Mahmud Hamza) : İbni Muhammedil'huseynî, fukahadan bir zattır. Aslı «Harran» dandır. Hanedanî, nekabetül'eşraf makamını haiz

bulunuyordu. Kendisi Dımışkda müfti bulunmuştu. (1260) tarihinde kadı niyabetine tâyin edilmiş, İstanbul ve Anadolu'ya müsaferette bulunmuş, sonra da Dımışka dönmüş, oranın meclisi kebiri âzalığına tâyin edilmiştir. Birçok müellefatı vardır. (Mesailül'evkaf), (Ettarikatül'vazıha), (Risale fî halelil'muhazaratı vessicillât), (El'feraidül'behiyye fil'kavaidil'fıkhiyye) bu cümledendir. (Dürrül'esrar) adile yazmış olduğu noktasız tefsiri de meşhurdur.

Hamza Efendi, ulemadan Abdüssettar Efendiye rediyye olarak (Tenbîhül'havvas alâ ennel'imzae fil'hududi lâ fil'kısas) diye bir risale yazmıştı ki, (1303) de Şamda tab edilmiştir. Abdüs'settar Efendi de (Tenbihür'rükud alâ ennel'imzae minel'kazai fil'kısası vel'hudud) adile bir risale yazmıştır. Bu eser hakkında Cevdet Paşa merhumun da (Cevdetül'enzar alâ tenbîhi Abdis'settar) adile bir risalesi vardır. (78) inci isme ve Kısas bahsine de müracaat!...

Mahmud Hamza Efendi, (1236) da doğmuş, (1305) tarihinde vefat etmiştir.

265 — (Mollâ Husrev : Muhammed ibni Ferâmuz ibni Ali. büyük bir Türk âlimidir. Tokat civarındaki Türkmenlerden «İrsak» kabilesindendir. zamanının en büyük fakihi idi. Bürhanüddini Herevî'den ilm ahz etmiş Edirnede müderrislik yapmış, Sultan Fatih'in büyük hürmetlerine mazhar olmuş, İstanbul'un fetih edildiğini müteakip Hızır Beyden sonra İstanbul kadılığına ve Ayasofya müderrisliğine tâyin edilmiş, Bursa'da bir medrese yaptırıp müderrisliğinde bulunmuştur. Fatih, kendisile iftihar eder, vüzerasına hitaben: «Bakınız bu zat, bu zamanın Ebu Hanifesidir.» derdi.

Hanefiyyül'mezhep olan Mollâ Hüsrev, mehîb, vakur, mütevazi, halûk bir zat idi, birçok hizmetçileri olduğu halde mütaleahanesinde kendi işlerini kendi görürdü. Kıymetli müellefatı vardır. (Hâşiyei beyzavî) (Haşiyei telvih), (Dürerül'hükkâm fî şerhi gureril'ahkâm), (Miratül'usul ilâ mirkatil'vusul), (Nakdül'efkâr fî reddil'enzar) bu cümledendir.

Mollâ Hüsrev merhum, (885) tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, nâ'şı Bursa'ya nakledilerek medresesi bahçesine defnedilmiştir.

266 — (Mollâ Miskîn) : Muinüddîn Muhammedül'herevî Hanefî fukahasındandır. (Kenzüd'dekaik) üzerine yazmış olduğu şerh, muhtasar, müfit bir eserdir. (881) tarihinde Semerkand'de te'lifinden fariğ olmuştur.

267 — (Münavî) : Abdür'rauf Zeynüd'dîn Muhammed ibni Tâcil'ârifîn, Safiî fukahasından, muhaddisînden Kahireli bir zattır, mütefennin bir âlimdir. Babasından, Şemsi Remlîden vesaireden hadis, edebiyat vesaire ahz etmiştir. Bilâhare münzeviyane bir halde yaşıyarak yüzden ziyade

faideli eser telifine muvaffak olmuştur. (Camiüssagîr şerhi teysîr), (Şamaili Tirmizî şerhi), (Esmai hüsna şerhi), (Künuzül'hakaik fî hadisi hayril'halâik), Elkevakibüd'dürriyye fî teracimissadetis'sufiyye), İbni Sina'nın (Ennefsül'ayniyye kasidesi şerhi) bu cümledendir.

Bu gayretli âlim, (952) tarihinde doğmuş, (1031) senesinde vefat etmiştir.

268 — **(Müslim Ebül'huseyn)** : İbnül'haccac ibni Müslimil'kuşeyrî, Nisaburlu pek meşhur bir muhaddistir, fakihtir,. Hadis ilmindeki ihatassını pek mükemmel bir hale getirmek için bir müddet vatanından ayrılmış, Hicaza, Mısır'a, defeat ile İrak'a gitmiş, en yüksek âlimlere, muhaddislere mülâki olmuş, Kuteybe, İshak ibni Rahveyh, Ahmed ibni Hanbel gibi büyük zevattan hadis ahz etmiştir. Bâhusus İmam Buharîye Nisabura son geldiği zaman mülâki olarak o büyük muhaddis hakkında pek çok hürmetler göstermiştir. Kendisinden de Tirmizî, İbni Huzeyme, Abdürrahman ibnü Ebi Hâtim gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır.

İmam Müslimin hâfızasını binlerce ahadisi şerife tezyin etmişti. (El'camiüs'sahih), Sahihül'müslim) veya (Elmüsnedüs'sahih) denilen meşhur kitabını üç yüz bin hadis arasından intihap ettiği sahih, müsned hadislerle vücude getirmiştir. Bu kitaptaki mükerrerler hesaba katılmazsa geriye dört bin hadisi şerif kalmaktadır.

(Essahihayn) değil mi, bununla Sahihi Buharî ile, Sahihi Müslim kasdedilir. Sahihi Müslim «Kütübi Sitte» nin ikincisidir. Hattâ bazı zevat, Sahihi Müslimi, Sahihi Buharî üzerine tercih etmişlerdir. Fakat ekseriyetin kanaatine göre Sahihi Müslim, tertip itibarile ve hadislerin tariklerini ziyade ve noksansız olarak telhis ve ravîlerin sözlerindeki ihtilâflara tenbih cihetile pek muntazam, bînazidir: Sahihi Buharî ise kıdem, esanîdin yüksekliği vesair muhaddislere bir rehberlik vazifesi görmüş bulunması itibarile bütün hadis kitaplarına racihtir.

Bir zat da şöyle diyor:

تشا جرقوم فى البخارى و مسلم
لدى وقالوا اى ذين يقدم
فقلت لقد فاق البخارى صحة
كما فاق فى حسن الصناعة مسلم

Meali : «Bir cemaat, benim yanımda Sahihi Buharî ile Sahihi Müslim hakkında münakaşa ettiler, bu ikisinden hangisi mukaddemdir, dediler. Ben de dedim ki: Sanat güzelliği bakımından Müslim faik olduğu gibi sıhhat itibarile de şüphe yok ki Buharî faiktir.»

Şafiî fukahasından sayılan İmam Müslimin daha birçok müellefatı vardır. (Elmüsnedül'kebîr alâ esmair'rical), (Kitabül'ılel), (Kitabü evlâ-

dıs'sahabe), (Kitabül'muhadramîn), (Kitabü tabakatıt'tâbiîn), (Kitabü evhamil'muhaddisîn) bu cümledendir.

Bu muhterem zat, (204) tarihinde Nisaburda doğmuş, (261) senesinde Nisabur şehri haricinde bulunan «Nasr Âbad» da vefat etmiştir.

269 — **(Müslim ibni Halid)** : Ebu Halidiz'zencî, tabei tâbiînden ve Mahzum kabilesi mevalisinden Mekkei Mükerremeli bir zattır. Zührîden, İbni Cüreycden, İbni Ebi Müleyke'den, Amr İbni Dînardan vesaireden ilm ve fıkıh ahz etmiştir. İmam Şafiînin üstazı sayılmaktadır. Nevevî merhum, Tehzibül'esma'da diyor ki: «Müslim, radıyallahü anh bizden Resuli Ekrem, sallâllahü aleyhi veselleme muttasıl olan silsiei fıkhiyyedeki ecdadımızın biridir. İbni Ebî Hâtim demiştir ki: «Müslim-i Zencî, fıkıhta ve ilmde bir imamdır. Şeyh Ebu İshak da Tabakatında diyor ki: «Müslim ibni Halid, ibni Cüreyc'den sonra Mekkei Mükerreme müftîsi bulunmuştur. Şeyhül'harem unvanını ihraz etmişti.

Ebu Halid, fakih, sika bir zattır. Maamafih muhaddislerce kavî görülmemiştir. (179) senesinde seksen yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

270 — **(Müslim ibni Yesar)** : Ebu Abdullahil'basrî, tâbiînden fakih, fazıl, sika bir zattır. Osman ibni Affan hazretlerinin mevalisinden olduğu mervîdir. Halife ibni Hayyat demiştir ki: «Müslim, Basra'daki beş fakihin beşincisi sayılırdı.» (100) tarihinde vefat etmiştir.

271 — **(Müseddedül'basrî)** : İbnü Müserhedil'esedî, Ebül'hasen; Hâfızı hadisdir, fakihtir, sikadır. Rivayete nazaran Basra'da ilk Müsned kitabını tasnif eden bu zattır. Adının «Abdül'melîk» olduğuna kail olanlar da vardır. (223) tarihinde vefat etmiştir.

272 — **(Mis'ar ibni Kidam)** : Muhaddislerden fakıh, muktedir, Kûfeli bir zattır. Şu'be diyor ki: «Biz sıdkından dolayı Mis'are Mus'haf adını verirdik.» Sahihi Buharideki râvilerdendir. Hişam ibni Urve demiştir ki: «Bize Eyyûbi Sahtiyanî ile Mis'arden daha faziletli bir kimse İraktan gelmemiştir.» Süfyanı Sevrî de demiştir ki: «Biz bir şeyde şek ettik mi onu Mis'arden sorardık.» Bu muhterem zat, (155) tarihinde vefat etmiştir.

273 — **(Mesrukubnül'ecda)** : İbni Mâlikil'hemdanî, Ebu Aişe, Kûfede yetişmiş olan kudemayı tabiînden pek fazıl, sika bir zattır. Hulefayı Raşidînden, İbni Mesud'dan vesair zevattan hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ebu Vail, Şa'bî, Nahaî gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Şa'bî demiştir ki: «Bir Hemdaniyye Mesruk gibisini doğurmamıştır.» Ali ibni Medinî de demiştir ki: «İbni Mesudun ashabından hiçbirini Mesruka takdim etmem.»

Mesruk, meşhur kahraman «Amr ibni Ma'dî Keribi» n kız kardeşinin oğludur. Yemenin bahadirlerinden sayılır. Çocukluğunda çalınmış olduğu için bu Mesruk adını almıştır. Ömer ibnil'tattab hazretleri: Mesruk-

tan adını sormuş, o da adım «Mesruk ibni Ecda'» dır deyince Hazreti Ömer: Ben Nebiyyi Ekremden «Ecda'» şeytandır, dediğini işittim, sen Mesruk ibni Abdurrahmansın» diye buyurmuştur. Vefatı (62) tarihindedir.

274 — **(Mutarrif ibni Mâzin)** : Ebu Eyyubil'kinanî, San'ada kadılık yapmış bir zattır. İmam Şafiî, bu zatın mahkemede nasa mushafı şerif ile yemin ettirdiğini görmüştür. Rakkada (191) tarihinde vefat etmiştir. Hadis bakımından saduk görülmemiştir.

275 — **(Muarrif ibni Abdillâh)** : İbni Seleme ibnil'esam; Ebu Mus-abil'medenî, İmam Malikin ashabından idi. Ve kız kardeşinin oğlu bulunuyordu. Sika bir zattır. (220) tarihinde vefat etmiştir.

276 — **(Mutarrif ibni Abdillah)** : İbniş'şıhhîr, Ebu Abdillâhil'basrî, Beni Âmirden fazıl, sika bir zattır. (95) tarihinde vefat etmiştir.

277 — **(Müzenî Ebu İbrahim)** : İsmail ibni Yahya, Mısır ahalisinden olup ilm ile, ictihad ile, zühd-ü tekva ile teferrüt etmişti. İmam Şafiî'nin ashabından olup, onun pek çok tahdirlerine nail olmuştur. Hattâ İmam Şafiî: «Müzenî mezhebimin Nasırı'dır» demişti. Kendisinden Horasan, İrak Şam ulemasından birçokları müstefit olmuş, İbni Huzeyme, Tahavî rivayette bulunmuşlardır. Furuı Şafiîyyeye dair olan (Muhtasarrül'müzenî adındaki kitabı meşhurdur, Şafiîler arasında pek muteber olan beş fıkıh kitabından biridir. (El'camiül'kebîr), (El'camiüs'sagîr), (Kitabül'vesaik), (Elmesailül'mutebere), (El'mensûr) adında başka eserleri de vardır. (175) tarihinde doğmuş, (264) senesinde vefat etmiştir.

N :

278 — **(Nabülüsî Abdülganî)** : İbnü Şeyh İsmailid'dımaşkî; Hanefî fukahasından ve Nakşibendî, Kadirî meşayihinden muhterem bir zattır. Babasından vesair birçok ulemadan ilm ahz etmiştir. Ezcümle Şeyh Ahmed Kal'îden fıkıh ve usuli fıkıh, Abdülbakîyi Hanbelîden hadis, Mahmudi Kerderîden nahv ve edebiyat okumuş, Şeyh Abdürrezzakı Keylân'den Kadirî tarikini ahz etmiştir.

Nabülüsî, daha yirmi yaşında iken telifata başlamış, bir aralık münzeviyane yaşamış, sonra tedris hayatına atılıp Şam'da Selimiye camiinde Kazî tefsirini tedris ile meşgul olmuştur. (1075) tarihinde İstanbul'a gelmiş, az sonra Cebeli Lübnan'a, Kudüs'e, Mısır'a, Hicaz'a gitmiş, badehu Dımaşka avdet etmiştir.

Şeyh Nabülüsî'nin birçok telifatı vardır. Bunların ekserisini «Kamuil'âlâm» kaydetmiştir. Bir kısmı şunlardır: (Ettahrirül'havî bişerhi tefsiril'beyzavî), (Kitabül'evrad), (El'hadikatün'nediyye şerhut'tarikatil'-muhammediyye), (Nefehatül'ezhar alâ nesematil'eshar fî medhin'nebiyyil'muhtar), (Reşehatül'aklâm şerhü kifayetil'gulâm), (Kifayetülgulâm

ti cümleti erkânil'islâm) Hanefî fıkhına aittri. (Elcevabüş'şerîf lilhazretiş'şerife fî enne mezhebe Ebi Yusüfe ve Muhammed hüve mezhebü Ebi Hanife), (Es'sulhü beynel'ihvan fî hükmi ibahetid'duhan), (Divanül'hakaik ve mecmuud'dekaik), (Cevahirünnusus fî halli kelimatil'fusus) (Ta'-tîrül'enam fî ta'biril'menam).

Nabülüsî merhum, (1050) tarihinde Dımaşkta doğmuş, (1143) senesinde vefat etmiştir.

279 — **(Nâfı' Ebu Abdillah)** : İbni Hürmüzil'medenî; tabiînin meşhurlarındandır. Aslen Belhli veya Horasanlıdır. Abdullah ibni Ömer radıyallahü anhümanın azadlısı idi. Hazreti Abdullahtan nakledilen ahadisı şerifenin çoğunu bu zat rivayet etmiştir. Tevsikinde ve calâleti kadrinde ittifak vardır. İmam Buharî demiştir ki: «İsnadların en sahihi, Mâlikin Nâfı'den, Nâfı'ın da İbni Ömerden olan rivayetidir.»

Halife Ömer ibni Aziz, Nâfıı ahaliye süneni nebevviyyeyi talim için Mısıra göndermişti, Medinei Münevverede (117) tarihinde vefat etmiştir.

Bir de Nâfı ibni Abdürrahman vardır ki, «Kurrai seb'a» denilen yedi meşhur karii kur'andan biridir. Bu zat da Medinei tahirede tavattun etmişti. Aslı Isfahandandır. Medinei Münevverede (169) senesinde vefat etmiştir.

280 — **(Nasırüddin Kazı-i Beyzavî)** : Ebül'hayr Abdullah ibni Ömer; Şafiî ulemasından meşhur bir müfessirdir. Tefsir, fıkıh, usul, kelâm, mantık, belâgat, tarih ilimlerinde bihakkın mütehassıs idi. Kadılık tarikine sülûk etmiş, bir aralık Tebrize gitmiş, orada vezirin hazır bulunduğu bir ilim meclisinde kudreti ilmiyyesini ispat etmekle vezirin fevkalâde iltifatlarına nail olmuş, nihayet Tebrizde Kazil'kuzat mesnedini ihraz eylemişti. Bilâhare kadılığı terk ederek meşhur tefsirini telif ile meşgul olmuştur. Bu muhterem müfessirin; (El'izah), (El'minhaç), (Şerhül'minhac), (Ettevali'), (Şerhül'metalî), (El'inayetül'kusva), vesaire namında usule, kelâma, fıkha, mantığa vesaireye dair eserleri de meşhurdur. Şiraz nahiyelerinden «Beyza» da doğmuş, olan bu kudretli âlim, (685) tarihinde Tebrizde vefat etmiştir.

281 — **(Nasırüddin Muhammed)** : İbni Yusüf, Ebül'kasımıs'semerkandî, kadri yüksek bir Hanefî fakihidir, zamanının bir müctehidi bulunuyordu. Rivayete nazaran Semerkantte bazı eimme ve ulema hakkında bastı lisanda bulunduğu için bazı kimseler tarafından taşlanmak suretile şehit edilmiştir. (El'menafi), (El'mültekat fil'fetavâ), (Hulâsatül'müftî), (Mesabîhüs'sübül), (Kitabül'ahkaf) gibi müellefatı vardır. Vefatı (556) tarihine müsadiftir.

282 — **(Nâtıfî Ebül'abbas)** : Ahmet ibni Muhammedit'taberî; Hanefî fukahasından ve İrakaynin kibar-i ulemasındandır. Ebu Abdillahil'cürcanîden okumuştur. (El'ecnas fil'füru), (El'füruk), (El'vâkiât) adında

müellefatı vardır. (446) tarihinde Reyde vefat etmiştir. (Nâtif) bir nevi kaba helva demektir.

283 — **(Nehai Ebu Amr)** : Esved ibni Yezid ibni Kays, tâbiînin meşhurlarından Kûfeli bir zattır. Alkama ibni Kaysın kardeşi oğlu, İbrahim Nahainin de dayısıdır. Hazreti Sıddik ile Hazreti Ömeri görmüş, İmam Ali ile Aişei Sıddıka validemizden ve İbni Mesud ile Muaz ibni Cebelden birçok hadisi şerif rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Abdurrahman ile kardeşi Abdurrahman ibni Yezid ve yeğeni İbrahim Nehaî vesaire rivayette bulunmuşlardır.

Ahmet ibni Hanbel hazretleri demiştir : «Esved ibni Yezid, sikadır, ehli hayırdandır, tevsiki ve kadrinin celâleti hakkında ittifak vardır.» Vefatı (74) tarihindedir.

284 — **(Nahai İbrahim)** : Ebu İmran ibnü Yezid ibni Kays, kadim ulema ve fukahadandır, Kûfelidir, aslı itibarile Yemendeki «Naha'» kabilesine mensuptur. Hazreti Aişe-i Sıddika validemize mülâki olmuştur. Sikadır. Şu kadar var ki, hadis rivayetinde çok kere irsalde bulunurmuş. (96) tarihinde elli yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

285 — **(Nevevî Ebu Zekeriyya)** : Muhyiddin ibni Şeref; Şafiî fukahasından yüksek bir muhaddis ve âlimdir. Zühd ve tekva ile maruftur. Dımaşkda ilm tahsil ederek Ebu Şamenin vefatından sonra «Eşrefiyye» medresesinde müderris olmuştu. Birçok kıymetli müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Ef'minhac fî şerhi sahihi Müslim ibnil'haccac), (Et'takribü vet'teysir limarifeti sünenilbeşîrin'nezîr), (El'erbaune hadisen) (Minhacüt'talibîn ve umdetül'müftîn), (El'izah fil'menasik), (Tehzibül' esmai vellûgat).

Nevevî merhûm, (631) tarihinde Dımaşk nahiyelerinden «Neva» da doğmuş, (677) senesinde yine orada vefat etmiştir.

286 — **(Nesefî Ebül'berekât)** : Hâfızüddin Abdullah ibni Ahmed, Hanefî fukahasından meşhur bir zattır. Tefsirde, hadisde, fıkıhda, usuli fıkıhda ihtisas sahibi idi. Muhammed ibni Abdis'settarı Kerderîden, Hamidüddini Zarîrden, Haher zade Bedrüddînden fıkıh ahz etmiştir.

İbni Kemal merhum, işbu Ebül'berekâtı kavi ile zaifin arasını tefrika muktedir olan mukallidîn tabakasından saymıştır ki, bunlar, kitaplarında merdud akvali, zaif rivayetleri nakletmezler. Fakat başkaları bu zatı «Müctehid fil'mezheb» addetmişlerdir. Ve bu müctehid fil'mezheb kudretinin kendisile hitam bulduğuna, kendisinden sonra müctehid fil'mezheb yetişmemiş olduğuna kail olmuşlardır. Pek kıymetli müellefatı vardır, bir kısmı şunlardır: (Medariküt'tenzil ve hakaiküt'te'vil) tefsirdir. (Umdetü akideti ehlissünneti velcemaa), akaide dair olup «London» da basılmıştır. (İtimat) Umdenin şerhidir. (Menarül'envar) usuli fıkıhtan-

dır. (Keffül'esrar şerhül'menar), (Kenzüddekaik) fıkıhtan muteber bir metindir, pek çok şerhleri vardır. (Elvafî) bu da fıkıhtan bir metindir. (Elkâfi) Vâfînin bir şerhidir. (Elmusaffa) Ebu Hafs Ömeri Nesekînin hılâfiyyata ait (Elmenzume» adlı eserinin şerhidir. Elmüs'tesfa) Kasım ibni Yusüf'ün fıkıhtan «Ennafî» adındaki eserinin şerhidir.

Ebül'berekât, Buharanın vaktile pek memur bir şehri olan «Nesef» de doğmuş, (710) tarihinde Bağdad'ı ziyaret etmiş, ayni senede vefat eylemiştir.

287 — (Nesefî Ömer) : İbni Muhammed, Ebu Hafs Necmüddin, pek meşhur bir hanefî fakihidir. Tefsir, hadis kelâm, fıkıh, usuli fıkıh, belâgat, tarih ilimlerinde büyük bir ihtisas var idi. Fıkıh ilmini sadül'islâm Ebül'yüsr Muhammed Pezdevîden okumuştur. Malûmatının çokluğundan ve ilminin her tarafa yayılmasından dolayı kendisine (Müftis'sekaleyn) unvanı verilmişti. Yüzı kadar müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Et' teysîr fit'tefsîr), (Elmanzume) hadise ve fıkha dairdir. (Kitabülmevakît), (Tılbetüt'talebe) fıkıh ıstılahlarına dairdir. (Tarihi Buhara), (Kitabül'kaııd fî ulemaî Semerkand), (El'işar bil'muhtari minel'eş'ar) yirmi cilddir.

Bu zat (461) tarihinde Nesefde doğmuş, (537) tarihinde Semerkandde vefat etmiştir.

288 — (Nese'î Ebu Abdirrahman) : Ahmed ibni Ali; Şafiî fukahasından meşhur bir muhaddistir. İslâm merkezlerini dolaşmış, bilhassa Horasana, Hicaza, İrak'a, Kahire'ye, Şam'a, Elcezire'ye, Tarsus'a gitmiş, bir müddet Mısır'da tavattun etmiş, Mısır emîri ile gazaya çıkarak büyük şahametler göstermiştir. (Süneni Neseî) denilen hadiş kitabı, kütübi sittenin beşincisi sayılmaktadır ki, buna «Es'sünenüs'suğra = El'mücteba» da denilir. Bundan başka (Essünenül'kübra), (Kitabül'hasais), (Müsnedi Ali), (Müsnedi Malik), (Kazailüs'sahabe), (Ez'zuafa vel'metrûkîn) adında başka eserleri de vardır.

Horasanın «Nesa» beldesine mensup olan Ebu Abdirrahman, (225) tarihinde doğmuş, (303) tarihinde Remlede veya Mekkei Mükerreme'de vefat etmiştir. Safa ile Merve arasında medfun olduğu mervîdir.

298 — (Nuaym) : **İbni** Hammadil'mervezî, Huzaa kabilesine mensup fukahadan, muhaddislerden bir zattır. Mısırda tavattun etmişti. Faraiz ilmine herkesten ziyade vâkıf idi. İmam Ahmed demiştir ki: «Biz bu zata Fâriz adını verirdik» Sahihi Buharideki râvilerdendir. Kur'an-ı Kerim'e ait bir suale cevap vermediğinden dolayı «Sâmire» de mahpus iken (228) tarihinde vefat etmiştir.

O :

290 — (Osman ibni Affan) : İbni Ebil'asıl'emevî, Hulefai Râşidînin üçüncüsüdür. Vâlidesi «Erva» Hazreti Peygamberin ammesi kızıdır. Fahri âlem efendimiz, Hazreti Osman'a evvelâ «Rukiyye» adındaki muhterem kerimesini, onun vefatından sonra da «Ummi Gülsûm» adındaki mübarek kerimesini tezviç buyurmuştu. Bu cihetle kendisine (Zinnû' denilmiştir.

Hazreti Osman, islâmiyeti ilk kabul edenlerdendir. Dîn-i islâm uğrunda malile, canile pek çok fedakârlıkta bulunmuştur. Hilâfeti zamanında Erminiyye, Kafkas, Horasan, Kerman, Sicistan, Afrikiyye, Kıbrıs tarafları fetholunmuştur.

Hazreti Osman, ashabı kiramın fukahasındandır. Hazreti Sıddik zamanında mushaf halinde cem edilmiş olan Kitabullahın nüshalarını teksir ettirerek büyük islâm merkezlerine birer nüsha göndermiştir. İlim ile ameli zatında bihakkin cem etmiş, pek salâbet sahibi bir zat idi. Daima Resuli Ekremin yolunu takip eder, her fiilini ef'ali nebeviyye'ye göre tanzime çalışır, Mescidi nebevîde cemaate karşı pek beliğ hutbeler irat eder, fıkha dair bir kısım meseleleri bahis mevzuu ederek, bu hususta halkı tenvir etmek isterdi.

İbni Cerîr demiştir ki: «Hazreti Osman, müfti idi, birçok fetva vermiştir, fakat kendisinden sonra bunları nakledenler bulunmadığı cihetle bunlar, ümmet arasında intişar edememiştir.»

Hazreti Osman (23) senesinde ehli şûranın karaile hilâfet makamına geçmiş, mutasıf olduğu adalet ve istikâmetle, nezahet ve mülâyemetle islâm milletinin işlerini idareye başlamıştı. Aradan altı sene geçmişti ki, Mısır'da, Basra'da, Kûfe'de bir takım muhalifler türedi, Hazreti Osmanın valilerinden şikâyete başladılar, bir takım suiniyet erbabının gayei âmaline bilerek bilmiyerek âlet oldular, o büyük halifeyi hal'etmek için Medinei tâhireye gelip toplandılar, nihayet (82) yaşında bulunan o mübarek, melek sîret zatı şehid ettiler. Bu elîm vak'a, hicreti nebeviyyenin (35) inci senesinde vukubulmuştur. «Bakî» makberesinde medfundur. Radıyallahü tealâ anh.

Ö :

291 — (Ömerübnül'hattab) : Ashabı kiramın güzidesi, hulefayı islâmın ikincisidir. Aşerei mübeşşeredendir, tarafı nebevîden kendisine «Ebu Hafs» künyesi verilmişti. Hulefa arasında, «Emîlül'mü'minîn» unvaile ilk yad olunan zat, kendisidir. Hak ile bâtılı narasını lâyıkile ayırdığı veya müslümanlar ile gayri müslimler arasındaki ayrılığı tebarüz ettirdiği için «Farukı â'zam» lâkabını da ihraz etmiştir.

Hazreti Sıddik tarafından veliyyi ahd tayin edilen Hazreti Ömerin hilâfetini bütün ashabı kiram, memnuniyetle karşılamışlardı. Vücudu adalet ve diyanetin timsali olan Farukı â'zam, bu makama gelince vazıfesinin ağırlığını ve o nisbette de ulviyyetini bihakkin müdrik bulunduğundan pek harikulâde bir metanet ve istikâmetle işe başlamış, az zaman içinde bir mislini daha âlem tarihinin kaydetmemiş olduğu bir nice muazzam fütuhata, muvaffakiyata nail olmuş, zamanında İrak, Şam, Mısır, Elcezire, Diyarbakır, Azerbaycan, Bilâdı Cibal, Bilâdı Fâris, Huzistan gibi ülkeler, şehirler feth edilmiştir.

Resuli Ekrem, sallâllahü aleyhi vesellem efendimiz, vaktile: (اللهم اعز الاسلام بعمر بن الخطاب) = Yarabbi!. İslâmiyeti Hattabın oğlu Ömer ile kuvvetlendir.) diye dua buyurmuştu. O nebiyyi zişanın bu duası müstecab olduğundan Hazreti Ömer, bu kadar hizmetlere muvaffak olmuştur.

Hazreti Ömer, Kureyşin en belîğlerinden, en mütefekkirlerinden olduğu cihetle fıtrî selikasile kelâmın inceliklerine pek ziyade vâkıf idi, bundan başka senelerce huzuru nebevîde bulunmuş, o hakikat güneşinden pek çok istifade etmişti. Bu cihetle tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde pek büyük ihtisası vardı. Kendisinden birçok hadisi şerif rivayet olunmuştur. Bunların birçoğu İmam Ahmedin Müsnedinde cem edilmiştir. İbni Hazmın beyanına göre, Hazreti Ömer'in Müsned olarak rivayet ettiği hadislerin miktarı (573) dür.

Maahaza Hazreti Faruk, hadisi şerif hususunda pek ihtiyatkârane hareket eder, Resulullaha isnat edilen her şeyi kuvvetli bir delil ile sabit olmadıkça hemen bir hadisi şerif olarak kabul etmezdi, hadis rivayet edecek zatları intibaha, basiret üzere harekete dâvet ederdi. Bu cihetledir ki, Hazreti Muaviye derdi ki: «Ömerübnül'hattabın zamanındaki hadislere iyi sarılınız, çünkü o, nâsı Resulullahtan hadis rivayeti hususunda ihafe etmişti, onun zamanında sahih olmıyan hadisleri rivayet etmeye kimse cür'et edemezdi.»

Hazreti Ömer'in fakaheti ise harikulâdedir. O büyük bir müctehit idi, kendisinden birçok fetvalar nakledilmiştir. İbni Abbas gibi nice kudretli âlimler, Hazreti Faruk'un birer çırağı mesabesindedirler. Kitabullah ile Sünneti nebeviyye ile veya ashabı kiramın icmaile sabit olmıyan hâdiseler hakkında ictihat eder, kıyas tarikine gider, hikmet ve maslahatı nazara alır, ashabı güzînin fukahasile müdavelei efkârda bulunurdu. İçtihatlarında, hükümlerinde büyük isabetler görülmektedir. Fıkhın esaslarını vaz ve beyan hususunda pek mühim hizmetleri sabk etmiştir. «Kitabüssiyase» sini yukarıda tercüme etmiş bulunuyoruz.

Tâbiînden Kûfeli «Kabîsa Ebûlalâ demiştir ki : «Ben raiyyesi hakkında Hazreti Sıddiktan daha re'fetli, daha hayırlı bir zat görmedim

Hazreti Ömerden ziyade de karii kur'an, dini ilâhîde fakih, hududullahı ikameye mukdim, ricalin kalblerinde heybetli bir zat görmedim. Hazreti Osmandan ziyade de hayalî bir zat müşahede etmedim.»

İslâm âleminde ilk Kur'an mektebinin müessisi, Hazreti Ömerdir. Bu mektebi Medinei Münevverede vücude getirmiş, bunun muallimliğine «Âmir ibni Abdillâhil'huzaî» yi tayin etmiş, kendisine beytül'maldan maaş tahsis ettirmişti.

Velhâsıl : Hazreti Ömerin islâm âlemine hizmetleri pek büyüktür. Bu pek mübeccel zat (23) tarihinde altmış üç yaşında olduğu halde Mugire ibni Şu'benin kölesi olan Mecusî «Ebu Lö'lö» tarafından Medinei Münevverede şehit edilmiştir. Resuli Ekrem ile Hazreti Sıddikin medfun bulundukları Ravzai Mutaharraya defn edilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

292 — **(Ömer ibni Abdilâziz)** : Emevî halifelerinin sekizincisidir. Validesi, Ümmi Âsım Hafsa, Faruku Âzamın oğlu Asımın kızı idi. Bu cihetle onun ahfadından bulunmuştur. Babası Abdülâziz ile beraber Mısıra gitmişti. Sonra ilim tahsili için Medinei Münevvere'ye de gitmiş, Enes ibni Mâlik, Abdullah ibnü Cafer, Said ibni Müseyyeb gibi zatlardan ahadisi şerife dinlemiş, zamanında ahadisi nebeviyyenin cem ve tedvinine çalışılmıştır. Adaletle, takva ile, fakahate meşhurdur. Pek basit bir hayat geçirirdi, bir zat kendisine hitaben: «Yâ Emirelmü'minîn!. Allah Tealâ, sana ihsan buyurmuş, biraz giyip kuşansan olmaz mı?.» diye sormuş, o da bu sualden hoşnut olmadığını gösterir bir tarzda şöyle cevap vermiştir: (ان افضل القصد عندالجدة و افضل العفو عندالقدرة) yani: şüphe yok ki, iktisadın efdali varlık zamanında olanıdır. Afvün efdali de kudret zamanındakidir.

Mısır'da (61)) tarihinde doğmuş olan Ömer İbnil'aziz hazretleri, iki sene beş buçuk ay kadar hilâfette bulunduktan sonra (101) tarihinde vefat etmiştir. «Deyri Sim'an» da bir kölesi eliyle tesmim ettirilmiş olduğu mervîdir.

293 — **(Ömer ibni İshak)** : İbni Ahmed, Ebu Hafs Sıracüddinil'gaznevî, Hanefî fukahasından nadirül'akran bir âlim idi. Fıkhı Vecihüddini Dehlevîden vesaireden ahz etmiştir. Bir takım kıymetli müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Ettevşih Hidaye şerhi), (Zübedül'ahkâm fî ihtilâfil'eimmetil'erbaatil'âlâm), (Şerhü bediil'usul), (Ellevamî fî şerhi cem'il'cevamı). (Şerhü akidetittahavî), Kitab fit'tasavvuf), (Eş'şamil fîl'lûga) (El'gurretül'münife fî tercihi mezhebi Ebi Hanife).

Bu zat, takriben (704) tarihinde doğmuş, (773) senesinde vefat etmiştir.

294 — **(Ömer Hilmi Efendi** : Karin Abad'lı Hace Abdurrahman Efendinin oğludur. Fatih dersiamlarından Tikveşli Yusuf Efendiden icazet al-

muştu. Zamanının fukahasındandır. Fetvahanede reisül'müsevvidîr olmuş, bilâhare fetva emini de bulunmuştur. Defterhane senedat memurluğunda, evkaf müfettişliğinde ve temyiz âzalığında ve reisliğinde de bulunmuştur. Mecelle cemiyetine de dahıl olmuştu. Cevdet Paşa merhumun bu zat hakkında büyük bir teveccüh ve itimadı var idi. Bu zata dair, Ebülûlâ Beyefendinin Cevdet Paşaya dair yazmış olduğu kıymetli eserde güzel malûmat vardır.

Ömer Hilmi Efendinin (Ahkâmül'evkaf), (Mîyarül'adale), (Kitabüddiyat), (Ahkâmül'arazî) adındaki eserleri meşhurdur. Ahkâmül'evkafı fransızcaya tercüme edilmiştir. Bu eserin yazma bir şerhi, İstanbul fetvahanesinde mevcuttur.

Ömer Hilmi Efendi (1261 de İstanbulda doğmuş, temyiz reisi iken, (1308) senesinde İstanbul'da ansızın vefat etmiştir. Fatih camii şerifi bahcesinde medfundur.

295 — **(Ömer Nizamüddîni Ferganî)** : Hidaye sahibi Bürhanüddin Ali ibni Ebi Bekirin oğludur, ondan tefekkuh etmiştir. (Cevahirül'fıkıh), (Elfevaid) adında eserleri vardır. Kardeşi Celâlüddin Muhammed de fukahadandır. «Hindiyye» fetvasını vücude getiren ve on zattan ibaret bulunan heyetin reisi Şeyh Nizam da büyük fukahadandır.

Malûm olduğu üzere Hindistanda Türk Mogol hükümdarlarının büyüklerinden biri de (1118) hicrî tarihinde vefat etmiş olan Sultan Ebüz'zafer Muhammeddir. Bu zata «Muhyiddîn Evrenkzîb Behâdir», Âlemgîr, Cihângîr» de denir. İşte bu zatın emrile, himmetile «Hindiyye» fetvası cem ve tertip edilmiştir. Buna «Fetâvâ-i-Âlemkiriyye, Fetâvâ-i cihângiriyye» de denilir. Bunun telifi, on birinci hicrî asra müsadiftir. Altı ciltten müteşekkil olup, fıkhı hanefiye ait muteber meseleleri cami, ve ilâmlara, hüccetlere, şer'î sicillere, vesikalara dair nümuneleri muhtevidir.

R :

296 — **(Râfî ibni Hadîc)** : Ebu Abdillah, ibni Alâilharisiyyil'ensarî, Evs kabilesinden kadri âli bir sahabîdir. Uhud ve Hendek gazvelerinde bulunmuştur. (78) hadisi şerif rivayet etmiştir. (74) tarihinde seksen altı yaşında olduğu halde Medinei Münevverede vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

297 — **(Rabiatür'rey)** : Rabie ibni Abdirrahmanit'teymî; tâbiînden «Ferruh» adında bir zattır. Teym kabilesinin azatlılarından idi. Hazreti Enes'den ve ekâbiri tâbiînden hadis rivayet etmiştir. Rey ve kıyas ile maruf olduğu için (Rebiatür'rey» unvanını almıştı. Sika, hâfız, fakih bir zat idi, İmam Mâlik'in üstazı idi. Kendisinden Yahyel'ensarî, Servî, Şu'be, İmam Mâlik gibi zatlar hadis rivayet etmişlerdir. Medinei Münevvere'de fta ile temayüz etmişti. İmam Mâlik demiştir ki: «Rebia öldüğü günden itibaren fıkhın halâveti gitmiştir.» Vefatı Medinei Münevverede (136) tarihine müsadiftir.

298 — **(Rebî ibni Sabih)** : Essa'diyyül'basrî, âbid, mücahid, saduk bir âlimdir. Rivayete göre Basra'da ilk kitap tasnif eden bu zattır. (160) tarihinde vefat etmiştir.

299 — **(Rebî ibni Süleymanil'muradî)** : Ebu Muhammedil'mısrî, İmam Şafiînin en ileri gelen ashabındandır. Mısır'da Ömer ibni Âs hazretlerinin camii şerifinde müezzin bulunuyordu. İmam Şafiîye çok hizmette bulunmuştu. İmam Şafiî'nin tilmizleri arasında onun sözlerini, kitaplarını en çok rivayette bulunmuş olan bu zattır. Kendisinden de Ebu Zür'a, Ebu Hâtimi Razî, İbni Ebi Hâtim, Ebu Davud, Neseî, İbni Mace, Ebu Nuaymi Cürcanî, Tahavî gibi birçok meşahir rivayette bulunmuşlardır. Rebî, İmam Şafiînin şöyle söylemiş olduğunu rivayet etmiştir: «Vallahi eğer içilmesi mürüvvetimi azaltacağını bilsem soğuk suyu bile içmem.» Şafiî kitaplarında mutlak surette «Rebî» denildi mi, onunla işbu Rebî murad olunur. Pek sika, fazıl olan bu zat (174) tarihinde doğmuş, (270) tarihinde vefat etmiştir.

300 — **(Rebî ibni Huseym)** : Tabiînden Kûfeli fazıl, zahid bir zattı. Abdullah ibni Mesud hazretlerinden kıraet ahz etmiş. Ebu Zür'aya talimde bulunmuştur. İbni Mesud hazretleri bu zata hitaben: «Eğer Resuli Ekrem sallâllahü aleyhi vesellem, seni görmüş olsaydı severdi.» diye iltifatta bulunmuştu. Vefatı (63) senesine müsadiftir.

301 — **(Reca ibni Hayve)** : Ebu Nasrıl'fılistinî tâbiînden büyük bir fakihtir. Muaz ibni Cedel Ubadetübnü Sąmit, Muaviye ibni Ebi Süfyan gibi sahabe kiramdan ve bir çok tâbiînden rivayette bulunmuşlardır. Kendisinden de Zührî, Katâda, İbni Avn gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır Mekhul der ki: «Reca, şeyhimizdir, seyyidimizdir. ehli Şamın seyyididir. Kadılıkta bulunmuş olan bu sika, kesirülmenakib zat (112) tarihinde vefat etmiştir.

302 — **(Rüknüddin Muhammed)** : İbni Muhammedi Semerkandî, Hanefî fukahasındandır. Ebu Hâmidil'amidî diye meşhur olan bu zat, ilmi hılâfe dair ilk kitab tasnif etmiş olan mütefekkir bir âlimdir. Bu hususda Radıyüddini Neysaburîden istifade etmiştir. Vaktile hılâf meseleleri, sair fıkıh meseleler ile beraber karışık bir halde yazılırdı. Hılâfa dair (tarikati amidiyye) adındaki eseri meşhurdur. (El'irşad), (Kitabün'nefais fil'cedel) adında da iki eseri vardır. (615) tarihinde Buhara'da vefat etmiştir.

Bu nefais kitabını Şafiî fukahasından Dımaşk kadısı bulunan Ahmed ibni Halili Hûbî (Araisünnefais) adile ihtisar etmiştir. Bu zatın vefatı da (637) tarihine müsadiftir.

303 — **(Rüknül'islâm Ali)** : Ebül'hasen, İbnül'huseynis'suğdî; Hanefî fukahasından âlim, münazir bir zattı. Şemsül'eimmetis'serhasîden fıkıh ahz etmiştir. Buharada ikâmet edip iftade, kazada bulunmuş, zama-

nında Hanefîlerin riyaseti kendisine müntehî olmuştur. (Ennütef fil'fetâvâ), (Şerhü camiil'kebîr) âsarı cümlesindendir. (461) tarihinde vefat etmiştir. Suğd, Semerkand nahiyelerindendir.

304 — (Remlî Hayrüddîn) : İbni Ahmedil'uleymî, Hanefî fukahasından bir zattır. Filistinde Remle nahiyesinde doğmuştur. Bir müddet Mısır'da bulunmuş, sonra yine Remleye dönmüştür. (Elfetavel'hariyye linefil'berriyye) adındaki fetva kitabı, meşhurdur. (993) de doğmuş, (1081) de vefat etmiştir.

305 — (Remlî Şihabüddin) : Ahmed ibni Hamza Ebül'abbas: Şâfiî fukahasındandır. Kadı Zekeriyyadan ilm ahz etmiş. Mısırda şer'î ilimlerde riyaset kendisine müntehî olmuştur. Fıkıhtan (Şerhi ravzıl'metalib) üzerine haşiyesi vardır. Vefatı (957) tarihine müsadiftir.

306 — (Reşidî Ahmed) : İbni Abdirrezakı Mağribî; fazıl bir zattır. Beldesi «Reşid» de kur'anıkerimi hıfz etmiş, sonra Kahireye gidip Camii Ezherde mücavir bulunmuş. Alâi Şebramellisî gibi zatlardan müstefit olmuş, beldesine dönerek orada Şafiîyyenin riyasetini ihraz etmiştir. Şemsüddin Remlînin «Şerhi minhac» ına haşiyesi vardır. Vefatı (1096) tarihine müsadiftir.

307 — (Razıyüddin Muhammed) : İbnül'alâs'serhasî meşhur bir fakihtir. Sadrüşşehid Hüsamüddinden ilm ahz etmiştir. Serehs'den Şam'a gitmiş, Halep medresesinde müderrislikte bulunmuş, sonra Dımaşk'ta vefat etmiştir. (Muhitürrazavî) adındaki fıkıh kitabı iki cilttir. Bir de on ciltlik bir muhiti vardır ki, ona «Muhiti Serahsî» de denir. Bir de dört ciltlik bir muhiti vardır. Bir de (Muhiti Bürhanî) vardır ki, müellifi: Bürhanüddin Mahmud ibni Taciddinil'buharîdir.

Raziyüddin (El'vecîz), (El'vasît), Ez'zakire) adında kitapları olduğu da kaydolunuyor. Vefatı Dımaşkta (571) tarihinde vukubulmuştur.

S =

308 — (Salim ibni Ubeyd) : Ebu Abdillah, sahabei güzînin fuzalâsından ve kurrasından idi. Ebu Huzeyfenin zevcesi (Sübeyte) nin azatlısı idi, kendisini Ebu Huzeyfe evlâd edinmişti. Aslen Ehli Fârisden idi. Gazavatı nebeviiyyede hazır bulunmuş. Yemame vak'asında şehid düşmüştür. Hazreti Ömerin kendisine teveccühü var idi. Hattâ «Sâlim ber hayat olsa idi hılâfeti şuraya havale etmezdim» dediği mervîdir. Yani bu vazifeyi kime tevdi edeceğimi onun reyile tayin ederdim.

Resulü Ekrem, sallallâhü aleyhi vesellem efendimiz: «Kur'anı dört zattan ahz ediniz» buyurmuştu ki: Bunların biri işbu Sâlim hazretleridir. Diğer üçü de İbni Mes'ud, Übiyyibni Keâb ve Muaz ibni Cebel hazeratıdır. Radıyallahü tealâ anhüm.

309 — **(Salim ibni Abdillâh)** : Hazreti Ömerin oğlunun oğludur. Tabiînden've Medinei Münevvere fukahasındandır. Babasından, Ebu Eyyûbil'ansarîden, Ebu Hüreyre ile Hazreti Aişeden ve daha birçok zevattan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ömer ibni Dînar, Nâfî, Zührî gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır. Pek zahid, ulüvvi mertebeye nail olan bu zat, (106) tarihinde Medinei Münevverede vefat etmiştir.

310 — **(Sa'd ibni Ebi Vakkas)** : Ashabı kiramın büyüklerinden ve aşerei mübeşşeredendir. Allah yolunda en evvel ok atan kendisidir. Resuli Ekrem hazretleri kendisine : (يا سعد ! ارم ، فداك ابى وامى At ey Sa'd! Anam, babam sana feda olsun) diye iltifatta bulunmuştur. Hazreti Ömerin zamanında «Kadısiyye» kumandanı tâyin edilerek İran devletinin payıtahtı olan «Medaîn» şehrini fethetmiş, İrak valiliğinde bulunmuş, Kûfe şehrini tesis eylemiştir. Kendisine (Farisül'islâm = islâm kahramanı) denilmiştir. Kendisinden (270) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Bilâhare müslümanlar arasında zuhur eden fitnelere karışmamış, münzeviyane yaşamıştır. Vefatı (55) tarihine müsadiftir. Baki' makberesinde medfundur. Aşerei mübeşşereden en son vefat eden Sa'd hazretleridir. Radıyallahü tealâ anh.

311 — **(Sa'd ibni Muaz)** : Ensarı kiramdandır. Evs kabilesinin ulusudur. Ahkâmı islâmiyyei talim için Medinei Münevvereye gönderilmiş olan sahabei güzînden Mus'ap ibni Umeyr hazretlerinin delâletile İslâma nail olmuş, hemşehrileri olan Medinei Tâhire ahalisini İslâma dâvet etmiş, kendi kabilesini de, mensup olduğu Abdül'eşhel hanedanını da tamamen Müslüman etmişti. Fazaili hakkında bazı ahadisi eşrife vardır. Bedr, Uhud gazvelerinde bulunmuş, Handek gazvesinde aldığı bir yaradan kan boşanıp şahadetine sebebiyet vermiştir. Resulü Ekrem Efendimiz : (اهتز عرش الرحمن لموت سعد ابن معاذ Muaz oğlu Sa'din ölümünden dolayı rahman olan Hak Tealânın arşıtitredi) diye buyurmuştur. Bazı zevata göre arşın titremesi; Hazreti Sa'dın şerefi kudumünden dolayı melâikei kiramın ferahyab olmasından kinayedir. Radıyallahü tealâ anh.

312 — **(Sa'd ibni Ubade)** : Ebu Sabitil'ensarî; Medinei Münevverede Beni Sâidenin nakibi idi. Sahavetle ,seyadetle maruftur. Gazalarda ensarı kiramın sancaklarını hâmil bulunurdu. Hicret senesi Resuli Ekreme mütemadiyen hizmet etmiş, hanei saadete taam taşımıştır. Bedrden başka gazalarda Resuli Ekremden ayrılmamış, Bedirde ise hasta bulunmuştu. İrtihali Nebevîden dolayı hilâfete kendisini namzed göstermek istemiş ise de Hazreti Sıddikin O makamı ihraz etmesi üzerine kendisi Suriye've gitmiş, Havran'da ikamet etmiş, (15) tarihinde orada vefat eylemiştir Radıyallahü tealâ anh.

313 — (Sadüddini Taftazanî) : Mesud ibni Ömeril'hereviyyil'horasanî; şarkımızın pek büyük âlimlerindendir. Hatta şarkta ilm ve irfanı yeni baştan ihyaya çalışan eazımı İslâmiyyedendir. Bir aralık Mogol fecayii yüzünden şarkta İslâm medeniyeti tevakkufa uğramış, yüksek âlimler azalmış, İslâm ilim meüsseseleri sönmeğe yüz tutmuştu. İşte böyle bir zamanda Taftazanî yetişti, şark ufuklarını yeniden ilm-ü marifet ziyalarile aydınlatmaya çalıştı. Kutbüddini Razî ile Azudüddinil'îcî'den ilm ahz etmiş, kendisi de yüzlerce tilmîz yetiştirmiştir. Serhasde ikamet ederdi. Bir aralık Timur ile beraber seferlerde bulunmuş, nihayet Timur tarafından Semerkande gönderilmişti.

Taftazânînin yazdığı eserler, binlerce ilim ve kemal müştakları tarafından mütemadiyen istinsah edilerek cihanın her tarafına neşredilirdi. Bu suretle İslâm âlimleri iki devreye ayrılmıştır. Taftazânîden evvelki devirlerdeki âlimlere «mütekaddimîn», ondan sonraki âlimlere de «müteahhirîn» namı verilir .

Taftazânî, bir aralık Türkiyeyi ziyaret etmiş, Osmanlı ulemisle görüşmüş, aralarında mübahaseler vukua gelmiş, o tarihten itibaren kitapları Türkiyye ilim müesseselerinde de okunmaya başlanmıştır.

Taftazânî, fıkhen Hanefî mezhebinde idi. Hanefî fıkhına ve fukahasına dair yazdığı eserler, buna şahadet etmektedir. Bahri râik sahibi ibni Nüceym, Ahmedüt'tahavî, Aliyyül'karî bu kanaattedirler.

Aliyyül'karî, Taftazânîyi «Tabakatı Hanefiyye» sinde zikrediyor, İbni Nüceyme göre de Taftazânî, zamanında Hanefiyyenin riyasetini ihraz etmiş, Hanefî kadılığına tayin edilmiştir. Fakat bazı zevatın iddialarına nazaran Taftazânî, Şafiî mezhebinde idi. Kefevî, Hasen Çelebi, Keşfüz'-zünun sahibi bu kanaattedirler. Kefevî diyor ki: «Taftazânî, Şafiî âlimlerinin büyüklerindendir, bununla beraber usuli hanefiyye üzere telif ettiği birçok eserleri de vardır.»

Taftazânînin bir kısım eserleri şunlardır: (Keşfül'esrar) tefsirdir. (Keşşaf haşiyesi),. (Hadisi erbaîn şerhi), (Telvih fî keşfi hakaikittenkih), (Elfetâvel'hanefiyye), (Şerhi hutbetil'hidaye), (Şerhi mekasid), (Şerhi müntehas'süvali vel'emed fî ilmil'usuli vel'cedel), (Şerhi akaidinnesefî), (Mutavvel), (Muhtasar), (Şerhül'miftay), (Şerhül'azud),

Taftazânî merhum, (727 tarihinde Horasanda Nesa civarında büyük bir karye olan «Teftâzan »da doğmuş, (793) tarihinde Semerkandde vefat edip na'şı Serahse nakledilmiştir.

314 — (Sa'dî Çelebi) : Sa'dullah ibni İsâ, fuzalâdan, şuaradan bir zattır. Aslen Kastamonuludur. İstanbula gelip Samsunlu Muhammed ibni Hasen adındaki bir âlimden ilm ahz etmiş, İstanbulda, Edirnede müderris ve İstanbulda kadı olmuş, nihayet meşihatı İslâmiyye makamını ihraz eylemiştir. Beyzavî tefsirine ta'likaları, Hidayeye şerhi, İnayeye hâşiyesi ve

Mecmuai Fetâvâsı vardır. (945) tarihinde vefat etmiştir. Eyyûb Sultan civarında medfundur.

315 — **(Saîd ibni Zeyd)** : Ashabı kiramın büyüklerinden ve aşerei mübeşşeredendir. Hazreti Ömerin amcazadesi ve hemşiresi Fatmanın kocası idi, İslâmiyeti ilk evvel kabul edenlerdendir. Müstecabüd'dua bir zat idi, kendisinden (48) hadisi şerif rivayet olunmuştur. (50) tarihinde yetmiş yaşını mütecaviz olduğu halde Medinei Münevvere kurbünde «Akîk» denilen mevkide vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

316 — **(Saîdübnül'cübeyr)** : Ebu Abdillah ibnü Hişamil'kûfî; tâbiînin büyüklerindendir. Aslen Habeşîdir. Abdullah ibnü Abbasdan, Abdullah ibnü Ömer'den vesaireden ilm ahz etmiş, tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde mütehassıs bulunmuştur. Bir müddet Isfahanda ikamet etmişti. Haccaca karşı cephe alan «Eş'as» ile Türkistanda bulunmuştu. Bu hadise neticesinde bu muhterem âlim de Haccac tarafından (95) tarihinde kırk dokuz yaşında olduğu halde şehit edilmiştir. Kabri Vâsıt şehrindedir.

İmam Ahmed ibni Hanbel Hazretleri, bu hâdiseyi teessüfle yad ederek demiştir ki: «Haccac, Saîd ibni Cübeyri şehid etti, öyle bir zatı ki yer yüzündekilerin hepsi de ona, onun ilmine muhtaç idi.

317 — **(Saîdübnül'müseyyeb)** : İbni Hazn, tâbiînin büyüklerinden bir zattır. Medinei Münevverede yetişmiştir. Hadis, fıkıh ilimlerinde mütebahhir idi. Babası ve dedesi ashabı kiramdandır. Kendisi Ömer, Osman, Ali, Sa'dibni Ebi Vakkas, Muaviye, Ebu Hüreyre gibi birçok sahabei güzînden hadis rivayet etmiştir. Medinei Münevveredeki «Fukahai seb'a» dandır. Kendisine «Fakihül'fukaha» denilirdi. Ebu Hüreyre hazretlerinin kızile evli bulunuyordu. (91) tarihinde yetmiş altı yaşında olduğu halde Medinei tahirede vefat etmiştir.

318 — (Said ibni Ebi Arube) : Ebün'nazr Said ibnü Mihranil'basrî, ulemadan bir zattır, sikadır. Musannefatı vardır. Sahihi Buharî ile Sahihi Müslimde rivayet ettiği hadisler mevcuttur. Bilâhare zihni ihtilâta uğramış, (156) tarihinde vefat etmiştir.

319 — **(Selmanı Farisî)** : Ashabı kiramdandır. Aslen İranlıdır. Mecusî iken tanassur etmiş, sonra Medinei Münevvereye gelip İslâm şerefine nail olmuştur. Fakih, müttekî bir zat idi. «Selmanül'hayr» unvanını almıştı. Resuli Ekrem Efendimiz, kendisini ehli beyti nebevîden saymıştı, ve «Ebüd'derda» ile aralarında kardeşlik akdetmiş ve Ebüd'derdaye hitaben: «Selman senden daha fakihdir» buyurmuştu.

Hazreti Selman'dan Ebu Hüreyre, İbni Abbas gibi sahabei kiram hadis rivayet etmişlerdir, kendisinden altmış kadar hadisi şerif rivayet olunmuştur. Isfahan kurbünde «Cey» karyesinde doğmuş, pek yaşlı iken (35) tarihinde Medayinde vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

320 — (Sübkî Tacüddîn) : Kazilkuzat Ebünnasr Abdülvehhab, ibnü Takıyüddîn, Şafiî âlimlerinden meşhur bir zattır. Kahirede doğmuş, Dımışka gitmiş, babası Takiyyüddîn Aliden, İbni Şıhneden, Sabunî ile Zehebîden vesair zevattan ilm ahz etmiş, daha genç iken mümtaz bir ilim sahibi olmuştur. Bir aralık her nasılsa tekfir edilerek Şamdan mukayyed olarak Mısıra götürülmüş, sonra beraeti tebeyyün etmiştir. Usul'den (Cemûl' cevamî) adındaki kitabile (Tabakatüş' Şafiîyyehil'kübra) unvanlı eseri meşhurdur. Sair eserleri de vardır. (727) tarihinde doğmuş, (771) senesinde vefat etmiştir.

321 — (Seyyidi Şerîfi Cürcanî) : Ali ibni Muhammedil'hüseynî, pek meşhur bir âlimdir. Hanefî mezhebinde bulunuyordu. Şer'î ve edebî ilimleri Ekmelüddîni Bâbertî ile Ennurüt'tavusîden okumuş birçok eazıma mülâki olmuş, tarikat ve tasavvuf dersini de Hace Alâüddini Attar ile Nizamüddini Hamuşîden almıştır.

Şarkın pek nevvar bir siması olan Seyyidi Şerif, bütün hayatını ilm-ü irfana hasretmiş, tefsire, hadise, kelâma, fıkha dair yazmış olduğu kıymetli eserler ile iktidarını ispat eylemiştir. Pek halûk, fukaraya karşı pek mütevazi olan Seyyidi Şerif, tasavvuftan da pek çok zevk almıştı. Yazılarında bu zevkin asârı pek ziyade göze çarpar. Kendisinden bu yolda müstefit olduğu Alâüddini Attara derin bir muhabbetle bağlı idi. O muhterem mürşidin huzurunda uzak bulunduğu bir sırada kendisine gönderdiği bir mektubuna şu kıt'ayı derc etmişti:

« و من عجب انى احن اليهم » « واسئل عن اخبارهم وهم معى »
« و تشتاقهم عينى وهم فى سوادها » « و يطلبهم قلبى وهم بين اضلعى »

Meali: Ne gariptir ki, onlar benimle beraber oldukları halde ben onlar için inliyorum. Onların haberlerini sorup arıyorum!. Onlar, gözümün karasında iken gözüm onlara iştiyak hissediyor, onlar, kaburga kemiklerimin arasında iken gönlüm onları arayıp duruyor!

Seyyidi Şerif, bir aralık Anadolu'ya uğramış, Fenarî merhumuna mülâki olmuş, onunla beraber Mısıra gitmiş, Ekmelüddin'in derslerine devam etmiştir. Nihayet Mısırı bırakarak Şiraz'a gitmiş, Şah Şücaüddînin takdirlerine mazhar olmuştur. Timurlenk (789) da Şiraz'ı elde edince Seyyidin feridüddehr bir âlim olduğunu anlamış, hakkında fevkalâde hürmetler göstermiş, bu muhterem âlimin hanesine iltica edenlere aman vermişti. Timur, bilâhare Seyyidi Şerifi alıp Maveraünnehre götürdü. Artık Semerkant şehri, Seyyidin şa'şaai kemalâtına sahne olmuştu. Timurun tayin ettiği bir mecliste Taftazanî ile Seyyid arasında cereyan eden münazarai ilmiyye ise meşhurdur. Seyyid, Timurun vefatını müteakıp tekrar Şiraz'a dönmüştür.

Müfessir, mütekellim, fakih olan Seyyidi Şerifin birçok müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Keşşafın Evailine haşiye), (Tefsiri Kazıya ta'lika), (Risale fî usulil'hadis), (Şerhül'mevakıf), (Hidaye hâşiyesi), (Muhtasari ibni Hâcib hâşiyesi), (Şerhü hikmetil'işrak), (Tarifatı Seyyid), (Mekalidül'ulûm), (Feraizi Sıraciyye şerhi).

Bu bî nazir âlim, (740) tarihinde Cürcan'da Esterâbat kurbünde «Tâkû denilen yerde doğmuş, (816) senesinde Şiraz'da vefat etmiştir.

322 — **(Seyfüddîni Amidî)** : Ebül'hasen Ali ibni Bekr, meşhur bir âlimdir. Evvelce Hanbelî mezhebinde bulunmuş iken sonra Şafiî mezhebine intikal etmiştir. Bağdatta Ebül'feth Nasrı Hanbelîden ilim tahsil etmiş, sonra Şama giderek orada aklî ve naklî ilimler ile meşgul olmuş, bir aralık da Mısıra gidip badehu Dımaşka dönmüştür. (El'ihkâm fî usulil'ahkâm), (Müntehes'süûl fîl'usul) gibi müellefatı vardır. (551))tarihinde doğmuş, (631) senesinde vefat etmiştir.

323 — **(Suhnûn)** : Ebu Said Abdüs'selâm ibni Saidit'tenûhî, fukahai Malikiyyeden büyük bir zattır. Aslen Şam'lıdır, babası Hıms askerleri arasında Kayrıvana gitmişti. Suhnûn, orada neş'et etmiştir. Mısırda Abdurrahmanübnül'kasımdan fıkıh ahz etmiş, İmam Mâlikin mezhebi üzere (Kitabül'müdevvene) yi tasnif ve İbnül'kasımdan rivayet eylemiştir. Deniliyor ki: Esed ibni Furatın Müdevvenesini Suhnûn ahz etmiş, onu İbnül'kasıma arz ederek tashihde bulunmuş, artık halk Esedin Müdevvenesini bırakmıştır.

Suhnûn, Kayrivanda kadı bulunmuştu. Malikî mezhebini Mağribde ilk neşr eden bu zattır. (160) tarihinde doğmuş, (240) senesinde vefat etmiştir. Suhnûn, keskin nazarlı bir kuşun adıdır. Bu zat da mesailde hiddeti nazara malik olduğu için bu lâkab ile yad olunmuştur.

324 — **(Süveyd ibni Gafeletel'cufî)** : Tabiînin fukahasından bir zattır. Evvelce İslâm olmuş, sonra Medinei Münevvereye gelmiş ise de vürudu, irtihali nebevîye müsadif olmakla şerefi sohbete nail olmamıştır. Kadisiyede ve Hazreti Ali ile beraber Sıffîn'de bulunmuş, Kûfe'de tavattun etmiştir. (80) tarihinde yüz yirmi sekiz yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

325 — **(Süleyman ibni Habib)** : Ebu Eyyûbid'daranî, Emevîlerden Süleyman tarafından Şam kadısı tayin edilmiş, fakih, sika bir zattır. (126) tarihinde vefat etmiştir.

326 — **(Süleyman ibni Yesar)** : Ebu Abdirrahman, tâbiînin büyüklerindendir. Medinei Münevveredeki «Fukahai seb'a» dan biridir. Ümmül'müminîn Hazreti Meymunenin azadlısı idi. Atai Hilâlînin kardaşıdır. Ebu Hüreyre'den, İbni Abbasdan, İbni Ömer'den, Hazreti Aişe ile Hazreti Seleme'den hadis rivayet etmiştir.

Muhammed ibni Sa'd demiştir ki: «Süleyman, sika, âlim, refiül'kadr, fakih, kesirül'hadis bir zat idi. (109) tarihinde yetmiş üç yaşında olarak vefat etmiştir.

327 — (Süleyman ibni A'meş) : Ebu Muhammed ibni Mihran, Kûfenin büyük âlimlerinden olup hadis ve fıkıhda zamnının imamı idi. İmam Mâlik ile görüşmüştür. (60) tarihinde doğmuş, (148) senesinde vefat etmiştir.

328 — (Süfyan ibni Uyeyne) : Ebu Muhammedil'kûfî, tebei tâbiînden muhaddis, fakih bir zatır. Mekkei Mükerremede ikamet edip orada vefat etmiştir. Bu muhterem zat, Zührî, Şa'bî, Amr ibni Dînar, Abdullah ibnü Dînar gibi ekâbirden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de A'meş, Sevrî, İbnül'mübarek, Şafiî, İbni Vehb, Ahmed İbni Hanbel gibi büyük imamlar rivayette bulunmuşlardır. Kendisinden rivayet edilen hadisler, yedi bin kadardır. Yanında kitap tutmazdı. Hâfızasındaki kuvvet, bir hârika demekti. Kendisi ashabı hadisin hükemasından sayılırdı. Silsilei fıkıhta İmam Şafiînin ecdadından biri idi. Takrib'de deniliyor ki: «İbni Uyeyne, sikadır, hâfızdır, fakihtir, imamdır, hüccettir. Şu kadar var ki son günlerinde hâfızası tagayyür etmişti. (Et'tefsîr), (Elcamî) adında ikı eseri vardır. (107) tarihinde Kûfede doğmuş, (198) senesinde vefat etmiştir.

329 — (Süfyanî Sevri) : Ebu Abdillah, Saîd ibni Mesrukun oğludur, tebei tâbiînden büyük bir fakih, büyük bir muhaddistir. Celâleti kadrî, kudreti ilmiyyesi, salâbeti diniyyesi ulemaca müsellemdir.

Ebu Asım demiştir ki: «Sevrî hadisde Emirül'müminîndir.» İbni Mübarek de demiştir ki: «Ben bin yüz şeyhten yazdım, Sevrîden ef'dal bir zattan yazmadım.»

Nevevî merhum «Tehzibül'esma» adındaki kitabında diyor ki: «Sevrî, kendisine ittiba olunan altı mezheb sahiplerinden biridir.» Meşhur Cüneydi Bağdadî, Sevrînin mezhebine tâbi idi. Bu mezheb takib edilmemiştir. Kûfeli olan Sevrî, Mekkei Mükerremeye gittiği zaman halk başına toplanarak kendisinden birçok şeyler sormuşlar, o da hiç telâş eseri göstermeksizin onlara cevap vermiş, iftada bulunmuştur. Hâfızasında kuvvet, fevkalâde idi. «Kalbim = hâfızam kendisine tevdi ettiğim hiçbir şeyde bana hiyanet etmedi» demiştir. (El'camiül'kebîr), (El'camiüs'sagîr), (Kitabül'feraiz) adında eserleri vardır.

Sevrî merhum, (97) tarihinde Kûfede doğmuş, (161) senesinde Basrada vefat etmiştir.

330 — (Seleme ibni Suheyb) : Ebu Huzeyfe, fukahadan, muhaddislerden sika bir zattır. Kendisine «İbni Suhaybe» vesaire de denir. Yüz tarihinden sonra yetişmiştir.

331 — (Serahsî Ebül'ferec) : Abdurrahman'ibnü Ahmed, Şafiî fukahasının meşhurlarındandır. «Zaz» diye maruftur. (Elimlâ) vesaire adında eserleri vardır. (493) tarihinde Merv şehrinde vefat etmiştir. Nisbetinde (Serhasî) de denir.

332 — (Semüre İbni Cündeb) : Ebu Saîd; Ensani kiramdandır. Resuli Ekremin maiyetinde birçok gazalarda bulunmuştur. Bilâhare Basrada ikamet etmiş, Hasanı Basrî ve İbni Sîrin gibi tabiîn kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Kendisinden (123) hadisi şerif rivayet olunmuştur. Haricîlere ve taraftarlarına büyük bir husumeti vardı. (59) tarihinde Basrada vefat etmiştir .Radıyallahü tealâ anh.

333 — (Simak ibni Fazl) : Yemenli muhaddislerden, fukahadan bir zattır. Sikadır. Yüz tarihinden sonra yetişmiştir. Tebei tabiînden bulunmaktadır. «Süneni neseî» de vesairede rivayetleri vardır.

S : ص

334 — (Safiyye = Ümmül'müminîn) : Hayber rüesasından Huyey ibni Ah'tab'ın kerimesi idi. Hazreti Harunun zürriyetinden bulunuyordu. Fakahatile, akl ve faziletile mütemayiz bulunan bu muhterem validemiz Hayber gazvesi esnasında ezvacı mutahharattan olmak şerefine nail olmuştur. Resuli Ekrem Efendimizden on hadisi şerif rivayet etmiştir. (50) tarihinde vefat edip Bakî makberesine defnedilmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

335 — (Saffar İbrahim) : İbni İsmail, Ebu İshak, Rüknül'islâmizzahid, büyük bir âlimdir. Babasından fıkıh ahz etmiştir, kendisinden de Fahrüddîn Kadıhan Hasen gibi zatlar ilm ahz etmişlerdir. Kendisi de, babası da Hanefîlerin efazılındandır. (Telhisüz'zahidî), (Kitabüs'sünneti vel'cemaa) adındaki eserlerin müellifidir. (534) tarihinde Buharada vefat etmiştir.

333 — (Sadrüş'şehid) : Bürhanül'eimme, Hüsamüddin Ömer ibni Abdil'azizil'buharî, Ebu Muhammed, yüksek bir hanefî fakihidir. «Hüsamüş'şehid» diye de yad olunur. Babası Bürhanüddinil'kebîr Abdül'azizden fıkıh okumuştur. Kendisi de «Muhiti Razavî» sahibinin üstazıdır. Hassaf'ın (Edebül'kadı) sına şerh yazmıştır. (Fetavâyi sugrâ), (Fetavâyı kübra), (Şerhül'camiis'sagîr), (El'mebsut fîlhılâfiyyat), (Elvakıat) adında da müellefatı vardır. (483) tarihinde doğmuş, (536) tarihinde Semerkandde gayri müslimler tarafından şehit edilmekle nâşı Buharaya naklolunmuştur.

337 — (Sadrüş'şeriatil'evvel) : Ahmed ibni Cemaliddin Ubeydullâhil'mahbubî, Hanefî fukahasındandır. Fıkıhtan (Vikayetür'rivaye fî mesailil'hidaye) adındaki meşhur metnin sahibi «Tacüş'şeria Mahmud» bu zatın oğludur. Kendisi Buharada (630) tarihlerinde yetişmiştir.

338 — (Sadrüş'şeriatis'sanî) : Ubeydullah ibni Mes'ud ibni Tâcişşeria Mahmud ibni Sadrüş'şeria Ahmed; fukahayı Hanefiyyedendir. Mü-

fessir, muhaddis, her fende ve bilhassa kelâm, mantık, felsefede müteferrit bir zat idi. Ceddi Tacüddînin «Vikaye» sine şerh yazmıştır. (Tenkihül'usul), (Ettavzih fî halli gavamızıt'tenkıh), (En, nikaye muhtasarül'vikaye), (Mukaddimatı erbaa), (Tâdilül'ulûm) adında da eserleri vardır. (747) tarihinde vefat etmiştir. Merkadi Buharada «Şeriâbad» dadır. Kendisine «Sadrüş'şeriatil'asgar» da denilir.

339 — (Sıla ibni Züferil'absî) : Ebul'ulâ, tabiînin büyüklerinden Kûfeli muhaddis, fakih bir zattır. Sika, celîlüşşân olduğuna şahadet edilmektedir. Vefatı (70) tarihine müsadiftir.

Ş :

340 — (Şâşî Ebu Ali) : Ahmed ibni Muhammed, Hanefî fukahasından fazıl bir zattır. (344))tarihinde vefat etmiştir.

341 — (Şâşî Fahrül'islâm) : Ebubekr Muhammed ibni Ahmed, Şafiî fukahasındandır. «Müstezhirî» diye maruftur. Ebu İshakı Şirazînin tilmizi idi. (Şâfî), (Et'tergîb fil'ilm), (El'umde fî füruiş'şafiiyye), (Şerhüş'şâmil) kitapları müellefatı cümlesindendir. (429) da doğmuş, (507) tarihinde vefat etmiştir. «Umde» yi Müstazhirin, yani: halife Müster'şidin oğlu «Umdetüddîn» için tasnif etmiştir. Bunun birçok şerhleri vardır. Keşfüz'zünûnda mukayyetirler.

Şâs, Maveraünnehr'de = Turan'da bir beldedir.

342 — (Şa'bî Ebu Amr : Âmir ibni Şürahîl, tabiînin büyüklerinden Kûfeli bir zattır. Ecdadı Yemende Hemdan kabilesinden bir batu olan «Şa'b» a mensup bulunmuştur. Şâ'bî, pek kudretli bir âlimdir, fakihtir, muhaddistir. Hattâ İmamı âzam gibi bir müctehidin hadis ilminde en yüksek bir şeyhidir. Harikulâde bir hâfızaya mâlik idi. Eline kalem alıp hiçbir şey yazmamıştı. Bununla beraber kendisine rivayet edilen binlerce ahadisi şerifeyi derhal hıfz eder, hiçbirinin tekrar edilmesine lüzum hissetmezdi. Kendisi derdi ki: «Benim en az rivayet ettiğim şey, şi'rdir. Bununla beraber dilersem size tekrar etmeksizin bir ay muttasıl şi'r inşad edebilirim.»

Şa'bî, ashabı kiramda beş yüz zata yetişmiş, Hazreti Aişe ile Hazreti Aliden, Imran ibni Huseynden, Ebu Hüreyre ile ibni Abbas'dan vesair bir nice ekâbirden hadis rivayet etmiştir.

Rivayete nazaran Şa'bî, Abdül'melîk tarafından sefaretle Rum kayserine gönderilmişti. Vazifesini ifa ettikten sonra bir mektubu hâmil olarak vatanına avdet etmiştir. Abdülmelik, mektubu okuyunca aralarında şöyle bir muhavere cereyan etmiş :

— Şa'bî! Biliyor musun, kayser mektubunda ne yazmış?.

— Hayır, bilmiyorum.

— Yazmış ki: senin dindaşlarının haline şaşılır, nasıl olmuş da sefini halife yapmamışlar?..

— Yâ Emirel'müminîn!. O, yalnız beni gördü, seni görmüş olsa idi böyle yazmazdı.

— Hayır, o, bu yazısı ile seni öldürmek için beni tahrik etmek istemiş.

Filhakika Kayserin o sözleri, bu maksatla yazmış olduğu muahharan Kayserin kendi ifadesinden anlaşılmıştır.

Şa'bî, (20) tarihinde Basrada doğmuş (104))tarihinde Kûfe'de ansızın vefat etmiştir.

343 — **(Şa'ranî Ebül'mevahib)** : Abdül'vehhab ibnü Ahmedil'mısrî, Şafiî fukahasından olup ulumı şer'iyyede vesairede imam bulunuyordu. Celâlüddini Süyutî, Seyhül'islâm Zekeriyyel'ensarî, şeyh Aliyyül'havvas gibi zatlardan ilm, tasavvuf ahz etmiştir. Kıymetli müellefatı vardır. Bir kısmı şunlardır: (Dürerül'gavvas alâ fetâvâ seyyidi Aliyyil'havvas), (Elminenül'kübrâ), (El'mizanül'kübrâ), (Elyevakîtü vel'cevahir fî beyanı akaidil'ekâbir), (Keşfül'gumme an cemiil'ümme), (Tabakatüş'şa'ranî).

Şa'ranî merhum, (889 tarihinde doğmuş, (973) senesinde Kahirede vefat etmiştir.

344 — **(Şeyhül'islâm Abdullah Efendi)** : Rumeli Yenişehir'indendir. İstanbulda müderris olmuş, fetva emanetini ihraz etmiş, nihayet meşihati İslâmiyye makamına irtika etmişti. Patrona isyanı yüzünden azl edilerek Bozcaadaya nefy edildi. Bilâhare Hac için Mekkei Mükerremeye gitti, avdetinde İstanbulda ikametine müsaade edildi. (1155) tarihinde İstinyede vefat edip Kanlıcada İskender Paşa camii şerifi bahçesine defn edilmiştir. (Behcetül-fetâvâ))adındaki eseri pek muteberdir.

345 — **(Şeyhül'islâm Ali Efendi)** : İbni Şeyh Muhammed ibni Hasenil'alâî, kudretli bir fakihtir. Ordu kadılığında bulundu, Selânik ve Mısır kadılıklarına nail oldu, Rumeli Kazaskeri tayin edildi, (1084) tarihinde meşihat makamını ihraz etti, bir aralık azl edildi, (1103) senesinde tekrar o makama irtika etti. Elli bir gün sonra vefatı vukubulmuştur. Tevellüdü Çatalcada (1041) tarihine müsadiftir. «Fetvayı Ali Efendi» diye meşhur olan kitabı, pek muteberdir. Mülga fetvahanei âlice Türkçe dört fetva kitabı pek muteber addedilirdi ki biri işbu Ali Efendi fetvasıdır, diğerleri de Feyziyye ile Behcetül'fetâvâ ve Neticetülfetâvâdır. Feyziyye, Şeyhülislâm Feyzullah Efendinindir. Neticetül fetâvâ da Şeyhülislâm Dürri zade Mehmed Arif Efendinin zamanında fetva emini bulunan Ahmed Efendi tarafından tedvin olunmuştur.

346 — **(Şeyhül'islâm Aliyyüs'semerkandî)** : İbnü Muhammedil'isbicabı, yüksek bir hanefî fakihidir. Hidaye sahibi, bu zattan fıkıh ahz etmiştir. Asrında Hanefî mezhebini kendisi kadar hıfz etmiş bir âlim bulunmuyordu. Muhtasarı Tahaviye, Mebsuta şerhleri vardır. (454) de doğmuş, Semerkantte ikamet etmiş, (535) tarihinde Semerkantte vefat etmiştir.

İspîcap, Taşkent ile Sîram arasında bir beldedir.

347 — (Şehristanî Ebül'feth Muhammed) : İbni Abdilkerîm; Şafiî fukahasından âlim, mütekellim, feylesof bir zattır. Eş'arî mezhebi üzere bulunuyordu. (510 tarihinde Bağdada gidip orada üç sene ikamet etmiş, halka pek güzel vaiz ve nasihatle meşgul bulunmuştur. Kıymetli müellefatı vardır. (Nihatül'ikdam fi ilmil'kelâm), (Telhisül'aksam limezahibil'-enam), (Elmenahic vel'beyan), (Kitabül'müzarea), (El'milelü ven'nihal) bu cümledendir. Bazı eş'arı da vardır. Ehli bid'ate, felâsifeye müteveccih olduğuna dair bazı rivayetler teeyyüt etmemiştir.

Milel ve nihale dair birçok kitaplar yazılmıştır. Fakat Tacüddini Sübkînin ifadesine nazaran bu babda telif edilmiş kitapların en hayırlısı, Şehristanînin «Milel ve Nihal» kitabıdır. Bu eser, Lâtinceye, İngilizceye ve sair Avrupa lisanlarına tercüme edilmiştir. Bu zat (467) tarihinde Horasanın Şehristan denilen ülkesinde doğmuş, (548) senesinde vefat etmiştir.

348 — (Şemsül'eimme Abdül'azizi Halvaî) : İbnü Ahmed ibni Salih; Hanefî fukahasının meşhurlarındandır. Buharada Hanefiyyenin imametini haizdi. Kadı Ali Ebül'haseni Nesefîden ve faziletinden dolayı kendisine «Ebu Hanifei Esgar» denilen Şemsül'eimme Ebül'fazl Bekribni Muhammed'den fıkıh ahz etmiştir. Kendisinden de Ezrakî ve Semsül'eimmetis'-serahsî ilim ahz etmişlerdir. İbni Kemal merhum, kendisini mesailde ictihada muktedir zevattan addetmiştir. (El'mebsutül'havaî) adındaki fıkıh kitabı meşhurdur. Halvaya nisbet edildiği söyleniyor. (456) tarihinde «Keş» şehrinde vefat edip Buharada defn olunmuştur.

Bu zata «Hulvanî» de diyenler vardır. Hulvan, Sevadı İrak hududundadır. Şemsül'eimme ise İrak fukahasından değil, Buhara fukahasındandır. Binaenaleyh Hulvana nisbeti doğru olmasa gerektir. Babasının halva satmakla meşgul olduğu kaydedilmektedir.

349 — (Şemsül'eimmetis'serahsî) : Ebubekir Muhammed ibni Ahmed, Hanefî fukahasının pek mümtazlarındandır. «Müctehid fil'mesail» sayılmaktadır. Otuz cüzüden müteşekkil olan (Mebsutı Serahsî) adındaki lâyemut fıkıh kitabının müellifidir. Hâkana verdiği bir nasihatten dolayı «Özcent» şehrinde mahpus iken bu muazzam eseri imlâ tarikile hariçten dinliyen talebesine not ettirmiş, bilâhare Ferğâneye gidip orada ikmaline muvaffak olmuştur. Fıkha dair (El'usul) adında bir eseri ve (Âdabül'kazi) unvanlı esere ve «Muhtasarı «Tahavî» ile «Siyeri kebîr» e şerhleri vesair âsarı vardır. (483) tarihinde vefat etmiştir.

Serahs, kadîm bir Horasan beldesidir.

350 — (Şerefüddin İsâ) : İbni Seyfiddin Ebubekr, Eyyubiyye hanedanından «Meliki Âdil» unvanını haiz, âlim, fakih, edîb bir hükümdardır. Cemalüddin Mahmudül'hasirîden fıkıh ahz etmiş, Hanefî mezhebine pek

merbut bulunmuştur. Eyyubiyye hanedanı Şafiiyyül'mezheb iken bu zat, Hanefî mezhebini iltizam etmişti. Hatibi Bağdadî'ye bir rediyye olmak üzere (Es'sehmül'musib fir'reddi Alel'hatib) adındaki eserini yazmış, bununla İmamı âzamı müdafaa etmiştir. «El'camiül'kebîr» i şerh etmiş, aruza dair de bir eser yazmıştır. İmam Ahmed ibni Hanbel hazretlerinin Müsned'inin bablar üzerine tertip edilmesini ve her hadisi şerifin mânâca iktiza ettiği bab'a nakledilmesini emretmişti. Meclisine âfaktan ulema gelir toplanır, haklarında iltifatta bulunurdu. (576) tarihinde Kahirede doğmuş, Dımaşka sekiz sene bir kaç ay malik olmuş, (624) de Dımaşkta vefat edip kalesinde defnedilmiş, sonra Cebeli Salihiyyeye nakledilerek oradaki bir medrese bahçesine defn olunmuştur.

351 — (Şevkânî Muhammed) : İbni Ali İbni Muhammedil'yamanî; meşhur bir âlimdir. Kıraette, tefsirde, hadisde, fıkıhda, tarihte, ilmi edebde iktidar sahibi idi. Fıkıh itibarile evvelce «Zeydiyye» mezhebinde bulunuyordu, Zeydiyye fıkhını okumuş, Zeydiyye mezhebine göre fetva vermiş, o mezhebin büyük imamları arasına geçmişti. Fakat bilâhare ilmi hadis ile uğraşmış, malûmatını daha ziyade arttırmaya muvaffak olarak kendisinde içtihat salâhiyetini görmeğe başlamıştır. Binaenaleyh Zeydiyye mezhebini taklide nihayet vermiş, hattâ bütün mezahibe karşı cephe almış, muhtelif mezheblere ait bazı meseleleri intikada tabi tutmuştur. Kendi kanaatine göre taklid haramdır. (Elkavlül'müfid fî edilletil'ictihadi vet'taklid) adındaki eserile bu kanaatini müdafaa etmiştir.

Muhammedüş'şevkânî, böyle ictihada kıyam ederek kendi kadim mezhebini terk ettiği için muasırlarının birçok hücumlarına uğradı, aralarında bir hayli münazaralar, münakaşalar vuku buldu. Hattâ San'ada bu yüzden büyük bir fitne kopmak derecesine gelmişti. Ehli beyte fevkalâde muhabbet ve hürmetkâr idi, onların fezaili hakkında yazmış olduğu (Dürrüs'sehabe) buna şahittir.

Şevkânî, akide itibarile «Selefiyye» tarikine sâlik olduğunu iddia etmektedir. Kur'anı mübînde, süneni nebeviyyede varid olan sıfatı ilâhiyyeyi hiçbir tevile tabi tutmaksızın zahirî mânâlarına hamleder. Bu hususta (Ettuhaf fi mezhebis'selef) adında bir risalesi vardır. İbni Teymiyye'den çok mülhem olmuştur. Eserlerinde onu medih ve müdafaa etmiştir. (Elbedrüt'tali) adındaki risalesi, İbni Teymiyye'nin tercümei ahvaline dairdir. Cümhurun kabul etmiş olduğu bazı mesaile muhalif kanaatlerinden dolayı hataya maruz kalmıştır. Bu cihetle eserlerini ihtiyatla okumak lâzımdır. Şevkânînin (114) kadar eseri var imiş: bir kısmı şunlardır: (Fethül'kadîr..) tefsirdir. (Neynül'evtar) İbni Teymiyye'nin «Müntakal'ahbar» adındaki hadis kitabına şerhtir. (İrşadül'fühul ilâ tahkikil'hakkı min ilmil'usul), (Elfevaidül'mecmua fî beyanil'ahadisil'mevzua), (Ed'dürrül'behiyye). Fıkha dairdir. (Risale fil'irşadi ilâ mezhebis'-

selef). (Fethür'rabbanî) fetva mecmuasıdır. 'Şerhüssudur fî tahrımi ref'-ilkubur). (Risaletü buğyetil'müstefid firreddi alâ men enkerel'ictihade min ehlit'taklid).

Şevkânî, (1172))tarihinde Yemenin «Hecretü Şevkân» denilen nahiyesinde doğmuş, San'ada neşvü nema bulmuş, (1250) senesinde San'ada vefat etmiştir.

352 — **(Şihabüddîn Kadı Ahmed)** : İbni Muhammedil'hafacî, Mısırlı, Hanefîyyül'mezheb, kudretli bir âlimdir. İbrahimül'alkamî, Aliyyübnü Ganimil'makdisî gibi zatlardan ilm ahz etmiş, babasile Haremeyni Şerifeyne giderek orada tahsilde bulunmuş, sonra İstanbula gelerek birçok fuzalâya mülâki olmuş, kendilerinden icazet almış, Rumelide ve bilhassa Üsküp ile Selânikte kadılık yapmış, Mısır kadılığına tayin edilmiş, bundan azl edilmekle avdetinde Dımışka uğramış, oranın fuzalâsını bir eserinde medih etmiştir. Daha sonra Mısıra nefyedilerek orada vefatına kadar kadılıkta bulunmuştur.

Şihabüddîn, tefsire, hadise, fıkha ve bilhassa lisanı araba derîn bir vukuf sahibi idi. Eserleri buna şahittir. Eserlerinin bir kısmı şunlardır: (İnayetülkazı ve kifayetür'razî) Beyzavîye haşiyedir. (Şerhi şifai şerif = Nesimürriyaz..) (Tirazül'mecalis) ilmî faideleri, edebî lâtifeleri muhtevidir. (Divanül'edeb fî zikri şuarail'arab) rakik eş'arı da vardır.

Benî Haface kabilesine mensup olan bu değerli âlim (977) tarihinde Mısırda doğmuş, (1069) senesinde vefat etmiştir.

353 — **(Şirvanî Şeyh Abdül'hamid)** : Şafiî fukahasından fazıl bir zattır. Nevevî merhumun meşhur (Minhacüt'talibîn) adındaki fıkhı Şafiîye ait kitabının şerhlerinden bulunan (Tuhfetül muhtaç) üzerine haşiyesi vardır.

354 — **(Şebramellisî Ebüz'ziya)** : Nurüddin Ali, Şafiî fukahasındandır. Kahirede tahsilini ikmal edip tedris ile meşgul olmuştur. Üç yaşında iken â'ma olmuştu. Ona rağmen birçok ilimlerde teferrüd etmiş bulunuyordu. (Nihayetül'muhtaç) üzerine haşiyesi vardır. (998) tarihinde Mısır karyelerinden olan (Şebramellis) de doğmuş, (1087) senesinde vefat etmiştir.

355 — **(Şürünbülâlî Ebül'berekât)** : Hasen ibni Ammar, Mısırlı fuzalâda'n fakih bir zattır. Hanefiyyül'mezhebdir. Camii Ezher'de tedris ile meşgul olup büyük bir şöhret kazanmıştır. Aliyyübnü Ganimil'makdisî kendisinden ilm ahz etmiştir. Mollâ Hüsrevin Dürerine (Gunyetü zevil'-ahkâm fî buğyeti düreril'hükkâm) adında bir haşiyesi vardır. (Nurül'-izah ile şerhi (Merakil'felâh) unvanlı ibadetlere ait eseri de pek makbuldür. İbni Vehbanın manzumesini de şerh etmiştir. (1069) tarihinde yetmiş beş yaşında olduğu halde vefat edip Mısırda «Karafei Kübra» ya defnedilmiştir.

(Şübrablûl) Mısır köylerinden biridir. Bunun nisbetinde kıyasa muhalif olarak (Şürünbülâlî) denilmesi şöhret bulmuştur.

356 — **(Şubetübnül'haccac)** : Ebu Bestamil'vasıtî, Ezd kabilesi mevalisinden menakibi çok fazıl, fakih, muhaddis bir zatır. Vasıttan Basraya intikal etmişti. İmameti ve celâleti kaderi hakkında ittifak vardır. Ashabı kiramdan Enes ibni Mâlik ile Ömer ibni Selemeyi gördüğü mervîdir. Muaviye ibni Kurre, Enes ibni Sirîn, Sabiti Benanî gibi tabînden iki bin kadar hadisi şerif rivayet etmiştir.

Süfyanı Sevrî demiştir ki: «Şu'be hadisde Emirül'mümininîndir.» İmam Ahmed de demiştir ki: «Şu'be bu şanda, yani: ilmi hadis ile ahvali rüvat hususunda başlı başına bir ümmettir.»

Deniliyor ki: İrakda ricali hadisi teftiş ve intikada ilk tabi tutan, sünneti nebeviyyeyi müdafaaya çalışan Şu'bedir. İmam Şafiî demiştir ki: «Şu'be olmasaydı, İrakta hadis ilmi bilinmezdi. Kütübi Sittedeki râvîler arasında kendisinden başka «Şu'betübnül'haccac» adında bir râvî yoktur. Şu'be, ayni zamanda kadim bir müfessirdir. Edebiyata, şiire de aşina idi.

Kendisine «Şu'betübnül'verd» de denilen bu muhterem zat (82) tarihinde doğmuş, (160) senesinde Basrada vefat etmiştir.

357 — **(Şürahbîl ibni Simtil'kindî)** : Sahabei kiramdan Şamlı bir zattır. Kadisiyye muharebesinde ve Hıms'ın fethinde hazır bulunmuş, Hazreti Muaviye tarafından «Hıms» valisi tayin edilmişti. (40) tarihinde vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh. Bu zatın tabiînden olduğuna kail olanlar da vardır.

358 — **(Şüreykünnahî)** : Ebû Abddullah, fukahadan, muhaddislerkih bir zattır. Sahabeden olduğuna kail olanlar da vardır. Hazreti Ömer tarafından Kûfe kadısı tâyin edilmişti, bir sene kadar da Basrada kadılık yapmıştı. Sonra Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Muaviye ve Beni Ümmiye taraflarından da yine Kûfe kadılığında ibka edilmiştir. Muttasıl altmış sene veya daha ziyade kadılık yaptığı rivayet olunuyor. İmam Ali hazretleri kendisine hitaben: (Ente akzel'arab) diye iltifatta bulunmuştu. Haccacın zamanında istifa edip bir sene sonra vefat etmiştir.

Kinde kabilesine mensup olan işbu Kûfeli kadın Şüreyhin vefatı (78) senesine müsadiftir ki, bu tarihte yüz yirmi yaşında bulunuyordu. Tarihi vefatı hakkında başka rivayetler de vardır.

358 — **(Şüreykünnahaî)** : Ebu Abdullah, fukahadan, muhaddislerden bir zattır. Abbas halifelerinden Mehdî, kendisini Kûfeye, sonra Ehvaza kadı tayin etmişti. (95))tarihinde doğmuş, (177) senesinde Kûfede vefat etmiştir.

T = ت

360 — (Tacüş'şeria) : Ömer ibni sadrışşeriatil'evvel Ubeyd ibni Mahmudil'mehbubî, Hanefî fukahasından bir zattır. Hidaye kitabına (Nihayetül'kifaye) adile bir şerh yazmış, bunu (673)' tarihinde Kirman şehrinde ikmal etmiştir. (67) nci isme de müracaat.

361 — (Tirmizî Ebu İsâ) : Muhammed ibni İsa; pek meşhur bir muhaddistir, ve ayni zamanda büyük bir fakihtir. Birçok seyahatlerde bulunmuş, bilhassa Hicaza, gitmiş, İrak, Horasan havalisini gezip dolaşmış, asrının yüksek âlimlerine mülâki olmuştur. Kuteybe ibni Said, Süfyan ibni Vekî, Muhamedi Buharî gibi meşahirden hadis rivayet etmiştir.

Tirmizînin pek kıymetli âsarı vardır. Ezcümle: «Süneni Tirmizî = El'camiül'kebir) adındaki kitabı, kütübü sitte'nin dördüncüsü olup pek makbuldür. Mezheblere, hadislerin nevilerine, illetlerine dair ihtiva ettiği malûmat ile hadis kitapları arasında pek mümtaz ve fukaha için pek elverişli bulunmaktadır. (Eşşemailün'nebeviyye vel'hasailül'mustafaviyye), (Kitabül'ilel) adındaki kitapları da meşhurdur.

Tirmizî merhum, Ceyhun nahiyelerinden olan Tirmiz'de (209) tarihinde doğmuş, (279) senesinde yine Tirmiz'de vefat etmiştir.

362 — Tirmizî Muhammed) : İbni Ahmed ibni Nasr; Şafiî fukahasından sika, zâhid bir zattır. Künyesi «Ebu Câfer» dir. (200) senesinde doğmuş, (295) tarihinde Bağdatta vefat etmiştir.

T = ط

363 — (Tahir ibni Ahmed) : İbni Abdir'reşidil'buharî, Maveraünnehiı de Hanefiyyenin şeyhi bulunuyordu. Tabakai müctehidîne dahil sayılmaktadır. Lâkabı İftiharüddin'dir. Babası Kıvamüddîn Ahmed'den fıkıh ahz etmiştir. (Nisabülfakih), (Hizanetül'fetâvâ), (Hülâsatül'fetâvâ) gibi kıymetli eserleri vardır (542) tarihinde vefat etmiştir.

364 — (Tahir ibni Selâm) : İbni Kasımıl'harzemî, «Saîdi Nemec Pûş» lâkabile şöhret bulmuş bir hanefî fakihidir. Hidayeye «Kifaye» adile bir haşiye yazmış olan Seyyid Celâlüddînden ilm ahz etmiştir. Bir aralık Hicaza gitmiş, Türkiyeye uğramış, Mısıra dönerek orada (Cevahirül'fıkh) adındaki kitabını (771) senesinde telif etmiştir.

365 — (Tâvus ibni Keysan) : Ebu Abdir'rahmanil'hemdanî, kibari tâbiînden ve meşhur fukahadandır. Aslen Fârislidir. Yemende Tulân kabilesi azadlılarından olduğu mervîdir. Pek salih, fakih bir zat idi. Yemende «Cened» beldesinde otururdu. Ömerübnül'azîz halife olunca kendisine: «Amelin hayır olmak ister isen ehli hayrı istimal et» diye bir mektup yazmış, Ömer ibni Aziz de bunu alınca: (Kefa biha mevızeten = öğüt için bu yetişir» demiştir. (106) tarihinde Mekkei Mükerremede vefat etmiştir.

366 — (Taberanî Ebül'kasım) : Süleyman ibni Ahmedil'lâhmî; meşhur bir muhaddistir. İrak, Hicaz, Yemen, Mısır gibi İslâm merkezlerinde otuz iki sene kadar seyahat ederek birçok ahadisi şerife zapt etmiş, «Mu'cemi Kebîr», «Mu'cemi evsat», «Mu'cemi sagîir» denilen üç hadis kitabını telife muvaffak olmuştur. (260) tarihinde Şam'ın Taberiyye kasabasında doğmuş, (360) senesinde mutavattın bulunduğu Isfahanda vefat etmiştir.

367 — (Tahavî Ebu Cafer) : Ahmed ibni Muhammedil'ezdî, meşhur Hanefî fukahasındandır. «İçtihad fîl'mezheb» derecesini haiz olduğu söylenmektedir. Bazı mesailde şahsî içtihadına tâbi olmuştur. Mısırda Hanefîlerin riyaseti kendisine müntehî olmuştu. Dayısı Şafiî fukahasından Aliyyül'müzenîdir. Kendisi de Şafiiyyül'mezhep iken Hanefî mezhebine intikal etmiştir. Bir çok kıymetli müellefatı vardır. (Ahkâmül'kur'an), (İhtilâfül'ulema), (Maanîl'âsâr), (Beyanü müşkilâtil'âsâr), (Ennasihü vel'mensuh), (Şerhül'camiil'kebîr), (Şerhül'camiisagîr), (Ennevadirül-fıkhiyye), (Tarihi kebîr), (Kitabü menakibi Ebî Hanife) bu cümlendendir.

Mısırın «Taha» veya «Tahye» nahiyesine mensup olan bu büyük zat, (229) tarihinde doğmuş, (321) tarihinde vefat etmiştir.

368 — (Tahtavî Ahmed) : İbni Muhammedil'hanefî; Mısır civarında bir kaza merkezi olan Tahtâ'ya mensub fukahadan bir zattır. Kahirede tahsilini ikmal etmiş, meşihati Hanefiyyeye tayin edilmişti. (Dürri Muhtar) ile (Merakil'felâh) üzerine haşiyeleri vardır. Vefatı (1231) tarihindedir.

369 — (Talhatübnü Ubeydillâh) : Sahabei kiramdan ve aşerei mübeşşeredendir. Kureyşin «Teym» kabilesine mensuptur. Resuli Ekrem hazretlerine hizmetleri pek büyüktür. Uhud gazvesinde Nebiyyi zîşanımıza havale edilen bir kılıcı kolu ile defettiği için kolu çolak kalmıştı. Kendisine tarafı nebevîden «Talhatül'hayır», «Talhatül'cud» lâkapları verilmiştir. Peygamber Efendimizden (38) hadisi şerif rivayet etmiştir. Fazaili hakkında birçok âsar vardır. (36) tarihinde altmış dört yaşında olduğu halde Cemel vak'asında şehit düşmüştür. Basrada bulunan mübarek kabri bir ziyaretgâhtır. Radıyallahü tealâ anh.

U :

370 — (Ubadetübnüs'sâmit) : Ebül'velidil'ensarî, sahabei kiramın fuzalâsından ve Hazrec kabilesinden muhterem bir zattır. Akabe mevkiinde Resuli Ekrem ile iki defa görüşmüştür. Bilâhare birçok gazvelerde Resuli Ekrem ile beraber bulunmuştur. Peygamber Efendimizin zamanı saadetlerinde kur'anıkerimi cem etmiş olan ashabı güzînden biridir. Hazreti Ömerin hilâfetinde Şam feth edildikten sonra Şamlılara kur'anı mübîni talim için Ubade hazretleri, Muaz ibni Cebel ve Ebüd'derdâ haz-

retlerile beraber Şama gönderilmişlerdi. Kendisi bu talim vazifesini «Hıms» cihetlerinde ifa etmiş, sonra Filistine intikal eylemişti. Kendisinden (181) hadisi şerif rivayet olunmuştur.

Evzaî demiştir ki : Filistin kadılığına ilk tayin edilen zat, Ubadedir. Fâzıl, cemilül'hısal, hayırlı bir zat idi.

(34) tarihinden yetmiş iki yaşında olduğu halde Remlede veya Kudsi şerifte vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

371 — **(Ubeydullah ibnü Abdillah)** : İbni Utbe, İbni Mes'udil'hezlî; tâbiînin büyüklerinden âlim, fakih bir zattır. Babasının amcası, Abdullah ibni Mes'ud hazretleridir. Medinei Münevveredeki «Fukahai seb'a» dan biridir. Ömerübnül'azizin muallimi idi. İbni Sa'd demiştir ki: «Ubeydullah. âlim, sika, fakih, kesirül'hadis, şair bir zat idi. (99) tarihinde vefat etmiştir.

372 — **Uleyş)** : Şeyh Ebu Abdillâh ibni Ahmedil'mağribî; Malikî fukahasındandır. Aslı Faslıdır, Kahirede tahsilini ikmal ederek (1255) tarihinde Camii Ezherde tedrise başlamış, (1270) senesinde Kahirede ifta ve meşihati Malikiyye makamını ihraz etmiştir. (Fethül'ulâ) adında bir fetva kitabı «Muhtasarı Halil» üzerine (Minehul'celîl) unvanlı bir şerhi, mezahibi erbaa feraizine dair (Tedribülmübtedî ve tezkiretül'müntehî) namında bir kitabı vesair müellefatı vardır. (1217) tarihinde Kahirede doğmuş. (1299) da vefat etmiştir.

373 — **(Urvetübnüz'zübeyr)** : Ebu Abdillâh, aşerei mübeşşereden Hazreti Zübeyrin oğludur. Validesi Hazreti Sıddikin kerimesi Zatün'nikatayn Esmadır. Tabiînin büyüklerinden ve Medinei Münevverede yetişen «Fukahayi seb'a» dan biridir. Kur'an, hadis, fıkıh ilimlerinde büyük bir melekesi var idi. Teyzesi Ümmül'mümininîn Aişei Sıddikadan vesair sahabei güzînden rivayette bulunmuştur. Kütübi sitte denilen hadis kitaplarında kendisinden başka «Urvetübnüz'zübeyr» namında bir ravî yoktur. İlminin çokluğu, kadrinin büyüklüğü hakkında ittifak vardır. (22) tarihinde doğmuş, (94) senesinde Medinei Münevverede vefat etmiştir. Oğullarından «Hişam» da fakahatle maruftur.

Ü :

374 — **(Ümmi Habibe = Ümmül'mü'minîn Remle)** : Ashabı kiramdan Ebu Süfyanın kerimesi, Hazreti Muaviyenin hemşiresi idi. Evvelce İslâma gelip kocası Ubeydullah ibnü Cahş ile Habeş'e muhaceret etmiş, Abdullah orada tanassur edip badehu vefat etmekle kendisi dul kalmıştı. Kendisinin asaletine ve dini İslâmdaki sebatına bir mükâfat olmak üzere nebiyyi zişan efendimiz, o mübarek validemizi ezvacı tahiratından bulunmak şerefine nail buyurmuştur. Hicreti seniyyenin altıncı senesinde Hıtbe için Amr ibni Ümiyye, Habeşistana gönderilmişti. Hükümdar Necaşî,

tarafından dört bin dirhem nehr ile Resuli Ekrem hazretlerine nikâhı ak dedilmiştir. (44) tarihinde Medinei Mükerremede vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anha.

375 — (Ümmü Seleme = Ümmül'mü'minîn) : Hind binti Ebi Ümiyye, Resuli Ekrem, sallâllahü tealâ aleyhi vessellem efendimizin zevcatı tahiratındandır. Hicretin dördüncü senesinde nikâhları akdedilmişti. Pek fasihül'lisan idi. (378) hadisi şerif rivayet etmiştir. Hazreti Osmana karşı hilâfeti zamanında irad etmiş olduğu nesayihi havi nutku pek meşhurdur. (61) tarihinde seksen dört yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Bakî kabristanında medfundur. (Ümmehatül'mü'minînden en sonra ahirete irtihal eden, bu muhterem validemızdir. Radıyallahü tealâ anha.

376 — (Ümmü Eymen) : Bereke Binti Sa'lebe, Resuli Ekrem Efendimizin dâyesi ve muhterem babası Hazreti Abdullahın cariyesi idi. Aslen Habeşlidir. Nebiyyi zîşan efendimiz; kendisini azad etmiş, yine azadlısı olan Zeyd ibni Hârise ile evlendirmiş, kendilerinden «Üsame ibni Zeyd» hazretleri dünyaya gelmiştir.

Resulullah, «Ümmü Eymen, validemden sonra validemdir» diye buyurmuştur. Fazıl, fakih sahabiyattan olan Ümmü Eymen, nebiyyi âlîşan efendimizden beş ay sonra ahirete irtihal etmiştir. Radıyallahü tealâ anha.

377 — (Übeyyübnü Kâ'b) : İbni Kays, Ebül'münziril'hazrecî; ensari kiramın fuzelâsındandır. İkinci Akabe'de ensarı kiramdan yetmiş zat ile Resuli Ekreme mülâki olarak İslâm şerefine nail olmuşlardı. Kıraette ashabi güzîn arasında teferrüt etmişti. İbni Abbas, Ebu Musel'eşarî gibi sahabei kiramdan ve oğlu Tufeyl ile Süveyd ibni Gafele, Zerribni Hubeyş gibi tabiînden nice zatlar, kendisinden rivayette bulunmuşlardır. (164) hadisi şerif rivayet etmiştir.

Übeyyübnü Ka'bın fazaili hakkında birçok âsâr vardır. Bir hadisi nebevîde: (اقرأ امتي أبي بن كعب = ümmetimin en güzel kur'an okuyucusu, Kâ'b oğlu Übey'dir) diye buyurulmuştur.

Mesruk demiştir ki: «Ashabı kiramdan ashabı kaza, şu altı zattır: «Ömer, Ali, Abdullah, Übeyd, Zeyd, Ebu Musa.» Radıyallahü tealâ anhüm.

Hazreti Übeyyin vefatı, Medinei Münevverede (30) tarihinden evvele müsadif bulunmuştur. Radıyallahü tealâ anh.

V :

378 — (Vekiubnül'cerrah) : Ebu Süfyan, Rüvas kabilesine mensup Kûfeli bir âlimdir. Aslen Neysabûrlu veya Sindlidir. Hanefî imamlarındandır. İmamı âzam ile İmamı Ebu Yusüfden ve İmam Züfer'den fıkıh ahz etmiş, birçok zatlardan da hadis rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İbnül'mübarek, Yahya ibni Adem, Ahmed ibni Hanbel, İbni Raheveye gibi meşahir rivayette bulunmuşlardır.

Veki'in ilmi geniş, hâfızası fevkalâde kuvvetli idi. İşitmiş olduğu hiçbir hadisi şerifi unutmamıştır.

Veki'e dostlarından bir zat gelmiş, hâfızasızlığından şikâyette bulunmuş, Veki' de ona günahlardan kaçınılması lüzumunu tavsiye etmişti. O zat, bu tavsiyeyi şu kıt'asile hikâye etmiştir:

« شكوت الى وكيع سوء حفظى » « فارشدنى الى ترك المعاصى »

« و علله بان العلم فضل » « و فضل الله لا يحويه عاصى »

Meâli : «Ben hâfızamın iyi olmadığından Veki'a şikâyet ettim. Bana günahları terk etmek yolunu gösterdi ve sebebini şöyle bildirdi ki: İlm, bir fazlı ilâhîdir. Allah tealânın fazlını ise günahkâr ihata edemez.»

Ahmed ibni Hanbel hazretleri derdi ki: «Gözlerim Veki'in mislini görmemiştir. O hadis ezberler ,fıkılı müzakere eder, ibadet ve taatle uğraşır, güzelce de muvaffak olurdu, kimsenin aleyhinde söz söylemezdi. Veki'in musannfatına itina ediniz, ben ondan daha ziyade ilmi ihata etmiş bir kimse görmedim.»

Veki'in babası, Kûfede beytül'mal nazırı idi. Harunür'reşid, Veki'i kadı tayin etmek istedi, fakat Veki bunu kabul etmedi. İmamı âzamın kavlile fetva verirdi.

Veki, (127) tarihinde Kûfede doğmuş, (197) senesinde Hacdan avdet ederken «Feyd» denilen mahalde vefat etmiştir. Hac yolunda «Ahırül'kubur» sayılan «Cebel» de medfundur.

379 — **(Velvalici Abdürreşid)** : Ebülfeth Zahîrüddîn ibnü Ebi Hanife, ibni Abdirrezzak; Hanefî fukahasından fazıl bir zattır. Belh'de Ebubekr Kazzaz Muhammed'den ve Bürhanı Belhîden fıkıh ahz etmiştir. (Velvaliciyye) adındaki fetva kitabı meşhurdur. (467) tarihinde Velvalicde doğmuş, (540) tarihinden sonra yine Velvalicde vefat etmiştir.

Velvalic, Bedehşan'da bir beldedir.

Keşfüzzününa nazaran «Fetâvâyı Velvalici» (710) senesinde vefat eden Zahirüddîn Ebül'mekârim İshak ibni Bekrin eseridir. Hanefî fukahası arasında «Zahirüddîn».lâkabını haiz müteaddit zevat vardır. Ezcümle «Fetâvayi Zahîriyye» sahibi Kadı Muhammed ibni Ahmede Zahirüddînil'buharî denir ki (619) tarihinde vefat etmiştir. Sahibi Buharî şarihi Bedrüddîn Ayni merhum, bu fetva kitabından kendisine ihtiyaç ziyade görülecek meseleleri intihap ederek (Elmesailül'bedriyye, El'müntehabetü minel'fetâvez'zahiriyye) adile bir eser vücude getirmiş ve «Zahiriyye' mütekaddimînin kitaplarından bir takım meseleleri muhtevi bir kitaptır ki, bundan ulemai müteahhirîn müstağnî olamaz» demiştir.

Bir de Zahirüddînil'kebîrül'merginanî vardır ki: adı Aliyyübnü Abdilâziz'dir. Bu zatın oğlu Hasen de «Zahirüddîn» diye maruftur.

Bir de Zahirüddîn Ahmed ibni İsmail vardır ki; (El'camiüs'sagîr) i şerh etmiştir. Buna «Zahiri Tümürtaşî» denir.

Bir de Zahîrüddînil'belhî vardır ki ismi Ahmed ibni Ali'dir.

Y :

380 — (Yakub ibni Seyyid Ali) : Hanefî fukahasından fazıl bir zattır. Bursada, Edirnede, İstanbulda müderris bulunmuştur. (573) tarihinde vefat etmiş olan İmam zade vâiz, Rüknül'islâm Muhammed ibni Ebi Bekrin «Şir'atül'islâm» adındaki eserine güzel bir şerh yazmıştır ki, adı «Mefatihül'cinan» dır. Gülistana da arabca bir şerh yazmıştır. Vefatı (931) tarihine müsadiftir.

381 — (Yahya ibni Eksem) : İbni Muhammedil'mervezî; Hanefî fukahasından yüksek bir ilme, parlak bir fikre mâlik bir zatır. Bağdatta ikamet etmişti. Künyesi «Ebu Muhammed» dir. İmam Muhammedden fıkıh, hadis rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İmam Buharî, Ebu Hatim ve Tirmizî rivayette bulunmuşlardır. İmamı âzamın hafidi İsmailden sonra Basra kadısı tayin edilmişti ki, henüz yirmi bir yaşında bulunuyormuş. Basralılar: «Kadımız kaç yaşındadır!..» diye sormuşlar, istisgar edildiğini anlamış, «Ben Resuli Ekremin Mekkei Mükerremeye kadı tayin buyurmuş olduğu Attab'dan ve Yemen'e kadı göndermiş olduğu Muaz ibni Cebelden daha yaşlıyım» demiştir.

İbni Eksemi Şafiî fukahasından sayanlar da vardır. (243) tarihinde hacdan avdet ederken seksen üç yaşında olduğu halde «Rebeze» de vefat etmiştir.

382 — Yahya ibni Eyyûb) : El'mekabirî, fukahadan âbid, sika bir zattır. Bağdatlıdır. (234) tarihinde yetmiş yedi yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

Bir de (Yahya ibni Eyyubil'havlânî) vardır ki, saduk, fazıl bir zattır. Vefatı (289) tarihine müsadiftir.

383 — (Yahya ibni Yahya) : Ebu Muhammedil'leysî, Malikî fukahasının büyüklerindendir. Kurtube'de doğmuş, orada ilm tahsil etmiş, sonra şarka gelerek İmam Mâlikden Müvatta'ı dinlemiş, Mekkei Mükerreme ile Medinei Münevverede, Mısırda İmam Mâlikin ashabından ve Süfyan ibni Uyeyne ile sair fukahadan istifade etmiş, Mâlikî fıkhının Mağribde intişarına sebeb olmuştur. Vefatı Kurtubede (234) tarihine müsadiftir.

384 — (Yahya ibni Yahya) : İbni Kays; Dımaşklı bir fakihdir, Ömer ibnül'aziz tarafından Musula kadı tayin edilmişti. Tevsiki ve celâleti kadri hakkında ittifak vardır. Ebu Muhammed ibni Hıbban demiştir ki «Yahya Şam'ın fukahasından ve kurrasındandır. (64) tarihinde doğmuş, (133) senesinde Dımaşkda vefat etmiştir.

385 — **(Yahya ibni Saîd)** : İbni Kaysil'medenî, Ebu Saîdil'ensarî, Neccar kabilesinden fakih bir zattır. Medinei Münevverede kadı bulunmuştu. Enes ibni Mâlikden hadis dinlemiş, kibarı tabiînden rivayette bulunmuştur. Ebu Câfer Mansur, bu zatı İrak'a celb ederek Bağdat'ta «Haşimiyye» kadılığına tayin etmişti. (144) tarihinde vefat etmiştir.

386 — **(Yahya ibni Saîdil'kattan)** : Ebu Saîdil'basrî, tebei tâbiînden pek fâzıl bir âlimdir. Ehli İraka resmî hadisi temhîd eden ve sikattan bahis hususunda im'anı nazarda bulunarak zuafadan rivayeti terk eyliyen bir zattır. Zamanında seyadetle, fakahetle, diyanetle temayüz etmiş simalardan idi. (120) tarihinde doğmuş, (198) senesinde vefat etmiştir.

387 — **(Yahya ibni Maîn)** : Ebu Zekeriyyel'bağdadî pek yüksek bir mertebeyi haiz muhaddislerden fazıl, fakih bir zattır. Kendi elile altı yüz bin hadisi şerif yazdığını söylemiştir. Hadisleri intikadda bînazîr idi, Resuli Ekremden sabit olmıyan haberleri red eder, ehli ilme bildirir, herkesi tenvir eyler, yalancıların yalanını izhara muvaffak olurdu. Kendisinden Ahmed ibni Hanbel, Muhammed ibni Sa'd = Kâtibi Vâkıdî, Ebu Zür'a, Ebu Zür'a, Ebu Hâtim, İmam Buharî, Müslim, Ebu Dâvud gibi bir nice meşahir hadis rivayet etmişlerdir. (233) tarihinde Medinei Münevverede yetmiş yedi yaşında olduğu halde vefat etmiş, Bakî, makberesine defn edilmiş, hakkında güzel mersiyeler yazılmıştır.

388 — **(Yahya Efendi Minkarî zade)** : Alâiyyeli Minkarî zade Kadı Ömer Efendinin oğludur. Kendisi müderrislikte, Mekkei Mükerreme, Mısır, İstanbul kadılıklarında, Rumeli kazaskerliğinde bulunmuş, nihayet meşihati islâmiyye makamını ihraz etmiştir. Fetâvâsı, Beyzavî tefsirine haşiyesi, Adâb-ı Âzudiyye'ye hâşiyesi, (Tibyan fî âdabil'kur'an) adında tecvide dair bir eseri vardır. (1088) tarihinde vefat etmiştir. Kabri Üsküdarda medresesi yanındadır.

389 — **(Yahya ibni Zekeriyya)** : İbni Ebi Zaide, Kûfeli fukahadan muhaddislerden sika bir zattır. Babasından ve Hişam ile A'meşden ve saireden hadis, İmamı Âzamdan fıkıh ahz etmiştir. Harunı Reşid tarafından Medinei Münevvereye vali tayin edilmişti, sonra Bağdad'a avdet etmiş, hadisi şerif rivayetile meşgul olmuştur. Zamanında ilm kendisine müntehî olmuştu. Zamanının en kudretli muhaddisi, fakihi ve müftisi idi. Deniliyor ki: Kûfede ilk kitab tasnif eden bu zattır. Medain kadısı iken orada (184) tarihinde altmış üç yaşında olduğu halde vefat etmiştir.

390 — **(Yezid ibni Ebi Habib)** : Süveydil'mısrî, Ebu Reca, tabiînden kadri âlî, halîm, âkil bir zat idi. Abdullah ibnül'hâris ve Ebuttufeyl âmir ibni Vâsile gibi sahabei güzînden hadis dinlemiştir, kendisinden de Süleymanüt'teymî ve Yahya bni Eyyûb gibi birçok Mısır büyükleri rivayette bulunmuşlardır. Zamanında Mısır ahalisine fetva verirdi. Ömer ibni Aziz,

bu vazifeyi kendisine tevcih etmişti. Mısırda ilme, fıkha, halâl ve harama dair mesaili ilk izhar eden, bu zat sayılır. Sahihi Buharîdeki râvilerdendir. (53) de doğmuş, (128) de vefat etmiştir.

Z :

391 — (Zeyd ibni Sabit) : Ebu Saidil'ensarî, sahabei kiramın ulemasındandır. Hicreti nebeviyye esnasında henüz on yaşında idi. Resuli Ekremin vahy kâtiplerinden idi, sair müraselâtı da yazardı. Nebiyyi zîşanın emrile pek az bir zaman içinde süryanîceyi öğrenmişti, o lisan ile hükümdarlardan Medine Münevvereye gelen mektupları tercüme eder, cevaplar yazardı. Hazreti Sıddîk ile Hazreti Ömer'in de kitabetlerinde bulunmuş Hazreti Osman zamanında Beytülmal emîni tayin olunmuştu.

Zeyd hazretleri, ashabı kiram arasında feraiz ahkâmına en ziyade vâkıf bulunuyordu. Nitekim bir hadisi şerifte: (افرضكم زيد = Sizin farzlara en âliminiz Zeyd'dir) buyurmuştur. Ebubekrissıddîk ile Osman ibni Affan hazretleri zamanında kur'anı âzimi mushaf halinde yazmaya memur olmuştu. En yüksek kurradan bulunuyordu. Kendisinden (92) hadisi şerif rivayet olunmuştur.

Bu muhterem sahabî, (54) tarihinde Medinei Münevverede vefat etmiştir. Radıyallahü tealâ anh.

Zeyd ibni Sabit, vefat edince Ebu Hüreyre hazretleri : «Buümmetin âlimi vefat etti. Umulur ki, Allah Tealâ ibni Abbası ona halef buyurur» demişti.

İbni Abbas, ilminin, kadrinin büyüklüğiyle beraber Hazreti Zeyd'in hanesine gidip ondan istifadede bulunmak. ister, (العلم يؤتى ولا يأتى = ilme gidilir, ilim gelmez) derdi.

İmam Şafiî, feraiz hususunda Zeyd ibni Sabit hazretlerinin kavlini ahz etmiştir.

392 — (Zehebî Şemsüddîn) : Muhammed ibni Ahmed ibni Kaymaz, Ebu Abdillâhit'türkmanî, Şafiî fukahasından meşhur bir âlimdir, müdekkik bir muhaddisdir, bir müverrehdir. Hâfız Zehebî diye de maruftur. Asrında ilm sahiplerinin bir mercii bulunmuştu. Hadis-i ricali hakkında derin bir bilgi sahibi idi. Cerh ve ta'dîl hususlarında büyük br kudrete mâlkti.

Tacüddini Sübkî'nin dediği üzere : «Sanki bütün ümmet bir saha üzerinde toplanmış, Zehebî de onları nazarı müşahededen geçirmiş, sonra onlara dair birer birer malûmat vermeğe başlamıştır.»

Zehebî, fıkıh ilmini, — (667) de doğmuş, (727) de vefat etmiş olan Şafiî fukahasından Kazil'kuzat — Muhammed Kemalüddîn ibni Zemelkânîden ve İbni Kadı Şuhbeden ahz etmiştir. Hadis ilmini de Ebu Zekeriyya

ibnüs'sayrefî, ibni Ebil'hayr, ve Kutbibni Ebi Usrûn gibi zevattan telâkki eylemiştir.

Zehebî, daha on sekiz yaşında iken hadis ilmini tahsile başlamış, Dımaşkta, Ba'lebekde, Mekkei Mükerremede Haleb'de, Mısır'da, İskenderiyye'de birçok meşahirden ve bilhassa Mısır'da, Şeyhül'islâm ibni Dakikil'îd'den hadisi şerif istima etmiştir. Mısırdan Şam'a avdetinde Evvelâ «Ümmi Salih» mescidinde, sonra de «Medresei Eşrefiyye» de hadis muallimi tayin edilmiştir.

Zehebî, Şafiî olmakla beraber Hanbelî fukahasından bir kısmının reylerine fazla mütemayil bulunmuştu. Deniliyor ki: «Zehebî, hadise ve hadis ricaline geniş bilgi sahibidir. Maamafih kendisi — teberrî ddiasında bulunduğuna rağmen — mücessimeye meyyaldir. Bu babda te'vile veya senedî itibarile intikada tabî olan bir kısım hadisleri te'vil ve tenkid etmeksizin olduğu gibi kabul etmiştir.»

Tacüddîn, Zehebîyi üstazı olmak üzere sena etmekle beraber bazı hallerini tenkit etmektedir. Ezcümle şu mealde bazı mütalealarda bulunmuştur: «Şeyhimiz Zehebînin tarihi güzel ve cemiyetli bir eserdir. Bununla beraber müfrit taassub ile doludur. Birçok yerlerinde ehli dine, yani: Halkın safveti olan fukaraya lisanile ezada bulunmuş, Şafiî ve Hanefî imamlarından bir çoklarına karşı dil uzatmış, hele Eş'arîler aleyhinde pek ifrata sapmış, Mücessime hakkında ise çok senada bulunup durmuştur.»

«Bizim kavuştuğumuz meşayih, Zehebînin sözüne bakmadan nehy ederlerdi. Onun kavline itibarda bulunmazlardı.»

Cem'ül'cevami sahibi de demiştir ki: «Zehebî şer'î ilimlerde mümaresede bulunmuş değildir.» Zehebî merhum, kendi kanaatinde bulunmıyanların hal tercümelerini yazarken haklarında lâyık olan hükmü vermek hususunda pek munsıfâne hareket etmemiş olmakla da yad olunmaktadır..

Maahâzâ: Zehebî merhum, değerli, mütefekkir bir âlimdir. Hele ricali hadis hakkında pek derin vukuf sahibidir. İbni Teymiyye ve ibni Kayyımı Cevziyye kadar cümhura karşı cephe almış da değildir. Hattâ esasen takdir ettiği ve bazı mesailde kendisile hemfikir bulunduğu ibni Teymiyye'ye tenkidimsi bir risalesi de vardır. Bu risalesinde İbni Teymiyye'nin cümhura muhalif bazı hallerini hoş görmemiş, onu âdetâ şöhret düşkünü saymış, ona hakimâne öğütler vermiştir.

Zehebî merhum, bu risalesinde İbni Teymiyye'yi ezcümle şu mealdeki sözlerile muhafaza etmiştir: «Sen ne zamana kadar nefsini medh edecek, ulemayi zem ile nâsın mahrem hallerini teftişe çalışacaksın?. Halbuki Resuli Ekrem, Sallâllahü aleyhi vesellemin: (لا تذكروا موتا
... بخير الا كم = ölülerinizi hayırdan başka bir şey ile yâd etmeyiniz..) diye buyurmuş olduğunu bilirsin.

«Haccacın kılıcı ile İbni Hazmin lisanı iki öz kardeş idi, sen de onlar ile kardeşlik akd ettin.»

«Senin bana alenen ta'n edip sözümle gizlice faidelenmene ben razıyım : فرحم الله امرا اهدى الى عيوبى) = beni kusurlarımdan haberdar eden nseye Allah tealâ rahmet buyursun.)

Uzunca bir risaleden şu birkaç fıkrayı mealen ve muhtasaran almış bulunuyoruz. Bu risale ise Muhammen Zahidi Kevserînin (Tekmiletürred alâ Nûniyyeti ibnil'kayyım) adındaki matbu eserinde münderiedir. Bir sureti çinkografî ile çıkarılmıştır.

Zehebî merhumun birçok eserleri vardır. Bir kısmı şunlardır : (Tarihi kebîr = Tarihi islâm) on iki cilttir, islâmiyetin zuhurundan (715) tarihine kadar olan vak'aları ve bu asırlarda yaşamış olan ilim sahiplerinin hal tercümelerini camidir. Basılmamıştır. Ciltleri dağınık bir surette kütüphanelerde bulunmaktadır. Buna İmam Sahavînin (744) senesine kadar bir zeyli vardır ki, iki cüz' olarak Hayderâbad'da tabedilmiştir. (Tarihül'evsat = El'iber) tarihi islâmın bir telhisidir. (Tarihüs'sagîr = Düveli islâmiyye) bu da tarihi islâmdan telhîs edilmiştir.) Siyerün'nübelâ) tarih ve teracimi ahval kitabıdır. (Tezkiretül'huffaz) tarihi islâmdan hülâsa edilmiştir. Hadis hâfızlarını yirmi bir tabakaya ayırmış, her tabakadaki huffazın teracimi ahvaline dair mufassalca malûmat vermiştir. Bunu İmam Süyutî, telhis etmiştir. (El'müştebih fîl,esma-i vel'ensab), (Et tecrid fî esmais'sahabe), (Tabakatül'kurra), (Tabakatül'huffaz), (İhtisarü sünenil'beyhakî), (İhtisarül'müstedrek), (İhtisarüt'tezhîb), (Tezhibüt' tehzîb), (Mizanül'îtidal fî nakdir'rical), (El'müstahlâ ihtisarül'muhallâ liibni Hazm), (Tenkihü ahadisit'tâlîk liibni Cevzî), (Tıbbün'nebevî), (Hulefai Râşidînin menakibi hakkında dört kitab, (Ahbarü Ebi Müslimilhorasanî), 'Muhtasarı tarihi ibni Asakir), (Muhtasarı tarihil'hatibil'bağdadî), (İhtisarı tarihi Neysabur), (İhtisarı takvimil'büldan - liebil'fida), (El'muharrer fî esmai ricalilkütübis'sitte), (Kitab fîlvefeyat). Bazı eş'arı da vardır.

Zehebî merhum, (673) tarihinde Dımaşkda veya Diyarbekire tâbi «Meyyafârikîn = Silvan» denilen bir kasabada doğmuş, (748) senesinde Şam'da vefat etmiştir. «Babüs'sagîr» de medfundur.

393 — (Zekeriyyel'ensarî) : İbni Muhammed, Şafiî fukahasından ve muhaddislerden bir zattır. Mısır'ın «Senike» denilen bir nahiyesinde doğmuş, sonra Kahire'ye intikâl ederek İbni Hacer, İbni Hümam. Kâfiyeci gibi âlimlerden ilm tahsil etmiş, yirmi sene kadar Şafiî kadılığında bulunmuştur .Şafiî fıkhından (Esnel'metalib fî şerhi ravzit'tâlib) adında bir eseri vardır. Ravz ise fürui fıkhiyyeden «ravza» nın muhtasarı olup, Nevevî Şerefüddîn merhumun eseridir. (Tuhfetül'barî alâ sahihil'buharî),

(Tarifül'elfazıl'ıstılahıyyeti fîl'umûm), (Lübbül'usul), (Hâşiye alet'telvih), (Menhecüt'tullâb) adındaki eserleri de meşhurdur. (825) tarihinde doğmuş, (925) senesinde vefat etmiştir.

394 (Zeynül'âbidîn) : İmam Huseyn (radıyallâhü tealâ anh) hazretlerinin muhterem mahdumudur. Künyesi, Ebül'huseyn veya Ebu Muhammeddir. Tabiînin eazımındandır. Sika, me'mun, fakih, ilm-ü irfan ile bihakkin mücehhez bir zat idi. Zührî demiştir ki: «Ben Medinei Münevvere'de ondan efdal bir zata yetişmedim.» Yahyal'ensarî de demiştir ki: «Zeynül'âbidîn hazretleri, Medine Münevvere'de gördüğüm Haşimîlerin efdalıdır.» Kendisinden birçok meşahir, hadis rivayet etmişlerdir.

Bu mübarek zat, (50) tarihinde doğmuş, (94) senesinde Medinei Münevvere'de vefat etmiştir. «Tehzibül'esma» da beyan olunduğu üzere bu seneye (Senatül'fukaha) denilmişti. Çünkü o sene içinde Zeynülâbidîn hazretleri gibi birçok fukahayi kiram rahmeti rahmana kavuşmuşlardı.

Zeynül'âbidîn hazretleri pek âlicenab idi, Medinei tâhire fukarasından yüz ailenin maişetlerini gizlice temin eder olduğu vefatından sonra anlaşılmıştır. Rahmetullahi aleyh.

395 — (Zeynüd'dîn) : Ebül'fethis'semerkandî, Abdurrahim ibnü Ebi Bekr Imadiddîn ibni sahibil'hidaye, Hanefî fukahasından bir zattır. (Fusulül'ımadî) adındaki fıkıh kitabının müellifidir. Bu kitabı teliften (651) senesinde fariğ olmuştur. Eserinde Hidaye sahibini, «Ceddim Bürhanüddînil'mergınanî» diye yad eder.

Bazı zevata göre Fusulı Imadî'nin müellifi, Cemalüddîn ibni Imadiddîndir. Keşfüz'zünunda (Ebül'feth Abdürrahîm ibnü Ebi Bekr ibni Abdil'celîlil'mergınanîs'semerkandî) diye de gösterilmiştir.

Bir de (Fusulü Üstürüşenî) vardır ki, bunun müellifi de Muhammed ibni Mahmud Mecdüddîndir. Bu kitab, otuz fasla ayrılmıştır, en çok kaza ve deavî meselelerini muhtevidir. Bu zatın (Camiü ahkâmis'sigar» adında da bir eseri vardır.

(632) tarihinde vefat etmiştir. Üstürüşene, Semerkandin ötesinde bir beldedir. Nisbetinde tâsız olarak (Üsrüşenî) denilmesi daha sahih görülüyor.

396 — (Zeyleî Fahrüddîn) : Ebu Muhammed Osman ibni Ali, Hanefî fukahasından kudretli bir âlimdir. (705) tarihinde Kahireye giderek tedris ile, ifta ile, fıkhı Hanefîyi neşr ile iştigâl etmiştir. (Tebyinül'hakaik alâ kenzid'dekaik) adındaki eseri, muteber bir fıkıh kitabıdır.

Zey'leî merhum, (743) de vefat etmiştir. Mısırda «Karafei Suğra» da medfundur. Zeyle' Habeşe denizi sahilinde bir beldedir.

397 — (Zeyleî Cemalüddin) : Abdullâh ibnü Yusüf ibni Muhammed, Kahireli fukahadan ve muhaddislerden bir zattır. Künzüd'dekaik sahibi Fahrüddîni Zeyleîden ve Alâüddini Türkmanîden ilm ahz etmiştir. Keş-

şafın ve Hidayenin hadislerini tahric etmiştir. Vefatı (762) tarihinde müsadifdir. Bu zatın Hidaye hadisleri hakkındaki eserini Şihabüddîn ibni Hacer, telhîs etmiştir.

398 — (Zemahşerî Ebül'kasım) : Mahmud ibni Ömer; Hanefî fukasından meşhur bir âlimdir, pek kudretli bir müfessirdir, kendisi Türk olduğu halde Arab lisanına fevkalâde bir surette vâkıftı. Hattâ bir gün Mekkei Mükerreme'de Ebu Kubeys tepesine çıkarak Arab kabilelerine hitaben: «Geliniz!. Babalarınızın, dedelerinizin dilini benden öğreniniz» diyecek kadar kendisinde bir iktidar görmüştü. Filvaki vücude getirmiş olduğu kıymetli eserlerile bu iddiasını ispat etmiştir.

Zemahşerî, Türkistanın bir büyük parçasını teşkil eden «Harzem» ülkesinin «Zemahşer» köyünde (467) tarihinde doğmuş, bilâhare seyahatlerde bulunup birkaç defa Bağdad'a gitmiş, Mekkei Mükerreme'de bir müddet mücavir kalıp, «Cârullah» unvanı mefharetini kazanmış, nihayet Harzeme avdet edip (538) tarihinde vefat etmiştir. Cürcan kasabasında medfundur.

Zemahşerî, fevkalâde iktidarına, faziletine rağmğen itikatça Mu'tezile mezhebinde bulunmuştu. Pek kıymettar olan tefsirinde maalesef bu mezhebin yanlış akideleri görülmektedir. Kendisinin (El'keşşaf anhakaikit'tenzil) adındaki tefsirinden başka (El'faik fî garibilhadis), (El'makamat), (Mukaddimetül'edeb), (Esasül'belâğa), (Er'raiz fil'feraiz), (El' mufassal), (Atvakuz'zeheb fil'mevaiz vel'hutab), (El'kelimünnevabig), gibi müteaddit müellefatı da vardır. Son eseri, fransızca'ya tercüme edilmiştir.

399 — (Zenbilli Ali Efendi) : Alâüddin Aliyyül'cemalî ibni Ahmed, Osmanlı şeyhül'islâmları arasında pek mümtaz bir simadır. Esasen Karamanlıdır' Cemalüddîni Aksarayî neslindendir. Karaman'da Mevlânâ Hamza'dan ve sonra İstanbul'a gelerek Molla Hüsrev'den ve Bursa'da Hüsam zade'den ilm tahsil etmiştir. Anadolunun birçok yerlerinde ve bilhassa Edirne'de, Amasya'da, Bursa'da müderris olmuş, (908) tarihinden itibaren de vefatına kadar meşihat makamında bulunmuştur. Müsteftileri bekletmemek için evinin penceresinden bir zenbil sarkıtır, sorulacak şeyler yazılarak bu zenbilin içine bırakılırdı. Bu sebepten kendisine «Zenbilli Ali Efendi» denilmiştir.

Ali Efendi Sultan Selimin pek çok teveccühlerine mazhar bulunuyordu. İcap edince o dehşetli hükümdara bile hak ve hakikate riayeti tavsiyeden geri durmazdı. Zamanından itibaren müftilik makamı, vezaret ve kazaskerlik makamlarına takdim edilmişti.

Pek fakih, fazıl olan Ali Efendinin (Muhtaratül'fetâvâ), (Edebül' evsiya) adında iki eseri vardır. Ebedül'evsıyayi Mekkei Mükerreme kadılığında cem etmiş, İkinci Sultan Beyazide ilmi ahlâka dair bir eser yazmış

olduğu da söylenmektedir. (932) tarihinde vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Zeyrek yokuşundadır.

400 — (Zirribni Hubeyş) : İbni Hubaşe, Ebu Meryemil'esedî, Kûfeli yüksek, sika bir âlimdir. Cahiliyet devrine yetişmiştir. Abdullah ibnü Mes'ud, Osman ibni Affan, Aliyyül'mürteza hazeratına mülâki olmuş, onlardan kur'anı kerîmi teallüm etmiştir. Kendisinden de Âsım, Süleymanül'ameş, Şâ'bî, Nehaî gibi zatlar, kıraet ahz etmişlerdir. (82) tarihinde yüz yirmi yaşında olduğu halde Cemacim'de vefat etmiştir.

461 — (Zübeyrübül'Avvam) : İbni Huveylidil'esedî, aşerei mübeşşereden pek büyük fazıl, fakih bir sahabîdir. Resuli Ekrem, sallâllahü aleyhi vesellem efendimizin ammesi = halası Safiyye binti Abdil'muttalibin oğlu ve Hazreti Haticenin biraderzadesi idi. İslâm şerefine ilk nail olanların dördüncüsü veya beşincisidir ki, o esnada henüz on beş, on altı yaşında bulunuyordu. Bütün gazvelerde Resuli Ekrem ile beraber bulunmuş, Mısır'ın fethine de iştirâk etmiştir. Ashabı kiramdan Allah yolunda ilk kılıç sıyıran zat, kendisidir. Kuvveti, şahameti fevkalâde idi. Cemel vak'asında Hazreti Talha ile beraber bulunmuş, sonra kitalden el çekmiş, bir ağaç altında uyku uyurken ibni Cermuz adında bir herif tarafından şehid edilmiştir. Kabri Basra'da şehid edildiği «Vadis'siba'» denilen nahiyededir.

Resuli Ekrem Efendimiz, bu muhterem zatın şehid edileceğini evvelce haber vermiş ve : بشروا قاتل الزبير بالنار) = Zübeyrin katilini cehennem ile müjdeleyiniz!) diye buyurmuştu.

Nebiyyi zîşan efendimiz : لكل نبي حواريا و حواري الزبير) = her peygamberin havarisi = candan yari vardır, benim havarim de Zübeyr'dir.) buyurmuştur. Bu muhterem sahabî, otuz sekiz hadisi şerif rivayet etmiştir. Şahadeti (36) tarihine müsadiftir ki, altmış yedi yaşında bulunuyordu.

402 — (Züfer ibni Hüzeyl) : Ebul'hüzeylil'basrî İmamı Âzamın yüksek tilmizlerinden müctehit bir zattır. Babası aslen Isfahanlı olup bir müddet, Basra valiliğinde bulunmuştu. İmam Züfer, pek parlak bir zekâya mâlik idi, ilm ile ibadeti bihakkin cem etmişti. İmamı Âzam, kendisini tevkir vesair tilmizlerine takdim ederdi. Ebu Nuaym ve Yahya ibni Maîn derlerdi ki: «İmam Züfer, sikadır, me'mundur.

İmam Züfer, İmamı Âzamın mezhebi dahilinde ictihadda bulunmuş, bazı meselelerde İmamı Âzam ile imameyne muhalefet etmiştir. Pek fasihül'lisan olan İmam Züfer, İmam Ebu Yusüf ile münazaralarda bulunurdu. Kendisi derdi ki: «Biz eser geldi mi reyi terk ederiz.» Kadı olmaktan kaçınmıştır. Biraderinin mirası için Basra'ya gitmiş, ahalisi kendisini alıkoyup Bağdad'a dönmesine mâni olmuşlardı. (158) tarihinde kırk sekiz yaşında olduğu halde Basra'da vefat etmiştir.

403 — **(Zâdân)** : Ebu Ömerel'kindî, muhaddislerden fukahadan, saduk bir zattır. Bir künyesi de «Ebu Abdillah» dır. (82) tarihinde vefat etmiştir.

404 — **(Zürare ibni Evfa)** : Ebu Hâcıbil'basrî, fukahadan, âbid, sika bir azt idi. (176) senesinde Basra'da kadı bulunuyordu. (193) senesinde namazda iken fücceten vefat etmiştir.

405 —**(Zühri = ibni Şihab)** : Ebubekr Muhammed İbni Müslim, Kureyşin Zühre kabilesine mensub olan bu muhterem zat, tâbiînden muhaddis, fakih, zahid, bir simadır. Bazan «Zührî» bazan da büyük dedesine nisbetle «İbni Şihab» diye yad olunur. Medinei Münevverelidir. Şam'da ikamet etmişti. Ashabı Kiram'dan on zata mülâki olmuştur. Enes İbni Mâlik ve Rebia İbni Ibad gibi sahabei güzînden ve bir çok kibarı tâbiînden hadis ahz etmiştir. Kendisinden de Ata, Ömer İbni Abdil'aziz, İmam Mâlik gibi birçok meşahir, rivayette bulunmuşlardır.

İmam Buharînin Aliyyül'medînîden rivayetine nazaran Zührî, iki bin hadisi şerîf rivayet etmiştir. Bunların birçokları «Kütübi sitte) de ve «Muvatta» da mezkûrdur.

Zührî, bir zekâ, fazilet hârikası idi, fevkalâde bir hâfızaya mâlik idi, Kur'anı Mübini seksen gecede ezberlemişti. Medinei Münevvere'deki (Fukahai seb'a) nın fıkhî malûmatını cami bulunuyordu.

Eyyûbi Sahtiyanî diyor ki : «Zührîden daha âlim bir kimse görmedim.» İmam Şafiî hazretleri de demiştir ki: «Eğer Zührî olmasaydı Medineden sünnetler gitmiş olurdu.»

(124) tarihinde yetmiş iki yaşında olduğu halde Şam civarında «Şegbeda» denilen karyede vefat etmiş olan bu mübarek zatın rivayet etmiş olduğu ahadisi şerifeden — İmam Mâlikin «Muvatta» kitabında mevcut olan — üçünü teberrüken kaydediyoruz.

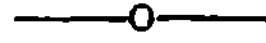
(1) : Resuli Ekrem sallâllahü tealâ aleyhi vesellem, kardeşine haya hakkında öğüt veren ensardan bir zata rast gelmekle şöyle buyurmuştru: meâli âlisi : onu haiz olduğu haya hasleti üzere (دعه فان الحياء من الايمان) bırak, çünkü haya, imandandır. Yani : iman, sahibini fenalıkları yapmaktan men ettiği gibi haya da meneder, korur.

(2) : Resuli Ekrem hazretlerine bir zat gelip: «Yâ Resulâllah!. Bana birkaç kelime öğret ki, onunla yaşıyayım = hayatımı tanzim edeyim, fakat çok olmasın ki, sonra unuturum» demekle Nebiyyi âlîşan hazretleri : لا تغضب) = gazap etme) diye buyurmuştur. Çünkü gazaptan, lüzumsuz yere hiddetten birçok kötülükler ileri gelebilir . Maammafih deniliyor ki: gazap, fıtrî bir hâlettir, insan bundan kurtulamaz. Biaenaleyh nehy etmek, gazaba sebep olacak şeylerden nehy etmek demektir.

(3) : Resuli Ekrem, sallâllahü aleyhi vesellem efendimiz şöyle buyurmuştur: (لا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا وكونوا عبادالله اخوانا و لايحل لمسلم ان يهاجر اخاه فوق ثلاث ايال)

·Meali münifi : Birbirinize buğz etmeyiniz. Birbirinize hased etmeyiniz, yani: Birbirinizin nimetinin zevalini gözetmeyiniz, biribirinizden yüz çevirmeyiniz, ey Allahın kulları!. Kardeş olunuz. Bir müslüman için halâl olmaz ki kardeşini — darılıp da — üç geceden ziyade terk etsin.

Velhâsıl : haiz olduğu yüksek vüsuk ve itimat ile, parlak ilm-ü irfan ile gerek muhaddisler ve gerek fukaha arasında pek mümtaz bulunan İbnüş'şihab Zührî merhumun rivayet etmiş olduğu böyle daha birçok mübarek hadisler vardır ki, bunlar, içtimaî hayat için birer kudsî rehber mahiyetinde bulunmaktadır. Allah tealâ Zührîye ve emsali kiramına rahmet etsin âmin.

Bu ikinci kitabın başlıca me'hazleri :

(Umdetül'kari), (El'isabe) (El'is'tiyab), (Üsdül'gabe), (Tehzibül'esma), (Takrîbüt'tehzîp), (Tezkiretülhuffaz), (El'fevâidül'behiyye fî teracimil'hanefiyye), (El'cevâhirül'muzîe), (Tabakat-i Süyûtî), (Tabakat-i Sübkî), (Tabakat-i Hanbeliyye), (Akvemül'mesâlik), (Fihrist-i ibni Nedim), (Tarih-i Kâmil), (Tarih-i ibni Şıhne), (Hüsnül'muhazara), (Vefeyatül'a'yan), (Şekaik'ı Numâniyye), (Mevzuatül'ulûm), (Keşşafüzzünûn), (El'a'lâm), (Kamusül'âlâm).

İkinci Kitabın Sonu.

Birinci Kitabın Fihristi

Sah. İÇİNDEKİLER :

3 Birinci baskının önsözü
4 Ön söz
12 Usuli fıkha dair ıstılahlar
38 Usuli fıkıh ilminin mahiyeti
38 Usuli fıkhın mevzuu ve gayesi
41 Usuli fıkıh tarihçesi ve kitapları
44 (Birinci kısım)
Kitabın hakikati ve hususî vasıfları
46 Kitab ile sünnet arasında müşterek mebhasler
47 Has lâfzının mahiyeti ve hükümleri
48 Emirlerin mahiyyeti ve muktezası
52 Emr ile vacib olan şeylerin hükümleri me'murün bihin hüsnü sıfatile ittisafı
56 Emredilen şeyin liaynihî veya ligayrihî hasen olması
58 Tâkat fevkinde bir şey ile teklif vaki olup olmadığı
60 Memurda vücudü icab eden kudret
62 Nehilerin mahiyeti ve muktezası
67 Mutlak ile mukayyedin mahiyetleri ve hükümleri
69 Âm lâfızların mahiyeti, nevileri ve hükümleri
74 Müşterek ve müevvel lâfızlarının mahiyetleri ve hükümleri
75 Zâhir, nas lâfızların mahiyetleri ve hükümleri
76 Müfesser ile muhkemin mahiyetleri ve hükümleri
77 Hafî ve müşkil lâfızların mahiyetleri ve hükümleri
79 Mücmel ile müteşabihin mahiyetleri, nevileri ve hükümleri
80 Hakikat ile mecazın mahiyetleri ve hükümleri
85 Sarih ile kinayenin mahiyetleri ve hükümleri
86 Dâl bilibare, bil'işare, bid'delâle, ve bil'iktizanın mahiyetleri ve hükümleri
91 Mefhumi muvafakat ile mefhumi muhalefetin mahiyetleri
93 Fâsid istidlâller
95 Beyanın nevileri
98 Nesha dair malûmat
104 İstisnalara dair malûmat
105 Tâliklere dair malûmat

Sah. İÇİNDEKİLER :

108 Meanî harflerile zarflara dair malûmat
133 (İkinci kısım)
Sünnetlerin mahiyeti ve ehemmiyeti
138 Sünnetlerdeki, rivayetlerdeki isnad, irsal, ittisal ve inkıta
142 Hadislerin râvîleri, metinleri ve senetleri itibarile nevileri
153 Haberlerin mahalleri, yani: kendilerinden haber verilen hâdiseler
157 Bazı rivayetler, haberler hakkındaki ta'n ve itiraz
162 (Üçüncü kısım)
162 İcmaın mahiyeti
162 İcmaın ehli, şartı ve istinatgâhı
165 İcmaın tarikleri ve hükümleri
167 İcmaın haddi zatında kabil ve vaki olup olmaması
171 (Dördüncü kısım)
171 Kıyasın mahiyeti ve rükünleri
172 Kıyasın şartları
175 Kıyası celi ile kıyası hafinin kısımları
176 Kıyaslarda aranılan illetlerin nevileri
177 Naslarda ta'lilin bir asl olup olmadığı
180 Kıyas aleyhdeki deliller ve cevapları
185 Bazı kıyasları red ve def'a müteallik mübahase yolları
193 Deliller arasında tearuz vukuu
195 Edillei erbaadan başka deliller hüccetler
199 Maslafatların nevileri ve hükümleri
203 Şer'i hükümlerin esbabı ve hikemi teşriiyesi
214 (Beşinci kısım)
214 Şer'i hükümlerin mahiyyeti ve rü-
217 Rüknün, illetin, sebebin ve alâmetin mahiyyetleri ve kısımları
225 Mahkûmün bihin mahiyyeti ve nevileri
226 Mahkûmun aleyhin ve ehliyet ile teklifin mahiyyetleri
242 İctihadın mahiyyeti ve şartları
243 İctihadın hükmü
246 Fetva ve istifta vazifeleri
253 Kaza ile fetva arasındaki farklar
254 İslâm hukukuna ait kavaidi külliyye

İkinci Kitabın Fihristi

(Birinci Bölüm)

Sah. İÇİNDEKİLER :

301 İlmi fıkhın tarihçesi
301 Tarihi fıkhın mahiyyeti ve faideleri
302 İlmi fıkhın menbaları
305 Ashabı kiram arasında bulunan büyük müctehidler ve fakihler
306 Ashabı kiramın ve bilhassa Hazreti Ömer'in hukuk sahasındaki yüksek mesaîleri
309 Tâbiîn ve tebei tâbiîn arasında yetişmiş olan müctehidler ve fakihler
312 Müctehidler ile fukahanın tabakatı

Sah. İÇİNDEKİLER :

313 Fukahanın ihtisasları derecesine göre taksimi
315 Müctehidlerin bazı meselelerdeki ihtilâflarının sebepleri
317 Müctehidlerin ihtilâflarındaki hukukî ve içtimaî hikmetler
320 Hanefî müctehidlerinin müdevvenatı fıkhiyyesi ve başlıca ana kitapları
323 Mezahibi erbeanın intişar etmiş olduğu muhitler
323 İslâm fıkhının müstakil bir müessesei hukukiyye olduğu

(İkinci Bölüm)

Fukahai Kiramın Teracimi Ahvali

Sah. E S A M İ

A :

327 Âişei Sıddika: Ümmül'mü'minîn
327 Abdullah İbnü Abbas
328 Abdullah İbnü Mes'ud
328 Abdullah İbnü Ebi Bekr
328 Abdullah İbnü Ömer
329 Abdullah İbnü Amr İbnil'as
329 Abdullah İbnüz'zübeyr
330 Abdullah İbnü Revaha
330 Abdullah İbnü Selâm
330 Abdullah İbnü Ebi Evfa
330 Abdullah İbnü Ebi ekeriya
330 Abdullah İbnü Habib
331 Abdullah İbnü Ebi Müleyke
331 Abdullah İbnü Sahbere
331 Abdullah İbnü Şübrüme
331 Abdullah İbnü Tavus
331 Abdülkadiril'kureşî
331 Abdülazizil'Buharî
331 Abdülhakîm Afganî
331 Abdurrahman İbnü Avf
332 Abdurrahman İbnü Ebi Bekr
332 Abdurrahman İbnü Ganm
332 Abdurrahman İbnü Kasım
332 Abdurrahman İbnü Ebî Leylâ
332 Abdurrahman İbnü Abdillah İbni Sabet
333 Abdurrahman İbnü Abdillah İbni Utbe
333 Abdürrahim
333 Abdürrezzak İbnü Hemmam
333 Abdüssettar Efendi
333 Adiyyübnü Hâtim
333 Âfiye
334 Ahmed İbni Muhammed
334 Ahmed İbni Mansur

Sah. E S A M İ

334 Akîl İbni Ebi Talib
334 Alkame İbni Kays
334 Aliyyübnü Ebi Talib
335 Aliyyül'karî
336 Ali Haydar Efendi
336 Ali Haydar Efendi
336 Âmir İbni Abdillâh İbni Mes'ud
336 Amrübnül'âs
336 Âmr İbni Dînar
337 Abrübnül'hâris
337 Âmr İbni Seleme
337 Ammar İbni Yâsir
337 Es'bağ İbnil'ferec
337 Attab İbni Esîd
338 Attabî Ahmed İbni Muhammed
338 Atâi Horasanî
338 Ata İbni Yesar
338 Âtıf Muhammed Efendi
339 Azudüddînil'îci
339 Aynî Bedrüddîn

B :

339 Bâcurî İbrahim
339 Bedi İbni Mansur
340 Beyhekî Ahmed
340 Beykeî Ebu Câfer
340 Beyhekî İsmail
340 Bilâli Habeşî
341 Bilâli İbni Ebid'derdâ
341 Bükeyr İbni Abdillâh
341 Bükeyr Necmüddin
341 Bürhanüddinil'buharî
341 Burhanüddini Herevî
342 Bürhanüddini Mergınanî
342 Bürhanün'nesefî
342 Bürhanüş'şeria
342 Behutî Mansur
343 Büveytî Ebu Yakub
343 Bezzazî Hafızüddîn

Sah. E S A M İ

C :

343 Cüveyre = Ümmül'mü'minîn
343 Câbir İbni Abdillâh
344 Câbir İbni Zeyd
344 Celâlüddini Harzemî
344 Cerîr İbni Hâzım
344 Cessas Ebu Bekr
345 Cübeyr İbni Nüfeyr
345 Cevdet Paşa

D :

348 Dihyetübnü Halife
348 Damad Abdurrahman
348 Darımî Abdulelah
348 Dare Kutnî
348 Dâvud İbni Nasrıt'taî
348 Davudı Zahirî
349 Debûsî Ubeydullah
349 Demirî Kemalüddîn
350 Dımışkî Muhammed
350 Derdîr Ebül'berekât
350 Düsukî Muhammed

E :

350 Ebu Bekrıs'sıddîk
351 Ebu Bekr İbnü Abdirrahman
352 Ebubekr Bezzaz
352 Ebu Abdir'rahman Abdullah
352 Ebu Abdillah Ziyad
352 Ebu Bükre
352 Ebu Bürde
352 Ebu Hüreyre
353 Ebu Haysüme
353 Ebüdderda
353 Ebu Davudit'tayalisî
352 Ebubekr Muhammed
352 Ebu Bükre
353 Ebu Davudis'sicistanî
354 Ebu Eyyûbilensarî
354 Ebül'ferecil'muafî
354 Ebül'fazl Mecdüddîn
355 Ebu İdrisii Havlânî
355 Ebu İshakı Şirazî
355 Ebu Kasım Ömeri Hırkî
355 Ebu Kılâbe
356 Ebu Meryemi Hanefî
356 Ebu Mûsel'eş'arî
356 Ebu Mutîi Belhî
356 Ebu İsme = Nuh
357 Ebül'âliye = Rüfey'
357 Ebül'leysi Semerkandî
357 Ebu Saidilhudrî
357 Ebus'suudil'imadî
357 Ebussuudil'mısrî
359 Ebu Seleme
359 Ebu Sevri Bağdadî
359 Ebu Şametel'makdisî
359 Ebu Ubeyde İbnül'cerrah
359 Ebu Ubey Kasım

Sah. E S A M İ

359 Ebu Nuaymi İsfahanî
360 Ebu Vail Şakik
360 Ebu Ya'lâ Ahmed
360 Ebu Ya'lâ Huseyn
360 Ebu Zür'ater'razî
360 Ebu Zerri Gıfarî
360 Eban İbni Osman
360 Ekmelüddînil'babertî
361 Esed İbni Amrilkazî
361 Esed İbni Fürat
361 Enes İbni Mâlik
361 Esma Binti Ebi Bekr
361 Eşheb
362 Evzaî Abdürrahman

F :

362 Fatımatüz'zehra
362 Fahrül'islâm Pezdevî
362 Fenarî Şemsüddîn

H :

363 Hafsa = Ümmül'mü'minîn
363 Hasen İbni Aliyyil'mürteza
363 Huseyn İbni Aliyyil'mürteza
363 Hasen İbni Salih
364 Hasen İbni Ziyad
364 Hasan İbni Sabit
365 Hüsamüddinis'sığnakî
365 Hüsamüddins'semerkandi
365 Hâkimi Şehid
365 Haccac İbni Ertat
365 Hâmid Efendi
366 Hâdisi Muhasibî
366 Haddadî Ebubekr
367 Hammad İbni Ebi Süleyman
367 Hammad İbni Nûman
367 Hamnad İbni Seleme
367 Hammad İbni Zeyd
367 Hemmam İbni Hâris
367 Hamevî Ahmed
367 Humeyd Ebu İbrahim
368 Hişam İbni Yûsüf
368 Haskefî Muhammed İbni Ali
368 Huzeyfetübnül'yeman

H =

368 Hâher Zade
269 Halid İbni Ma'dan
369 Halid İbni Velid
369 Harice İbni Zeyd
369 Hılâs İbni Âmr
369 Halil İbni İshak
369 Hassaf Ebubekr
370 Hırşî Ebu Abdillah
370 Hayseme İbni Abdirrahman
370 Hızır Bey

İ :

370 İmamı Âzam Ebu Hanife

Sah. E S A M İ

380 İmam Mâlik
381 İmam Şafiî
389 İmam Ahmed İbni Hanbel
392 İmam Ebû Yûsüf
392 İmam Muhammedüş'şeybanî
393 İmam Ebu Mansurı Mâtüridî
394 İmam Ebül'hasenil'eşarî
395 İmamül'haremeyin Abdülmelik
397 İmam Gazali Ebu Hâmid
399 İmam Zade Cûğî
399 İbni Âbidin Muhammed Emîn
399 İbni Ebi Leylâ
400 İbni Ebil'vefail'kureşî
400 İbni Ebi Zlib
400 İbni Ceriri Taberî
403 İbni Cüreyc
403 İbni Cevzî Ebül'ferec
404 İbni Hâcib
404 İbni Haceri Askalânî
405 İbni Haceri Heytemî
405 İbni Hafsil'buharî
405 İbni Hümam Kemalüddîn
405 İbni Hazm Alî
406 İbni Huzeymetel'belhî
406 İbni Huzeymetennisaburî
406 İbni Ganimi Bağdadî
406 İbnül'kasımil'malikî
406 İbni Kazıyı Simavne
408 İbni Kayyımı Cevziyye
408 İbni Kudame Muvaffaküddin
409 İbni Kudame Abdürrahman
409 İbni Kemal Paşa Ahmed
411 İbnül'arebî Ebubekr
412 İbni Hatibir'rey
413 İbni Lehia
413 İbni Mâce Muhammed
414 İbni Melek
414 İbnül'mübarek
415 İbnü Münziri Neysabûrî
415 İbni Rüşd
415 İbnüs'saatî
416 İbni Şürahbil
416 İbnüş'şıhne Ebülvelîd
416 İbnüş'şıhne Abdül'ber
416 İbni Nüceymi Mısrî
417 İbni Nasrı Mervezî
417 İbni Vehb = Abdullah
417 İbni Teymiyye Fahrüddin
417 İbni Teymiyye Takiyyüddîn
418 İbnüt'türkmani, Ali
419 İkrime Ebu Abdillâh
419 İmran İbni Huseyn
419 İshak İbni Râheveyh
419 İsa Ruhi

K =

420 Kasım'Ebu Abdirrahman
420 Kaffali Kebir
421 Kaffali Sagîr

Sa.. E S A M İ

421 Katade İbni Dıame
421 Kadı Hân
422 Kadı Iyaz
422 Kadı Zade Şemsüddîn
422 Kays İbni Ebi Hâzım
422 Kabisatübnü Züeyz
413 Kudurî Ebül'huseyn
413 Kuşeyrî Ebül'kasım
425 Kara Halil Efendi

K =

425 Kâşânî Alâüddîn
426 Kerderî Muhammed
426 Kerhî Ubeydullah

L :

426 Leys İbni Sa'd
426 Leknevî Ebül'hasenat

M :

427 Mâlik İbni Âmir
427 Mâcişûn Abmülâziz
427 Maverdi Ebül'hasen
429 Mekhul İbni Zeyd
429 Meysere İbni Habib
429 Muaviye İbni Ebi Süfyan
430 Muaz İbni Cebel
430 Mücahid İbni Cebr
430 Muhammed İbni Hanefiyye
430 Muhammed İbni İshak
430 Muhammed İbni Semaa
431 Muhammed İbni Şirîn
431 Muhammed Buharî
433 Muhammedi Ankaravî
433 Muhammed İbni Râşid
433 Muhammed Emin Mecelle heyetinden
433 Muhammed Sincarî
433 Mahmud Esad
433 Mahmud Hamza
434 Mollâ Miskîn
434 Münavî Abdürrauf
435 Müslim Ebül'huseyn
436 Müslim İbni Halid
436 Müslim İbni Yesar
436 Müseddedül'basrî
436 Mis'ar İbni Kidam
436 Mesruk'übnül'ecda'
437 Mutarrif İbni Mâzin
437 Mutarrif İbni Abdillâh
437 Mutarifr, Ebu Abdillah
437 Müzeni Ebu İbrahim

N :

437 Nâbülüsî Abdülganî
438 Nâfi Ebu Abdilllâh
438 Nâsırüddîn Kadı Beyzavî

Sah.	ESAMİ
438	Nasırüddîn Muhammed
438	Natıfi Ebül'abbas
439	Nahai Ebu Âmr
439	Nahaî İbrahim
439	Nevevi Ebu Zekeriyya
439	Nesefî Ebül'bedekât
440	Nesefî Ömer
440	Nesai Ebu Abdirrahman
440	Nuaym İbni Hammad
	O :
441	Osman İbni Affan
	Ö :
441	Ömer İbnil'hattab
442	Ömer İbni Abdil'aziz
442	Ömer İbni İshak
442	Ömer Hilmi Efendi
444	Ömer Nizamüddîn Fergani
444	Ömer Hulusi Efendi
	R :
444	Rafî İbni Hadic
444	Rabiatür'rey
445	Rabi' İbni Sabih
445	Rebî İbni Süleyman
445	Rebî İbni Hüseym
445	Reca İbni Hayve
445	Rüknüddîn Muhammed
445	Rüknül'islâm Ali
446	Remlî Şihabüddîn
446	Reşîdî Ahmed
446	Razuyüddîn Muhammed
	S =
446	Salim İbni Ubeyd
447	Salim İbni Abdillah
447	Sa'd İbni Ebi Vakkas
447	Sa'd Muaz
447	Sa'd İbni Ubade
448	Sa'düddini Taftazânî
448	Sa'di Çelebi
449	Said İbni Zeyd
449	Saidübnülcübeyr
449	Saidübnül'müseyyeb
449	Sâid İbni Ebi Arube
449	Selmanı Farisî
450	Sübki Tacüddîn
450	Seyyidi Şerifi Cürcanî
451	Seyfüddin Amidî
451	Seyfüddin Efendi
451	Suhnun Ebu Said
451	Süveyd İbni Gafele
451	Süleyman İbni Habib
451	Süleyman İbni Yesar
452	Süleyman İbni A'meş
452	Süfyan İbni Uyeyne
452	Süfyanı Sevrî
452	Seleme İbni Suheyb

Sah.	ESAMİ
453	Serahsî Ebül'ferec
453	Semüre İbni Cündeb
453	Simak İbni Fazl
	S =
453	Safiyye = Ümmül'mü'minin
453	Saffar İbrahim
453	Sadrüşşehid Ömer
453	Sadrüş'şeriatil'evvel
453	Sadrüşşeriatis'sani
454	Sıle İbni Züfer
	Ş :
454	Şaşi Fahrül'islâm
454	Şâsi Ebu Ali
454	Şa'bi Ebu Amr
455	Şa'rani Ebül'mevahib
455	Şeyhül'islâm Abdullah Efendi
455	Şeyhül'islâm Ali Efendi
455	Şeyhül'islâm Aliyyül'semerkandî
456	Şehristanî Ebül'feth
456	Şemsül'eimmetil'halvaî
456	Şemsül'eimmetis'serahsî
456	Şerefüddîn İsâ
457	Şevkânî Muhammed
458	Şihabüddîn Ahmed
458	Şirvanî Abdül'hamid
458	Şebramellisî Ebüz'ziya
458	Şürünbülâli Ebül'berekât
459	Şu'betübnül'haccac
459	Şürahbil İbni Sımt
459	Şüreyh İbni Hâris
459	Şüreykün'nahaî
	T =
460	Tacüş'şeria Ömer
460	Tirmizi Ebu İsâ
460	Tirmizi Muhammed
	T =
460	Tahir İbni Ahmed
460	Tahir İbni Selâm
460	Tavus ibni Keysân
461	Tberani Ebül'kasım
461	Tahavî Ebu Cafer
461	Tahtavi Ahmed
461	Talhatübnü Abidillah
	U :
461	Ubadetübnüs'sâmit
462	Ubeydullah İbni Abdillah
462	Uleyş Ebu Abdillah
462	Urvetübnüz'zübeyr
	Ü :
462	Ümmi Habibe = Ümül'müminin
463	Ümmi Seleme = Ümmül'mü'minin

Sah. E S A M İ

463 Ümmü Eymen Bereke
463 Übeyyübnü Kâab

V :

463 Vekiübnül'cerrah
464 Velvalici Abdür'reşid

Y :

465 Yakub İbni Seyyid Ali
465 Yahya İbni Eksem
465 Yahya İbni Eyyûb
465 Yahya İbni Yahya Ebu Muhammed
465 Yahya İbni Yahya İbni Kays
466 Yahya İbni Said
466 Yahya İbni Saidil'kattan
466 Yahya İbni Maîn
466 Yahya İbni Zekeriyya
466 Yahya Efendi Minkarî Zade

Sah. E S A M İ

466 Yunus Vehbi
466 Yezid İbni Ebi Habib

Z :

467 Zeyd İbni Sabit
467 Zehebî
469 Zekeriyyel'ensarî
470 Zeynül'âbidin
470 Zeynüd'din Ebül'feth
470 Zeyleî Fahrüddin
470 Zeyleî Cemalüddin
471 Zemahşerî Ebül'kasım
471 Zenbilli Ali Efendi
472 Zirribni Hubeiş
472 Zübeyribnil'âvvam
472 Züfer İbni Hüzeyl
473 Zâdân
473 Zürare İbni Evfa
473 Zührî = İbni Şihab.

